

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta

Dějiny umění
Obecná teorie a dějiny umění

Disertační práce

Hradní kaple v Čechách

Medieval Castle Chapels in Bohemia

František Záruba

Vedoucí práce: prof. PhDr. Jiří Kuthan, DrSc., Dr.h.c.

Ústav pro dějiny umění FFUK v Praze

2012

Prohlašuji, že disertační práci jsem vypracoval samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne:

.....
Mgr. František Záruba

Hradní kaple v Čechách

Anotace:

Práce se zabývá hradními kaplemi v Čechách v období vrcholného a pozdního středověku. Řešena je výtvarná podoba, typologie kaplí a sakrálního prostoru, nadání kaplí a také kaplani atd. Dokumentováno je necelé jedno sto lokalit, kde se setkáváme s jednou nebo více hradními kaplemi v různém stavu dochování.

Klíčová slova:

středověk, hradní architektura, hradní kaple, hrady, kaplani, patronátní práva, patrocinia

Medieval Castle Chapels in Bohemia

The work deals with castle chapels in Bohemia in the High and Late Middle Ages. It concerns the artistic design and typology of chapels and sacred space, their endowments and chaplains etc. Almost one hundred locations are documented where we can find one or more castle chapels preserved to various degrees.

Keywords:

Middle Ages, castle architecture, castle chapel, castle, chaplain, patronage, title

Obsah

I. ÚVODEM, HRAD A KAPLE	6
K POJMU KAPLE	7
ČASOVÉ A ÚZEMNÍ VYMEZENÍ	8
METODIKA VÝZKUMU	8
II. PŘEHLED BÁDÁNÍ	10
III. HRADNÍ KAPLE V ČECHÁCH	19
III. 1. POČÁTKY VRCHOLNĚ STŘEDOVĚKÝCH HRADNÍCH KAPLÍ V ČECHÁCH	19
EXKURZ I.: RANĚ STŘEDOVĚKÉ HRADY A HRADSKÉ KOSTELY A KAPLE	19
III. 2. HRADNÍ KAPLE PANOVNÍKA VE 12. A PRVNÍ POLOVINĚ 13. STOLETÍ	22
EXKURZ II.: HRADNÍ KAPLE ŘÍMSKÝCH KRÁLŮ A CÍSAŘŮ DO POLOVINY 13. STOLETÍ.....	24
III. 3. RANĚ GOTICKÉ HRADNÍ KAPLE DRUHÉ POLOVINY 13. STOLETÍ	28
EXKURZ III.: PODOBA STŘEDOEVROPSKÝCH PANOVNICKÝCH KAPLÍ 13. STOLETÍ A JEJICH	
GENEZE	31
EXKURZ IV.: SAINTE-CHAPELLE A SKELETOVÉ KAPLE 13. STOLETÍ VE FRANCII.....	34
SAINTE-CHAPELLE V PAŘÍŽI: INSPIRACE STŘEDOVĚKÝCH STAVITELŮ NEBO SOUČASNÝCH	
HISTORIKŮ UMĚNÍ?	39
KAPLE SAINTE-CHAPELLE VE 14. A 15. STOLETÍ	40
III. 4. KAPLE NA BISKUPSKÝCH HRADECH	42
III. 5. POČÁTKY HRADNÍCH KAPLÍ NA ŠLECHTICKÝCH HRADECH	44
EXKURZ V.: SÍDLA EMANCIPUJÍCÍ SE ŠLECHTY – DVORCE	46
III. 6. KRÁLOVSKÉ HRADNÍ KAPLE 14. STOLETÍ	48
EXKURZ VI.: HRADNÍ KAPLE ŘÍMSKÝCH KRÁLŮ A CÍSAŘŮ 14. A 15. STOLETÍ	55
III. 7. KAPLE NA ŠLECHTICKÝCH HRADECH 14. STOLETÍ.....	58
III. 8. HRADNÍ KAPLE NA HUSITSKÝCH HRADECH	63
III. 9. KAPLE NA KRÁLOVSKÝCH HRADECH POHUSITSKÉ DOBY	63
III. 11. KAPLE NA TVRZÍCH	69
ZÁVĚREČNÝ EXKURZ - ZÁMECKÉ KAPLE 16. – 18. STOLETÍ V ČECHÁCH	70
IV. TYPOLOGIE HRADNÍCH KAPLÍ	77
IV. a: TYPOLOGIE VZTAHU KAPLE A HRADU	78
1. SAMOSTATNÉ KAPLE	79
1. a) Volně stojící kaple	79

1. b) Kaple přiložené nebo zapojené do obvodové hradby	80
1. c) Kaple připojené k paláci nebo k věži	81
1. d) Kaplové věže	83
1. d) Kaple umístěné na baště	85
1. e) Skalní kaple	86
2. KAPLE OBSAŽENÉ V DALŠÍM OBJEKTU NAPŘ. PALÁCI NEBO VĚŽI	87
2. a) Palácové kaple	87
2. b) Kaple otevřené do profánního sálu	89
2. c) Kaple umístěné ve věži	91
2. d) Kaple umístěné v branské věži	93
3. Integrovaná starší kaple nebo kostel	94
4. Kaple adaptované z profánního sálu	95
IV. b. TYPOLOGIE SAKRÁLNÍHO PROSTORU HRADNÍCH KAPLÍ	98
1. Jednolodní kaple	98
2. Centrály	99
3. Vícelodní dispozice	99
4. Arkýřové kaple	99
V. NADÁNÍ, DUCHOVNÍ SPRÁVA A LITURGICKÝ PROVOZ HRADNÍCH KAPLÍ	100
V. 1. KRÁLOVSKÉ KAPLE 13. STOLETÍ	100
V. 2. KRÁLOVSKÉ KAPLE 14. STOLETÍ	103
DĚKANI A KAPLANI NA KRÁLOVSKÝCH HRADECH	106
V. 3. ŠLECHTICKÉ KAPLE	107
V. 3. a) INKORPOROVANÉ KAPLE	108
V. 3. b) KAPLE S VLASTNÍM NADÁNÍM	109
VI. PATROCINIA KAPLÍ	112
VII. RESUMÉ	116
PRAMENY	122
LITERATURA	129
OBRAZOVÉ PŘÍLOHY	194
KATALOG I.	A – K
KATALOG II.	L – Ž

I. ÚVODEM, HRAD A KAPLE

Středověká společnost, umění, náboženství a kultura tvoří pevně spojený homogenní celek, který se projevoval ve všech vrstvách tehdejšího života a navzájem se prolínal. Stejně tak pojmy sakrální a profánní neměly tak jasně vymezené hranice jako dnes a ve středověku se z části navzájem prostupovaly.

Stavby vrcholně středověkých hradů jsou bezpochyby produktem své doby a jejich podoba se dynamicky mění a reaguje na dobové požadavky, které na ně byly kladeny. Hrad je víceúčelovým objektem, který v sobě spojuje různé funkce, které se na jednotlivých objektech projevují tu více, jinde méně. Základní prvky jsou ovšem u většiny hradu společné (s výjimkou některých specializovaných objektů), a to obranyschopnost, obytná složka a hospodářské funkce. S obytnou složkou samozřejmě souvisí stavba paláce, která nesloužila jen jako sídlo konkrétního vlastníka, ale podoba paláce i celého hradu, jeho rozsah a výstavnost byla také projevem možností stavebníka a tudíž byla předmětem reprezentace a prestiže. Obecným rysem středověké (a nejen středověké) společnosti byla reprezentace možností jednotlivce, manifestace moci a bohatství. Součástí středověkého života bylo náboženství a zbožnost, jejímž nositelem nebyl jen klérus, ale také šlechta v čele s panovníkem, kteří jako donátoři dali vzniknout celé řadě kostelů, klášterů a kaplí. Otázka, zda tak činili jen z čisté zbožnosti nebo pro spásu své duše, je zbytečná, zcela jistě nikoliv, nebo alespoň ne všichni. I zde se projevovала reprezentace vlastníka kostela, který byl v řadě kostelů zpřítomněn panskou emporou, která sloužila k sociálnímu oddělení vlastníka a ostatních věřících, popřípadě byl prezentován heraldickou výzdobou nebo nástěnnými malbami s donátorskými scénami.

Je vcelku přirozené, že se na hradech setkáváme s kaplemi, které jednak naplňovaly potřebu zbožného života vlastníka hradu a dalších obyvatel (řada hradů je totiž poměrně často vzdálená od nejbližšího kostela), ale kaple také sloužily jako nástroj reprezentace. Hradní kaple jsou většinou umělecky nejnáročnější součástí hradního areálu a svou výstavností překonávají profánní prostory. Ne každý šlechtic vlastnící hrad si totiž mohl dovolit stavbu kaple a její provoz. Ještě výraznější je to v případě tvrzí, kde je existence kaple ve většině případů spojená s vlastníkem, který buďto pocházel z řad vysoké šlechty nebo bohatého městského patriciátu, popřípadě se jednalo o pražského arcibiskupa. O exkluzivitu hradních kaplí svědčí to, že je nalezneme jen na těch nejvýznamnějších královských, arcibiskupských a šlechtických hradech. V celkových počtech je to jen 15% hradů, kde je kaple doložena.

V řadě případů pak musíme konstatovat, že existence kaple je projevem značných ambicí vlastníka a v druhé polovině 14. století se kaple stává téměř standardem bydlení, což se projeví i v podobě hradní kaple, která přestává být samostatným objektem, ale je často spojená s palácem, nebo je dokonce otevřena vítězným obloukem do profánního sálu.

V současné době registrujeme téměř sto královských a šlechtických hradů, které byly vybaveny kaplí, stav jejich dochování je různý. Od perfektně zachovaných objektů, jako je Křivoklát, Zvíkov nebo Bezděz, potkáváme relikty kaplí v různém stavu rozpadu, jak tomu je na Oseku, Hasištejně nebo Karlshausu až po ty, které evidujeme pouze na základě historických pramenů, což je případ Žebráku, Ronova a jiných.

Stav dosavadního poznání jednotlivých kaplí je různý a nesouměrné jsou i naše vědomosti o této problematice jako celku. Relativně dobře prozkoumané se jeví především 13. století, i když také zde chybí především monografické zpracování některých zásadních objektů. Podstatně horší je naše poznání 14. století, ze kterého pochází celá řada špičkových kaplí a především pak 15. století, které je téměř nezpracované.

K POJMU KAPLE

Pojem kaple není antického původu, ale jak praví pověst zachycená Guillaumem Durandem v jeho *Rationale divinorum officiorum* (od té doby neustále opakovaná), je tento název odvozen od pláště sv. Martiny, tedy od „cappy“. Zprvu se tento název měl přenést z pláště na prostor, kde byl uložen a později i na kustoda, který onu relikvii uchovával a na onen prostor. Později se tento pojem měl rozšířit i na další malé sakrální prostory: „*In plerisque locis sacerdotes, capellani vocantur. Nam antiquitus reges Francia ad bella procedentes, cappam beati Martini secum portabant, quae sub quodam tentorio seruabatur; quod ab ipsa cappa dictum est capella & clerici in quorum custodia ipsa capella erat inde capellani dicebatur & consequenter ab illis ad cunctos sacerdotes nomen illud in quibusdam regionibus est transusum. Sunt etiam qui dicunt, quod antiquitus in expeditionibus in tentorio fiebant domucule de pellibus caprarum, superrectae, in quibus misseae celebrantur, & inde capellae nomen tractum est.*“¹

Toliko pěkná legenda. Pojem kaple ve středověku ovšem nebyl jen označením drobného sakrálního prostoru, který na rozdíl od kostela nedisponoval všemi právy,² ale také jím byl myšlen význam věcný, osobní a místní. Věcným významem jsou chápány předměty potřebné ke konání bohoslužby, oltář, který může být i přenosný, významem osobním je myšlen pojem, respektive funkce „dvorské kaple“, tedy souhrn duchovních, kteří byli ve službách panovníka, a to buďto přímo v jeho okruhu, tedy byli členy dvora a zastávali různé úřady, nebo byli usazeni na majetku panovníka a vykonávali bohoslužbu. Místním významem je pak myšlen vlastní liturgický prostor, ale tento pojem se zvláště v raném středověku mohl vztahovat i na vlastnické kostely a kaplanem pak byl označován duchovní, který zde vykonával bohoslužby.³

¹DURAND 1592, 112.

²Současný Kodex kanonického práva kapli definuje takto: Kánon 1223: Poloveřejnou kapli (oratoriem) se rozumí místo určené s dovolením ordináře k bohoslužbám ve prospěch nějaké komunity nebo skupiny věřících, kteří se v ní shromažďují, a kam s dovolením příslušného představeného mohou přicházet také jiní věřící. Kánon 1224: 1: Ordinář nedá dovolení k zřízení poloveřejné kaple, dokud osobně nebo skrze jiného nenavštíví místo určené pro tuto kapli a neshledá, že místo je přiměřeně zařízeno. 2: Když bylo dáno dovolení, nemůže být kaple bez souhlasu téhož ordináře předána k světskému užívání. Kánon 1225: V poloveřejných kaplích právoplatně zřízených se mohou konat všechny posvátné bohoslužebné úkony kromě těch, které jsou právem nebo předpisem místního ordináře vyňaty nebo které nedovolují liturgické předpisy. Kánon 1226: Soukromou kapli (sacellum privatum) se rozumí místo určené s dovolením místního ordináře k bohoslužbám ve prospěch jedné nebo více fyzických osob. Kánon 1227: Biskupové si mohou zřídit soukromou kapli, která se těší stejným právům jako kaple poloveřejná (oratorium). Kánon 1228: Se zachováním předpisu Kánon 1227 je nutné dovolení místního ordináře ke sloužení mše svaté a konání jiných bohoslužebných úkonů v soukromé kapli. Kánon 1229: Je vhodné benedikovat poloveřejné a soukromé kaple podle obřadu předepsaného v liturgických knihách. Tyto kaple musí být vyhrazeny pouze pro bohoslužebné úkony a osvobozeny ode všeho domácího používání.

³SILHAN 1981, 248-251.

V případě hradního prostředí vrcholného středověku se zdá být situace jednoznačnější. Pod pojmem kaple se většinou skrývá větší či menší liturgický prostor, který podobně jako dnes měl omezená práva, což je dokumentováno jak písemně, tak i výpovědí archeologických pramenů. Zvláště poučné jsou příklady starších kostelů v Horšovském Týně a Týnci nad Sázavou, které byly dodatečně integrovány do hradního areálu. U obou lokalit bylo nalezeno pohřebiště, které bylo opuštěno v témže časovém horizontu, v němž vzniká vrcholně středověký hrad.

Otázkou zůstává, zda hradní kaple byla vždy svěcena nebo zda stačila jen benedikce prostoru a oltáře, což bylo opět spojeno s omezenými právy kaple a především pak byla omezena možnost uchovávat již proměněné hostie, což je doloženo v případě Českého Krumlova. Na druhou stranu z řady kaplí známe středověké konsekrční kříže, které jsou důkazem svěcení prostoru kaple. Nicméně stav dochování písemných pramenů a samotných památek neumožňuje tuto otázku podrobně sledovat, ale je nutné mít na vědomí, že každá hradní kaple nemusela být vysvěcena. V úvahu je potřeba vzít i možnost výskytu přenosných oltářů, jejichž existence se dokládá velmi špatně.

ČASOVÉ A ÚZEMNÍ VYMEZENÍ

Tato práce je zaměřená především na vrcholně středověké hradní kaple, což je poměrně široký časový údaj. S prvními kamennými hrady se setkáme již ve 12. století, toto století zcela jistě nemůžeme označit ještě jako vrcholný středověk, nanejvýš můžeme pozorovat první náznaky pozvolné proměny raného středověku k vrcholnému. Ale kaple Všech svatých na Pražském hradě, která vznikla právě v druhé polovině 12. století, je ovšem mimořádně důležitá pro následující vývoj, takže je nutné právě u této konkrétní kaple začít s výzkumem.

Opačná vymežující hranice je opět poměrně volná, přechod mezi hradem a zámkem je v mnoha bodech rovněž nejasný. Vhodným ukončením se tak jeví rok 1526, kdy končí jagellonská vláda v Čechách a na trůn nastupují Habsburkové. Následně roku 1529 došlo k odražení Turků u Vídně, čímž byla upevněna vláda Habsburků. Také s nástupem reformace dochází k řadě společenských změn, které nakonec roku 1547 povedou k Stavovskému odboji. Současně nastupuje renesance a nový způsob života šlechty vedoucí k proměně šlechtického sídla z obranyschopného hradu k pohodlnému zámku.

Územní vymezení této práce se kryje s historickými hranicemi Čech, které jsou sice poměrně stabilní, ale stranou jsou ponechány kaple v Chebu a Skalně (které vznikly na území Chebska, jež tehdy nebylo součástí Čech) a také Petrovic u Sušice, které byly součástí Sušicka, tehdy v majetku bavorských Bogenů a později Wittelsbachů.

METODIKA VÝZKUMU

Výzkum hradních kaplí, vzhledem ke stavu poznání jednotlivých objektů, které jsou velmi často téměř neznámé, musí být především zaměřen na jednotlivé objekty kaplí. Ty jsou zkoumány především z pozice stavebněhistorického průzkumu a uměleckohistorické analýzy. Ukazuje se totiž, že řada starších interpretací jednotlivých objektů je v řadě případů sporná,

nebo je dokonce v rozporu se skutečností. Pozornost je věnována i dějinám kaplí se zaměřením především na období středověku. Pojednány jsou pokud možno všechny hradní kaple, a to jak ty existující, tak i ty zaniklé. Výsledky tohoto základního výzkumu jsou prezentovány v katalogu, který je řazen alfabetycky. Katalogová hesla se skládají z všeobecných dějin konkrétního hradu a kaple, následuje stavební rozbor kaple, datace a typologické zařazení kaple.

Na základě sledování jednotlivých lokalit je následně možné přistoupit ke zkoumání vývoje hradních kaplí jako celku a vytvořit typologii s platností pro vymezené území. Sledovaná historická data pak povedou i k dalšímu výzkumu, který se zaměří na formy nadání kaplí, funkci kaplana, patrocinia hradních kaplí a podobně. Půjde tedy především o disciplíny pomocných věd historických, které nám pomohou uchopit fenomén hradní kaple v její celkové plasticitě.

Stranou výzkumu ovšem musíme ponechat zkoumání malířské výzdoby kaplí, které bylo zpracováno v rámci diplomové práce Lucie Čechové v roce 2009,⁴ a také vybavení kaplí nebo podobu oltářů.

⁴ČECHOVÁ 2009.

II. PŘEHLED BĀDÁNÍ

Badání o hradních kaplích v Čechách a ve střední Evropě sice není nijak zvláště rozšířené, ale na toto téma již vzniklo několik prací. Počátky badání o hradních kaplích se více méně kryjí s počátky badání o hradech a nejstarší práce je možné najít v době kolem poloviny 19. století. Vzhledem k tomu, že jde o velmi specializované téma, je počet samostatných studií je značně omezen a podobně tomu je i v případě monografických studií, které jsou věnovány jednotlivým kaplím.

Pravděpodobně první studie o hradních kaplích pochází z pera německého historika, architekta a prvního pruského zemského restaurátora Ferdinanda von Qusta.⁵ Jde o drobnou studii, respektive přednášku vydanou tiskem v roce 1852 v Berlíně, s názvem „*Ueber Schloßcapellen als Ausdruck des Einflusses der weltlichen Macht auf die geistliche*“.⁶ F. von Quast svůj výklad začíná již v době přijetí křesťanství císařem Konstantinem a postupně se přes Ravennu (s. Vitale) dostává do Cách až k štaufským kaplím 12. a 13. století. Zmíněn je rovněž Karlštejn jako místo uchování říšského pokladu a následně práce pokračuje v přehledu až do 19. století. Jde ovšem o práci historického charakteru, která ještě nesledovala podobu jednotlivých kaplí.

Heinrich Otte ve svém „*Handbuch der kirchlichen Kunst-Archäologie des deutschen Mittelalters*“, který byl ve své době velmi oblíben a dočkal se celé řady přepracovaných vydání (první vydání již v roce 1842), v krátkosti zmiňuje patrové hradní kaple a jako příklad jich uvádí celou řadu (byť některé z příkladů patrovými kaplemi nejsou).⁷

Krátce po polovině 19. století vznikají první syntetické práce o hradní architektuře, ale zde se kaple zmiňují jen okrajově. Tak tomu je u Georga Heinricha Kriega von Hochfelden v knize s názvem „*Geschichte der Militär-Architektur in Deutschland*“ z roku 1859, kterou můžeme považovat za první vědeckou studii o hradní architektuře.⁸ Podrobněji jsou kaple pojednány pouze ve vztahu k bráně a zmíněna je i existence „branských kaplí“.⁹ Naproti tomu práce Wilhelma Weingärtnera „*System des christlichen Turmbaues, die Doppelkapellen, Turmkapellen, Totenleuchten, Karner, altchristlichen Monasterien, Glocken- und Kirchentürme in ihrem organischen Zusammenhang und ihrer Entwicklung*“ z roku 1860 sice není věnována hradům, ale věnuje se patrovým kaplím (Norimberk, Cheb aj.) a některým kaplovým věžím ve Frankách.¹⁰

O definici podoby hradních kaplí se v podstatě poprvé pokusil Johann Nepomuk Cori ve své knize „*Bau und Einrichtung der Deutschen Burgen im Mittelalter*“, která poprvé vyšla roku 1874 a v druhém vydání roku 1895.¹¹ Velmi krátce, nicméně výstižně, je zmíněna poloha kaple ve vztahu k hradnímu areálu: „*Kaple se nachází obvykle v jádře hradu, a to v paláci v blízkosti sálu, buďto jako řádná kaple, jako v Oberwallsee, nebo jako arkýřová kaple. Kaple*

⁵K postavě F. von Qusta nejnověji KARG 2008.

⁶QUAST 1852.

⁷OTTE 1854, 5-6.

⁸KRIEG VON HOCHFELDEN 1859.

⁹KRIEG VON HOCHFELDEN 1859, 275.

¹⁰WEINGÄRTNER 1860.

¹¹CORI 1895, 116-117.

se také může nacházet v bergfritu a zde obvykle v prvním patře; nebo nad branským průjezdem, zvláště ve 12. století; konečně u obvodové hradby, jako na Spielbergu a Schaunbergu, jejichž zajímavé ruiny ukazují na pozdně gotický původ. V některých hradech byla kaple v prostoru dvora parkánu (Zwingers) nebo zcela mimo ohrazení, s kterým pak byla obvykle spojena zděnou chodbou.¹² Zmíněna je rovněž existence patrových kaplí, jejichž horní patro mělo sloužit vlastníkovi a jeho nejbližšímu okolí a dolní etáž ostatním. V krátkosti je zmíněna úloha hradního kaplana, který měl mít na svědomí i písařské a notářské úkony atd.

Hradním kaplím se větší pozornosti dostalo až od Otty Piepra, který ve své knize „*Burgenkunde*“ kaplím věnoval celou jednu kapitulu.¹³ O. Piper se na počátku pokouší definovat vztah kaple k ostatní zástavbě a nachází zde několik typů. Jsou to jednak samostatné stavby stojící volně uvnitř opevnění jádra hradu a méně často zcela mimo jeho okruh, nebo jsou přiložené k obvodové hradbě nebo jiné budově, někdy s vystupujícím arkýřem z obvodové hradby. Další možností je to, že kaple je součástí nějaké jiné budovy, nejčastěji paláce nebo obytné věže, branské stavby a také bergfritu nebo věže v obvodové hradbě. Dále se zabývá uměleckým vybavením kaple a především její podobou. Zde si všímá jednolodních kaplí s obdélným závěrem nebo apsidou, dále „oltářních nik“, často v podobě arkýře, které byly připojeny k profánnímu sálu, ale největší pozornost je věnována patrovým kaplím.

V roce 1914 vznikla první samostatná studie o hradních kaplích, a to od významného architekta a památkáře z Kolína nad Rýnem Ludwiga Arntze. Studie s názvem „*Burg- und Schlosskapellen*“ vyšla v časopise „*Zeitschrift für christliche Kunst*“ a s rozsahem 28 stran je bezpochyby do té doby nejrozsáhlejší a nejpodrobnější monografií o hradních kaplích.¹⁴ Opět se hlavní kostrou stává typologie vztahu hradní kaple a hradního areálu. Základní schéma je sice převzaté od O. Pipera, ale jednotlivé typy jsou probrány podrobněji a je zde uvedena řada příkladů, které Piper nezmiňuje. L. Arnzt dělí hradní kaple do dvou skupin, a to na kaple vestavěné do jiné budovy a na kaple volně vystavěné, tedy volně stojící. U kaplí vestavěných do jiné budovy je výklad zahájen kaplemi v obytné věži a přechází ke kaplím v paláci a nad branským průjezdem. Následuje výklad o volně vystavěných kaplích, které se nacházejí jak v opevnění jádra hradu, tak i v předhradí. Příspěvek L. Arnzte je bezpochyby logicky strukturovaný a jeho typologie se stane východiskem pro další bádání. Z typologie L. Arenze následně vyšel i K. H. Clasen,¹⁵ Bornheim / Schilling,¹⁶ W. Hotz¹⁷ a také Zänker/Lehrfeld.¹⁸

Německé bádání se také intenzivně zajímalo o fenomén dvoupatrových kaplí, které v souvislosti s českým prostředím nejsou až tak důležité. Za připomenutí stojí rozsáhlá práce O. Schürera „*Romanische Doppelkapellen*“ z roku 1929,¹⁹ a F. Arense „*Staufische Pfalz- und Burgkapellen*“ z roku 1976.²⁰

¹²CORI 1895, 116.

¹³ První vydání je z roku 1895 (PIPER 1895, 558-562), třetí přepracované z roku 1912 (PIPER 1912, 531-540) a podobně tak učinil i ve zkrácené variantě předešlého díla, která nese název „*Abriss der Burgenkunde*“ z roku 1900, PIPER 1900, 107-111.

¹⁴ARNTZ 1914, 171-198.

¹⁵CLASEN 1954, 221-225.

¹⁶BORNHEIM-SCHILLING 1964, 166-175.

¹⁷HOTZ 1965, 56-62.

¹⁸ZÄNKER-LEHRFELD 1970, 46-47.

¹⁹SCHÜRER 1929, 99-192.

²⁰ARENS 1976, 197-210.

V roce 1978 vyšla tiskem diplomová práce Ulricha Stevense „*Burgkapellen im deutschen Sprachraum*“,²¹ která se podrobně věnovala především typologii hradních kaplí. Typologie U. Stevense sice navazuje na již zmíněnou starší studii L. Arenze, ale vzhledem k tomu, že tato práce měla větší ambice, tak došlo k rozšíření typologie o sledování prostorového typu hradních kaplí.²² Typologie tak byla rozšířena o „Saalkirchen“, tedy o jednolodní kaple s různým typem závěru a půdorysem lodi, následuje typ kaple s horním profánním patrem a s dolním profánním patrem. Podstatná část této práce je věnována i vícepatrovým kaplím, po nich jsou pojednány branské kaple a kaple ve věži, které jsou dále děleny na kaple v bergfritech a na kaple v obytných věžích. Vybrané významné kaple jsou podrobněji rozepisovány v krátkých kapitolách (Vianden, Hagenau, Donaufstauf, Rheda, Gelnhausen, Rheineck, Trifels atd.). Celkový rozsah práce, která není nijak zvlášť rozsáhlá, ale nemohl postihnout celkovou problematiku hradních kaplí na tak rozlehlém území jako je střední Evropa, a také v celém rozsahu středověku.

V krátkosti nastíněná typologie ovšem trpí zásadní metodickou chybou. Tou je kombinace typologie založené na prostorovém řešení kaple a typologie založené na vztahu kaple k další zástavbě. Například jednolodní kaple s apsidou může být jak volně stojící, tak může být součástí jiné budovy anebo se pod ní může nacházet branský průjezd, takže jednu a též dispozici je možné zařadit k více typům najednou, což je zjevný problém. Nicméně byla zde podrobně probírána řada kaplí a práce byla mnohokrát citována a bezpochyby je jednou ze základních prací o tomto tématu, která měla velký vliv na další bádání a to dokonce i v Čechách.

Relativně zanedlouho po vydání zmíněné studie U. Stevense byla publikována další, tentokrát mimořádně rozsáhlá práce věnovaná hradním kaplím od Gerharda Streicha s názvem „*Burg und Kirche während des deutschen Mittelalters: Untersuchungen zur Sakraltopographie von Pfalzen, Burge und Herrnsitzen*“ z roku 1984,²³ která je ovšem věnována především období 9.–12. století a záběr končí v polovině 13. století. Ambice této práce byly daleko větší a je nutné připustit, že její vědecký přínos je podstatně hlubší, než tomu bylo u starší práce U. Stevense. G. Sterich také alespoň částečně reflektuje střední Evropu včetně Čech, Polska a Maďarska. Ovšem vzhledem k časovému vymezení této práce jsou možnosti využití pro studium vrcholně středověkých kaplí v Čechách poněkud omezeny, ale pro hradištní období jde o základní publikaci mimořádného významu.

V roce 1985 vyšla tiskem doktorská práce Ericha Lehnera s názvem „*Burgkapellen in Niederösterreich*“,²⁴ která se ovšem vzhledem k malému nákladu a s tím související špatné dostupnosti v dějinách bádání příliš neuplatnila. Nicméně lze ocenit rozsah širokého výběru lokalit a publikované půdorysy jednotlivých kaplí. Později též autor publikoval kratší stejnojmennou stat' v katalogu výstavy „*Bauen im Mittelalter*“.²⁵

Hradním kaplím bylo věnováno také mezinárodní kolokvium „*Burg- und Schloßkapellen*“, kde vystoupila řada předních odborníků na toto téma. Konference se konala

²¹STEVENS 1978.

²²G. Streich tuto práci okomentoval, že jde o shrnutí aktuálního stavu bádání a že přináší jen málo nového STREICH 1984, 1.

²³STREICH 1984.

²⁴LEHNER 1985.

²⁵LEHNER 1988, 27-35.

v roce 1993 a sborník vyšel tiskem v roce 1995.²⁶ Za připomenutí stojí příspěvek Christofera Herrmanna „*Burgkapellen in spätmittelalterlichen Wohntürmen am Mittelrhein*“,²⁷ který řeší problematiku drobných kaplí otevřených do profánního sálu. Nebo stať Rolanda Möllera „*Aspekte in der Ausgestaltung spätgotischer Burgkapellen, insbesondere durch illusionistische und grünmonochrome Wandmalerei*“,²⁸ a také článek od Tomáše Durdíka, ale k tomu se vrátíme později.

Otázce fungování kaple v rámci hradního areálu a jejího vztahu k paláci se věnoval Thomas Biller v knize „*Die Adelsburg in Deutschland: Entstehung, Form und Bedeutung*“.²⁹ Velmi zajímavá je i práce Alexandra Thon a Tiny Rudersdorf s názvem „*Burgkapelle, Kapellenerker und Tragaltar. Überlegungen zu einer Typologie des Sakralbereichs mittelalterlicher Burgen im Rheinland*“ z roku 1999, která se velmi podrobně zabývá podobou a typologií hradních kaplí v Porýní.³⁰

Kapitola „*Kirchen und Kapellen*“ věnovaná hradním kaplím se také nachází v příručce „*Burgen in Mitteleuropa*“, která vyšla v roce 1999, jejím autorem je Ulrich Stevens.³¹ V zásadě jde o velmi zkrácené pojednání než předešlé a již zmíněné práce.

Bernhard Ernst je autorem kratšího článku s názvem „*Früh- bis spätmittelalterliche Burgkapellen in der Oberpfalz*“, který vyšel v roce 2003.³²

U. Stevens v roce 2005 vydal knihu „*Burgkapellen: Andacht, Repräsentation und Wehrhaftigkeit im Mittelalter*“,³³ která je na první pohled přepracovanou původní prací z roku 1978.³⁴ Přestože zde došlo k řadě úprav, rozšíření textu, zvětšil se i počet pojednaných lokalit atd. a jde tedy v podstatě o zcela novou publikaci, tak základní kostra postavená na zcela jednoznačné typologii zůstala zachována.

Nejnověji se problematikou hradních kaplí zabývá Bernhard Metz v článku věnovaném problematice hradních kaplí jako poutních míst „*Burgkapellen als Wallfahrtsorte nach elsässischen Beispielen*“,³⁵ což je fenomén, s nímž se setkáváme i na našem území.

...

České bádání o hradních kaplích není nijak intenzivní. První monografické studie o hradních kaplích v Čechách z 19. a počátku 20. století se vážou především ke Karlštejnu,³⁶ Bezdězu,³⁷ a Vlašskému dvoru v Kutné Hoře,³⁸ ale jde spíše o ojedinělé případy. Hradní kaple byly reflektovány Augustem Sedláčkem v základním díle o dějinách českých hradů „*Hrady, zámky a tvrze Království českého*“ I-XV,³⁹ který zde často zmiňuje historická data týkající se jednotlivých objektů kaplí. Byť často nejde o systematické a zcela vyčerpávající pojednání

²⁶Burg- und Schlosskapellen.

²⁷HERRMANN 1995, 88-94.

²⁸MÖLLER 1995, 100-108.

²⁹BILLER 1998, 148-156.

³⁰THON / RUDERSDORF, 141-181.

³¹STEVENS 1999, 315-320.

³²ERNST 2003, 116-127.

³³STEVENS 2003.

³⁴STEVENS 1978.

³⁵METZ 2012, 91-108.

³⁶Viz DURDÍK / GOTTFRIED / HORYNOVÁ 1996, 363-370; Bibliografie císařského hradu Karlštejnu 2003, 504-515

³⁷MIKOWEC I, 118-128.

³⁸BRANIŠ 1908, 206-209; LEMINGER 1911, 137-150.

³⁹SEDLÁČEK I-XV.

(dějiny kaplí jsou totiž zpravidla vkládány do úvodního popisu objektu, který má spíše orientační charakter), jsou zde zmíněny dnes často již ztracené prameny.

Po smrti A. Sedláčka následné bádání o hradech stagnovalo a k oživení došlo teprve po druhé světové válce, a to především zásluhou manželů Menclových, kteří se intenzivně zabývali středověkou architekturou a hradní kaple, jakožto výtvarně často nejnáročnější součástí hradu, neušly jejich pozornosti. Hradní kaple jsou především reflektovány u D. Menclové v jejím základním díle „*České hrady*“, která si zde podrobně všímá architektury jedlových kaplí, ale o celkovou charakteristiku nebo typologii se nepokusila.

V této době po druhé světové válce se opět objevují monografické studie věnované jednotlivým kaplím. V roce 1954 vyšla krátká brožura s názvem „Hradní kaple na Švihově“ Jaroslava Pešiny a Hugo Rokyty.⁴⁰ Na sklonku 60. let minulého století byla objevena hradní románská rotunda na Lokti a tento nález byl publikován v roce 1972 D. Líbalem a J. Mukem v časopise *Umění* v kratším článku s názvem „*Rotunda románského hradu v Lokti*“.⁴¹

Teprve studii Jiřího Kuthana s názvem „*Královské kaple 13. století v českých zemích. Styl, typologie, sociální kořeny a význam*“ z roku 1986 v časopise *Umění* můžeme považovat za první pokus o systematické zpracování problematiky hradních kaplí na našem území, byť je tato práce časově omezena jen na 13. století a pojednává i o kaplích mimo hradní prostředí (Zlatá koruna, Plasy).⁴² J. Kuthan zde podrobně pojednal genezi raně gotické kaple a také se pokusil o typologické roztřídění českých hradních kaplí podle U. Stevense.⁴³

Krátce poté v roce 1991 vychází článek T. Durdíka a P. Boliny s názvem „*Kaple vrcholně středověkých hradů*“ věnovaný již pouze problematice hradních kaplí.⁴⁴ Zvláštní pozornost v této práci byla věnována právě typologii, která je opět odvozena od U. Stevense, byť je modifikována a je zde vynecháno již zmíněné problematické kombinování vztahu kaple k ostatní zástavbě a typologie sakrálního prostoru, autoři se tedy vlastně se vrací k L. Arnztovi, který jim ovšem nebyl znám. Také došlo k zjištění některých nových typů hradních kaplí, které se u U. Stevense neobjevují a pozornost je věnována i uměleckému ztvárnění kaple.

Tento článek byl v roce 1995 přednesen na mezinárodním kolokviu „*Burg- und Schloßkapellen*“, následně byl přeložen do němčiny pod názvem „*Die Kapellen böhmischer hochmittelalterlicher Burgen*“ a vyšel v časopise *Burg- und Schloßkapellen*.⁴⁵ Později se též článek stal součástí knihy „*Středověké hrady v Čechách a na Moravě*“, která byla přichystána do tisku již v průběhu 90. let minulého století, ale vyšla teprve v roce 2001.⁴⁶

Zmíněný článek T. Durdíka a P. Boliny je dosud jedinou prací o hradních kaplích v Čechách, která se pokusila o celkovou syntézu této problematiky. V roce 2003 sice ještě vyšel článek Dobroslava Líbala „*Rezidenční kaple vrcholného a pozdního středověku v Čechách*“, která je ovšem věnována jen nejvýznamnějším objektům jako Křivoklát nebo Karlštejn, ostatně rozsah této práce není velký.⁴⁷

⁴⁰PEŠINA / ROKYTA 1954.

⁴¹LÍBAL / MUK 1972, 78-80.

⁴²KUTHAN 1986, 35-43.

⁴³KUTHAN 1986, 41-42.

⁴⁴BOLINA / DURDÍK 1991, 9-22.

⁴⁵DURDÍK 1995b, 21-30.

⁴⁶DURDÍK / BOLINA 2001, 52-62.

⁴⁷LÍBAL 2003, 156-161, 409-412.

Líbalův příspěvek byl přednesen na mezinárodním kolokviu „*Dvorské kaple vrcholného a pozdního středověku a jejich umělecká výzdoba*“, která se konala v Praze 23. 9. - 25. 9. 1999. Zde rovněž zaznělo několik příspěvků věnovaných hradním kaplím. Především to byl referát T. Durdíka věnovaný hradní kapli na Nižboru,⁴⁸ nechyběla ani problematika Karlštejna a několika dalších témat včetně příspěvku Ivana Hlaváčka s názvem „*Hradní kaple, kaplani a jejich funkce v Čechách v pozdním středověku. (Několik poznámek)*“, který můžeme považovat za vhodné položení otázek pro další výzkum.⁴⁹

V roce 2006 byla na Masarykově univerzitě v Brně obhájena magisterská práce Petry Dohnalové s názvem „*Středověké sakrální stavby a jejich doklady na moravských hradech*“, která se zabývá hradními kaplemi na Moravě.⁵⁰ Přestože posudky o této práci mluví v superlativech, jsou zde zřejmé metodické chyby. Předně je to výběr kaplí, který není ani zdaleka kompletní, pojednáno je pouze 17 kaplí, přičemž na Moravě existuje něco kolem 40 hradních kaplí a nejsou zjevné důvody pro výběr jednotlivých lokalit. Úvodní kapitoly jsou zkráceny za potřebné minimum a závěrečné shrnutí není dostatečně vyčerpávající. Naproti tomu kapitoly věnované jednotlivým kaplím jsou zbytečně obsáhlé a řeší i otázky celkového vývoje hradu, takže se práce v podstatě rozpadá na rozbor sedmnácti hradů s kaplemi.

Dějiny bádání o jednotlivých hradních kaplích mohou být i poměrně rozsáhlé. Vzhledem k rozsahu této práce, kdy bude probráno téměř sto objektů, by toto pojednání zabralo neúnosný prostor. Proto se zde omezíme jen na nejvýznamnější objekt, a to kapli Všech svatých na Pražském hradě.

Literatura o kapli Všech svatých je poměrně bohatá. V dosavadní české i zahraniční literatuře je rozeseta řada drobných zmínek a kratičkových pojednání, které ale opakuji stále tytéž informace. To sice vypovídá o významu této památky, ale skutečně přínosných příspěvků mnoho není. Vzhledem k velkému rozsahu sekundární literatury není možné v tomto přehledu zmínit vše. V krátkosti si všimneme jen zásadních prací, které přispěly k poznání kaple a jsou důležité pro další bádání.

Zcela poprvé se dějinami kaple všech Svatých zabýval již v 18. století Florián Hammerschmid a to v rukopise „*Historia de Capella Regia Omnium Sanctorum in Castro Pragensi*“.⁵¹ Hammerschmid čerpal z tehdy již publikovaných pramenů (především z Balbínových *Miscellanea historica regni Bohemiae*) a evidentně neměl k dispozici žádné dnes již neznámé prameny. Zato zachytil dobovou tradici o založení kaple knížetem Bořivojem, kterou měl posvětit sv. Cyril. O něco bohatší rozsah pramenů se nachází v základním pojednání o pražské historické topografii od V. V. Tomka „*Základy starého místopisu Pražského*“.⁵² Zde uvedený soupis pramenů je pro poznání dějin kaple zásadní, ale rozhodně není vyčerpávající. Každopádně na V. V. Tomka se odvolává řada badatelů až do 60. let minulého století, kdy došlo k novému zpracování dějin kaple F. Kašičkou a M. Vilímkovou.

⁴⁸DURDÍK 2003. 179-184, 423-425.

⁴⁹HAVÁČEK 2003, 13-15, 323-325.

⁵⁰DOHNALOVÁ 2006.

⁵¹HAMMERSCHMID bez data.

⁵²TOMEK 1872.

Zcela zapomenutou kapitolu z dějin bádání o kapli Všech svatých, respektive o zdejší kapitule, představuje velmi rozsáhlé dílo F. S. Czeschíka o rozsahu několika rukopisných svazků, které je dnes uloženo v Archivu Pražského hradu pod signaturou G 55/1,2 a G 56/1-3.⁵³ Toto dílo je rozděleno na dva svazky. První část „*Gescheite des Allerheiligen Kapitels*“ pojednává o samotných dějinách kapituly až do doby vzniku rukopisu v 19. století. Část druhá „*Monumenta Historice ad capitulum Ecclesiae collegiatae alias capellae regiae ad Omnes Santos in Castro Pragensi spectantia*“ z roku 1868 představuje pozoruhodný a obsáhlý opis středověkých listin, které se váží ke kapitule, jejím členům, majetkovým poměrům a stejně tak se zde nalézají i soupisy jednotlivých členů kapituly a podobně.

Od 19. století se kaple Všech svatých dostala do pozornosti i historiků umění a zkoumání se rozšířilo i na samotnou stavbu. Z tohoto pohledu je zcela zásadní pojednání o kapli Všech svatých, které nalezneme v knize „*Posvátná místa král. hl. města Prahy*“ od F. Ekerta.⁵⁴ Zde je totiž poprvé reflektována i umělecká hodnota kaple. Čistě umělecko-historické zpracování o parlérovském chóru kaple najdeme u K. Chytila, a to v díle Petr Parlér a ministři gmündští.⁵⁵

Zcela zásadní osobou pro poznání stavební podoby kaple Všech svatých je K. Fiala, který v období od roku 1902 do 30. let provedl řadu objevných výzkumů. Výsledky své práce shrnul v nepublikovaném rukopise z roku 1933 „*Knížecí neb královská kaple Všech Svatých na Pražském hradě*“.⁵⁶ Tento rukopis měl být zjevně vydán tiskem a také k tomuto účelu K. Fiala zhotovil řadu nákrešů a rekonstrukcí, k čemuž nikdy nedošlo. K. Fiala tak publikoval jen tu část svého výzkumu o kapli Všech svatých, která se vázala k románskému období.⁵⁷ Rekonstrukce románské kaple s menšími výhradami zůstává v hrubých rysech v platnosti, ale jinak je to v případě gotické etapy. Parlérovskou kapli rekonstruuje na základě údajné analogie s pařížskou Sainte-Chapelle, a to jako jednolodní kapli o délce pěti klenebních polí, která na západě přiléhala k paláci, čímž ovlivnil další bádání. Každopádně průzkum K. Fialy zůstává prvořadým pramenem k poznání stávajícího chóru.

Krátce po druhé světové válce to byli manželé Menclovi, kteří se opakovaně zabývali Pražským hradem a také kaplí Všech svatých. Poprvé se tak stalo ve stručném výstavním katalogu „*Pražský hrad ve středověku*“ z roku 1946⁵⁸ a následně v bohužel nikdy nevydané knize „*Praha, hrad českých knížat a králů*“ z roku 1947.⁵⁹ Výsledky této knihy byly zveřejněny teprve později v monumentálním díle D. Menclové „*České hrady*“.⁶⁰ Ve svém bádání Menclovi výrazně navázali na K. Fialu a výsledky jeho bádání o kapli Všech svatých jen modifikovali, což se projevilo především v rekonstrukci gotické lodě kaple, která již nenavazuje na východní průčelí paláce, ale je volně stojící.

Na výsledky bádání K. Fialy o podobě románské kaple navázal i J. Čarek ve své knize „*Románská Praha*“ z roku 1947.⁶¹

⁵³CZESCHÍK 1868, CZESCHÍK bez data.

⁵⁴EKERT 1883, 94-102.

⁵⁵CHYTIL 1886, 17-18.

⁵⁶FIALA 1933a.

⁵⁷FIALA 1933b.

⁵⁸BORKOVSKÝ / MENCLOVI 1946.

⁵⁹MENCLOVI 1947.

⁶⁰MENCLOVÁ 1976 I. II.

⁶¹ČAREK 1947, 80-82.

Předchozí badatelé dále rozvíjejí výzkum K. Fialy, ale nové poznatky přinesly až opravy kaple na počátku 50. let, které byly shrnuty v rukopise z roku 1953, jehož autorem je J. Cibulka.⁶² Asi největším přínosem této práce je identifikace čtvercové gotické lodi kaple, která tak vyvrací vžitou představu o jednolodní dispozici typu Sainte-Chapelle. Datace těchto základů je kladena do doby Přemysla Otakara II., kdy zde mělo vzniknout krátké trojlodí. Tento rukopis se stal předlohou pro krátké pojednání o kapli Všech svatých, které v malém nákladu vydala Cestovní informační kancelář na počátku 50. let. Autorství J. Cibulky je zde sice možné, ale poněkud zarážející jsou marxistické vsuvky, které ovšem mohou být dodatečným zásahem redakce.⁶³

Zcela nové zpracování dějin kaple i její architektonické podoby přinesl teprve stavebně historický průzkum z roku 1967 F. Kašičky a M. Vilímkové.⁶⁴ Velkou předností tohoto průzkumu bylo zpracování stavebních dějin suterénu pod podlahou kaple Všech svatých, který kromě zbytků románské kaple obsahuje řadu vrcholně středověkých konstrukcí. Reflektován byl i nález čtvercové lodi, která byla datována do doby Václava II.

Řada výše uvedených prací zůstala bohužel nepublikována, a tak výsledky bádání řady autorů zůstaly širší veřejnosti nepřístupné. Teprve v roce 1969 J. Sokol publikoval rozsáhlý článek „*Parlérův kostel Všech svatých na Pražském hradě*“,⁶⁵ ve kterém se zabývá především vrcholně gotickou etapou, a také zveřejnil a interpretoval řadu nálezů K. Fialy, včetně rekonstrukcí stavu kaple před požárem roku 1541 (kresba J. Burian). Tyto rekonstrukce vznikly na základě původních výkresů K. Fialy a od své předlohy se liší jen tím, že vypouštějí rekonstrukci okenních kružeb. Velká pozornost byla věnována hypotetickému řešení klenebního vzorce a J. Sokol dospěl k témuž výsledku jako již dříve K. Fiala.

Na J. Sokola navázal v kratším článku J. Kaigl, který se zabýval především řešením nerealizované lodě.⁶⁶ J. Kaigl si povšiml do té doby opomenutých vrcholně středověkých konstrukcí v suterénu pod kaplí. Na základě těchto nálezů rekonstruuje loď na délku jediného pole a také řeší existenci masivní severní základové zdi lodě, která měla částečně sloužit jako základ pro postranní prostor - snad sakristii a z větší části pak se mělo jednat o ohradní zeď dvora před kaplí.

Řešení dispozice kaple a podobě její lodi se nejnověji věnoval P. Chotěbor a J. Frolík, a to u příležitosti již několikrát odhalené situace před severní zdí renesanční lodě.⁶⁷ Hlavním přínosem zjevně bylo vyvrácení tradované existence základů severního vstupního portálu, který se měl nalézat ve středu této zdi.⁶⁸ Autoři opětovně konstatují existenci gotických základů pro nedokončenou loď kaple, ale nezmiňují fakt, že tato situace byla známa již J. Cibulkovi v 50. letech, byť ji datoval do doby Přemysla Otakara II.

Po umělecko-historické stránce se kapli, zvláště utváření architektury chóru a jeho vztahu k dobovému sochařství, nejnověji věnoval J. Homolka.⁶⁹

⁶²CIBULKA 1953.

⁶³Anonym bez data.

⁶⁴KAŠIČKA / VILÍMKOVÁ 1967.

⁶⁵SOKOL 1969, 574-582.

⁶⁶KAIGL 1992, 1-8.

⁶⁷FROLÍK / CHOTĚBOR 2003, 5-14.

⁶⁸tuto informaci uvádí již KAIGL 1992, 3, 7 s odvolání na osobní sdělení J. Frolíka.

⁶⁹HOMOLKA 2002 141-146; HOMOLKA 2004 135-139.

Tématem dějin kolegiální kapituly Všech svatých se zabýval V. Bartůněk.⁷⁰ Tato práce je mimořádně přínosná už jen z toho pohledu, že po dlouhou dobu byla jedinou publikovanou prací svého druhu. Teprve novější práce W. E. Wagnera částečně doplňuje náš pohled na fungování kapituly a jejího vztahu ke Karlově univerzitě.⁷¹ Otázkou založení kapituly u Všech svatých se nejnověji věnuje Zdeňka Hledíková ve svém článku „*Počátky kapituly Všech svatých na Pražském hradě*“ z roku 2003.⁷²

⁷⁰BARTŮNĚK 1979.

⁷¹WAGNER 1999.

⁷²HLEDÍKOVÁ 2003, 461-472.

III. HRADNÍ KAPLE V ČECHÁCH

Dříve než přistoupíme k typologickému zařazení kaplí, podnikneme chronologický náhled do dějin a podoby hradních kaplí, který bude odkazovat na podrobnější katalogová hesla jednotlivých lokalit. Rovněž zde potkáme podrobněji zpracované kapitoly o vývoji sakrálního prostoru, kratší exkurzy mimo časový a lokální rámec této práce. V případě českých lokalit je v této části omezen poznámkový aparát na nejnужnější minimum, protože by došlo k zbytečnému zdvojení s hesly katalogu, kde jsou jednotlivé kaple probrány podrobněji.

III. 1. POČÁTKY VRCHOLNĚ STŘEDOVĚKÝCH HRADNÍCH KAPLÍ V ČECHÁCH

Proces přechodu z raného k vrcholnému středověku byl dlouhý, začíná již ve 12. století a dozníval ještě za vlády Přemysla Otakara II. V této době se začínáme setkávat s vrcholně středověkými hrady.⁷³ K jejich vzniku dochází na přelomu 12. a 13. století, tedy v době vlády Přemysla Otakara I., ale s prvními projevy nástupu vrcholného středověku v hradní architektuře se můžeme setkat již dříve, a to především na Pražském hradě. Časové vytýčení první kapitoly začíná od těchto prvních náznaků nové hradní architektury ve 12. století a končí za vlády Václava I.

Předtím než se budeme zabývat daným obdobím, je nutné podniknout krátký exkurz do raného středověku a v rychlosti se seznámit s podobou raně středověkých hradů a jejich kostelů a kaplí, a to z důvodů objasnění tradice, ale také rozdílnosti mezi původními hradeckými kostely a mladšími hradními kaplemi.

EXKURZ I.: RANĚ STŘEDOVĚKÉ HRADY A HRADSKÉ KOSTELY A KAPLE

Raně středověký hrad, dnes nesprávně ale nicméně vžitě nazývaný hradiště, se od svého vrcholně středověkého nástupce lišil v řadě bodů, začínaje podobou opevnění, vnitřním uspořádáním, zcela jinak byla zajištěna jeho obsluha, obrana, správa atd. Společným znakem s vrcholně středověkým hradem zůstaly pouze nejzákladnější funkce. Jeho podobu si na základě dlouhodobého zájmu historiků a archeologů umíme představit velmi dobře. Většinou šlo o vícedílnou dispozici, která byla opevněna systémem hradeb vystavěných bez použití malty. Konstrukce těchto hradeb byla různá, nejčastěji šlo hlinité těleso s vnitřním dřevěným ztužením a kamennou plentou. Ve skladbě hradišť se již od 8. století setkáváme s vyděleným sídlem vládnoucí nobility, které mělo podobu dvorce s vlastním lehčím opevněním a bylo mu vyhrazeno místo v ústřední poloze hradiště v akropoli.⁷⁴

Právě zde na akropoli vznikají první kostely, které zpočátku sloužily především knížeti a jeho družině. Poloha těchto kostelů byla ve vztahu k dvorci různá, v případě Budče je

⁷³K této problematice podrobněji KLÁPŠTĚ 2005.

⁷⁴ŠOLLE 1984, 30-53.

zřejmé, že rotunda sv. Petra a Pavla vystavěná Spytihněvem I.⁷⁵ byla součástí dvorce [1-2].⁷⁶ Naproti tomu archeologický výzkum v Žatci, při kterém byl nalezen i palác ze sklonku 10. století, ukázal, že kostel stál mimo vnitřní palisádové ohrazení knížecího dvorce, ale nacházel se poblíž vstupu do dvorce, tak aby byl dobře dostupný jak z dvorce, tak i ostatním obyvatelům hradu [3-4].⁷⁷ Podobná situace je zachycena i ve Staré Boleslavi v první staroslověnské legendě o sv. Václavovi, kdy byl sv. Václav zastížen cestou do kostela na ranní bohoslužbu v bráně (dvorce) svým bratrem a byl zde napaden jeho družinou. Následně se pokusil uprchnout do kostela, u jehož dveří byl ovšem zastížen a zabit.⁷⁸ Zde, bohužel, i přes intenzivní archeologické výzkumy posledních desetiletí dosud nebyl objeven onen dvorec a ani původní kostel.⁷⁹ Později v druhé polovině 11. století zde vznikla rozměrná bazilika sv. Václava a v samotné akropoli stály další dva kamenné jednolodní kostely, které pocházejí z 12. století [5-6].

Z archeologických výzkumů i z písemných pramenů částečně známe i podobu ústředního dvorce na Vyšehradě, který vznikl za vlády knížete Vratislava II. [7]. Rozsah dvorce byl zjištěn archeologickým výzkumem, jeho opevnění bylo tvořeno příkopem a nejspíše valem, ale budovy stojící v jeho areálu se nepodařilo i přes rozsáhlé vykopávky zachytit. Z písemných pramenů víme, že zde byl kamenný palác⁸⁰ a později k roku 1258 je zde doložena „*capella rotunda in Wissegrad in curia regis sita*“,⁸¹ která byla zasvěcena sv. Štěpánovi a Greonovi. Dvorec měl bezprostřední vazbu i k dalším sakrálním stavbám v prostoru hradu. Především to byl kapitulní kostel sv. Petra a Pavla, který měl podobu dvouchórové baziliky [9]. Kostel byl umístěný severně od dvorce v těsné blízkosti příkopu, přes který vedl kamenný most.⁸² Kostel je někdy v pramenech označován jako „*capella regis specialis*“,⁸³ což bylo dáno jeho zvláštním vztahem k panovníkovi a jeho postavením k papežskému stolci.⁸⁴ Další sakrální stavba v těsném sousedství dvorce se nacházela východně. Šlo o baziliku sv. Vavřince, která doposud částečně stojí [8]. V jejích základech byl pak nalezen pravděpodobně nejstarší kostel na Vyšehradě, který pochází snad již z 10. století.

Podobně nejasná je i situace na Pražském hradě. Zde sice známe polohu a podobu nejranějších sakrálních staveb, tedy baziliky sv. Jiří [11-12] a rotundy sv. Víta [14],⁸⁵ o kterých víme, že měly návaznost na knížecí sídlo, ale doposud se i přes rozsáhlé archeologické výzkumy nepodařilo objevit knížecí dvorec nebo vlastní palác z 10. a 11. století, který je zde doložen písemně.⁸⁶ Lze uvažovat o tom, že se snad nacházel na vrcholu plochého ostrohu někde v okolí kostela sv. Jiří nebo západně od něj v okolí

⁷⁵ŠOLLE 1990, 140-207; MACEK 1992, 6-13.

⁷⁶VÁŇA 1995, 69; BARTOŠKOVÁ 2011, 285-289.

⁷⁷ČECH 2004, 72-74.

⁷⁸KRÁLÍK 1968, 56.

⁷⁹BOHÁČOVÁ 2003; BOHÁČOVÁ 2010, 167-191.

⁸⁰Kosmova kronika, 191: k roku 1119 se připomíná vichřice, která pobořila palác. NECHVÁTAL 1976, 234 poznámka 105.

⁸¹RBM II, 81.

⁸²Most byl veden šikmo, což je poměrně zvláštní situace, která by mohla indikovat, že jeho severní konec se vázal na vstup do baziliky a druhý se nejspíše vyhýbal nějaké zde stojící budově.

⁸³RBM II, 2.

⁸⁴ŠILHAN 1981, 249.

⁸⁵K podobě nejstarší sakrální architektury nejnověji FROLÍK 2000.

⁸⁶Kosmova kronika, 73.

rotundy sv. Víta. Nicméně je zřejmé, že v místech současného Starého královského paláce tento původní palác zcela jistě nestál.⁸⁷

Také existence dvorce na Levém Hradci je dosud zahalena tajemstvím. Zde sice máme písemně doloženou nejstarší sakrální stavbu na našem území, kterou nechal kolem roku 890 vystavět kníže Bořivoj, ale tu se ještě nepodařilo objevit. Starší literatura sice tento kostel ztotožňuje se základy rotundy nalezenými pod dnešním kostelem sv. Klimenta, ale ta byla vystavěna z kvádříkového zdiva [15]. Nejstarší sakrální stavby na našem území byly naproti tomu postaveny ze zdiva lomového, tedy podobně jako na velké Moravě. Je tedy více než pravděpodobné, že rotunda bude až mladší, nejspíše z 11. století, což dokládá i pohřebiště, které ji obklopovalo.

V 10. století byla na akropoli upravena zadní plocha části hradiště v Libici nad Cidlinou [18]. Veškerá starší zástavba byla zlikvidována a celá plocha byla srovnána do roviny, uprostřed vznikl kostel založený na složitějším půdorysu [16] a v 11. století jižně od kostela vzniká palác, snad na místě staršího objektu [17].⁸⁸

O něco lépe dochovaná je situace na mělnickém hradě, kde známe pozůstatky románského paláce z poloviny 12. století, i stejně starý kostel sv. Petra. Z paláce se zachovala jen západní zeď se sdruženými okny a menší relikt nádvorní východní zdi. Palác byl orientovaný delší stranou na ose sever – jih, ale jeho přesné rozměry neznáme. Ve vrcholném středověku (nejspíše v 70. letech 13. století) totiž došlo k rozdělení akropole příkopem na dvě části, a to na severní část, kde následně vzniká vrcholně středověký hrad a na část jižní s kostelem. Při tomto rozdělení akropole zanikla jižní část paláce, kterou prošel zmíněný příkop a pouze část západní zdi byla využita jako hradba.⁸⁹ Z kostela se dodnes zachovala jen jižní věž. Původně snad mohlo jít o trojlodní baziliku, která byla snad vystavěna v návaznosti na založení kapituly na hradě.

Další kostely známe ze Starého Plzece, kde dosud stojí rotunda sv. Petra, která pochází snad z 11. století [19],⁹⁰ a nacházely se zde další dva jednolodní kostely. Palác a ani dvorec bohužel nebyly nalezeny. Naproti tomu na hradišti sv. Jiří v Kouřimi se sice podařilo objevit úsek palisádové jamky z ohrazení vnitřního dvorce, vztah ke kostelu není zcela zřejmý, ale je pravděpodobné, že kostel stál mimo vlastní dvorec [20].⁹¹

Na řadě dalších hradišť rovněž vznikly kostely, které se staly téměř nutnou součástí raně středověkého hradu. Stav dochování těchto památek ale není nejlepší. V řadě případů byl totiž původní nevelký kostel přestavěn a zvětšen. Za zmínku stojí například kostel sv. Klimenta v Práchni [21], z něhož se zachovala severní zeď, nebo kostel téhož patrocina na hradišti ve Lštění, který rovněž obsahuje části raně středověkého kostela. Ikonograficky máme doložen kostel sv. Jiří na akropoli Litoměřického hradu, který byl zbourán teprve na počátku 20. století. Dále by se našla řada kostelů na hradištích s velmi archaickým patrociniem, kde již ani neregistrujeme pozůstatky původního kostela.

⁸⁷Karel Fiala a následně i někteří další autoři označovali za palác z 11. století relikt severního románského křídla pod dnešní sněmovnou, které jsou ovšem stratigraficky mladší než vlastní románský Starý královský palác.

⁸⁸TUREK 1981, 1-72.

⁸⁹BRICH 2000, 93-110.

⁹⁰Nejnověji k dataci rotundy: NOVÁČEK 2006, 124-141.

⁹¹ŠOLLE 2000, 32-35, 49-51.

Spektrum typů kostelů je tedy poměrně široké, nejčastěji se setkáváme s jednoduchými kostely převážně s půlkruhovou apsidou, rotundami a na nejvýznamnějších hradištích i s bazilikami, jako tomu je na Pražském hradě, Vyšehradě, Staré Boleslavi, Mělníku nebo Žatci. Naproti tomu se na našich hradištích nevyskytují čtyř, nebo tři apsidové centrály a to s jedinou výjimkou rotundy sv. Víta na Pražském hradě, která měla složitější stavební vývoj.

III. 2. HRADNÍ KAPLE PANOVNÍKA VE 12. A PRVNÍ POLOVINĚ 13. STOLETÍ

Hradní kaple 12. a první poloviny 13. století představují směsici solitérních objektů, které nevytvářejí žádnou ucelenou skupinu. Počet kaplí z této doby je nevelký a stav jejich dochování rovněž není ideální. Celkově jde o šest lokalit, v první řadě je to kaple Věch svatých na Pražském hradě, Horšovský Týn, Velešín, Landštejn, Týnec nad Sázavou, Loket a Blatná. V případě kaple Věch svatých na Pražském hradě, Velešína a Landštejna byla kaple řešena jako jednoduchý sakrální prostor zakončený půlkruhovou apsidou (v případě Horšovského Týna původní zakončení neznáme, ale je možné se domnívat, že zde byla rovněž apsida) a ve všech čtyřech případech je doložena i západní empora, která se ovšem v úplnosti dochovala jen na Landštejně.

První stavbou,⁹² která se výrazně odlišila od domácí starší tradice, byla přestavba Pražského hradu zahájená roku 1135 knížetem Soběslavem, slovy kanovníka Vyšehradského, kdy „*se metropole Čech Praha počala obnovovati po způsobu latinských měst*“.⁹³ Tehdy bylo poprvé použito zdivo ložené na vápno ve větším měřítku i ke stavbě opevnění a také obytných staveb. Rozsahem areálu hradu i jeho skladbou se ještě stále jednalo o raně středověký hrad, což bylo dáno především návazností na starší hradiště, ale již zde se objevuje řada motivů, které můžeme označit jako vrcholně středověké. Kaple je poprvé doložena k roku 1185 kdy měla být vysvěcena za účasti knížete Fridricha. Je ale pravděpodobné, že kaple byla o něco starší a pochází již z doby krále Vladislava I.

Dispoziční řešení samotné kaple není nijak výjimečné, šlo o jednoduchý prostor na východě otevřený do apsidy a na západě se nacházela empora přístupná jednak z lodí schodištěm v síle severní zdi a také z paláce. Loď kaple byla klenuta románskou křížovou nebo valenou klenbou, která byla podepřena klenebním pasem vynášeným na pilastru [22]. Oproti starší tradici zde vznikl zcela jiný vztah k paláci, kaple totiž nebyla volně stojící, jak tomu u nás bylo do té doby zvykem, ale byla přiložená k jeho východnímu konci a byla s ním i komunikačně propojena. Kaple byla také umístěna v úrovni hlavního obytného a reprezentativního podlaží a pod ní se nacházel klenutý suterén.

Palác i kaple byly navíc celou svou délkou zapojeny do obvodu nového opevnění, což je v našem prostředí zcela převratný moment ve vývoji hradní architektury a v zásadě jde o prototyp královského hradu s obvodovou zástavbou, který se stal dominantním stavebním typem po celé 13. století.⁹⁴ Podobně řešené budou i kaple na mladších hradech ze 13. století.⁹⁵

⁹²Viz katalogové heslo 66. Pražský hrad, kaple Věch svatých.

⁹³Pokračovatelé Kosmovi, 59.

⁹⁴DURDÍK / BOLINA 2001, 80-88.

Velmi zajímavou analogii, respektive předstupeň, představují dvě stavby spojené s pražským biskupem, a to jeho palác na Pražském hradě [23] a biskupský dvorec v Horšovském Týně [24]. Oba zmíněné příklady se sice řadí ještě ke staršímu typu sídla – dvorcí (kamenná zástavba totiž stála volně uprostřed lehčeji opevněného areálu), ale v obou dvou lokalitách na obdélný palác navazovala sakrální stavba, v Praze to byla kaple sv. Mořice a v Horšovském Týně kostel.

V Horšovském Týně se nacházel jednolodní kostel se západní emporou.⁹⁶ Podobu původního chóru neznáme. Kostel byl totiž poškozen požárem a při následné obnově byla vystavěna obdélná chórová věž, která se dosud zachovala, a kostel byl nově zaklenut křížovou klenbou. Z kostela před požárem bohužel neznáme žádné architektonické články. Ke kostelu na západě byl připojen palác, respektive se zdá, že boční stěny kostela plynule pokračovaly na západ, ale situace je znejasněna vloženými mladšími renesančními klenbami. Z architektonických detailů paláce se zachovalo jen drobné románské špaletové okénko v jižní zdi, což rovněž neposkytuje příliš jasnou představu o výtvarné podobě paláce, ale pravděpodobně šlo o nenáročnou stavbu. Velký význam mělo už jen to, že šlo o profánní stavbu z kamene, což samo o sobě ve 12. století byl velmi výrazný reprezentativní prvek. Vždyť kromě několika málo staveb spojených s panovníkem a biskupem (Pražský hrad, Vyšehrad, Mělník a biskupská Roudnice) byly všechny ostatní mimopražské obytné stavby šlechty ze dřeva.

S jednolodní kaplí zakončenou apsidou se setkáme i na Velešíně⁹⁷ v jižních Čechách, který pravděpodobně pochází z první poloviny 13. století [26]. Z kaple se zachovala jen část dispozice, která byla v 16. století přestavěna na menší poustevnu v podobě úzké kaple. Nicméně v základech mladšího podkovitého chóru je možné spatřit základ apsidy a v západní části byly objeveny reliкty po dřevěné empoře, respektive po schodišti vedoucím na tuto emporu, které by mohlo pocházet již z nejstaršího horizontu výstavby kaple. Kaple jako v předešlých případech nebyla volně stojící, ale pojila se na severu k další zástavbě, která je interpretována jako reliкty paláce.

Také kaple na Landštejně⁹⁸ má podobu jednolodního sakrálního prostoru, který je na východě otevřen do apsidy a obsahuje západní emporu [25]. Zcela neobvykle je tato kaple umístěna v kaplové věži.⁹⁹ Lod' kaple byla zaklenuta těžkou románskou valenou klenbou a apsida byla vybrána v síle zdi. Navenek věže se kaple nijak výrazně neprojevovala. K boku kaplové věže přiléhala palác a kaple je umístěna tak, aby odpovídala hlavním obytným a reprezentativním podlažím, která byla v prvním i druhém patře paláce. Z prvního patra se vstupovalo do lodi kaple a z druhého patra vedl vstup na emporu, která byla přístupná i schodištěm v lodi kaple. S hradem je ale spojena velká otázka o jeho příslušnosti, tedy zda šlo o hrad český, moravský, či rakouský.

Vedle jednolodní kaple se v této době setkáme i s užitím rotundy jako hradní kaple, a to v Týnci nad Sázavou [28] a na Lokti [27]. Užití rotundy je ale ojedinělé, a to i přesto, že ve 12. a na počátku 13. století šlo o běžný stavební typ.

⁹⁵Viz typ kaple připojené k paláci.

⁹⁶Viz katalogové heslo 22. Horšovský Týn I.

⁹⁷Viz katalogové heslo 87. Velešín.

⁹⁸Viz katalogové heslo 43. Landštejn.

⁹⁹Viz kaplové věže.

V případě Týnce¹⁰⁰ šlo o integrování starší rotundy z přelomu 11. a 12. století, která byla součástí dvorce popřípadě menšího hradiště, v jehož areálu kolem roku 1200 vznikl nový hrad přechodného typu. Kolem rotundy se původně i pohřbívalo, ale se změnou na hradní kapli pohřby ustaly a pohřebiště bylo přeřato okružním příkopem. Poněkud nezvykle byla ke starší rotundě přistavěna hranolová věž, což bylo asi dáno tím, že rotunda byla postavena na nejvyšším místě ostrohu. Interiér rotundy byl pak následně přístupný z prostoru přízemí věže, což z obranného hlediska nebylo zcela ideální, protože vstupní portál tak musel být umístěn v úrovni terénu, aby byla snadno přístupná i kaple.

Rotunda v Lokti¹⁰¹ vznikla pravděpodobně současně s hradem, tedy na počátku 13. století, i když to není zcela jisté. Je vystavěna na skále a je zapojena do obvodové hradby. Nevelký interiér rotundy byl osvětlen jen jedním oknem v ose apsidy, což by mohlo ukazovat na současný vznik hradby a rotundy. Plášť rotundy byl vystavěn z tesaných kvádrů, zatím co hradba jen z lomového zdiva. Zmíněná neexistence oken v lodi je dána tím, že hradba zakryla značnou část povrchu rotundy a na okna nezbylo místo.

V případě relikvi kaple na Blatné¹⁰² jsme poněkud v rozpacích, jak tento prostor klasifikovat. K. Fiala jej interpretoval jako tetrakonchos, který byl založen na čtvercovém suterénu sklenutém na střední sloup [29]. Tato sestava (čtyřapsidové kaple na čtvercovém základu) ovšem nemá analogie a s užitím tohoto stavebního typu se v prostředí šlechtických sídel střední Evropy počátku 13. století prakticky nesetkáváme. Navíc je zřejmé, že k této kapli přiléhá obdélný palác, který možná vznikl současně, nebo jen o málo později. Napojení čtyř nebo eventuálně trojapsidové kaple k paláci není opět zcela obvyklé. Tuto rekonstrukci vyvrací i fakt, že horní patro mělo být z větší části založeno na klenbě suterénu, která je široká kolem 30 cm, zatímco stěny kaple 1,2 m. S relikvi kaple se manipulovalo v 19. století a je proto možné, že původní apsida byla znova složena jako nika pro sochu, které jsou na nádvoří písemně doloženy.

Po výtvarné stránce šlo ve všech případech o poměrně prosté a architektonicky nenáročné stavby, což je ve velkém kontrastu s následujícím obdobím. Lze konstatovat, že se podoba sakrálního prostoru oproti staršímu období nijak zvlášť nezměnila, lze jen pozorovat jisté zmenšení – rotunda v Lokti je dokonce nejmenší svého druhu u nás, ale naproti tomu kaple Věch svatých byla poměrně velká. Změna nastala, jak bylo již uvedeno, především ve vztahu ostatní zástavbě, kdy kaple již nebyla volně stojící, ale zapojovala se do hradby nebo byla přiložena k obytné zástavbě.

EXKURZ II.: HRADNÍ KAPLE ŘÍMSKÝCH KRÁLŮ A CÍSAŘŮ DO POLOVINY 13. STOLETÍ

Výše jsme se právě seznámili s podobou hradních kaplí ve 12. a v první polovině 13. století, jejímiž stavebníky byl především český panovník. Pro srovnání s dobovou produkcí následně podnikneme exkurz do prostředí římských králů a císařů, s kterým se čeští panovníci setkávali, jistě na ně působilo a museli se s ním nějak vyrovnávat.

¹⁰⁰Viz katalogové heslo 86. Týnec nad Sázavou.

¹⁰¹Viz katalogové heslo 50. Loket.

¹⁰²Viz katalogové heslo 4. Blatná I.

Na císařských hradech a falcích se nejčastěji setkáme s patrovými kaplemi, které se staly téměř symbolem císařství a jejich geneze sahá do pozdní antiky. Nicméně dvoupatrové kaple vznikaly nejen na císařských falcích, ale také u biskupských paláců. Rovněž někteří významní lokální panovníci a šlechtici přistoupili ke stavbě dvoupatrové kaple, a to z prestižních důvodů.¹⁰³

Ikonickou stavbou spojenou se středověkou institucí římského císaře byla stavba kaple a falce v Cáchách zahájená někdy mezi lety 789–794 Karlem Velikým [30-31]. K dokončení došlo kolem roku 800.¹⁰⁴

Stavba původní kaple se doposud z větší části zachovala, byť je obklopena mladšími kaplemi a přístavbami převážně z 15. století. Původně se jednalo o centrální patrovou stavbu, střed kaple je založen na půdorysu oktogonu a vnější plášť pak zdvojuje počet stran na šestnáct, což je spojeno s řešením klenby v ochozu, která střídá čtvercová a trojúhelná pole. Střed kaple je mezi etážemi otevřen a je zaklenut osmibokou kopulí. Arkády horního patra jsou členěny sloupy ve dvou řadách nad sebou s použitými antickými spolií, které sem byly záměrně přivezeny až z Ravenny. Původní obdélný chór byl v druhé polovině 14. století nahrazen nádhernou skeletovou konstrukcí.¹⁰⁵

Na západě se od počátků nacházel „westwerk“, tedy zvláštní obdélný přístavek určený pro císaře. V přízemí byla vstupní předsíň, k níž po stranách přiléhají dvě točitá schodiště vedoucí do prvního patra, kde se nacházela obdélná místnost. Při této místnosti již v ochozu kaple stojí vyvýšený trůn císaře, který odsud mohl sledovat bohoslužbu.¹⁰⁶ Trůn sám o sobě měl několik významů, jednak prezentoval císaře v jeho nepřítomnosti, ale také mohlo jít poukaz na Kristův trůn a tudíž na svrchovaný původ univerzální císařské moci. Westwerk směrem do atria byl probrán velkou konchou, zaklenutou nikou, která obsahovala velké okno určené k prezentaci císaře a ukazování ostatků.

Stavba svou koncepcí navazovala na pozdně římské císařské stavby, zvláště pak na S. Vitale v Ravenně odkud byla do Cách transferována řada článků a granitového a porfyrového obložení.

Cášská kaple se stala předlohou pro celou řadu dalších kaplí a kostelů. Nejstarší z této dlouhé řady a v podstatě současná s cášskou kaplí, se nacházela v říšském klášteře Centule, následovala stavba kaple na falci v Diedenhofen (Thionville) u Metz a později i v Compiègne a vyčet těchto kaplí by mohl být i delší. Za pozornost z mladších staveb stojí především kaple v Ottarsheimu [32-33] a kaple sv. Mikuláše na falci v Nimwegen / Valkhofu [34-35].¹⁰⁷ Cášská kaple byla ovšem i citována, a to v podobě westwerků. Asi nejlepším příkladem takového citátu je kostel v Essenu [36-37] nebo v redukované formě kostel sv. Pantaleona v Kolíně nad Rýnem [40], ale nejpůsobivější variantou je westwerk kláštera Corvey [38-39]. Poslední dva zmíněné westwerky jsou nesmírně důležité z toho důvodu, že na nich proběhla

¹⁰³K patrovým kaplím podrobněji SCHÜRER 1929, 99-192; ARENS 1976, 197-210; SCHÜTZ / MÜLLER 1989, 555-559; STEVENS 1978, 88-170; STEVENS 1999, 69-124. K podobě kaplí na německých hradech do poloviny 13. století STREICH 1984.

¹⁰⁴GRIMME 2000, 14.

¹⁰⁵KNOPP / HECKNER 2002.

¹⁰⁶Současný trůn pochází až ze sklonku 10. století - GRIMME 2000 37-40.

¹⁰⁷SCHÜTZ / MÜLLER 1989, 527-533.

transformace z polygonálního půdorysu cášské kaple na čtyřúhelný, což je výchozí bod pro patrové kaple, se kterými se setkáváme na císařských falcích a hradech v 11. až 13. století.¹⁰⁸

Typické patrové kaple měly většinou obdélný nebo čtverci se blížící půdorys, který byl dělen čtyřmi pilíři nebo sloupy na devět polí, z nichž střední pole bylo volné a spojovalo horní a dolní etáž. Dolní etáž kaple byla vždy robustnější a podpory měly nejčastěji podobu pilířů, zatímco patro kaple bylo vznosnější a podpory byly řešeny jako sloupy. Chór nebo chóry kaple často vystupovaly z hmoty loď. Kaple v Chebu je v tomto směru výjimkou, je totiž pojata jako jednolitý blok.

Nejstarší dvoupatrová kaple s čtyřsloupovým řešením loď pochází ze sklonku 10. století a nacházela se po severním boku trevírského dómu, ale ta byla roku 1792 zbořena. Další podobná kaple z přelomu 10. a 11. století byla vykopána na jižní straně kolínského dómu a k roku 1008 je doložena „*capella regis et st. Marie*“ na falci Goslaru, rovněž odhalená archeologickým výzkumem [41, 43].¹⁰⁹

Z doby kolem roku 1100 pochází patrová kaple při dómu ve Špýru, která na rozdíl od předešlých kaplí dosud alespoň částečně stojí a zachováno je její přízemí [47-49]. Roku 1137 byla vysvěcená dosud stojící kaple sv. Gotharda při dómu v Mohuči [50-51].

Ve 30. letech 12. století vznikla kaple sv. Ulricha na falci v Goslaru a jednalo se již o druhou patrovou kapli [42-44]. Půdorys kaple je ovšem velmi zajímavý, přízemí je totiž založeno na řeckém kříži a první patro je oktogonální a je sklenuto na čtyři sloupy. Ve středu kaple se nachází obdélný otvor, který spojuje horní a dolní etáž kaple.¹¹⁰ Oktogonální půdorys měla rovněž kaple na falci v Bamberku [45-46].

K nejnámějším patrovým kaplím se řadí ta na císařském hradě v Norimberku [52-53]. Její vznik je kladen do sklonku vlády Fridricha Barbarossy nebo jeho nástupce Jindřicha VI., tedy do závěru 12. století. Střed kaple je založen na obdélníku a je klasicky členěn čtveřicí sloupů. Dolní etáž je nižší a robustnější, nacházejí se zde masivní sloupy, zatímco horní etáž je vznosnější, lehčí a sloupy jsou zde velmi štíhlé. Klenby jsou dosud ještě čistě románské a jsou děleny klenebními pasy. Chóry kaple jsou umístěny nad sebou v chórové věži. Velmi ojedinelou situaci ovšem sledujeme na západě v horní etáži kaple, zde totiž existuje navíc patrová císařská empora, která v jiných patrových kaplích není doložená.¹¹¹

Z pozdní vlády Fridricha Barbarossy pochází i kaple na chebské falci, která je písemně doložena k roku 1188 a nejnověji se pomocí dendrochronologie toto datum podařilo potvrdit [54-56].¹¹² Nicméně je zřejmé, že stavba byla přerušena a dokončena byla teprve za Fridricha II. mezi lety 1210–1220.¹¹³ Tato kaple představuje v podstatě vyvrcholení tohoto stavebního typu, který je zde doveden k dokonalosti. Půdorys kaple je obdélný a navenek tato stavba působí poněkud blokovitě. Uvnitř je kaple dělena na čtvercovou loď se čtyřmi sloupy, které vynášejí románské křížové klenby dělené pasy. Střed obsahuje oktogonální otvor, který propojuje horní a dolní patro. Chór kaple je rovněž čtvercový a po jeho stranách se nacházejí prostory, z nichž jižní sloužil jako sakristie spodní kaple. Při severní stěně v lodi se nachází

¹⁰⁸SCHÜTZ / MÜLLER 1989, 552.

¹⁰⁹U. Stevens tuto kapli řadí na počátek patrových kaplí s čtyřsloupovým řešením, ale situace není tak jednoznačná. STEVENS 1978, 99.

¹¹⁰SCHÜTZ / MÜLLER 1989, 556.

¹¹¹MENCLOVÁ 1976 I, 86-96.

¹¹²Z pláště kaple se podařilo získat lešeňový trám, který je datován do let 1187/88 <http://dendrochronologie.cz/>.

¹¹³SCHÜTZ / MÜLLER 1989, 558.

schodiště, kterým se dá vystoupat do prvního patra. Nešlo ale o hlavní vstup, ten byl do prvního patra veden od západu po dřevěné pavlači, která spojovala kapli a palác. Horní patro kaple je provedeno ve zcela jiném duchu, klenba je zde vynášena subtilními mramorovými sloupy a klenba je již křížová s žebry. Podoba článků ovšem zůstává ještě románská. Chór v prvním patře rovněž opakuje schéma z přízemí, ale jižní prostor je otevřen dvouosou arkádou vynášenou nádherným torčovaným sloupem z mramoru do chóru. Zde se pravděpodobně nachází císařská oratoř. Protěžší prostor sloužil jako sakristie nebo jako obydlí kaplana. Kvalita kamenické práce je zde velmi vysoká, což umožnil i použitý materiál, krásný světlý mramor. Po výtvarné stránce se tak tato kaple řadí k tomu nejlepšímu, co vzniklo za štaufské dynastie ve střední Evropě.

Asi nejzvláštnější patrovou kapli najdeme v Regensburku, která pochází z let 1220–1230 [62]. Kaple byla založena mezi falcí a dómem a od roku 1240 sloužila jako farní dómský kostel. Stavba koncepčně vychází z čtyřsloupových patrových kaplí, ale je podstatně větší. Střed kostela je dnes plochostropý, původně zde ale byla plánovaná čtveřice sloupů, která měla vynášet klenbu. Tento střed ovšem obíhá ještě ochoz, takže mělo jít o pětilodní prostor. Velmi zajímavá je i formální stránka kostela, která vykazuje přímé vlivy laonské gotiky a západní roseta je dokonce přímo odvozena z Laonu. Velmi neobvyklý vzhled kostela je pravděpodobně dán tím, že jej asi stavěli přímo francouzští mistři, kteří se snažili vyrovnat s místní tradicí. Každopádně jde o nejranější vlnu gotiky ve střední Evropě, která se ovšem neprosadila v dispozici stavby.

Patrové kaple si nechala stavět i šlechta a jejich podoba často soutěží s kaplemi na císařských falcích, které mnohdy předčí. Příkladem může být kaple na Landsberku, která pochází z doby kolem roku 1200.¹¹⁴ Také kaple na hradě Vianden je zcela mimořádná a je vystavěná již zcela v raně gotickém duchu [63].¹¹⁵

Patrové kaple byly také zjednodušovány a konstrukce horní etáže mohla být i ze dřeva, tak jak tomu je v kapli na hradě Tirol [60-61] nebo na nedalekém tyrolském hradě Brucku [59]. Jinou formu zjednodušení nacházíme na hradě Trausnitz v Landshutu [57-58]. Zde se sice opět jedná patrovou kapli, ale ta je vybavena kamennou západní emporou a také emporou východní, na níž se nachází oltář umístěný v mělké nice. Obě empory jsou spojeny dřevěnými lávkami. Poprseň východní empory a oltářní stěna je zdobená mimořádně kvalitní sochařskou výzdobou z doby kolem 1230/1235. Kaple byla původně plochostropá a dnes je klenutá pozdně gotickou síťovou klenbou.

Na císařských falcích a hradech se ovšem setkáváme i s jinými typy kaplí než jen patrovými kaplemi výše popsaného schématu. Časté jsou i jednolodní kaple. Příkladem může být Ikenberská kaple z počátku 11. století, která se nachází na falci v Paderbornu. Kaple byla připojena k východnímu konci paláce, ale nešlo o jedinou kapli v areálu falce a ani o kapli hlavní. Tou byla kaple sv. Bartoloměje z druhé poloviny 11. století, která měla podobu krátkého trojlodí.¹¹⁶

Velmi pěkný příklad obdélné kaple najdeme na falci ve Wimpfenu na řece Neckar [68-69]. Zde se nacházela jednolodní kaple s půlkruhovou apsidou, která byla připojena k východnímu konci obdélného paláce. V paláci se v prvním patře nacházel hlavní sál

¹¹⁴SCHÜTZ / MÜLLER 1989, 555.

¹¹⁵Kaple pochází z druhé čtvrtiny 13. století – STEVENS 2005, 113-116.

¹¹⁶BINDING 1996, 127-129.

osvětlený třemi krásnými pětiosými sdruženými okny, z něhož se dalo vstoupit na emporu v kapli.¹¹⁷ Datace kaple a paláce spadá do doby 1160–1180¹¹⁸ a jde tak o přímou analogii ke stavbě kaple Všech svatých na Pražském hradě.

Také v Nimwegenu / Valkhofu se kromě již zmíněné centrální kaple sv. Mikuláše, která byla jednou z variant císařské kaple, nacházela ještě kaple sv. Martina [64-67]. Tato kaple byla přistavěna k delší straně paláce s velkým sálem a byla patrová. Šlo ovšem o jednodílnou kapli s půlkruhovým závěrem. Dnes je tato kaple v ruinách, ale i tak je patrné, že nejspíše neměla emporu a na severní straně dosud existuje sedile členěná slepou arkádou, tak jak to známe z mladších raně gotických kaplí. Kaple přitom pochází z třetí čtvrtiny 12. století.¹¹⁹ Podobná kaple byla na falci ve Frankfurtu v rámci tzv. Saalhofu [70-72]¹²⁰ a další podobná kaple se nacházela i na falci v Kaiserslauternu, ta ovšem dnes již nestojí a její podoba je známá jen z kresby F. J. Kieslinga z let 1740-64 [73]. I zde byla kaple přiložena k delší straně paláce.¹²¹

S velmi zajímavou kaplí se setkáme na říšském hradě Trifels [74-76]. Kaple je obsažena v prvním patře velké hranolové obytné věže. Loď kaple je čtvercová a je zaklenuta jedním polem křížové žebrové klenby. Presbytář kaple má podobu půlkruhové apsidy, která je umístěna arkýři. Kaple ovšem vyplňuje jen část podlaží věže, ta ještě obsahuje obdélnou profánní místnost, která se nachází severně od kaple. Při vstupu do této místnosti (na severní straně) je stěna kaple členěna slepou arkádou, v jednom oblouku se nacházel vstup a v druhém sedile.¹²² Tento hrad po jistou dobu za štaufské dynastie sloužil jako úložiště říšského pokladu, který byl uchováván buďto přímo v kapli, nebo v sousední místnosti.

III. 3. RANĚ GOTICKÉ HRADNÍ KAPLE DRUHÉ POLOVINY 13. STOLETÍ

Jestliže se v předešlém období setkáváme s hradními kaplemi vystavěnými ještě v románském slohu, jejichž architekturu nelze onačit jinak než jako prostou nebo lapidární, tak se s koncem první poloviny 13. století a především s nástupem Přemysla Otakara II. situace radikálně změnila, kaple je již vystavěna v raně gotickém slohu a stává se nejreprezentativnější částí hradu.

Asi nejstarší kapli, která byla již vystavěna v gotickém slohu, najdeme na hradě v Jindřichově Hradci.¹²³ Kaple pochází ještě z doby Václava I., a to ze 40. let 13. století a byla součástí paláce, kde je umístěna prvním patře [76]. Loď kaple byla obdélná a na východě se otevírala vítězným obloukem do trojbokého závěru, který vystupoval z východní fasády paláce. Jak byl původní chór klenut, dnes již nevíme, byl totiž koncem 14. století nahrazen novým a větším chórem. Loď kaple je klenuta dvěma poli křížové klenby, která byla vynášena

¹¹⁷BINDING 1996, 356.

¹¹⁸BINDING 1996, 348-349.

¹¹⁹BINDING 1996, 249-251.

¹²⁰BINDING 1996, 341-342.

¹²¹BINDING 1996, 256.

¹²²STEVENS 1978, 197-204.

¹²³Viz katalogové heslo 32. Jindřichův Hradec I.

na štíhlých příporách zakončených hlavicemi. V západní části kaple se asi nacházela dřevěná empora, která byla později nahrazena.

První gotickou kapli Přemysla Otakara II. najdeme na Zvíkově.¹²⁴ Hrad byl sice budován již za Václava I., ale teprve Přemysl Otakar II. přistoupil ke stavbě palácového jádra, jehož součástí byla i kaple sv. Václava. Palác byl vybudován kolem ústředního nádvoří, okolo kterého obíhá patrový arkádový ochoz. Dvě křídla – severní a západní v prvním patře obsahovala obytné místnosti, v křídle východním se nachází hlavní velký sál, který byl zaklenutý šesti poli křížové klenby podepřené dvěma středními sloupy. V jihozápadním nároží je situována masivní hranolová věž, v jejímž sousedství byla vystavěna kaple.

Kaple byla založena na obdélném půdorysu a byla klenuta dvěma poli šestidílné klenby, jejíž přípory udávaly rytmus celé kapli [77]. Do kaple se nevstupovalo přímo z ochozu, ale přes předsíň, která byla situována západně mezi kaplí a věží. Z předsíňě vedl do kaple nádherný portál s tympanonem s trůnící Pannou Marií, které se klaní tři králové.

Interiér kaple je vertikálně členěn podokenní římsou do dvou zón. Dolní části stěny je členěna slepou arkádou, která tvoří sedile. Horní část je na jihu a východě prolomena velkými hrotitými okny. V západní části kaple se nachází rozměrná empora, která byla přístupná ze sousední předsíňe. S kaplí sousedí menší obdélný prostor sakristie, která byla klenutá dvěma poli křížové klenby. Sakristie byla osvětlena jedním oknem od východu, pod kterým se nachází oltář. Sakristie byla totiž využívána jako menší kaple.

Jen o málo mladší byla kaple na nedalekém hradě v Písku,¹²⁵ která bohužel zanikla již v 19. století. Tento hrad měl podobu obdélného kastelu a podobně jako na Zvíkově byl vystavěn kolem obdélného nádvoří s arkádovým ochozem. Podle nejnovějších zjištění byla kaple situována v jihovýchodním nároží a na rozdíl od Zvíkova byla zakončena polygonálním závěrem založeným na pěti stranách oktogonu, který byl nejspíše zaklenut žebrovou paprscitou klenbou [78]. Loď kaple byla asi sklenuta jedním polem šestidílné klenby, což dobře odpovídá zjištěným proporcím kaple i doloženým třem oknům na jižní straně hradu. Interiér kaple, respektive již jen jeho torzo, bylo zobrazeno B. Grueberem, takže víme, že stěna kaple byla podobně jako na Zvíkově členěna slepými arkádami, které měly ve střední Evropě poměrně nezvyklý tvar – byly totiž vloženy do obdélných rámců a ve cviklech se nacházely drobné rozety. Zdá se, že celá tato paneláž nebyla spojena se stěnou, ale stála volně.

Datace zvíkovské i písecké kaple spadá již do konce 50. nebo počátku 60. let 13. století. Písecká kaple je výrazně pokročilejší a zaznívají zde přímé ohlasy současné francouzské architektury Ludvíka IX., zatímco v kapli na Zvíkově se setkáváme jen se středoevropskou interpretací téhož proudu.

O něco mladší se jeví kaple na Housece,¹²⁶ kterou je možné datovat do sklonku 60. let 13. století. Kaple je ve svém navázání na palácové křídlo a také půdorysem velmi podobná kapli v Písku, ale existují zde významné rozdíly. Kaple měla obdélný půdorys a byla zakončena pěti stranami oktogonu [79]. V závěru se nacházela paprscitá klenba a loď byla klenutá jedním téměř čtvercovým polem křížové žebrové klenby. Kaple byla, na rozdíl od Zvíkova a Písku, umístěna v úrovni nádvoří a hlavnímu reprezentativnímu a obytnému

¹²⁴Viz katalogové heslo 95. Zvíkov.

¹²⁵Viz katalogové heslo 62. Písek.

¹²⁶Viz katalogové heslo 22. Houska.

podlaží v prvním patře odpovídala výškou západní empora. Hlavní vstup do kaple vedl přímo z nádvoří a empora byla přístupná z nádvoří pavlače a také po točitém schodišti z lodi kaple. V závěru byla dolní etáž stěn členěna pětici dvouosých sedilí a interiér byl osvětlen řadou oken ze severu a z východu.

Celkově je plastické členění kaple výrazně chudší, než jak tomu je na Zvíkově, v Písku, nebo také na Bezdězu, o kterém se ještě zmíníme, což bylo dáno tím, že Houska nebyla stavěna jako rezidenční objekt první kategorie.

Zhruba z téže doby pochází torzo hradní kaple v Myšenci.¹²⁷ Zde, bohužel, neznáme celý půdorys kaple. Z větší části totiž kaple zanikla, a to včetně závěru. Kaple byla klenutá a její interiér osvětlovala velká hrotitá okna. Podobně útržkovité jsou i naše vědomosti o kapli na Hluboké, o které se domnívám, že by mohla pocházet již ze 13. století. Jednalo se o jednolodní kapli, ale podobu závěru neznáme.

Vrchol přemyslovských hradních kaplí bezpochyby představuje kaple na Bezdězu,¹²⁸ která byla vystavěna v době pozdní vlády Přemysla Otakara II. a z její dispozice odvozená kaple na Nižboru vystavěná až v době Václava II. V obou dvou případech jde o velmi rozměrné kaple, které byly připojeny na konec paláce. Kaple na Bezdězu patří k nejlépe dochovaným kaplím 13. století, ale kaple na Nižboru byla výrazně přestavěna v 18. století a její podoba je rekonstruována právě na základě analogie s Bezdězem.

Bezdězská i nižborská kaple jsou jednolodní a jsou ukončené polygonálním závěrem. Interiér obou kaplí je umístěn v úrovni terénu a zdi kaple jsou mimořádně široké. Na Bezdězu jsou to bezmála 3 m a na Nižboru je to dokonce 3,5 m. Dolní etáž stěn byla členěna slepými arkádami stejně, jak to již známe ze Zvíkova nebo Písku, ale v horní etáži se nacházel ochoz spočívající na masivní zdi, který byl prosklený jak do lodi, tak i do exteriéru. Bezdězská kaple byla klenuta třemi poli křížové žebrové klenby a jedním polem v závěru **[80]**, zatímco větší nižborská kaple byla klenuta jen jedním poměrně štíhlým polem křížové žebrové klenby na západě a jedním rozměrnějším polem závěrovým **[81]**. Na Bezdězu se zachovala velká empora a stejně tak je nutné předpokládat emporu i na Nižboru.

V kapli na Bezdězu je možné stále ještě možné označit jako ranně gotickou, i když se zde již objevuje řada poklasických motivů, zatímco v kapli na Nižboru, pokud se dá soudit z těch několika málo zachovaných fragmentů, zazníval již plně nástup vrcholné gotiky.

Produkce hradů v době Václava II. se především soustředila na obnovení základní správní sítě královských hradů, která byla narušena četnými zcizeními a nepreferovala stavbu rezidenčních hradů, tak jak to činil Přemysl Otakar II. Navíc se zdá, že řada hradů Václava II. zůstala nedokončená (Kunětická hora, Litoměřice), popřípadě k nim následující osudy nebyly příznivé. Takže se stavbou hradní kaple na Nižboru se v podstatě uzavírá na několik dlouhých desetiletí stavba královských hradních kaplí. Kaple na Bezdězu a Nižboru představují bezpochyby naprostý vrchol přemyslovské stavební produkce, protože se zde ustanovil vlastní stavební typ kaple, která nemá přímé předlohy. S ochozem v kapli se sice ve Francii a dokonce i ve střední Evropě (Klosterneuburg) setkáváme běžně, ale oboustranně uzavřený ochoz je zcela unikátní a podobné řešení se snad nacházelo ve Vratislavi u raně gotické kaple ze sklonku 13. století, která ale byla centrální **[91-92]**.

¹²⁷Viz katalogové heslo 54. Myšenec.

¹²⁸Viz katalogové heslo 3. Bezděz a 55. Nižbor.

Do pozdní doby Václava II. nebo eventuálně do rané doby lucemburské patří i relikty kaple na hradě Oseku / Rýzmburku.¹²⁹ Zdá se, že původně šlechtický hrad založený Borešem I. z Rýzmburka se za Přemysla Otakara II. stal majetkem panovníka a tento stav trval ještě na počátku 14. století. Proto nás nepřekvapí, že se právě zde setkáme s kaplí. Ta ovšem patří k těm největším. Kaple byla jednolodní a byla uzavřena pěti stranami oktogonu [83]. Interiér kaple byl zaklenut třemi poli křížové žebrové klenby a jedním polem závěrovým, která byla vynášena na jehlancových konzolách. V západní části se nacházela, nebo respektive měla nacházet empora, která ovšem nebyla provedena. Kaple je na západě přiložena k hranolové věži a na jihu k obvodové hradbě jádra. Vstup do kaple byl veden z nádvoří, ale jeho podobu neznáme, stejně tak neznáme rozmístění oken.

Přestože podoba řady hradních kaplí představuje vrchol dobové produkce a můžeme dokonce sledovat i její ohlas v okolních zemích (Ratiboř, Vratislav),¹³⁰ navázala lucemburská doba na tradice jen ve značně omezené míře.

EXKURZ III.: PODOBA STŘEDOEVROPSKÝCH PANOVNICKÝCH KAPLÍ 13. STOLETÍ A JEJICH GENEZE

Hradní kaple posledních Přemyslovců se výrazně odlišovaly od starší tradice a staly se nejreprezentativnější částí hradu. Jejich podoba byla výsledkem importu z Francie, který se v sousedních zemích odehrál o něco dříve, a to již na přelomu 12. a 13. století. Následný exkurz se zaměří především na přímé předstupně českých hradních kaplí.

Podobný proces, kdy se hradní kaple stává nejreprezentativnějším objektem na hradě, je ovšem možné pozorovat i u našich střeoevropských sousedů ve Slezsku, Uhrách a v Rakousku již v době kolem roku 1200 a na počátku 13. století. Podoba hradních kaplí v Ostřihomí z doby kolem roku 1200,¹³¹ „capella speciosa“ v Klosterneuburgu vysvěcené roku 1222 a velmi pozoruhodné kaple piastovců ve Vratislavi a Lehnici ukazují, že se hradní kaple stala prostředkem reprezentace. V císařském prostředí tomu tak bylo vždy, ale i zde v této době vznikají ty nejkrásnější hradní kaple, např. v Norimberku z doby krátce před rokem 1200 nebo Chebu, která byla vystavěna v druhé polovině 80. let 12. století a dokončena mezi lety 1210–1220.¹³²

Zmíněné piastovské kaple ve Vratislavi a v Lehnici vycházejí z podoby centrálních patrových císařských kaplí [84-91], které v Čechách nikdy nenašly větší odezvu (jedinou výjimkou je kostel v Záboří nad Labem). Naproti tomu podoba královské hradní kaple v Ostřihomí v lecčem předznamená podobu hradních kaplí ve střední Evropě 13. století. Jednalo se o nevelký jednolodní prostor, který se skládal z téměř čtvercové lodi zaklenuté žebrovou křížovou klenbou a protaženého půlkruhového chóru, který byl zaklenut paprscitou žebrovou klenbou [92-95]. Chór a loď kaple byly od sebe odděleny vítězným obloukem.

¹²⁹Viz katalogové heslo 59. Osek / Rýzmburk.

¹³⁰Podoba této kaple je oprávněně srovnávaná se Zvikovem nebo kaplí na Špilberku, viz KUTZNER 1994, 35-54.

¹³¹MAROSI 1984, 53-54.

¹³²SCHÜTZ / MÜLLER 1989, 558.

Klenba v lodi byla vynášena na oblých příporách, ale vítězný oblouk a klenba v závěru byla nesena na volně stojících sloupcích, které byly v závěru zdvojené a vynášely hrotitou arkádu, k níž byla přiložena vlastní klenba.

Do kaple se vstupovalo od západu náročným ústupkovým portálem, nad kterým se nacházela rozměrná a krásná rozeta s loukoťovým kolem. Ke kapli přiléhaly dva obdélné prostory, z nichž jeden sloužil jako sakristie a druhý asi jako předsíní vstupu ze sousedního paláce. Do obou prostor vedly krásné portály z lodi zdobené v archivoltě plastickou klikátkou. V sousedství portálu je stěna členěna slepou arkádou, která sloužila jako sedile. Zajímavé tak je, že se v kapli nesetkáváme s emporou, což jednoznačně ukazuje na to, že šlo o západoevropský import.

Kaple již také nebyla volně stojící, ale byla přiložena jižním bokem k palácovému komplexu budov složitějšího a nepravidelného tvaru, který vznikl na jižním cípu ostrohu. Do paláce vedl podobný portál jako do kaple. Současná podoba kaple je výsledkem rekonstrukce, kterou je ovšem možné označit jako věrnou.

Podoba kaple se v detailu i celku hlásí k velmi vyspělému pozdně románskému slohu, který již reagoval na gotické podněty. Otázkou je provenience tohoto stylu. E. Marosi se domníval, že je možné jej hledat v Burgunsku, jižní Francii a severní Itálii,¹³³ ale vyloučit nelze ani Porýní. Zvláště podoba cisterciáckého klášterního kostela v Heisterbachu, který byl budován od počátku 13. století a vysvěcen byl roku 1237, ukazuje, že podobné formy, s nimiž se setkáváme v kapli (členění stěn), můžeme odvodit právě z této oblasti.

Za vznikem kaple bývá hledán král Béla III. (†1196), jehož druhá manželka byla dcera antiošského knížete Renauda de Châtillon Anežka (†1184) a třetí manželka byla Markéta Francouzská (†1197), která byla nejstarší dcerou francouzského krále Ludvíka VII. Z tohoto velmi zajímavého prostředí je samozřejmě možné odvodit import této velmi kvalitní architektury do střední Evropy. Ale v potaz by měl být brán i Ondřej II. Uherský, jehož první manželka byla Gertruda (†1213) dcera Bertholda IV. z Andechsů (†1204), která byla sestrou Ekberta z Andechsů, biskupa bamberského (od roku 1203; †1237), který po celý život vedl stavbu nového bamberského dómu (zahájenou nedlouho po požáru roku 1185),¹³⁴ a poté co se zapletl do vraždy krále Philippa Švábského roku 1208, musel na delší dobu uprchnout právě do Uher. Stavba Bamberského dómu by mohla být oním zprostředkujícím mostem mezi Porýním a Uherskem. Nedaleko Bamberku se také nachází cisterciácký klášter v Ebrachu, kde se setkáváme s nejranějším importem severofrancouzské gotiky ve střední Evropě, a to již krátce po roce 1200, která následně zazní i v samotném Bamberku.

Také druhá manželka Ondřeje II. Jolanda z Courtenay mohla poskytnout zajímavé kontakty s Francií, ale zdá se, že se tak nestalo. Následně v Uhrách pokračuje svébytný románsko-gotický sloh, který trvá až do druhé poloviny 13. století.

V Ostřihomi se nacházela ještě jedna kaple, která byla zasvěcena sv. Štěpánovi. Roku 1249 je o ní uvedeno, že je to „*capella archiepiscopalis*“ a byla vystavěna západně od katedrály. Kaple pravděpodobně existovala v rámci palácového komplexu arcibiskupa a byla napojena na profánní zástavbu. Kaple měla obdobný půdorys jako palácová kaple, ale byla o jedno klenební pole delší. Klenba byla vynášena svazkovými příporami,

¹³³MAROSI 1984, 53-72.

¹³⁴SUCKALE 2002, 49.

kteře dosedaly na talířové patky. Zdá se, že kaple je jen o málo mladší než palácová kaple a pochází z doby kolem roku 1220.¹³⁵

Podstatně důležitější se jeví kaple v Klosterneuburku vystavěná Leopoldem VI., která do dvorského prostředí střední Evropy importovala nejaktuálnější podobu francouzské gotické kaple.

Leopold IV. roku 1198 přesídlil z Vídně do Klosterneuburku, který na počátku 12. století (1108 poprvé doloženo jméno „Nivvenburc“) vystavěl jeho praděd Leopold III., a to na místě římského tábora. Leopold VI. následně nechal přestavět původní románský palác a také nechal zbořit starší kapli.¹³⁶ Na jejím místě vystavěl kapli novou, která byla vysvěcena roku 1222.¹³⁷ Kaple byla bohužel roku 1799 zbořena a její části byly použity na stavbě zámku Franzensburg u Laxenburgu. Původní vitráže z kaple byly roku 1928 instalovány ve filiálním kostele sv. Wolfganga v Kirchbergu am Wechsel. Naštěstí existují poměrně kvalitní plány, řez kaple a zobrazení exteriéru od Benedikta Prilla z let 1746–1756 [96]. Půdorys kaple byl ověřen archeologickým výzkumem v letech 1953/54.

Kaple bezprostředně sousedila se zmíněným palácem, který se nacházel jihozápadně, a kaple se k němu pojila v pravém úhlu. Jednalo se o jednolodní kapli uzavřenou polygonálním chórem založeným na pěti stranách oktogonu. V západní části kaple se nacházela rozměrná zaklenutá předsíň, z níž vedl bohatě utvářený portál do lodi kaple (dnes ve Franzensburgu u Laxenburgu). Nad předsíní se nacházela empóra otevřená do lodi a ještě jedna místnost, snad pokladnice.¹³⁸ Kaple byla zaklenuta žebrovou klenbou, v závěru to byla šestipaprscitá klenba, následovaná dvěma obdélnými poli žebrové křížové klenby, nad empouru se pravděpodobně nacházela dvě extrémně úzká klenební pole. Stěna kaple byla členěna do dvou etáží, dolní část stěny byla tvořena sediliemi v podobě slepé arkády, která obíhala celý obvod kaple. V horní etáži se nacházela okenní zóna, ta ovšem byla vytvářena dosti nezvykle. Nad slepými arkádami se totiž nacházel úzký průchozí ochoz vedoucí mezi klenebními příporami a okenní stěnou, což je motiv, který známe ze severofrancouzské rané gotiky: ze Soissons, horní kaple při jižní příčné lodi, osová kaple v kostele Saint-Remi v Remeši a zvláště z kaple v St. Germain en Laye, která je ovšem o něco mladší (vznikla mezi lety 1230 a 1238).¹³⁹ Okna kaple ještě nebyla tak otevřená, jak to bylo již v této době ve Francii zvykem, jednalo se o dvouosá půlkruhově zaklenutá okna vložená do hrotitého pole, v jehož tympanonu byla umístěna drobná rozeta. Bezpochyby šlo o nejprosklenější interiér ve střední Evropě. Stěny na empore byly opět členěny sediliemi v podobě slepých arkád a na poprsní empory se nacházela sochařská výzdoba podobně, jak je to dosud zachováno v kapli na hradě Trausnitz (mezi léty 1230/35). Na exteriéru byla kaple vzepřena řadou několikrát odstupněných opěrných pilířů.

Architektura kaple se jednoznačně hlásí k severofrancouzské gotické katedrální skeletové konstrukci, respektive forma jejich článků je bezprostředně odvozena z katedrály St. Etienne v Auxerre v Burgundsku, jejíž stavba byla zahájena roku 1215.¹⁴⁰ Leopold VI.

¹³⁵MAROSI 1984, 51-52.

¹³⁶SCHWARZ 1998, 312-313.

¹³⁷SCHWARZ 1998, 310-312.

¹³⁸SCHWARZ 1998, 312.

¹³⁹Viz níže.

¹⁴⁰SCHWARZ 1998, 312.

také roku 1208 podnikl křížovou výpravu proti albigenským, takže měl možnost osobně poznat Burgundsko a to, co se zde aktuálně stavělo.

Klosterneuburská kaple patří spolu s kostelem sv. Michaela ve Vídni (kolem roku 1220) a Lilienfeldem (zal. roku 1202) k nejstarší vlně gotiky v Rakousku a také ve střední Evropě. Je ale pravda, že se od těchto staveb kvalitativně výrazně odlišovala.

Podoba kaple byla ve střední Evropě zcela ojedinělá, u současníků budila značný obdiv, roku 1306 je označena jako „*capella marmorea sancti Johannis Baptiste*“,¹⁴¹ roku 1353 jako „*capella pulchra*“,¹⁴² nebo roku 1383 jako „*schöne Capelln*“¹⁴³ a jistě zapůsobila na Přemysla Otakara II., který Klosterneuburg znal osobně.¹⁴⁴ Bezprostřední seznámení s babenberským dvorským prostředím, které bylo v této době velmi vyspělé, mohlo být pro mladého a ctižádostivého Přemysla Otakara II. mocným impulsem a konečně i sňatkem s Markétou se stal dědicem tohoto dvorského prostředí.¹⁴⁵ Odezva na sebe nenechala dlouho čekat a Přemysl Otakar II. po svém nástupu na český trůn záhy rozvinul rozsáhlou stavební činnost, která se výrazně odlišovala od staveb Václava I. Rozdíl spočíval především v důrazu na reprezentativní část hradu, vyšší kvalitu bydlení a provedení interiérů paláce. S tím úzce souvisí i podoba kaple, která ve většině případů patří k stylově nejpokročilejším a nejhonosnějším prostorům hradu.

Za vznikem klosterneuburské kaple bylo jednoznačně francouzské prostředí, Leopold VI. v rámci křížové výpravy proti albigenským měl možnost poznat Burgundsko a jižní Francii, odkud nespíše pocházejí architekti této kaple. Je ovšem zajímavé, že tato kaple je starší než francouzské skeletové hradní kaple.

EXKURZ IV.: SAINTE-CHAPELLE A SKELETOVÉ KAPLE 13. STOLETÍ VE FRANCII

Vznik jednolodního sakrálního prostoru, který je odvozen od gotických skeletových konstrukcí, s nímž jsme se setkali ve střední Evropě krátce po roce 1200, je velmi zajímavý a jistě si zaslouží větší pozornost, než pouhé konstatování, že jde o import z Francie.

Francouzská katedrální gotika konce 12. a počátku 13. století směřovala k vytvoření skeletové konstrukce, která umožnila ve stěně prolomit dosud nevídaná okna osazená vitrážemi. To byl proces daný jednak rozvojem architektonického umění, který toto řešení umožnil a také dobovou představou boha jako světla, která tuto tendenci podněcovala. V průběhu středověku (a zvláště ve 13. století) se vytvořila „katedrální“ mystika, která označovala okna jako Písmo svaté a světlo v chrámu tak hrálo mimořádnou roli.¹⁴⁶ Toto prolomení stěny, respektive nahrazení stěny okny, zvané taky „*diaphania*“¹⁴⁷ se stane jedním

¹⁴¹FRA II/10, 97.

¹⁴²FRA II/10, 341.

¹⁴³ESSENWEIN 1861, 7.

¹⁴⁴Doložen je zde začátkem prosince 1251 RBM I, 593, když cestoval z Čech do Vídně, aby si vzal Markétu Babenberskou, ke svatbě došlo 11. února 1252 v Hainburgu na Dunaji.

¹⁴⁵KUTHAN 1991, 90 poznámka 23.

¹⁴⁶Guillaume Durant, *Rationale divinorum officiorum* z druhé poloviny 13. století: „*Skleněná okna kostela jsou svatá písmena, která brání v pronikání větru a deště, čili ochraňují předtím, co škodí, ale přivádějí do kostela, to je do srdce věřících, jas pravého slunce, to je Boha, a osvětlují ty, kteří jsou uvnitř*“ Kováč 2007, 279.

¹⁴⁷Tento termín poprvé uvedl H. Sedlmeyr - SEDLMAYR 1993, 52.

z hlavních atributů nové gotické architektury. Tento princip se samozřejmě neomezil jen na stavby katedrál, ale našel uplatnění i u menších prostor, jako jsou kaple. H. Sedlmayr tento typ kaple trefně označuje jako „*capella vitrea*“.¹⁴⁸

V souvislosti s tím, že tyto skeletové nebo vitrážové kaple mají svůj původ v katedrální gotice sklonku 12. století,¹⁴⁹ tak jistě nepřekvapí, že s nejstaršími příklady takto koncipovaných kaplí se setkáme právě při katedrálách nebo v jejich bezprostředním okolí, tedy u biskupských paláců, a teprve později pronikají i mimo okruh těchto staveb.¹⁵⁰

Jednu z nejstarších gotických kaplí, která byla součástí biskupského paláce, známe z Laonu. Kaple pochází z doby kolem roku 1160 a jde o robustní trojlodní stavbu, která se vzletností staveb ze 13. století ještě nemá naprosto nic společného [99-100]. Nicméně je to dvoupatrová kaple a z tohoto pohledu se jedná o předchůdkyni pařížské Sainte-Chapelle. Nabízí se tu srovnání s biskupskými patrovými kaplemi v Německu, zvláště pak se Špýrem a Mohučí.¹⁵¹ Francouzské patrové kaple ale nejsou navzájem propojeny a jde o dva izolované sakrální prostory, téměř vždy s vlastním zasvěcením, které jsou umístěny nad sebou.

Nicméně v laonské katedrále se nacházejí velmi zajímavé kaple umístěné v příčné lodi v dolních etážích nikdy nedostavěných věží [97-98]. Jejich vznik je datován do doby kolem roku 1160.¹⁵² Opět se jedná o patrové kaple. Dolní kaple jsou přístupné z příčné lodi a horní jsou zapojeny do tribuny v prvním patře, která obíhá téměř celý obvod katedrály. Dolní kaple je nižší a její členění stěn, již představuje schéma, se kterým se budeme setkávat i později. Dolní etáž stěn je členěna slepými arkádami a horní etáž je mezi klenebními příporami prolomena rozměrnými okny, pod kterými probíhá výrazná podokenní římsa. Horní kaple je sice po architektonické stránce zajímavější, dolní etáž kaple je totiž poměrně vysoká a je prolomena rozměrnými okny, navíc mezi stěnou s okny a klenebními příporami je průchozí chodba a také horní etáž je prolomena okny, ale tento model nebyl v kaplovém prostoru opakován.

Další biskupské patrové kaple se nacházely Paříži, Meaux a Noyonu. Kaple v Paříži byla bohužel roku 1831 zbořena, ale její podoba je známa z dobových vyobrazení a k dispozici je i půdorys [101-103].¹⁵³ Kaple byla podobně jako v Laonu připojena k východnímu konci obdélného paláce, ale byla již jednolodní. Půdorys kaple měl podobu obdélníku s půlkruhovým závěrem bez vítězného oblouku a zaklenuta byla jedním polem šestidílné klenby a jedním polem závěrovým rovněž klenutým šestidílnou klenbou.

Kaple v Meaux, která vznikla mezi lety 1170 a 1180, byla rovněž připojena k východnímu paláci a opět se jedná o jednolodní kapli, která je ovšem na jižní straně otevřena do postranních obdélných kaplí [104-106]. Závěr horní kaple je téměř až k podlaze otevřen velkými okny.¹⁵⁴

Podstatně zajímavější se jeví ruiny biskupské kaple v Noyonu, která stojí poblíž východního chóru katedrály a její vznik je kladem do doby kolem roku 1180 [107-109]. Kaple

¹⁴⁸SEDLMAYR 1993, 376-379.

¹⁴⁹H. Sedlmeyr vznik tohoto typu kaple odvozoval takto: „*Můžeme si představit pomocí vložení podlahy do úrovně triforia, že takto vznikla z vysokého chóru.*“ SEDLMAYR 1993, 377.

¹⁵⁰HACKER-SÜCK 1962, 217-257.

¹⁵¹Viz exkurz II.

¹⁵²KIMPEL / SUCKALE 1985, 196.

¹⁵³VIOLLET-LE-DUC VII, 15, 16.

¹⁵⁴HACKER-SÜCK 1962, 232.

byla rovněž patrová a v horní kapli se shledáme již s klasickým členěním stěny do dvou etáží, spodní je členěna slepými arkádami, které slouží jako sedile a hodní část je prolomena rozměrnými dvouosými okny, nad nimiž se nacházel okulus. Exteriér byl vzepřen řadou opěráků, takže kaple měla již podobu pozdějších raně gotických kaplí a jediné co se později ještě měnilo, byla míra rozevření oken.¹⁵⁵

Jestliže předešlé kaple v Laonu, Paříži, Meaux a Noyonu tvoří jakýsi vývojový předstupeň (přičemž v Noyonu byl vznik skeletové kaple již v podstatě dokonán) tak arcibiskupská kaple v Remeši je prvním příkladem skeletové kaple [110-112]. Stavba byla zahájena roku 1211 a byla dokončena kolem roku 1220. Kaple je umístěna jižně od závěru katedrály a původně byla volně stojící. Spodní patro kaple je nízké a osvětleno je nevelkými hrotitými okny, ale horní patro mělo již vznosné proporce. Kaple je obdélná a je zakončená závěrem se sedmi stranami desetiúhelníku. Loď je klenutá čtyřmi výrazně obdélnými poli žebrové klenby a v závěru se nachází osmipaprscitá klenba. V členění stěny se výrazně uplatňují vertikální přípory, které vystupují daleko před stěnu, mezi níž a příporami obíhá úzký ochoz. Dolní etáž stěn je členěna slepou arkádou a nad ní se rozevírají okna, která zcela vyplňují stěnu. Z exteriéru je kaple vzepřena řadou výrazných opěráků.¹⁵⁶

V samotné Remeši se pak setkáme s dalšími zajímavými prostory, které jsou zásadní pro vývoj gotické kaple. Jednak je to osová kaple klášterního kostela St.-Remi, který byl přestavěn mezi lety 1160–1170 [114]. Kaple je jednoduší uzavřená půlkruhovým závěrem a je klenutá třemi obdélnými poli žebrové klenby a jedním polem závěrovým s osmipaprscitou klenbou. Stěny jsou opět horizontálně děleny do dvou zón, dolní zóna je členěna slepými arkádami, nad kterými probíhá úzký ochoz oddělující stěnu s okny a klenební přípory.¹⁵⁷ Dále pak jsou to závěrové kaple katedrály [113], které jednoznačně mají již podobu klasické skeletové kaple a jediným rozdílem je to, že kaple nemají prosklené boky, protože se mezi nimi se nacházejí opěrné pilíře. Stavba chóru byla zahájena roku 1211 a následně vznikají i kaple. Chór katedrály byl dokončen již k roku 1233, ale v této době byly radiální kaple již zcela jistě hotovy.

Dalším stupněm ve vývoji kaplového prostoru bylo založení katedrály v Amiensu, jejíž stavba byla zahájena roku 1220 [115]. Jsou to opět kaple v ochozovém závěru a osová kaple, které představují přímý předstupeň ke stavbě pařížské Sainte-Chapelle.¹⁵⁸

Skutečným vrcholem ve vývoji kaplí se skeletovou konstrukcí byla kaple na hradě Saint-Germain-en-Laye, který se dnes nachází na okraji Paříže [116-118]. Od 13. století se jednalo o oblíbené sídlo francouzských králů, což trvalo až do 17. století, kdy dvůr začal preferovat Versailles. Dnes je tento hrad výrazně přestavěn na zámek z doby Ludvíka XIII. a kaple je tak zapojena do další obytné zástavby, původně ovšem stála zcela volně. Kaple byla dokončena roku 1238 a je tak nejstarší svého druhu v prostředí královských hradů. Starší skeletové kaple se na královských hradech nezachovaly a ani nejsou doloženy žádnými nálezy.¹⁵⁹

¹⁵⁵HACKER-SÜCK 1962, 232.

¹⁵⁶KIMPEL / SUCKALE 1985, 400.

¹⁵⁷KIMPEL / SUCKALE 1985, 187-188.

¹⁵⁸KIMPEL / SUCKALE 1985, 377; WESSEL 2003, 76-77.

¹⁵⁹WESSEL 2003, 55.

Architektura této kaple je zcela mimořádná a tendence směřující k co největšímu prosklení zde byla přivedena k absolutnímu vrcholu. Za architekta se obvykle označuje Pierre de Montreuil.

Kaple je obdélná a je v lodi je zaklenuta třemi obdélnými poli křížové žebrové klenby, závěr je řešen na půdorysu pěti stran desetiúhelníku se zkráceným polem a je klenut osmipaprscitou žebrovou klenbou. Kaple je dlouhá 29 m, široká 9,5 m a 17 m vysoká.

V interiéru je dolní etáž členěna slepou arkádou, která je zcela odtržena od stěny. Při choru je ve stěně na jihu a na severu vybrán výklenek v síle zdi, který sloužil jako královská oratoř. Nad touto etáží se nachází úzký ochoz, který vede mezi klenebními příporami a okenní stěnou, která tvoří plášť kaple. Vzhledem k tomu, že klenba je vynášena na příporách a mezi skleněnou stěnou je ponechána mezera krytá plochým stropem, jsou okna obdélná s vepsaným hrotitým obloukem vyplněným rozetou. Prosklené jsou i cvikly po stranách hrotitého oblouku, kde jinak vždy musí být stěna. Zvenčí je kaple vzepřena nepřiliš robustními odstupněnými opěráky a pod okny je stěna probrána slepými hrotitými oblouky.

Sainte-Chapelle v Paříži je bezpochyby tou nejkrásnější kaplí svého druhu a její význam byl obrovský [119-121]. Stavba této kaple je pevně spojena s Ludvíkem IX., kterému se podařilo zakoupit několik nejvzácnějších relikvií, jimž vévodila samotná trnová koruna Ježíše Krista. Právě pro úschovu těchto relikvií byla Sainte-Chapelle vystavěná a tomuto účelu odpovídá i její architektura. Stavba byla zahájena po přivezení Trnové koruny, tedy asi kolem roku 1239 nebo krátce poté, někdy se uvádí i rok 1241, kdy se do Paříže dostaly další významné ostatky jako dřevo sv. Kříže. Roku 1244 je kaple poprvé zmíněna, a to v bule papeže Inocence IV., která kapli udělovala mimořádná privilegia. Papež zde ke kapli uvádí toto: *„Jestliže tedy, jak jsi nám v naší přítomnosti slíbil, dáš na své náklady postavit v Paříži kapli v okrsku královského sídla, a to tak, že dílo překoná materiál, aby tam zmíněná nejsvětější koruna a jiné vzácné ostatky, o nichž budeš vědět, že pocházejí ze dřeva kříže a z jiných posvátných předmětů, byly uchovávané pod úplnou ochranou...“*¹⁶⁰ Roku 1246 stavba již natolik pokročila, že u ní byla založena kapitula, která měla obstarávat liturgický provoz Sainte-Chapelle, a také byla zrušena původní hradní kaple.¹⁶¹ Ke konečnému vysvěcení kaple došlo 26. dubna 1248. Horní kaple byla vysvěcena ke cti sv. Trnové koruny a sv. Kříže papežským legátem a remešským arcibiskupem Eudem de Châteauroux, dolní kaple byla vysvěcena ke cti Panny Marie biskupem z Bourges Pierrem Berruyer.¹⁶² Jméno architekta je neznámé, zvažuje se účast Pierra de Montreuil popřípadě Roberta de Luzarches.¹⁶³

Sainte-Chapelle byla vystavěna zhruba uprostřed rozsáhlého palácového komplexu Palais de la Cité, který se rozkládal v západní části ostrova Il de la Cité uprostřed Seiny, nedaleko katedrály Notre-Dame. Kaple stála na původně volném prostranství a s palácem, který se nacházel severně, byla spojena Galerií des Merciers, kterou rovněž nechal vystavět Ludvík IX. Do palácového komplexu vedly dva hlavní vstupy – Velká brána a brána

¹⁶⁰KOVÁČ 2009, 134, tento list je datován již 24. května 1243, což je ale v rozporu s tím, že Inocenc IV. byl papežem zvolen teprve 24. června 1243. Jde tedy nejspíše o chybu v datu.

¹⁶¹KOVÁČ 2009, 29-30, 135-138.

¹⁶²WESSEL 2003, 28; KOVÁČ 2009, 53.

¹⁶³KIMPEL / SUCKALE 1985, 404-405; KOVÁČ 2009, 48-52.

sv. Michala, které byly situovány nedaleko sebe, a obě ústily v blízkosti Sainte-Chapelle, takže ta tvořila dominantu celého palácového komplexu, což je patrné na dobových vedutách.

Vzhledem k tomu, že Sainte-Chapelle nebyla vystavěna jen jako palácová kaple, ale jako schrána pro nejsvětější relikvie, tomu odpovídá této funkci i architektura stavby. Jednalo se o dvoupatrovou kapli, spodní etáž byla poměrně nízká a temná, i když je po architektonické stránce velmi zajímavě konstruovaná jako jakési trojlodí, jde ale o podstavec kaple umístěné v prvním patře. Horní kaple je založená na obdélném půdorysu a je o 33 m dlouhá. Zaklenuta je čtyřmi obdélnými klenebními poli a je ukončena závěrovým polem založeným na sedmi stranách dvanáctiúhelníku. Klenba je vynášena štíhlými svazkovými příporami ukončenými hlavicemi. Její vrchol je 20,5 m vysoko¹⁶⁴ a šířka lodi je 10,7 m, což je poměr 2:1. Dolní etáž stěn, která není příliš vysoká, je členěna slepými arkádami se sediliemi, nad nimiž se nacházejí rozměrná okna. Západní stěna je pak prolomena rozměrnou rosetou. Okna i roseta jsou vyplněny pestrobarevnými vitrážemi, které propůjčují kapli onen krásný dojem. V závěru kaple se nacházel patrový baldachýn, v němž byla umístěná otočná skříň s relikviemi, tak aby byly patrné návštěvníkům v lodi kaple.

Exteriér kaple je opatřen řadou opěráků zakončených fiálami a nad hrotitými záklenky oken jsou umístěny vimperky. Na střeše byla pak umístěna vysoká věžička, která propůjčovala stavbě charakteristickou siluetu dominující okolní nižší zástavbě.

K západnímu průčelí kaple je připojena předsíň, která v přízemí obsahuje vstup do dolní kaple a v prvním patře se nachází lodžie, která sloužila k ukazování relikvií při významných svátcích. Lodžie byla přístupná velmi náročně provedeným portálem, což jen ukazuje na důležitost této části kaple.

Severně k chóru kaple přiléhala menší trojpodlažní stavba, která vypadala jako zmenšenina samotné Sainte-Chapelle. Jednalo se o budovu, která sloužila jako sakristie ke kaplím a v třetím podlaží se nacházela místnost určená k uložení královského archivu a knihovny Ludvíka IX. Stavba byla ovšem na sklonku 18. století zbořena.

Nádherná stavba Sainte-Chapelle samozřejmě působila na návštěvníky a její architektura byla snad ještě budila snad ještě větší obdiv než samotné relikvie. Jean de Jandun ji roku 1323 popisuje takto: *„Avšak také ona z nejnádhernějších z kaplí královská kaple, umístěná v hradbách královského sídla, se těší nejdokonalejšími a nejsoudržnějšími zdmi ... Nejvybranější barvy maleb, drahocenné zlacení soch, nádherná průhlednost kolkolem zářících vitrají ... to vše dává tomuto domu modlitby tak nedostižnou krásu, že když do něj člověk vkročí, připadá si, jako by byl přenesen do nebe, a nikoliv neprávem se domnívá, že vstoupil do jedné z nejvýznamnějších komnat ráje“*.¹⁶⁵

Stavba Sainte-Chapelle nezůstala osamocena a současně s ní nebo jen o málo později vznikají podobně laděné kaple. Tyto kaple ale nepocházely z hradního prostředí. Jde především o stavbu mariánské kaple v opatství Saint-Germain-des-Prés, která byla bohužel roku 1802 zbořena, ale její podoba je známa z veduty ze 17. století [124-126]. Jejím architektem byl Pierre de Montreuil, který rovněž někdy bývá považován za architekta Sainte-Chapelle. Violet-le-Duc tuto kapli rekonstruuje jako obdélnou stavbu, která je zaklenuta dvěma poli šestidílné žebrové klenby a závěrovým polem založeným na sedmi stranách

¹⁶⁴ Asi není nutné připomínat, že podobně vysoké byly i první gotické katedrály.

¹⁶⁵ KOVÁČ 2007, 295.

desetiúhelníku.¹⁶⁶ Další kaple, rovněž mariánská, se nachází v benediktinském klášteře Saint-Germer-de-Fly a opět jde o stavbu zcela mimořádnou [123].¹⁶⁷ Podobně tomu je i u mariánské kaple v cisterciáckém klášteře Fontaine-Châalis [122].¹⁶⁸

SAINTE-CHAPELLE V PAŘÍŽI: INSPIRACE STŘEDOVĚKÝCH STAVITELŮ NEBO SOUČASNÝCH HISTORIKŮ UMĚNÍ?

O Sainte-Chapelle v Paříži a jejím mimořádném významu a architektuře jsme se zmínili již výše. Kaple patří k vrcholu francouzské katedrální gotiky 13. století a je řazena mezi skeletové nebo „prosklené kaple“ (capella vitrea), jak tuto skupinu nazval již Hans Sedlmayr.¹⁶⁹ V odborné literatuře se velmi často setkáme s tím, že ta či ona kaple nebo dokonce kostel je typu „Sainte-Chapelle“. Problém nastává v tom, že mnohdy stačila ke srovnání se Sainte-Chapelle pouhá vizuální podobnost, nebo podobná ikonografie výzdoby kaple, což je ovšem jen povrchní srovnání.¹⁷⁰

Takto se v dosavadní literatuře běžně traduje, že kaple Všech svatých na Pražském hradě vznikla právě jako nápodoba pařížské Sainte-Chapelle. Snad poprvé tuto tezi zmínil již K. Fiala, který uvádí že: „*Možno usuzovati, byť i se přímo neuvádí, že Karel IV. byl přímo původcem kaple té a že tanula mu na mysli Svatá kaple hradu pařížského...*“.¹⁷¹ Podobnou paralelu mezi Prahou a Paříží viděl i V. Birnbaum, který ji řadí k „*typu palácových kaplí francouzských, jako je Saint Chapelle v Paříži a různé jiné*“.¹⁷² V. Mencl dokonce uvádí, že Karel IV. „*vedením nové stavby pověřil Petra Parlěře: za předlohu určil mu patrně sám palácovou kapli krále francouzského v pařížském Palais-Royal, tolikráte potom opakovanou i na vnějších zámcích francouzských*“.¹⁷³ Toto tvrzení se následně bezpočetněkrát objevuje až do současnosti.

Tento vžitý názor měl bezprostřední vliv i na rekonstrukci nedokončené loď kaple Všech svatých, která tak byla představována jako jednoduší prostor, což je v rozporu s nálezovou situací. Kaple měla mít totiž čtvercovou loď. Podobné srovnání si vysloužila i hradní kaple na Křivoklátě¹⁷⁴ a také kaple v Českém Krumlově.¹⁷⁵

Problematikou kaplí Sainte-Chapelle se nejpodrobněji zabývala francouzská historička umění Claudine Billot, která prakticky všem středověkým kaplím tohoto typu ve Francii věnovala monografii¹⁷⁶ a také definovala pojem „typ kaple Sainte-Chapelle“.¹⁷⁷

¹⁶⁶VIOLLET-LE-DUC II, 435; WESSEL 2003, 82.

¹⁶⁷KIMPEL / SUCKALE 1985, 428-431.

¹⁶⁸WESSEL 2003, 83-87.

¹⁶⁹SEDLMAYR 1993, 376-379.

¹⁷⁰Poprvé na tento problém poukázal KUTZNER 1992, 35-54; nejnověji SCHURR 2006, 163-181 a též i SCHURR 2010, 37-49.

¹⁷¹FIALA 1933a, 22.

¹⁷²BIRNBAUM 1947, 155.

¹⁷³MENCLOVI 1947, 244.

¹⁷⁴ROYT 2005 355-363; KROUPOVI 2011, 1-16.

¹⁷⁵KUTHAN / ROYT 2010, 443-454.

¹⁷⁶BILLOT 1984; BILLOT 1986, 1986, 49-57; BILLOT 1987, 229-248; BILLOT 1988, 106-112; BILLOT 1989, 2-12; BILLOT 1991a, 119-141; BILLOT 1991b, 291-307; BILLOT 1994, 111-116; BILLOT 1996, 171-176; BILLOT 1998.

¹⁷⁷BILLOT 1987, 230-232.

- 1) musí jít o hradní nebo palácovou kapli, jejímž zakladatelem musí být panovník nebo jeho potomek.
- 2) založení kaple musí povolit nebo potvrdit papež.
- 3) U kaple musí být založena kapitula vybavená zvláštními privilegii a musí být podřízena přímo papežskému stolci v Římě.
- 4) Kaple musela obsahovat relikvie spojené s utrpením Krista, které pocházejí z pokladu pařížské Sainte-Chapelle, tedy třísku ze Svatého kříže nebo trn z Kristovy koruny.
- 5) Architektura kaple musí být odvozená od Sainte-Chapelle v Paříži, tedy musí se jednat o jednolodní skeletovou kapli.

Tato kritéria jsou tedy založena na průniku typologie architektury, účelu kaple a církevně právního postavení kaple a její kapituly. Sainte-Chapelle byla totiž více než pěknou nebo dokonce vrcholnou ukázkou skeletové kaple. To, co z Sainte-Chapelle učinilo mimořádnou stavbu, jsou relikvie, pro které byla tato kaple určena. Tyto relikvie, podoba kaple a s tím spojená ikonografická výzdoba je to, co tvoří pojem kaple Sainte-Chapelle.

Všechna tato kritéria ovšem nesplňuje žádná z českých hradních kaplí, dokonce ani kaple Věch svatých, jejíž podoba se k srovnání se Sainte-Chapelle přímo podbízí – u kaple Věch svatých totiž postrádáme tu nejzákladnější funkci, kterou bylo uschování relikvií, což zde není doloženo. Nejbliže k Sainte-Chapelle mají paradoxně kaple na Karlštejně, podobné je dokonce i zasvěcení obou kaplí, rovněž na Karlštejně byly uschovány nejvýznamnější relikvie císařství i Českého království a byly zde uchovány významné listiny stejně jako v Sainte-Chapelle atd.,¹⁷⁸ ale architektura s pařížskou kaplí nemá nic společného. Je třeba rozlišovat mezi užitím skeletové konstrukce, která je projevem gotické architektury a pojmem Sainte-Chapelle, který lze vtáhnout jen na některé kaple skeletové konstrukce.

KAPLE SAINTE-CHAPELLE VE 14. A 15. STOLETÍ

Model kaple Sainte-Chapelle v samotném 13. století ve Francii opakován již nebyl.¹⁷⁹ Na sklonku 13. století, tedy roku 1292, na popud Edwarda I. byla zahájena stavba kaple sv. Štěpána ve Westminsteru v Anglii, která byla dokončena před rokem 1350. Podoba této kaple (s menšími odlišnostmi) a její účel byly jednoznačně odvozeny z pařížské předlohy.¹⁸⁰ Následně se stavby inspirované Sainte-Chapelle začínají objevovat i v samotné Francii.¹⁸¹

¹⁷⁸SCHURR 2006, 179-181.

¹⁷⁹ Víme o několika málo kaplích, kde měl být uložen Trn Kristovy koruny nebo úlomek sv. Kříže, ale ty se nedochovaly.

¹⁸⁰WESSEL 2003, 94-96.

¹⁸¹HACKER-SUCK 1962, 243-257.

Asi nejstarší z této řady se nachází na hradě Vivier-en-Brie. Kaple na hradě byla založena již roku 1316, mezi lety 1335–1337 byla kaple znovu nadána a byla zasvěcena sv. Ludvíkovi. Roku 1352 dauphin Karel V. zakládá kapitulou a nechává vystavět novou kapli, která se dodnes zachovala v ruinách. Roku 1364 Karel V. věnoval do kaple úlomek Svatého kříže a teprve tehdy se kaple stává následovnicí pařížské Sainte-Chapelle, alespoň co se týče účelu.

Kaple sice měla podobný půdorys a byla patrová, ale zde podobnost se Sainte-Chapelle končí [127-128]. Spodní kaple měla v podstatě stejné výškové dimenze jako horní kaple. Stěny kaple jsou plné a jsou prolomeny jen nevelkými hrotitými okny. Podoba architektury jednoznačně vychází z místní tradice a snad jí byla předlohou biskupská kaple v Meaux.¹⁸²

Teprve více jak sto let po založení Sainte-Chapelle v Paříži vzniká první její skutečná nápodoba. Krátce před svou smrtí roku 1379 zakládá Karel V. novou kapli i s kapitulou na svém hradě ve Vincennes nedaleko Paříže, jehož stavba se v této době blížila dokončení [129-131].¹⁸³ Zda byla stavba zahájena ještě za života zakladatele, není jisté. Stavba tak připadla až jeho následníkovi Karlu VI., kterému se stavbu za svého života nepodařilo dokončit. Do počátku 15. století stavba probíhala poměrně rychle a podařilo se dokončit hrubou stavbu bez kleneb. Stavba po roce 1403 ustala a k dokončení došlo teprve v 16. století za vlády Františka I.

Přestože zde, oproti pařížské Sainte-Chapelle existují rozdíly - kaple není patrová a odlišuje se v řadě dalších detailů, základní koncept skeletové kaple s postranními královskými oratořemi jednoznačně nezapře svoji předlohu, a to včetně patrové sakristie, připojené k závěru, která se zde na rozdíl od Paříže zachovala.

Zdá se, že právě stavba kaple ve Vincennes mocně zapůsobila na dvorské prostředí, v první řadě na Jana z Berry, bratra Karla V. a později nekorunovaného vládce Francie, který na svých hradech vystavěl nádherné kaple. V Bourges se od roku 1370 staví luxusní rezidence. Se stavbou kaple bylo započato roku 1391 snad za účasti architekta Guye de Dammartin a po jeho smrti pokračoval jeho bratr Drouet. Roku 1392 byla u kaple založena kapitula a již koncem 14. století se v kapli slouží mše, k vysvěcení došlo až roku 1405. Kaple byla bohužel poškozena bleskem a roku 1756 byla zbořena. Její podoba je tak známa především z krásného dřevěného modelu z 18. století dnes uloženého v Musée Jacques Coeur v Bourges [134-135].¹⁸⁴ Podstatně lépe se dochovala kaple v Riom, která je zasvěcena sv. Kříži, sv. Ludvíkovi a sv. Tomášovi. Stavba kaple probíhala od roku 1382 a dokončena byla na počátku 15. století [132-133].¹⁸⁵

V téže době vzniká kaple na hradě Chambéry. Chambéry tehdy vlastnil kníže savojský Amadeus VIII., který byl ženatý se sestrou Karla VI. Johannou Francouzskou a pod vlivem staveb francouzského dvora ve Vincennes, Bourges a Riom rovněž přistoupil ke stavbě nové kaple, která byla zahájena kolem roku 1410 a poměrně rychle byla dokončena ve 20. letech 15. století. Současná podoba kaple je ovšem výsledkem dalších stavebních zásahů z 16.

¹⁸²WESSEL 2003, 115-120; HEINRICHS-SCHREIBER 1997, 29.

¹⁸³Za Ludvíka VII. zde vzniká lovecký hrádek, který bude následně velmi oblíbený, a proto jej Filip VI. nechá přestavět. Ve stavbě pokračoval i Jan Dobrý a stavba byla dokončena až za Karla V., kdy získala současnou podobu. Roku 1248 je zde doložena kaple sv. Martina, které Ludvík IX. daroval ostatky ze Sainte-Chapelle - WESSEL 2003, 115.

¹⁸⁴WESSEL 2003, 135-146.

¹⁸⁵WESSEL 2003, 147-174.

a 17. století.¹⁸⁶ Další kaple typu Sainte-Chapelle vznikají i později v 15. století například v Châteaudun a jinde.

Je v celku zajímavé, že tato druhá vlna obliby začíná až v pozdním 14. století, a to zvláště vzhledem ke stavbě kaple Všech svatých na Pražském hradě, ale i ke stavbě chóru v Cáchách, který byl založen již roku 1355. Tyto skeletové konstrukce, s velkou oblibou označované jako typ kaple Sainte-Chapelle, by totiž zcela logicky musely stát na počátku této druhé vlny, což je poměrně nepravděpodobné. Je sice pravda, že Karel IV. navštívil Francii dva roky před založením kaple ve Vincennes a mohl se tak pochlubit, že staví novou a nádhernou kapli u svého paláce v Praze a Karel V. se mohl nechat inspirovat. Každopádně kaple Všech svatých a také chór v Cáchách nejsou nápodobou pařížské Sainte-Chapelle, existují zde zásadní rozdíly především v ideové rovině. Kaple Všech svatých a chór cášského dómu jsou příkladem skeletové konstrukce, která ve Francii 13. století vskutku vznikla a jejímž příkladem je i Sainte-Chapelle v Paříži.

III. 4. KAPLE NA BISKUPSKÝCH HRADECH

Po panovníkovi ve 12. a 13. století byl největším stavebníkem pražský biskup. Byl to právě pražský biskup, který si mohl již na přelomu 12. a 13. století postavit hrad, který by výstavností i velikostí konkuroval panovnickým stavbám. Asi největším podnikem byla stavba hradu v Roudnici nad Labem,¹⁸⁷ který byl mimořádně reprezentativní a je více než pravděpodobné, že zde musela existovat kaple. Hrad byl ovšem několikrát přestavěn a v 17. století byl změněn na trojkřídlý zámek. Původní stav je dokumentován jen několika málo kresbami. Nicméně se zdá, že na půdorysu paláce je zakresleno něco, co silně připomíná soukromou kapli [136]. Tento objekt je na plánu situován v drobné flankovací věžici na nádvoří, má obdélnou loď, která je na východě otevřena do půlkruhové apsidy vyplněné oltářem, který je označen křížkem, jak tehdy bývalo zvykem. Zda tato kaple vznikla již při stavbě hradu, z tohoto plánu s jistotou nevyčteme, ale nelze popřít jisté románské rysy této drobné svatyně. Později byla na hradě zřízena nová kaple ve velké věži, což by mohlo ukazovat na to, že zde původně větší kaple ani nebyla.

Výše jsme se již zmínili o kapli u biskupského paláce na Pražském hradě a také o Horšovském Týně, které ale nejsou hradními kaplemi v pravém smyslu slova, šlo totiž o lehčeji opevněné dvorce. Nicméně Horšovský Týn¹⁸⁸ byl kolem poloviny 13. století výrazně přestavěn a vzniká zde monumentální hrad kastelového typu, s velmi luxusně vybaveným palácem a kaplí, který konkuruje královským stavbám [137-138]. Kaple byla situována v půdorysně velké hranolové věži v jihozápadním nároží hradního areálu, ke které přiléhala raně gotický palác. Ve věži byla kaple umístěna v prvním patře, což výškově odpovídalo umístění hlavních obytných a reprezentativních prostor v paláci, se kterým byla kaple komunikačně spjata.

¹⁸⁶WESSEL 2003, 96-104.

¹⁸⁷Viz katalogové heslo 74. Roudnice nad Labem.

¹⁸⁸Viz katalogové heslo 21. Horšovský Týn II.

Kaple měla obdélný půdorys, na východě se nacházel závěr kaple, který byl vytvořen velmi originálně v podobě trojice chórů od sebe oddělených dvojicí svazkových sloupů. Boční stěny byly členěny slepými arkádami, které sloužily jako sedile. V západní části kaple se nacházela empora, která pravděpodobně opakovala motiv s dvojicí sloupů. Dnešní podoba empory je ovšem výsledkem rekonstrukce. Kaple byla zaklenuta dvěma poli žebrové paprscité klenby a v závěru dvěma poli křížové a jedním polem paprscité klenby. Kaple byla osvětlena jen trojicí štíhlých a vysokých oken v závěru, takže interiér kaple musel být poměrně temný a nejspíše se spoléhalo na vnitřní osvětlení.

Jak bylo již naznačeno, kaple byla komunikačně propojena s palácem takovým způsobem, že téměř není patrné, že byla umístěna ve věži. V paláci před kaplí se nacházela předsíň, do které vedl vstup z nádvoří pavlače, a také se sem dalo vstoupit z paláce. Odsud vedl vstup do kaple, který byl zdoben krásným portálem. Krom toho se zde nacházel ještě vstup na emporu, který vedl v síle severní zdi věže. Empora byla kromě toho ještě přístupná z prostoru lodi schodištěm ukrytým v síle jižní zdi kaple.

Výtvarná podoba kaple jednoznačně konkuruje královským kaplím, ale na rozdíl od nich, byl zde použit zcela jiný model, který není odvozen z francouzských gotických kaplí směřujících k co největšímu prosklení stěn. Zde naopak bylo vnější osvětlení téměř popřeno. Stejně tak neobvyklé je zmíněné řešení závěru. Původ tohoto řešení je nejasný a zdá se, že je bez přímých analogií.

Současně se stavbou nové kaple byl upraven a modernizován původní kostel, který se ocitl v jihovýchodním nároží. Původní chór, nejspíše v podobě apsidy, byl zbořen a na jeho místě vyrostla nová hranolová věž, která v přízemí obsahovala obdélný chór zaklenutý křížovou klenbou. Loď kostela byla také nově zaklenuta.

Pravděpodobně již ve 12. století vzniká v Praze „u paty mostu“, tedy v dnešní Mostecké ulici nová biskupská rezidence. Stěsnané staveniště u Katedrály na Pražském hradě totiž již neumožňovalo další rozvoj, a proto bylo přistoupeno ke stavbě mimo areál Pražského hradu. Poprvé se tento dvůr připomíná roku 1249,¹⁸⁹ ale relikt románské zástavby západně od Malostranské mostecké věže nás nenechávají na pochybách, že palác byl již staršího data. Jednalo se o objekt velmi rozsáhlý, který stál na pomezí mezi městskou rezidencí a hradem. Pravděpodobně již od počátku zde existovala kaple, ale písemně je doložena až později. Jan IV. z Dražic měl tuto kapli vyzdobit malbami, jak uvádí kronika Františka Pražského: „*Kapli dal vymalovat nádhernými malbami. Jsou v ní po pořádku umístěné obrazy všech pražských biskupů.*“¹⁹⁰ Roku 1359 je kaple nově nadána a tehdy se zmiňuje i zasvěcení sv. Antonínovi.¹⁹¹

Později při přestavbě paláce a velkého sálu vzniká druhá kaple zasvěcená Zbráním Kristovým: „*Téhož roku (1370) 7. dne měsíce července dal ctihodný otec pan Jan, arcibiskup pražský a legát apoštolské stolice, za přítomnosti našeho pána císaře a našeho pána Václava, krále českého, jeho syna, vysvětit svou novou kapli, kterou nedávno zřídil obdivuhodným, krásným a nádherným dílem v horní síni neboli sálu ve svém arcibiskupském dvoře v Menším Městě pražském ke cti Kristových zbraní. Tomuto vysvěcení byli přítomni mnozí jiní biskupové*

¹⁸⁹ FRB II, 306.

¹⁹⁰ František Pražský, 74.

¹⁹¹ LE I, 6.

*a světská knížata, pro něž tam byla toho dne připravena velkolepá hostina.*¹⁹² Někdy je pak tato kaple označována jako „horní“¹⁹³ a na počátku 15. století se zde světili kněží.¹⁹⁴ Jan z Jenštejna pravděpodobně nechal horní kapli nově vymalovat: „*Jan biskup, když jedné chvíly na modlitbách w své kaplici klečíše a motlitby pobožně pějiše, byl wytržen u widění ... a když se z toho hrozneho snu probudil, byl welmi smuten; a když bylo nazejtříe, maleře přiwola k sobě, a jakž měl to widění, tak kázal učiniti malowaní w své kaplici we dvoře, ktožkoli chce, ten to ještě i dnes uzří, ano stojí malowání nenili již zkaženo... ktož tomu nechce wěřiti, ten musí na arcibiskupůw dwůr jíti, a to malowání v té kapli opatřiti.*“¹⁹⁵ Ani jedna z obou kaplí se neodchovala a neumíme je přesně lokalizovat. Biskupský dvůr byl těžce poškozen za husitských válek a později jeho plochu pohltila parazitní zástavba.

Na ostatních hradech pražského biskupství nejsou kaple doloženy (Týn nad Vltavou, Trhový Štěpánov, Křivsoundov aj.),¹⁹⁶ ale vzhledem k velmi špatnému stavu, v němž se nacházejí, nelze vyloučit, že zde kaple byly.

III. 5. POČÁTKY HRADNÍCH KAPLÍ NA ŠLECHTICKÝCH HRADECH

S kaplemi se na šlechtických hradech (na rozdíl od hradů královských) setkáme relativně pozdně. Je sice pravda, že několik hradů z poloviny 13. století je poněkud sporných v otázce připsání stavebníka, tedy zda šlo o šlechtice nebo krále, popřípadě šlechtice pro krále. Jde především o Jindřichův Hradec, Velešín a Blatnou a ve všech případech jsou tyto pochyby oprávněné. V případě Jindřichova Hradce je to především samotná podoba hradu, která se zcela vymyká možností šlechtice, plocha hradu je totiž zhruba 1,2 ha, takže tento hrad byl velký jako Zvíkov (pro srovnání rozloha Křivoklátu byla 0,75 ha, Bezděz má 0,6 ha, Hluboká nad Vltavou 0,47 ha, Nižbor 0,45 ha, Kamýk nad Vltavou 0,4 ha atd.). Naproti tomu velikost běžného šlechtického hradu se počítala spíše ve stovkách metrů čtverečních, a to i v případě, že šlo o nejpřednější šlechtice: Rýzmburk/Osek měl v první etapě nejspíše 0,19 ha, Rožmberk 0,17 ha; Český Šternberk 0,17 ha, Lemberk měl rozlohu 0,15 ha, Říčany 0,15 ha, Valdek 0,14 ha, Vízmburk 0,1 ha, Volfštejn 0,07 ha a podobně.¹⁹⁷ Také skladba budov hradu vykazuje všechny znaky královského založení. V případě Velešína jsou to písemné prameny, které naznačují, že šlo o královský hrad a podobně je tomu na Blatné, která snad krátce mohla tvořit centrum božeňského kraje a po vzniku Zvíkova ztratila na významu.

S první kaplí na šlechtickém hradě, o kterém nejsou pochybnosti s jeho příslušností, se setkáváme až v 80. letech 13. století, a to na Českém Šternberku [139].¹⁹⁸ Kaple byla součástí paláce. Loď kaple je orientována příčně k delší ose paláce a její chór vystupoval z východní fasády. Loď kaple byla obdélná, ale vzhledem k mladším přestavbám již neznáme podobu interiéru a nevíme tak, zda byla klenutá nebo plochostropá. Jediným zachovaným

¹⁹² Krabice z Weitmile, 242.

¹⁹³ Tomek III, 27.

¹⁹⁴ LOC.

¹⁹⁵ TOMEK III, 27.

¹⁹⁶ DURDÍK / BOLINA 1996, 291-306.

¹⁹⁷ Rozloha hradu je počítána podle plochy opevněné kamennou hradbou, tedy v případě šlechtických hradů bez předhradí, která ve 13. století měli jen lehčí opevnění. Rozměry jsou jen přibližné.

¹⁹⁸ Viz katalogové heslo 10. Český Šternberk.

architektonickým detailem je torzo hrotitého portálu, který sloužil jako hlavní vstup do kaple. V jeho vrcholu se nacházel krásný tympanon s trůnicí Pannou Marií, která je obklopena vinným listovím.

Další zvažovaná kaple na šlechtickém hradu z této doby se měla nacházet na Vízmburku ve východních Čechách, ale tato identifikace není zcela průkazná. Sám A. Hejna, který prováděl archeologický výzkum hradu, si nebyl zcela jistý, zda šlo o kapli nebo o hlavní síň hradu.¹⁹⁹ Údajná kaple se měla nacházet v severní části východního křídla, kde byly nalezeny reliкты kleneb, svorníků, hlavic a kružbových oken z prvního patra paláce. Kalichové hlavice byly zdobeny lipovými listy a na diskových svornících se nacházel akant a erb střemene. Podlaha byla tvořena pískovcovými kvádry.²⁰⁰ Kvalita architektonických článků sice není tak vysoká, jak deklaroval A. Hejna, ale i tak jde o doklad velmi vysoké umělecké úrovně, se kterou se na šlechtických hradech příliš často nesetkáváme.

Odpověď na to, zda šlo o kapli nebo o hlavní síň, je možné odvodit z toho, že místnost zaprvé neměla podobu sakrálního prostoru,²⁰¹ nenašly se zde reliкты oltáře ani jiných reálií, z nichž by bylo možné vyvodit liturgické využití a také z toho, že to byl největší hradní prostor, což opět odpovídá tomu, že jednoznačně šlo o hlavní sál.

Do sklonku 13. nebo do počátku 14. století se hlásí i kaplová věž na Okoři [140].²⁰² Zde ovšem naprosto netušíme, kdo byl stavebníkem této zcela neobvyklé kaple. Snad to mohla být nějaká církevní instituce,²⁰³ ale vyloučit nelze ani šlechtu nebo panovníka. Kaplová věž byla velmi nezvykle založena na půdorysu oktogonu a kaple byla situována v přízemí. Stěny kaple byly prolomeny náročnými okny. Nad kaplí se nacházelo ještě několik profánních pater.

Další kaple na šlechtických hradech najdeme až na počátku 14. století. Klade se tedy oprávněná otázka, proč se na šlechtických hradech setkáváme s kaplemi až tak pozdně, když se na královských hradech objevují už od počátku výskytu vrcholně středověkých hradů? Tato otázka je zvláště palčivá, pokud si uvědomíme, že šlechtické hrady od poloviny 13. století nahrazují starší lehčeji opevněné dvorce, jejichž součástí byly (nebo se to aspoň předpokládá) panské kostely, které v řadě případů byly velmi výstavné a reprezentovaly možnosti vlastníka. Tento radikální odklon od starší tradice zůstává zatím bez zjevného důvodu. Snad tímto krokem, kdy byla zcela vypuštěna původní hlavní dominanta, chtěli zdůraznit novou kvalitu svého sídla – hradu, nebo to také mohlo mít finančních důvody. Stavba hradu byla velmi nákladná záležitost a bylo ji asi zbytečné hned od počátku zatěžovat ještě stavbou kaple. Řada hradů také vznikla na dohled od původních dvorců s kostelem, kde se vlastník před svými lidmi reprezentoval na empoře, a kaple na hradě tak nebyla potřeba. Možná to byl právě tento moment dozrívajícího staršího typu šlechtické reprezentace, který se ovšem z počátku ještě nepotkal s novým typem šlechtických sídel ani s duchovní potřebou šlechty. První hrady také vznikají v době vyostřeného sporu mezi Přemyslem Otakarem I. a biskupem Ondřejem o zavádění kanonického církevního práva, které mohlo znejistit otázky

¹⁹⁹HEJNA 1983, 187-188.

²⁰⁰HEJNA 1980, 307-308; HEJNA 1976, 619.

²⁰¹S kaplemi adaptovanými z profánního prostoru se setkáme až později.

²⁰²Viz katalogové heslo 56. Okoř. Stavba pokračovala i na počátku 14. století, jak na to ukazuje dendrodatum 1311/1312 získané z překladu jednoho z oken nad kaplí.

²⁰³DURDÍK 1999a, 398.

vlastnictví sakrálního objektu. Pravou příčinu absence kaple na prvních hradech ovšem neznáme.

EXKURZ V.: SÍDLA EMANCIPUJÍCÍ SE ŠLECHTY – DVORCE

Poznání podoby nejstarších sídel rodící se šlechty je věc poměrně nesnadná a jsme zde téměř bezvýhradně odkázáni na archeologické výzkumy, které ovšem prozatím odhalily poměrně nevelký počet lokalit. Písemné prameny nám sice v řadě lokalit dokládají existenci sídla rané šlechty, ale to nevyovídá o jeho podobě, která nás bude zajímat.

Z písemných pramenů víme, že jakési dvorce si stavěli již knížecí družníci v 10. století, což dokládá text První staroslověnské svatováclavské legendy, kde se zmiňuje dvorec Hněvsvy,²⁰⁴ který byl jedním z vrahů sv. Václava a zjevně dobře postavený a věrný družník Boleslava.

Také na Velké Moravě je doloženo několik dvorců, které mohly patřit velmožské nobilitě. Většinou šlo o větší areály opevněné palisádou a mělčím příkopem, kde se nacházel palác, kostel a další hospodářská zástavba. Dvorce stály jak v rámci větších opevněných hradišť, tak i volně v krajině, tak jak to známe z Pohanska u Břeclavi nebo z Ducové na Slovensku. Podoba těchto dvorců snad mohla být předobrazem pro české prostředí, ale přímý vztah zde nejspíše neexistoval.

Později v 11. a na počátku 12. století jsou sídla rané šlechty doložena opět v rámci hradišť nebo v jejich nejtěsnějším okolí, což souviselo se zdrojem příjmů rané šlechty, která byla vázána na hradiště a jeho úřady. Teprve od poloviny 12. století se začínáme setkávat s pozemkovým vlastnictvím, které se již koncem téhož století stane dědičné a položí základy pro vrcholně středověkou pozemkovou držbu.²⁰⁵

Podoba těch nejstarších sídel z 10. a 11. století zůstává v podstatě neznámá, v Budči se sice podařilo zachytit poměrně velké obytné sruby, které stály mimo ústřední dvorec a nejspíše tedy patřily nějakým lépe postaveným obyvatelům hradiště, ale zda to byla právě knížecí družina, není jisté.

O něco lépe se dochovaly dvorce z doby rodící se dědičné pozemkové držby. Podoba těchto dvorců je ovšem značně variabilní a spíše jde o volné seskupení solitérních případů. Starší literatura již od dob V. Birnbauma předpokládala, že tyto dvorce byly lehceji opevněné areály (podobně jako na Velké Moravě) a obsahovaly kostel, vedle kterého se nacházel palác. Kostel v ideálním případě měl být jednoduší se západní věží, která v prvním patře obsahovala vstup na emporu přístupnou ze sousedního paláce [141].²⁰⁶ Podoba vstupu na emporu většinou nebyla nijak zvlášť výrazná, ale najdou se mimořádně náročné portály (Potvorov). Existenci paláce pak měla dokazovat poloha právě tohoto portálu, který měl být přístupný přímo z prvního patra paláce. Věž v případě potřeby měla sloužit i jako útočiště a empora sloužila k sociálnímu oddělení vlastníka od ostatních, což někdy bylo vyzdvíženo i existencí druhého oltáře (Sv. Jakub u Časlavi, Potvorov). A vskutku takovýchto kostelů

²⁰⁴KRÁLÍK 1968, 56.

²⁰⁵ŽEMLIČKA 1997, 284-290; VANÍČEK 2000, 145-205; KLÁPŠE 2005, 19-166.

²⁰⁶BIRNBAUM 1929, 49-60 a později tuto představu rozvinul V. Mencl, MENCL 1965, 29-62.

v české krajině potkáme celou řadu. Navíc je řada lokalit s románským kostelem doložena i písemně jako šlechtické sídlo (Potvorov, Svojšín, Vroutek aj.).

Problém nastává ten, že se doposud nepodařilo objevit sídlo, které by zcela odpovídalo této modelové situaci. Je zcela zřejmé, že z pouhé existence vstupu na emporu není možné odvozovat polohu paláce a natož existenci dvorce, který je v některých případech doložen poměrně daleko od kostela. Nicméně několik nálezů se tomuto modelu blíží. Je to především dvorec ve Vroutku, kde doposud stojí velmi pěkný jednolodní kostel sv. Jakuba Většího, který byl obklopen mělčím příkopem a severozápadně od kostela se nacházel palác doložený archeologickým výzkumem A. Hejny [148-149].²⁰⁷

Dvorec nebo menší hradiště z doby kolem roku 1200 se podařilo odkrýt i ve Chvojně u Benešova [145-147]. I zde se nacházel jednolodní kostel z první poloviny 13. století se západní emporou, která byla přístupná zvenčí. Vstup sice směřuje k paláci, který byl i zde nalezen, ale ten je od kostela značně vzdálen a existence přímého spojení je tak nemožná. Také poměrně velká opevněná plocha (pokud je současná s palácem a kostelem)²⁰⁸ příliš neodpovídá představě menšího šlechtického sídla.²⁰⁹

K dobře poznaným sídlům patří i Bedřichův Světec na Mostecku [150-152]. Zde v druhé třetině 13. století vznikl nevelký lehčeji opevněný dvorec, který se skládal z obytného domu a několika málo skladovacích objektů. V menším časovém odstupu poblíž dvorce ve vzdálenosti 20 m vzniká nepříliš náročný pozdně románský kostel, který opět obsahuje západní emporu.²¹⁰ Dvorec byl v druhé polovině 13. století nahrazen menší věžovou tvrzí, která byla opevněna příkopem. Kostel ovšem zůstal stát mimo areál tvrze.²¹¹

Nejnověji (2010 – 2011) se podařilo nalézt vítkovský dvorec v Prčicích, který byl umístěn severně od kostela v místech dnešního Vítkova náměstí, objeveny byly i základy dřevěné kúlové stavby s rozměry 9x9 m, kterou je snad možné interpretovat jako palác. K zániku dvorce došlo před polovinou 13. století, kdy byla původní obytná stavba rozebrána a současně vzniká západně nedaleko od kostela nová raně gotická tvrz umístěná na ostrohu, která byla objevena roku 1995 v základech barokní konírny dnešního zámku. Románský kostel v Prčicích dosud stojí, jeho podoba byla sice změněna několika přestavbami, ale loď kostela a západní věž je původní. V kostele se nachází západní empora, která je přístupná z prostoru věže, do které vedl vstup. Ve věži jsou patné zbytky sdružených románských okének.²¹²

O řadě dalších míst víme, že zde byla tato raná šlechtická sídla, ale doposud se je nepodařilo odhalit. Tak tomu je např. v Radomyšli [143], kde se u kostela sv. Martina podařilo objevit pohřebiště s náhrobníky zdobenými střelou, tedy znakem pánů Bavorů, kteří jsou s tímto krajem spjatí, i když písemné prameny zde jejich sídlo nedokládají.

Také se ovšem ukazuje, že kostel nemusel být nutnou součástí dvorce, jak na to ukazuje nejstarší etapa sídla v Bedřichově Světcí nebo hospodářský dvorec ve Velebudicích, který byl opevněn ohradou vymezující poměrně velký areál a uvnitř se nacházel menší obytný objekt.

²⁰⁷HEJNA 1976, 284-285; KLÁPŠE 1994, 145-149.

²⁰⁸KLÁPŠE 2005, 95-96.

²⁰⁹HEJNA 1971, 47-58; HEJNA 1983, 368-395.

²¹⁰MERHAUTOVÁ 1971, 93.

²¹¹KLÁPŠE 1994, 31-38, 149-152, KLÁPŠE 2005 113-118.

²¹²MERHAUTOVÁ 1971, 297.

Zde ovšem nejspíše šlo o specializovaný areál určený k chovu dobytka.²¹³ Další lehčeji opevněné šlechtické sídlo bylo zkoumáno u Ponešic v Dobřejovicích, v jehož areálu stála kůlová stavba, zemnice a pec na slévání železa.²¹⁴ Nedávno byl také nalezen dvorec v Čimicích u Prahy, kde stála kamenná obdélná budova vyzděná z kvádríkového zdiva. Na jejím místě v druhé polovině 13. století vznikla tvrz a tato budova zanikla. Další dvorec se nacházel ve svahu pod Petřínem, kde byla nalezena dvouprostorová budova vystavěná z opukových kvádríků, k níž přiléhala ohradní zeď a objekt byl opevněn i příkopem.

Každopádně je zřejmé, že vztah raně středověké šlechty ke kostelu byl velmi úzký. To bylo dáno vztahem ke knížeti, od kterého měli v podstatě jen zapůjčený majetek a na straně druhé k církvi, která umožňovala jiný a pevnější typ vlastnictví.

Stavby kostelů, u nichž jsou doložena sídla šlechty, jsou velmi často mimořádně náročné. Stačí si připomenout již zmíněný Vroutek, Potvorov, Svojsín, Jakub u Čáslavi a řadu dalších. Je tedy zřejmé, že tato raná šlechta nebrala stavbu kostela jen jako zdroj svého příjmu, který samozřejmě nebyl malý, ale kostel byl prostředkem reprezentace, symbolem bohatství a moci stavebníka.

V době vlády Přemysla Otakara I. a Václava I. se začíná šlechta výrazně majetkově diferenciovat a „vysoká“ šlechta rychle přesídluje do nově stavěných hradů a s menším zpožděním se začínají budovat tvrze. Nicméně tento starší model dvorce přežívá i v druhé polovině 13. století (Tisová)²¹⁵ a některé tvrze ve 14. století nezaprou tradiční schéma šlechtického sídla, v jehož blízkosti existuje kostel (Dolní Počernice).²¹⁶

III. 6. KRÁLOVSKÉ HRADNÍ KAPLE 14. STOLETÍ

Smrtí Václava III. končí nejen přemyslovská dynastie, ale i doba masivní výstavby královských hradů. Přestože se v poslední době ukazuje, že Jan Lucemburský zahájil poměrně rozsáhlou stavební činnost, kvalit předěšlé periody rozhodně nedosáhl a s kaplí se tak na jeho hradech setkáváme jen v případě Hasištejna.²¹⁷

Kaple byla umístěna ve spodní části kaplové věže a skládala se z obdélné lodi, která byla na východě otevřena do stejně širokého obdélného chóru [153]. Loď i chór kaple byly klenuty jedním polem žebrové křížové klenby. Na západě se nacházela empora přístupná schodištěm v šíři jižní zdi. Do kaple se vcházelo od západu a kaple byla osvětlena jedním oknem z východu a pravděpodobně jedním oknem ze západu i severu. Z podoby kaple samotné i z užití typu kaplové věže je zřejmé, že zde přemyslovská tradice nepokračovala.

Dalším stavebním projektem, který byl zahájen ve 30. letech, byla rozsáhlá přestavba Starého královského paláce na Pražském hradě,²¹⁸ kterou inicioval mladý Karel IV. a podílel se na ní i Jan Lucemburský. Součástí nově budovaného paláce byla i kaple [154], která byla umístěna v úrovni hlavního reprezentativního patra s velkým sálem. Loď kaple byla v paláci

²¹³KLÁPŠE 1994, 80; KLÁPŠE 2005 112.

²¹⁴BŘICHÁČEK 1993, 211-216.

²¹⁵Encyklopedie českých tvrzí III, 844-845.

²¹⁶Encyklopedie českých tvrzí I, 135-136.

²¹⁷Viz katalogové heslo 18. Hasištejn.

²¹⁸Viz katalogové heslo 65. Pražský hrad, Starý palác.

vymezena lehčími příčkami, jejichž přesnou podobu a polohu dnes neznáme (jednu snad našel K. Fiala, ale její umístění je opět nejisté), a byla situována ve středu paláce. Předpokládá se, že loď kaple byla obdélná a byla osvětlena velkými obdélnými okny s vnitřním křížem z jihu a snad i ze severu. Kapli kryl plochý trémový strop, který byl opatřen středním průvlakem a nejspíše byl vzepřen dřevěnými sloupky podobně, jak tomu je na Karlštejně. Ve středu lodi kaple se tak mohl nacházet dřevěný sloup. Na jihu se kaple otevírala vítězným obloukem do polygonálního presbytáře, který byl umístěn v arkýři. Podoba arkýře se nezachovala, znám je jen vítězný oblouk a náběhy bočních zdí. Lze snad předpokládat, že arkýř byl založen na pěti stranách oktogonu a byl zaklenut paprscitou žebrovou klenbou, která byla vynášena tenkými příporami. Arkýř spočíval na přípoře nebo na konzole a nikoliv na zvýšené věžici, jak to předpokládali manželé Menclovi. Věžice je totiž od osy arkýře posunuta o 1 m k západu, a pokud by západní boční stěna arkýře kaple vskutku měla stát na věžici, tak by zakryla okno kaple, což je nemožné.

Poprvé se tedy v Čechách setkáváme s arkýřem, který se na Rýně začal používat již kolem poloviny 12. století, ale masivního rozšíření a velké obliby se dočkal až kolem poloviny 14. století, což trvalo do konce středověku.

Jakousi kapli máme doloženu na hradě Vargač u Dobříše,²¹⁹ který nejspíše vznikl již ve 30. letech 14. století, ale její podobu neznáme a je tak otázkou, zda vznikla již v počátečních fázích hradu nebo byla doplněna až po polovině 14. století.²²⁰

Karel IV. po svém nástupu zahájil rozsáhlou výstavbu hradů, které jsou i dobře dochovány, ale ne na všech hradech byla kaple. Nejvýznamnější hradní stavbou Karla IV. byl bezpochyby hrad Karlštejn,²²¹ kde nechal vystavět hned několik kaplí, které patří k tomu nejkrásnějšímu, co tehdy vzniklo. První dvě kaple se nacházely v paláci a byly umístěny nad sebou v půlkruhové věži sv. Mikuláše, připojené k jeho východnímu konci [155]. Dolní kaple sv. Mikuláše byla otevřena vítězným obloukem do hlavního velkého sálu, horní kaple, snad z počátku zasvěcená sv. Palmáciovi, byla otevřená do obytné světnice. Horní kaple je víceméně zcela výsledkem rekonstrukce J. Mockera, ale spodní kaple sv. Mikuláše byla opravena dle nálezů. Ke vznikům obou kaplí došlo současně se stavbou paláce na přelomu 40. a 50. let 14. století.

V menší Mariánské věži se nacházely dvě kaple – Panny Marie a tzv. kaple sv. Kateřiny [156]. Menší kaple sv. Kateřiny vznikla již v průběhu stavby a šlo o drobný obdélný prostor zaklenutý dvěma poli křížové klenby [157]. Kaple byla sice umístěna v šíři jižní zdi věže, ale vystupovala jak do interiéru věže, tak i na exteriéru. Oltář byl umístěn u východní stěny a za ním byl nevelký výklenek. Do kaple se vstupovalo ze sousedního prostoru kaple Panny Marie dvakrát zalomenou chodbou, která byla opatřena dvojicí portálů uzavíratelnými trojicí dveří. Větší kaple Panny Marie vznikla adaptací z profánního sálu, měla obdélný půdorys a byla kryta plochým stropem. Oltáře v kapli byly umístěny při jižní zdi. Obě kaple byly vysvěceny roku 1357.

Nejvýznamnější kaple sv. Kříže byla umístěna ve velké věži. Jedná se o obdélný prostor zaklenutý dvojicí polí křížových žebrových kleneb [158], který byl přístupný po schodišti přistavěném k jižní straně velké věže. Kaple byla osvětlena čtveřicí kružbových oken

²¹⁹Roku 1386 kdy se připomíná jistý kněz Záviš, kaplan na hradě Dobříš - LC III – IV, 179.

²²⁰Viz katalogové heslo 12. Dobříš / Vargač.

²²¹Viz katalogové heslo 34. Karlštejn.

umístěných v hlubokých nikách. Dvě okna směřovala k východu, jedno k jihu a jedno k západu. Oltář byl umístěn při severní stěně kaple. Prostory kaple se začaly stavět na přelomu let 1359 a 1360, ke svěcení došlo roku 1364.

Po architektonické stránce nejsou karlštejnské kaple, s výjimkou kaple sv. Kateřiny, nijak zvlášť pozoruhodné. Šlo o dispozičně obvyklé prostory, které se příliš nelišily od běžných profánních místností. Ani provedení kleneb není nijak složité, šlo o běžné křížové klenby. Ovšem umělecká výzdoba kaplí zde byla zcela mimořádná, stěny kaple sv. Kateřiny a sv. Kříže jsou obloženy broušenými polodrahokamy vsazenými do zlaceného štuky. Klenba v těchto kaplích je zdobena zlacením a v kapli sv. Kříže se nacházejí skleněné čočky, které mají evokovat hvězdné nebe. Stěny této kaple jsou obloženy relikviářovými obrazy světců od mistra Theodorika. Kaple Panny Marie byla vyzdobena mimořádně kvalitními malbami s námětem apokalypsy a předání ostatků Karlu IV. a strop byl malován výjevy s hudoucími anděly podobně, jak se to zachovalo na stropě schodiště do velké věže. Kvalita této výzdoby je nadevše vynikající a odpovídá významu osobnosti císaře Karla IV., který se na jejím vzniku podílel nezměrným úsilím.

Další stavbou hradu, kde se setkáme s kaplí, je Hrádek u Purkarce,²²² který Karel IV. nechal vystavět nedaleko hradu Hluboká v době, kdy ještě Hlubokou držel Vilém z Landštejna a teprve po jeho smrti roku 1356 se panství vrátilo králi.²²³ Stavba hradu byla asi zahájena před navrácením Hluboké a krátce nato ztratila smysl, což vysvětluje jepičí život tohoto velmi zajímavého hradu. Podoba kaple jednoznačně vychází ze starší tradice přemyslovských kaplí a připomene řešení, které známe z Písku a Housky. Kaple byla navázána na palácové křídlo a byla umístěna v rohu hradního areálu, takže se k jejímu boku pojilo další obytné křídlo. Kaple byla poměrně rozměrná a byla situována v úrovni nádvoří. Šlo o jednodlnou kapli uzavřenou presbytářem založeným na pěti stranách oktogonu, která byla klenuta dvěma poli křížové žebrové klenby a jedním polem závěrovým s paprscitou klenbou [159]. Klenba byla vynášena na zkrácených příporách. Závěr kaple částečně vystupoval z obrysu hradu a byl vzepřen opěráky, mezi nimiž se nacházela rozměrná okna. Západní část kaple byla osvětlena jen jedním nevelkým oknem. Do kaple se nejspíše vstupovalo jen z nádvoří, ale přesné místo vstupu se nezachovalo. V západní části kaple se nacházela dřevěná empora, která byla umístěna o něco níže než první patro a nebyla tak asi přístupná z paláce.

Současně s Karlem IV. se na královské stavební produkci podílel i jeho bratr Jan Jindřich. Víme, že nechal poměrně významně přestavět hrad Žebrák,²²⁴ kde rovněž opravil (nebo znovu postavil) kapli, kterou ovšem dnes neumíme identifikovat a později staví i krásnou kapli sv. Prokopa na hradě Veveří (asi z 50. nebo 60. let 14. století). Kaple na Veveří byla součástí nově budovaného severního paláce u velké věže s břitem a nacházela se v jeho východní části. Kaple se skládala z plochostropé lodi (mohlo jít i o profánní sál) a odsazeného presbytáře, který vystupoval z čela paláce. Interiér presbytáře byl klenut jedním polem křížové žebrové klenby a jedním polem závěrovým založeným na pěti stranách oktogonu. Náběhy klenby byly ostruhovitě podsekнутy.²²⁵

²²²Viz katalogové heslo 24. Hrádek u Purkarce / Karlshaus.

²²³SEDLÁČEK VII, 132.

²²⁴Viz katalogové heslo 97. Žebrák.

²²⁵PLAČEK 2001, 684-685; DOHNALOVÁ 2006, 158-162.

Na dalších velkých hradech Karla IV. v Čechách (Kašperk, Radyně, Karlovy Vary) se s kaplí již nesetkáváme. Jinak je tomu u hradů, které Karel IV. nechal vystavět za hranicemi Čech. Arkýřová kaple otevřená do profánního sálu se nacházela na hradě Lauf ve Frankách a také Namyslově ve Slezsku, kde byl presbytář vynášen na velmi zajímavé předsíni hlavního vstupu do paláce, což vytvářelo velmi pozoruhodný celek a opět se jednalo o kapli otevřenou do profánního sálu. Drobná paprscitá klenba je ukončena svorníkem s erbem českého lva.

Velmi pozoruhodná kaple, která byla zasvěcena sv. Janu Křtiteli a Janu Evangelistovi, vznikla na hradě Tangermünde.²²⁶ 13. června 1377 byla Karlem IV. vydána ke kapli fundální listina, kde se kaple popisuje takto: „*Kaple nově vystavěná nádherného díla, drahými a různými kameny obložená*“.²²⁷ Nadání kaple bylo ihned potvrzeno halberštatským biskupem.²²⁸ Kaple byla opatřena mnohými a velmi vzácnými relikviemi, které se připomínají k roku 1412, kdy je markrabí Jošt převezl na Moravu. Byla zde kapka Kristovy krve v kříšťálu, kousek dřeva ze sv. Kříže, úlomek lebky sv. Jana Křtitele v relikviáři v podobě zlaté hlavy na talíři s vyobrazením císaře a císařovny, útržek pláště sv. Jana Evangelisty ve zlatém relikviáři a částečka srdce sv. Jiří a jistě další, které nebyly odvezeny.²²⁹ U kaple bylo ustanoveno 12 augustiniánů kanovníků, kteří měli zajistit bohoslužby v kapli.

Dobový kronikář popisuje svěcení kaple takto: „*Na godes gebort 1300 und 76 (správně by mělo být 1377) achte dage na paschen, do kam keiser Karl to Tangermunde und leit wien sine capellen up dem hus. To der capellen wiinge quam de bischop van magdeborch und sin ebber und prelaten unde andere bischope und viele heren.*“²³⁰ Velmi pěkný popis přináší i mladší text kronikáře Brotuffa „*dazumal er dann die Capella im Schlos tangermünde / nach form und gestalt / wie die Capella S. Wenceslai zu Praga auff dem Herzschin / in Behemen gebawet*“²³¹

Roku 1389 byl nadán oltář sv. Pankráce a Maura v kapli uherským králem a braniborským markrabím Zikmundem.²³² Roku 1414 byla kaple vyjmuta z diecéze halberštatského biskupa a byla podřízena přímo papežskému stolci.²³³

Kaple se ovšem nezachovala a známe jí jen z dobových popisů. Řešení dispozice kaple ale není zřejmé. Spolehlivě víme, že stěny kaple měly být obloženy polodrahokamy stejně, jak tomu je v kapli sv. Václava ve Svatovítské katedrále nebo v kaplích sv. Kříže a sv. Kateřiny na Karlštejně, a dokonce několik málo jich bylo nalezeno při archeologických vykopávkách na počátku 20. století.²³⁴ Georg Gottfried Küster popsal kapli roku 1729 takto: „*Darauf liess der käyser das Schloss zu Tangermünde vortefflich bauen, welches in Ansehen des Schmuckts des Gebäudes und der Capelle das allerschönste in ganz Teutschland damahlen gewesen, welches auch den folgenden Churfürsten zur Residenz gedienet, wie man denn in den alten Schrifften findet, wie es mit den beyden Häusern zu Cölln an der Spree und zu Tangermünde sollte gehalten werden. ... Itzt erzehlte Capelle ist nicht allein mit*

²²⁶SCHMITT 2008, 155-179.

²²⁷Codex diplomaticus Brandenburgensis XVI, 22-24.

²²⁸Urkundenbuch des Hochstifts Halberstadt, 195-198.

²²⁹Codex diplomaticus Brandenburgensis XVI, 42-43.

²³⁰Die Chroniken der niedersächsischen städte, 269.

²³¹BROTUFF 1556, list LVIII revers.

²³²Urkundenbuch des Hochstifts Halberstadt, 314-315.

²³³Urkundenbuch des Hochstifts Halberstadt, 550; Codex diplomaticus Brandenburgensis XVI, 42-43.

²³⁴Pohlmann / Stoepel 1829, 43; Zahn 1900, 36; Fajt 2006, 346.

*allerhand Edelesteinen (nemlich solchen, wie aus dem Königreich Böhmen ze erwarten, als Amethysten, Topasiren, und anderen bergleichen) ausgeleget worden, wie denn auch noch die Gegenden, da diese Steine gelegt gewesen, zu erkennen, sondern es hat auch der für das Aufnehmen der Stadt Tangermünde so sehr besorgte Käyser Carl der IVte gewisse Reliquen hierher bringen lassen.*²³⁵

Asi největším počinem Karla IV. je radikální přestavba kaple Všech svatých na Pražském hradě,²³⁶ kterou dokončil až jeho syn Václav IV. Původní románská kaple byla asi přestavěna již v první polovině 40. let 14. století, ale její podobu neznáme. Stavba současné kaple byla zahájena nejspíše na sklonku 60. nebo nejpозději na počátku 70. let 14. století. Roku 1372 je stavba doložena ve stavebních účtech katedrály z let 1372–1378²³⁷ a roku 1386 je doložena ukončená stavba chóru a také autorství Petra Parlěře.

Kaple se skládala z lodi založené na půdorysu čtverce, která nebyla nikdy dokončena a chór kaple byl tak po dokončení uzavřen provizorní zdí [162]. O podobě lodi toho moc nevíme, lze snad předpokládat, že mohla být sklenuta na čtyři sloupy, jak to známe z císařských kaplí štaufské doby – Norimberk / Cheb, na něž Karel IV. již jednou navázal při stavbě Frauenkirche v Norimberku a částečně z nich odvodil i stavbu kostela Panny Marie, kterou stavěl „*k oslavě našeho císařství*“, a Karla Velikého na Karlově, jenž měl být citací cášské císařské kaple, ale prostorově je bližší právě těmto mladším kaplím. Nelze ale vyloučit jednosloupovou variantu, která se v této době těšila značné pozornosti (kostel Panny Marie na Trávníčku v Novém Městě pražském, Vetlá aj.) a známe jí i z královského prostředí – kostel Panny Marie v Brně, který byl součástí královské městské rezidence, a také z Polska z Krakova a Lublině, jejichž kaple měly právě tuto dispozici.

Chór kaple byl poškozen požárem roku 1541. Zkázou tehdy popsal Hájek z Libočan: „*Kaple pak výborná Všech Svatých před palácem, kteráž dílem krásným a nákladným někdy císaře Karla draze vystavěna byla a řezbami kamennými i jiným dílem kamenickým draze ozdobena byla a skly převýbornými okrášlena, ta všecka hanebně vnitř i zevnitř vyhořela.*“ Obnovy se kaple dočkala mezi lety 1579 a 1580. Přestavba ovšem původní stav příliš nerespektovala, zvláště těžce se dotkla interiéru, který tak známe jen z výsledků stavebně-historického průzkumu K. Fialy provedeného ve 20. a 30. letech 20. století.

Podoba chóru byla naprosto mimořádná a svým provedením bezesporu patřila k nejkvalitnější architektuře na evropském kontinentu. Chór byl založen o délce dvou nestejně dlouhých klenebních polí a je uzavřen pěti stranami z desetihranu. Stěna v interiéru byla horizontálně dělena výraznou podokenní římsou na dolní etáž, která byla tvořena slepými arkádami a na horní okenní zónu. V interiéru, snad poprvé v gotické architektuře, byla eliminována plochá stěna, a to zcela bezesbytku. Zvláštní konstrukce opěrných pilířů, které byly opatřeny dovnitř se rozevírajícími výžlabky, umožnila to, že okenní zóna v interiéru byla vertikálně dělena jen štíhlými příporami vynášejícími klenbu. Okna ve vrcholu obsahovala bohaté a složité kružby a byla dělena pruty, které procházely podokenní římsou a rovněž členily slepé arkády sedilíí. Zadní stěna sedilíí dělená těmito pruty ovšem nebyla rovná, ale byla konkávně vybrána. V závěru se v arkádách nacházely konzoly pro sochařskou výzdobu. Kaple byla zaklenuta pravděpodobně klenbou svatovítského typu.

²³⁵KÜSTER 1729, 147-148, 151.

²³⁶Viz katalogové heslo 66. Pražský hrad, kaple Všech svatých.

²³⁷NEUWIRTH 1890, 51-52.

Znovu zde ožila starší myšlenka skeletové konstrukce pocházející z francouzské katedrální architektury 13. století, která zde byla dovedena k absolutní dokonalosti. Nešlo ale jen o prostou nápodobu, kaple se totiž měla v půdorysu výrazně odlišovat. Nemělo se jednat o běžnou jednodílnou dispozici, jak ji známe ze 13. století z Francie i střední Evropy, ale kaple měla mít čtvercovou loď, čímž se asi mělo poukázat na staré císařské a královské kaple.

Ačkoliv Václav IV. zvláště v 80. letech vyvinul poměrně značné stavební úsilí, tak na jeho hradech (kromě dokončení chóru kaple Všech svatých) máme doložené pouze tři kaple, a to ve Vlašském dvoře v Kutné Hoře, na Točníku a na Králově dvoře u sv. Benedikta na Starém Městě pražském.

První z nich se nacházela ve Vlašském dvoře v Kutné Hoře,²³⁸ tedy v městském hradu s mincovnou, který si Václav IV. nechal přestavět v druhé polovině 80. let 14. století na luxusní rezidenci a k roku 1389 je doložena i kaple, u které se tehdy měnil kaplan. Kaple ve své době měla zcela mimořádnou architekturu a bezesporu se řadí k těm nejkrásnějším kaplím.

Objekt kaple byl přiložen ke starší zástavbě a sakrální prostor se nacházela v prvním patře. Loď kaple měla mírně nepravidelnou obdélnou loď, která se směrem do nádvoří otevírala poměrně úzkým vítězným obloukem do nevelkého chóru [160]. Na opačné straně byla kaple otevřena dalším hrotitým obloukem do druhé „lodi“. Toto zvláštní uspořádání mělo asi sloužit k oddělení králova dvora a dvořanů s mincmistrem, kterým byla určena přední část a ostatním věřícím byla určena zadní „loď“.

Chór kaple byl umístěn v honosném a velmi složitě utvářeném arkýři, který byl vynášen na pětiboké přípoře (ta obsahovala drobnou místnost, snad pokladnici). Základová deska kaple byla na rozdíl od přípoře obdélná, a byla bohatě profilována. Rozšiřovala se šikmo nahoru, kde byla ukončena římsou. Pětiboký tvar přípoře byl na obdélník převeden pomocí dvou konzol s krásným listovým dekorem. Chór kaple vystavěný na tomto obdélníku měl opět pětiboký tvar a volná nároží vyplnily lehké arkády. Interiér kaple je klenut síťovou klenbou milevského typu a osvětluje jej pět velkých oken.

Loď kaple byla klenuta na střední sloup hvězdovou klenbou, jejíž vzorec byl tvořen obkročnými trojprasky, tedy podobně jako klenba v závěru lodi katedrály sv. Víta v Praze. Vzorec byl ovšem vytvořen na půdorysu pravidelného čtverce, což vzhledem k tomu, že loď měla obdélný tvar, muselo nutně vést k oříznutí klenebního vzorce, čímž byl vytvořen velmi neobvyklý prostor. Loď kaple byla osvětlena dvěma okny, která flankovala chór a jedním oknem z jihozápadu. Vstup do kaple byl možný jednak ze severu, kde se nacházely královské pokoje, a z jihu z pavlače, kde byl umístěn horní a mincovní úřad.

Podobná kaple vznikla i na Točníku,²³⁹ k roku 1390 je doložen jistý „*Ulricus capellanus de Tocznik*“, ²⁴⁰ který snad dokládá existenci kaple již v této době. Kaple, respektive kamenické články z ní, byly nalezeny při opravě dolního tzv. Purkrabského paláce. Z podoby těchto článků lze odvodit, že pocházejí z polygonálního arkýře, který podobně jako ve Vlašském dvoře byl vystavěn na obdélné základně a nález několika článků štíhlého sloupu

²³⁸Viz katalogové heslo 91. Vlašský dvůr.

²³⁹Viz katalogové heslo 83. Točník.

²⁴⁰LC V, 21-22.

ukazuje snad na to, že prostor kaple byl sklenut rovněž na střední sloup. Dále byly nalezeny relikty bohatě profilovaných ostění oken a portálů. Otázkou je lokace kaple, která není doložena. Některé momenty by snad mohly naznačovat, že kaple stála při západním konci purkrabského paláce, kde musela ustoupit nově budované přístupové cestě. Toto umístění kaple by vytvořilo krásné uzavření nádvoří, do kterého byla kaple jistě otočena arkýřem, ostatně bylo by to přesně východním směrem. Mimochodem velmi zvláštní je téměř pietní pohřbení těchto článků v zásypu klenby koníren, což mohlo ukazovat na to, že si tehdejší stavitelé kaple nesmírně vážili a její zbytky tudíž druhotně nepoužili.

Další kapli máme doloženu v Králově dvoře u sv. Benedikta na Starém městě pražském,²⁴¹ která se ovšem nedochovala. Rovněž lze předpokládat, že kaple na Žebráku byla také přestavěna. Razantní přestavba hradu, kterou Václav IV. provedl, totiž následovala po archeologicky doloženém požáru, který nejspíše poškodil i původní kapli. Také na dalších hradech Václava IV. je nutné předpokládat existenci kaple, zvláště pak na Hrádku na Zderaze a na Novém hradě u Kunratic, protože většina těchto hradů byla rezidenčního typu, který si bez kaple neumíme představit.

Někde na pomezí mezi královskou a šlechtickou stavbou stojí přestavba hradu v Litoměřicích,²⁴² kde vznikl velký palác. Václav IV. jej dal v léno Kunátu Kaplíři ze Sulejovic s tou podmínkou, že hrad přestaví a opraví. Kunát to vskutku učinil a postavil nový palác, v jehož přízemí se nachází drobný presbytář kaple, který je vybrán v síle východní zdi [161]. Chór je založen na pěti stranách oktogonu a byl klenut žebrovou paprscitou klenbou. Do prostoru paláce se chór otevíral vítězným obloukem, ale členění paláce bylo řešeno lehčími příčkami, jejichž rozmístění dnes neznáme a otázka, zda se zde nacházela loď kaple nebo profánní sál, nemůže být s jistotou zodpovězena.

Tímto se stavební činnost panovníka v předhusitském období uzavírá, ale je ještě nutné zmínit stavby královny Žofie Bavorské, která rovněž vyvinula poměrně značnou stavební činnost a při přestavbě staršího hradu v Mělníku došlo i na realizaci kaple,²⁴³ která byla poněkud nezvykle zasvěcena sv. Ludvíkovi. Kaple vznikla krátce po roce 1400, a to adaptací ze zamýšleného profánního sálu (o čemž svědčí existence zazděného vstupu na prevét). Některé detaily ovšem svědčí o tom, že šlo o změnu stavebního plánu ještě v průběhu stavby. Prostor byl následně zaklenut dvěma poli žebrové křížové klenby, která spočívala na bohatě vytvářených římsových konzolách. Kaple byla osvětlena obdélnými okny s vnitřním křížem a vedlo do ní několik vstupů. Jednak byla přístupná z jihu, kde navazovala na starší palác, a to přímo z interiéru, a také po pavlači. V jihozápadním rohu kaple se nacházelo točité schodiště, které vedlo do horního patra nad kaplí, kde se nejspíše nacházely hlavní obytné místnosti královny.

²⁴¹Viz katalogové heslo 39. Králův dvůr u sv. Benedikta na Starém Městě pražském.

²⁴²Viz katalogové heslo 48. Litoměřice.

²⁴³Viz katalogové heslo 53. Mělník.

EXKURZ VI.: HRADNÍ KAPLE ŘÍMSKÝCH KRÁLŮ A CÍSAŘŮ 14. A 15. STOLETÍ

S koncem štaufské dynastie (vzhledem k následným událostem spojeným s tzv. interregnem) ustala stavební činnost spojená s římským císařstvím. Teprve s nástupem Ludvíka Bavorského došlo k oživení. Později Karel IV., Václav IV., Zikmund, Fridrich III. a Maxmilián I. vyvinou rovněž značné stavební úsilí, ale je poměrně obtížné zde někdy hledat onen císařský moment, který jejich stavby odlišuje od běžné stavební činnosti. Je tedy otázka, zda jde o stavby císařské nebo stavby císaře. K císařským stavbám dospěl v podstatě pouze Karel IV., ale i zde se vyskytují otázky, které si do budoucna vyžádají další výzkum.

Někdy na přelomu 13. a 14. století byla zahájena stavba kaple sv. Vavřince na hradě v Mnichově, který je zvaný „*Der alten Hof*“ [163-165]. Počátky této kaple jsou ovšem velmi nejisté a její architektura vznikla až za Ludvíka Bavora. Poprvé je kaple doložena k roku 1321 v listině vydané Ludvíkem Bavořem: „*Wan wie unser Chappel in unserer Purge zu München, ze forderst in unsers Herrn, und seiner liebe Mutter, und auch mit namen reinen Maegde und Martaerinen sankt Margareten, und aller heiligen er gewidmet*“, ve které ustanovuje ke kapli kaplana, a to za spásu duše bratra knížete Rudolfa a svých potomků.²⁴⁴ Další listina pochází z roku 1329 a je zde „*capellae in castro nostro Monacense instructae et constitutae*“ určeno nadání.²⁴⁵ Pozdější tradice zachycená až na sklonku 18. století uvádí, že Ludvík Bavor nechal původní kapli roku 1324 přestavět, což měl dokazovat nápis v kapli. Kaple byla bohužel roku 1816 zbořena a dosud se z ní dochovalo jen několik fragmentů, mezi nimiž vyniká deska s donátory, na které klečí Ludvík Bavor a jeho druhá žena Margareta Holandská podávající model kostela uprostřed trůnicí Panně Marii s Ježíškem.²⁴⁶ Právě na této desce mělo být k vidění zmíněné datum 1324, což podporuje i stylový rozbor.²⁴⁷ Také se zachovaly dva svorníky z lodi kaple.²⁴⁸ První nesl říšskou orlici a druhý byl zdoben znakem Holandských hrabat,²⁴⁹ tedy znakem rodu manželky, což může posloužit i jako opora datace kaple, protože Markéta Holandská se za Ludvíka provdala 26. února 1324 v Kolíně nad Rýnem.

Kaple je naštěstí zobrazena na řadě grafik, vedut a kreseb, navíc Mnichov byl zpodobněn na neobyčejně věrném modelu města od Jakoba Sandtnera z roku 1570, kde je Alten Hof rovněž zachycen.

Jednalo se o jednolodní kapli, která se vítězným obloukem otevírala do užšího a nižšího polygonálního závěru. Klenba v lodi kaple byla asi řešena velmi zajímavě, střední obdélné pole bylo nejspíše klenuto křížovou klenbou, ale při východním konci kaple se nacházela klenba paprscitá, která dosedala na konzolách nad vítězným obloukem a podobně byl řešen i západní konec kaple, čemuž odpovídají štíhlejší okna i rytmus opěráků. Severní i jižní stěna kaple byly prolomeny řadou velkých oken, která na jihu byly později zakryty mladší zástavbou. Klenba byla vynášena na zkrácených příporách, které bez hlavic přerůstaly do klenby, v jejímž vrcholu byly svorníky zdobené již výše připomenutými znaky. V západní

²⁴⁴Monumenta boica XIX, 509.

²⁴⁵BURMEISTER 1999, 29.

²⁴⁶BURMEISTER 1999, 29-33.

²⁴⁷SUCKALE 1993, 251-252.

²⁴⁸Wittelsbach und Bayern I/2, 248-249.

²⁴⁹BURMEISTER 1999, 33.

části kostela se nacházela empora, jejíž podoba byla ovlivněna mladšími zásahy. Chór kaple byl klenut jedním polem žebrové paprscité klenby a byl založen na půdorysu pěti stran oktogonu. Stěny chóru byly na všech stranách prolomeny rozměrnými kružbovými okny.

Bezpochyby se tedy jednalo o velmi světlý a vznosný prostor, který souvisel i s účelem kaple. V první polovině 14. století zde byly totiž uloženy říšské klenoty a císařská koruna. Je dokonce možné, že kaple byla založena právě pro tento účel. Podoba kaple přinášela do předešlé ustálené tradice zcela nový stavební typ, nebyla totiž odvozena z hradního prostředí, kterému do poloviny 13. století vévodila patrová čtyřsloupová kaple. Stavební podoba kaple velmi dobře odpovídá jihoněmecké gotice první poloviny 14. století.

Nicméně císařské čtyřsloupové kaple našly ve 14. století ještě jednou odezvu, ale nikoliv již v hradním prostředí. Karel IV. rozvinul poměrně rozsáhlou stavební činnost z části určenou k reprezentaci císařství. V první řadě je to Frauenkirche v Norimberku, kterou Karel IV. nechal vystavět „*k chvále a oslavě našeho císařství*“ [166-167, 169].²⁵⁰ První zmínky o kapli nalezneme v Markturkunde z roku 1349, kde Karel IV. povolil vytvoření nového trhu na místě židovské čtvrti a založení kostela Panny Marie na místě synagogy. Stavba byla z počátku v rukou měšťanů a teprve roku 1355 při návratu z Říma z korunovační cesty stavbu převzal Karel IV., který kostelu dal současnou podobu. Stavba byla ukončena na přelomu 50. a 60. let 14. století.²⁵¹ Loď kostela byla založena na téměř čtvercovém půdorysu a je zaklenuta devíti poli křížové žebrové klenby, kterou vynášejí čtveřice sloupů. K západnímu průčelí je přiložena velmi náročná předsíň, která obsahuje portál s figurální výzdobou a tympanonem. V patře nad předsíní se pak nachází druhý, západní chór sv. Michaela, který je otevřen na císařskou emporu a obíhal jej otevřený ochoz určený k ukazování relikvií. Poprseň je zdobena znaky Říše, Čech, kurfiřtů a nechybí zde ani nápis SPQR.

Základní schéma kostela je zjevně odvozeno od kaple na norimberském hradě, ale podoba předsíně volně evokuje západní stavbu cášské kaple.²⁵² Podobnou dispozici měla i další stavba Karla IV., a to augustiniánský kostel Panny Marie a Karla Velikého na Karlově, který měl oktogonální půdorys evokující kapli Karla Velikého v Cáchách, ale konečná podoba se spíše blížila mladším patrovým kaplím. Čtvercovou loď měla mít kaple Věch svatých na Pražském hradě, ale prostorové upořádání lodě, tedy jestli mělo jít o krátké trojlodí se čtyřmi sloupy nebo zda bylo plánováno jednosloupové řešení není jisté.²⁵³ Další stavby kapli Karla IV. na hradech již na starší tradici nenavazují.²⁵⁴

Václav IV. také rozvinul poměrně rozsáhlou stavební činnost a na Točnicku a ve Vlašském dvoře v Kutné Hoře jsou doloženy erbovní cykly, které obsahují i znak Říše. Nicméně stavby Václava IV. vznikají na území Čech a slouží především k osobní reprezentaci, jde tedy spíše o stavby římského a českého krále, než o stavby, které by bylo možné označit jako císařské. Podobně tomu je i se Zikmundem Lucemburským v Uhrách, i on vystavěl nebo přestavěl řadu hradů, na nichž se setkáváme s kaplemi. K císařským kaplím má nejbližší stavba kostela sv. Zikmunda na předpolí hradu v Budě, o kterém bezpečně víme,

²⁵⁰MHB III, 346-348.

²⁵¹BRÄUTIGAM 1965, 170-197; SROVNAL v tisku.

²⁵²EICHHORN 1979, 107.

²⁵³Podrobněji viz katalog Pražský hrad, kaple Věch svatých.

²⁵⁴Podrobněji viz kapitola II. 6. Královské hradní kaple 14. století.

že sloužil pro potřeby královského dvora [171-172]. Kostel je poprvé doložen k roku 1410, kdy zde byla Zikmundem založena kapitula. Z kostela, který byl zničen v 16. století, se zachovaly jen základy. Archeologický výzkum ukázal, že šlo o krátké trojlodí o délce čtyř klenebních polí a s polygonálně ukončeným chórem. Z rozestupu opěráků je zřejmé, že loď i kaple byla zaklenuta síťovou klenbou nejspíše milevského typu, která vyžaduje rychlejší rytmus opěr.²⁵⁵ Podoba lodi, pokud připustíme existenci empory v nejzápadnějším poli, opět evokovala císařské čtyřsloupové kaple nebo stavbu Frauenkirche v Norimberku.²⁵⁶ V samotném hradě pak existovala ještě jedna menší kaple.

Rovněž císař Fridrich III. si nechal pro své užívání přestavět několik hradů v Rakousku a zde také vznikají kaple. Většinu z těchto kaplí ovšem nemůžeme označit jako císařské, ani kapli zvanou Kammerkapelle na hradě nebo spíše v rezidenci v Grazu z roku 1447, jde totiž o běžnou hradní kapli, které se nevymykala z místní tradice, ani v případě kaple sv. Gangolfa na hradě, nebo spíše u hradu v Linci, kde šlo o přestavbu staršího objektu, který byl navíc na sklonku 16. století zbořen.

K větším realizacím patří stavba nové hradní kaple v Hofburku ve Vídni, která proběhla mezi lety 1447–49 [173-177]. Jedná se o jednolodní kapli s mimořádně náročnou a kvalitní architekturou. Loď je klenutá síťovou hvězdovou klenbou s velmi složitě utvářenými svorníky. Na příporách se nacházejí konzoly s baldachýny k osazení sochařské výzdoby. Chór třemi stranami kaple vystupoval z jihovýchodní fasády Švýcarského dvora a byl zpevněn opěráky. Přes velkou výstavnost této kaple je těžké ji označit jako císařskou.

Podobně tomu je tomu i v případě kaple sv. Jiří, z počátku Panny Marie, ve Vídeňském Novém městě, která vznikla mezi lety 1445/1449 a roku 1460 byla vysvěcena [178-181]. Stavba byla tedy zahájena krátce po zvolení Fridricha III. římským králem v roce 1442. Jako architekt je doložen Petr von Pusika. Jednalo se o druhou hradní kapli, původní kaple Božího těla se nacházela na protější straně nádvoří. Kaple byla od počátku určena pro zvláštní účel, s čímž souvisí její velmi nezvyklá a v hradním prostředí ojedinělá podoba.

Kaple byla původně volně stojící a byla vystavěna uprostřed západní kurtiny obdélného kastelu. V přízemí pod kaplí se nachází hlavní brána s halou, která půdorysně odpovídá kapli. Kaple se nacházela v prvním patře a měla podobu trojlodí s obdélným půdorysem o rozměrech 32 x 18 m, o délce pěti klenebních polí bez závěru. Oltář se nachází při východní stěně kaple. Klenba v kapli je křížová, jen dvě pole ve střední lodi nad oltářem mají v ose kaple ještě vrcholová žebra.²⁵⁷ Východní stěna kaple, která je orientovaná do nádvoří, je členěná dvěma opěráky do tří polí. Horní a dolní etáž stěny dělí pavlač vynášená na krakorcích a mezi opěráky horní etáže se nacházejí okna. Střední pole horní etáže je zdobeno známou erbovní stěnou zobrazující znaky rakouských zemí a fantaskní habsburský rodokmen vytvořený podle Rakouské kroniky devadesáti pěti panovníků od Leopolda Stainreutera, dvorního kaplana Albrechta III., která vznikla mezi lety 1384/1385. Ze 107 znaků je pouhých 19 skutečných. Nad oknem se nachází socha Panny Marie, které byla kaple z počátku zasvěcena, doprovázena sv. Barborou a Kateřinou. Pod oknem se pak nachází socha Fridricha III., který je zde zobrazen nikoliv jako císař, ale jako rakouský

²⁵⁵Maďarští badatelé zde obvykle rekonstruují podivnou variantu svatovítské klenby.

²⁵⁶FELD 1999, 10-11; ANDRÁS 1999, 25-34.

²⁵⁷BRUCHER 2003, 200, 227-228.

arcivévoda. Sochařská výzdoba je datována nápisovou páskou do roku 1453.²⁵⁸ Uvádí se, že kaple byla původně založena jako pohřební místo Fridricha III. a původně sem měl být určen nádherný náhrobek od Niclase Gerhaerta z Leydenu, který byl nakonec instalován ve sv. Štěpánu ve Vídni.²⁵⁹ Na náhrobku byl Fridrich III. zobrazen jako císař se všemi insigniemi, tedy s korunou, jablkem a žezlem, oděný v nádherný a bohatě zdobený plášť. Postava je po stranách doprovázena bohatou heraldickou výzdobou. Práce na náhrobku byly zahájeny krátce po roce 1467, tedy sedm let po dokončení kaple a patnáct let po vzniku sochy v průčelí kaple. Ovšem pokud by býval náhrobek skutečně osazen, tak by zde vznikl poměrně uzavřený heraldický program, který by reprezentoval Fridricha III. nejen jako arcivévodu rakouského, ale i jako císaře. K využití této velmi nezvyklé kaple, jako pohřebního místa, došlo až později, a to pro syna Fridricha III., Maxmiliána I.

III. 7. KAPLE NA ŠLECHTICKÝCH HRADECH 14. STOLETÍ

14. století se nese ve znamení velkého rozmachu šlechtických hradů, které svou velikostí a vybavením začínají konkurovat stavbám královským. Ve 13. století se s kaplí na šlechtickém hradě setkáme jen zcela výjimečně, a to pouze na Českém Šternberku. Na počátku 14. století ke stavbě kaple přistoupí nejpřednější šlechtické rody, jako jsou páni z Rožmberka, Jindřich z Lipé, nebo pražský biskup Jan IV. z Dražic. Teprve následně se přidávají i ostatní šlechtici a po polovině 14. století vzniká celá řada kaplí.

Na počátku 30. let 14. století vzniká hradní kaple na Českém Krumlově,²⁶⁰ která je písemně doložena k roku 1334 a jako stavebník je doložen Petr z Rožmberka.²⁶¹ Kaple vznikla v rámci nově budovaného horního hradu a její dispozice byla zjevně odvozená od podoby hradních kaplí na přemyslovských královských hradech [182-183]. Současná kaple prošla složitým stavebním vývojem. Z původní kaple se zachovaly jen boční zdi lodi a hrana zlomu polygonu závěru. Nicméně podobu kaple je možné rekonstruovat: šlo o jednolodní kapli, založenou v úrovni nádvoří, která byla uzavřena polygonálním závěrem založeným na třech, nebo pravděpodobněji na pěti stranách oktogonu. Podoba a poloha oken a ani vstupu do kaple není známa, stejně tak podoba zastropení. Snad se zde nacházela nižší žebrová klenba, která byla při přestavbě kaple na počátku 15. století odstraněna. Chór kaple byl situován nad hlavní branou do jádra hradu a tvořil tak vstupní dominantu. Návaznost na další zástavbu není prozatím doložena a je tak pravděpodobné, že kaple stála samostatně a byla zapojena do obvodové hradby.

Petr z Rožmberka také nechal vystavět dvě kaple v Příběnicích, ale jejich podoba není známa.²⁶²

Současně s Horním hradem na Krumlově se buduje i monumentální hrad v Lipnici nad Sázavou,²⁶³ kde v závěrečných fázích výstavby vzniká jedna z nejkrásnějších hradních

²⁵⁸SCHULTES 2003, 316-317.

²⁵⁹BRUCHER 2003, 227.

²⁶⁰Viz katalogové heslo 9. Český Krumlov.

²⁶¹RBM IV, 849; Notizenblatt 1852, 359.

²⁶²Viz katalogové heslo 68. Příběnice.

²⁶³Viz katalogové heslo 46. Lipnice nad Sázavou.

kaplí 14. století. Loď kaple je umístěna v hranolové kaplové věži. Ke kaplové věži byl připojen subtilní presbytář, který byl orientován do nádvoří [184]. Kaple je situována v úrovni nádvoří, odkud byla také přístupná. Kaplová věž byla zapojena do obvodové hradby jádra hradu, ale jinak se k ní nepojila žádná další zástavba.

Chór kaple je obdélný a je zakončen závěrem na pěti stranách oktogonu. Klenba se skládá z jednoho obdélného pole křížové žebrové klenby a jednoho pole závěrového s paprscitou klenbou. Klenba je vynášena na kvalitních figurálních konzolách. Na pravé straně od oltáře se nacházelo honosně provedené sedile. Na exteriéru je chór opatřen opěráky, mezi něž jsou vložena rozměrná kružbová okna, která prosvětlují interiér. Chór byl vybaven vlastním vstupem, který byl umístěn v západní stěně a byl tak orientován směrem k paláci.

Loď kaple byla původně plochostropá a byla osvětlena z východu třemi štíhlými hrotitými okénky s vloženou hrotitou jeptiškou. Další dvě stejně velká okna flankovala chór. Původní hlavní vstup do lodi kaple byl veden rovněž z východu. V interiéru se nepodařilo ověřit existenci empory.²⁶⁴

V rozmezí let 1333–1340 vzniká kaple na hradě v Dražicích.²⁶⁵ Stavebníkem zde sice byl pražský biskup Jan IV. z Dražic, avšak šlo o přestavbu rodového šlechtického hradu. Stavba byla prováděna jihofrancouzsky orientovanou hutí, kterou Jan roku 1333 přivedl do Roudnice ke stavbě místního mostu. Přestavěn byl především palác, ke kterému byla přiložena rizalitová věž, která v druhém patře obsahovala obdélnou kapli. Interiér kaple byl klenut křížovou žebrovou klenbou spočívající na jehlancových konzolách [185]. Kaple byla osvětlena trojicí oken, jedním v každé stěně. Přístupná byla mimořádně honosným a reprezentativním portálem s bohatou linearizující profilací, který byl flankován dvojicí fiál. Portál byl poměrně široký a otevíral se do profánního sálu, takže alespoň část sálu bylo možné využít jako loď kaple. Podoba architektury i samotné kaple je jihofrancouzského původu.

Z doby před polovinou 14. století pocházela kaple na Žebráku.²⁶⁶ Ve fundační listině Jana Jindřicha z roku 1349 je uvedeno, že kaple „byla tak opuštěná, že se v ní po delší čas bohoslužba konala jen velmi zřídka“.²⁶⁷ Kaple se ovšem nedochovala, a tak nelze posoudit její skutečné stáří.

Kaple na hradě Perštejně se poprvé připomíná již k roku 1343 jako „*capella castris Pirstyen*“²⁶⁸ a je doložena i později. Kaple se rovněž nezachovala.

Z doby kolem roku 1350 se dochovala listina, v níž Ondřej z Dubé uvádí, že fundoval a postavil novou kapli na hradě Dubá zasvěcenou ke cti sv. Klimenta.²⁶⁹ Kaple měla být inkorporována k farnímu kostelu v Hradišti (Lštění).²⁷⁰ Její údajné pozůstatky se nacházejí v rohu jádra hradu, ale pravděpodobně se nejednalo o kapli a musíme ji proto považovat za zaniklou.

Více šlechtických kaplí z první poloviny 14. století neznáme, ale to může být dáno jak stavem dochování památek, tak i písemných pramenů. Skutečný stav mohl být jiný a řada kaplí mohla vzniknout ještě před polovinou 14. století. Konfirmační a erekční knihy,

²⁶⁴HANZLÍK 1997, 9.

²⁶⁵Viz katalogové heslo 15. Dražice.

²⁶⁶Hrad Žebrák vznikl na sklonku 13. století, viz katalogové heslo 97. Žebrák

²⁶⁷Listy děkanství karlštejského, 12-13.

²⁶⁸Monumenta Vaticana I, 151.

²⁶⁹Viz katalogové heslo 79. Stará Dubá.

²⁷⁰Cancellaria Arnesti, 165-166.

kde je poprvé zachycena řada kaplí, začínají totiž až po polovině 14. století (LC od roku 1354, LE od roku 1358). Z průběhu druhé poloviny 14. století tak známe 22 hradních kaplí na šlechtických hradech, které zcela zanikly a jsou doloženy právě jen na základě písemných pramenů.

K roku 1355 je poprvé doložena kaple sv. Jana Evangelisty na hradě v Trhových Svinech,²⁷¹ kdy zde byl prezentován kněz na místo jiného,²⁷² což ukazuje na to, že kaple byla staršího data. K zániku hradu došlo za husitských válek a dnes lze stěží lokalizovat jeho staveniště natož kapli.

Podobná situace se opakuje i na Krasikově,²⁷³ kaple se poprvé připomíná roku 1357, kdy zde byl vyměněn kaplan,²⁷⁴ takže kaple v tomto roce již stála a fungovala. Stáří kaple je nejasné, lze snad uvažovat o době kolem poloviny 14. století, a stejně tak nevíme, kde se na hradě nacházela.

V téže době je doložena kaple i na Rožmberku.²⁷⁵ Roku 1356 byl nadán kostel sv. Mikuláše, za což měl kněz povinnost sloužit bohoslužby v kapli sv. Jana Evangelisty na hradě.²⁷⁶ Kaple je označena jako „založená“, takže je pravděpodobné, že šlo o novostavbu. Kaple se pravděpodobně nacházela v rámci tehdy nově budovaného Horního hradu, který roku 1522 vyhořel a následně zanikl i s touto kaplí.

K roku 1357 se připomíná kaple Panny Marie na hradě v Sobotce,²⁷⁷ která se již příštího roku přestěhovala i s knězem na nově budovaný hrad Kost.²⁷⁸ O podobě hradu a kaple v Sobotce dnes nemáme žádné informace, ale kaple na Kosti, která je doložena k roku 1358, se zachovala.²⁷⁹ Kaple byla umístěna v okrouhlé věži přiložené k nároží velkého obdélného paláce. Interiér věže obsahoval kapli a byl otevřen vítězným obloukem do profánního sálu. Palác i interiér věže byl poškozen v 17. století požárem a také následnou adaptací na sýpku.

Později se ukázalo, že původní kaple zcela nedostačuje a bylo přistoupeno ke stavbě nové, větší kaple, která se nachází na nádvoří jádra hradu. Kaple je přiložena k obvodové hradbě. Šlo o jednodílnou kapli, která byla uzavřena dvoubokým závěrem [186]. Interiér byl původně krytý plochý stropem, který byl později nahrazen renesanční valenou klenbou. Do kaple se vstupovalo z jihu z nádvoří kvalitním portálem a z jihu byla kaple osvětlena trojicí kružbových oken. Kapli lze datovat do 80. let 14. století.

Roku 1359 vznikla a byla nově nadána kaple Božího Těla a sv. Petra a Pavla na hradě v Lomnici nad Lužnicí.²⁸⁰ Kaple bývá sice ztotožňována se současnou kaplí sv. Václava, ale ta je nejspíše až pozdně gotická. Hrad zanikl za husitských válek a jeho polohu dnes neznáme.

Na přelomu 50. a 60. let 14. století vzniká poměrně velká kaple na hradě Bečově.²⁸¹ Jedná se o kaplovou věž, která byla orientována na ose sever – jih. Věž byla zapojena

²⁷¹Viz katalogové heslo 84. Trhové Sviny.

²⁷²LC I/1, 32.

²⁷³Viz katalogové heslo 40. Krasikov / Švamberk.

²⁷⁴LC I/1, 39.

²⁷⁵Viz katalogové heslo 76. Rožmberk.

²⁷⁶FRA XXIII, 114-115.

²⁷⁷LC I/1, 17, viz katalogové heslo 78. Sobotka.

²⁷⁸Viz katalogové heslo 37. Kost.

²⁷⁹LC I/1, 65.

²⁸⁰LE I, 4-5.

²⁸¹Viz katalogové heslo 1. Bečov.

do obvodové hradby, ale původně stála volně bez kontaktu s další zástavbou. Kaple se nachází v přízemí a měla obdélný půdorys bez chóru [187]. Oltář byl umístěn u severní stěny, kde po něm zůstal otisk. Nad oltářem se nacházelo větší hrotité okno a vstup do kaple byl veden od východu. Interiér byl klenut dvěma poli křížové žebrové klenby, kterou vynášely jehlancové a kružbové konzoly. V jižní části kaple byla umístěna empora, přístupná z lodi, která byla později odstraněna. Stěny kaple jsou pokryty souvislou malířskou výzdobou, která pochází z dvou časových horizontů, a to z 60. let 14. století a z doby kolem roku 1400, kdy byla kaple nově nadána a došlo zde k menším stavebním úpravám.

Další kapli, která vznikla na počátku 60. let 14. století, známe z Boru u Tachova.²⁸² Kaple byla zasvěcena sv. Vavřinci a je poprvé doložena k roku 1361. Kaple ovšem byla v 15. století radikálně přestavěna a její zbytky jsou snad obsaženy v lodi současné pozdně gotické kaple a snad se jednalo o čtvercový objekt.

Z téže doby, tedy z 60. let 14. století, pochází nevelká kaple na Maidštejně.²⁸³ Kaple se nacházela v nejvyšším patře západního paláce a měla podobu arkýře založeného na pěti stranách oktogonu, který se otevíral vítězným obloukem do velkého sálu [188]. Arkýř byl zaklenut paprscitou žebrovou klenbou a pravděpodobně byl osvětlen trojicí oken z východu, jejich podoba je ovšem neznámá.

Také na Libštejně se nacházela kaple z téže doby.²⁸⁴ Písemně ji máme doloženou sice až roku 1467,²⁸⁵ ale víme o ní, že byla součástí jihovýchodní věže a pravděpodobně měla presbytář umístěný v arkýři. Je možné, že tato kaple vznikla již při stavbě hradu,²⁸⁶ který je písemně poprvé doložen k roku 1367.

Z 60. let 14. století pocházejí také první zmínky o kapli Všech Svatých a sv. Doroty na hradě Ronově,²⁸⁷ která je doložena k roku 1366.²⁸⁸ Kaple byla teprve roku 1381 nadána a získala i nové patrocínium Nanebevzetí Panny Marie.²⁸⁹ V dnešních ruinách hradu bohužel neumíme kapli identifikovat.

Roku 1381 bylo nadáno kaplanství při kapli Neposkvrněného početí Panny Marie na Hradových Střímělicích, která byla založena nedlouho před tímto datem.²⁹⁰ Podoba kaple je ovšem neznámá.

Na přelomu 70. a 80. let 14. století přestavěl pražský arcibiskup Jan z Jenštejna svůj rodový hrad Jenštejn.²⁹¹ Původní okrouhlá bergfritová věž byla snížena a byla znovu vystavěna z tesaných kvádrů. V interiéru věže byla pak umístěná kaple, která měla kruhovou loď zaklenutou křížovou žebrovou klenbou, na východě byla loď otevřena vítězným obloukem do polygonálního chóru, který byl obsažen v síle zdi [189]. Interiér kaple byl potměnělý a byl osvětlen jen jedním nevelkým oknem v ose presbytáře.

²⁸²Viz katalogové heslo 5. Bor u Tachova.

²⁸³Viz katalogové heslo 52. Maidštejn.

²⁸⁴Viz katalogové heslo 45. Libštejn.

²⁸⁵KOČKA 1930, 261; SEDLÁČEK XIII, 91.

²⁸⁶DURDÍK 1999a, 329.

²⁸⁷Viz katalogové heslo 73. Ronov.

²⁸⁸LE I, 60-61.

²⁸⁹LE II, 184-185, viz katalogové heslo 24. Hradové Střímelice.

²⁹⁰LC II, 187-188.

²⁹¹Viz katalogové heslo 31. Jenštejn.

O něco lépe je datována kaple na hradě Krakovci,²⁹² který si nechal vystavět vlivný dvořan Jíra z Roztok. Kaple byla vysvěcena roku 1384 a byla umístěna v jihovýchodním nároží paláce. Loď kaple byla kosodélná a byla zaklenuta dvěma poli křížové žebrové klenby, která se snažila alespoň částečně popřít kosý půdorys lodi. Ve východní stěně byl prolomen vítězný oblouk, který vedl do chóru umístěného v arkýři [190]. Na severní straně presbytáře byl umístěn hagioskop otevřený obdélným oknem, který byl přístupný ze sousední místnosti. Vstup do kaple byl veden jak ze sousedních obytných prostor, tak i z pavlače. Interiér kaple byl z jihu osvětlen jedním obdélným profánním oknem s bočními sedátky. V interiéru kaple jsou doloženy malby. Architektura kaple byla zcela mimořádná a patří k nejšpičkovějším architektonickým realizacím celého 14. století.

Hrad Egerberk²⁹³ byl na přelomu 80. a 90. let 14. století razantně přestavěn Jindřichem Šopkem z Dubé, dvořanem Václava IV., a to za účasti kameníků dobře seznámených s dvorským uměním Václava IV. Při přestavbě vznikl nový palác, který v druhém patře obsahoval hlavní obytné a reprezentativní podlaží. Větší sál byl na východní straně opatřen drobnou kaplí, která do něj byla otevřena vítězným obloukem. Kaple měla podobu drobného presbytáře, který byl z větší části pojat do širší zdi a jeho závěr v podobě arkýře vystupoval dvěma stěnami z průčelí paláce [191]. Arkýř byl kryt zděnou helmicí. Interiér kaple byl klenut jedním obdélným polem žebrové křížové klenby a jedním polem paprscité klenby v závěru.

Na sklonku 14. století vzniká druhá hradní kaple na hradě Blatná,²⁹⁴ která byla výrazně přestavěna konci 15. století, což poněkud ztěžuje poznání původního stavu. Kaple je založena na hrotité arkádě a je umístěna v prvním patře. Loď kaple je téměř čtvercová a je klenuta mladší pozdně gotickou klenbou, původní řešení zastropení není známo, pravděpodobně byla loď plochostropá [192]. Zdá se, že kaple byla přístupná od východu dnes zadržným vstupem a pravděpodobně i ze západu, kde se nacházela palácová zástavba, ke které kaple přiléhala. Kaple byla osvětlena jedním velkým oknem ze severu a druhým oknem z východu. Podoba chóru je neznámá, současný chór totiž pochází z pozdně gotické přestavby.

V době kolem roku 1400 vzniká menší kaple na Českém Krumlově. Jedná se o nevelký obdélný prostor, který je klenut síťovou klenbou. Kaple je přiložena k boku starší a větší kaple sv. Jiří a je založena na fundamentu z první poloviny 14. století, takže nahradila nějakou jinou stejně velkou prostoru, snad sakristii. Účel kaple není zcela zřejmý, ale mohlo se jednat o druhou hradní kapli, která měla vyloženě soukromý charakter. Na počátku husitských válek byla přestavěna i původní kaple sv. Jiří. Kaple byla jednak prodloužena o nový obdélný presbytář, který se nacházel ve věži s helmicí a zvýšena byla i loď kaple.

Z přelomu 14. a 15. století pochází kaple vysekaná do pískovcové skály na hradě Falkenštejn.²⁹⁵ Kaple měla obdélnou loď a na východě se otevírala do půlkruhové apsidy, kde se dosud nacházejí reliкty oltáře. Forma zastropení není zřejmá, kaple byla pravděpodobně kryta trémovým stropem.

Na hradě v Opočně²⁹⁶ byla roku 1408 založena dvě kaplanství u kaple sv. Ondřeje, ale ta se nedochovala. Naproti tomu v Děčíně, kde je kaple doložena k roku 1413, bezpečně

²⁹²Viz katalogové heslo 38. Krakovec.

²⁹³Viz katalogové heslo 16. Egerberk.

²⁹⁴Viz katalogové heslo 4. Blatná II.

²⁹⁵Viz katalogové heslo 17. Falkenštejn.

²⁹⁶Viz katalogové heslo 57. Opočno.

víme, že byla dodatečně umístěna v původním hlavním hradním sále ze 13. století a nacházela se zde ještě v 18. století.

O kaplích na hradech Hrubá Skála, Hrubý Rohozec, Škvorec, Trosky a Zvířetice máme jen velmi nejisté zmínky, sporadicky se zde připomínají kaplani, což sice dokládá existenci kaple, ale skutečné stáří těchto kaplí je neznámé.

III. 8. HRADNÍ KAPLE NA HUSITSKÝCH HRADECH

Zvláštní kategorii představují stavby husitských hradů, které měly převážně vojenský charakter. Existence kaple nebo spíše společné modlitebny na hradech nábožensky motivovaného hnutí, kterým husité jistě byli, je nasnadě. Stav dochování a překvapivě poznání jednotlivých hradů zatím nedovoluje určit více kaplí než tu, která se nachází na Drábských Světničkách.²⁹⁷

Jednalo se o skalní hrad, který se rozkládal na několika pískovcových blocích. Hrad se ovšem v písemných pramenech neobjevuje a je datován do 15. století na základě archeologických nálezů. Kaple se nacházela v severním nejlépe chráněném skalním bloku a byla vysekaná do skály. Jednalo se o obdélný prostor, který na východě obsahoval oltářní vyvýšený výklenek, ke kterému vedlo několik schodů. Vpravo od oltáře se nacházela plošina, kterou lze interpretovat jako kazatelnu. Při stěnách v lodi se nacházely lavice vysekané do skály. Prostor byl původně klenut masivem pískovcové skály, který se ovšem až na krátký úsek při jižní straně zřítíl.

III. 9. KAPLE NA KRÁLOVSKÝCH HRADECH POHUSITSKÉ DOBY

V pohusitské době stavba královských hradů v podstatě ustala a jedinou stavbu nové královské kaple najdeme na Křivoklátě. Je sice pravda, že za Jiřího z Poděbrad vznikla drobná kaple na Liticích,²⁹⁸ ale ty byly poděbradským a ne královským majetkem. Takže zde sice stavěl král Jiří z Poděbrad, ale stavěl na svém. Kaple je umístěna v horní části nevelké věže přiložené k paláci a šlo o drobný plochostropý prostor [193]. Oltář kaple byl umístěn ve výklenku ve východní zdi, nad kterým bylo hrotité okno. Šlo tedy o výtvarně a prostorově nenáročnou kapli, která byla typická pro šlechtické prostředí.

Křivoklátská hradní kaple²⁹⁹ je bezpochyby nejvýznamnějším a také jediným královským stavebním podnikem svého druhu jagellonské doby. Kaple byla založena nejspíše na místě starší raně gotické kaple a je umístěna v úrovni prvního patra, které bylo hlavním obytným a reprezentativním podlažím. Kaple je jednolodní, obdélná a je zakončena třemi stranami oktogonu [194]. Do kaple se vstupuje z obdélné nižší předsíně, která je klenuta hvězdovou pozdně gotickou klenbou vynášenou na raně gotických konzolách. V předsíni na severní straně se nachází vstup do kaple, který vedl na pavlač, kromě toho se do kaple vstupovalo i přímo z paláce. V interiéru je kaple členěna výraznou bankálovou římsou,

²⁹⁷Viz katalogové heslo 14. Drábské Světničky.

²⁹⁸Viz katalogové heslo 47. Litice nad Orlicí.

²⁹⁹Viz katalogové heslo 41. Křivoklát II.

pod kterou se nacházejí bohatě utvářená sedilie. Nad římsou se nacházejí rozměrná okna, která osvětlují interiér kaple, a to jedním hrotitým oknem ze severu a třemi okny z jihu. Lod' kaple je zaklenuta třemi poli síťové žebrové klenby svatovítského typu a závěr je uzavřen třemi trojprasky, které tvoří poloviční hvězdu. Klenba spočívá na jehlancových konzolách. Pod konzolami se nacházejí zkrácené přípory nesoucí bohatou sochařskou výzdobu kaple. Sochy apoštolů spočívají na krásně utvářených konzolách a nad nimi se nacházejí baldachýny zakončené fiálami. V závěru je dosud umístěn původní archový oltář s velmi kvalitní malířskou a sochařskou výzdobou.

Kapli je možné datovat do 80.–90. let 15. století a její podoba ji řadí mezi nejkrásnější kaple v Čechách. Její jednoduší dispozice byla odvozována starší literaturou od údajně částečně dochované raně gotické kaple, což se ukázalo sice jako omyl, ale návaznost na podobu přemyslovských hradních kaplí 13. století a na chór nedostavěné kaple Věch svatých je tu zřejmá.

III. 10. HRADNÍ KAPLE HUSITSKÉ A POHUSITSKÉ DOBY NA ŠLECHTICKÝCH HRADECH

Budování kaplí se s vypuknutím husitských válek nezastavilo, i když je pravda, že stavebníci se v tomto období věnovali spíše jiné činnosti, která převážně souvisela s rozvojem fortifikace a obranyschopnosti, než budování obytné a reprezentativní složky hradu, kam patří i kaple. Ke zklidnění situace došlo v 50. a 60. letech 15. století, kdy vzniklo několik hradních kaplí. Teprve s nástupem Vladislava Jagellonského nastaly ideální podmínky k budování rozsáhlých hradních areálů, kde je možné pozorovat rozvíjení jak obranné, tak i obytné složky hradu. Právě v této době 90. let 15. století a kolem roku 1500 vzniká řada velmi pěkných a reprezentativních kaplí.

Asi ještě v době trvání husitských válek došlo ke vzniku hradní kaple v Poděbradech,³⁰⁰ kde k těmto účelům byla adaptována jen východní část hlavního sálu, o čemž svědčí především malířská výzdoba, která je ve svém nejstarším horizontu datovatelná do 30. let 15. století.

V následné poděbradské době vzniklo několik kaplí, u kterých je možné jednak pozorovat dozvuky pozdní lucemburské doby, ale také řadu netypických detailů, které vycházely z kulturní izolace a jsou projevem hledání nových cest.

Velmi zajímavá kaple vznikla na hradě Klenová,³⁰¹ který vlastnil známý válečník Přibík z Klenové. Pravděpodobně v 50. nebo 60. letech 15. století, po zklidnění situace na bavorské hranici, došlo k přestavbě palácového jádra hradu a vzniká zde nová kaple, která je založena na starší půlkruhové baště. Kaple měla půdorys v podobě pěti stran oktogonu a byla otevřena velkými okny [195]. Pravděpodobně šlo o samostatnou kapli, která byla přiložena k paláci, z něhož byla i přístupná. Obvodové zdi s okny kaple jsou dnes destruované a zachována

³⁰⁰Viz katalogové heslo 63. Poděbrady.

³⁰¹Viz katalogové heslo 36. Klenová.

zůstala jen nevysoká parapetní zídka. Podoba kaple je naštěstí známa z vyobrazení F. K. Wolfa z roku 1804.

Kaple na Zbirohu vznikla kolem roku 1465 a jejím stavebníkem byl Hanuš z Kolovrat.³⁰² Arkýř kaple vystupuje z plochy stěny paláce dvěma stranami a je nesen krakorci [196]. Interiér kaple byl sklenut paprscitou žebrovou klenbou, která dosedala na průběžnou římsu, a interiér je osvětlen dvěma hrotitými okny s jeptiškou. Na bočních stěnách kaple se zachovaly mimořádně kvalitní malby ze sklonku 15. století. Kaple je dnes otevřena vítězným obloukem do barokní lodi a je jen jedním ze tří presbytářů kaple. Původní podobu lodi kaple ale neznáme a je dokonce možné, že kaple byla otevřena do profánního sálu.

O něco dřív, tedy kolem roku 1460, vzniká hrad Smečno,³⁰³ který byl vystavěn na místě starší tvrze. Hradní kaple sv. Anny bezpochyby patří k tomu nejnáročnějšímu, co v poděbradské době vzniká. Původní hrad při renesanční přestavbě na zámek bezezbytku zaniknul a jediné co zůstalo z jeho dispozice, je právě kaple, která byla pojata do základů věže. Půdorys kaple je jednoduší a je zakončen pěti stranami oktogonu [197]. Kaple je klenuta svéráznou syntézou křížové a síťové klenby. Základní vzorec klenby se v lodi skládá z klasického obdélného křížového pole a paprscité klenby v závěru, který je ovšem obohacen o vrcholová žebra, meziklenební žebro je zkrácené a je sem vepsána parafráze na svatovítskou síťovou klenbu. Klenba nasedá na přípory zakončené hlavicemi, které jsou zdobeny maskarony a hlavami. V západní části kaple se nachází dřevěná empora. Okna a dveře do kaple nejsou původní. Na plášti kaple se zachovala kvalitní heraldická výzdoba, která je velmi ojedinělá.

Z písemných pramenů se dovídáme i o vzniku kaple na hradě v Budyni,³⁰⁴ kterou měl nechat vystavět roku 1464 nebo 1467 Jan Zajíc z Hazmburka a vysvětil ji vratislavský biskup Jošt z Rožmberka.³⁰⁵ Kaple se ovšem nedochovala a nelze ji přesně lokalizovat. Starší tradice ji umísťuje do prostoru předhradí.

Z poloviny 60. let pochází hradní kostel Panny Marie na Zelené hoře³⁰⁶ u Nepomuku, který založili Šternberkové. Kostel je založen na opevněném předhradí a je volně stojící. Loď kostela je dnes nahrazena barokní novostavbou ze 17. století a zachován zůstal jen chór, který je obdélný a zakončený pěti stranami oktogonu [198]. Interiér je klenut dvěma poli křížové žebrové klenby a jedním polem paprscité klenby v závěru. K bokům presbytáře přiléhají na severu i na jihu dva klenuté prostory na čtvercovém půdorysu, které jsou dnes otevřeny do závěru a evokují příčnou loď. Prolomení stěny do presbytáře je v současné podobě až barokní a není zřejmé, zda navazuje na starší řešení. Je tedy pravděpodobné, že se jednalo o izolované prostory bočních kaplí.

V počátečních letech vlády Vladislava Jagellonského vzniká v pořadí druhá kaple na hradě Loket.³⁰⁷ Hrad byl po požáru roku 1473 opravován a při této příležitosti zde vzniká nová kaple, která nahradila původní rotundu. Jednalo se o kapli vystavěnou na půlkruhové věžici, která byla otevřena do profánního sálu v paláci. Interiér kaple byl klenut křížovou

³⁰²Viz katalogové heslo 92. Zbiroh.

³⁰³Viz katalogové heslo 77. Smečno.

³⁰⁴Viz katalogové heslo 6. Budyně nad Ohří

³⁰⁵JANDA 1892, 27.

³⁰⁶Viz katalogové heslo 93. Zelená Hora.

³⁰⁷Viz katalogové heslo 50. Loket II.

bezžebornou klenbou. Architektonicky nenáročný prostor byl zdoben malbami. Kaple zanikla již na počátku 16. století při přestavbě paláce.

Velmi dobře datovaná kaple se nachází na hradě Švihově,³⁰⁸ který nechal přestavět Půta Švihovský. Nápisová deska nám sděluje, že kaple vznikla v letech 1488/9. Kaple je umístěna podobně jako na nedaleké Klenové na dělostřelecké baště, která tvořila opevnění jádra hradu. I zde (jako na Klenové) se nachází most, který překlenul parkán mezi baštou a palácovým jádrem, na němž je kaple vystavěna a je tak připojena k palácovému jádru. Výškou umístění kaple odpovídá úrovni hlavního obytného podlaží v sousedních palácích. Kaple byla obdélná a její loď je založena na půdorysu čtverce [199]. Na východě je loď kaple otevřena vítězným obloukem do mírně užšího chóru, který je založen na půdorysu pěti stran oktogonu. Loď i závěr byly klenuty hvězdovou síťovou klenbou. V západní části se nachází empora přístupná z vnějšího nádvoří ochozu, jejíž poprseň je zdobená heraldickým cyklem předků po ženské linii, což je velmi nezvyklé téma.

Současně s přestavbou Švihova probíhala rozsáhlá stavební aktivita na hradě Rábí.³⁰⁹ Stavebníkem zde byl rovněž Půta Švihovský, který kromě zvětšení hradu inicioval i vznik podhradního městečka. Součástí této činnosti byl i vznik dvou sakrálních objektů v rámci areálu hradu a to palácové kaple, která vznikla nejspíše již v 80. letech 15. století a hradního kostela sv. Trojice.

Palácová kaple měla podobu drobného arkýře na nároží, který se otevíral vítězným obloukem do tzv. Puklované světnice. Z této kaple se zachovaly jen nevelké zbytky. Podstatně lépe se dochoval kostel sv. Trojice, jehož vznik je datován k roku 1498. Kostel je vystavěn v bezprostřední blízkosti první hradní brány a byl dokonce přístupný po dřevěném mostě z koridoru za první branou. Nicméně kostel samotný stojí už na ploše tehdy založeného podhradního městečka. Sepětí s hradním areálem je tu ale zřejmé a je dokonce možné tento kostel považovat za prototyp zámeckých kostelů, které se v 16. století staly velmi oblíbenými. Kostel se skládá z lodi, do které jsou vtaženy opěrné pilíře, a ze závěru založeného na pěti stranách oktogonu [200]. Pod chórem se nacházela dělostřelecká bašta, která vystupovala z linie městské hradby, což v menším měřítku připomene kapli na Švihově. Loď i závěr jsou klenuty síťovou žebrovou klenbou, která je zdobena keramickými majolikovými šlechtickými erby. V západní části se nachází rozměrná empora, která byla přístupná jednak z lodi a také po již zmíněném mostku z koridoru za první branou.

Pravděpodobně v druhé polovině 15. století vzniká kaple na Žirovnici,³¹⁰ která byla upravena z profánního plochostropého sálu [201]. Kaple byla z počátku plochostropá a asi krátce po roce 1485, kdy hrad koupil Václav Venclík z Vrchovišť, byla zaklenuta křížovou žebrovou klenbou a její stěny byly pokryty mimořádně kvalitní výmalbou, která je datována nápisem do roku 1490.

V téže době vzniká na Jindřichově Hradci druhá menší kaple,³¹¹ která byla upravena ze zrušeného koridoru mezi černou kuchyní při Starém stavení a křídlem tzv. zelených světnic, kde tehdy byly umístěny hlavní obytné a reprezentativní prostory. Koridor byl vynášen na mostě, který je možné datovat do 80. let 15. století. Interiér kaple má nevelké rozměry

³⁰⁸Viz katalogové heslo 82. Švihov.

³⁰⁹Viz katalogové heslo 71. Rábí.

³¹⁰Viz katalogové heslo 98. Žirovnice.

³¹¹Viz katalogové heslo 32. Jindřichův Hradec.

a je klenut valenou klenbou [202]. Kaple byla osvětlena z jihu dvěma nestejně velkými okny, z nichž to větší bylo vybaveno vnitřním křížem. Interiér kaple je opět pokryt velmi kvalitní výmalbou od téhož mistra jako na Žirovnici datovanou mezi roky 1492–1493. Výmalba kaple pokračovala ještě v první polovině 16. století.

Z přelomu 15. a 16. století pocházejí kaple na hradech Orlík, Švamberk a Krasikov, které vlastnili Švamberkové. K zmíněným hradům se řadí i kaple na tvrzi v Kestřanech, která bude zmíněna v oddílu věnovaném tvrzím.

Asi nejstarší kaple z této skupiny se nachází v Boru u Tachova.³¹² Stavba kaple nahradila starší objekt (snad také kapli) ze 14. století. Podle nápisu v závěru kaple víme, že zde byl roku 1496 svěcen hlavní oltář, což můžeme považovat za datum dokončení pozdně gotické přestavby. Kaple byla součástí nově budovaného pozdně gotického křídla a vznikla na základech starší čtvercové stavby (snad kaple?). Obdélná loď kaple je umístěna v úrovni nádvoří. Interiér lodi klene sklípková síťová klenba. Presbytář oddělený vítězným obloukem se nachází v obdélném rizalitu, který vystupoval z jižní fasády paláce [204]. Interiér presbytáře naproti tomu byl založen na půdoryse pěti stran oktogonu a je zaklenut sklípkovou klenbou s hvězdivým vzorcem. V severní části lodi je umístěna empora a pod ní se nacházel hlavní vstup do kaple z nádvoří, kromě toho do kaple vedly vstupy i z přilehlého paláce, a to jak do lodi, tak i na emporu.

Velmi podobně vypadá i kaple na Orlíku,³¹³ která pochází z téže doby. Kaple je rovněž umístěna v paláci, a to příčně k jeho delší ose [203]. I zde je kaple umístěna v úrovni nádvoří, odkud, je i přístupná a také presbytář je umístěn v obdélném rizalitu, ač sám je opět polygonální. Jediným výraznějším rozdílem je to, že kaple je klenutá žebrovou síťovou klenbou.

Současně, nebo jen o málo později, vzniká hradní kaple na Krasikově,³¹⁴ která je poprvé doložena k roku 1515. O kapli zatím víme jen to, že se nacházela na předhradí na místě dnešního kostela Máří Magdalény.³¹⁵

Na sklonku 15. století byla radikálně přestavěna starší kaple na Blatné,³¹⁶ která vznikla již ve 14. století. Původní loď kaple byla nově zaklenuta a vznikl zde nový chór vysunutý z obvodu hradu [208].

V době kolem roku 1500 vzniká v Lipnici nad Sázavou druhá kaple v paláci.³¹⁷ Kaple je otevřena do profánního sálu, ale její řešení je velmi nezvyklé. Nejednalo se totiž o běžnou arkýřovou kapli. Kaple byla umístěna v prvním patře paláce, a to v jeho jižním traktu. Zde se nacházel obdélný sál, který je klenut goticko-renesanční hřebínkovou klenbou se síťovým vzorem z doby 20. – 30. let 16. století. Velmi překvapivě se jižní stěna sálu otevírá hrotitou trojosou arkádou do úzkého prostoru mezi okny a sálem, který je založen na masivní jižní zdi paláce [205]. Teprve jižní stěna této arkády obsahuje dvě obdélná goticko-renesanční okna z doby kolem roku 1500. Střední pole arkády je o něco užší a není vybaveno oknem. Prostor je klenut třemi segmentovými klenbami s výsečemi, jejichž osy směřují do sálu. Jednotlivá pole klenby jsou od sebe oddělena ostrým hrotitým obloukem, který vynáší klenbu. Původní

³¹²Viz katalogové heslo 5. Bor u Tachova II.

³¹³Viz katalogové heslo 58. Orlík.

³¹⁴Viz katalogové heslo 40. Krasikov / Švamberk.

³¹⁵ V současnosti zde probíhá archeologický výzkum, který zachytil původní kapli.

³¹⁶ Viz katalogové heslo 1. Blatná II.

³¹⁷Viz katalogové heslo 46. Lipnice nad Sázavou.

sloupy arkády měly torčované dřívky a na hlavicích se nacházely rozety, z nichž se zachovala jen krajní levá. Při klenutí sálu v 16. století byla totiž klenba založena na nových hranolových pilířích, které přilehly ke starším sloupům, s nimiž byly spojeny železnými svorkami.

Mezi stavebníky hradních kaplí nemohli chybět ani Pernštejnové. Jejich hrady patřily k nejlepším a nejrozsáhlejším realizacím své doby, značná pozornost byla věnována opevnění, ale stranou zájmu nezůstaly obytné prostory ani kaple. Z doby kolem roku 1500 pochází kaple sv. Tří králů na perňštejnském hradě v Pardubicích.³¹⁸ Kaple je situována v pohledově exponovaném nároží jihovýchodního křídla a je umístěna v úrovni nádvoří, odkud byla také přístupná. Šlo o nepřilíš velký prostor, který byl přibližně stejně dlouhý i široký a kaple byla uzavřena pěti stranami oktogonu [206]. Interiér je klenut hvězďovou klenbou a v západní části se nachází rozměrná empora, která výškou odpovídá hlavnímu obytnému podlaží.

Také na Kunětické Hoře, která rovněž patřila Pernštejnům, se setkáváme s kaplí sv. Kateřiny Sienské.³¹⁹ Kaple se nachází na předhradí a byla zapojena do obvodové hradby. Dispozice kaple je nenáročná, skládá se z lichoběžné lodi a obdélného presbytáře, který byl otevřen hlubokým vítězným obloukem [207]. Loď i presbytář jsou klenuty sklípkovou klenbou s hvězďovým vzorcem. Do kaple se vstupovalo z jihu profilovaným portálem a z jihu byl osvětlen i interiér kaple. V západní části lodi se nenachází empora, což spolu s polohou na předhradí indikuje, že tato kaple sloužila spíše poddaným a je proto nutné předpokládat druhou kapli v jádře hradu, která byla určena jen k soukromým potřebám vlastníka.

Hrádek v Kutné Hoře je mimořádně zajímavý objekt, který stojí na nejisté kvalitativní hranici mezi městským palácem a hradem. Každopádně šlo o velmi reprezentativní objekt nabízející velmi vysoký standard bydlení, kde nemohla chybět kaple. Písemně je kaple doložena k roku 1504, kdy měla být vysvěcena z popudu Jana Smiška z Vrchovišť, který Hrádek vlastnil od roku 1490 a postupně jej přestavoval. Kaple měla podobu arkýře, který byl otevřen vítězným obloukem do profánního sálu. Vítězný oblouk je opatřen zárubní pro dveře a jsou patrné i zbytky osazení pantů, takže kaple byla uzavíratelná. Exteriér kaple je zdoben řadou erbů, mezi nimiž nechybí znak Smišků. Arkýř se nachází v sousedství hlavního vstupu do Hrádku, takže tvořil vstupní reprezentativní kulisu.

Z počátku 16. století snad pochází i kaple sv. Kateřiny na Svojanově,³²⁰ která je známá především z písemných popisů z 19. století, v současnosti však již neexistuje. Kaple byla součástí nově budovaného paláce u velké věže s břitem, který vznikl na počátku 16. století. Poslední z místností byla upravena na kapli a pravděpodobně šlo o obdélný prostor zaklenutý žebrovou, snad křížovou, klenbou. Presbytář mohl být hypoteticky umístěn v arkýři, který mohl být podobný těm v sousedním rytířském sále.

Na Buštěhradě vzniká na počátku 16. století kaple sv. Máří Magdalény,³²¹ ale její podobu neznáme. Kaple se nacházela nejspíše v prvním patře a objekt kaple bezprostředně sousedil s palácem.

³¹⁸Viz katalogové heslo 60. Pardubice.

³¹⁹Viz katalogové heslo 42. Kunětická Hora.

³²⁰Viz katalogové heslo 80. Svojanov.

³²¹Viz katalogové heslo 7. Buštěhrad.

III. 11. KAPLE NA TVRZÍCH

Občas se s kaplemi setkáme i na tvrzích, ale po celou dobu středověku šlo o velmi výjimečnou záležitost, a tak známe jen několik málo lokalit, kde registrujeme kapli. Tvrz představuje nejrozšířenější sídlo nižší šlechty, ale téměř ve všech případech tvrzí, na kterých vznikla kaple, byla jejími vlastníky vysoká šlechta, bohatý městský patriciát nebo pražský biskup, popřípadě arcibiskup. Nižší šlechta si evidentně kaple nebudovala a zdá se, že to bylo mimo její finanční možnosti. Zato však u mnoha tvrzí registrujeme dosud přežívající vazbu ke kostelu, který byl zdrojem finančních příjmů. V souvislosti s prominentním původem stavebníků šlo také o velmi prestižní stavby, které se kvalitativně vymykají běžnému průměru. Některé z těchto tvrzí se nakonec ani příliš neliší od menších hradů, které ale překonávají kvalitou bydlení.

U první zvažované lokality, kterou je tvrz v Litovicích,³²² byl stavebníkem Jan IV. z Dražic. Jedná se o biskupskou tvrz, takže existence kaple zde není vyloučená (ostatně stejná stavební huť představěla i hrad Dražice, kde se nachází velmi pěkná kaple). Nicméně identifikace drobného obdélného prostoru v bočním rizalitu tvrže jako kaple se nezdá zcela přesvědčivá.

U další již arcibiskupské tvrže v Příbrami je kaple zcela nezpochybnitelná.³²³ Tvrz vznikla kolem poloviny 14. století, kdy ji nechal vystavět pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic, a měla obvyklou palácovou podobu. Kaple se nacházela v druhém patře paláce a šlo o drobný arkýř, který byl otevřený vítězným obloukem do velkého sálu [209]. Na exteriéru arkýř vystupoval třemi stranami a měl půdorys založený na pěti stranách oktogonu. Tento arkýř je také jedním z vůbec nejstarších na našem území.

Z doby jen o málo mladší známe založení kaple na tvrzi v Benešově nad Černou.³²⁴ Kapli založil příslušník rodu pánů z Michalovic Jindřich z Velešína, který si Benešov vybral jako své sídlo a následně jej přijal i do predikátu. Tvrz při této příležitosti nechal přestavět a roku 1368 zde byla založena kaple sv. Václava.³²⁵ Kaple a ani tvrz se ovšem nezachovaly.

K roku 1377 je doložena kaple na tvrzi v Dolních Břežanech,³²⁶ kterou tehdy měl v pronájmu měšťan Starého města pražského Matyáš, zvaným Goldner.³²⁷ Kaple se rovněž nedochovala.

Bezpochyby nejkrásnější kaple na tvrzi vznikla v 80. letech v Roztokách u Prahy.³²⁸ Tvrz byla již od druhé poloviny 14. století v rukou pražských patriciů a roku 1376 ji vyženil bohatý a významný patricij Ebhard z Remeše. Po jeho smrti v roce 1381 tvrz přešla do majetku jeho bratra Reinharda, který ji vlastnil až do husitských válek.³²⁹ Reinhard tvrz nechal přestavět a nově zde vznikla kaple sv. Jodoka, která měla podobu arkýře. Arkýř byl obdélný, vynášený na řadě krakorců a byl sklenut lehkou žebrovou klenbou. Stěny arkýře byly prolomeny širokými okny, která bohatě prosvětlovala interiér. Arkýř je dnes otevřen

³²²Viz katalogové heslo 49. Litovice.

³²³Viz katalogové heslo 69. Příbram.

³²⁴Viz katalogové heslo 2. Benešov nad Černou.

³²⁵LE I, 69.

³²⁶Viz katalogové heslo 13. Dolní Břežany.

³²⁷Historický archiv 23, 152; LE II, 138

³²⁸Viz katalogové heslo 75. Roztoky u Prahy.

³²⁹SEDLÁČEK VIII, 303.

vítězným obloukem do velkého sálu, ale tento prostor vznikl nejspíše spojením lodi kaple a menšího sálu [210]. Výtvarná podoba arkýře nás nenechává na pochybách, že zde působil některý ze staroměstských mistrů, který byl velmi dobře obeznámen s tím, co se aktuálně dělo v dvorském prostředí Václava IV.

Z pohusitské doby známe kapli na tvrzi Cuknštejně.³³⁰ Zde vznikla drobná kaple, která byla součástí paláce a měla podobu obdélného plochostropého prostoru, který se od běžného profánního sálu lišil tím, že zde existovalo jedno hrotité okno [211]. Interiér kaple byl opatřen souvislou malířskou výzdobou, která kombinuje heraldické a sakrální motivy. Tvrz byla přestavována na sklonku 15. století Vilémem Pouzarem z Michnic, tehdy snad také vznikla kaple. Malířská výzdoba vznikla pravděpodobně až za Oldřicha Pouzara z Michnic a na Cuknštejně, který byl dvorským úředníkem.³³¹

Velmi pěknou kapli najdeme na Horní tvrzi v Kestřanech,³³² kterou mezi lety 1515–1520 nechal postavit Jindřich ze Švamberka a na Zvíkově. Kaple vznikla v rámci nově budovaného paláce, kde jí byl vyhrazen úzký protáhlý prostor zakončený trojbokým závěrem. Kaple byla klenuta sklípkovou klenbou a byla umístěna v úrovni nádvoří [212]. Vstup do kaple byl veden jednak z nádvoří a také přímo z paláce. V další etapě se ovšem ukázalo, že kaple nedostačuje svou kapacitou a k liturgickým účelům byla upravena i sousední větší místnost, k čemuž ale došlo až v pokročilejším 16. století.³³³

Pokud se z tohoto nepočetného souboru kaplí dá něco usuzovat, tak je zřejmé, že podoba kaplí na tvrzích kopírovala hlavní vývojové tendence v hradním prostředí, se kterým je vcelku pevně spojena.

ZÁVĚREČNÝ EXKURZ - ZÁMECKÉ KAPLE 16. – 18. STOLETÍ V ČECHÁCH

Ve světle výše uvedeného by nebylo špatné podniknout kratší exkurz i mimo časové vymezení této práce, která je věnována především vrcholnému a pozdnímu středověku, a v krátkosti se zabývat i kaplemi na zámcích, tedy ve stavebním typu, který v polovině 16. století zcela nahradil hrady jako hlavní typ šlechtického sídla.

Přechod od hradu k zámku byl proces poměrně pozvolný a přirozený. Vývoj hradní architektury k této proměně směřoval již v druhé polovině 14. století, a stavby jako Krakovec nebo Točnick jsou toho nejlepším důkazem, ale tento slibný vývoj byl vcelku radikálně ukončen husitskými válkami a poměry se nezlepšily ani v průběhu 15. století. Teprve poté, co se Vladislav Jagellonský stal i uherským králem, zavládl zdánlivě klid. Řada hradů v této době opět zcela rezignuje na obranyschopnost, ale současně vznikají ty nejmasivnější fortifikační systémy, snad v předtuše blížícího se tureckého nebezpečí, které na jižní hranici česko-uherského soustátí bylo od poloviny 15. století velmi aktuální a postupem času, zvláště na počátku 16. století se stávalo přímo klíčovým pro přežití křesťanské společnosti ve střední Evropě. Teprve odražením tureckého náporu u Vídně v roce 1529 a současným nástupem nového životního stylu – renesance se uvolnila cesta vzniku zámku v podobě, jak jej známe.

³³⁰Viz katalogové heslo 8. Cuknštejn.

³³¹PEK 2007, 98-104.

³³²Viz katalogové heslo 35. Kestřany – Horní tvrz.

³³³Za upozornění děkuji M. Ryklovi.

Nicméně podíl na jeho vzhledu nese i starší dědictví a směřování hradní architektury 14. a 15. století.³³⁴

Problematika zámeckých kaplí a kostelů je nesmírně široká a obsáhlá, doposud však zůstává zcela na okraji badatelského zájmu. Nicméně se zdá, že právě vztah obytné složky, tedy paláce a kaple, zůstává vyloženě tradiční a tato tradice přežívá v plné síle až do sklonku 17. století a na méně významných stavbách i déle.

Na šlechtických hradech jsme měli možnost pozorovat masivní nástup hradních kaplí v polovině 14. století a je zřejmé, že kaple byla pojímána jako velmi exkluzivní reprezentativní objekt. Existenci a provoz kaple si totiž mohli dovolit jen ti nejmovitější vlastníci, tedy především panovník a nejbohatší šlechtici. S kaplí se tak shledáváme jen na necelé pětině hradů, nicméně převážně šlo o ty největší a nejvýstavnější objekty. Tento moment měl vliv i na umístění kaple, která byla situována na pohledově exponovaném místě, často byla patrná přímo z přístupové cesty nebo z nádvoří, a to mnohdy na úkor obranyschopnosti. Podobné umístění následně nalezneme i u řady zámků.

Sakrální prostor v 16. století všeobecně, zámecké kaple nevyjímaje, byl zatížen tradicionalismem církevní architektury, která nadále využívá gotizující prvky, jako jsou žebrové klenby nebo okenní kružby. Tyto gotizující prvky pak výrazně kontrastují s již čistě renesančním tvaroslovím fasády zámku, takže došlo k nezaměnitelnému zvýraznění kaple, jak tomu je na zámku Litomyšli, kde velká okna kontrastují se snahou o jednotně vytvářenou a symetrickou fasádu.

Situace se začíná výrazně měnit v 17. století, kdy se kaple stala nutným standardem a hlavní důraz šlechtické reprezentace se pozvolna, ale jistě přenášel na profánní prostory. S nástupem baroka přichází do obliby jednotně řešená fasáda, kterou by kaple s jinou výškou oken a prostoru rušila, a tak je kaple za fasádou skryta. Současně přibýlo velké množství kaplí i na venkovských menších zámečcích nižší kvality, které můžeme označit i jako nástupce tvrzí. Na tvrzích přitom byla kaple mimořádně vzácná a její vznik se téměř vždy pojil s osobou stavebníka, který obvykle nepocházel z nižší šlechty, nebo měl vyšší společenské ambice.

Velká část našich zámků, zvláště v nejstarším horizontu, vznikla postupným narůstáním a přestavováním starších hradů. Zde se setkáváme jednak s kaplemi, které vznikly přestavbou starší sakrální stavby, jak se tomu stalo na Českém Krumlově, Zbirohu, Hluboké nebo na Nižboru,³³⁵ případně přestavbou jiného prostoru, třeba hlavního sálu. Časté jsou i novostavby kaplí. Jejich typologické zařazení značně kolísá podle konkrétní situace. Nejčastěji se zde setkáme s kaplemi, které jsou součástí obytného křídla a často vznikly na ploše bývalého hradního nádvoří, které bylo postupně zaplňováno, příkladem může být Český Šternberk

nebo Grabštejn [213-214].³³⁶ Naproti tomu přestavba rozsáhlého hradu ve Zvířeticích ze 17. století měla dostatek prostoru a kaple mohla pohodlně vzniknout v severovýchodním nároží obdélné dispozice na místě starší hradní věže. V případě, že hradní jádro již neposkytovalo volnou plochu ke stavbě kaple nebo nebylo záměrem nádvoří zastavět, musela být kaple vysunuta mimo hradní jádro. Pěkný příklad takového řešení nalezneme na

³³⁴ DURDÍK 1995c, 27-34 DURDÍK 1996a, 121-122; DURDÍK 1997b, 153-170.

³³⁵ viz katalog 9. Český Krumlov, 91. Zbiroh, 20. Hluboká nad Vltavou, 54. Nižbor.

³³⁶ CHABIČOVÁ 2005, 71-89.

zámku Březnice, kde byl obvod oválné dispozice již zcela zastavěn, a proto bylo nutné kapli vysunout do příkopu [215]. Kaple byla zasvěcená Neposkvrněnému početí Panny Marie a vznikla mezi lety 1625–1632.³³⁷ Podobná situace nastala i na hradě Frýdlant, který byl koncem 16. století radikálně přestavěn Melchiorem z Redernu a v rámci přestavby zámku vznikla v letech 1598–1602 kaple sv. Anny [217].³³⁸ Na kapli v jádru hradu opět nezbylo místo, a tak byla vysunuta za přístupovou cestu, s jádrem hradu je kaple spojena mostem. Dalším příkladem vysunutí z obvodu zámku může být kaple sv. Josefa na Novém Hradě u Jimlína, která vznikla roku 1652 a současnou raně barokní podobu získala až při přestavbě v roce 1687.³³⁹

Zcela unikátní je řešení kaple sv. Ducha na zámku v Lemberku, která je umístěna v patře věžové brány a připomíná tak prastarý typ kaple rozšířený západně od našich hranic zvaný „Torkapelle“. V Čechách se tento typ kaple prakticky nevyskytuje, ale najdeme jej v nedalekém Budyšině (Matyášova věž), která pochází z doby odtržení vedlejších zemí českých Matyášem Korvínem.³⁴⁰ Podobný útvar kaple, který je spojen s hlavní bránou zámku najdeme i na zámku v Horažďovicích.

Podobná situace ovšem panuje i u zámeckých novostaveb. Zcela převládající jsou právě kaple, které jsou součástí obytného křídla, jako je tomu v případě kaple sv. Moniky na zámku v Litomyšli [219]. Stavba zámku proběhla v letech 1568–1573 a vedl ji Giovanni Battista Aostalli, kaple byla vysvěcena až roku 1577 a na jejím dokončení se podílel již jiný mistr.³⁴¹ Kaple má nenáročný půdorys s krátkou obdélnou lodí a polygonálním závěrem a je umístěna v prvním patře v jihovýchodním nároží. Kaple je ovšem o něco širší než východní křídlo zámku, a tak vystupuje z východní fasády v podobě rizalitu, jehož součástí je i dvojramenné schodiště a sakristie. Návaznost na středověkou tradici je zde zřejmá, podobně umístěnou kapli nalezneme například na Krakovci nebo v Pardubicích.³⁴²

V 16. a 17. století se občas setkáme i se samostatně stojícím objektem kaple, který se neváže na obytnou zástavbu. Takovouto kapli nalezneme na zámku v Bělé pod Bezdězem [220]. Někdy se setkáme i s adaptací staršího sakrálního objektu, jak je tomu ve Smečně³⁴³ nebo Libochovicích.³⁴⁴ Poměrně časté jsou i kaple otevřené do profánního sálu, které již nemají podobu arkýřových kaplí, ale jsou umístěny v rizalitech. Takovouto kapli najdeme například v Doudlebech nad Orlicí nebo v nedalekých Častolovicích.

Ve vývoji zámeckých kaplí nastala na přelomu 17. a 18. století velká změna. Do Čech se dostala nová zámecká dispozice, pro kterou byla charakteristická osová souměrnost a rozložení obytných křídel kolem čestného dvora. V tomto momentě se ovšem vyskytl problém. Kaple je téměř vždy výškově odlišná od zbytku zástavby. Řešením bylo kapli schovat za jednotnou fasádu, jak tomu je v případě Roudnice, nebo umístit kapli do prostoru, který nebude výškově rušit celkové rozvržení budovy, příkladem může být šternberský letohrádek Troja. Kaple zde byla umístěna do bočního rizalitu, ale v podstatě se kromě

³³⁷ VLČEK 2001, 180.

³³⁸ UPČ I, 348.

³³⁹ DURDÍK 1999a, 388, VLČEK 2001, 395.

³⁴⁰ Viz níže, kapitola IV. 2. d) Kaple umístěné v branské věži

³⁴¹ VLČEK 2001, 350-352.

³⁴² Viz katalog 37. Krakovec, 59. Pardubice.

³⁴³ Viz katalog 76. Smečno.

³⁴⁴ UPČ II, 252; VLČEK 2001, 346-347.

výzdoby nelišila od běžného sálu. Roudnická zámecká kaple je umístěná ve východním křídle a na výšku prostupuje dvě podlaží, takže je osvětlena dvěma řadami oken nad sebou.³⁴⁵ V západní části kaple byla ponechána předsínka a nad ní je umístěná panská empora. Roudnická kaple je obdélná a výrazně se nevyčleňuje z půdorysu křídla. Do obytného křídla bylo možné schovat i náročnější dispozici, jak tomu je v případě zámku Jemčina. Zde je za jedním z rizalitů středního křídla schována oválná kaple sv. Jana Nepomuckého z let 1767–1769.³⁴⁶

Se skrytými kaplemi se setkáme i u čtyřkřídlých uzavřených dispozic, příkladem je kaple Nejsvětější Trojice na zámku v Chotěboři, která pochází z počátku 18. století.³⁴⁷ Její nevelká loď prostupuje dvě podlaží, je značně výškově dimenzována a je umístěna ve středu východního křídla. Zcela odlišné řešení nalezneme v nedalekém Chrástu, střed východního křídla zde obsahuje kapli sv. Jana Nepomuckého, která ovšem prostupuje celým křídlem. Z nádvoří je kaple skryta plochým rizalitem a pod kaplí se nachází průjezd do zahrady, z vnější strany vystupuje chór rovněž v podobě rizalitu se zaoblenými hranami, ale z této strany je již zřejmé, že jde o kapli. Celková nestandardní situace je dána tím, že zámek byl letní biskupskou rezidencí.³⁴⁸

Předešlý příklad nás přibližuje ke zcela opačnému řešení, kdy kaple není skryta za fasádou, ale naopak se stane dominujícím prvkem nádvoří, jak tomu je na zámku Komorní Hrádek [224]. Zámek vznikl přestavbou ze staršího hradu a jeho severní křídlo obsahuje jen lehce mimo svůj střed rozměrnou kapli Nejsvětější Trojice, která je otočena do nádvoří barokním průčelím s vysokým štítem.³⁴⁹ Zámky v Chrástu, Chotěboři i v Komorním Hrádku sblížuje příčné umístění kaple ve středu křídla, které je velmi časté. Mezi další příklady s podobným umístěním patří třeba kaple sv. Anny na zámku v Ličkově, ale také zámecká kaple v Praze-Libni nebo Dobřejovicích. Všeobecně se příčné umístění kaple k obytnému křídlu stane výrazně častější, než jak tomu bylo ve středověku, kdy toto řešení bylo spíše výjimečné (Jindřichův Hradec, Bor u Tachova, Český Šternberk, Hluboká nad Vltavou aj.).

Problém s osovou souměrností vrcholně barokní zámecké kompozice měl i podstatně náročnější řešení, kterým bylo vytvoření dvou zcela shodných křídel, nebo pavilonů, z nichž pouze jeden obsahoval kapli a druhý byl pouhý pandán [227]. Tento typ je k dokonalosti doveden na zámku Jemniště [226]³⁵⁰ nebo v Hoříně a představuje vrchol ve vývoji zámeckých kaplí, respektive zámeckého areálu typu maison de plaisance, jehož součástí byla kaple. Kaple samotná si zachovává nenáročnou dispozici a zásadně nevypadává z dobového průměru. Výskyt tohoto řešení je ovšem značně limitován náročností a komplexností takového stavebního podniku, který by jej umožnil. Jistou výjimku představuje stavba drobného pozdně barokního loveckého zámečku Karlštejn u Chrudimi. Kaple sv. Jiljí je zde dokonce o něco starší než zámeček, ale i přesto jí byl vytvořen pandán, který obsahoval kuchyni.³⁵¹

³⁴⁵ Soupis památek XXVII, 27-30.

³⁴⁶ Soupis památek XIV, 301-303; VLČEK 2001, 281.

³⁴⁷ VLČEK 2001, 272.

³⁴⁸ UPČ I, 533; VLČEK 2001, 273.

³⁴⁹ UPČ I, 510.

³⁵⁰ VLČEK 2001, 281-282.

³⁵¹ Soupis památek XI, 132-134.

Kromě zmíněných příkladů, které se potýkají s osovou souměrností, se nadále objevují zámecké dispozice, které jsou koncipovány značně volněji. Příkladem je zámek Stekník, který je založen na půdorysu L a k jednomu křídlu je přiložena obdélná kaple. Podobně je řešen i zámek v Cholticích, jehož kaple sv. Romedia je přiložena ke konci obytného křídla příčně a má podobu centrály.³⁵² Také zámek v Lysé nad Labem s trojkřídlou dispozicí je pojat poněkud volněji, důvodem bylo využití konstrukcí staršího hradu,³⁵³ a kaple je zde umístěna asymetricky v rohu dispozice.

Zvláštní formou sakrálního objektu je zámecký kostel, který se od kaple odlišuje především tím, že je podstatně větší a byl také určen širší obci věřících. Vzhledem k jistému „zevšednění“ zámecké kaple v 16. a zvláště v 17. století se pozornost přesouvá na stavbu zámeckého kostela a ten se stává onou exkluzivní stavbou, kterou ve středověku byla hradní kaple. S tím souvisí i výběr staveniště, které je často voleno na pohledově exponovaném místě a kostel nejednou zakrývá i samotný zámek. Stavba zámeckého kostela rovněž nabízí možnost vytvoření rodového pohřebiště.

Vztah zámeckého kostela a zámku je následující: nejčastěji jde o samostatný volně stojící objekt, který se nachází v bezprostřední blízkosti zámku a je s ním většinou přímo spojen krytou chodbou, která vede na panskou emporu [229]. Méně časté jsou případy, kdy je zámek s kostelem srostlý do jednoho celku a registrujeme i několik případů, kdy zámecký kostel stojí zcela mimo areál zámku. Kostel a zámek většinou vytváří zajímavý kompoziční celek a kostelu je téměř vždy věnována mimořádná výtvarná pozornost. Zámecký kostel často není jediným sakrálním prostorem v zámeckém areálu, ale přímo v zámku se někdy nachází druhá menší kaple nebo oratorium, které již mají vyloženě soukromý charakter. Původ tohoto zvláštního uspořádání je nutné hledat již v době krátce před polovinou 14. století, tedy v době vzniku prvních šlechtických hradních kaplí. V této době totiž kaple sloužila poměrně široké a společensky různorodé skupině věřících. V případě velkých hradů, v jejichž rámci žily desítky i stovky lidí, byla kaple intenzivně navštěvována, konaly se zde pravidelné bohoslužby, věřícím byly v určené dny udělovány odpustky, konaly se sem poutě atd., což vedlo ke ztrátě „soukromí“. Toto bylo ovšem v protikladu ke společenskému trendu, který naopak pojem soukromí začíná prohlubovat. Řešením se stal vznik dvou kaplí, z nichž jedna je určena užšímu okruhu obyvatel paláce a druhá je pak otevřena všem zbylým obyvatelům daného hradu. Takovým příkladem jsou Příběnice, kde Petr z Rožmberka současně zakládá kapli sv. Vojtěcha a sv. Jiří.³⁵⁴ Kaple sv. Vojtěcha byla asi v jádru hradu a v latránu se nacházela kaple sv. Jiří, která byla roku 1417 povýšena na farní kostel. Podobná situace nastala v Českém Krumlově, jehož kaple se podobou liturgického života zcela vymyká jakémukoliv středoevropskému průměru, což nakonec vedlo ke vzniku druhé menší soukromé kaple, a také ke zvětšení kaple původní.³⁵⁵ Toto se opakovalo i v Jindřichově Hradci, kde na konci 15. století vzniká druhá soukromá palácová kaple a původní kaple sv. Ducha je také zvětšena.³⁵⁶ V lodi kaple došlo k výraznému snížení úrovně podlahy tak, aby byla přístupná přímo z nádvoří. Také na hradě Lipnici

³⁵² UPČ I, 513-514, VLČEK 2001, 271-271.

³⁵³ DURDÍK 1999a, 349-350.

³⁵⁴ Viz katalog 67. Příběnice I.

³⁵⁵ Viz katalog 9. Český Krumlov.

³⁵⁶ Viz katalog 31. Jindřichův Hradec.

nad Sázavou vzniká druhá menší palácová kaple.³⁵⁷ Asi nejzajímavější příklad zdvojení sakrálního prostoru a sociální diferenciacie představuje hrad Rabí. Zde roku 1498 vzniká kostel sv. Trojice a druhá zhruba stejně stará arkýřová kaple byla v hradním paláci v tzv. Puklované světnici.³⁵⁸ Kostel sv. Trojice byl vystavěn v bezprostřední blízkosti hradu vedle první brány, s hradem byl spojen po dřevěném mostku, který vedl na emporu v kostele. Kostel ovšem nesloužil jen hradní posádce, ale především obyvatelům nově založeného města (založeno 1499), s čímž souvisí i poloha kostela, který byl vysunut na okraj hradního areálu. S hradním kostelem se setkáme i na Zelené Hoře u Nepomuku, který vznikl kolem poloviny 60. let 15. století.³⁵⁹ Na počátku 16. století vzniká nová hradní kaple na Krasikově, která byla ovšem záhy proměněna na zámecký kostel s rodovým pohřebištěm Švamberků.³⁶⁰

Tento trend pokračoval i v 16. století a podobné funkční schéma jako na Rabí, tedy existenci soukromé palácové kaple a hradního kostela, který byl určen obyvatelům podhradního městečka, nalezneme u řady renesančních i barokních zámků. Vznik zámeckého kostela, zámku a druhé menší palácové kaple často není současný, chronologie vzniku jednotlivých částí je dána jak potřebou vlastníka, tak i finančními možnostmi, které často byly při stavbě rozsáhlých zámeckých areálů limitujícím faktorem.

Obliba zámeckých kostelů výrazně vzrostla v druhé polovině 16. století, ale skutečný rozvoj nastal teprve na sklonku 17. století a pokračoval až do 18. století. Jedním z nejstarších příkladů je zámecký kostel sv. Vojtěcha v Kostelci nad Černými lesy [230-231]. Starší hrad vyhořel krátce před polovinou 16. století a následně byla zahájena renesanční přestavba. Roku 1558 koupil panství Jaroslav ze Smiřic, který téměř dostavěl zámek a roku 1568 inicioval stavbu zámeckého kostela, který zároveň sloužil i jako rodové pohřebiště a po jistou dobu byl i kostelem farním.³⁶¹ Kostel má téměř čtvercovou loď, která se na východě otevírá do obdélného polygonálně uzavřeného presbytáře a v západní části lodi se nachází rozměrná empora. Loď kostela i empora jsou spojeny se zámekem patrovým mostem. K severní stěně presbytáře přiléhá hranolová věž, která v prvním patře obsahovala panskou oratoř.

Velmi pěkným příkladem velkého zámeckého kostela je Opočno, kde Vilém Trčka z Lípy nechal vystavět zámek a roku 1569 i kostel Nejsvětější Trojice, který nahradil starší kapli sv. Ondřeje.³⁶² Kostel byl založen i jako rodové pohřebiště a má podobu síňového trojlodí. V chóru se nachází oratoř spojená se zámekem krytou chodbou, která běží po hradbách. Kostel byl upraven roku 1716 a roku 1725 se stal i kostelem farním. Současně byl přestavěn zámek, kde v přístavku jižního křídla vznikla soukromá kaple sv. Anny. Další zámecký kostel z 16. století nalezneme například v Rychnově nad Kněžnou, který pochází z let 1594–1602.³⁶³

Z let 1687–1691 pochází zcela mimořádná stavba děčínského zámeckého kostela sv. Kříže, kterou nechali vystavět bratři Maxmilián a Jan Arnošt Thunové. Kostel je vystavěn nedaleko nástupu na tzv. Dlouhou jízdu, která vedla k zámku, je tak značně od zámku vzdálen. Na druhou stranu však hmota kostela vystupovala nad vstupní dvouosou kulisovou

³⁵⁷ Viz katalog 45. Lipnice nad Sázavou.

³⁵⁸ Viz katalog 70. Rabí.

³⁵⁹ Viz katalog 92. Zelená Hora.

³⁶⁰ Viz Katalog 39. Krasikov / Švamberk.

³⁶¹ Soupis památek XXIV, 73-91.

³⁶² Viz katalog 56. Opočno.

³⁶³ UPČ III, 273-274.

branou a dotvářela tak vstupní pohledovou dominantu. V druhé polovině 18. století vznikla krytá chodba přiložená k severní zdi Dlouhé jízdy, která spojila zámek a kostel. Na zámku se v této době již nacházela starší kaple sv. Jiří, která byla roku 1790 přemístěna do severního křídla.

Další vynikající realizací z přelomu 17. a 18. století nalezneme ve Smiřicích, kde v letech 1699–1713 vznikl nákladem Jana Josefa ze Šternberka zámecký kostel Zjevení Páně, který je oprávněně připisován Kryštofu Dienzenhoferovi [232].³⁶⁴ Kostel se svojí centrální dispozicí a konvexně konkávní modelací stěny vznikl na místě staršího kostela, kde vytvořil pohledově významnou dominantu zámeckého areálu. S nedalekým starším zámkem je kostel spojen krytou patrovou chodbou.

Velmi zajímavý je také jen o něco mladší zámecký kostel Zvěstování P. Marii v nedalekých Cerekvicích nad Bystřicí, vystavěný v roce 1719 nákladem Jana Adama Záruby z Hustířan [233].³⁶⁵ Kostel byl vystavěn v blízkosti současně budovaného zámku, s nímž je opět spojen krytou chodbou. Zvenku má kostel oválný půdorys, uvnitř je oktogonální a jeho stěny jsou otevřeny do postranních obdélných kaplí. Kostel tvoří pohledovou dominantu nevelké návsi a zámek je za ním schován. Příklad zámku srostlého přímo se zámeckým kostelem, který byl vystavěn v letech 1710-1713 F. M. Kaňkou, najdeme v Loučni.³⁶⁶ Naproti tomu zámecký kostel Nejsvětější Trojice ve Valči, vystavěný v letech 1710-1728, se nachází zcela mimo zámecký areál a stojí na příjezdové cestě k zámku.³⁶⁷

Některé zámecké kaple se snaží přiblížit podobě zámeckého kostela a vytvářejí charakteristickou sestavu volně stojící kaple, která je spojena se zámkem krytou patrovou chodbou. Takový příklad nalezneme v případě kaple sv. Martina v Nových dvorech u Kutné Hory z konce 80. let 17. století, nebo v Lánech, kde se nachází rozměrná kaple Nejsvětějšího jména Ježíš z let 1748–1752, kterou navrhl F. I. Prée.³⁶⁸ Faktický rozdíl mezi takovouto kaplí a zámeckým kostelem je pouze církevní status.

³⁶⁴ UPČ III, 373-374; HORYNA 2005, 41-48.

³⁶⁵ UPČ I, 160, VLČEK 2001, 190-191.

³⁶⁶ VLČEK 2001, 356.

³⁶⁷ UPČ IV, 168-169.

³⁶⁸ UPČ II, 208; VLČEK 2001, 331.

IV. TYPOLOGIE HRADNÍCH KAPLÍ

Hradní kaple, stejně jako i ostatní architekturu, je možné kategorizovat na základě jasně daných společných znaků do skupin a vytvořit typologii. Takto v sakrální architektuře rozeznáváme rotundy, jednolodní kostely, baziliky atd., tato kategorizace vychází z podoby sakrálního prostoru, ale v případě hradních kaplí je nutné přistoupit i ke kategorizaci poněkud odlišně. Kaple totiž nevytvářejí žádnou zvláštní skupinu staveb,³⁶⁹ se kterou by se nebylo možné setkat i jinde a většina hradních kaplí vychází z variant jednolodního prostoru.³⁷⁰ To co se zásadně mění, je vztah kaple k ostatní zástavbě.³⁷¹

Typologii hradních kaplí se zabývalo především německé bádání,³⁷² které došlo shrnutí v díle U. Stevense, který tomuto tématu již věnoval dvě knihy.³⁷³ Přehled německého bádání o typologii hradních kaplí a kaplí viz výše³⁷⁴ a rovněž je shrnuto u U. Stevense.³⁷⁵

Typologie vypracovaná U. Stevensem trpí řadou nedostatků, které jsou způsobeny především špatně specifikovanými kritérii pro třídění kaplí. U. Stevens nešťastně kombinuje prostorové a dispoziční uspořádání kaple se vztahem kaple k okolní zástavbě, což jsou dvě rozdílné a navzájem neslučitelné kategorie. Např. jednolodní kaple s apsidou může stát volně uprostřed nádvoří, stejně tak může být součástí paláce nebo se v jejím suterénu může nalézat průjezd brány. Podle kategorizace U. Stevense jeden a týž dispoziční typ kaple může být jak „Saalkirche“, „Torkapelle“ ale i „Hauskapelle“. Z toho je zřejmé, že je nutné rozdělit typologii kaplí do dvou skupin, a to především podle vztahu kaple k ostatní zástavbě, tedy tak, jak k tomu směřovalo německé bádání v čele s Ludwiga Arntzem,³⁷⁶ a teprve v druhé řadě podle typu sakrálního prostoru.

³⁶⁹K tomuto jistě správnému zjištění došlo již starší německé bádání a také U. Stevens (STEVENS 1978, 363).

³⁷⁰Viz kapitola IV. b. Typologie sakrálního prostoru hradních kaplí

³⁷¹Podobně koncipovaná je i typologie hradů jako taková a sleduje souvislosti celého dispozičního celku. Např. na hradech se běžně setkáváme s bergfritovou věží, ale ne každý hrad s bergfritovou věží patří do skupiny hradů bergfritového typu. Stejně tak se ukázalo scestné kategorizovat zmíněné hrady podle tvaru věže, tak jak to činila D. Menclová.

³⁷²Viz kapitola II. Přehled bádání.

³⁷³STEVENS 1978; STEVENS: 1999, 315 – 320; STEVENS 2005

³⁷⁴Viz kapitola II. Přehled bádání

³⁷⁵STEVENS 2005, 8-13.

³⁷⁶ARNTZ 1914, 171-198.

IV. a: TYPOLOGIE VZTAHU KAPLE A HRADU

V nejzákladnějším typologickém dělení je možné rozlišit hradní kaple do dvou velkých skupin, a to na samostatné kaple a na kaple, které jsou obsaženy v dalším objektu např. paláci nebo věži, u těchto skupin je pak možné najít další typy.

1) samostatná kaple, která v rámci hradního areálu figuruje jako zvláštní jednotka a může být volně stojící, ale nejčastěji je aditivně přiložena k další zástavbě. Zde rozlišujeme tyto základní typy:

- a) volně stojící kaple
- b) kaple přiložené nebo zapojené do obvodové hradby
- c) kaple připojené k paláci nebo k věži
- d) kaplové věže
- e) kaple umístěné na baště
- d) skalní kaple

2) kaple obsažené v dalším objektu např. paláci nebo věži. Zde je možné rozeznat další typy:

- a) palácové kaple
- b) kaple otevřené do profánního sálu
- c) kaple umístěné ve věži
- d) kaple v branské věži

3) integrovaná starší kaple nebo kostel, tedy jde o starší sakrální objekt, který byl využit při stavbě mladšího hradu

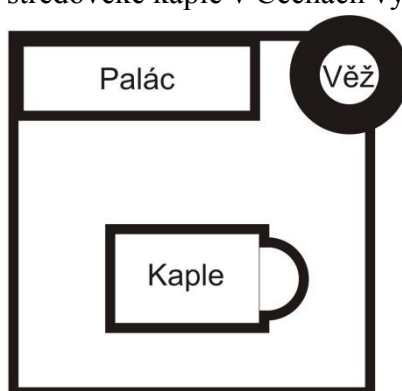
4) kaple adaptované z profánního sálu, v tomto případě jde o prostor, který původně nebyl určen k liturgickému provozu

1. SAMOSTATNÉ KAPLE

1. a) Volně stojící kaple

Definice: Tímto pojmem jsou myšleny kaple, které stály zcela volně v rámci hradního areálu, tedy bez kontaktu s další zástavbou.

Rozšíření: Ve vrcholném středověku se s tímto typem v Čechách prakticky nesetkáváme,³⁷⁷ výjimkou jsou kaple sv. Uršuly v Chebu a hradního kostela sv. Vojtěcha na Zelené Hoře. Chebská kaple ovšem souvisí se štaufským prostředím, a tak jediným českým zástupcem je hradní kostel na Zelené Hoře u Nepomuku. Tento vztah k hradnímu areálu je ovšem typický pro raně středověké hrady, které nejsou předmětem této práce, ale nelze vyloučit, že se takovéto vrcholně středověké kaple v Čechách vyskytovaly i častěji.³⁷⁸

³⁷⁷T. Durdík a P. Bolina sem řadil i kapli sv. Kateřiny ve Znojmě a kostel Nanebevzetí P. Marie na Bítově, které ale musíme označit jako kapli integrovanou do novějšího hradu, dalším příkladem byl uváděn kostel sv. Petra v Mělníku, ale archeologický průzkum odhalil, že při vzniku vrcholně středověkého hradu došlo k rozdělení původní akropole příkopem, kdy hradu byla vymezena severní část a kostelu jižní, takže se tento kostel ve vrcholném středověku neocitnul v hradním areálu.

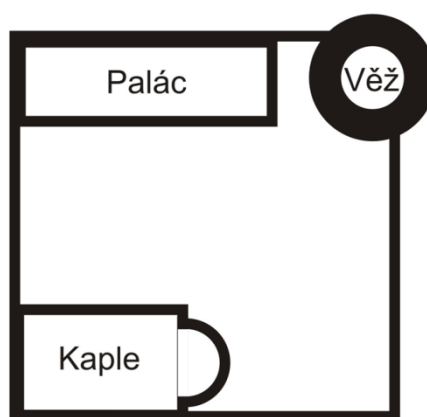
³⁷⁸Pozdně gotická kaple v Boru u Tachova vznikla přestavbou staršího volně stojícího objektu, který snad mohl být kaplí. Kaple je zde písemně doložena již v druhé polovině 14. století, viz katalogové heslo 5. Bor u Tachova.

1. b) Kaple přiložené nebo zapojené do obvodové hradby

Definice: Kaple tohoto typu nemají kontakt s ostatní zástavbou, jako je palác, věž atd., ale nejsou volně stojící. Objekt kaple je obvykle zapojen do obvodové hradby (Loket, Český Krumlov, Kunětická Hora), nebo je k obvodové hradbě jen přiložen (Kost). Obvykle je kaple jednoetážová a je umístěna v úrovni terénu. Výjimečně se nad kaplí může nacházet horní patro (Kunětická hora), ale od kaplové věže se liší tím, že tento objekt postrádá charakter věže.³⁷⁹

Rozšíření: Tento typ kaple není příliš rozšířen, a to pravděpodobně z důvodu odtržení kaple od obytné zástavby a také z prostorových důvodů. Ne všechny hrady byly totiž natolik rozsáhlé, aby objekt kaple mohl stát zcela izolovaně od obytné zástavby, a vskutku se tento typ kaple nachází jen na těch největších hradech, jakými bezpochyby byl Loket, Český Krumlov nebo Kunětická hora.³⁸⁰

Časový výskyt těchto několika málo kaplí je rozprostřen od počátku budování vrcholně středověkých hradů na počátku 13. století (Loket), přes 14. století (Český Krumlov, Kost) až do sklonku 15. století (Kunětická hora).

³⁷⁹U. Stevens používá kategorii kaple s horním patrem, ale řadím sem i kaplové věže i některé kaple dvoupatrové atd. Podle mého názoru existence nižšího patra není natolik rozhodujícím momentem, aby pro ni byla vytvořena zvláštní kategorie, a to zvláště s ohledem na stav dochování kaplí. Je totiž možné předpokládat, že na mnohých kaplích byla roubená nebo hrázděná obranná patra, stejně tak, jak to známe z řady vesnických kostelů a také z hradního kostela Svaté Trojice v Rábí.

³⁸⁰Podobná situace panuje i u kaplových věží, které se nacházejí na Hasištejně, Lipnici nad Sázavou a Bečově.

1. c) Kaple připojené k paláci nebo k věži

Definice: Nejčastěji je samostatná kaple řešená tak, že je přiložena k další zástavbě, obvykle k paláci. Vztah k obytné převážně palácové zástavbě je velmi praktický a umožňuje komunikační propojení kaple a paláce.

Asi nejčastěji je kaple přiložena na konec paláce, a to tak, že svou delší osou jej prodlužuje (kaple Všech svatých na Pražském hradě, Bezděz, Myšenec, Nižbor, Hrádek u Purkarce aj.), a někdy je kaple přiložena i příčně (Hluboká nad Vltavou). Velmi často je kaple zapojena do obvodu hradu (kaple Všech svatých na Pražském hradě), ale někdy také vystupuje z areálu jádra hradu (Bezděz, Nižbor).

U několika výše zmíněných kaplí je možné pozorovat posunutí kaple od střední osy paláce obvykle směrem do nádvoří (Bezděz, Nižbor, Myšenec), které bylo způsobeno tím, že kaple navazovala na nádvořní pavlač před palácem, která pokračovala i do kaple, což je velmi pěkně dochováno na Bezdězu.³⁸¹

Někdy je kaple s palácem propojena téměř do jednoho celku, a klade se tak otázka, zda je ještě možné ji označit jako samostatnou nebo jako palácovou. Jde především o kapli na hradě v Písku a na Housce. Oba dva případy tedy s jistými výhradami řadím ke kaplím připojeným k paláci, a to především z důvodu, že na obou hradech je možné pozorovat některé progresivní prvky prorůstání jednotlivých částí hradu do jednoho celku, což se nejspíše projevilo i na vztahu kaple a paláce, který je u ostatních přemyslovských hradů převážně aditivní.

Poměrně vzácné jsou případy, kdy je kaple k paláci připojena jinak. Zdá se, že na hradě Velešíně by kaple mohla být přiložena před fasádu severního křídla paláce, jak na to poukazuje T. Durdík³⁸² a k tomuto řešení hledá analogie v nedalekém Podunají (Strahemberg).³⁸³ Podobně byla řešena i kaple sv. Václava ve Vlašském dvoře v Kutné Hoře, kde jede ovšem o mladší stavbu, která přiléhá ke starší zástavbě v podobě paláce a nižší věže.

Velmi zřídka kaple není přiložena k paláci, ale k obytné věži (Osek). Podobně ojedinělý je i příklad kaple sv. Václava na Zvíkově, která je zapojena do pevněji utvářeného jádra hradu a kaple i s předsíní je přiložena k hranolové věži, na opačném konci k ní přiléhá palácové křídlo s velkým sálem.

Vztah k obytné převážně palácové zástavbě je příčinou toho, že kaple již není jen přízemní objekt (jak tomu je na Bezdězu, Housce, Nižboru, Hrádku u Purkarce), ale je někdy umístěna v úrovni hlavního obytného a reprezentativního podlaží, které se obvykle nacházelo v prvním patře (Zvíkov, Písek, Myšenec, Vlašský dvůr, Křivoklát). Pod kaplí tedy vznikají profánní prostory, které se neváží ke kapli, ale nicméně často opakují její půdorysné schéma (Vlašský dvůr). V první variantě, kdy je kaple umístěna v úrovni přízemí, odpovídá prvnímu patru obvykle výška empory (Bezděz, Houska), která je buďto přístupná přímo z prostoru paláce, nebo častěji po pavlači (Bezděz). Empory se ovšem vyskytují i v případě kaplí umístěných v prvním patře a zde vznikl menší problém s přístupností empory. Z tohoto

³⁸¹DURDÍK 2003, 424.

³⁸²DURDÍK 2008, 38.

³⁸³DURDÍK 2008, 41.

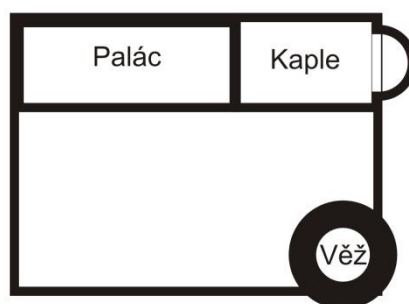
důvodu pak někdy vznikají předsíně před kaplí, kde se nachází schodiště vedoucí na emporu (Zvíkov), i když to jistě nebyl hlavní účel těchto předsíní.

Rozšíření: Poprvé je tento stavební typ doložen na Pražském hradě v druhé polovině 12. století ale větší část zde uvedených kaplí pochází především ze 13. století, kdy byl tento typ kaple nejrozšířenější (Bezděz, Nižbor, Myšenec, Houska, Písek, Zvíkov, Hluboká nad Vltavou a jiné). Ojedinele se tento typ objevuje i později ve 14. a 15. století (Hrádek u Půrkarce, Vlašský dvůr, Křivoklát).³⁸⁴

Za povšimnutí stojí, že naprostá většina zde uvedených kaplí se nachází na královských hradech, a to dokonce i v případě 14. a 15. století. Řada kaplí tohoto typu patří k tomu nejkrásnějšímu a nejnáročnějšímu, co v tehdejší době vzniklo.

Analogie: Jak bylo již uvedeno, setkáme se s tímto typem kaple poprvé již kolem poloviny 12. století, a to v případě kaple Všech svatých na Pražském hradě, která je přímo vzorovým příkladem. V této době v Říši císařským hradům panuje dvoupatrová kaple, která je jednak volně stojící, ale také je již někdy přiložena k paláci. Dvoupatrové kaple ovšem v Čechách nenašly prakticky žádnou odezvu, a to s jedinou výjimkou, kterou je Záboří nad Labem. Tato kaple nestála na hradě, ale pravděpodobně v rámci nějakého dvorce, snad šlechtického. Vedle těchto dvoupatrových kaplí byly rozšířeny i kaple jednolodní, které poměrně často byly, stejně jako na Pražském hradě, připojeny k paláci. Většina z nich pochází rovněž z druhé poloviny 12. století, což ukazuje na to, že přestavba Pražského hradu plně souvisí se soudobou stavební produkcí.

Za zmínku stojí i hrad Münzberg in Wetterau a velmi zajímavá je kaple na hradě Tirol, která je sice „jednolodní“, ale dřevěné empory z ní činí dvoupatrovou kapli. Každopádně je tato kaple přiložena k východnímu kratšímu čelu paláce. Také falc Wimpfen na řece Neckar nebo hrad Winzen z druhé poloviny 12. století mají kapli přiloženou ke kratší straně paláce. Podobně jsou řešené kaple biskupských paláců ve Francii i v Čechách.

³⁸⁴Dokonce podobný vztah kaple nebo kostela bude velmi častý v zámecké architektuře 17. a 18. století.

1. d) Kaplové věže

Definice: Zvláštní formu kaple představují kaplové věže. Od klasických obraných a obytných věží se tyto kaplové věže liší tím, že věž obsahuje kapli, která zabírá více jak polovinu objemu věže. Většinou kaplová věž, kromě kaple samotné, obsahuje jen jedno nebo dvě profánní podlaží, ale přesto si zachovává charakter věže, čímž se odlišuje od kapli s profánním horním patrem.³⁸⁵ Velmi často jsou kaplové věže zapojeny do obvodové hradby (Hasištejn, Bečov, Lipnice nad Sázavou), tedy podobně jako typ kaple přiložené nebo zapojené do obvodové hradby, ale kaplová věž na Okoři byla volně stojící.

Rozšíření: Na našem území se setkáváme jen s několika málo příklady kaplových věží. Bezpochyby nejstarší ukázkou je menší kaplová věž na Landštejně, která pochází z doby kolem roku 1220. Z konce 13. století pochází velmi neobvyklá kaplová věž, která nemá analogie ani v zahraničí. Jde o kaplovou věž na Okoři, která byla oktogonální a stála volně. Kaple byla umístěna v přízemí a na ní se nacházejí ještě dvě profánní patra. Kaple zde vyplňovala celou spodní polovinu věže. Celkové rozměry věže jsou o něco menší, než bývá u bergfritových věží zvykem, takže zařazení mezi kaplové věže je nesporné.

Další kaplové věže pocházejí ze 14. století. Je to především kaple na hradě Hasištejně, kde šlo o poměrně velký objekt zapojený do obvodové hradby. Kaple zde byla umístěna v přízemí a nad ní bylo umístěno profánní patro, jehož účel není zcela zřejmý. Podobně vypadala i kaple na Bečově. Kaple sv. Vavřince v Lipnici nad Sázavou měla poněkud odlišnou podobu. Loď kaple je umístěna ve věži, kterou z poloviny vyplňuje, ale chór byl vysunut mimo věž do nádvoří, kde tvořil významnou pohledovou dominantu.

Analogie: Z krátkého přehledu lokalit, kde se setkáváme s kaplovou věží, je zřejmé, že tento typ v Čechách nebyl rozhodně domácího původu a ani nebyl nijak zvlášť rozšířen. V případě Landštejna je téměř jisté, že místní kaplová věž souvisí s nedalekým Podunajím, kde se setkáváme s velkým množstvím kaplových věží z druhé poloviny 12. a první poloviny 13. století, i když centrum výskytu se nacházelo v Dolním Bavorsku v okolí Regensburgu a Horní Falcí.³⁸⁶ Je ovšem nutné podotknout, že sestava jádra hradu, který se skládal z velké hranolové věže, menší kaplové věže a paláce, jenž vyplnil prostor mezi těmito dvěma věžemi, nemá v přilehlé oblasti Podunají a ani v Čechách přímé analogie.³⁸⁷

Ve zmíněné části Podunají, tedy především dolním Bavorsku, Horní Falcí a přilehlém okolí, se setkáváme s bohatou skupinou staveb kapli a vesnických kostelů, které jsou vícepodlažní, horní patro přitom je většinou profánní, ale najdou se zde i dvoupatrové kaple (Gasseltshausen). Část těchto staveb evidentně vznikla v rámci šlechtického hradu, i když většinou šlo nižší ministeriálskou šlechtu a jedinou dosud stojící stavbou je právě věžová kaple. V podstatě šlo o analogie k našim dvorcům, ale vlastnický kostel zde dostává horní patra a získává tím podobu věže, zbylá zástavba byla původně asi jen dřevěná. Velmi pěkné příklady těchto věžových kapli představuje např. Breitenstein, Hof am Regen nebo Weyer

³⁸⁵U. Stevens tuto kategorii v podstatě nezná, část kapli řadí mezi kaple s profánním patrem a zbylou část mezi kaple ve věži, i když je zřejmé, že např. věž na hradě Weyer evidentně souvisí s Podunajím, srovnej STEVENS 2005, 65-66, 169.

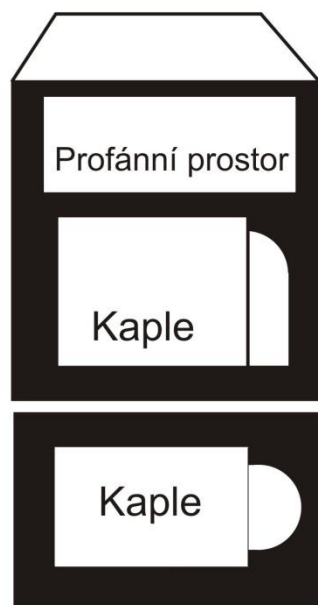
³⁸⁶FUCHS 2003, 213-221.

³⁸⁷KÜHTREIBER 2011, 71-84.

aj.³⁸⁸ Využití horního patra těchto kaplí není zcela jasné, předpokládá se, že zde mohly být sýpky a v případě potřeby sloužilo i k obytným účelům.³⁸⁹

V pozdější době nemá výskyt kaplových věží tak jasné centrum, jak tomu bylo ve 12. a 13. století. Klade se tak otázka, jak vysvětlit původ těch několika málo kaplových věží 14. století v Čechách. V případě Okoře jde jednoznačně o solitér, bez jakýchkoli analogií. V případě Hasištejna a Bečova je zřejmé, že spolu tyto dva hrady souvisejí. Oba dva hrady jsou přibližně téhož stáří, dobu jejich vzniku dělí jen dvacet let, a mají velmi obdobný půdorys. Hasištejn vznikl pravděpodobně jako královský hrad, který záhy získal do lenního vlastnictví Fridrich ze Šumberka, zatímco Bečov zakládají bratři Slávek a Boreš z Rýzmburka,³⁹⁰ tedy příslušníci rodu, který byl velmi spřízněn právě s pány ze Šumberka, i když se vyskytl názor, že rovněž šlo původně o královský hrad. V případě kaple sv. Vavřince na Lipnici nad Sázavou opět nemáme zcela jasnou představu o původu dispozice kaple. Pravděpodobně jde (stejně jako na Okoři) o solitér.

Otázkou je také využití obytných pater nad kaplí. S výjimkou Lipnice nad Sázavou, kde patra nad kaplí sloužila zcela jistě k obytným účelům, není účel horních pater nad ostatními kaplemi zcela zřejmý. Intenzivnějšímu využití horních pater asi bránila existence kaple, která byla umístěna většinou v přízemí. Prostor kaple byl poměrně vysoký, což také ztěžovalo vedení vertikální komunikace do horních podlaží.³⁹¹

³⁸⁸K podobě těchto kaplí a kostelů podrobněji TRAPP 1953; HAAS 1995, 9-20.

³⁸⁹HAAS 1995, 13; FUCHS 2003, 220-221.

³⁹⁰Hrad se poprvé připomíná roku 1349 (CIM IV, 105-106), viz též VELIMSKÝ 2003, 170-171.

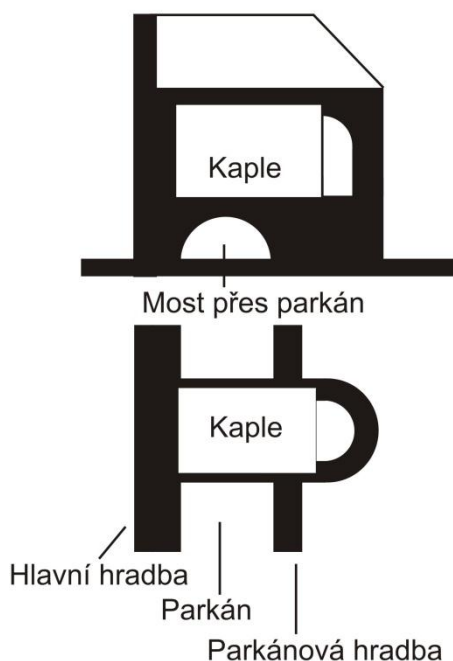
³⁹¹Jak bylo již výše zmíněno, tak obdobná nejistota ve využití horních pater kaplových věží panuje i v odborné literatuře věnované Podunají, FUCHS 2003, 220-221.

1. d) Kaple umístěné na baště

Definice: Jde o velmi specifický typ kaple, který se od kaplí ve věži nebo kaplových věží liší tím, že je kaple doslova postavena na baště, která slouží jako podnož a kaple tak není její součástí. Bašta, v obou dvou u nás známých případech, je součástí parkánového opevnění jádra hradu a nad parkánem se klene most, který vynáší kapli a zachovává parkán průchozí. Kaple je tak připojena k vlastnímu jádru hradu.

Rozšíření: Jak bylo již naznačeno, rozšíření tohoto typu kaple se omezuje na dva hrady a tím je Švihov, kde je kaple datována do let 1488/9 a Klenová, jejíž kaple vznikla již v době poděbradské.

Analogie: Vznik tohoto velmi specifického typu kaple je možné snad spatřovat v podobě kaplí umístěných v menších věžích přiložených k paláci.

1. e) Skalní kaple

Definice: Jedná se o velmi neobvyklý typ kaple, se kterým se setkáváme jen na skalních hradech, a spočívá v tom, že kaple je vysekána ve skále.³⁹²

Rozšíření: Známe jen dva případy kaplí vysekaných ve skále, první se nachází na Drábských Světničkách, které pocházejí z doby husitských válek, a druhá kaple se nachází na Falknštejně a lze ji snad datovat do sklonku 14. století nebo rovněž do husitských válek.

³⁹²Kaple vysekané ve skále jsou natolik specifické, že je nebylo možné zařadit do žádné obvyklé kategorie, ostatně v zahraniční literatuře se žádné podobné kaple nevyskytují, i když pravděpodobně existují.

2. Kaple obsažené v dalším objektu např. paláci nebo věži

2. a) Palácové kaple

Definice: Palácovou kaplí je myšlena kaple, která je obsažena v objektu paláce, kde je jí vyhrazen zvláštní prostor. Od kaplí přiložených k paláci se tento typ odlišuje tím, že prostor kaple je plně integrován s palácem do jednoho nedělitelného celku. Současně je ovšem nutné z této skupiny vydělit kaple otevřené do profánního sálu, ty jsou sice součástí paláce, ale váží se na obytný prostor, viz níže, zatímco palácové kaple jsou do jisté míry od ostatních profánních místností odděleny.

Podoba palácových kaplí je značně diferenciovaná. Může jít o klasické jednodlné kaple s presbytářem vystupujícím před fasádu paláce a západní emporou, které prostupují více etážemi paláce (kaple sv. Ducha v Jindřichově Hradci, Orlík, Bor u Tachova). Rovněž se sem řadí kaple, které dodržují horizontální členění v paláci (Krakovec), a patří sem i kaple, které mohou být i plochostropé a jediné co připomíná sakralitu prostoru je hrotité okno nebo výmalba (Cuknštejn). U těchto architektonicky nevyjádřených kaplí může snadno dojít k záměně s kaplemi adaptovanými z profánního prostoru, byť je často zřejmé, že kaple zde byla realizována již v průběhu stavby a nenáročnost jejího provedení ukazuje na omezené finanční možnosti majitele hradu.

Kaple je často umístěna příčně k delší ose paláce, který ji obsahuje (Jindřichův Hradec, Český Šternberk, Orlík, Bor u Tachova), a méně obvyklá je podélná varianta s umístěním na konci palácového křídla. Podobně jako u kaplí připojených k paláci se tak úroveň kaple váže na hlavní obytné a reprezentativní podlaží (kaple sv. Ducha v Jindřichově Hradci,³⁹³ Český Šternberk, Krakovec, Cuknštejn), ale stejně tak je časté i umístění v úrovni nádvoří, kdy hlavnímu obytnému a reprezentativnímu podlaží odpovídá empora (Pardubice, Orlík, Bor u Tachova).

Po komunikační stránce je kaple podstatně více zapojena do komunikačního schématu, než je tomu u jiných typů kaple. Hlavní vstup byl v závislosti na výškovém umístění kaple veden buďto z přízemí (Orlík, Bor u Tachova, Pardubice) nebo z pavlače (Český Šternberk, Krakovec) a kromě toho do kaple vedly vstupy z okolních obytných místností (Krakovec, Bor u Tachova). Vzhledem k tomu, že kaple byla často umístěna ve středu paláce, který je nejčastěji jednotraktový, a to příčně, došlo k přerušování horizontální komunikace a kaple tak mohla být průchozí. V případě, že kaple byla umístěna v úrovni přízemí, mohla jako spojovací prvek fungovat empora (Bor u Tachova).

Rozšíření: Poprvé se s kaplí, kterou je možné označit jako palácovou, setkáváme již v Jindřichově Hradci, jehož palác vznikl krátce před polovinou 13. století. U některých dalších objektů z 13. století váháme, zda jde o samostatný objekt kaple nebo o kapli palácovou (Písek, Houska). Rovněž z konce 13. století pochází kaple na Českém Šternberku, která je pravděpodobně nejstarší šlechtickou kaplí v Čechách. Nicméně většího rozšíření se kaple v paláci dočkala až ve 14. a především v 15. století, a to jak na hradech královských, tak i na šlechtických. Z poloviny 14. století pochází kaple P. Marie na Pražském hradě.

³⁹³Myšlen je stav kaple před jejím prohloubením na úroveň nádvoří v 18. století.

Velmi pěkný příklad palácové kaple z druhé poloviny 14. století se nachází na Krakovci. A kaple v Pardubicích, na Orlíku nebo Boru u Tachova mohou posloužit jako příklady pro 15. století.

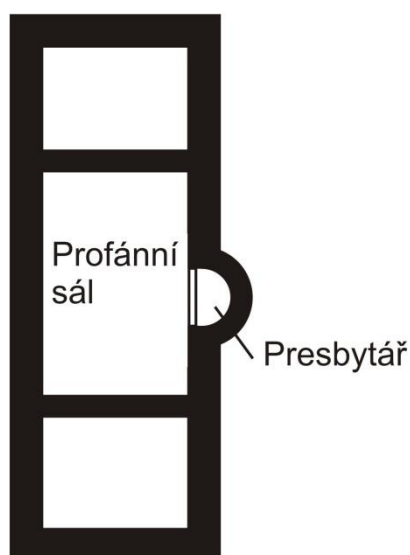
Analogie: Ve střední Evropě se s palácovými kaplemi setkáme již od 12. a 13. století v řadě případů. Rozšíření tohoto typu je od počátku rovnoměrné a tyto kaple se vyskytují až do konce středověku, kdy, jak se zdá, jsou častější. Z počátku 13. století pochází kaple na hradě Trausnitz v Landshutu, která má půdorys obdélníku. Příkladem z 15. století může být drobná kaple na hradě Pürstein, která byla vysvěcena roku 1449, o něco mladší je kaple na hradě Karlstein an der Thaya.

2. b) Kaple otevřené do profánního sálu

Definice: Kaple otevřená do profánního sálu nemá zcela pevně danou podobu. Kaple je většinou tvořena pouze chórem, který má často v podobu arkýře (Příbram, Maidštejn, Egerberg, Hrádek v Kutné Hoře), nebo je eventuálně umístěn ve věži sousedící s profánním sálem (Dražice, Karlštejn, Kost). S presbytářem, který byl vybrán v síle zdi, se na našem území nesetkáváme,³⁹⁴ ale za našimi hranicemi jsou tyto příklady doloženy (Larochette v Lucembursku).³⁹⁵

Presbytář je téměř vždy otevřen vítězným obloukem do profánního sálu. V řadě případů je doložena možnost presbytář uzavřít dveřmi (Příbram, Hrádek v Kutné Hoře),³⁹⁶ k čemuž je ostění vítězného oblouku vybaveno zárubní. Křídla dveří se pak otevírala směrem do místnosti. Umístění kaple ve vztahu k profánní místnosti nemá žádné jasně dané pravidlo, v případě Příbrami je kaple umístěná ve středu delší stěny velkého sálu, na Egerberku a Hrádku v Kutné Hoře je kaple posunuta mimo střed delší stěny ještě a jinak tomu bylo na Karlštejně, kde byla kaple umístěna v čele velkého sálu.

Rozšíření: S tímto typem kaple se tedy v Čechách poprvé setkáme krátce před polovinou 14. století a rozšířen je i v druhé polovině 14. století a také v 15. a 16. století. Asi nejstarším příkladem je hradní kaple na Dražicích, i když tento příklad rozhodně není jednoznačně zařaditelný. V případě kaple sv. Mikuláše na Karlštejně nebo Příbrami je zařazení k této skupině kaplí zcela jisté a oba příklady pocházejí z poloviny 14. století.

Analogie: Původ tohoto řešení není domácí, ale pochází z oblastí západně od našich hranic, kde se podobné kaple nacházejí již v 12. století a 13. století (Landsberg v Alsasku), ale jde jen o ojedinělé případy, ke skutečnému rozšíření došlo až ve 14. a 15. století (Tannenberg v Hesensku; Alzenau ve Franách; Larochette v Lucembursku; Wernerseck a Eltz v Rýnské Falci, Albrechtsburg v Míšni). Genezi tohoto stavebního typu U. Stevens spojuje s vypjatou náboženskou atmosférou poloviny 12. století.³⁹⁷ Podobná atmosféra ovšem panovala i kolem poloviny 14. století a je tedy možné, že i zde stála za rozšířením soukromých palácových kaplí. Ale je nutné vzít v potaz i všeobecný vývoj hradní architektury, která od 13. století směřuje k většímu prorůstání a srůstání do té doby izolovaných stavebních jednotek, jako je věž, palác nebo kaple. Tento proces vrcholí právě v době kolem poloviny a v druhé polovině 14. století. Je tedy

³⁹⁴Takto řešený chór se nachází na Landštejně nebo na Jenštejně, kde je ovšem otevřen do prostoru lodi kaple, v případě Litoměřic bohužel neznáme původní rozložení místností, viz podrobněji: ZÁRUBA 2010, 74-76.

³⁹⁵STEVENS 2005, 230-233.

³⁹⁶Toto řešení je dobře doloženo i jinde ve střední Evropě např. velmi pěkně je zachována kaple na hradě Eltz v Rýnské Falci.

³⁹⁷STEVENS 2005, 230-233.

možné uvažovat o tom, že se tento proces odrazil i v užším propojení profánního a sakrálního prostoru, který byl dříve jasně oddělen.

2. c) Kaple umístěné ve věži

Definice: Vedle kaplí umístěných v paláci, se kaple může nacházet i ve věži. Věže byly většinou obytné, řidčeji mohlo jít o bergfrit (tento příklad se v Čechách nevyskytuje, ale známe jej z Mikulova nebo hradu Reineck na středním Rýnu) a kaple obvykle zabírá celou jednu etáž věže, což ale není nutností.³⁹⁸ Co se týče velikosti sakrálního prostoru, tak by měl být menší než polovina objemu věže. Kaple je situována buďto ve střední nebo horní části

věže, nikdy to není v přízemí, čímž se odlišuje od kaplových věží. Je třeba také upozornit na to, že se ve věži může vyskytovat kaple otevřená do profánního sálu.

Rozšíření: V Čechách se s kaplemi ve věži setkáme poměrně pozdě, a to převážně až ve 14. století. Jedinou výjimkou ze 13. století je jedna z nejkrásnějších kaplí, která se nachází v Horšovském Týně. Později může být ukázkou kaple sv. Kříže na Karlštejně, která pochází z let 1359/1360–1364 (kaple P. Marie vznikla adaptací z profánního sálu), nebo kaple na Jenštejně z první poloviny 80. let 14. století. Z poloviny 14. století pochází snad i nedochovaná kaple na Libštejně, o které spíše jen tušíme. Zdá se, že tato kaple byla umístěna ve věži a měla arkýřový presbytář. Poněkud jiného charakteru byla kaple na hradě v Liticích, která pochází z poděbradské doby. Kaple je umístěna poměrně vysoko v subtilní věži, která byla komunikačně napojena na přilehlý palác.

Z celkového počtu několika málo lokalit, kde se setkáváme s kaplí ve věži, je zřejmé, že tento typ nebyl u nás nijak zvláště oblíben.

Analogie: S kaplemi ve věži se ve střední Evropě setkáme již v druhé polovině 12. století, ale v normanském a severofrancouzském prostředí to bylo o něco dříve (Dover, Conisbrough Castle, White Tower aj.). Věže mohou mít

podobu jak bergfritu nebo se může jednat i o obytné věže. S kaplí se setkáme například v masivním bergfritu na hradě Rieneck, která se nachází v břitu a má podobu drobného čtvercového prostoru, který je na třech stranách otevřen do apsid vybraných v šíři zdi.

Z třetí čtvrtiny 12. století pochází věž hradu Nideggen, která je dvouprostorová a v přízemí obsahuje obdélnou kapli. Její apsida je vybrána v šíři zdi a v bočních stěnách jsou vybrány téměř půlkruhové niky. Podobně byla řešena i věž hradu Trifels. Kolem poloviny 12. století vzniká kaple ve starší nepřilíhající vysoké věži v Petersbergu u Freisachu, která opět zabírá jen část věže. Později na počátku 13. století je k této věži přistavěna nová vyšší věž, která ve stejné úrovni obsahuje rovněž kapli. Z první poloviny 13. století pochází věž s kaplí v Tullau nebo Schaesbergu. S kaplemi ve věži se ovšem setkáme i ve 14. a 15. století zcela

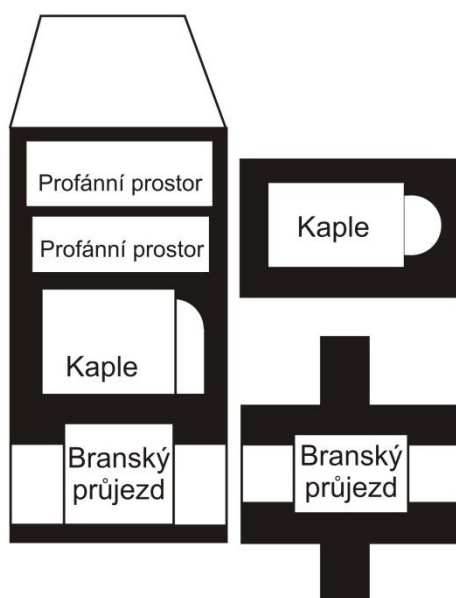
³⁹⁸Toto platí především o našem prostředí, v případě Německa známe i kaple, které zabírají jen část podlaží věže.

běžně.³⁹⁹ Příkladem může být kaple na hradě v Mikulově z 80. let 14. století⁴⁰⁰ nebo kaple z 15. století na Marksburgu.

³⁹⁹STEVENS 2005, 161-191.

⁴⁰⁰DOHNALOVÁ 2008, 101.

2. d) Kaple umístěné v branské věži

Definice: Typ kaple umístěné v branské věži může být chápán jako poddruh kaple umístěné ve věži, kaple je většinou umístěná přímo nad průjezdem, někdy může kaple mít i chór v podobě arkýře. Je ale třeba zdůraznit souvislost právě s bránou a branskými kaplemi, které jsou v Německu od 11. až do 13. století poměrně časté a zdá se, že se z nich postupně mohly transformovat.⁴⁰¹ Tento starší typ branské kaple se většinou podobá kaplovým věžím s tím rozdílem, že horní profánní patra jsou většinou vynechána a nad branským průjezdem se nachází jen kaple. Zatímco u branských věží by se mělo jednat o podobný poměr ke kapli jako u běžných věží, tedy věž si zachovává svoje výškové dimenze, jen jedno její podlaží je upraveno jako kaple, zatímco v případě branských kaplí jsou proporce objektu rozložitější a nelze

jej jednoznačně určit jako věž.⁴⁰²

Rozšíření: V Čechách se sice s kaplí umístěnou v branské věži setkáváme až v 17. století na Lemberku a Vimperku, ale ve vedlejších zemích koruny české se tento typ občas vyskytuje. Na Moravě je to především branská věž na Buchlově ze 13. století a kaple na Zubštejně, která pochází ze sklonku 15. století.⁴⁰³ Jedna z nejkrásnějších kaplí v branské věži vznikla na sklonku 15. století v Budyšině. Nelze tedy vyloučit, že se tento typ kaple vyskytl i v Čechách a teprve čeká na své objevení.

⁴⁰¹STEVENS 2005, 125-161.

⁴⁰²Tento typ se v Čechách neobjevuje a vzhledem k jeho časovému rozšíření od 11. století (Donaustauf) do 13. století, kdy se již začíná proporcemi blížit k branským věžím s kaplí, nelze jeho výskyt v Čechách ani předpokládat.

⁴⁰³PLÁČEK 2001, 729.

3. Integrovaná starší kaple nebo kostel

Definice: Poměrně často se setkáváme se situací, že hrad nevznikl na „zeleném drnu“, ale na místě staršího osídlení, např. dvorce nebo hradiště, kde se nacházel již stojící kostel nebo kaple. Tato starší svatyně samozřejmě nebyla zbořena, ale naopak byla integrována do nově vznikajícího hradu nebo tvrze a byla využita jako kaple. Taková kaple se mohla nacházet v jádře hradu (Týnec nad Sázavou, Velký Bor, Horšovský Týn), ale známé jsou i případy, kdy kaple zůstala na předhradí (Rataje nad Sázavou) a poměrně často se setkáváme s variantou, že se starší kostel sice ocitl na předhradí, ale nicméně neztratil svůj původní účel (Průhonice, Všeruby, Staré hrady u Libáně, Žumberk). Navíc je zřejmé, že část tvrzí byla odvozena od starších dvorců, tedy v rámci tvrze sice již existovala kamenná palácová nebo věžová stavba a areál byl opevněn, ale současně zde ještě stál kostel určený vesnickému obyvatelstvu (Dolní Počernice). V katalogu budou pojednány pouze případy, kde evidentně došlo ke změně z kostela na hradní kapli.

Rozšíření: Tyto integrované kaple samozřejmě netvoří žádnou ucelenou skupinu a jejich výskyt je doložen především ve 13. století, ale vyskytnout se mohly i později. Bezpochyby nejstarším příkladem je Týnec nad Sázavou, kde vzniká hrad v době již kolem roku 1200, do něhož byla integrována rotunda z přelomu 11. a 12. století. Z druhé poloviny 13. století pochází příklad Velkého Boru, kde byl ke staršímu kostelu z počátku 13. století přiložen palác, tedy vzniklo zde schéma kaple připojené na konec paláce. V téže době byl do novostavby hradu zapojen i straší dvorec v Horšovském Týně.

4. Kaple adaptované z profánního sálu

Definice: Někdy se setkáváme se situací, že na hradě sice byla nově zřízena kaple, pro kterou ovšem nebyl vystavěn nový objekt, ale byla pro ni jen adaptována některá ze stávajících prostor na hradě. Adaptací je myšlena nejnutnější úprava spojená s liturgickým provozem, která nezměnila prostorové rozložení sálu. Někdy ani nebylo nutné adaptovat celý profánní sál, ale jen jeho část, jak je tomu v případě kaple v Poděbradech. Zde byla podle nástěnných maleb k liturgickým účelům využita jen východní část sálu, v západní části se nachází výzdoba, která připomíná zelené světlice.

Rozšíření: Příklady kaple adaptované z profánního sálu najdeme na Žirovnici, na Karlštejně je to kaple Panny Marie, nebo také v Děčíně. V případě Děčína a Poděbrad byl adaptován hlavní velký sál hradu, na Karlštejně to byl velký sál v rámci trojdílného bytu v menší věži. Zvláštní případ představuje dnešní kaple sv. Ludmily, původně však sv. Ludvíka v Mělníku, která byla přeměna z profánního sálu již v průběhu stavby. Stejně tak ojedinělá je kaple P. Marie v Jindřichově Hradci, která byla upravena z o něco starší chodby vynášené na mostě, která spojovala křídlo zelených světnic a Staré stavení, kde se nacházela černá kuchyně.

Identifikace těchto kaplí je závislá na stavu dochování, eventuálně je nutné alespoň částečné zachování malířské výzdoby nebo písemných pramenů, protože jinak takováto kaple uniká našemu poznání. Je dokonce možné, že na řadě hradů, kde známe kaple jen z písemných pramenů, mohla být kaple řešena právě takto. Časový výskyt těchto kaplí je doložen především ve 14. a 15. století.

Graf 1. přehled typologie vztahu kaple a hradu:

1. samostatné kaple	Přemysl ovci	Lucemburk ové	pohusitská a jagellonská doba
a) samostatně stojící kaple	1 ⁴⁰⁴	1 ⁴⁰⁵	0
b) kaple přiložené nebo zapojené do obvodové hradby	1 ⁴⁰⁶	2 ⁴⁰⁷	2 ⁴⁰⁸
c) kaple připojené k paláci nebo k věži	10 ⁴⁰⁹	5 ⁴¹⁰	1 ⁴¹¹
d) kaplové věže	2 ⁴¹²	3 ⁴¹³	0
e) skalní kaple	0	1 ⁴¹⁴	1 ⁴¹⁵
f) kaple umístěné na baště	0	0	2 ⁴¹⁶
2. kaple, obsažené v dalším objektu			
a) palácové kaple	2 ⁴¹⁷	3 ⁴¹⁸	6 ⁴¹⁹
b) kaple otevřené do profánního sálu	0	8 ⁴²⁰	3 ⁴²¹
c) kaple umístěné ve věži	1 ⁴²²	4 ⁴²³	1 ⁴²⁴
d) kaple v branské věži	0	0	0
3. integrované starší kaple	3 ⁴²⁵	1 ⁴²⁶	0
4. kaple adaptované z profánního sálu	0	3 ⁴²⁷	3 ⁴²⁸
nejisté dispozice	2 ⁴²⁹	6 ⁴³⁰	2 ⁴³¹

⁴⁰⁴ Hrad u Čtyřkol?

⁴⁰⁵ Helfenburk.

⁴⁰⁶ Loket I.

⁴⁰⁷ Český Krumlov, Kost II.

⁴⁰⁸ Kunětická hora, Rabí II.

⁴⁰⁹ Hluboká, Horšovský Týn I, Houska, Křivoklát I?, Myšenec, Nižbor, Písek, kaple Všech Svatých na Pražském Hradě I. Velešín, Zvíkov.

⁴¹⁰ Hrádek u Půrkce, Osek, kaple Všech Svatých na Pražském Hradě II, Vlašský dvůr.

⁴¹¹ Křivoklát II.

⁴¹² Landštejn, Okoř.

⁴¹³ Bečov, Hasištejn, Lipnice nad Sázavou I.

⁴¹⁴ Falkštejn.

⁴¹⁵ Drábské Světničky.

⁴¹⁶ Klenová, Švihov.

⁴¹⁷ Český Šternberk, Jindřichův Hradec I.

⁴¹⁸ Krakovec, Pražský hrad, kaple P. Marie.

⁴¹⁹ Bor u Tachova II; Cuknštejn, Kestřany, Orlík, Pardubice, Svojanov.

⁴²⁰ Dražice, Egerberk, Karlštejn – kaple sv. Mikuláše a sv. Palmácia, Kost I, Maidštejn, Příbram, Roztoky u Prahy.

⁴²¹ Lipnice nad Sázavou II, Loket II, Rabí I.

⁴²² Horšovský Týn II.

⁴²³ Jenštejn, Libštejn, Karlštejn – kaple Sv. Kříže, Zlenice.

⁴²⁴ Litice nad Orlicí.

⁴²⁵ Horšovský Týn I, Týnec nad Sázavou, Velký Bor.

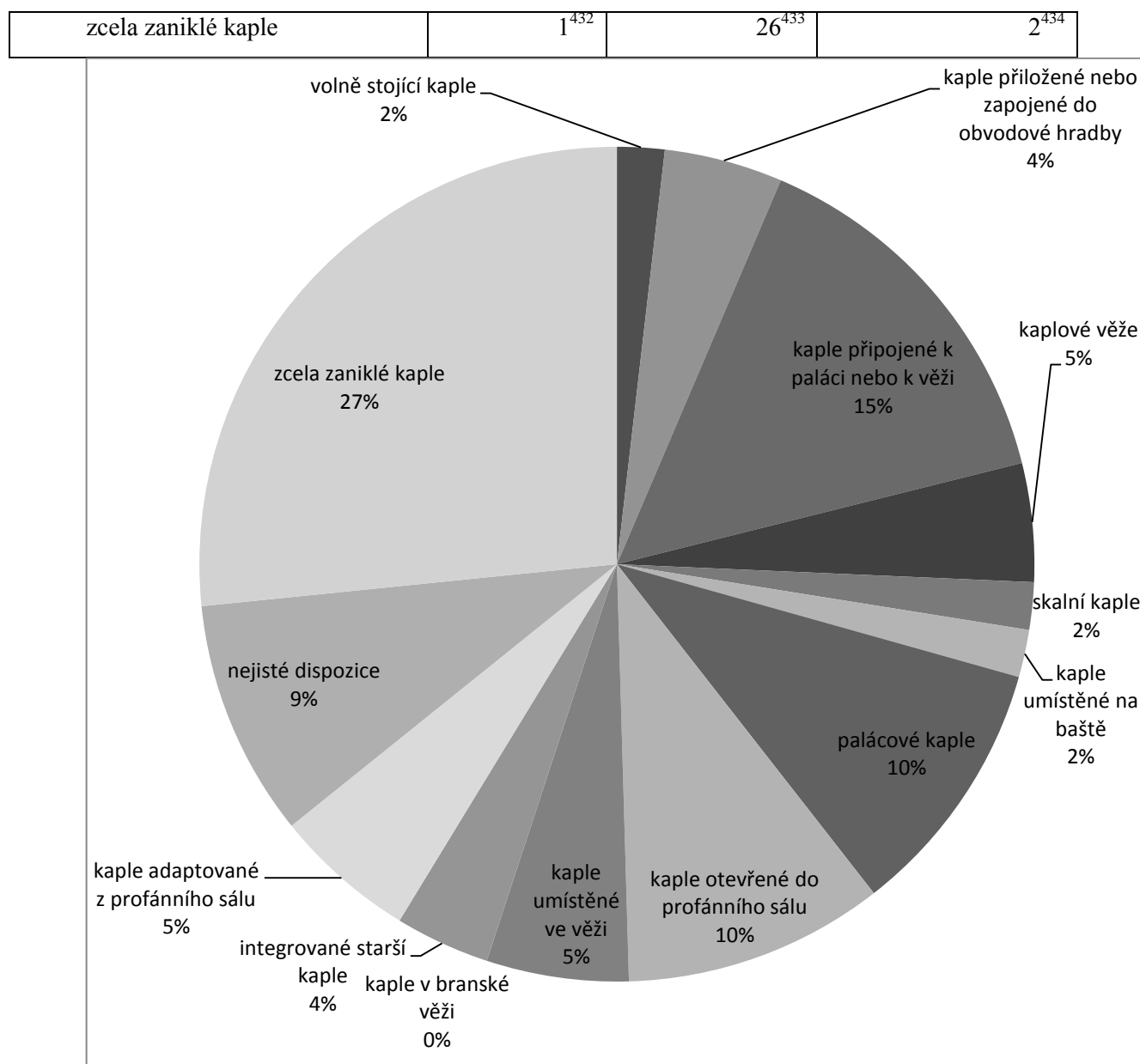
⁴²⁶ Rataje nad Sázavou – Horní hrad.

⁴²⁷ Děčín, Karlštejn – kaple P. Marie, Mělník.

⁴²⁸ Jindřichův Hradec II, Poděbrady, Žirovnice.

⁴²⁹ Blatná I, Chrudim, Kamýk.

⁴³⁰ Levín, Litoměřice, Lomnice nad Lužnicí, Stará Dubá, Škvorec, Točnick.

Graf 2. Četnost výskytu jednotlivých typů hradních kaplí v období vrcholného středověku.

⁴³¹ Smečno, Zbiroh.

⁴³² Vyšehrad.

⁴³³ Benešov nad Černou, Bor u Tachova I, Dobříš, Dolní Břežany, Hradové Střímělice, Hrubá Skála, Hrubý Rohozec, Králův dvůr na Starém městě pražském, Krasikov I, Opočno, Perštejn, Potštejn, Ronov, Preitenštejn, Příběnice I a II, Přimda?, Ronov, Roudnice, Rožmberk, Sobotka, Trhové Sviny, Trosky, Veliš, Zvířetice, Žebrák.

⁴³⁴ Budyně nad Ohří, Buštěhrad, Krasikov II.

IV. b. TYPOLOGIE SAKRÁLNÍHO PROSTORU HRADNÍCH KAPLÍ

Hradní kaple v podstatě nevytvářejí „vlastní“ typ sakrálního prostoru, ale využívají běžné dobově obvyklé dispozice, takže není nutné se o tuto typologii podrobněji zabývat, ale jen zběžně zmínit nejdůležitější tendence.

Z výše uvedeného přehledu je zřejmé, že na českých hradech dominuje jednodlní typ kaple, který podobou odpovídá době vzniku kaple. Od 14. století se velmi často setkáváme s arkýřovými kaplemi otevřenými vítězným obloukem do profánního sálu. Centrály a vícelodní dispozice jsou na našem území výjimečné.

1. Jednodlní kaple

V nestarším horizontu hradních kaplí se setkáváme s jednodlním prostorem, který byl nejčastěji uzavřen půlkruhovou apsidou. Apsida byla vždy užší než loď kaple a vítězný oblouk byl tak odsazen (kaple Všech svatých na Pražském hradě, Velešín, Landštejn). Tento typ sakrálního prostoru je zcela běžný a byl na našem území využíván již od přijetí křesťanství.

S nástupem rané gotiky v polovině 13. století se podoba sakrálního prostoru výrazně mění. Závěr kaple je většinou uzavřen polygonálně, nejčastěji pěti stranami oktogonu a loď kaple není oddělena od závěru vítězným obloukem (Písek, Nižbor, Bezděz, Houska, Osek, Český Šternberk), ale někdy se vítězný oblouk může ve zredukované formě objevit (Jindřichův Hradec). Současně dochází k většímu prosvětlení prostoru. Vzácněji se setkáváme s rovným závěrem (Zvíkov a snad i Křivoklát, na Moravě to byla kaple na Špilberku) a na Horšovském Týně se setkáme i s trojosým závěrem, který je ovšem v evropském měřítku zcela ojedinělý.

Zcela běžnou součástí kaplí 12. a 13. století byla i empora, která je doložena na řadě lokalit a je pravděpodobné, že tehdy byla nutnou součástí interiéru (kaple Všech svatých I, Landštejn, Velešín, Jindřichův Hradec, Zvíkov, Bezděz, Houska, Nižbor, Horšovský Týn, Osek).

Ve 14. století ještě doznívá podoba kaplí 13. století (Český Krumlov, Hrádek u Purkarce), ale současně dochází k razantní proměně sakrálního prostoru a k jeho výrazné individualizaci. Příkladem může být kaple sv. Vavřince na Lipnici nad Sázavou, která má čtvercovou loď umístěnou v kaplové věži, k níž se pojí užší presbytář otevřený do lodi vítězným obloukem, popřípadě kaple sv. Kateřiny na Kosti, která je uzavřená dvoubokým závěrem. Všeobecně častěji je chór užší než loď kaple (Lipnice, Levín). Také se začínají objevovat i obdélné presbytáře, se kterými se ve 13. století nesetkáváme (Hasiščejn), a presbytáře umístěné v arkýři (Krakovec). Někdy se také setkáme s obdélnou kaplí bez chóru s přímým závěrem, která je klenutá dvěma poli křížové klenby (Karlštejn, kaple sv. Kříže, Bečov, Mělník).

Zdá se, že ve 14. století empora ustupuje a již není onou nezbytnou součástí interiéru kaple, ale tu a tam se s ní stále setkáváme (Hasiščejn, Hrádek u Purkarce). To bylo dáno především intenzivnějšími styky se západní částí Evropy, kde empora nebyla příliš častá.

V 15. století se opět setkáváme s jednolodními kaplemi, jejichž závěr přechází bez vítězného oblouku do lodi (Smečno, Křivoklát, Kestřany), ale běžněji se využívají jednolodní dispozice s odsazeným chórem, který je otevřen do lodi vítězným obloukem (Rabí, Švihov, Orlík, Bor u Tachova, Blatná, Kunětická hora). Běžnou součástí těchto kaplí se opět stává empora.

2. Centrály

Všeobecně se velmi zřídka setkáme s jednolodními centrálními prostory. V nejstarším horizontu jsou rotundy (Loket, Týnec nad Sázavou). Z přelomu 13. a 14. století pochází oktogonální kaplová věž na Okoři, jejíž stěny v kapli byly prolomeny okny. Také kaple umístěná v okrouhlé věži na Jenštejně má kruhovou loď, která je ovšem dána tvarem věže. Nicméně je zřejmé, že jednolodní centrály nebyly na českých hradech příliš oblíbené.

3. Vícelodní dispozice

V pozdějším 14. století se setkáme s několika málo vícelodními dispozicemi, které ovšem mají centrální loď. Především je to kaple Věch svatých na Pražském hradě, která měla mít téměř přesně čtvercovou loď, ale zde neznáme zamýšlené prostorové řešení, mohlo jít o krátké trojlodí sklenuté na čtyři sloupy, které by evokovalo císařské kaple, nebo pravděpodobněji měl být tento prostor zaklenut na jeden střední sloup. Obdélná loď zaklenutá na střední sloup se nachází ve Vlašském dvoře v Kutné Hoře a pravděpodobně byla také na Točníku. V obou případech měl chór kaple podobu arkýře. Je dokonce možné, že podoba lodi těchto tří kaplí spolu souvisela. Podobně jako u jednolodních centrál je zřejmé, že toto prostorové uspořádání sice nebylo příliš časté, ale musíme jej považovat za velmi prestižní, protože se nacházelo pouze na nejvýznamnějších královských hradech pozdní doby lucemburské.

4. Arkýřové kaple

Od 14. století se velmi oblíbenými staly arkýře, které obsahovaly presbytář kaple a spíše výjimečně k nim příslušela i obdélná loď (Krackovec, Pražský hrad – kaple P. Marie, Vlašský dvůr v Kutné Hoře), ale běžněji se vítězným obloukem otvíraly do profánního sálu (Příbram, Maidštejn, Egerberk, Hrádek v Kutné Hoře), což je již podrobně popsáno výše. Výjimečně se ale můžeme setkat s kaplí v podobě uzavřeného presbytáře, který není otevřen ani do lodi ani do profánního sálu (Klenová).

V. NADÁNÍ, DUCHOVNÍ SPRÁVA A LITURGICKÝ PROVOZ HRADNÍCH KAPLÍ.

Otázka liturgického provozu hradních kaplí a formy jejich nadací je mimořádně zajímavá hned z několika hledisek. Jednak nám může ukázat, jak často byla kaple využívána a eventuálně také to, kdo do kaple měl přístup. Velmi zajímavé jsou také způsoby zajištění bohoslužby v kapli a jejich nadace, kde je možné rozeznat několik modelů, které se opakovaly.

V. 1. KRÁLOVSKÉ KAPLE 13. STOLETÍ

O tom, jak fungovaly královské hradní kaple 13. století v Čechách, tušíme jen velmi málo. Většina z nich není vůbec písemně doložena, a pokud přeci jen ano, tak jde o zprávy velmi útržkovité. Naproti tomu se poměrně často setkáváme s titulem „královský kaplan“, který známe u desítek kaplanů z doby Přemysla Otakara II. a Václava II., z nichž ovšem jen někteří měli co do činění s královskými hrady, a to jen s Pražským hradem a Vyšehradem.⁴³⁵

Asi nejlépe je v době přemyslovské doložena kaple Všech svatých na Pražském hradě. K roku 1185 se více méně náhodně dovídáme o jejím svěcení.⁴³⁶ K roku 1278 se připomíná vybavení kaple Všech svatých, kterou nechal pořídit zesnulý král Přemysl Otakar II.: „*Roucha kaple královské, kasule, dalmatiky, kápě a jiné ornáty byly šity jen z nejdražších balkinů, nachu a bavlny. Kalichy byly některé ze zlata, jiné ze stříbra; i jiné nádoby, určené k službě boží, až po umyvadla, byly všechny zdobeny ze zlata a ze stříbra.*“⁴³⁷ Část toho pokladu asi sloužila k reprezentaci panovníka, který si jej bral sebou na cesty, jak je patrné ze zprávy o bohaté Rudolfově kořisti, kterou získal po porážce Otakara na Moravském poli, mezi mnohými klenoty se totiž připomínají i ty, které byly součástí „*výzdoby královské kaple.*“⁴³⁸

Později za Václava II. je tato kaple doložena o něco lépe. Již k roku 1287 bylo biskupem Tobiášem povoleno udělování odpustků v kapli, dané všem, kteří kapli ve vybraný svátek navštíví (svátek Panny Marie, apoštola Petra, Všech svatých, svatého Václava mučedníka, svatého Františka mučedníka, svatě Kateřiny panny a svatého Mikuláše biskupa) a současně se připomíná Adolf, královský kaplan.⁴³⁹ K roku 1290 kronikář Beneš Krabice z Weitmile barvitě popisuje zbožnost krále Václava II., který „*měl na každý den ustanovené kaplany ke stolu a k jídlu, alespoň čtyřiařdvacet, a probošta královské kaple.*“⁴⁴⁰

Václav II. „*toužící rozmnožiti bohoslužbu ve své kapli s palácem sousedícím a ke cti Všech svatých zasvěcené*“ přenesl sem, se svolením biskupa Tobiáše, mělnickou kapitulu.⁴⁴¹ Ve stejné listině se rovněž připomíná děkan Albert, custos Cristinas, cantor Herman a ostatní

⁴³⁵DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ 2011, 71-76; DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ / ZELENKA 2011, 45-46, 106-109.

⁴³⁶CDB I, 279: „*mense iulio die secundo, qui est VI non. iulii, ad dedicacionem capelle ducis infra muros in Praga, que est in honore omnium sanctorum.*“

⁴³⁷Pokračovatelé Kosmovi, 152.

⁴³⁸Pokračovatelé Kosmovi, 149.

⁴³⁹Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně, 17; RBM II., 1092.

⁴⁴⁰Beneš Krabice z Weitmile, 177.

⁴⁴¹RBM II, 720 „*rex Wenceslaus affectans divinum cultum in capella sua contigua pallatio suo, in honore Omnium sanctorum dedicata augeri.*“

kanovníci. Kapitula ovšem dlouho na hradě nezůstala a roku 1300 se musela vrátit zpět do Mělníka.⁴⁴² O formě nadání kaple se bohužel nedovíáme nic.

Kaple Všech svatých na Pražském hradě byla vždy poněkud specifická a o dalších královských kaplích 13. století prameny zcela mlčí nebo jsou doloženy až velmi pozdně: kaple na Bezdězu je doložena až v druhé polovině 16. století,⁴⁴³ kaple na Zvíkově je doložena teprve roku 1446, kaple v Písku se nezmiňuje vůbec, kaple na Hluboké se připomíná k roku 1394, kaple na Nižboru je sice doložena až k roku 1472, ale připomíná se její nadání, které bylo jistě předhusitské a teoreticky mohlo pocházet již z doby vzniku hradu. Zmíněného roku král Vladislav přenesl starší zástavní zápis krále Václava IV. na hrad Nižbor na Alexandra Kapouna, a navíc mu zastavil i ves Počaply, která patřila k hradní kapli sv. Kateřiny, a to s podmínkou, že pokud by byl u kaple ustanoven kaplan, tak ves bude muset vrátit.⁴⁴⁴

V podstatě jediná kaple, o které máme informace ze 13. století je na Křivoklátě. Z roku 1287 se zachovala zpráva o tom, jak biskup Tobiáš sděluje Václavovi II., že on osobně nemůže vysvětit oltář na Křivoklátě „*altare unum in Purglino castro*“, ani nemůže přenést svou pravomoc na jiného biskupa z řádu dominikánů, protože na něj byla uvalena klatba papežským legátem.⁴⁴⁵

Tímto jsou zprávy o královských kaplích 13. století v Čechách v podstatě vyčerpány. Není spolehlivě doložena jediná fundace kaple, nevíme, jak zde byly ustanoveny bohoslužby a nevíme ani to, kdo ustanovoval v kapli kaplany.

Naštěstí se poměrně dobře dochovaly písemnosti ke kapli na brněnském Špilberku, i když se tato kaple nenachází na území Čech, může poskytnout velmi cenné údaje o fungování královských kaplí.

Kaple poprvé vystupuje v psaných pramenech roku 1277, kdy byla nadána Přemyslem Otakarem II. V úvodu listiny, který jako obvykle uvádí pohnutky fundace, je řečeno, že se tak stalo „*k chvále domácí a chrámové bohoslužby a také k oslavě vlády krále ... kterou jsem uctivě ustanovil v různých částech našich zemí ...*“ a dále ustanovuje „*aby naše kaple v Brně, kterou jsem nechal vystavět a vysvětit ke cti sv. Jana Křtitele*“ byla obdarována dvorem a čtyřmi lány ve vsi Řečkovice a vsi Sulostovice (dnešní Jundrov)⁴⁴⁶ se vším příslušenstvím. Dále byl ustanoven rektor kaple Jindřich, děkan v Doubravníku.⁴⁴⁷

Roku 1287 se připomíná Jindřich „*rector capelle Brunensis castri*“, který je asi totožný s oním Jindřichem, kterého ustanovil Přemysl Otakar II. roku 1277.⁴⁴⁸

Václav II. roku 1300 daroval patronátní právo ke kapli „*ius patronatus capelle nostre in castro nostro Spilberch ante Brunnam ... in honore s. Johannis Baptiste dedicate*“ řádu německých rytířů, a to se vším nadáním, vsí Řečkovice a další vsí Judrovem k mlýnu na řece Svatce. Dále ustanovil bratra Hermanna k bohoslužbě v kapli.⁴⁴⁹

⁴⁴²RBM II, 800.

⁴⁴³K problematice zasvěcení kaple na Bezdězu respektive v Podbezdězi sv. Michaelovi viz katalog.

⁴⁴⁴SEDLÁČEK VIII, 76.

⁴⁴⁵Formulář Tobiáše z Bechyně 1279-1296, 137.

⁴⁴⁶To plyne z pozdější listiny Václava II., kdy daroval patronátní právo řádu německých rytířů a zatímco dvůr v Řečkovicích je uváděn nadále, místo Sulostovic se uvádí Judendorf, tedy dnešní Jundrov RBM IV, 754.

⁴⁴⁷CDM IV, 199-200; CDB V/2, 555-557; RBM II, 456.

⁴⁴⁸CDM IV, 223; RBM II, 612.

⁴⁴⁹RBM IV, 754.

Dějiny kaple jsou ovšem zajímavé i v následujícím období, a tak není důvod se jimi alespoň v krátkosti nezabývat. Roku 1331 Jan Lucemburský daroval „*Capellam Castri nostri Spilberch*“ se všemi užitky a příjmy nově založenému špitálu kláštera cisterciáček na Starém Brně a provisor špitálu za to měl povinnost obstarat služebníka pro bohoslužbu v kapli, který bude k dispozici kastelánovi téhož hradu.⁴⁵⁰ Není ale známo, jak se patronátní právo vrátilo do rukou Jana Lucemburského, když je předtím Václav II. daroval německým rytířům. Následujícího roku 1332 bylo předešlé darování kaple potvrzeno olomouckým biskupem Hynkem a kaple byla inkorporována pod patronátní právo kláštera cisterciáček na Starém Brně. Dále bylo potvrzeno, že správce hospitálů může svobodně disponovat a spravovat nadání kaple, a dále byl zpřesněn princip osazování kaple, provisor kláštera měl ustanovit kněze a jeho prezentace podléhala souhlasu abatyše kláštera, která mohla s volbou souhlasit nebo ji odmítnout.⁴⁵¹

Výše zmíněné ustanovení o svobodné správě majetku a příjmů kaple se stalo předmětem sporu mezi abatyší kláštera na Starém Brně a „*rectorem capellae in Spilberg*“ Vojslavem (šlo o dvůr a čtyři lány u vsi Řečkovice).⁴⁵² Spor byl řešen papežskou kurií v Avignonu a papež ustanovil, že tento spor má rozhodnout opat kláštera v Třebíči.⁴⁵³ Spor byl vyřešen v roce 1358, kdy bylo dáno za pravdu rektoru kaple.⁴⁵⁴ Podstatné ale je, že mezi lety 1332 a 1354 došlo ke změně patrocina, kaple se totiž již neuvádí se zasvěcením sv. Janu Křtiteli, ale sv. Václavovi. Také se zde uvádí rektor kaple, který vystupuje dosti nezávisle, a to bez jakékoliv zmínky o špitálu. Patronátní právo kláštera cisterciáček na Starém Brně ovšem zůstalo zachováno a doloženo je i stejné nadání kaple. Zmíněné skutečnosti ukazují na to, že mezi více uvedenými lety došlo ke změně patrocina, které bylo doprovázeno i jistou změnou v zajištění kaple, oboje nejspíše souvisí s osobou Jana Jindřicha, který se těmto věcem poměrně pečlivě věnoval.⁴⁵⁵

Roku 1365 Jan Jindřich získal odpustky „*ad capellam s. Wenczeslai sitam in castro Spilberch prope Brunnam*“.⁴⁵⁶

Spor mezi rektorem kaple a klášteřem cisterciáček měl ovšem pokračování. Zdá se, že klášter se s rozsudkem nesmířil a nepodnikl k nápravě žádné kroky, takže na něj byla uvalena klatba a exkomunikace, která byla sejmuta teprve roku 1365 zásahem papežského auditora Huga,⁴⁵⁷ který spor znovu řešil, a to tentokrát ve prospěch kláštera. Rozsudek mezi rektorem a klášteřem byl potvrzen roku 1369,⁴⁵⁸ dovolání Vojslava bylo téhož roku zamítnuto papežskou kurií a předešlý rozsudek byl znovu potvrzen papežem.⁴⁵⁹

V roce 1418 byl prezentován klášteřem cisterciáček na Starém Brně nový rektor kaple Jan z Broumova.⁴⁶⁰

⁴⁵⁰CDM VI, 332; RBM II, 723.

⁴⁵¹CDM VI, 340-341; RBM III, 758.

⁴⁵²Tento dvůr byl kapli darován již Přemyslem Otakarem II. roku 1277.

⁴⁵³CDM VIII, 227; Monumenta Vaticana II, 120.

⁴⁵⁴CDM IX, 67-70.

⁴⁵⁵V Čechách Jan Jindřich vydal fundační listiny ke kapli sv. Palmácie na Karlštejně, sv. Apolináře na Žebráku, a na Moravě je to především kaple sv. Prokopa.

⁴⁵⁶Monumenta Vaticana III, 315.

⁴⁵⁷CDM IX, 304.

⁴⁵⁸AZK I, 169.

⁴⁵⁹CDM X, 96-101.

⁴⁶⁰AZK I, 251.

V případě kaple sv. Jana Křtitele, později sv. Václava, tedy známe nadání kaple, ke kterému došlo krátce po dokončení stavby. Kapli, i přes poněkud odvážnou přestavbu, je možné datovat do 70. let 13. století.⁴⁶¹ Ve fundační listině ale není ustanoven počet mší, jak bylo ve 14. století zvykem.

Mimořádně zajímavé je také doložené darování patronátního práva řádu německých rytířů a stejně tak i pozdější filiace kaple ke špitálu kláštera cisterciáček na Starém Brně. Lze oprávněně předpokládat, že podobně byly nadány a spravovány i královské hradní kaple v Čechách.⁴⁶²

V. 2. KRÁLOVSKÉ KAPLE 14. STOLETÍ

Podobně velkou neznámou, jako jsou přemyslovské hradní kaple 13. století, jsou i královské hradní kaple v době Jana Lucemburského, a to jak ty starší, tak i těch několik málo, které za jeho vlády vznikly. Jde především o kapli na hradě Hasištejně, který je, jak se zdá, jedním nemnoha hradů Jana Lucemburského.⁴⁶³ O kapli opět nevíme prakticky nic, jen to, že „*kaple na Hasištejně*“ je uvedena v registrech papežských desátků k letům 1352, 1369, 1384, 1385 a 1399, kdy je označena jako „*pauper*“, tedy jako chudá a neplatil se z ní žádný desátek. Teprve roku 1404 byly odvedeny 3 groše,⁴⁶⁴ ale to je vše co o kapli víme. Nějaká hradní kaple existovala snad i na Preitenštejně, který je v dosavadní literatuře vcelku shodně označován za hrad Jana Lucemburského. Kaple sv. Wolfganga je zde spolehlivě doložena teprve v polovině 17. století a jakýsi kaplan se připomíná již za husitských válek, ale skutečné stáří kaple je neznámé.

Situace se výrazně zlepšila s nástupem Karla IV. Jednak byly zavedeny erekční a konfirmační knihy, které jsou prvořadým pramenem pro poznání církevních dějin 14. století, a také po delší době došlo k obnovení stavební činnosti panovníka.

Velmi zajímavé jsou dvě fundační listiny vydané v téže době Janem Jindřichem. První se týká nově založeného hradu Karlštejna, kde Jan Jindřich založil kapli sv. Palmácia, a druhá se váže k přestavbě staršího hradu Žebrák. Obě listiny jsou psány podle stejného vzoru a liší se pouze v předmětu fundace. Listina pro Karlštejn byla vydána 3. září 1348, listina pro Žebrák je z téhož roku, ale přesné datum není uvedeno. Fundační listina kaple na Žebráku uvádí toto:

„My Jan z Boží milosti kníže Korutanský, hrabě Tyrolský a Kraňský, jak všem současným i tak budoucím, chceme, aby se jim donesla vědomost, že my rozvažující ve své mysli mezi různými opečováními, která nám vždy ležela na srdci, a proto, že jsme božskou dobrotu uráželi mnohými urážkami, toliko ducha, a k zbytečným věcem jsme se obrátili od poznání povznešenosti stvořitele. Proto uznali jsme za ozdravné a vhodné rozumné rady, aby nejvyššímu knížeti knížat, všech pánů, s jehož povolením držíme knížectví na zemi, a jeho nejslavnější matce Marie věčné panny, a Všech svatých, k jeho ctihodnosti, slávě, a k oslavě

⁴⁶¹KUTHAN 1994,

⁴⁶²Jak si ještě ukážeme, filiace je jedna z poměrně častých možností, jak ustanovit bohoslužby na šlechtických hradních kaplích.

⁴⁶³ZÁRUBA 2012, 287-304.

⁴⁶⁴Registra decimarum papalium, 69.

*mysteria bohoslužby, kterouž se slaví svatá oběť těla a krve pána Krista, na kterou není nic lepšího ... svatému nejjasnějších knížat, králů Čech, a obzvláště nejvýtečnějšímu a blahoslavenému knížeti Václavovi, patronu téhož království, z jehož rodu pocházíme, jehož stopy následujeme, jak je nám možné, vši pilností rozmnožili, aby spravedlivý a milosrdný otec, který vede skutky lidské, aby za jeho druhého příchodu, posuzoval na vahách dobré, odpustil naše špatné a nespočetné skutky, a na přímluvu jiných, a aby nám byl soudce při strašlivém soudu milostiv. Proto vyzdvihl jsem kapli ke cti svatého Apolináře, ... na hradě našem zvaném Žebrák, který jsem koupil za naší vlády, která byla tak opuštěná, že se v ní po delší čas bohoslužba konala jen velmi zřídka ... chceme naším nadáním, aby se v ní každý den sloužila mše svatá rektorem, nebo jeho vikářem, a to na věčné časy. Proto dáváme ves naší zvanou Praskolesy, za naší vlády koupenou, jmenované kapli, se všemi jejími právy, lidmi, daněmi, platy, požitky atd. ... i se vším příslušenstvím. ... ustanovujeme služebníka našeho Alberta na doživotí do kaple a jemu a jeho nástupcům nařizujeme, aby tu sloužili mše. Také ustanovujeme, aby kaplanovy byla dána strava, letní i zimní oděv, a to tak často, jak to dostávají ostatní služebníci našeho hradu. Klerik téže kaple dostane zimní oděv, také od kteréhokoliv vlastníka hradu, což platí na budoucí věčné časy ...*⁴⁶⁵

Listina pro kapli sv. Apolináře se liší jen v předmětu nadace: „Proto vyzdvihl jsem kapli ke cti svatého Palmácia, ..., postavenou na našem hradě Karlštejně, chceme naším nadáním, aby se v ní každý den sloužila mše svatá rektorem, nebo jeho vikářem, a to na věčné časy ...“ k čemuž byla kaple nadána vsí Žebrákovou Lhotou.⁴⁶⁶

Nadace kaple na Žebráku byla potvrzena Karlem IV. v roce 1349 po převzetí hradu,⁴⁶⁷ ale již roku 1357 při založení karlštejnské kapituly došlo ke změně. Kaple sv. Apolináře byla inkorporována ke Karlštejnské kapitule: „A dáváme k tomu mocí tohoto listu svobodný souhlas, že kaple našeho hradu v Žebráku, čili všechny její časné příjmy a užitky, se mohou skrze řečeného arcibiskupa, místního ordináře, přivtělit a provždy připojit témuž děkanu a jeho děkanství a mají se s ním spojit tak, aby ten, kdo je a časem bude děkanem, vládl těmi příjmy a bral je k svému užívání, přitom se však postaral, aby povždy byla denně sloužena v kapli řečeného hradu nějakým knězem mše. Chceme též, aby tomu knězi, který bude v té kapli číst, jsa k tomu děkanem ustanoven, byla oním arcibiskupem přiřčena ořeja toho oltáře, ať bude jakákoliv, a určeno, aby plynula v jeho prospěch.“⁴⁶⁸ Fundace byla potvrzena 1. října téhož roku arcibiskupem Arnoštem, a to i s přivtělením kaple na Žebráku ke kapitule.⁴⁶⁹ Později se připomínají „capellani castris in Mendico“, kteří v souladu s fundační listinou nechtěli již nadále odvádět ofeje farnímu kostelu ve stejnojmenném městečku poblíž.⁴⁷⁰

Kapli Panny Marie a sv. Mikuláše na hradě zaštitila kapitula založená roku 1357. V zakládacím listě je bohoslužebný řád: „Každodenně na úsvitu při východu slunce sejdou se v kapli Panny Marie, aby sporádaně a zbožně říkali kanonické hodinky, oděni superpelicemi a majíce po způsobu kanovníckém chórové mitry. Rozdělení na dva chóry budou střídavě stát a sedět, při čtení žalmů budou dělat potřebné pomlky, tj. budou u veršů dodržovat jejich předěly; podobně i u nešpor v jejich hodinu. Co se týče těchto kanonických

⁴⁶⁵Listy děkanství karlštejnského, 12-13. Kronyka česká, list 321; Rozkot 1903 I, 26-29, II, 65-68.

⁴⁶⁶Listy děkanství karlštejnského, 8-9.

⁴⁶⁷Listy děkanství karlštejnského, 15-16.

⁴⁶⁸LE I, 2; Listy děkanství karlštejnského, 20; FIŠER 1996, 268.

⁴⁶⁹Listy děkanství karlštejnského 1906, 22-23.

⁴⁷⁰HLAVÁČEK / HLEDÍKOVÁ 1973.

hodinek, budou je odříkávat bez zpěvu, dokud s pomocí Boží nerozmnožíme počet osob včetně nich na deset. Jakmile však bude jejich počet dosažen, budou od té doby povinni v řečené kapli slavné Panny Marie, anebo kdykoliv by do ní nemohli mít pohodlný přístup, v kapli svatého Mikuláše, ony jednotlivé hodinky uctivě a zřetelně zpívat podle noty. Každodenně pak budou děkan a řeční kanovníci podle druhu slavnosti čili tak, jak příslušné doby vyžadují, povinni sloužit nejméně tři odpovídající nezpívané mše, dvě ve hradě, jednu totiž v kapli Panny Marie, druhou v kapli svatého Mikuláše a třetí ve filiálním kostele, kdežto o hlavních slavnostech našeho Původce a slavné Rodičky Boží, ustavičné Panny Marie, jakž i andělů, Křtitele Páně, apoštolů, dědiců zemských, posvěcení chrámu, a každou neděli budou v kapli Panny Marie anebo kdyby jim snad z nějakého důvodu nebyla přístupná, tehdy v kapli svatého Mikuláše zpívat podle noty mši toho dne a nešpory první i druhé, a to tak, že až se naplní zmíněný počet desíti kanovníků čili kněží, budou od té doby povinni každého dne odzpívat nejméně jednu mši podle noty. Dále pak budou pro všechny potřebné neustále přechovávat v jedné z těchto kaplí, tj. oněch Znamení či blahoslavené Panny nebo svatého Mikuláše, svátost těla Páně a posledního pomazání. Rovněž o prosebných dnech budou konat obvyklé litanie s procesím. Při mši a oficiu denním i nočním čili při kanonických hodinkách se bude držet obřadů a předpisů pražského kostela.“⁴⁷¹

Kaple Ostatků Umučení Páně, tedy sv. Kříže, a to jak v prostoru dnešní kaple sv. Kateřiny, tak i později ve věži sv. Kříže, byla liturgicky využívána jen ve výjimečných příležitostech, a to většinou za přítomnosti panovníka.⁴⁷²

Kapitula rovněž získala poměrně rozsáhlé příjmy, které jsou taktéž uvedeny v zakládací listině: „*přidělujeme jim totiž, udělujeme a dáváme ve jménu Kristově desátky ze všech našich příjmů náležející ke hradu Karlštejnu, ať z městeček nebo vesnic a jiných věcí, jak v penězích, tak i v zrní*“ a podíl byl vyjádřen příjmy v následujících místech: Beroun, Loděnice, Poučnick, Třebáň, Hostomice, Čísovice, Kytín, Dobříč, Milín, Dubenec, Dušníky, Čim, Tetín, Žloukovice, Chýnově, Vraž, Trubín, Zdice, Koda, Hudlice a z mlýna ve Slušticích. Každý kanovník měl získat 6 kop grošů a dvacet pět štychů v obilí, zbytkem měl disponovat děkan. Ofěra darovaná v kaplích nebo ve filiálním kostele měla být přičtena arcibiskupem hebdomadáři anebo tomu, kdo sloužil mši, při níž byla ofěra darována.⁴⁷³

Později se nadání kapituly rozšiřovalo. Roku 1379 získala kapitula od karlštejnského děkana Litolda louku, vinici a tůň na Berounce.⁴⁷⁴ O rok později dvě menší stavení, 24 grošů úroku z lázně, 15 grošů z domu jakéhosi Haška a velký dům se zahradou.⁴⁷⁵ Roku 1386 Václav IV. daroval kapitule farní kostel sv. Ludmily na Tetíně⁴⁷⁶ a roku 1387 připojil k daru i farní kostel v Mořině.⁴⁷⁷ Roku 1389 daroval kanovník Antonín kapitule úrok v Mněňanech a o rok později ještě další úrok v Dobřicích, za což žádal, aby za něj byla sloužena mše, a podobě učinil i kanovník Jiljí.⁴⁷⁸ Roku 1396 daroval Václav IV. kapitule kostel sv. Mikuláše

⁴⁷¹FIŠER 1996, 267.

⁴⁷²FIŠER 1996, 64-65.

⁴⁷³FIŠER 1996, 267-268.

⁴⁷⁴Listy děkanství karlštejnského, 25-26.

⁴⁷⁵Listy děkanství karlštejnského, 28.

⁴⁷⁶Listy děkanství karlštejnského, 30-31; LE III, 269.

⁴⁷⁷Listy děkanství karlštejnského, 33-34.

⁴⁷⁸Listy děkanství karlštejnského, 35-37.

na Malé Straně v Praze,⁴⁷⁹ následujícího roku to je kostel sv. Jakuba v Berouně⁴⁸⁰ a roku 1398 farní kostel Bezděticích.⁴⁸¹ Za Václava IV. také stoupl počet kanovníků z 5 na 12, což je doloženo k roku 1412,⁴⁸² ovšem kdy přesně došlo ke zvýšení počtu kanovníků, není známo.

Vedle Karlštejna je i dobře doloženo nadání kaple Panny Marie ve Starém paláci Pražského hradu. Roku 1356 Karel IV. potvrdil změnu v nadání „*ad capellam suam S. Mariae V. in palatio regali castris Pragensis*“, kdy zemský notář a svatovítský kanovník Štěpán vyměnil poloviční důchod 2 ½ kop grošů ze svého důchodu v Motole náležející ke kapli Panny Marie s malostranským měšťanem Hynkem Elyem za tutéž sumu důchodu v Kročehlavech u Kladna.⁴⁸³

Velmi zajímavá je i nadační listina vydaná roku 1360 Karlem IV. pro zajištění bohoslužby na Potštejně, který tehdy byl královským hradem. Nadání ovšem nesměřovalo ke kapli na hradě, ale bylo určeno farářům u kostela sv. Vavřince v Potštejně, který dostal jeden lán z popluží ve vsi „Placz“ a za to měl on a jeho nástupci sloužit mše dvakrát týdně „*in nostra capella, videl. in castro Potenstein constructa*“.⁴⁸⁴ Jde o velmi zajímavý příklad nadace, která ukazuje, jak mohly být zajištěny bohoslužby na méně významných královských hradech.

Většina královských kaplí byla tedy nadána nepříliš bohatě, a to s výjimkou kaple a kapituly Všech Svatých na Pražském hradě a karlštejnské kapituly. Bohužel dnes již neznáme nadání, které patřilo ke Křivoklátu a k Vlašskému dvoru, ale zdá se, že kaple, které jsou označovány jako „kaple královské“ byly zajištěny velmi dobře a setkáváme se zde i s větším počtem duchovních, zatímco u běžné kaple na královském hradě mohl být ustanoven jeden kaplan, nebo dokonce liturgii mohl obsluhovat i kněz docházející z příslušného kostela, kterému kaple podléhala, jak je to doložené v případě Potštejna.

DĚKANI A KAPLANI NA KRÁLOVSKÝCH HRADECH

Kaple na královských hradech i kaple královské byly často spravovány rektorem, (rector), děkanem,⁴⁸⁵ nebo proboštem (prepositus). Rektor kaple je doložen již k roku 1277 na brněnském Špilberku a později i u kaple sv. Palmácia na Karlštejně, Žebráku, Křivoklátu a ve Vlašském dvoře v Kutné Hoře, tedy na nejvýznamnějších královských hradech. U některých těchto kaplí pak existoval i větší počet duchovních, kteří zabezpečovali liturgický chod kaple, což je doloženo především na Křivoklátě, kde jsou ostatní duchovní označováni jako kaplaní nebo dokonce jako kanovníci kaple. Titul děkan nebo rektor kaple je doložen i mimo hradní prostředí a způsobil řadu nejasností. A. Sedláček dokonce z opakovaných údajů o představeném a o kanovnících kaple zvažoval možnost, zda na Křivoklátě nebyla v době Václava IV. zřízena kapitula.⁴⁸⁶ Podobné nesnáze najdeme i v případě datování fundační

⁴⁷⁹Listy děkanství karlštejnského, 37-39; LE IV, 455.

⁴⁸⁰Listy děkanství karlštejnského, 41-45.

⁴⁸¹Listy děkanství karlštejnského z let 1322 – 1625, 45-47.

⁴⁸²Listy děkanství karlštejnského z let 1322 – 1625, 49.

⁴⁸³LE I, 16.

⁴⁸⁴LE I, 22-23; Kurka 1914, 577.

⁴⁸⁵Funkci děkana kaple najdeme ovšem i na šlechtických hradech, viz Český Krumlov nebo Lipnice nad Sázavou.

⁴⁸⁶SEDLÁČEK VIII, 12.

listiny pro kapli sv. Palmácia na Karlštejně, kdy bylo zpochybněno datum 1348, které J. Taige opravuje na rok 1358 s tím, že se v listě mluví o děkanovi, který zde nemohl být před založením kapituly v roce 1357.⁴⁸⁷ Děkan je ovšem doložen i v sesterské fundační listině kaple na Žebráku, který Jan Jindřich vlastnil jen do roku 1349, což (vedle F. Kavkou uvedeného argumentu, že Jan Jindřich v padesátých letech 14. století užíval titulu „z milosti Boží markrabě moravský“)⁴⁸⁸ potvrzuje správnost data listiny 1348.

U některých kaplí se pak setkáváme s označením „*capella regia*“, tedy královské kaple. Poprvé tomu je v případě kaple Všech svatých na Pražském hradě, později přibude Karlštejn, Křivoklát a Vlašský dvůr. Zdá se, že toto označení nesdělovalo jen fakt, že kaple byla na královském hradě, protože se s ním setkáváme jen na některých královských hradech a asi ne náhodou na těch nejvýznamnějších. Je možné, že tyto kaple měly v životě královského dvora nějaké výjimečné postavení.

Výčet „královských kaplí“ je uveden v listině z roku 1400, která byla vydána Václavem IV., a ustanovila Mikuláše proboštem hned čtyř královských kaplí: „1400 listopad, nebo prosinec?. (král Václav IV.) ustanovuji Mikuláše biskupa Nazerského zповědníka svého proboštem kaplí královských na Křivoklátě, Karlštejně a Horách Kutných, též při Dvoře královském, aby tu slouženo denně, buď král přítomen neb nebud'. Dáno v Praze.“⁴⁸⁹

Co ale bylo podstatou „královské kaple“ a čím se odlišovala od ostatních kaplí na královských hradech, nevíme. Je možné, že děkani a kaplani těchto kaplí hráli nějakou významnější roli na dvoře panovníka.

V. 3. ŠLECHTICKÉ KAPLE

Hradní kaple se na šlechtických hradech začínají objevovat koncem 13. století, ale jejich počet je nevelký a písemně nejsou doloženy.⁴⁹⁰ V druhé polovině 14. století se situace značně změnila a doložena je celá řada fundací hradních kaplí i jiných právních úkonů, které jsou spojeny s provozem hradní kaple.

Zdá se, že je možné vysledovat několik modelů zajištění kaple, které ovšem známe i z nehradního prostředí. Prvním modelem je inkorporování kaple k příslušnému kostelu, jeho kněz měl osobně povinnost sloužit mše v kapli, nebo za sebe zřídit (většinou dva) vikáře.

Druhou možností bylo v kapli nadat oltář, nebo u kaple založit kaplanství s vlastním knězem či kaplanem, který zajišťoval bohoslužbu. Tento model byl finančně náročnější a je dobře doložen jak v konfirmačních, tak i erekčních knihách.

Poslední možností bylo u kaple založit kapitulu, což se na šlechtickém hradě stalo jen jednou, a to v Lipnici nad Sázavou.

⁴⁸⁷Listy děkanství Karlštejnského, 14-15.

⁴⁸⁸KAVKA 1997, 17.

⁴⁸⁹SEDLÁČEK 1914a, 323.

⁴⁹⁰Zajištění bohoslužeb na Českém Šternberku, kde se nachází pravděpodobně nejstarší šlechtická hradní kaple, je doloženo až k roku 1408. Viz níže.

V. 3. a) INKORPOROVANÉ KAPLE

Jak bylo výše naznačeno, spočívá tento model v tom, že nadání kaple bylo směřováno ke kostelu nebo k oltáři v kostele, ke kterému byla kaple příslušná. Kněz tohoto kostela měl následně povinnost, v souladu se zněním nadační listiny, pravidelně docházet na hrad a zde sloužit mše. Popřípadě za sebe sjednat náhradu v podobě dvou vikářů.

Takto fundované kaple jsou doloženy na několika významných lokalitách zvláště v nejstarším horizontu výskytu šlechtických kaplí v první polovině a třetí čtvrtině 14. století. Je tedy možné, že šlo o archaičtější model, který byl později nahrazován fundací k oltáři nebo založením kaplanství.

Akt samotné filiace je vzácně doložen na Staré Dubé, kde je z doby kolem roku 1350 doložena listina, v níž Ondřej z Dubé prohlašuje, že kapli sv. Klimenta, kterou nově vystavěl a nadal na hradě Dubá, chce inkorporovat k farnímu kostelu v Hradišti (Lštění). Ke zmíněnému kostelu, v jehož okrsku se kaple nacházela, ovšem Ondřej neměl patronátní práva a nebyl pod jeho správou, což bylo asi důvodem vzniku této listiny. Ondřej dále deklaruje přání, aby kaple byla ke zmíněnému kostelu filiální. Farář na Hradišti měl v kapli konat bohoslužby a vést duchovní správu. Text listiny uvádí toto: *„Vznešený a udatný pán Ondřej z Dubé, jsa podnícen Boží důvěrou a vedením, založili jsme a fundovali novou kapli na hradě Dubá, (vysvěcenou) ke cti sv. Klimenta, za záchranu své duše a svých rodičů, v božím souladu se svou ušlechtilostí, vycházející od nás ponížených a zbožných, aby řečená fundace a stavba řádně souhlasila se zbožným záměrem, jak jsme byli rozhodnuti, chtějíce tak bohoslužbu slova nezmenšenou, ale rozšířenou a zmíněnou fundací a stavbou mít platnou a zbožnou, titíž přítomní podepsaní potvrzujeme patrocinium. Ale protože dotčený hrad Duba, v kterém je založena řečená kaple, je situován za hranicí farního kostela na Hradišti (Lštění) nad břehem řeky Sázavy, a který není v naší pravomoci, a předběžné rozhodnutí nad fundací dotčené nové kaple vytváří do jisté míry závazek k řečenému kostelu na Hradišti. Říkáme, chceme*

*a deklarujeme, že řečená kaple na hradě Dubá je a bude muset být na věčné časy filiální ke kostelu v Hradišti, což potvrzujeme, a za (nás) přítomné rozhodujeme se filiovat a inkorporovat (kapli) k vypsánému (kostelu), skrze jehož kněze a jeho nástupců také jeho zástupců bude v řečené kapli vedena a slavená bohoslužba“.*⁴⁹¹

K roku 1377 je doložena smlouva mezi Vítem, farářem ve Zlatníkách a Matyášem zvaným Goldner, měšťanem Starého města Pražského, který měl v pronájmu poplužní dvůr a tvrz v Dolních Břežanech o zajištění bohoslužby v kapli „na hradě“.⁴⁹² Farář ve Zlatníkách měl obdržet 4 měřice pšenice, ječmene a žita ze dvora a polí v Břežanech, dále si měl ponechat desátek a ofeje z kaple a zato měl v kapli sloužit mše.

Také na Českém Krumlově je doloženo, že farář u kostela sv. Víta měl povinnost zajišťovat bohoslužby v kapli na hradě. Jednak je to již roku 1346, kdy byla podána žádost o uchování božího těla v kapli, a to z důvodu, že v případě potřeby posledního pomazání se farář nemůže vždy rychle dostavit na hrad. V nadační listině kostela sv. Víta ve městě je pak uvedeno, že ofeje z hradní kaple má přijímat kněz kostela a za to má sloužit mše

⁴⁹¹Cancellaria Arnesti, 165-166.

⁴⁹²Historický archiv XXIII, 152; LE II, 138.

v kapli, v případě přítomnosti pána hradu asi dle jeho potřeby, v případě jeho nepřítomnosti o tom měl rozhodovat kastelán a mše se měla konat třikrát týdně. V případě, že na hradě nebyl ani kastelán, měla být bohoslužba sloužená jednou týdně.⁴⁹³ Od povinnosti sloužit mše na hradě byl farář později osvobozen, respektive byla tato povinnost přenesena k nově založenému špitálu.⁴⁹⁴

Podobně byly zajištěny bohoslužby i na hradě Velešíně. Roku 1361 bylo vydáno nové nadání velešínského kostela, kde je uvedeno, že farář dostal jeden dvůr ve Velešíně a další ve vsích Lahut a Kladyni a lesy v Otloce a Hrači, což vynášelo asi 9 a 1/2 kopy grošů ročně, a to jako nadání na vydržování dvou vikářů, za což měl on osobně, nebo jeho vikáři denně sloužit jednu mši „*in castro Welessinensi*“, dále mši o svátku sv. Václava, patrona kostela a o sobotách Panně Marii a o jiných svátcích.⁴⁹⁵ K roku 1408 jsou zmíněni dva vikáři na hradě, kteří byli podřízeni faráři ve Velešíně, což potvrzuje, že předešlá nadační listina byla v platnosti.⁴⁹⁶

Také na Rožmberku je k roku 1356 doložen tento princip zajištění bohoslužby. Zmíněného roku Petr, Jodok, Oldřich a Jan z Rožmberka darovali kostelu sv. Mikuláše obilný desátek ze dvora Mýto (Mutam). Zato měl kněz „*in capella castris nostri Rozenberch*“ sloužit bohoslužby, a to jednu prostou mši v sobotu, a pokud by ji nemohl sloužit v sobotu, tak ji měl sloužit v neděli.⁴⁹⁷

Na Českém Šternberku byla bohoslužba v kapli a kostele v Měchově, „*dle starobylého zvyku*“, zajištěná desátkem ze dvou popluzí ve vsi Měchnov, což je doloženo k roku 1408.⁴⁹⁸ Velmi zajímavá je ona formulace „*dle starobylého zvyku*“, což dokazuje to, že ke kapli pravděpodobně neexistovala psaná nadační listina. To by mohlo ukazovat na velmi starou tradici sahající možná k samotnému vzniku kaple.

K roku 1413 je doloženo nadání Zikmunda z Vartenberka k farnímu kostelu v Děčíně, a to v podobě ročního platu 7 kop grošů s podmínkou, že děčínský farář, nebo jím určený kaplan, bude denně sloužit bohoslužby v kapli Děčínského hradu, a o Vánocích, Velikonocích a na den sv. Jiří bude tato mše zpívána.⁴⁹⁹

O dalších kaplích spíše jen tušíme, že byly podobně podřízeny farnímu kostelu, a jsou obvykle velmi špatně doloženy v písemných pramenech.

V. 3. b) KAPLE S VLASTNÍM NADÁNÍM

Z průběhu 14. století, zvláště z druhé poloviny, máme doloženou řadu fundací hradních kaplí. První si ale povšimněme mimořádně zajímavé listiny, která řeší vztah mezi hradní kaplí a farním kostelem.

⁴⁹³UKB I, 21; Notizenblatt II, 359; Notizenblatt III-IV, 417.

⁴⁹⁴UKB I, 50; LE I, 92.

⁴⁹⁵LE I, 34.

⁴⁹⁶UKB I, 159.

⁴⁹⁷PANGERL 1865, 114-115.

⁴⁹⁸AJ VI, 345-346.

⁴⁹⁹Archiv Národního Muzea, sbírka A, č. 315; Liber erectionum VIII: Archiv Pražského hradu, font Archiv Metropolitní kapituly, sign. Cod II/8, fol. r. 10.

Tato listina pochází z roku 1383 a týká se rožmberského Maidštejna. Tohoto roku byla ves Třísov i s hradem Maidštejn, do té doby patřící pod faru v Újezdu, přesunuta pod správu faráře v Křemži. Jednání se účastnili Petr a Jan z Rožmberka, farář z Újezdu Jakub, farář z Křemže Odolen, Václav z Bavorova, děkan volyňský a Hostislav z Krumlova, děkan doulebský. Újezdkému faráři byla za souhlas s přesunem Třísova přislíbena náhrada v podobě ročního platu 97 grošů českých a jeden denár vídeňský, které byly zapsány ve vsi Záluží, za to však měli být osvobozeni obyvatelé hradu a hradní kaple od všech platů, darů a poutí, kterými byli zavázáni faráři v Křemži a dále se farář zavázal jim přísluhovat všemi svátostmi a pohřby zdarma. Také bylo domluveno, aby na hradě mohl být kaplan, který mohl být svobodně obdarován, ale Třísovští měli zakázáno slavit v kapli svátky, aby se tak nestala škoda faře v Křemži.⁵⁰⁰

S listinami o fundování kaplí na šlechtických hradech se setkáme teprve po založení erekčních knih. Jedna z prvních listin v těchto knihách se váže k založení kaple v Lomnici nad Lužnicí. Kaple byla na hradě založena Vilémem z Landštejna roku 1359 a zasvěcena byla sv. Tělu Kristovu a sv. Petru a Pavlu. Kaplan a kaple byla nadána jedním lánem poplužním a čtyřmi lány poplatnými v nedaleké vsi Sádek, které vynášely bez pěti grošů pět kop, a mimoto kaple získala i pět grošů zapsaných na mlýně v Slověnicích. Kněz dostal za povinnost sloužit mše každé úterý, čtvrtek a neděli, dále měl kněz povinnost vydat na den úmrtí donátora kostelu vyšehradskému jednu kopu grošů, ofěru, světlo na vigilie a mši. Dále se zmiňuje obdarování na světlo v kapli, na které byl zapsán desátek medu u panských úlů v Kozlově a kaplan si mohl chodit pro dřevo do lesa a v potoce mohl chytat ryby.

Roku 1368 založil Jindřich z Velešína kapli na své tvrzi v Benešově nad Černou, který si nedlouho předtím tuto tvrz upravil jako své sídlo. Kaple a kaplanství bylo založeno ke cti sv. Václava. V zakládací listině jmenoval kaplanem Zdeňka „*ad capellam meam in Benessaw opido meo*“ a obdařil jej a všechny další kaplany platem ve výši 6 kop grošů ročně ze vsi Radčicích. Dále ustanovil, že chce být v kapli pohřben a aby byly slouženy mše za spásu jeho duše „*Et post mortem meam unum anniversarium ... in sero cum vigiliis et laudibus, in mane vero cum 5 missis in remedium animae mea ... solenniter ... peragatur.*“ Dále ustanovil, že ofeje vybrané v kapli mají náležet faráři benešovského kostela.⁵⁰¹

Kaple v Lipnici nad Sázavou byla roku 1378 nadána jedním dvorem i s poli a lukami v Nové vsi.⁵⁰²

Na hradě v Hradových Střímělicích, které tehdy vlastnil Jan ze Střimelic, byla roku 1381 nadána kaple „*sita et constructa in castro Strzmelic*“. Kaple byla zajištěna platem ve Zvánovicích, a to ve výši 8,5 kop grošů a dalšími 18 groši pro „vše potřebné“ a 5 kopami a 20 groši ve Střímělicích⁵⁰³

Roku 1381 byla nadána kaple „*in castro ... Ronow*“, která byla sice již vybudována před delší dobou, ale byla dosud bez benefícia. Čeněk z Ronova a z Letovic daroval kapli ves Čachotín, „*hospodářský dvůr tamtéž s poli obdělávanými i neobdělávanými, loukami, pastvinami, lesy, maliním, rybníkem, honitbou a vším potřebným, a to pro spásu duše svých*

⁵⁰⁰UKB I, 77-78; SEDLÁČEK III, 64.

⁵⁰¹LE I, 69.

⁵⁰²LE II, 154.

⁵⁰³LE II, 187-188.

rodičů, otce pana Smyla“. Dále vyhradil kaplanovi 4 nebo 5 kop grošů pro jeho osobní potřebu a bylo ustanoveno, že má sloužit mše každý den.⁵⁰⁴

Na Bečově byla po opravě roku 1400 nově nadána kaple Boršem starším a mladším z Rýzmburka. Kaple získala příjem ve výši 10 kop grošů ročně zapsaných ve městečku Bečov a vsi Louka / Grün, které byly splatné dvakrát do roka, na sv. Jiří měl kaplan obdržet 4 kopy a na sv. Havla zbytek. Bylo ustanoveno, že se v kapli má sloužit rekviem za spásu duše fundátorů kaple a rodičů. Byl zde ustanoven kaplan Mikuláš ze Šlovic, který zde měl sloužit mše.⁵⁰⁵

Roku 1408 založil Hynek Krušina z Lichtenburka na hradě v Opočně dvoje kaplanství u kaple sv. Ondřeje, pro kapli zakoupil roční plat 20 kop grošů ve vsi Meziříčí a zaručil jej svými hrady v Opočně a Kumburku, a dále ustanovil v kapli bohoslužby.⁵⁰⁶

Pro pozdější 15. století se písemné prameny o nadání kaplí se sice zachovaly (Akta administrátorů pražské diecéze), ale nejsou editovány a ani nejsou reflektovány v dosavadní literatuře, což vzhledem k rozsahu a charakteru materiálu bohužel musí zůstat jako úkol pro další bádání.

⁵⁰⁴LE II, 184-185.

⁵⁰⁵LE VI, 163-166.

⁵⁰⁶SEDLÁČEK II, 46.

VI. PATROCINIA KAPLÍ

Problematika patrocinií kostelů a kaplí je zvláštní disciplínou pomocných věd historických, tedy historické topografie, a někdy je zkoumána i ze stran lingvistické onomastiky.⁵⁰⁷ Zvláště v 60. a 70. letech minulého století byla v tuto disciplínu vkládána značná důvěra a dodnes je chápána jako jedna z možností, jak mapovat vývoj osídlení. To tedy vyplývá z představy, že existují typická patrocinia pro konkrétní dobu, ale pozdější bádání často ukázalo, že nejde o metodu absolutní. Nicméně zasvěcení vrcholně středověkých hradních kaplí ukazuje posun od hradištních kostelů, ale v rámci více jak třísetleté existence vrcholně středověkých hradů není možné pozorovat žádné významnější změny. Bohužel, téměř u poloviny hradních kaplí neznáme zasvěcení, nebo je zasvěcení kaple doloženo až velmi pozdě. Navíc se zdá, že hradní kaple poměrně často mohla měnit zasvěcení, což poněkud snižuje výpověď této disciplíny.

Ve 12. a 13. století bohužel nemáme spolehlivě doložené v podstatě žádné patrocinium a zasvěcení kaplí známe nejdříve ze 14. století. Navíc se u dvou třetin hradních kaplí, a to i u těch nejvýznamnějších, nepodařilo patrocinium vůbec zjistit. Tyto skutečnosti tak značně limitují poznání skutečného stavu.

Ve třech případech máme doložené patrocinium sv. Václava (Týnec nad Sázavou,⁵⁰⁸ Velešín, Zvíkov) a zbylá patrocinia jsou doložena jen jednotlivě. Z velkých hradních kaplí, kromě kaple Všech svatých na Pražském hradě, je doloženo patrocinium jen na Nižboru sv. Kateřiny, v Jindřichově Hradci sv. Šimona a Judy, a s velkým otazníkem i na Bezdězu, kde se teprve v 17. století zmiňuje zasvěcení sv. Markovi.

Podstatně lépe jsou dochována patrocinia kaplí ve 14. století a na počátku 15. století, která známe u šedesáti procent kaplí, což je dáno především stavem dochování písemných pramenů.

Zcela v souladu s dobovou zbožností mají hradní kaple nejčastěji mariánské zasvěcení,⁵⁰⁹ které najdeme hned u jedenácti kaplí (Bečov, Blatná, Hradové Střímělice, Karlštejn; Kost; Krakovec, Potštejn, Pražský hrad - Starý palác; Příbram, Roudnice, Sobotka), což je 20%. Druhým nejčastějším patrociniem je sv. Jiří, který byl chápán jako ideální rytíř. Jeho patrocinium je doloženo na čtyřech hradech (Český Krumlov, Děčín, Krasikov, Příběnice). Méně časté je již zasvěcení sv. Václavu (Benešov nad Černou, Vlašský dvůr) a sv. Vavřince (Bor u Tachova, Lipnice nad Sázavou). Zbylá patrocinia jsou doložena jen na jednotlivých lokalitách a zaujmou mezi nimiž někteří velmi nezvyklí patroni, což se týká především dvorského prostředí – sv. Apolinář na Žebráku, sv. Palmácius na Karlštejně, za kterými stál Jan Jindřich, bratr Karla IV., sv. Ludvík na Mělníku, který byl spojen s Žofií Bavorskou, ale exotické patrocinium se mohlo objevit i na šlechtickém hradě, jak na to ukazuje kaple sv. Deseti tisíc rytířů na Perštejně.

⁵⁰⁷SLÁMA 1977, 269-280.

⁵⁰⁸ V případě Týnce je toto patrocinium spíše tradované, než doložené a připomíná se až na počátku 17. století.

⁵⁰⁹ Tím je myšlen souhrn různých mariánských patrocinií, viz Bečov – Navštívení Panny Marie, Hradové Střímělice - Neposkvrněného početí Panny Marie; Potštejn - Nanebevzetí P. Marie atd.

V 15. a na počátku 16. století známe patrocinium u 70 % nově postavených kaplí, ale celkově došlo ke značnému poklesu produkce, stavba kaple je doložena jen na 22 lokalitách.⁵¹⁰

Podobně jako ve 14. století si největší popularitu uchovalo mariánské zasvěcení, které se nachází na čtyřech hradech (Jindřichův Hradec, Orlick, Švihov, Zbiroh), což představuje podobné procento jako v předešlém století. Oblíbené bylo také patrocinium sv. Trojice (Křivoklát, Rábí), sv. Třím králů (Poděbrady, Pardubice) a sv. Kateřiny (Kunětická Hora, Svojanov). Kromě již zmíněných patrocinií se jednotlivě setkáme s patrocinium sv. Václava (Hrádek v Kutné Hoře), sv. Jiří (Budyně nad Ohří), sv. Anny (Smečno), nebo sv. Marie Magdalény (Buštěhrad). Je tedy zřejmé, že 15. století nepreferovalo neobvyklé světce, tak jako 14. století. Zaujme jen větší četnost zasvěcení sv. Trojici a také sv. Třem králům, která nejsou dříve doložena.⁵¹¹

V celkovém přehledu se ukazuje, že nejoblíbenější byla mariánská patrocinia následovaná sv. Václavem a sv. Jiřím, kteří také prezentovali rytířské ideály. Poměrně zajímavé je, že kromě již uvedeného sv. Václava, se ostatní zemští patroni netěšili prakticky žádné pozornosti. Pouze sv. Vojtěchu byla zasvěcena kaple v Příběnicích a najdeme jej i v patrocinium kaple sv. Václava, Jiřího a Vojtěcha na Hrádku v Kutné Hoře. Panně Marii a zemským patronům, tedy sv. Václavovi, Vítovi, Vojtěchovi a Zikmundovi byla pak zasvěcena kaple v biskupském hradě v Roudnici. Tímto je ovšem výčet zemských patronů vyčerpán.

Při volbě patrocinia kaple se někdy setkáváme s tím, že se kryje se zasvěcením kostela, ke kterému je kaple filiována. To je například doloženo na Staré Dubé, která byla filiována ke kostelu sv. Klimenta ve Lštění a sama byla sv. Klimentu zasvěcena. Totéž je doloženo i na hradě ve Velešíně, kde je doloženo zasvěcení sv. Václavovi a kaple byla opět filiována ke kostelu sv. Václava v nedalekém stejnojmenném městečku. Ovšem takto doložených příkladů je poměrně málo, a to vzhledem k tomu, že právě filiované hradní kaple jsou v písemných pramenech velmi špatně doloženy.

⁵¹⁰Tento stav může být zkreslen horším dochováním písemných pramenů a také stavem jejich editace.

⁵¹¹Sv. Trojici je zasvěcena i kaple v Horšovském Týně, ale patrocinium zde nejspíše pochází až z 16. století.

zasvěcení:	Přemyslov ci	Lucembur kové	pohusitská jagellonská doba
sv. Anny			1 ⁵¹²
sv. Apolináře		1 ⁵¹³	
Božího Těla		1 ⁵¹⁴	
sv. Buriana	1 ⁵¹⁵		
sv. Deseti tisícům rytířům		1 ⁵¹⁶	
sv. Jana Křtitele		1 ⁵¹⁷	
sv. Jana Evangelisty		2 ⁵¹⁸	
sv. Jiří		4 ⁵¹⁹	1 ⁵²⁰
sv. Jodoka		1 ⁵²¹	
sv. Kateřiny	1 ⁵²²		2 ⁵²³
sv. Klimenta		1 ⁵²⁴	
sv. Kříže		1 ⁵²⁵	
sv. Ludvíka		1 ⁵²⁶	
Mariánské		11 ⁵²⁷	4 ⁵²⁸
sv. Marie Magdalény			1 ⁵²⁹
sv. Marek	1 ⁵³⁰		
sv. Mikuláše	1 ⁵³¹	1 ⁵³²	
sv. Ondřeje		1 ⁵³³	
sv. Palmácia		1 ⁵³⁴	

⁵¹² Smečno.

⁵¹³ Žebrák.

⁵¹⁴ Lomnice nad Lužnicí - Božího Těla a sv. Petra a Pavla.

⁵¹⁵ Velký Bor.

⁵¹⁶ Perštejn.

⁵¹⁷ Kost.

⁵¹⁸ Rožmberk; Trhové Sviny.

⁵¹⁹ Český Krumlov; Děčín; Krasikov; Příběnice.

⁵²⁰ Budyně nad Ohří.

⁵²¹ Roztoky u Prahy.

⁵²² Nižbor.

⁵²³ Kunětická hora; Svojanov?

⁵²⁴ Stará Dubá.

⁵²⁵ Karlštejn.

⁵²⁶ Mělník.

⁵²⁷ Bečov - Navštívení Panny Marie; Blatná - Panny Marie a sv. Ondřeje; Hradové Střímělice - Neposkvrněného početí Panny Marie; Karlštejn; Kost; Krakovec - P. Marie a sv. Kateřiny; Potštejn - Nanebevzetí P. Marie; Pražský hrad, Roudnice – Panny Marie a zemským patronům; Starý palác; Příbram?; Sobotka.

⁵²⁸ Jindřichův Hradec; Orlík; Švihov; Zbiroh - Nanebevzetí P. Marie.

⁵²⁹ Buštěhrad; Kestřany.

⁵³⁰ Bezděz?

⁵³¹ Rataje nad Sázavou.

⁵³² Karlštejn.

⁵³³ Opočno.

sv. Šimona a Judy	1 ⁵³⁵		
sv. Trojice			2 ⁵³⁶
sv. Třech králů			2 ⁵³⁷
sv. Václava	3 ⁵³⁸	2 ⁵³⁹	2 ⁵⁴⁰
sv. Vavřince		2 ⁵⁴¹	
sv. Vojtěcha		1 ⁵⁴²	
Všech svatých	1 ⁵⁴³	2 ⁵⁴⁴	
Neznámé	13 ⁵⁴⁵	23 ⁵⁴⁶	7 ⁵⁴⁷

⁵³⁴ Karlštejn.

⁵³⁵ Jindřichův Hradec.

⁵³⁶ Křivoklát?; Rábí.

⁵³⁷ Pardubice; Poděbrady?

⁵³⁸ Týnec nad Sázavou; Velešín; Zvíkov.

⁵³⁹ Benešov nad Černou; Vlašský dvůr.

⁵⁴⁰ Hrádek v Kutné Hoře - sv. Václav, Jiří a Vojtěch; Karlštejn.

⁵⁴¹ Bor u Tachova; Lipnice nad Sázavou.

⁵⁴² Příběnice.

⁵⁴³ Pražský hrad; Pražský hrad.

⁵⁴⁴ Ronov – Všech Svatých a sv. Doroty.

⁵⁴⁵ Český Šternberk; Hluboká; Horšovský Týn; Houska; Chrudim; Kamýk nad Vltavou; Landštejn, Loket; Mýšenec; Okoř; Osek; Písek.

⁵⁴⁶ Dobříš; Dolní Břežany; Dražice; Egerberk; Falknštejn; Hasištejn; Helfenburk u Úštěka; Hrádek u Purkarce; Hrubá Skála; Hrubý Rohozec; Jenštejn; Králův dvůr na Starém městě pražském; Levín; Libštejn; Litoměřice; Maidštejn; Preitenštejn; Škvorec; Točnick; Trosky; Veliš; Zvířetice.

⁵⁴⁷ Cuknštejn; Drábské Světničky; Klenová; Lipnice nad Sázavou; Litice nad Orlicí; Loket; Žirovnice.

VII. RESUMÉ

Hradní kaple na počátku existence vrcholně středověkých hradů, tj. v období konce 12. a první polovině 13. století, nejsou příliš početné. Celkově jde o osm lokalit, v první řadě je to kaple Všech svatých na Pražském hradě, Horšovský Týn, Velešín, Landštejn, Týnec nad Sázavou, Loket, Roudnice a Blatná. Jedná se o nepříliš ucelený a špatně dochovaný soubor, kterému dominuje typ jednolodní kaple s půlkruhovou apsidou (Kaple Všech svatých na Pražském hradě, Horšovský Týn, Velešín, Landštejn), méně časté jsou rotundy (Týnec nad Sázavou, Loket) a na Blatné a v Roudnici je otázka podoby kaple nejasná. Většinou byly tyto kaple přiloženy k paláci (kaple Všech svatých na Pražském hradě, Horšovský Týn, Velešín), popřípadě kaple byla zapojena do hradby (Loket) nebo se jednalo o integraci staršího kostela do nově vzniklého hradního areálu (Týnec nad Sázavou) a setkáváme se zde i s jedním příkladem kaplové věže (Landštejn). Podoba kaplí je dána místní tradicí, zatímco na vztahu kaple k hradnímu areálu je možné pozorovat vlivy z přilehlých jižních a západních oblastí. V této etapě byl jediným stavebníkem hradních kaplí panovník nebo pražský biskup.

S prvními ohlasy gotiky v sakrálním prostoru hradní kaple se setkáme na Jindřichově Hradci, který lze datovat do 40. let 13. století. Jde o první kapli, u které předpokládáme polygonální závěr, který ale byl stále odsazen vítězným obloukem a jedná se o první palácovou kapli u nás.

K výraznému obratu v podobě hradních kaplí došlo za Přemysla Otakara II., který se osobně seznámil a také vyženil kulturně vyspělejší prostředí posledních Babenberků. Zvláště důležitou roli zde hrála podoba klosterneuburské palácové kaple zvaná „capella speciosa“, která byla vysvěcena roku 1222. Podoba této kaple je přímo odvozena od tehdy ve Francii rodících se skeletových konstrukcí, které se následně v rozmělněné podobě objeví i u nás.

Soubor kaplí z doby vlády Přemysla Otakara II. a Václava II. sice není početnější než v předešlé periodě, ale setkáváme se zde s nesrovnatelně vyšší úrovní architektury. Řada těchto kaplí patří dokonce k tomu nejkrásnějšímu, co v období gotiky na našem území vzniklo.

Kaple z této doby potkáváme na Zvíkově, v Písku, Myšenci, na Housce, Bezdězu, Nižboru, Oseku a nejspíše i na Hluboké a písemně doložena je kaple na Křivoklátě. Prostor kaple je vždy jednolodní a buď je uzavřen rovnou zdí, tedy má obdélný půdorys (Zvíkov a možná i Křivoklát), nebo je zakončen polygonálním závěrem bez vítězného oblouku (Písek, Houska, Bezděz, Nižbor, Osek). Kaple jsou nejčastěji aditivně zapojeny do složitějších kompozičních celků s více obytnými křídly (Zvíkov, Písek, Houska, Křivoklát), nebo jsou připojeny k paláci podobně, jak tomu bylo již v případě kaple Všech svatých na Pražském hradě (Mýšenec, Bezděz, Nižbor nebo také Hluboká), v případě kaple na Oseku je kaple přiložena k obytné věži.

Zcela mimořádná je podoba kaple na biskupském hradě v Horšovském Týně, která vznikla na přelomu 50. a 60. let 13. století. Na rozdíl od královských kaplí, které jsou vesměs odvozeny z Francie, je půdorys této kaple zcela solitérní. Závěr kaple je trojosý a je dělen volně stojícími svazkovými sloupy. Stěny jsou plné, což sice souvisí s tím, že kaple byla

umístěna ve věži, ale je to opět zcela opačný trend, než jaký pozorujeme na královských hradech, které se snaží o co největší prosklení.

V době Václava II. se poprvé objevuje kaple na šlechtickém hradě. Pravděpodobně s nejstarší kaplí, která pochází z 80. let 13. století, se setkáme na Českém Šternberku. Jednalo se o palácovou kapli, která byla situována příčně k ose paláce. O něco později, v době kolem roku 1300 vzniká pozoruhodná oktogonální kaplová věž na Okoři. Kaple je umístěná v přízemí věže a pravděpodobně na všechny strany byla otevřena okny.

14. století přineslo značnou změnu do podoby hradních kaplí. Kaple se začínají stavět ve velkém měřítku na šlechtických hradech a jejich podoba prošla výraznou změnou, což paltí i o kaplích královských. Architektonická podoba kaplí začíná být být variabilní, objevují se zcela nové typy kaplí a registrujeme také importy ze západu. V předešlé periodě jsme měli možnost pozorovat, že běžnou součástí hradní kaple byla empora, což se ale v průběhu 14. století změnilo. Ve 13. století se vyskytovalo několik základních typů kaple (kaple připojená k paláci, palácová kaple, kaple zapojená do obvodové hradby, kaple ve věži a kaplová věž), které se budou využívat i nadále ve 14. století, ale přibudou i další. V první řadě je to typ kaple otevřené do profánního sálu, který se vyskytuje ve dvou variantách. Chór kaple je buďto umístěn ve věži připojené k paláci (Karlštejn, Kost, Dražice) nebo má chór podobu arkýře (Příbram, Egerberk, Maidštejn). Nově se také potkáme s adaptacemi profánních prostor na kapli (Karlštejn, Mělník, Děčín).

Také samotný sakrální prostor kaple vykazuje značnou variabilitu. V první řadě se velmi rozšíří arkýř, který obsahuje chór kaple a následně se stane velmi oblíbený, a to nejen v hradním prostředí. Dále se setkáme s obdélnými kaplemi, které jsou klenuté dvěma poli křížové žebrové klenby (Karlštejn – kaple sv. Kateřiny a sv. Kříže, Bečov, Mělník), a přibudou i vícelodní řešení (Vlašský dvůr, Točnick, kaple Všech svatých na Pražském hradě).

Nejnovější bádání ukazuje, že Jan Lucemburský na počátku své vlády vystavěl několik hradů, mezi nimiž dominuje stavba Hasištejna, kde se setkáváme s kaplovou věží. Prostor kaple je obdélný a je vítězným obloukem otevřen do obdélného závěru. Podoba kaple se jednoznačně neváže na starší přemyslovské předlohy. Pravděpodobně ještě za jeho vlády vznikla kaple Panny Marie ve Starém královském paláci, která měla chór umístěný v arkýři a plochostropou loď.

Podstatně větší stavební aktivitu vyvinul až Karel IV., který stál za vznikem několika hradních kaplí (Karlštejn, Hrádek u Purkarce, kaple Všech svatých na Pražském hradě). Každá kaple je ovšem zcela soliterní. Na Karlštejně se jednak setkáme s dvěma kaplemi umístěnými v půlkruhové věži sv. Mikuláše, které se vítězným obloukem otevíraly do profánního prostoru, dále je to kaple Panny Marie adaptovaná z profánního sálu, kaple sv. Kateřiny má charakter trezoria a kaple sv. Kříže je umístěná ve věži a opět jde o adaptaci nejspíše rozestavěné profánní místnosti. Naproti tomu kaple na Hrádku u Purkarce jednoznačně vychází ze starší přemyslovské tradice a jedná se o jednolodní prostor s polygonálním závěrem bez vítězného oblouku. Zcela ojedinělým počinem pak byla přestavba kaple Všech svatých na Pražském hradě. Chór kaple je dosud částečně zachován a je zřejmé, že se jednalo o mimořádně zajímavou skeletovou konstrukci, ale nešlo o kapli typu Sainte-Chapelle. U kaple totiž nevíme o uchování ostatků sv. Kříže a především se odlišoval i stavební typ kaple. Chór se totiž vítězným obloukem měl otevírat do čtvercové

lodi, která nebyla dokončena a pravděpodobně měla být řešená jako krátké trojlodí nebo jako jednosloupová síň.

Václav IV. vystavěl kaple ve Vlašském dvoře v Kutné Hoře, na Točníku, v Králově dvoře u sv. Benedikta na Starém městě pražském a pravděpodobně i jinde. Kaple ve Vlašském dvoře je koncipována jako jednosloupová síň a chór kaple je umístěn v mimořádně náročně provedeném arkýři. Kaple byla přiložena ke starší zástavbě. Podobně řešená byla i kaple na Točníku.

Na šlechtických hradech jsme se na sklonku 13. století setkali s hradní kaplí ojediněle, což se ve 14. století změnilo. První polovině 14. století vévodí několik velmi významných staveb, jejichž stavebníky jsou nejmocnější rody. V první řadě je to kaple sv. Jiří na Českém Krumlově, kterou nechal vystavět Petr I. z Rožmberka, dále je to kaple sv. Vavřince na Lipnici nad Sázavou, jejímž zakladatelem byl Jindřich z Lipé, a současně vzniká i kaple v Dražicích, kterou si nechal vystavět pražský biskup Jan IV. z Dražic. Kaple v Českém Krumlově měla podle nejnovějších nálezů obdélný půdorys a byla zakončená polygonálním závěrem, šlo tak o tradiční přemyslovské schéma. Na Lipnici se jednalo o velmi neobvykle řešenou kaplovou věž, k níž byl přiložen křehký presbytář, a dražická kaple je příkladem jihofrancouzského importu. Z této doby také známe několik kaplí jen z písemných pramenů (Perštejn, Žebrák, Příběnice).

K masivnější výstavbě kaplí na šlechtických hradech došlo až za vlády Karla IV. Krátce po polovině 14. století registrujeme celou řadu hradních kaplí, které se ovšem nedochovaly (Trhové Sviny, Krasikov, Rožmberk, Sobotka, Lomnice nad Lužnicí, Ronov aj.). Kaple z této doby se zachovala na Kostí a jednalo o typ kaple otevřené do profánního sálu, jejíž presbytář byl umístěn ve věži přiložené k nároží paláce. Později se tato kaple ukázala jako nedostatečná a v 80. letech 14. století vzniká nová, větší kaple na nádvoří. V 60. letech vzniká kaple na Maidštejně, která je také otevřena do profánního sálu a měla podobu arkýře. Arkýřová kaple se také nacházela na Libštejně, ale ta bohužel zanikla. Asi nejlépe zachovanou kapli této doby nalezneme na Bečově. Jednalo se o kaplovou věž, která obsahovala prostor klenutý dvěma poli křížové klenby.

Doba Václava IV. se nese ve znamení pokračování předešlých trendů, rovněž v této době registrujeme několik hradních kaplí, které zanikly (Hradové Střímělice, Hrubá Skála, Hrubý Rohozec, Škvorec, Trosky, Zvířetice, Děčín nebo Opočno), ale řada se jich zachovala. V první řadě je nutné zmínit kapli na hradě Jenštejn, kterou si nechal vystavět pražský arcibiskup Jan z Jenštejna. Jednalo se o kapli s drobným polygonálním presbytářem umístěnou ve válcové věži. Další dochovaná kaple se nachází na hradě Jíry z Roztok, Krakovci. Jde o palácovou kapli s chórem umístěným v arkýři. Jen o něco mladší je kaple na Egerberku, kde se jedná o kapli otevřenou do profánního sálu. Částečně se dochovala i nevelká kaple na Blatné, která bude později v 15. století výrazně přestavěna. V době kolem roku 1400 vznikla také menší kaple na Českém Krumlově. Později na počátku husitských válek byla přestavěna i původní kaple sv. Jiří.

Z výše uvedeného je zřejmé, že velká část stavebníků hradních kaplí patřila k nejvýznamnějším šlechtickým rodům a velmi často se jednalo o dvořany Karla IV. a Václava IV. Bohužel, řada kaplí této doby zcela zanikla a známe je jen z písemných pramenů.

Husitské války přeměrovaly zájem stavebníků jiným směrem. Ve třicátých letech 15. století se sice setkáme se vznikem kaple v Poděbradech, ale jde o ojedinělý počín. Na husitských hradech se s kaplí setkáme jen na Drábských Světničkách, kde byla vysekána do pískovcové skály.

K rozvoji hradních kaplí tak opět došlo až po zklidnění situace v 60. letech 15. století. V této době je na hradních kaplích možné pozorovat jednak doznívání doby Václava IV., ale patrná jsou také velmi svérázná řešení, která se projevují především ve výtvarné podobě kaplí, typologická stránka v podstatě jen rozvíjí předešlé období, a to s jedinou výjimkou, kterou jsou kaple založené na baštách (Klenová, Švihov, částečně kostel sv. Trojice na Rabí, možná Krasikov / Švamberk).

Královské stavby se v pohusitské době omezily na minimum. Jiří z Poděbrad si nechal vystavět na svém rodovém hradě v Liticích nevelkou kapli ve věži, kterou není možné označit jako královskou. Zbývá jen stavba nové kaple na Křivoklátě, která se odehrála v 80.–90. letech 15. století. Jednalo se o jednolodní kapli zakončenou polygonálním závěrem, která je zaklenuta síťovou klenbou svatovítského typu a je připojena k paláci. Základní schéma kaple je odvozené ještě ze 13. století, to některé badatele vedlo k přesvědčení, že spodní etáž kaple je ještě raně gotická, což je zjevný omyl. Kaple je mimořádně bohatě zdobena kamenickým dekorem, krásnými sediliemi a sochami na konzolách s baldachýny a fiálami, což z této kaple činní nehonosnější prostor celého pozdního středověku v Čechách, byť kvalita sochařské práce není nijak zvlášť vysoká.

Naproti tomu v případě šlechtických hradů je možné pozorovat proces, kdy se kaple zvětšuje a stává se plnohodnotnou součástí hradního areálu. Svou velikostí a uměleckým ztvárněním tak začíná konkurovat královským hradním kaplím.

Dochází i k proměně sakrálního prostoru, 14. století ukazovalo neobyčejnou variabilitu dispozic, ale v 15. století (podobně jako předtím již ve 13. století) vzniká řada kaplí s příbuzným půdorysem. Často se tak setkáme s kaplí, která má obdélnou loď s odsazeným vítězným obloukem a užším chórem, který je téměř vždy založen na pěti stranách oktogonu (Švihov, Rabí, Orlík, Bor u Tachova, Kunětická Hora, která ale měla obdélný závěr). Kromě této varianty se setkáme i s tradičněji řešeným půdorysem jednolodní kaple s polygonálním závěrem bez vítězného oblouku (Smečno, Křivoklát, Pardubice, Blatná, Kestřany). V 15. století registrujeme několik příkladů kaplí adaptovaných z profánních prostor (Jindřichův Hradec – kaple Panny Marie, Žirovnice) a také kaplí otevřených do profánního sálu (Hrádek v Kutné Hoře, Lipnice nad Sázavou, Loket, Rabí). V případě arkýře kaple na Zbirohu neznáme původní řešení paláce, takže dnes nevíme, zda byl otevřen do profánního sálu, nebo do lodi kaple. Velmi zajímavý příklad kaple nalezneme v Poděbradech, kde již ve 30. letech 15. století byla na kapli datována východní část velkého sálu, který ale neztratil svou původní funkci a docházelo zde ke smíšenému provozu, což dokazují nástěnné malby, které jednak představují náboženské náměty ve východní části, a také zelenou světnici v západní polovině sálu. V 15. století se také setkáme s hradskými kostely, což jsou předchůdci v 16. století oblíbených zámeckých kostelů. První takovýto kostel se nachází na Zelené Hoře a stál volně na ploše předhradí, druhý byl vystavěn na okraji hradního areálu na Rabí.

Většina kaplí vzniklých v 15. století patří do skupiny palácových kaplí (Pardubice, Zbiroh, Žirovnice, Jindřichův Hradec, Orlík, Loket, Rabí, Bor u Tachova, Lipnice, Pardubice,

Blatná, Hrádek v Kutné Hoře), ve dvou případech byla kaple vystavěna na baště (Klenová, Švihov) a známe i několik samostatně nebo volně stojících kaplí či kostelů (Zelená Hora, Rabí kostel sv. Trojice, Kunětická Hora).

Jedním z úkolů této práce bylo vytvořit typologii hradních kaplí, tedy typologii vztahu objektu kaple k hradnímu areálu. V nejzákladnějším typologickém dělení je možné rozlišit hradní kaple do dvou velkých skupin, a to na samostatné kaple a na kaple, které jsou obsaženy v dalším objektu např. paláci nebo věži, u těchto skupin je pak možné najít další typy.

Samostatné kaple v rámci hradního areálu figurují jako zvláštní jednotka a mohou být volně stojící, ale nejčastěji jsou aditivně přiloženy k další zástavbě. Zde rozlišujeme tyto základní typy: a) samostatně nebo volně stojící kaple, b) kaple přiložené nebo zapojené do obvodové hradby, c) kaple připojené k paláci nebo k věži, d) kaplové věže, e) kaple umístěné na baště, d) skalní kaple. Dále se setkáváme s kaplemi obsaženými v dalším objektu např. paláci nebo věži. Zde je možné rozeznat další typy: a) palácové kaple, b) kaple otevřené do profánního sálu, c) kaple umístěné ve věži, d) kaple v branské věži. Další skupinou jsou integrované starší kaple nebo kostely, tedy jde o starší sakrální objekty, které byly využity při stavbě mladšího hradu. Jinou variantu představují kaple adaptované z profánního sálu, v tomto případě jde o prostor, který původně nebyl určen k liturgickému provozu.

Při porovnání této typologie s německým prostředním je zřejmé, že se liší jen mírně, respektive se v Čechách nesetkáváme s patrovými kaplemi, které se například ve Slezsku vyskytují. Další anomálií je to, že se v období vrcholného středověku nesetkáme s kaplí v branské věži, která je v okolních zemích běžná, vyskytuje se i na Moravě (Buchlov, Zubštejn) a najdeme ji i v Budyšíně (Matyášova věž s kaplí sv. Jiří). Nicméně s tímto typem kaple se u nás setkáme až v 16. a 17. století. Podobně se na našem území nesetkáváme s branskými kaplemi, které se ale v okolních zemích vyskytují jen výjimečně. S těmito uvedenými výjimkami je celkový obraz podobný, i když je nutné podotknout, že německé bádání se zaměřilo především na 12. a 13. století.

Při sledování forem fundace a nadání kaplí bylo vysledováno několik modelů, které mají platnost pro 14. a počátek 15. století. V podstatě neexistuje rozdíl mezi královskými a šlechtickými kaplemi, i když královské kaple jsou velmi špatně doloženy. Pro starší období nejsou k dispozici žádné písemné zprávy, v případě pohusitské doby nebyly prameny dosud editovány. Velmi zajímavou formu nadání kaple nacházíme k roku 1408 na Českém Šternberku. Tehdy jistý plebán Mikuláš z Měchnova přijal desátek ze dvou popluzí Měchnova od plebána z Vranova a za to slíbil, že podle starobylého zvyku bude konat služby na hradě a v kostele. Formulace dle starobylého zvyku nás nechává na pochybách, že ke kapli neexistovala psaná nadační listina, což by mohlo poukazovat na velké stáří této nadace. Od poloviny 14. století je vcelku běžně doložen filiální vztah mezi příslušným kostelem a hradní kaplí, kdy byl nadán kostel a za to jeho kněz nebo jím zjednaní vikáři měli povinnost docházet na hrad a zde sloužit mše dle dohody s fundátorem (Český Krumlov, Rožmberk, Velešín Potštejn). Vzácně se dochovala i filiační listina z roku 1350 vydaná pro kapli na Staré Dubé.

Druhý model spočíval v přímém nadání hradní kaple, popřípadě oltáře v kapli. Následně vlastník kaple osobně jmenoval kaplany, jejichž potvrzení se dochovalo v Konfirmačních knihách. U velkých hradních kaplí se někdy vyskytovalo více duchovních, byť většinou je písemně doložen jen jeden kaplan, který je nazýván jako rektor, děkan nebo probošt kaple

(Křivoklát, Vlašský dvůr, Karlštejn – kaple sv. Palmácia, Lipnice, Český Krumlov), což bylo někdy mylně vykládáno jako důkaz existence kapituly. Více kněží je pak doloženo na Křivoklátě.

Poslední a nejnáročnější formou zajištění bohoslužeb je založení kapituly, k čemuž došlo jen výjimečně. Kapitula byla poprvé přestěhována ke kapli Všech svatých na Pražském hradě již za Václava II., ale neúspěšně. Druhý pokus Karla IV. o založení nové kapituly u kaple Všech svatých z přelomu 30. a 40. let byl již úspěšný. Karel IV. založil kapitulou rovněž na Karlštejně, která měla zajistit liturgický provoz v kapli sv. Mikuláše, Panny Marie a sv. Kříže. Další kapitula vznikla u kaple sv. Vavřince v Lipnici nad Sázavou, a založil ji Vilém z Landštejna.

PRAMENY

- AČ I — Archiv Český čili staré písemné památky české a moravské. Svazek I, František PALACKÝ. Praha 1840
- AČ II — Archiv Český čili staré písemné památky české a moravské. Svazek II, František PALACKÝ. Praha 1842
- AČ III — Archiv Český čili staré písemné památky české a moravské. Svazek III, František PALACKÝ. Praha 1844
- AČ VII — Archiv Český čili staré písemné památky české a moravské. Svazek VII, Josef KALOUSEK. Praha 1887
- AČ X — Archiv Český čili staré písemné památky české a moravské. Svazek X, Josef KALOUSEK. Praha 1890
- AČ XI — Archiv Český čili staré písemné památky české a moravské. Svazek XI, Josef KALOUSEK. Praha 1892
- AČ XV — Archiv Český čili staré písemné památky české a moravské. Svazek XV, Josef KALOUSEK. Praha 1896
- AČ XXVI — Archiv Český čili staré písemné památky české a moravské. Svazek XXVI, Josef TAYGE. Praha 1909
- AČ XXVIII — Archiv Český čili staré písemné památky české a moravské. Svazek XXVIII, Josef TAYGE. Praha 1912
- AČ XXXV — Archiv Český čili staré písemné památky české a moravské. Svazek XXXV. Gustav FRIEDRICH. Praha 1935
- AJ I — Acta iudiciaria consistorii pragensis / Soudní akta pražské konzistoře I. 1373-1379 Ferdinand TADRA. Praha 1893
- AJ II — Acta iudiciaria consistorii pragensis / Soudní akta pražské konzistoře II. 1380-1387 Ferdinand TADRA. Praha 1893
- AJ III — Acta iudiciaria consistorii pragensis / Soudní akta pražské konzistoře III. 1392-1393, 1396-1390. Ferdinand TADRA. Praha 1896
- AJ IV — Acta iudiciaria consistorii pragensis / Soudní akta pražské konzistoře IV. 1401-1404. Ferdinand TADRA. Praha 1898
- AJ V — Acta iudiciaria consistorii pragensis / Soudní akta pražské konzistoře V. 1406-1407. Ferdinand TADRA. Praha 1899
- AJ V — Acta iudiciaria consistorii pragensis / Soudní akta pražské konzistoře V. 1420-1424. Ferdinand TADRA. Praha 1901

Archiv der geschichte und Statistik II — Archiv der geschichte und Statistik insbesondere von Böhmen II. Joseph Anton STEPHAN von Riegger. Dresden 1793

AZK I — Archivy zrušených klášterů moravských a slezských 1. Itinerář pergamenů z let 1078 – 1471. Jindřich Šebánek (Ed.). Brno 1932

BALBÍN — Bohuslav BALBÍN: Krásy a bohatství České země. Praha 1986

BALBÍN 1665 — Bohuslav BALBÍN: Diva Montis sancti, Auctuarium I. Praha 1665

BALBÍN 1677 — Bohuslav Balbín: Epitome historica rerum Bohemicarum. Praha 1677

BALBÍN 1681 — Bohuslav BALBÍN: Miscellanca historici regni Bohemiae III. Praha 1681

Bartošek z Drahonic — Kronika Bartoška z Drahonic. In: Ze zpráv a kronika doby husitské. Ivan HLAVÁČEK (ed.). Praha 1981

BECKOVSKÝ 1700 — Jan BECKOVSKÝ: Poselkyně starých příběhů českých aneb Kronyka Země České. Praha 1700

BERGHAUER 1736 — Jan Tomáš Vojtěch BERGHAUER: Proto Martyr poenitentiae S. Johannes Nepomucensis I. Augsburg 1736

BROTUFF 1556 — Ernst BROTUFF: Genealogia Und Chronica des Durchlauchten Hochgebornen, Königlichen und Fürstlichen Hauses der Fürsten zu Anhalt, Graffen zu Ballenstedt und Ascanie, Herrn zu Bernburgk und Zerbst, auff 1055. Jar. Berwaldt 1556

Cancellaria Arnesti — Cancellaria Arnesti. Ferdinand TADRA(ed.). Wien 1886

CDB I — Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I. Gustav FRIEDRICH (ed.). Praha 1897

CDB II — Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae II. Gustav FRIEDRICH (ed.). Praha 1904 – 1907

CDB V/1 — Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V/1 Jindřich ŠEBÁNEK / Sáša DUŠKOVÁ (ed.). Praha 1971

CDL III — Codex diplomaticus Lusatiae superioris III. Richard JECHT (ed.). Görlitz 1905 – 1910

CDM IV — Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae IV. Antonín BOČEK (ed.). Olomouc 1845

CDM VI — Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae VI. Josef CHYTIL (ed.). Brno 1854

CDM VIII — Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae VIII. Vincenz BRANDL (ed.). Brno 1874

CDM XII — Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae XII. Vincenz BRANDL (ed.). Brno 1890

- CDS I B 2 — Codex diplomaticus saxoniae regiae I B 2. Urkunden der Markgrafen von Meissen und Landgrafen von Thüringen. Hubert ERMISCH. (ed.). Lipsko 1902
- CEJB — Codex epistolaris Johannis regis Bohemiae. Briefe des Königs Johann von Böhmen, Theodor JACOBI (ed.). Berlin 1841
- CIM II — Codex iuris municipalis regni Bohemiae II. Jaromír ČELAKOVSKÝ (ed.). Praha 1895
- CIM III — Codex iuris municipalis regni Bohemiae III. Jaromír ČELAKOVSKÝ / Gustav FRIEDRICH. Praha 1948
- Codex diplomaticus Brandenburgensis XVI — Codex diplomaticus Brandenburgensis XVI, Sammlung der Urkunden, Chroniken und sonstigen Quellenschriften für die Geschichte der Mark Brandenburg und ihrer Regenten. Adolph Friedrich Johann RIEDEL. Berlin 1859
- Dalimilova kronika — Kronika takřečeného Dalimila. Marie BLÁHOVÁ (ed.) / Marie KRČMOVÁ (překlad). Praha 1977
- De factis regni Bohemie — Erns BIRK (ed.): De factis regni Bohemie. In: Quellen und Forschungen zur vaterländischen Geschichte und Kunst. Wien 1849
- Die Chroniken der niedersächsischen Städte — Die Chroniken der niedersächsischen Städte I, Magdeburg. Lipsko 1865
- Die Chroniken der niedersächsischen Städte — Die Chroniken der niedersächsischen Städte. Karl HEGEL (ed.). Leipzig 1869
- Die Chroniken der Stadt Augsburg I — Die Chroniken der Stadt Augsburg I. In Chroniken der deutschen Städte Band IV. Ferdinand FRENSDORFF (ed.). Leipzig 1865–1866
- Die Chroniken der Stadt Augsburg II — Die Chroniken der Stadt Augsburg II. In den Chroniken der deutschen Städte Band V. Ferdinand FRENSDORFF (ed.). Leipzig 1865–1866
- DRTA II — Deutsche Reichstagsakten unter König Wenzel, Band II. Julius WEIZSÄCKER (ed.). München 1874
- DRTA III — Deutsche Reichstagsakten unter König Wenzel, Band III. Julius WEIZSÄCKER (ed.). München 1877
- DRTA IV — Deutsche Reichstagsakten unter König Ruprecht Band IV. Julius WEIZSÄCKER (ed.). Gotha 1882
- DURAND 1592 — Guillaume DURAND: Rationale divinarum officiorum. Lyon 1592
- EMLER 1878 — Josef EMLER: Spisové císaře Karla IV. Praha 1878
- Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně — Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně. Jan Bedřich NOVÁK (ed.). Praha 1903

FRA II/10 — Fontes rerum Austriacarum II, 10. Bd. Urkundenbuch des Stiftes Klosterneuburg bis zum Ende des vierzehnten Jahrhunderts I. Hartmann Joseph ZEIBIG (ed.). Vídeň 1857

FRA XXIII — Fontes rerum Austriacarum XXIII, Urkundenbuch des cistercienserstiftes zu Hohenfurt in Böhmen. Mathias PANGERL. Vídeň 1865

FRA XXXVII — Fontes rerum Austriacarum XXXVII, Urkundenbuch des ehemaligen Cistercienserstiftes Goldenkron in Böhmen. Mathias PANGERL. Vídeň 1872

František Pražský — Kronika Františka Pražského. In: Kroniky doby Karla IV. Marie BLÁHOVÁ (ed.). Praha 1987

FRB II — Fontes rerum Bohemicarum II. Josef EMLER / Václav Vladivoj Tomek (eds.). Praha 1874

FRB III — Fontes rerum Bohemicarum III. Josef EMLER (ed.). Praha 1882

FRB IV — Fontes rerum Bohemicarum IV. Josef EMLER / Jan Gebauer (eds.). Praha 1884

FRB V — Fontes rerum Bohemicarum V. Josef EMLER (ed.). Praha 1893

FRB VI — Fontes rerum Bohemicarum V. Josef V. Šimák (ed.). Praha 1907

FRB VII — Fontes rerum Bohemicarum VII, Josef EMLER (ed.). Praha bez data

Kronyka česká — Václav Hájek z Libočan: Kronyka česká. Praha 1541.

HLAVÁČEK / HLEDÍKOVÁ 1973 — Ivan Hlaváček / Zdeňka Hledíková: Protocolum visitationis archidiaconatus Pragensis annis 1379–1382 per Paulum de Janovicz archidiaconum Pragensem factae. Praha 1973

Husitská kronika Vavřince z Březové — Husitská kronika Vavřince z Březové, Píseň o vítězství u Domažlic. Praha 1972

KOŘÍNEK 2000 — Jan Kořínek: Staré paměti Kutnohorské. Jaroslav Kolář (ed.). Praha 2000

Kosmova kronika — Kosmova kronika česká. Zdeněk Fiala / Marie Bláhová (eds.). Praha 1979

Krabice z Weitmile — Beneš Krabice z Weitmile, Kronika Pražského kostela. In: Kroniky doby Karla IV. Marie Bláhová (ed.). Praha 1987

KÜSTER 1729 — Georg Gottfried Küster: Antiquitates Tangermundenses. Berlín 1729

LC I/1 — Libri Confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim I/1. František Antonín Tingle (ed.). Praha 1867

LC I/2 — Libri Confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim I/2. Josef Emler (ed.). Praha 1874

- LC II — Libri Confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim II. Josef EMLER (ed.). Praha 1879
- LC III-IV — Libri Confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim III-IV. Josef EMLER (ed.). Praha 1883
- LC V — Libri Confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim V. František Antonín TINGLE (ed.). Praha 1865
- LC VI — Libri Confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim VI. Josef EMLER (ed.). Praha 1878
- LC VII — Libri Confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim VII. Josef EMLER (ed.). Praha 1886
- LC VIII-X — Libri Confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim VII-X. Josef EMLER (ed.). Praha 1889
- LE I — Liberi erectionum archidioecesis Pragensis I, Léta 1350 – 1376. Klement BOROVIČ (ed.). Praha 1873
- LE II — Liberi erectionum archidioecesis Pragensis II, Léta 1375 – 1388. Klement BOROVIČ (ed.). Praha 1878
- LE III — Liberi erectionum archidioecesis Pragensis III, Léta 1385 – 1390. Klement BOROVIČ (ed.). Praha 1879
- LE IV — Liberi erectionum archidioecesis Pragensis IV, Léta 1390 – 1397. Klement BOROVIČ (ed.). Praha 1883
- LE V — Liberi erectionum archidioecesis Pragensis IV, Léta 1398 – 1407. Klement BOROVIČ (ed.). Praha 1889
- LE VI — Liberi erectionum archidioecesis Pragensis IV, Léta 1398 – 1407. Antonín PODLAHA (ed.). Praha 1927
- LOC — Liber ordinationum cleri 1395-1416. Antonín PODLAHA (ed.). Praha 1910
- Lupáč z Hlavačova — M. Prokop Lupáč z Hlavačova, Historia o císaři Karlovi toho jména čtvrtém, králi českém (z roku 1584). Hanka, V. (ed.). Praha 1848.
- Dačický z Heslova — Mikuláš Dačický z Heslova, Paměti. JANÁČEK Josef (ed.), Praha 1996
- Monumenta Boica XIX — Monumenta Boica, Band XIX. Bayerische Akademie der Wissenschaften. Kommission für Bayerische Landesgeschichte. München 1810.
- MHB I — Monumenta historica bohemiae, Tomus I. Gelasisus DOBNER (ed.), Praha 1764
- Monumenta Vaticana I — Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia I. Acta Clementis VI. Ladislav KLICMAN (ed.). Praha 1903

- Monumenta Vaticana II — Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia II. Acta Innocentii VI. 1352 – 1362. Jan Bedřich NOVÁK (ed.). Praha 1907
- Monumenta Vaticana III — Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia III. Acta Urbani V. 1362 – 1370. B. JENŠOVSKÝ (ed.). Praha 1944
- Monumenta Vaticana IV — Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia IV. Acta Gregorii XI. 1370-1378. Karel STLOUKAL (ed.). Praha 1949, 1954
- Monumenta Vaticana V/1 — Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia V/1. Acta Urbani VI. et Bonifatii IX. 1378-1396. Karel KROFTA (ed.). Praha 1903
- Monumenta Vaticana V/2 — Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia V/2. Acta Urbani VI. et Bonifatii IX. 1378-1396. Karel KROFTA (ed.). Praha 1903
- Notizenblatt II — Notizenblatt. Beilage zum Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen II. Wien 1852
- Notizenblatt III-IV — Notizenblatt. Beilage zum Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen III-IV. Wien 1853
- Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně — Jan Bedřich NOVÁK: Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně. Praha 1903
- Pešina z Čechorodu 1673 — Tomáš Pešina z Čechorodu: Phosphorus septicomis. Praha 1673
- PICCOLOMINI — Enea Silvio PICCOLOMINI: Historie česká. Dana MARTÍNKOVÁ / Alena HADRAVOVÁ / Jiří MATL. Praha 1998
- PODLAHA 1923 — Antonín PODLAHA: Catalogus codicum manu scriptorum, qui in archivio capituli metropolitani pragensis asservantur. Praha 1923
- Pokračovatelé Kosmovi — Pokračovatelé Kosmovi. Marie BLÁHOVÁ / Zdeněk FIALA (eds.), Praha 1974
- Pozůstatky desk zemských I, II — Pozůstatky desk zemských království českého r. 1541 pohořelých / Reliquiae tabularum terrae regni bohemiae anno MDXLI igne consumtarum, Svazek I, II. Josef EMLER (ed.). Praha 1870 – 1872
- RBM I — Regesta diplomatica nen non epistolaria Bohemiae at Moraviae. Pars I. Karel Jaromír ERBEN (ed.). Praha 1855
- RBM II — Regesta diplomatica nen non epistolaria Bohemiae at Moraviae. Pars II. Josef EMLER (ed.), Praha 1882
- RBM III — Regesta diplomatica nen non epistolaria Bohemiae at Moraviae, Pars III. Josef EMLER (ed.), Praha 1890
- RBM IV — Regesta diplomatica nen non epistolaria Bohemiae at Moraviae, Pars IV. Josef EMLER (ed.), Praha 1892

- ŘEHÁK 1879 — Jan J. ŘEHÁK: Kutnohorské diárium biskupa Filipa Villanuovy (zvláštní otisk Zpráv zasedacích Královské české společnosti nauk). Praha 1879
- SRB II — Scriptorum rerum Bohemiarum et bibliotheca ecclesiae metropolitanae Pragensis II. František Martin PELZL / Josef DOBROVSKÝ (ed.). Praha 1784
- SRS XII — Scriptorum rerum Silesiacarum XII, Geschichtschreiber Schlesiens des XV Jahrhunderts. Franz WACHTER (ed.). Breslau 1883
- St. Pauler formular — Das St. Pauler formular, briefe und urkunden aus der zeit König Wenzels II. Johann LOSERTH (ed.). Praha 1896
- Summa cancellariae — Cancellaria Caroli IV. Historický archiv IV. Ferdinand TANDRA (ed.). Praha 1895
- Summa Gerhardi — Summa Gerhardi, ein Formelbuch aus der Zeit des Königs Johann von Böhmen. Ferdinand TRADA (ed.). Wien 1882
- TOMEK 1866-70, 1872 — Wáclav Wladivoj TOMEK: Základy starého místopisu pražského I., II. III. IV. V. Praha 1866- 70, 1872
- UKA — Urkundenbuch der Stadt Aussig, Städte- und Urkundenbücher aus Böhmen. Band III. Ludwig SCHLESINGER. Prag 1896
- UKB I — Urkundenbuch der Stadt Krummau I. band (1255-1419). Städte- und Urkundenbücher aus Böhmen. Band V: Valentin SCHMIDT / Alois PICHA. Prag 1908
- UKB II — Urkundenbuch der Stadt Krummau II. band (1255-1419). Städte- und Urkundenbücher aus Böhmen. Band V: Valentin SCHMIDT / Alois PICHA. Prag 1910
- Urkundenbuch des Hochstifts Halberstadt IV — Urkundenbuch des Hochstifts Halberstadt und seiner Bischöfe IV, Gustav SCHMIDT. Lipsko 1889
- Vavřinec z Březové — Vavřinec z Březové, Husitská kronika. František HEŘMANSKÝ (ed.). Praha 1979
- Zbraslavská kronika — Zbraslavská kronika. František HEŘMANSKÝ (ed.). Praha 1975
- Zbytky register — Zbytky register králů římských a českých 1361 – 1480. August SEDLÁČEK. Praha 1914
- Ze starých letopisů — Ze starých letopisů českých. Jaroslav PORÁK / Jaroslav KAŠPAR (eds. a překlad ze staročeského originálu). Praha 1981

LITERATURA

ALTOVÁ / ŠTROBLOVÁ 2000 — Blanka ALTOVÁ / Helena ŠTROBLOVÁ: Kutná Hora. Praha 2000

ALTOVÁ 2001 — Blanka ALTOVÁ: Der Welsche Hof. Červený Kostelec 2001

AMBROS 1865 — August Wilhelm AMBROS: Die Burg Karlstein und ihre Restaurierung. In: Mitteilungen K. K. CentralComission X, 1865, 43-56

ANDERLE / KYNCL 2002 — Jan ANDERLE / Josef KYNCL: Vývoj horního hradu v Bečově nad Teplou. In: Průzkumy památek IX, 2002/2, 75-108

ANDERLE / KYNCL 2005 — Jan ANDERLE / Josef KYNCL: Hrad Bečov nad Teplou, zajímavý zdroj materiálu pro datovací standardy borovice a smrku. In: Zprávy památkové péče 2002/5, 7-8

ANDERLE / PROCHÁZKA 2010 — Jan ANDERLE / Zdeněk PROCHÁZKA: Dějiny a stavební vývoj kaple a hrobky na hradě Švamberku. In: Castellologica Bohemica XII, 2010, 193-236

ANDERLE 1994 — Jan ANDERLE: Loket. Hrad, východní křídlo, SHP rkp. Památkový ústav Plzeň 1994

ANDERLE 1995 — Jan ANDERLE: Dílčí výsledky stavebně historického průzkumu východního křídla hradu Loket. In: Zprávy památkové péče LV, 1995, 263-264

ANDERLE 1996a — Jan ANDERLE: Hrad Loket, Markrabský dům, SHP fasád, I. etapa. SÚA Praha 1996.

ANDERLE 1996b — Jan ANDERLE: III. etapa stavebně historického průzkumu na severní části hradu Loket, SÚA. Praha 1996

ANDERLE 1997 — Jan ANDERLE: Hrad Loket, Markrabský dům, SHP fasád. SÚA Praha 1997

ANDERLE 1998 — Jan ANDERLE: Pozdně románský hrad Loket. In: Průzkumy památek V, 1998, 3-12

ANDERLE 2000 — Jan ANDERLE: Hrad Bečov, kaplová věž, stavebně historický průzkum. Rkp. NPÚ v Plzni 2000

ANDERLE 2001 — Jan ANDERLE, Bečov. Stavebně historický průzkum horního hradu. Archiv NPÚ v Plzni 2001

ANDERLE 2004 — Jan ANDERLE: Otázky vývoje jádra hradu Rabí. In: Castellologica bohemia IX, 2004, 125-138

ANDERLE 2005 — Jan ANDERLE: Hrad Kašperk. In: Průzkumy památek XII/1, 2005, 37 - 69.

- ANDERLE 2007 — Jan ANDERLE: Románská kaple na hradě Horšovský Týn. In: Dějiny staveb: sborník příspěvků z konference Dějiny staveb. Plzeň 2007, 195-200
- ANDERLE 2008 — Jan ANDERLE: Uspořádání bytů v některých velkých hradech doby Karla IV. In: Svorník VI, 2008, 13-23
- ANDERLE 2009 — Jan ANDERLE: Středověké etapy vývoje hradu Velhartice. In: Průzkumy památek XVI, 2009/2, 51-82
- ANDRÁS 1999 — Vegh ANDRÁS: Adatok a Budai kisebb szűz Mária, más néven szent Zsigmond templom alapításának történetéhez. In: Budapest régiségei XXXIII. Budapesti, a szent Zsigmond templom és a zsigmond kor budai szobrászata. Budapest 25-34
- ANKERT 1940 — H. ANKERT: Lewin. Litoměřice 1940
- ARENS 1976 — Fritz ARENS: Staufische Pfalz- und Burgkapellen. In: Die Burgen im Deutschen Sprachraum. Ihre rechts- und verfassungsgeschichtliche Bedeutung I. Hans PATZE (ed.). Sigmaringen 1976, 197-210
- ARNTZ 1914 — Ludwig ARNTZ: Burg- und Schlosskapellen. In: Zeitschrift für christliche Kunst XXVII, Heft 11/12, 1914, 171-198
- ASSUNTO 1963 — Rosario ASSUNTO: Die Theorie des Schönen im Mittelalter. Köln 1963
- AUGE / JITSCHINSKY 1848 — Franz AUGÉ / Ferdinand JITSCHINSKY: Beschreibung der kaiserlichen königlichen Burg Karlstein in Böhmen. Prag 1847
- AUGE 1812 — Franz AUGÉ: Beschreibung der k. k. Burg Karlstein. Praha 1812
- BAREŠ 1919 — František BAREŠ: Bezděz, průvodce po hradě a jeho okolí. Praha 1919
- BARTLOVÁ 2003 — Milena BARTLOVÁ: Karlštejn: a Sacred Place and Castle of the Holy Grail: Critical Comments / Karlštejn jako posvátné místo a hrad sv. Grálu: kritické poznámky. In: Dvorské kaple vrcholného a pozdního středověku a jejich umělecká výzdoba. Praha, 2003, 28-32, 331-335
- BARTOŠ 1947 — František Michálek BARTOŠ: Čechy v době Husově 1378-1415. České dějiny II/6. Praha 1947
- BARTOŠKOVÁ 2011 — Andrea BARTOŠKOVÁ: Zánik knížecího dvorce na Budči. In: Archeologické rozhledy LXIII, 2011, 284-306
- BARTŮNĚK 1948 — Václav BARTŮNĚK: Karlštejn. Praha 1948
- BARTŮNĚK 1979 — Václav BARTŮNĚK: Stručné dějiny kolegiální kapituly a královské kaple Věch svatých na Pražském hradě. Litoměřice 1979
- BAUEROVÁ 1984 — Anna BAUEROVÁ: Národní kulturní památky Středočeského kraje. Praha 1984

- BAUMÜLLER 1994 — Barbara BAUMÜLLER: Der Chor des Veitsdomes in Prag. Die Königskirche Kaiser Karls IV. Strukturanalyse mit Untersuchung der baukünstlerischen und historischen Zusammenhänge. Berlin 1994
- BAYER / KUBEC 1962 — Jiří BAYER / František KUBEC: Roztoky. Praha 1962
- BAYER 1963 — Jiří BAYER: Poučení z jednoho příkladu. In: Památková péče XXIII č. 5, 1963, 129-132
- BAYER 1972 — Jiří BAYER: Roztoky - zámek a muzeum. Roztoky u Prahy 1972
- BAŽANT 1924 — Eduard BAŽANT. Hrad Rožmberk. Rožmberk 1924
- BAŽANT 1939 — Eduard BAŽANT: Burg Rosenberg. Rosenberg 1939
- BĚLOHLAV 1912-13 — Josef BĚLOHLAV: Karlův Týn. Vlastivědný sborník I. Praha 1912-13.
- BENÁKOVÁ bez data — Helena BENÁKOVÁ: Jenštejn. Hradní věž. SHP rkp. uložený v NPÚ Střední Čechy v Praze, bez data
- BENEŠ 1862 — František BENEŠ: Hrádek nad Pachem v Kutné hoře. In: Památky archeologické IX/9, 1862, 33-40
- BENEŠOVSKÁ / HLOBIL / BRADEMANOVÁ / CHOTĚBOR / KOSTÍKOVÁ 1999 — Klára BENEŠOVSKÁ / Ivo HLOBIL / Milena BRADEMANOVÁ / Petr CHOTĚBOR / Marie KOSTÍKOVÁ: Petr Parléř. Praha 1999
- BENEŠOVSKÁ / ŽIŽKA 1987 — Klára BENEŠOVSKÁ / Jan ŽIŽKA: Křivoklát, Praha 1987
- BENEŠOVSKÁ 1979 — Klára BENEŠOVSKÁ: Klášterní kostel celestinů na Ojvíně u Žitavy. In: Umění XXVII, 1979, 133-139
- BENEŠOVSKÁ 1985 — Klára BENEŠOVSKÁ: Několik poznámek ke hradu Křivoklátu. In: Umění XXXIII, 1985/ 4, 337-344
- BENEŠOVSKÁ 1991 — Klára BENEŠOVSKÁ: Eliška Přemyslovna a Vyšehrad. In: Umění XXXIX/1, 1991, 214-222
- BENEŠOVSKÁ 1999 — Klára BENEŠOVSKÁ: Das Frühwerk Peter Parlers am Prager Veitsdom. In: Umění XLVII/5, 1999, 351-363
- BENEŠOVSKÁ 2003 — Klára BENEŠOVSKÁ: The Royal House in Brno and Its Chapels / Královský dům v Brně a jeho kaple. In: Dvorské kaple vrcholného a pozdního středověku a jejich umělecká výzdoba. Praha 2003, 185-193, 426-430
- BENEŠOVSKÁ 2006 — Klára BENEŠOVSKÁ: Architektura ve službách panovníka - Základní architektonická koncepce Karlštejna a její inspirační zdroje. In: Schodištní cykly velké věže hradu Karlštejna. Průzkumy památek – příloha, 2006, 96-105

- BERANOVÁ 1998 — Magdalena BERANOVÁ: Příspěvek k počátkům dějin Poděbrad. Vlastivědný zpravodaj Polabí XXXII, 1998, 27-55
- BERGER / ZÁHOŘ / KYNCL 1995 — Tomáš BERGER / Tomáš ZÁHOŘ / Josef KYNCL: Průzkum hradu Bečov. In: Zprávy památkové péče LV, 1995/5, 171-174
- BERNAU 1873 — Friedrich BERNAU: Die Burg Lipnitz bei Deutsch-Brod im Wort und Bild, Geschichte und Sage. Praha 1873
- BERNAU 1878 — Friedrich BERNAU: Burg und Stadt Elbogen. In: Comotovia IV, 1878, 13-26, V, 19-42
- BERNAU 1879 — Friedrich BERNAU: Burgruine Egerberg. In: Comotovia V, 1879, 42-50
- BERNAU 1881 — Friedrich BERNAU: Album der Burgen und Schlösser im Königreiche Böhmen, Erster Band. Žatec 1881
- BERNAU 1888 — Friedrich BERNAU: Der politisches Bezirk Dauba. Dubá 1888
- BERNAU 1893 — Friedrich BERNAU: Hassenstein, ein Beitrag zur Geschichte des Erzgebirgs. B. Leipa 1893
- BERNAU 1895 — Friedrich BERNAU: Die Burg Bössig in Böhmen. Bezděz 1895
- BEUTTLER 2010 — Ulrich BEUTTLER: Gott und Raum, Theologie der Weltgegenwart Gottes Göttingen 2010
- Bibliografie císařského hradu Karlštejnu 2003 - Bibliografie císařského hradu Karlštejnu a jeho umělecké výzdoby. In: Dvorské kaple vrcholného a pozdního středověku a jejich umělecká výzdoba. Praha 2003, 504-515
- BILLOT 1984 — Claudine BILLOT: Chartes et documents de la Sainte-Chapelle de Vincennes (XIVe et XVe siècles). Paris 1984
- BILLOT 1986 — Claudine BILLOT: La Sainte-Chapelle de Vincennes. In: L'information historique 48/2, 1986, 49-57
- BILLOT 1987 — Claudine BILLOT: Les Saintes-Chapelles (XIIIe-XVe siècles). Approche comparée des fondations dynastiques. In: Revue d'histoire de l'Église de France LXXIII, 1987, 229-248
- BILLOT 1988 — Claudine BILLOT: La Sainte-Chapelle du Vivier-en-Brie. In: Bulletin de la Société nationale des Antiquaires de France 109, 1988, 106-112
- BILLOT 1989 — Claudine BILLOT: Un exemple de Sainte-Chapelle royale: Vincennes. In: Vincennes Histoire 1989/2, 2-12
- BILLOT 1991a — Claudine BILLOT: Le message spirituel et politique de la Sainte-Chapelle de Paris. In: Revue Mabillon LXIII, 1991, 119-141
- BILLOT 1991b — Claudine BILLOT: Le collège des chanoines de la Sainte-Chapelle de Paris (1248 – 1550). In: L'État moderne et les élites: XIII -XVIIIe siècles. Apports et limites

de la méthode prosopographique. Actes du colloque international CNRS-Paris I, 16-19 octobre. 1991, 291-307

BILLOT 1994 — Claudine BILLOT: L'insertion d'un quartier canonial dans un palais royal, problèmes de cohabitation: l'exemple de la Sainte-Chapelle de Paris. In: Palais royaux et princiers au Moyen Âge: actes du colloque international tenu au Mans le 6 et 7 octobre 1994. 1994, 111-116

BILLOT 1996 — Claudine BILLOT: Les Saintes-Chapelles de Saint Louis: conditions et signification de ces fondations. In: Vincennes aux origines de l'État moderne. Paris 1996, 171-176

BILLOT 1998 — Claudine BILLOT: Les Saintes-Chapelles royales et princières. Paris 1998

BIMLER 1940 — Kurt BIMLER: Die schlesischen massiven Wehrbauten, Band 1. Fürstentum Breslau. Breslau 1940

BINDING 1996 — Günther BINDING: Deutsche Königspfalzen, Von Karl dem Großen bis Friedrich II. (765–1240). Darmstadt 1996

BINTEROVÁ 1999 — Zdena BINTEROVÁ: Perštejn a okolí. Chomutov 1999

BIRK 1849 — Ernst BIRK: Beiträge zur Geschichte der Königin Elisabeth von Ungern und ihres Sones, König Ladislaus 1440 – 1457. In: Quellen und Forschungen zur vaterländischen Geschichte und Kunst. Wien 1849, 209-258

BIRNBAUM 1927 — Vojtěch BIRNBAUM: K otázce našich rotund. In: Památky archeologické XXV 1927, 107

BIRNBAUM 1947 — Vojtěch BIRNBAUM: Karel IV. jako sběratel a Praha. In: Listy z dějin umění, Praha 1947, 155

BIRNBAUM 1958 — Vojtěch Birnbaum: Karel IV. jako sběratel a Praha. In: Listy z dějin umění. Praha 1947, 155

BIRNBAUMOVÁ / MENCLOVÁ 1960 — Alžběta BIRNBAUMOVÁ / Dobroslava MENCLOVÁ: Křivoklát. Státní hrad a památky v okolí. Praha 1960

BISINGEROVÁ / HRABÁNKOVÁ / NAČERADSKÁ / PETRÁŇ 2003 — Marie BISINGEROVÁ / Světlana HRABÁNKOVÁ / Petra NAČERADSKÁ / Zdeněk PETRÁŇ: Vlašský dvůr, Tajemství mince, Kutná Hora 2001

BLÁHOVÁ / FROLÍK / PROFANTOVÁ 1999 — Marie BLÁHOVÁ / Jan FROLÍK / Nad'a PROFANTOVÁ: Velké dějiny zemí Koruny české I. Do roku 1197. Praha 1999

BLAŽÍČEK / ROKYTA 1954 — Oldřich J. BLAŽÍČEK / Hugo ROKYTA: Křivoklát, státní zámek a okolí. Praha 1954

BOBKOVÁ / BARTLOVÁ 2003 — Lenka BOBKOVÁ / Milena BARTLOVÁ: Velké dějiny zemí Koruny české IV/b, 1310-1402. Praha 2003

BOBKOVÁ 1995 — Lenka BOBKOVÁ: Karlsfried, královský hrad na Žitavské cestě. In: Die Besiedlung der Neisseregion. Urgeschichte - Mittelalter – Neuzeit. Zittau 1995, 81-86

BOBKOVÁ 2003 — Lenka BOBKOVÁ: Velké dějiny zemí Koruny české IV/a. 1310-1402. Praha 2003

BOBKOVÁ 2004 — Lenka BOBKOVÁ: Hrady Karla IV. v Laufu a Tangermünde. Panovnická reprezentace vepsaná do kamene. In: Verba in imaginibus. Františku Šmahelovi k 70. narozeninám. Praha 2004, 141-157

BOCK 1862 — Franz BOCK: Schloss Karlstein in Böhmen. Mitteilungen K. K. CentralComission 7, 1862, 68-78, 90-99

BOHÁČ 1972 — Zdeněk BOHÁČ: Patrocinia románských kostelů v Čechách. In: Historická geografie VIII, 1972, 31-52

BOHÁČ 1973 — Zdeněk BOHÁČ: Patrocinia jako jeden z pramenů k dějinám osídlení. In: Československý časopis historický XXI, 1973, 369-388

BOHÁČOVÁ / ŠPAČEK 1994 — Ivana BOHÁČOVÁ / Jaroslav ŠPAČEK: Třetí raně středověký kostel na akropoli hradiště v Staré Boleslavi. In: Archeologické rozhledy XLVI, 1994, 607-617

BOHÁČOVÁ 2003 — Ivana BOHÁČOVÁ (ed.): Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku. Praha 2003

BOHÁČOVÁ 2010 — Ivana BOHÁČOVÁ: Stará Boleslav a odraz duchovní kultury v archeologických pramenech. In: Svatý Václav. Na památku 1100. výročí narození knížete Václava Svatého. Praha, 167-192

BOLINA / DURDÍK 1991 — Pavel BOLINA / Tomáš DURDÍK: Kaple vrcholně středověkých hradů. In: Castellologica bohemia II, 1991, 9-22

BOLINA 2005 — Pavel BOLINA: Byl hrad Svojanov u Poličky posledním centrem tzv. úsobrné provincie? (Příspěvek k historii moravsko-českého pomezí II.). Časopis Matice moravské, CXXIV/124, 2005, 3-46

BORKOVSKÝ / MENCLOVI 1946 — Ivan BORKOVSKÝ / Václav a Dobroslava MENCLOVI: Pražský hrad ve středověku. Praha 1946

BORNHEIM-SCHILLING 1964 — Werner BORNHEIM-SCHILLING: Rheinische Höhenburgen I-III. Neuß 1964

BOUŠE / MYSLIVEC 1971 — Zdeněk BOUŠE / Josef MYSLIVEC: Sakrální prostory na Karlštejně. Příspěvek k problematice jejich programu. In: Umění XIX, 1971, 280-295

BOUŠKA / KOTRBA 1959 — Oldřich BOUŠKA / Viktor KOTRBA: Lipnice n. Sázavou - hrad a městečko. Havlíčkův Brod 1959

BRANIŠ 1860 — Jan BRANIŠ: Wälsche Hof zu Kuttenberg. In: Mitteilungen der K. K. Central-Commission V, 1860, 206-209

- BRANIŠ 1906 — Josef BRANIŠ: Zvíkov. Praha 1906
- BRANTL 1831 — Karl BRANTL: Die Ruine des Berges Bössig. Praha 1831
- BRÄUTIGAM 1965 — Günter BRÄUTIGAM: Die Nürnberger Frauenkirche. Idee und Herkunft ihrer Architektur. In: Festschrift für Peter Metz, hg. Von Ursula Schlegel und Claus Zoege von Manteuffel, Berlin 1965. 170-197
- BRYCH / PŘENOSILOVÁ 2002 — Vladimír BRYCH / Věra PŘENOSILOVÁ: České hrady a tvrze ve starých vyobrazeních, Praha 2002
- BRYCH 2000 — Vladimír BRYCH: Poznámky k nejstarší podobě hradu Mělník. In: Castellologica Bohemica VII, 2000, 93-110
- BŘEZINA 1899 — Jan K. BŘEZINA: Litice nad Orlicí. Žamberk 1899
- BŘICHÁČEK / MUK 1996 — Pavel BŘICHÁČEK / Jan MUK: Kostel sv. Jana Křtitele na Pomezí - výsledky stavebně historického a archeologického výzkumu. In: Průzkumy památek III, 1996/1, 55-64
- BŘICHÁČEK 1993 — Pavel BŘICHÁČEK: Dvorec u Poněšic – Dobřejovic (okr. Č. Budějovice). In: Castellologica bohemia III. Praha 1993, 211-216
- BŘICHÁČEK 1996 — Pavel BŘICHÁČEK: Pomezí (okr. Jindřichův Hradec) - výsledky I. etapy záchranného archeologického výzkumu. Castellologica bohemia V, 1996, 41-46
- BŘICHÁČEK 2011 — Pavel BŘICHÁČEK: Hrady Landštejn a Pomezí, výsledky archeologického výzkumu. In: Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska XXIII, 2011, 146-153
- BULTMANN 1948 — Rudolf BULTMANN: Zur Geschichte der Licht-Symbolik im Altertum. In: Philologus XCVII, 1948, 1-36
- Burg Lauf a. d. Pegnitz. Ein Bauwerk Kaiser Karls IV. Ulrich GROßMAN / Hans-Heinrich HÄFFER (ed.). Nürnberg 2006
- Burg- und Schloßkapellen: Kolloquium des Wissenschaftlichen Beirats der Deutschen Burgenvereinigung / Wissenschaftlicher Beirat der Deutschen Burgenvereinigung. Hrsg. von Barbara Schock-Werner. Red.: Hartmut Hofrichter. Stuttgart 1995.
- BURMEISTER 1999 — Enno BURMEISTER: Die baugeschichtliche Entwicklung des Alten Hofes in München. München 1999
- BUSS 1905 — Alois BUSS: Křivoklát: Průvodce po hradě a jeho okolí. Praha 1905
- CECHNER 1913 — Antonín CECHNER: Situace a stavba hradu Krakovce. In: Časopis společnosti přátel starožitností XXI, 1913, 131-141
- CEJPOVÁ 1987 — Miroslava CEJPOVÁ: Předstihový výzkum na hradě Litice v roce 1986. In: Zpravodaj Krajského muzea východních Čech XIV/1, 1987, 65-67

CEJPOVÁ 2006 — Miroslava CEJPOVÁ: Státní hrad Litice nad Orlicí, okres Ústí nad Orlicí – poznámky ke stavebnímu vývoji hradu. In *Castellologica bohémica* VI/1, 2006, 245-256

CIBULKA 1953 — Josef CIBULKA: Kaple Všech svatých. Rkp. Archiv ústavu dějin umění akademie věd v Praze, pozůstalost Cibulka karton 10.

CLASEN 1954 — Karl-Heinz KLASSEN: Burgkapelle. In: *Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte* III, 1954, 221-225

CLASEN 1958 — Karl Heinz CLASEN: Deutsche Gewölbe der Spätgotik. Berlín 1958

COLPE 1998 — Carsten COLPE: Weltdeutungen im Widerstreit. Berlin 1998

CORI 1895 — Johann Nepomuk CORI: Bau und Einrichtung der Deutschen Burgen im Mittelalter, Zweite Auflage. Linz 1895

CUPAL 1910 — Jan Alois CUPAL: Hrad Svojanov. Polička 1910

CUPAL 1939 — Jan Alois CUPAL: Královský hrad Svojanov. Polička 1939

CZESCHÍK 1868 — F. S. CZESCHÍK: Monumenta Historice ad capitulum Ecclesiae collegiatae alias capellae regiae ad Omnes Santosin Castro Pragensi spectantia. Praha rkp. APH signatura G 56/1-3

CZESCHÍK bez data — F. S. CZESCHÍK: Gescheite des Allerheiligen Kapitels. Praha, rkp. APH. signatura G 55/1, 2

ČAREK 1947 — Jiří ČAREK: Románská Praha. Praha 1947

ČÁSOVÁ 2001 — Jitka ČÁSOVÁ: Hrad Rožmberk. Rožmberk 2001

ČECHOVÁ 2009 — Lucie ČECHOVÁ: Středověká nástěnná malba v hradních kaplích v Čechách. Rkp. diplomová práce FFUK, Ústav pro dějiny umění. Praha.

ČECHURA / RYANTOVÁ 1998 — Jaroslav ČECHURA / Marie RYANTOVÁ: Stavební činnost na Zvíkově v letech 1431-1573 a její prameny. In: *Sborník Národního muzea v Praze. Řada A - Historie* 52, 1998/ 1-4, 1-50

ČECHURA 1981-1984 — Jaroslav ČECHURA: Nezdařená lokace Přemysla Otakara II. na Hoře sv. Štěpána a statky chotěšovského kláštera na Litoměřicku v době předhusitské. In: *Vlastivědný sborník Litoměřicko XVII-XX, 1981-1984*, 43-68

ČECHURA 1982 — Jaroslav ČECHURA: Sión a Kunětická hora: hrady husitské revoluce? In: *Husitský Tábor, sborník Husitského muzea* V, 1982, 153-163

ČELAKOVSKÝ 1907 — Jaromír ČELAKOVSKÝ: Hrad Pražský a majetková práva k němu. In: *Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy*. Praha 1907

ČERNÝ 1949 — Václav ČERNÝ: Karlštejnské panství ve vývoji šesti století. In: *Časopis společnosti přátel starožitností* LVII, 1949, 1-14, 77-86

Český Krumlov od rezidenčního města k památce světového kulturního dědictví. Martin GAŽI (ed.). České Budějovice 2010

ČÍŽEK / SLAVÍK 1998 — Jan ČÍŽEK / Jiří SLAVÍK: Adršpach, hrad Jana Lucemburského?
In: Castellologica bohemia VI, 1998, 171-186

ČORNEJ / BARTLOVÁ 2007 — Petr ČORNEJ / Milena BARTLOVÁ: Velké dějiny zemí
Koruny české VI. 1437-1526. Praha 2007

ČORNEJ 2000 — Petr ČORNEJ: Velké dějiny zemí Koruny české V. 1402-1437. Praha 2000

ČORNEJ 2009 — Petr ČORNEJ: Klíče ke Karlštejnu. Studia mediaevalia Bohemica I,
2009/1, 37-73

ČURDA 1966 — František ČURDA: Litice. Pardubice 1966

ČURDA 1966 — František ČURDA: Litice. Pardubice 1966

DAVÍDEK 1949 — Václav DAVÍDEK Hrad a zámek Horšovský Týn. Praha 1949

DENGLER 1994 — Frank DENGLER: Karlstein und Vincennes - zwei spätmittelalterliche
Burgen als Herrschaftssymbole im Vergleich. In: Die Burg - ein Kulturgeschichtliches
Phänomen. Veröffentlichungen der Deutschen Burgenvereinigung e. V. Reihe B: Schriften.
Bd 2. Marksburg/Braubach 1994, 75-85

DENKSTEIN 1948 — Vladimír DENKSTEIN: Zvíkov. Praha 1948

Die Parler und der Schöne Stil 1350-1400, Europäische Kunst unter den Luxemburgern I - V,
Anton LEGNER (ed.), Köln, Greven und Bechtold 1978-1980

DIETL 1997 — Hans DIETL: K dějinám zřícenin hradu Kynžvartu. In: Sborník Chebského
muzea 1997, 176-189

DRAGOUN 2002 — Zdeněk DRAGOUN: Praha 885-1310, Praha 2002

DRAGOUN 2006 — Bohumír DRAGOUN: Příběhy hradu Potštejna. Potštejn 2006

DRNCOVÁ 1989 — Ludmila DRNCOVÁ: Rábí. V Plzni: Krajské středisko státní památkové
péče a ochrany přírody, 1989.

DUBY 2002 — Georges DUBY: Věk katedrál, umění a společnost 980-1420. Praha 2002

DURDÍK / BOLINA 1996 — Tomáš DURDÍK / Pavel BOLINA: Hrady pražského biskupství
(arcibiskupství). In: Archaeologia historica XXI, 1996, 291-306

DURDÍK / BOLINA 2001 — Tomáš DURDÍK / Pavel BOLINA: Středověké hrady
v Čechách a na Moravě. Praha 2001

DURDÍK / ČERNOCKÁ / ČERVENKA / VINAŘ 2010 — Tomáš DURDÍK / Soňa
ČERNOCKÁ / Michal ČERVENKA / Jan VINAŘ: Studie na záchranu a rehabilitaci hradní
zříceniny Zlenice a jejího přírodního prostředí. Praha 2010

DURDÍK / FROLÍK 1981 — Tomáš DURDÍK / Jan FROLÍK: Ke stavební podobě a dispozici
městského hradu v Chrudimi. In: Archaeologia historica VI, 1981, 107-115

- DURDÍK / FROLÍK 1993 — Tomáš DURDÍK / Jan FROLÍK: Projevy přímého působení francouzské stavební huti v české architektuře feudálních sídel 14. století. In: AH 18, 1993, 225-237
- DURDÍK / GOTTFRIED / HORYNOVÁ 1996 — Tomáš DURDÍK / Libor GOTTFRIED / Milada HORYNOVÁ: Výběrová bibliografie hradu Karlštejna. In: Castellologica bohemica V, 1996, 363-370
- DURDÍK / HAVLOVÁ 1990 — Tomáš DURDÍK / Mája HAVLOVÁ: Hrad Landštejn: průvodce historií, areálem a okolím hradu. České Budějovice 1990
- DURDÍK / HAVLOVÁ 1991 — Tomáš DURDÍK / Mája HAVLOVÁ: Hrad Landštejn. České Budějovice 1991
- DURDÍK / HAZLBAUER 1993 — Tomáš DURDÍK / Zdeněk HAZLBAUER: Záchranný výzkum na prvním nádvoří hradu Točníka v roce 1993. In: Castellologica Bohemica V, 255-278
- DURDÍK / HOŘEC / SKLENÁŘ 1996 — Tomáš DURDÍK / Jaromír HOŘEC / Karel SKLENÁŘ: Dějiny Kamýka nad Vltavou. Kamýk nad Vltavou 1996
- DURDÍK / CHOTĚBOR 1997 — Tomáš DURDÍK / Petr CHOTĚBOR: Romanesque Vaulted of the Prague Castle Royal Palace. In: Život v archeologii středověku, Praha 1997, 169-175
- DURDÍK / CHOTĚBOR 1998 — Tomáš DURDÍK / Petr CHOTĚBOR: Die Sitze der Prager Bürger in der Umgebung von Prag. In: Castrum Bene VI, 1998, 13-32
- DURDÍK / CHOTĚBOR 1998 — Tomáš DURDÍK / Petr CHOTĚBOR: Povrchový průzkum hradu Zlenice. In: Sborník vlastivědných prací Podblanicka XIII, 1972, 119-131
- DURDÍK / CHOTĚBOR 1998 — Tomáš DURDÍK / Petr CHOTĚBOR: Zur Gestalt des romanischen Palas der Prager Burg. In: Forschungen zu Burgen und Schlössern IV, 1998, 197-204
- DURDÍK / JUŘINA 1999 — Tomáš DURDÍK / Petr JUŘINA: Záchranný výzkum v trasách inženýrských sítí v areálu hradu Buštěhradu (okr. Kladno) v roce 1998. ZČAS, Supplément 38, 19
- DURDÍK / JUŘINA 2007 — Tomáš DURDÍK / Petr JUŘINA: První regulérní výzkum areálu zaniklého hradu v Buštěhradu. Archeologické výzkumy v Čechách 2006. Zprávy ČAS Supplément 68, 2007, 55.
- DURDÍK / KAŠPAR 2004 — Tomáš DURDÍK / Vojtěch KAŠPAR: Prvá brána jádra hradu Zlenice. In: Castellologica bohemica IX, 2004, 139-170
- DURDÍK / KLÁPŠTĚ 1992 — Tomáš DURDÍK / Jan KLÁPŠTĚ: Dva pohledy na počátky hradu Riesenburku. Archeologické rozhledy XLIV, 1992/2, 266-276
- DURDÍK / KRUŠINOVÁ 1986 — Tomáš DURDÍK / Lenka KRUŠINOVÁ: K počátkům a středověké stavební podobě hradu v Horšovském Týně. In: Archaeologia historica XI, 1986, 127-142

DURDÍK / KŘÍŽOVÁ bez data — Tomáš DURDÍK / Květa KŘÍŽOVÁ: Hrad Křivoklát. Praha bez data

DURDÍK / KUBŮ / ZAVŘEL 2002 — Tomáš DURDÍK / František KUBŮ / Petr ZAVŘEL: Hrad Kunžvart. *Castellologica bohemica* VIII, 2002, 139-172

DURDÍK / ROEDEL 1996 — Tomáš DURDÍK / Bohumír ROEDEL: Žebrák a Točnick očíma Jana Havránka. In: *Castellologica Bohemica* V, 1996, 279-282

DURDÍK / SANKOT 1983 — Tomáš DURDÍK / Pavel SANKOT: Hrad Okoř. Roztoky u Prahy 1983

DURDÍK / SUŠICKÝ 2000 — Tomáš DURDÍK / Viktor SUŠICKÝ: Zříceniny hradu, tvrzí a zámků – Střední Čechy. Praha 2000

DURDÍK / SUŠICKÝ 2002 — Tomáš DURDÍK / Viktor SUŠICKÝ: Zříceniny hradu, tvrzí a zámků - Jižní Čechy. Praha 2002

DURDÍK / SUŠICKÝ 2005 — Tomáš DURDÍK / Viktor SUŠICKÝ: Zříceniny hradu, tvrzí a zámků – Západní Čechy. Praha 2005

DURDÍK 1976 — Tomáš DURDÍK: Nástin vývoje hradů na Podblanicku a v dolním Posázaví. Sborník vlastivědných prací Podblanicka XVII, 1976, 117-137

Durdík 1980 — Tomáš DURDÍK: K počátkům výskytu hradů s plášťovou zdí v Čechách. In: *Archeologia historica* V, 1980, 259-265

DURDÍK 1981 — Tomáš DURDÍK: Povrchový průzkum zaniklého sídlištního komplexu Stará Dubá. In: Sborník vlastivědných prací Podblanicka XXI, 1981, 141-168

DURDÍK 1983 — Tomáš DURDÍK: Podíl hradištní tradice na vzniku a podobě nejstarších Českých hradů. In: *Umění 13. století v Českých zemích*. Praha 1983, 53-65, 630-650

Durdík 1984a — Tomáš DURDÍK: České hrady. Praha 1984

Durdík 1984b — Tomáš DURDÍK: Nový hrad u Kunratic a jeho postavení ve vývoji české architektury. In: *Archeologica Pragensia* V, 1984, 173-190

DURDÍK 1985a — Tomáš DURDÍK: Hrady ve 13. a 14. století. Benešovsko Podblanicko, Praha 1985, 79-88

DURDÍK 1985b — Tomáš DURDÍK: K počátkům a středověké podobě hradu v Blatné. In: *Archeologia historica* X, 1985, 283-295

DURDÍK 1986a — Tomáš DURDÍK: Hrady Václava IV. v pražských městech a jejich nejbližším okolí, *Documenta Pragensia* VI, 1986, 24-46

DURDÍK 1986b — Tomáš DURDÍK: Nový hrad u Kunratic. Zpravodaj dobrovolných aktivů Státní památkové péče a ochrany přírody v Praze XXX, 1986, 7-8

DURDÍK 1988 — Tomáš DURDÍK: Výzkum manského domu na Křivoklátě. In: *Archeologia historica* XIII, 1988, 285-298

- DURDÍK 1990 — Tomáš DURDÍK: Povrchový průzkum hradu v Hradových Střimelicích. Sborník vlastivědných prací Podblanicka XXX/2, 1990, 133-151
- DURDÍK 1991a — Tomáš DURDÍK: Hrady Podblanicka v kresbách K. H. Máchy. Sborník vlastivědných prací Podblanicka XXXI, 1991, 91-99
- DURDÍK 1991b — Tomáš DURDÍK: Nové objevy na hradě v Písku. Výběr z prací členů Historického klubu při Jihočeském museu v Českých Budějovicích 28/1, 1991, 1-4
- DURDÍK 1992a — Tomáš DURDÍK: Hrad Zvíkov. Praha 1992
- DURDÍK 1993a — Tomáš DURDÍK: Hrad Žebrák. Praha 1993
- DURDÍK 1993b — Tomáš DURDÍK: Královský hrad v Písku. Písek 1993
- DURDÍK 1993c — Tomáš DURDÍK: Nové objevy na Křivoklátě. Muzejní a vlastivědná práce XXXI. – Časopis společnosti přátel starožitností CI. 1993, 51-52
- DURDÍK 1993d — Tomáš DURDÍK: Středověký vývoj hradu. In: Jindřichův Hradec 1293/1993. České Budějovice 1993, 69-83
- DURDÍK 1994 — Tomáš DURDÍK: Hrad Okoř. Praha 1994
- DURDÍK 1995a — Tomáš DURDÍK: August Sedláček a studium českých feudálních sídel. In: August Sedláček a pomocné vědy historické. Mladá Vožice 1995, 89-95
- DURDÍK 1995b — Tomáš DURDÍK: Die Kapellen böhmischer hochmittelalterlicher Burgen. In: Burg- und Schloßkapellen: Kolloquium des Wissenschaftlichen Beirats der Deutschen Burgenvereinigung. Stuttgart 1995, 21-30
- DURDÍK 1995c — Tomáš DURDÍK: From „chateau fort“ to „chateau de plaisance“, Development of the XIV century in Bohemia. In: IBI Bulletin XLIX, 1995, 27-34
- DURDÍK 1995e — Tomáš DURDÍK: Hrady, hrádky a tvrže na Písecku. Písek 1995
- DURDÍK 1995f — Tomáš DURDÍK: Kachlová kamna z manského domu na Křivoklátě. In: Starožitnosti a užité umění IX, 1995, 8-9
- DURDÍK 1995g — Tomáš DURDÍK: „Minutková“ kuchyně křivoklátských manů. In: Starožitnosti a užité umění, 1995/19, 6-7, 24
- DURDÍK 1995h — Tomáš DURDÍK: Manský dům na Křivoklátě – „malé české Pompeje“. In: Starožitnosti a užité umění, 1995/6, 6-7, 28
- DURDÍK 1995ch — Tomáš DURDÍK: Nádvoří u manského domu na Křivoklátě. In: Starožitnosti a užité umění, 1995/12, 18-19, 24
- DURDÍK 1995i — Tomáš DURDÍK: Z truhel křivoklátských manů II. In: Starožitnosti a užité umění, 1995/7-8 27-28
- DURDÍK 1996a — Tomáš DURDÍK: Od Hradu k zámku – hlavní vývojové tendence české hradní architektury 14. století. In: Muzejní a vlastivědná práce – Časopis společnosti přátel starožitností, 104/34, 1996, 121-122

- DURDÍK 1996b — Tomáš DURDÍK: Pozůstatky zástavby s románskými architektonickými prvky v areálu dolního hradu na Křivoklátě. In: Sborník společnosti přátel starožitností IV, 1996, 71-78
- DURDÍK 1996c — Tomáš DURDÍK: Přestavba Křivoklátu za Václava IV. In: Muzejní a vlastivědná práce XXXIV – Časopis společnosti přátel starožitností CIV, 1996, 245-246
- DURDÍK 1996d — Tomáš DURDÍK: Královský hrad Kamýk nad Vltavou. In: Dějiny Kamýka nad Vltavou. Kamýk nad Vltavou 1996, 13-22
- DURDÍK 1997a — Tomáš DURDÍK: Lucemburský Křivoklát ve světle archeologického výzkumu. In: Archeologia historica. XXII, 1997, 217-228
- DURDÍK 1997b — Tomáš DURDÍK: Von der Burg zum Schloss. Die Hauptentwicklungslinien der böhmischen Burgenarchitektur des 14. Jahrhundert. In: Forschungen zu Burgen und Schlössern III, 1997, 153-170
- DURDÍK 1997c — Tomáš DURDÍK: Několik poznámek ke stavební podobě Karlštejna. In: Magister Theodoricus. Dvorní malíř císaře Karla IV., Praha 1997, 51-58
- DURDÍK 1998a — Tomáš DURDÍK: Hrady kastelového typu 13. století ve střední Evropě. Praha 1998
- DURDÍK 1998b — Tomáš DURDÍK: Česká hradní architektura doby Jana Lucemburského. In: Castellologica Bohemica VI, 1998, 7-68
- DURDÍK 1998c — Tomáš DURDÍK: Archeologický výzkum v areálu zaniklého hradu v Buštěhradě. In: Listy z Unhošťska. Vlastivědný zpravodaj Melicharova vlastivědného muzea v Unhošti V/19-20, 1998, 55-56
- DURDÍK 1998d — Tomáš DURDÍK: Hrady v okolí Sázavy nad Sázavou. In: Sázavsko V, 1998, 4-26
- DURDÍK 1999a — Tomáš DURDÍK: Ilustrovaná encyklopedie Českých hradů. Praha 1999
- DURDÍK 1999b — Tomáš DURDÍK: Zaniklý sídlištní komplex Stará Dubá. In: Sázavsko VI, 4-17
- DURDÍK 2000a — Tomáš DURDÍK: Nástin problematiky českých feudálních sídel 13. století. In: Castellologica Bohemica VII, 2000, 17-50
- DURDÍK 2000b — Tomáš DURDÍK: Hrad Rabí. Libice nad Cidlinou 2000
- DURDÍK 2001a — Tomáš DURDÍK: Česká hradní architektura doby Václava IV. In: Historická inspirace: sborník k poctě Dobroslava Líbala, Praha 2001, 63-67
- DURDÍK 2001b — Tomáš DURDÍK: K problematice hradu v Chrudimi - Zur Problematik der Burg in Chrudim. AR LIII, 2001, 615-619
- DURDÍK 2002a — Tomáš DURDÍK: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Dodatky. Praha 2002

- DURDÍK 2002b — Tomáš DURDÍK: Velká věž hradu Velešína. *Castellologica bohemia* VIII, 2002, 409-416
- DURDÍK 2004a — Tomáš DURDÍK: Hrad Dívčí Kámen (Maidštejn, Menštejn). In: Dívčí Kámen. Přírodní rezervace a historický vývoj osídlení. Křemže 2004, 62-70
- DURDÍK 2004b — Tomáš DURDÍK: K otázce demonstrační architektury na českých. In: Zprávy památkové péče LXIV, 118-123, 173-174, 177-178
- DURDÍK 2004c — Tomáš DURDÍK: K počátkům šlechtických hradů. In: Archeologické rozhledy LVI, 2004, 169-175
- DURDÍK 2005a — Tomáš DURDÍK: Hrady Václava II. In: Zprávy památkové péče LXIII, 2005, 105-109
- DURDÍK 2005b — Tomáš DURDÍK: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Dodatky 2. Praha 2005
- DURDÍK 2005c — Tomáš DURDÍK: Die Burg Rabí. Libice nad Cidlinou 2005
- DURDÍK 2007a — Tomáš DURDÍK: Hrady přechodného typu v Čechách. Praha 2007
- DURDÍK 2007b — Tomáš DURDÍK: Hrad Přimda. Praha 2007
- DURDÍK 2008a — Tomáš DURDÍK: Hrady na Malši. Praha 2008, 29-36, 40
- DURDÍK 2008b — Tomáš DURDÍK: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Dodatky 3. Praha
- DURDÍK 2008c — Tomáš DURDÍK: Die Burgen König Wenzel IV. in Prager Städten. Forschungen zu Burgen und Schlössern XI, 119-128
- DURDÍK 2008d — Tomáš DURDÍK: Vladislavská přestavba hradu Křivoklátu. In: Časopis Společnosti přátel starožitností 116/3, 2008, 177-183
- DURDÍK 2008d — Tomáš DURDÍK: Vladislavská přestavba hradu. Časopis společnosti přátel starožitností CXVI, 2008, 177-183
- DURDÍK 2009 — Tomáš DURDÍK: Der Umbau der Burg Křivoklát zur königlichen Residenz unter Vladislav dem Jagellonen. In: Von der Burg zur Residenz. Veröffentlichungen der Deutschen Burgenvereinigung e. V. Reihe B: Schriften, Band XI., Braubach 2009, 95-104
- DURDÍK 2010a — Tomáš DURDÍK: Karlštejn v kontextu hradní architektury Karla IV. In: Karlštejn a jeho význam v dějinách a kultuře. Praha 2010, 30-55
- DURDÍK 2010b — Tomáš DURDÍK: Kaple hradu Velešína. In: Čechy jsou plné kostelů. Boemia plena est ecclesiis. Kniha k poctě PhDr. Anežky Merhautové, DrSc. Praha 2010, 284-297
- DURDÍK 2010c — Tomáš DURDÍK: Archeologický výzkum hradu Kamýk nad Vltavou v roce 2009. In: Časopis Společnosti přátel starožitností CXVIII, 2010/1, 1-16

Dvorské kaple vrcholného a pozdního středověku a jejich umělecká výzdoba: sborník příspěvků z mezinárodního symposia. Jiří FAJT (ed.). Praha 2003

DVORSKÝ 1903 — František DVORSKÝ: Hrad Karlštejn léta 1543. In: Památky archeologické a místopisné XX, 1903, 221-224

DVOŘÁK / MENCL 1948 — František DVOŘÁK / Václav MENCL: Český Krumlov, jeho život a umělecký růst. Praha 1948

DVOŘÁKOVÁ / HILMERA 1947 — Vlasta DVOŘÁKOVÁ / Jiří HILMERA: Rožmberský Latrán pod Příběnicemi. In: Zprávy Památkové péče VII, 1947, 121-126

DVOŘÁKOVÁ / NAŇKOVÁ-MIXOVÁ / MELNIKOVÁ 1963 — Vlasta DVOŘÁKOVÁ / Věra NAŇKOVÁ-MIXOVÁ / Naděžda F. MELNIKOVÁ-PAPOUŠKOVÁ: Horšovský Týn. Státní zámek, městská památková rezervace a památky v okolí. Praha 1963

DVOŘÁKOVÁ 1954 — Vlasta DVOŘÁKOVÁ: Horšovský Týn. Státní zámek, městská památková rezervace a památky v okolí. Praha 1954

EBHARDT 1980 — Bodo EBHARDT: der Wehrbau Europas im Mittelalter 2/II. Frankfurt am Main 1980. Reprint vydání z roku 1958

ECO 1998 — Umberto ECO: Umění a krása ve středověké estetice. Praha 1998

EICHHORN 1979 — Ernst EICHHORN: Der Sebalder Engelschor. In: 600 Jahre Ostchor St. Sebald – Nürnberg 1379-1979. Neustadt a.d. Aisch 1979, 94-116

EISELT 1838 — Johann Nepomuk EISELT: Schloß Swojanow im Chrudimer Kreise Böhmens. Erinnerungen an merkwürdigen Gegenstände IV., Prag-Wien 1838, 294-295

EKERT 1883 — František EKERT: Posvátná místa král. hl. města Prahy I. Praha 1883

ELIÁŠ / LÍBAL / LIŠKOVÁ 1975 — Jan ELIÁŠ / Dobroslav LÍBAL / Alena LIŠKOVÁ: Hrad Lipnice. SHP, Pasport SURPMO rkp. Praha 1975

EMLER 1878 — Josef EMLER: Spisové císaře Karla IV. Praha 1878

Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách. Pavel VLČEK (ed.), Praha 2004

ERNST 2003 — Bernhard ERNST: Früh- bis spätmittelalterliche Burgkapellen in der Oberpfalz. In: Aspekte der Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit. Festschrift für Walter Sage. Bonn 2003, 116-127

Europas Mitte um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie I-III. Katalog. Alfried WIECZOREK / Hans Martin HINZ (ed.). Stuttgart 2000

FÄHNRICH 1848 — Antonín FÄHNRICH: Die Burgruine Bezděz oder Bösig im bunzlauer Kreise. Jičín 1848

FAJT/ GOTTFRIED / ROYT 1998 — Jiří FAJT / Libor GOTTFRIED / Jan ROYT: Posvátné prostory hradu Karlštejna. Praha 1998

FAJT/ ROYT 1997 — Jiří FAJT/ Jan ROYT: Umělecká výzdoba velké věže hradu Karlštejna. Ecclesia Triumphans. In: Magister Theodoricus, dvorní malíř císaře Karla IV. Umělecká výzdoba posvátných prostor hradu Karlštejna. Praha 1997, 155-269

FEHR 1944 — Gustav FEHR: Burg Karlstein. Berlin 1944

FEHR 1961 — Gustav FEHR: Benedikt Ried (kap. Peter Parler und Seine Schule). München 1961, 92-93

FELD 1999 — Istaván FELD: Beszámoló az egykori budai szent Zsigmond templom és környéke feltárásáról. In: Budapest régiségei XXXIII. Budapesti, a szent Zsigmond templom és a zsigmond kor budai szobrászata. Budapešť, 35-50

FIALA 1922 — Karel FIALA: Starý hrad pražský. Stavitel 1922

FIALA 1927 — Karel Fiala: Archeologické výzkumy a conservační práce. Český svět XXIV. 5, 6 1927

FIALA 1927 — Karel FIALA: Archeologické výzkumy a conservační práce. In: Český svět XXIV, 1927, 5-6

FIALA 1927 — Karel FIALA: Zbytky kaple románské v zámku blatenském. In: Památky Archeologické XXXV, 1927, 589-596

FIALA 1933a — Karel FIALA: Knižecí neb královská kaple Všech Svatých na Pražském hradě, rkp. APH, pozůstalost Fiala č. 35

FIALA 1933b — Karel FIALA: Hrad pražský v době románské. Praha 1933

FIALA 1977 — Zdeněk FIALA: Přemyslovské Čechy. Praha.

FIŠER 1996 — František FIŠER: Karlštejn. Vzájemné vztahy tří karlštejnských kaplí. Kostelní Vydří 1996

FIŠER 2001 — Marcel FIŠER: Hrad a zámek Klenová. Klatov 2001

FLEGL 1965 — Michal FLEGL: Kapitola z dějin stavebních úprav hradu Rábí. In: Památky a Příroda XXV, 1965, 150-153

FLEGL 1981 — Michal FLEGL: Snahy o záchranu hradu Točnicku v minulosti Středočeský sborník historický XIV, 1981, 107-120

FORSTER / KAMENICKÁ 2006 — Linda FORSTER / Eva KAMENICKÁ: Archeologická zjištění na hradě roupově. In: Castellologica Bohemica X, 2006, 373-386

FREIGANG 1992 — Christian FREIGANG: Imitare ecclesias nobiles. Worms 1992

FRIČ 1946 — Jan FRIČ: Hrad Lipnice. Bez místa vydání 1946

FROLÍK / CHOTĚBOR — Jan FROLÍK / Petr CHOTĚBOR: Nová zjištění o kapli Všech svatých na Pražském hradě. In: Staletá Praha 24, 2001, 5-14

- FROLÍK / CHOTĚBOR 2003 — Jan FROLÍK / Petr CHOTĚBOR: Nová zjištění o kapli Všech svatých na Pražském hradě. In: Staletá Praha XXIV, 2003, 5-14
- FROLÍK / CHOTĚBOR 2004 — Jan FROLÍK / Petr CHOTĚBOR: Nová zjištění o kapli Všech svatých na Pražském hradě. In: Staletá Praha XXIV, 2004, 5-14
- FROLÍK / KLÁPŠTĚ 1991 — Jan FROLÍK / Jan KLÁPŠTĚ: Praha a Pražský hrad v 11. a 12. století. In: Miasto zachodnioslowianskie w XI-XII wieku. Spoleczenstwo-Kultura. Wroclaw 1991, 103-118
- FROLÍK 2000 — Jan FROLÍK Nejstarší sakrální architektura Pražského hradu. Praha 2000
- FROLÍK 2008 — Jan FROLÍK: Hrad v Chrudimi? (Archeologický výzkum na Školním náměstí a v Komenského ulici v letech 2004-2006). In: Castellologica Bohemica XI, 2008, 553-584
- FROLÍK 2010 — Jan FROLÍK: Rotunda sv. Víta na Pražském hradě ve světle nových poznatků. In: Svatý Václav. Na památku 1100. výročí narození knížete Václava Svatého. Praha 2010, 131-147
- GABRIEL / PANÁČEK / PODROUŽEK 2011 — František GABRIEL / Jaroslav PANÁČEK / Kamil PODROUŽEK: Helfenburk, Hrad pražských arcibiskupů. Borek – Hrádek 2011
- GABRIEL / PANÁČEK 2000 — František GABRIEL / Jaroslav PANÁČEK: Hrady okresu Česká Lípa. Praha 2000
- GABRIEL / PEŘINA 2007 — František GABRIEL / Ivan PEŘINA: Litoměřice hrad - SHP. Rkp. Česká Lípa 2007
- GABRIEL 1857 — GABRIEL: Hrad Kašperk. Historicko-topografický nástin, Praha 1957
- GABRIEL 1859 — Josef Ambrož GABRIEL: Hrad Rábí. Praha 1859
- GABRIEL 1980 — František GABRIEL: Zjišťovací výzkum na Levínském hradě. In: Litoměřicko XVI, 1980, 91-100
- GERSDORFOVÁ 2008 — Zlata GERSDORFOVÁ: Hmotová rekonstrukce hradu Roupova – konfrontace 3D modelu s ikonografickými prameny. In: Hláska XIX, 2008/I, 1-4
- GIRSA / HANZL / JERIE / MICHONOVÁ 2008 — Václav GIRSA / Miloslav HANZL / Pavel JERIE / Dagmar MICHONOVÁ Konzervace jižního průčelí Horního hradu zámku v Českém Krumlově. Praha 2008
- GIRSA / HANZL / MICHONOVÁ / WIZOVSKÝ 2009 — Václav GIRSA / Miloslav HANZL / Dagmar MICHONOVÁ / Tomáš WIZOVSKÝ: Hrad Bečov - projekt konzervace a prezentace. Loket 2009
- GLOSOVÁ 1997 — Michaela GLOSOVÁ: Příspěvek k poznání rotundy hradu v Týnci nad Sázavou na základě oprav v interiéru. In: Památky středních Čech XI/1, 31-37
- GNIRS 1928 — Anton GNIRS: Elbolgen bei Karlsbad, Elbolgen 1928

- GNIRS 1932 — Anton GNIRS: Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale in der Bezirken Tepl und Marienbad. Augsburg 1932
- Gotik in Böhmen, Geschichte, Gesellschaftsgeschichte, Architektur, Plastik und Malerei. Karl M. SWOBODA (ed.). München 1969
- GOTTFRIED 1993 — Libor GOTTFRIED: Nejstarší kresby hradu Karlštejna. In: Castellologica bohemia III, Praha 1993, 351-354
- GOTTFRIED 1994 — Libor GOTTFRIED: Byl Karlštejn založen 10. června 1348?. In: Genealogie a heraldika XIV/3,4, 1994, 1-6
- GOTTFRIED 1995 — Libor GOTTFRIED: Nález originálu listiny na ostatky sv. Palmácia. (Příspěvek k počátkům sbírky ostatků Karla IV. na Karlštejně). Středočeský sborník historický XXI, 1995, 29-43
- GOTTFRIED 1997 — Libor GOTTFRIED: Výběr archivních pramenů k historii hradu Karlštejna a jeho umělecké výzdobě. In: Magister Theodoricus, dvorní malíř císaře Karla IV. Umělecká výzdoba posvátných prostor hradu Karlštejna. Praha 1997, 29-49
- GOTTFRIED 2003 — Libor GOTTFRIED: Falsum listiny kapituly karlštejnské na Žebrákov. In: Pocta Elišce Čáňové. Sborník k životnímu jubileu. Praha 2003, 39-59
- GÖTZ 1968 — Wolfgang GÖTZ: Zentralbau und Zentralbautendenz in der gotischen Architektur. Berlin 1968
- GÖTZE 1871 — Ludwig GÖTZE: Geschichte der Burg Tangermünde. In: 17. Jahresberichte des Altmärkischen Vereins für vaterländische Geschichte zu Salzwedel. Salzwedel 1871, 1-113
- GÖTZE 1998 — Heinz GÖTZE: Castel del Monte. München / New York 1998
- GRABOLLE / HRUBÝ / MILITKÝ 2002 — Roman GRABOLLE / Petr HRUBÝ / Jiří MILITKÝ: Orlík nad Vltavou ve 13. - 14. století ve světle archeologického výzkumu. In: Archaeologia historica XXVII, 2002, 91-118
- GRIMM 1939 — František GRIMM: Královská mincovna Vlašský dvůr v Kutné Hoře. In: Časopis společnosti přátel starožitností XLVII, 1939, 49-57, 121-137
- GRIMME 2000 — Ernst Günther GRIMME: Der Dom zu Aachen. Aachen 2000
- GRUBER 1877 — Bernhard GRUBER: Die Kunst des Mittelalters in Böhmen, Band III. Wien 1877
- GRZYBKOWSKI 1990 — Andrzej Grzybkowski 1990: Średniowiecze kaplice zamkowe Piastów śląskich (XII-XIV wiek). Warszawa 1990
- GUERQUIN 1957 — Bohdan GUERQUIN: Zamki śląskie. Warszawa 1957
- GUERQUIN 1984 — Bohdan GUERQUIN: Zamki w Polsce. Warszawa 1984

- GUTH 1913 — Karel GUTH: Přehled stavebních dějin Karlštejna. In: Umělecké poklady Čech. Díl 1. Praha 1913
- GUTH 1925 — Karel GUTH: České rotundy. Památky archeologické XXXIV, 1925, 113-188
- HAAS 1995 — Walter HAAS: Burgkapellen als Bergfried-Ersatz? zum Problem der „profanen Obergeschosse“. In: Burg- und Schloßkapellen: Kolloquium des Wissenschaftlichen Beirats der Deutschen Burgenvereinigung. Stuttgart 1995, 9-20
- HACKER-SUCK 1962 — Inge HACKER-SUCK: La Sainte-Chapelle de Paris et les chapelles palatines du Moyen Age en France. In: Cahiers archéologiques, fin de l'Antiquité et Moyen Age XIII, 1962, 217-257
- HANESCH / KOSTKA 1957 — Josef HANESCH / Jiří KOSTKA: Orlik: Státní hrad a okolí. Praha 1957
- HANKE-HAJEK / WIEDEN / ZATSCHKEK 1940 — Elli HANKE-HAJEK / Martha WIEDEN mit einer Einleitung, und Zusammenfassung von Hans ZATSCHKEK: Die Geschichte der böhmischen Hofkapelle bis 1306, Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte 4, 1940, 30-50
- HANZLÍK 1997 — Marek HANZLÍK: Nová zjištění o stavebním vývoji kaple na Lipnici. In: Památkové listy XII, 1997, 9
- HANZLÍK 2004 — Marek HANZLÍK: Lipnice. Libice nad Cidlinou 2004
- HARTMAN / PROSTŘEDNÍK 2007 — Petr HARTMAN / Jan PROSTŘEDNÍK: Archeologický výzkum hradu Hrubá Skála v roce 2006. In: Sborník Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Liberci. Liberec 2007, 132-142
- HÁSKOVÁ 1983 — Jarmila HÁSKOVÁ: Příspěvek k stavebnímu vývoji kutnohorské mincovny za vlády Jagellonců (1471-1526). In: Numismatický sborník XVI, 1983, 63-79
- HASSENSTEIN 1904 — Walter HASSENSTEIN: Hassenstein, einst und jetzt. Denkwürdigkeiten, Schicksale und Stammeskunde eines deutsch-böhmischen Hauses aus fünf Jahrhunderten. Roda 1904
- HAUSEROVÁ 1972 — Milena HAUSEROVÁ: Okoř. Roztoky u Prahy
- HAUSEROVÁ 1973 — Milena HAUSEROVÁ: Z dějin hradu Jenštejna. Roztoky u Prahy 1973
- HEBER 1893 — Franz Alexander HEBER: Dějiny hradu Bezděze od 8. století až na naši dobu. Česká Lípa 1893
- HEBER 2002 — František Alexander HEBER: České hrady, zámky a tvrze, Západní Čechy. Praha 2002
- HEBER 2006 — František Alexander HEBER: České hrady, zámky a tvrze, Severní Čechy. Praha 2006

HEBER 2008 — František Alexander HEBER: České hrady, zámky a tvrze, Jižní Čechy, Praha 2008

HEBER I-VII — František Alexander HEBER: Burgen, Vesten und Schlössern Böhmens I-VII. Praha 1843-1849

HEFNER 1994 — Zdeněk HEFNER: Hrad Egerberg. In: Památky, příroda, život XXVI, 1994, 28-32, 60-65, 92-97

HEFNER 2011 — Zdeněk HEFNER: Popis paláce hradu Egerberg - díla dvorské stavební hutě Václava IV. Hláska 22, 2011/1, 1-4

HEINRICHS-SCHREIBER 1997 — Ulrike HEINRICHS-SCHREIBER: Vincennes und die höfische Skulptur, die Bildhauerkunst in Paris, 1360-1420. Berlín 1997

HEJNA 1954 — Antonín HEJNA: Archeologický výzkum v Příběnicích. In: Časopis Národního muzea CXXIII/A., 1954, 157-162

HEJNA 1957 — Antonín HEJNA: Opočno: Státní zámek a okolí. Praha 1957

HEJNA 1959 — Antonín HEJNA: Výsledky archeologického výzkumu v Příběnicích. Jihočeský sborník historický XXVIII, 12-16, 37-40

HEJNA 1965 — Antonín HEJNA: Dívčí Kámen. České Budějovice 1965

HEJNA 1971 — Antonín HEJNA: Archeologický výzkum v areálu hradu v Týnci nad Sázavou. In: Sborník vlastivědných prací Podblanicka, 1971, 70-89

HEJNA 1976 — Antonín HEJNA: Opevněná venkovská sídla doby přemyslovské v Čechách. In: Archeologica historica II, 1976, 69-79

HEJNA 1977 — Antonín HEJNA: Výsledky archeologického výzkumu v areálu v Týnci nad Sázavou. In: Sborník vlastivědných prací Podblanicka 18, 1977, 129-140

HEJNA 1980 — Antonín HEJNA: Archeologický výzkum na hradě Velešíně. In: Archeologica historica V, 1980, 251-253

HEJNA 1981 — Antonín HEJNA: Novější objevy románské sakrální architektury v Čechách. In: Archeologické rozhledy XXXII, 1981, 656-648

HEJNA 1983 — Antonín HEJNA: Příspěvek ke studiu malých opevněných sídel doby přemyslovské v Čechách. In: Památky archeologické 74, 1983, 366-436

HEJNA 1985 — Antonín HEJNA: Archeologický výzkum v areálu hradu Velešina. Archeologické výzkumy v jižních Čechách II, 1985, 43-70

HEJNA 1990 — Antonín HEJNA: Týnec nad Sázavou. Nálezová zpráva. Rkp. Archiv Archeologického ústavu AV ČR v Praze 1990

HEJNIC 1911 — Otakar HEJNIC: Hrádek nad Vrchlicí čili Pachem. Kutná Hora 1911 / reprint: Kutnohorsko, Vlastivědný sborník 10/08, Kutná Hora 2008

HELFERT 1948 — Jaroslav HELFERT: Hrad Potštejn. Praha 1948

HERAIN 1910 — Jan HERAIN: Králův dvůr u Prašné brány v Praze. In: Zprávy komise pro soupis stavebních, uměleckých a historických památek král. Hlavního města Prahy II, 1910, 34-47

HERAIN 1911 — Jan HERAIN: Králův dvůr u Prašné brány v Praze. In: Zprávy komise pro soupis stavebních, uměleckých a historických památek král. Hlavního města Prahy III, 1911, 52-74

HERAIN 1918 — Karel Vladimír HERAIN: Karlštejn, Národní čítanka. Praha 1918

HERDA 1987 — Martin HERDA: Zámek Roztoky u Prahy. Roztoky u Prahy 1987

HEROLD bez data — Eduard HEROLD: Malebné cesty po Praze, Královský hrad pražský, Praha bez data

HEROUT 1949 — Jaroslav HEROUT: Středověký půdorys a opevnění Kutné Hory. Zpravodaj památkové péče IX, 1949, 49-67

HEROUT 1958 — Jaroslav HEROUT: Kunětická Hora, státní hrad a okolí. Praha 1985

HEROUT 1963 — Jaroslav HEROUT: Pardubice. Praha 1963

HEROUTOVÁ / VILÍMKOVÁ / ZAHRADNÍK 1983 — Marie HEROUTOVÁ / Milada VILÍMKOVÁ / Pavel ZAHRADNÍK: Zámek Mělník, Stavebně historický průzkum SÚRPMO, rkp. Praha 1983

HERRMANN 1995 — Christofer HERRMANN: Burgkapellen in spätmittelalterlichen Wohntürmen am Mittelrhein. In: Burg- und Schloßkapellen: Kolloquium des Wissenschaftlichen Beirats der Deutschen Burgenvereinigung. Stuttgart 1995, 88-94

HILLE 1926 — Jan P. HILLE: Paměti města Blatné. In: Město Blatná, VRÁNA Miroslav (ed.). Blatná 1926

HIMERA 1963 — Jiří HIMERA (ed.), Hrady a Zámky. Praha 1963

HLAVÁČEK 1962 — Ivan HLAVÁČEK: Studie k diplomacie Václava IV. 4. Itinerář krále Václava IV z let 1361 – 1419. In: Československý časopis historický X, 1962, 64-94

HLAVÁČEK 1963 — Ivan HLAVÁČEK: Studie k diplomacie Václava IV. 6. Relátoři Václava IV. a královská rada. In: Československý časopis historický XI, 1963, 198-225

HLAVÁČEK 1970 — Ivan HLAVÁČEK: Das Urkunden- und Kanzeleiwesen des böhmischen und römischen Königs Wenzel IV. 1376 – 1419. Ein Beitrag zur spätmittelalterlichen Diplomatik. In: Schriften der Monumenta Germaniae Historica XXIII, 1970

HLAVÁČEK 1980 — Ivan HLAVÁČEK: Příspěvek k dějinám držby litoměřického hradu v době Václava IV. In: Vlastivědný sborník Litoměřicko 1980, 113-116

HLAVÁČEK 1981 — Ivan HLAVÁČEK: Studie ke dvoru Václava IV., část I. In: Folia Historica Bohemica III, 1981, 135-193

HLAVÁČEK 1991a — Ivan HLAVÁČEK: K organizaci státního správního systému Václava IV. Dvě studie o jeho itineráři a radě. Acta Universitatis Carolinae Phil et Hist. Monographia CXXXVII, 1991

HLAVÁČEK 1991b — Ivan HLAVÁČEK: Brünn als Residenz der Markgrafen der luxemburgischen Sekundogenitur. In: Fürstliche Residenzen im spätmittelalterlichen Europa, Sigmaringen 1991, 361-420

HLAVÁČEK 1995 — Ivan HLAVÁČEK, Überlegungen zum Kapellanat am Luxemburgischen Hof unter Johann von Luxemburg, Karl IV. und Wenzel. In: Alltag bei Hofe, Residenzenforschung 5, Werner Paravicini (Hg.), Sigmaringen 1995, 83-111

HLAVÁČEK 1999 — Ivan HLAVÁČEK: Dvůr a rezidence českých panovníků doby přemyslovské a raně lucemburské. Stručný přehled vývoje a literatury pro dobu do roku 1346. In: Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku. České Budějovice 1999, 29-70

HLAVSA 1984 — Václav HLAVSA: Praha očima století. Praha 1984

HLEDÍKOVÁ 1982 — Zdeňka HLEDÍKOVÁ: Fundace českých králů ve 14. století. In: Sborník historický 28, 1982, 5-55

HLEDÍKOVÁ 1984 — Zdeňka HLEDÍKOVÁ: Ke studiu a možnostem využití patronátních práv v předhusitských Čechách. In: Folia Historica Bohemica VII, 1984, 43-99

HLEDÍKOVÁ 2003 — Zdeňka HLEDÍKOVÁ: Počátky kapituly Všech svatých na Pražském hradě. In: Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám. Brno 2003, 461-472

HLEDÍKOVÁ 2007 — Zdeňka HLEDÍKOVÁ: Farní síť ve středověkých Čechách a možnosti jejího studia. In: Církevní topografie a farní síť pražské církevní provincie v pozdním středověku. Praha, 2007, 23-32

HLEDÍKOVÁ 2010 — Zdeňka HLEDÍKOVÁ: Svět české středověké církve. Praha 2010

HOERMES 2003 — Martin HOERMES: Burgkapellen und patrizische Hauskapellen – Orte der Repräsentation und der Frömmigkeit. In: Burgen und Schlösser XLIV, 2003, 198-209.

HOLANOVÁ / HEROUTOVÁ / LÍBAL 1968 — Eva HOLANOVÁ / Marie HEROUTOVÁ / Dobroslav LÍBAL: Bečov nad Teplou, hrad, stavebně historický průzkum. Doplněk II. SÚRPMO Praha

HOLANOVÁ / HEROUTOVÁ 1964 — Eva HOLANOVÁ / Marie HEROUTOVÁ: Bečov nad Teplou, hrad, stavebně historický průzkum. SÚRPMO. Praha 1964

HOLANOVÁ / HEROUTOVÁ 1968 — Eva HOLANOVÁ / Marie HEROUTOVÁ, Bečov nad Teplou, hrad, stavebně historický průzkum. Doplněk. SÚRPMO. Praha 1968

HOMOLKA / KRÁSA / MENCL / PEŠINA / PETRÁŇ 1978 — Jaromír HOMOLKA / Josef KRÁSA / Václav MENCL / Jaroslav PEŠINA / Josef PETRÁŇ: Pozdně gotické umění v Čechách. Praha 1978

- HOMOLKA 1977 — Jaromír HOMOLKA: Staroměstská mostecká věž a její okruhu. Studie k POČÁTKŮM krásného slohu v Čechách / Acta universitatis carolinae. Praha 1974
- HOMOLKA 1997 — Jaromír HOMOLKA: Umělecká výzdoba paláce a menší věže hradu Karlštejna. In: Magister Theodoricus, dvorní malíř císaře Karla IV. Umělecká výzdoba posvátných prostor hradu Karlštejna. Praha 1997, 95-154
- HOMOLKA 1999 — Jaromír HOMOLKA: Zur Problematik der Prager Parlerarchitektur. Umění XLVII, 1999, 364-384
- HOMOLKA 2002 — Jaromír HOMOLKA: Královská kaple Všech svatých na Pražském hradě. In: Pro arte. Sborník k počtě Ivo Hlobila. Praha 2002. 141-146
- HOMOLKA 2004 — Jaromír HOMOLKA: Paris - Gmünd - Prag, Die königliche Allerheiligenkapelle auf der Prager Burg. In: Parlerbauten - Architektur, Skulptur, Restaurierung. Stuttgart 2004, 135-139
- HOMOLKA 2005 — Jaromír HOMOLKA: Příspěvek k dějinám české architektury krásného slohu (kolem roku 1400), K slohové situaci tzv. Sloupové síně Pražského hradu. In: Lesk královského majestátu ve středověku (ed.) Lenka BOBKOVÁ, Praha Litomyšl 2005, 265-271
- HONL 1941 — Ivan HONL: Hrad Jenštejn. Praha 1941
- HORLER 1990 — Miklós HORLER: The Bakócz Chapel of Esztergom Cathedra. Budapest / Corvina 1990
- HÖRNES 2003 — Martin HÖRNES, Burgkapellen und patrizische Hauskapellen, Orte der Repräsentation und der Frömmigkeit. In: Burgen und Schlösser XLIV, 2003, 198-209, 265
- HOROVÁ 2004 — Veronika HOROVÁ: Nástěnné malby v kapli hradu Houska. Ústecký sborník historický 2004, 249-261
- HORPENIAK 2006 — Vladimír HORPENIAK: Kašperk - knížka o šumavském hradu. 1356-2006. České Budějovice 2006
- HORYNA 2005 — Mojmír HORYNA: Kryštof Dientzenhofer (1655-1722). K 350. výročí narození génia českého baroka. Praha 2005
- HOTZ 1981 — Walter HOTZ: Pfalzen und Burgen der Stauferzeit Darmstadt 1981
- HOTZ 1991 — Walter HOTZ: Kleine Kunstgeschichte der deutschen Burg. Darmstadt 1991
- HRABÁNEK / HERDA 1990 — Václav HRABÁNEK / Martin HERDA: Roztoky u Prahy. Roztoky u Prahy 1990
- HRABÁNEK / HERDA 2008 — Václav HRABÁNEK / Martin HERDA: Roztoky u Prahy. Roztoky u Prahy 2008
- HRABĚTOVÁ 1989 — Jana HRABĚTOVÁ: Poděbradský zámek - památník krále Jiřího. Poděbrady 1989

- HUS 1984 — M. HUS 1984: Druhý kamenný most na hradě Velhartice. In: Ročenka Klubu Augusta Sedláčka. Plzeň 1984, 46-53
- HUSA 1955 — Václav HUSA: Výrobní vztahy v českém mincovnictví v 15. a 16. století. In: Numismatický sborník II, 1955, 57-89
- HÝZLER / HOLANOVÁ / NYKODÝMOVÁ 1966 — Josef HÝZLER / Eva HOLANOVÁ / Milada NYKODÝMOVÁ: Přimda, stavebně historický průzkum SÚRPMO rkp. Praha 1966
- CHABIČOVÁ 2005 — Petra CHABIČOVÁ: Kaple svaté Barbory na Grabštejně. In: Miscellanea ze semináře starších dějin. Olomouc, 2005, 71-89
- CHOTĚBOR 2006 — Petr CHOTĚBOR: Mladší lucemburská přestavba Starého královského paláce na Pražském hradě. In: Castellologica bohemia X, 2006, 55-70.
- CHOTĚBOR 2007 — Petr CHOTĚBOR: Klenby mladší lucemburské stavební etapy Starého královského paláce na Pražském hradě. In: Svorník V, 2007, 93-102
- CHUDÁREK 1994 — Zdeněk CHUDÁREK: Velká věž hradu Karlštejna. In: Zprávy památkové péče LIV/3, 1994, 67-72
- CHUDÁREK 2001 — Zdeněk CHUDÁREK: Josef Mocker a restaurace hradu Karlštejna. In: Zprávy památkové péče LXI/2, 2001, 28-34
- CHUDÁREK 2003 — Zdeněk CHUDÁREK: Contribution to Understanding the History of the Construction of the Great Tower at Karlštejn Castle / Příspěvek k poznání stavebních dějin velké věže hradu Karlštejna. In: Dvorské kaple vrcholného a pozdního středověku a jejich umělecká výzdoba. Praha 2003, 258-268, 469-473
- CHUDÁREK 2006 — Zdeněk CHUDÁREK: Příspěvek k poznání stavebních dějin věží na hradě Karlštejně v době Karla IV. In: Schodištní cykly Velké věže hradu Karlštejna, Průzkumy památek XIII – příloha, 2006, 106-136
- CHYSKÝ 1936 — Čeněk CHYSKÝ: Karlštejn, dějiny a průvodce hradem. Praha 1936
- CHYSKÝ 1946 — Čeněk CHYSKÝ: Karlštejn, dějiny a průvodce hradem. Praha 1946
- CHYTIL 1886 — Karel CHYTIL: Petr Parlér a ministři gmündští. Praha 1886
- CHYTIL 1930 — Karel CHYTIL: Umění české na počátku 15. století. In: Umění 1930
- JAN 2003 — Libor JAN: Nezdařený pokus Václava II. o přenesení mělnické kapituly ke královské kapli Všech svatých, Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university LII, Brno, 2003, 65-74
- JANÁK 1931 — Ladislav JANÁK: Hrad Zvíkov: dějiny a popis s 11 původními obrázky. Milevsko 1931
- JANDA 1892 — Antonín JANDA: dějiny města Budyně nad Ohří. Roudnice 1892
- JANOUSKOVÁ 1998 — Martina JANOUSKOVÁ: Karlův Hrádek u Purkarce. In: Hláska IX/2, 1998, 27-29

JÁNSKÁ 1973 — Eva JÁNSKÁ: K výzkumu pražského opevnění. In: Staletá Praha VI, Praha 1973, 46-60

JÁNSKÁ 1977 — Eva JÁNSKÁ: K pražským hradbám Karla IV. In: Staletá Praha IX, Praha 1979, 67-77

JÁNSKÝ 2004 — Jiří JÁNSKÝ: Rytíř Přibík Klenovský z Klenového (1416-1465), „bohatýr neodolatelný a „jidáš táborů“. In: Sborník prací z historie a dějin umění, Klenová 3/2004, Klatovy 2004, 51-167

JÁNSKÝ 2006 — Jiří JÁNSKÝ: Páni ze Švamberka. Pětisetletá sága rodu s erbem labutě. Domažlice 2006

JARSCHEL 1928 — Josef JARSCHEL: Lewin bei Auscha. In: Mittheilungen des nordböhmisches Excursions-Club LI, 1928, 73-77

JELÍNEK 1966 — Zdeněk JELÍNEK: Kutnohorské mincovní účty z 2. poloviny 15. a 1. poloviny 16. století. In: Numismatický sborník IX, 1966, 121-179

JELÍNEK 2004 — Josef JELÍNEK: Kapitoly o Landštejně. Dačice 2004

JENTSCHER 1895 — Karl JENTSCHER. Ruine Hassenstein. Komotau 1895

JEŽEK 1999 — Martin JEŽEK: Kastel východočeského typu? A další otázky ze středověké Chrudimi. In: Archeologické rozhledy LI, 1999, 833-871

JIRÁSKO 2011 — Luděk JIRÁSKO: Landštejn - Pomezí na prahu vrcholného středověku. In: Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska XXIII, 2011, 5-25

JUNA 1928 — Jindřich JUNA: Monografie Hořovicka a Berounska. Praha 1928

KADLEC 2008 — Petr KADLEC: Hrad Vargač. Stráž na Zlaté stezce. Dobříš 2008

KAIGL 1992a — Jan KAIGL: Kostel Všech svatých na Pražském hradě před požárem v roce 1541. In: Zprávy památkové péče 52, 1992, 1-8

KAIGL 1992b — Jan KAIGL: Tři palácové kaple na francouzský způsob doby Karla IV. In: Muzejní a vlastivědná práce XXX/1, 1992, 54

KAIGL 1993 — Jan KAIGL: Kostel Všech svatých na Pražském hradě před požárem v r. 1541. In: Zprávy památkové péče II/, 1993, 1-8

Kaiser Karl IV. Staatsmann und Mäzen. Ferdinand SEIBT (ed.). München 1978

KALINA / KOŤÁTKO 2004 — Pavel KALINA / Jiří KOŤÁTKO: Praha 1310 – 1419. Praha 2004

KAMENICKÁ 1994 — Eva KAMENICKÁ: Nové poznatky o stavebním vývoji hradu Rábí ve světle archeologických výzkumů. In: Castellologica bohemia IV, 1994, 311-326

KAMENICKÁ 1998 — Eva KAMENICKÁ: Hrad Loket, Výsledky archeologických výzkumů 1992-1994. In: Castellologica bohemia IV, 1998, 407-420

KAMENICKÁ 2001 — Eva KAMENICKÁ: Hrad Klenová. K poznání vývoje hradu a středověkých fortifikací. In: Hláska 12, 2001/4, 55-58

KAMENICKÁ 2004 — Eva KAMENICKÁ: Hrad Klenová - k poznání vývoje hradu a středověkých fortifikací. Výsledky záchranných archeologických výzkumů v letech 1996-2000. In: Sborník prací z historie a dějin umění III, 2004, 15-21

Karel IV. císař z boží milosti. Jiří FAJT (ed.). Praha 2006

KARG 2008 — Detlef KARG (ed.): Zum 200. Geburtstag von Ferdinand von Quast (1807-1877). Erster preußischer Konservator der Kunstdenkmäler. Berlín 2008

KARLACH — Mikuláš KARLACH: Paměti kaple blah. Panny Marie na hradbách Vyšehradských / na základě pramenů spolehlivých a v archivu vyšehradském chovaných. Praha 1889

Karlštejn a jeho význam v dějinách a kultuře. Petr BAREŠ (ed.). Praha 2010

KAŠE / OTRATA / HELFERT 1983 — Jiří KAŠE / Jan Jakub OTRATA / Zdeněk HELFERT: Křivoklát. Praha 1983

KAŠIČKA / NECHVÁTAL 1979 — František KAŠIČKA / Bořivoj NECHVÁTAL: Vyšehrad a Karel IV. In: Staletá Praha IX, Praha 1979, 103-123

KAŠIČKA / NECHVÁTAL 1983 — František KAŠIČKA / Bořivoj NECHVÁTAL: Loket, Praha 1983

KAŠIČKA / NECHVÁTAL 1985 — František KAŠIČKA / Bořivoj NECHVÁTAL: Vyšehrad pohledem věků. Praha – Vyšehrad 1985

KAŠIČKA / NECHVÁTAL 1992 — František KAŠIČKA / Bořivoj NECHVÁTAL: Oblast Hluboké nad Vltavou - vývoj a stavební podoba středověkých sídlišť do husitského období. In: Archaeologia historica XVII. Sborník příspěvků přednesených na 23. celostátní konferenci k problematice historické archeologie. Děčín 14. - 17. října 1991. Brno 1992, 291-303

KAŠIČKA / NECHVÁTAL 1994a — František KAŠIČKA / Bořivoj NECHVÁTAL: Libušina lázeň na Vyšehradě. In: Archaeologia historica XIX, 1994, 19-25

KAŠIČKA / NECHVÁTAL 1994b — František KAŠIČKA / Bořivoj NECHVÁTAL: Jižní opevnění Vyšehradu ve středověku. In: Památková péče XXXIV/1, 1974, 42-52

KAŠIČKA / NECHVÁTAL 2001 — František KAŠIČKA / Bořivoj NECHVÁTAL: Vodní hrad v Blatné od svých počátků do současnosti. In: Sborník k 400. výročí povýšení Blatné na město. Blatná 2001, 9-42

KAŠIČKA / VILÍMKOVÁ 1967 — František KAŠIČKA / Milada VILÍMKOVÁ: Kaple Všech svatých. SHP, Pasport SÚRPMO, rkp. Praha 1967

KAŠIČKA 1974 — František KAŠIČKA: Státní hrad Loket a příprava jeho rehabilitace. In: Památková péče XXXIV, 1974, 144-156

- KAŠIČKA 1981 — František KAŠIČKA: Státní zámek Klenová, stavební vývoj a nové kulturní využití památky. In: *Archaeologia historica* VI, 1981, 95-105
- KAŠIČKA 1997 — František KAŠIČKA: Klenová, stavební proměny hradního souboru v dávné i nedávné minulosti. In: 30. let galerie Klatovy / Klenová. Klatovy 1997, nestránkováno
- KAŠPAR 2000 — Vojtěch KAŠPAR: Mariánská věž na hradě Karlštejně - archeologický výzkum. In: *Castellologica bohemica* VII, 2000, 315-328
- KAVKA 1990 — František KAVKA: Západoevropský lenní institut jako nástroj vnitřní královské politiky za posledních Přemyslovců a za Jana Lucemburského. *Český časopis historický* LXXXVIII, 1990, 225-251
- KAVKA 1993 — František KAVKA: Život na dvoře Karla IV. Praha 1993
- KAVKA 1997 — František KAVKA: Účel a poslání hradu Karlštejna ve svědectví písemných pramenů doby Karlovy. In: *Magister Theodoricus, dvorní malíř císaře Karla IV. Umělecká výzdoba posvátných prostor hradu Karlštejna*. Praha 1997, 15-28
- KAVKA 1998a — František KAVKA: Karel IV. Historie života velkého vladaře. Praha 1998
- KAVKA 1998b — František KAVKA: Poslední Lucemburk na českém trůně. Králem uprostřed revoluce. Praha 1998
- KAVKA 2002 — František KAVKA: 5. 4. 1355. Korunovace Karla IV. císařem Svaté říše římské. Praha 2002
- KEMNITZ — Eberhard KEMNITZ: Karl IV. Ein Kaiser in Tangermünde In: *Tangermünde. 1000 Jahre Geschichte*. Döbel 2008, 181-198
- KERBER 1995 — Dieter KERBER: Rechtsvorgänge in Burgkapellen, ein Überblick. In: *Burg- und Schloßkapellen: Kolloquium des Wissenschaftlichen Beirats der Deutschen Burgenvereinigung*. Stuttgart 1995, 41-44
- KERCHER 2000 — Gottfried KERCHER: *Architektur als Repräsentation*, Tübingen / Berlin 2000
- KILIÁN 2010 — Jan KILIÁN: Mělník - Dějiny českých měst. Praha 2010
- KIMPEL / SUCKALE 1985 — Dieter KIMPEL / Robert SUCKALE: *Die gotische Architektur in Frankreich 1130-1270*. München 1985
- KLÁPŠTĚ 1994 — Jan KLÁPŠTĚ: Paměť krajiny středověkého Mostecka. Praha 1994
- KLÁPŠTĚ 1996 — Jan KLÁPŠTĚ: Bedřichův Světec - šlechtické sídlo z 13. století. In: *Osud Mostecka. Člověk a životní prostředí včera a dnes*. Most 1996, 56-59
- KLÁPŠTĚ 2003 — Jan KLÁPŠTĚ: Poznámky o sociálních souvislostech počátků šlechtických hradů v českých zemích. In: *Archeologické rozhledy* LV-2003/4, 786-800
- KLÁPŠTĚ 2005 — Jan KLÁPŠTĚ: Proměna českých zemí ve středověku. Praha 2005

KLEINSCHMIDT 1922 — R. KLEINSCHMIDT: Hrad Rábí. Sušice 1922

KLOS / NĚMEČEK 1977 — Richard KLOS / František NĚMEČEK: Skalní hrady v Českém Švýcarsku. Ústí nad Labem 1977

KLSÁK / ZEMAN 2004 — Jiří KLSÁK / Lubomír ZEMAN: Zámecká věž v Karlových Varech. In: Dějiny staveb 2003, Plzeň 2004, 123-132

KLSÁK 2002 — Jiří KLSÁK: Středověký hrad v Karlových Varech. In: Sborník Chebského muzea 2002, 61-69

KMÍNEK 2002 — Petr KMÍNEK: Krakovec. Libice nad Cidlinou 2002

KNOPP / HECKNER 2002 — Gisbert KNOPP / Ulrike HECKNER: Die gotische Chorhalle des Aachener Doms und ihre Ausstattung, Baugeschichte, Bauforschung, Sanierung. Imhof, 2002

KNOTT 1899 — Rudolf KNOTT: Ein mantuanischer Gesandtschaftsbericht aus Prag vom Jahre 1383. In: Mitteilungen des Vereins für die Geschichte der Deutschen in Böhmen XXXVII, 1899, 337-357

KOČKA 1912 — Václav KOČKA: Dějiny hradu Krakovce. Rakovník 1912

KOČKA 1932 — Václav KOČKA: Dějiny politického okresu Kralovického. Kralovice 1932

KOČKA 1936 — Václav KOČKA: Dějiny Rakovnicka. Rakovník 1936

KOHLMANN 1991 — Joachim KOHLMANN: Tangermünde: ein Führer durch die historische Altstadt. Tangermünde 1991

KOLÁŘ 1878 — Martin KOLÁŘ: Karshaus, hrad a městečko v Čechách, kde stály. In: Památky archeologické X, 1878, 141-154

KOLB 1977 — Karl KOLB: Wehrkirchen und Kirchenburgen in Franken. Würzburg 1977

KONEČNÝ 2007 — Stanislav KONEČNÝ: Svojanov. Pohled do historie hradu a panství. Litomyšl 2007

KOPECKÝ 1895 — Antonín KOPECKÝ: Kunětická Hora: místní monografie, kterouž sepsal a obrazy opatřil Antonín Kopecký. Praha 1892

KÖRBER 1921 — Pavel KÖRBER: Pardubice a Kunětická Hora. Praha 1921

KOŘÍNEK 1900 — František Bronislav KOŘÍNEK: Hrad Lipnice, Paměti dějepisné a průvodce po hradě. Praha 1900

KOSTKA 1967 — Jiří KOSTKA: Orlík: státní hrad a památky v okolí. Praha 1967

KOTOUS 2007 — Jan KOTOUS: K úloze Vyšehradu v Českém korunovačním řádu. Právněhistorické studie XXXIX, Praha 2007, 61-67

KOTRBA 1961 — Viktor KOTRBA: Pozdně gotická přestavba hradu Lipnice. In: Umění IX, 1961, 74-76

KOTRBA 1968 — Viktor KOTRBA: Baukunst und Baumeister der Spätgotik am Prager Hof. In: Zeitschrift für Kunstgeschichte XXXI, 1968, 181-215

KOTRBA 1968 — Viktor KOTRBA: Zwei Meister der Jagellonischen Hofkunst. Meister Hanns (Hanusch) Spiess von Frankfurt und Meister Hanns (Hanusch) Schoeller von Nürnberg. In: Umění XX, 1972/3, 248-267

KOTRBOVÁ 1960 — Marie Anna KOTRBOVÁ: Klenová. Plzeň 1960

KOTYZA / KOPIČKA 2009 — Oldřich KOTYZA / Petr KOPIČKA: Zakladatelské dílo pražského biskupa Jana IV. z Dražic v Roudnici nad Labem (1333-1340) v pamětních záznamech očitých svědků a otázka jejich interpretace. In: Porta Bohemica V, 2009, 43-89

KOTYZA / SMETANA / TOMAS 1995 — Oldřich KOTYZA / Jan SMETANA / Jindřich TOMAS: Dějiny města Litoměřic. Litoměřice 1997

KOTYZA / SÝKORA 2012 — Oldřich KOTYZA / Milan SÝKORA: Litoměřický hrad a jeho počátky (poznámky k hradní politice Jana Lucemburského v severozápadních Čechách). In: Hrady českého severozápadu: sborník k životnímu jubileu Tomáše Durdíka. Jana KULJAVCEVA-HLAVOVÁ / Oldřich KOTYZA / Milan SÝKORA (eds.). Most 2012, 87-148

KOTYZA / TOMAS 1991-1993 — Oldřich KOTYZA / Jindřich TOMAS: Počátky Budyně nad Ohří. In: Litoměřicko. Vlastivědný sborník 27-29, 1991-1993, 19-56

KOTYZA / TOMAS 1994 — Oldřich KOTYZA / Jindřich TOMAS: K otázce problematiky panovnických dvorů na dolním Poohří a počátku města Budyně n. O. In: Vlastivědný sborník Podřipsko 1994/ 4, 20-40

KOTYZA / TOMAS 1995 — Oldřich KOTYZA / Jindřich TOMAS: Nejstarší městské hradby v Litoměřicích (Porovnání archeologických nálezů se zprávami pramenů). In: Archeologia historica XX, 91-106

KOUBA 1957 — Josef KOUBA: Roztocký zámek. In: Zprávy památkové péče XVII, 1957, 278-279

KOVÁČ 2007 — Petr KOVÁČ: Katedrála v Chartres. Francouzské umění rané a vrcholné gotiky. Praha 2007

KOVÁČ 2009 — Petr KOVÁČ: Kristova koruna. Paříž, Sainte-Chapelle a dvorské umění svatého Ludvíka. Praha 2009

KOVÁŘ / PETÁK / PETÁK / TOMÍČEK / ÚLOVEC / VANĚK 2004 — Miroslav KOVÁŘ / Jiří PETÁK ml. / Jiří PETÁK st. / Tomáš TOMÍČEK / Jiří ÚLOVEC / Vojtěch VANĚK: Rataje nad Sázavou. Hrad a zámek. Praha 2004

KOVÁŘ 2007 — Daniel KOVÁŘ: Zaniklý hrad v Trhových Svinech. In: Jihočeský sborník historický LXXVI, 2007, 5-29

KOVÁŘ 2011 — Daniel KOVÁŘ: Tvrze, hrady a zámky Českobudějovicka. České Budějovice 2011

- KRAUSE 1978 — H. J. KRAUSE: Zum Einfluß der Prager-Architektur auf Sachsen und die Oberlausitz. In: Die Parler und der schöne Stil 1350 - 1400, II. Köln 1978
- KRIEG VON HOCHFELDEN 1859 — Georg Heinrich KRIEG VON HOCHFELDEN: Geschichte der Militär-Architektur in Deutschland: mit Berücksichtigung der Nachbarländer von der Römerherrschaft bis zu den Kreuzzügen. Stuttgart 1859
- KROLMUS 1844 — Václav KROLMUS: Památky tvrže Hasištejnské v Žatečsku jinak Lucku. Praha 1844
- KROULÍK 2007 — Miroslav KROULÍK: Roudnice nad Labem – zámek. Románský biskupský hrad – zaměření relikvií, digitální zpracování dokumentace a prostorová vizualizace. In: Svorník V. – Klenby. Sborník příspěvků z 5. konference stavebněhistorického průzkumu uspořádané 6. - 9. 6. 2006 v Louce u Znojma. Praha 2007, 13-28
- KROUPA 1998 — Pavel KROUPA: Ke stavebnímu vývoji hradu a zámku ve Škvorci. In: Castellologica Bohemica VI. Praha 1998, 281-296
- KROUPA 2004 — Pavel KROUPA: Nejnovější průzkumy zámků ve Škvorci, v Brandýse nad Labem a ve Štítně. Památky středních Čech 18, 2004/1, 50-56
- KROUPOVI 2011 — Pavel a Jaroslava KROUPOVI: Královská kaple hradu Křivoklátu a její ideové kořeny. In: Památky středních Čech 2011/II, 1-16
- KROUTIL 1899 — Alois KROUTIL: Die Rund-Capelle zu Teintz an der Sazava in Böhmen. Mittheilungen der K.K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale XXV, N.F., 103-104
- KUBÁLKOVÁ 1975 — H. KUBÁLKOVÁ: Zámek Poděbrady. Poděbrady 1975
- KUBEC 1960 — František KUBEC: K stavebním dějinám zámku v Roztokách. In: Ochrana památek, Sborník klubu za Starou Prahu, 1960, 115-131
- KUBEC 1996 — František KUBEC: Renesanční sgrafitová bosáž ve středních Čechách, Praha 1996
- KUBÍČEK / PETRÁŇOVÁ / PETRÁŇ 1961 — Alois KUBÍČEK / Alena PETRÁŇOVÁ / Josef PETRÁŇ: Karolinum. Praha 1961
- KUBÍKOVÁ 1999 — Anna KUBÍKOVÁ: Středověký českokrumlovský hrad ve světle archivních pramenů. In: Průzkumy památek VI, 1999/ 2, 106-110
- KUBÍKOVÁ 2002 — Anna KUBÍKOVÁ: Českokrumlovský zámek za posledních Rožmberků a na počátku 17. století. In: Zlatý věk Českokrumlovska 1550-1620. Třeboň 2002, 5-21
- KUBŮ / DURDÍK / KULICH / GRYC / BOJČUK 2006 — Naděžda KUBŮ, Tomáš DURDÍK, Jan KULICH, Jan GRYC, Lukáš BOJČUK: Švihov. Libice nad Cidlinou 2006
- KUBŮ / ZAVŘEL 2006 — František KUBŮ / Petr ZAVŘEL: Verhältnis der Lage und der Funktion der Burgen am Goldenen Steig. In: Burg und ihr Bauplatz, Praha, 2006, 231-254

KUBŮ 1993 — Naděžda KUBŮ: Hrad Karlštejn. Průvodce. Praha 1993

KUČA I-VII — Karel KUČA: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I - VII. Praha 1996-2008

KÜHTREIBER 2011 — Thomas KÜHTREIBER: Der Gründungsbau der Burg Landštejn. Überlegungen zur zeitlichen Einordnung aus bauhistorischer Sicht. In: Průzkumy památek XVIII, 2011/1, 71-84

KÜHTREIBER 2011 — Thomas KÜHTREIBER: Jádru hradu Landštejna. Der Gründungsbau der Burg Landštejn. Überlegungen zur zeitlichen Einordnung aus bauhistorischer Sicht. In: Průzkumy památek XVIII, 2011/1, 71-84

KUPKA 2008 — Vladimír KUPKA: Pražské opevnění. Praha 2008

KURKA 1915 — Jan KURKA: Archidiakonáty kouřimský, boleslavský, hradecký a diecéze litomyšlská. Praha 1915

KUTHAN / ROYT 2010 — Jiří KUTHAN / Jan ROYT: Hradní kaple v Krumlově jako Sainte-Chapelle. In: Český Krumlov. Od rezidenčního města k památce světového kulturního dědictví. Martin GAŽI / Petr PAVELEC (ed.). České Budějovice 2010, 443-454

KUTHAN / ŠMIED 2009 — Jiří KUTHAN / Miroslav ŠMIED: Korunovační řád českých králů. Praha 2009

KUTHAN 1973 — Jiří KUTHAN: Hrad Zvíkov za vlády posledních Přemyslovců. In: Jihočeský sborník historický XLII. České Budějovice 1973, 65-76, 113-125

KUTHAN 1975 — Jiří KUTHAN: Gotická architektura v jižních Čechách. Zakladatelské dílo Přemysla Otakara II. Praha 1975

KUTHAN 1977 — Jiří KUTHAN: Středověká architektura v jižních Čechách do poloviny 13. století. České Budějovice 1977

KUTHAN 1979 — Jiří KUTHAN: Hrad v Písku. Dějiny a stavební vývoj. Písek 1979

KUTHAN 1982a — Jiří KUTHAN: Architektura v přemyslovském státě 13. století. In: Umění doby posledních Přemyslovců, Jiří KUTHAN (ed.). Roztoky u Prahy - Praha 1982, 181-351

KUTHAN 1982b — Jiří KUTHAN: Die mittelalterliche Baukunst der Zisterzienser in Böhmen und in Mähren. München / Berlin 1982

KUTHAN 1983 — Jiří KUTHAN: Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách. K problematice cisterciácké stavební tvorby. Praha 1983

KUTHAN 1986a — Jiří KUTHAN: Královské kaple 13. století v českých zemích. Styl, typologie, sociální kořeny a význam. In: Umění XXX, 1986, 35-43

KUTHAN 1987 — Jiří KUTHAN: Rožmberk. Praha 1987

KUTHAN 1987a — Jiří KUTHAN: Zvíkov. Dějiny a umělecké památky hradu. České Budějovice 1987

- KUTHAN 1987b — Jiří KUTHAN Rožmberk. České Budějovice 1987
- KUTHAN 1991 — Jiří KUTHAN Zakladatelské dílo krále Přemysla Otakara II. v Rakousku a ve Štýrsku. Praha 1991
- KUTHAN 1993 — Jiří KUTHAN Přemysl Otakar II. Král železný a zlatý. Král zakladatel a mecenáš. Vimperk 1993
- KUTHAN 1994 — Jiří KUTHAN: Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Vimperk 1994
- KUTHAN 1996 — Jiří KUTHAN Přemysl Ottokar II. König, Bauherr und Mäzen. Höfische Kunst im 13. Jahrhundert. Wien / Köln / Weimar 1996
- KUTHAN 2002 — Jiří KUTHAN: K Parlěrovskému chóru kostela sv. Bartoloměje v Kolíně nad Labem. In: Pro arte, sborník k poctě Ivo Hlobila. Praha 2002, 127-139
- KUTHAN 2004 — Jiří KUTHAN: Vize posvátné Prahy císaře Karla IV. In: Časopis Národního muzea – řada historická, 2004, 21-50
- KUTHAN 2005a — Jiří KUTHAN: Pařížská Sainte-Chapelle a trny z koruny Kristovy. (Poznámky k vazbám mezi architekturou a sochařstvím ve Francii a zakladatelským a objednavatelským dílem posledních Přemyslovců a Lucemburků.). In: Sborník Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy. Dějiny umění-historie II., 2005, 285-319
- KUTHAN 2005b — Jiří KUTHAN - Královský mecenát doby jagellonské v českých zemích - jeho charakter a středoevropský kontext. In: Kubík Viktor (ed.): Doba Jagellonská v zemích České koruny (1471-1526). Konference k založení Ústavu dějin křesťanského umění KTF UK v Praze. Sborník Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy. Dějiny umění - historie I. Praha 2005, 85-132
- KUTHAN 2008a — Jiří KUTHAN: Splendor et gloria regni Bohemiae. Praha 2008
- KUTHAN 2008b — Jiří KUTHAN: Die Herrscher aus dem Haus der Luxemburger – Reichskirchenhierarchie, Reichfürsten, Reichsstädte. In: Prag und die grossen Kulturzentren Europas in der Zeit der Luxemburger (1310 - 1347), Praha 2008
- KUTHAN 2010a — Jiří KUTHAN: Královské dílo za Jiřího z Poděbrad a dynastie Jagellonců I, Praha 2010
- KUTHAN 2010b — Jiří KUTHAN: K osobnosti a dílu císaře Karla IV. In: Karlštejn a jeho význam v dějinách a kultuře Praha 2010, 7-29
- KUTHANOVÁ / ŽIŽKA 1993 — Věra KUTHANOVÁ / Jan ŽIŽKA: Karlštejn. Praha 1993
- KUTHANOVÁ 1987 — Věra KUTHANOVÁ: Karlštejn, Velká věž. SHP rkp. NPUSČ. Praha 1987
- KUTHANOVÁ 1988 — Věra KUTHANOVÁ: Karlštejn, Mariánská věž. SHP rkp. NPUSČ. Praha 1988

- KUTZNER 1994 — Marian KUTZNER: Kaple ratibořského zámku. Slezský svědek umělecké svébytnosti Čech a Moravy ve 13. století. In: Na předělu věků. Sborník k počtě PhDr. Jaroslava Pešiny, DrSc. Praha 1994, 35-54
- KYNCL 2003 — Tomáš KYNCL: Datování dřeva z hradu Žebráku. In: Průzkumy památek X/2, 2003, 86
- KYNCL 2004 — Tomáš KYNCL: Datování dřeva z hradu Rýzmburka. In: Archeologické rozhledy LVI, 2004, 214-217
- KYPTA / RICHTEROVÁ 2003 — Jan KYPTA / Jana RICHTEROVÁ: Pozdně středověké zemní opevnění hradu Točnicku. Archeologie ve středních Čechách VII/2, 2003, 699-703
- LANCINGER / HEROUTOVÁ / LÍBAL 1969 — Luboš LANCINGER / Marie HEROUTOVÁ / Dobroslav LÍBAL: Kašperk, SHP, Pasport SÚRPMO, rkp. Praha 1969
- LANCINGER / LÍBAL / MUK 1974 — Luboš LANCINGER / Dobroslav LÍBAL / Jan MUK: Rabí, kostel Nejsvětější Trojice. SHP, Pasport SURPMO rkp. Praha 1974
- LANCINGER / MUK 1975 — Luboš LANCINGER / Jan MUK: Hrad Švihov SHP, Pasport SÚRPMO, rkp. Praha 1975
- LANCINGER / MUK 1983 — Luboš LANCINGER / Jan MUK: Stavebně historický průzkum zámku Orlík. SHP, Pasport SÚRPMO, rkp. Praha 1983
- LANCINGER / MUK 1994 — Luboš LANCINGER / Jan MUK: Stavebně historický průzkum zámku Orlík. In: Castellologica bohemia IV, 1994, 89-94
- LANCINGER / MUKOVÁ 1999 — Luboš LANCINGER / Jiřina MUKOVÁ: Lomnice nad Lužnicí, kostel sv. Václava SHP rkp. NPUČB. Praha 1999
- LANCINGER Luboš — HEROUTOVÁ Marie - LÍBAL Dobroslav: Hrad Blatná, SHP SÚRPMO Praha 1970, rkp.
- LANCINGER / LÍBAL / HEROUTOVÁ 1970 — Luboš LANCINGER / Dobroslav LÍBAL / Marie HEROUTOVÁ: Velhartice – státní hrad, Stavebně historický průzkum SÚRPMO, rkp. Praha 1970
- LAVIČKA / ŠIMŮNEK 2010 — Roman LAVIČKA / Robert ŠIMŮNEK: Městský kostel v pozdním středověku. Trhové Sviny 1480-1520. In: Jihočeský sborník historický LXXIX, 2010, 62-98
- LAVIČKA 2008 — Roman LAVIČKA: Zámecká kaple na Hluboké. Proměny podoby, funkce a vybavení. In: Schwarzenbergové v české a středoevropské kulturní historii. České Budějovice 2008, 183-206
- LEHKÝ 1993 — Ivan LEHKÝ: Vnější hradební okruh hradu Rýzmburk (Osek). Příspěvek k problematice hradeb bez ochozu. Zprávy památkové péče LIII, 1993/ 6, 234-237
- LEHKÝ 2012 — Ivan LEHKÝ: Malý „obří hrad“ Rýzmburk. In: Hrady českého severozápadu: sborník k životnímu jubileu Tomáše Durdíka. Jana KULJAVCEVA-HLAVOVÁ / Oldřich KOTYZA / Milan SÝKORA (eds.). Most 2012, 149-203

- LEHNER 1894 — Ferdinand Josef LEHNER: Dějiny obnov Karlova Týna. Method 20, 1894, 49-53
- LEHNER 1985 — Erich LEHNER: Burgkapellen in Niederösterreich, Vídeň 1985
- LEHNER 1988 — Erich LEHNER: Burgkapellen in Niederösterreich. In: Bauen im Mittelalter, Walter HILDEBRAND (ed.). Ausstellung 1986. Kartause Gaming 27-35
- LEISTIKOW 1996 — Dankwart LEISTIKOW: Burgkapellen auf Kreuzritterburgen in Syrien und Palästina. In: Forschungen zu Burgen und Schlössern 1996/2., 217-233
- LEMINGER 1889 — Emanuel LEMINGER: Stavba hradu pražského za krále Vladislava II.. In: Památky archeologické XIV, 1889, 625-630
- LEMINGER 1909 — Emanuel LEMINGER: Příčinky k historii bradu Karlštejna. Památky archeologické XXIII, 1909, 594-595
- LEMINGER 1911 — Emanuel LEMINGER: Kaple Vlašského dvora v Kutné Hoře. In: Památky archeologické XXIII. 1911, 137-150
- LEMINGER 1912 — Emanuel LEMINGER: Královská mincovna v Kutné Hoře, Kutná Hora 1912
- LHOTÁK 2008 — Jan LHOTÁK: Hrad Kašperk a jeho panství. In: Castellologica bohemia XI, 2008, 325-352
- LÍBAL / HEROUTOVÁ / KOBĚRSKÁ / LIŠKOVÁ 1981 — Dobroslav LÍBAL / Marie HEROUTOVÁ / L. KOBĚRSKÁ / Alena LIŠKOVÁ: Hrad Potštejn, SHP, Pasport SÚRPMO rkp. Praha 1981
- LÍBAL / HEROUTOVÁ / LIŠKOVÁ 1976 — Dobroslav LÍBAL / Marie HEROUTOVÁ / Alena LIŠKOVÁ: Týnec nad Sázavou hrad. Stavebně historický průzkum, Pasport SÚPRMO, rkp. Praha 1976
- LÍBAL / HEROUTOVÁ / VILÍMKOVÁ 1972 — Dobroslav LÍBAL / Marie HEROUTOVÁ / Milada VILÍMKOVÁ: Kunětická Hora, SHP, Pasport SÚRPMO, rkp. Praha 1972
- LÍBAL / HOLANOVÁ / MUK 1964 — Dobroslav LÍBAL / Eva HOLANOVÁ / Jan MUK: Hrad Loket, SHP, Pasport SÚRPMO rkp. Praha 1964
- LÍBAL / LANCINGER / LIŠKOVÁ / UHER 1974 — Dobroslav LÍBAL / Luboš LANCINGER / Alena LIŠKOVÁ / Vladimír UHER: Radyně SHP, Pasport SÚRPMO, rkp. Praha 1974
- LÍBAL / LANCINGER 1970 — Dobroslav LÍBAL / Luboš LANCINGER: Hrad Rabí. SHP. SÚRPMO, rkp. Praha 1970
- LÍBAL / LANCINGER 1980 — Dobroslav LÍBAL / Luboš LANCINGER: Hrad Landštejn, SHP, Pasport SÚRPMO, rkp. Praha 1980
- LÍBAL / LANCINGER 2000 — Dobroslav LÍBAL / Luboš LANCINGER: Počátky hradu Landštejna. Castellologica Bohemica VII. Praha 2000, 127-129

LÍBAL / LIŠKOVÁ / MACEK / NOVOSADOVÁ 1986-1987 — Dobroslav LÍBAL / Alena LIŠKOVÁ / Petr MACEK / Olga NOVOSADOVÁ: Křivoklát, SHP. Pasport SÚRPMO, rkp. Praha 1986-1987

LÍBAL / LIŠKOVÁ / MÁCHA 1979 — Dobroslav LÍBAL / Alena LIŠKOVÁ / O. MÁCHA: Hrad Litice. Stavebně historický průzkum. SÚRPMO, rkp. Praha

LÍBAL / LIŠKOVÁ / MÁCHA 1979 — Dobroslav LÍBAL / Alena LIŠKOVÁ / O. MÁCHA: Hrad Litice. Stavebně historický průzkum. SÚRPMO, rkp. Praha 1979

LÍBAL / LIŠKOVÁ / NOVOSADOVÁ 1978 — Dobroslav LÍBAL / Alena LIŠKOVÁ / Olga NOVOSADOVÁ: Hrad Libštejn. SHP, Pasport SÚRPMO rkp. Praha 1978

LÍBAL / MACEK / URBAN 1991 — Dobroslav LÍBAL / Petr MACEK / Jan URBAN: Hrad Klapý – Házmburk. In: Castellologica bohemia II, 1991, 107-114

LÍBAL / MACEK 1985 — Dobroslav LÍBAL / Petr MACEK: Houska, SHP. Pasport SÚRPMO, rkp. Praha 1985

LÍBAL / MALÝ / SVOBODA 1955 — Dobroslav LÍBAL / Jaromír MALÝ / Emanuel SVOBODA: Zvíkov: Státní hrad a okolí. Praha 1955

LÍBAL / MUK / NOVOSADOVÁ 1974 — Dobroslav LÍBAL / Jan MUK / Olga NOVOSADOVÁ: Točnick – stavebně historický průzkum, Pasport SÚRPMO rkp., Praha 1974

LÍBAL / MUK 1972 — Dobroslav LÍBAL / Jan MUK: Rotunda románského hradu v Lokti. In: Umění XX, 1972, 78-80

LÍBAL / MUK 1974 — Dobroslav LÍBAL / Jan MUK: Pražský hrad – stavebně historický průzkum jižního průčelí Starého paláce. SHP. Pasport SÚRPMO rkp. Praha 1974

LÍBAL / MUK 1977 — Dobroslav LÍBAL / Jan MUK: Pražský hrad – stavebně historický průzkum jižního průčelí Starého paláce – patro Vladislavského sálu. SHP. Pasport SÚRPMO rkp. Praha 1977

LÍBAL / MUK 1988 — Dobroslav LÍBAL / Jan MUK: Pražský hrad – Starý palác II. a, b, – SHP. Pasport SÚRPMO. rkp. Praha 1988

LÍBAL / MUK 1996 — Dobroslav LÍBAL / Jan MUK: Steré Město pražské. Architektonický a urbanistický vývoj. Praha 1996

LÍBAL / VILÍMKOVÁ / CHARVÁTOVÁ / PELZBAUER 1976 — Dobroslav LÍBAL / Milada VILÍMKOVÁ / A. CHARVÁTOVÁ / V. PELZBAUER: Zámek Pardubice, SHP, Pasport SÚRPMO, rkp. Praha 1976

LÍBAL / ZAHRADNÍK / LIŠKOVÁ 1984 — Dobroslav LÍBAL / Pavel ZAHRADNÍK / Alena LIŠKOVÁ: Hrad Hasištejn, SHP SÚRPMO rkp. Praha 1984

LÍBAL / ZAHRADNÍK 1999 — Dobroslav LÍBAL / Pavel ZAHRADNÍK: Katedrála svatého Víta na Pražském hradě, Praha 1999

LÍBAL 1948 — Dobroslav LÍBAL: Gotická architektura v Čechách a na Moravě. Praha 1948

- LÍBAL 1959 — Dobroslav LÍBAL: Český Šternberk - státní hrad a okolí. Praha 1959
- LÍBAL 1974 — Dobroslav LÍBAL: Recenze knihy A. Merhautové: Raně středověká architektura v Čechách. In: Umění XXII, 1974, 160-175
- LÍBAL 1980 — Dobroslav LÍBAL: Stavebně historický průzkum Litoměřic, Pasport SÚRPMO, rkp. Praha 1980
- LÍBAL 1983 — Dobroslav LÍBAL: Proměny Pražského hradu za Petra Parléře a v době předhusitské. In: Praha středověká, Čtvero knih o Praze, Emanuel POCHE (ed.), Praha 1983, 263-278
- LÍBAL 1984 — Dobroslav LÍBAL: Gotická architektura. In: Dějiny českého výtvarného umění I/1. Praha 1984, 208-209
- LÍBAL 1987 — Dobroslav LÍBAL: Karlštejn v rámci vývoje evropského hradního stavitelství. Sborník semináře o Karlštejnu. Praha 1987, 8-13
- LÍBAL 1992 — Dobroslav LÍBAL: Románský Křivoklát - horní hrad. In: Sborník Společnosti přátel starožitností 3, 1992, 41-44
- LÍBAL 1994 — Dobroslav LÍBAL: Architektonické proměny hradu Český Šternberk. In: Castellologica bohemia IV, 1994, 75-88
- LÍBAL 2000 — Dobroslav LÍBAL: Stavební vývoj Starého paláce Pražského hradu do husitských válek do úrovně Vladislavského sálu. In: Castellologica Bohemica 7, 2000, 61-74
- LÍBAL 2001 — Dobroslav LÍBAL: Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek. Praha 2001
- LÍBAL 2003 — Dobroslav LÍBAL: Rezidenční kaple vrcholného a pozdního středověku v Čechách. In: Dvorské kaple vrcholného a pozdního středověku a jejich umělecká výzdoba, Praha 2003, 156-161, 409-412
- LÍBAL 2005 — Dobroslav LÍBAL: Architektura doby Karla IV. Nové gotické kněžiště v Cáchách ovlivněné současnou architekturou v Praze. In: Cáchy a Praha. Korunovační města Evropy, Praha 2005, 41-49
- LIBOR 2004 — Jan LIBOR: Nezdařený pokus Václava II. o přenesení mělnické kapituly ke královské kapli Všem svatých. In: Sborník prací filozofické fakulty brněnské university 52. Vladimíru Vašků k sedmdesátinám. Ivo Pospíšil (Ed.). Brno 2004, 65-74
- LIPPERT 1871 — Julius LIPPERT: Geschite der Stadt Leitmeritz Praha 1871
- LISSEK 2012 — Petr LISSEK: Archeologický výzkum nádvoří děčínského zámku v roce 2009. In: Hradý českého severozápadu: sborník k životnímu jubileu Tomáše Durdíka. Jana KULJAVCEVA-HLAVOVÁ / Oldřich KOTYZA / Milan SÝKORA (eds.). Most 2012, 205-231
- LORENZ 1973 — Vilém LORENZ: Nové Město pražské. Praha 1973

LOSERTH 1876 — Johann LOSERTH: Die krönungsordnung der Könige von Böhmen. In: Archiv für österreichische Geschichte LIV, 1876, 9-36

LUKAVSKÝ 1908 — Bohumil LUKAVSKÝ: Chrámové inventáře děkanství Karlštejnského ze XVII a XVIII. stol. In: Památky archeologické XXII, 1908, 567-576

LUKAWSKY 1911a — Theophil LUKAWSKY: Carlsteinsensis capituli 1452-59 et 1467, 1480 et 1496 annis urbarium et rationes. Praha 1911

LUKAWSKY 1911b — Theophil LUKAWSKY: Inventaria capellarum in arce Carlstein de annis 1501, 1515, 1645, 1650, 1705, 1745, 1759, 1761, 1780. Praha 1911

LUKAWSKY 1911c — Theophil LUKAWSKY: Rationes silvarum arcis Carlstein in annis 1428-1431. Praha 1911

LUTRÝN 1994 — Jindřich LUTRÝN: Rataje. Perla Posázaví. 3. přepracované vydání upravil Vlastislav LUTRÝN. Rataje nad Sázavou 1994

MACEK / SMETANA / TOMAS 1996 — Jaroslav MACEK / Jan SMETANA / Jindřich TOMAS: Litoměřice, Historický atlas měst české republiky svazek č. 1. Praha 1996

MACEK 1989 — Petr MACEK: Městský hrad v Litoměřicích. In: Castellologica bohemica I. Praha 1989, 171-183

MACEK 1990a — Petr MACEK: K počátkům městského hradu v Litoměřicích. In: Litoměřicko 1990, 111-119

MACEK 1990b — Petr MACEK: Kunětická hora, doplněk stavebně historického průzkumu, Pasport SÚRPMO. Praha 1990

MACEK 1992 — Petr MACEK: Rotunda sv. Petra a Pavla na Budči. In: Zprávy památkové péče 52, 1992/1, 6-13

MAKOVIČKA 1958 — Drahoslav MAKOVIČKA: Karlštejn. Praha 1958

MALÝ 1960 — Zdeněk MALÝ: Mincovní počty nejstarší městské knihy pražské z počátku 14. století. In: Numismatický sborník VI, 1960, 87-128

MALÝ 1975 — Zdeněk MALÝ: Jenštejn – průvodce po hradě. Pardubice 1975

MALÝ 1977 — Vladimír MALÝ: Historie hradu Jenštejna a jeho poslední opravy. In: Jenštejn, Sborník. Brandýs nad Labem 1977, 169-176

MARKSCHIES 2004 — Christoph MARKSCHIES: Neue Forschung zur „Theologie der gotischen Kathedrale“. In: Theologie und Kosmologie, (ed.) Jürgen HÜBNER / Ion-Olimpiu STAMATESCU / Dieter WEBER. Tübingen 2004, 185-208

MARTÍNEK 1999 — Jiří MARTÍNEK: Sušicko – bylo či nebylo? In: Historická geografie XXX, 1999, 85-100

MATĚJKOVÁ 1962 — Eva MATĚJKOVÁ: Kutná Hora. Praha 1962

MATĚJKOVÁ 1963 — Eva MATĚJKOVÁ: Kutná Hora, Vlašský dvůr. Praha 1963

- MATERKA 1894 — Antonín MATERKA: Vlašský Dvůr na Horách Kutných. In: Časopis společnosti přátel starožitností VIII, 1894, 16-26
- MAYER / SCHWEMMER 1966 — Werner MAYER / Wilhelm SCHWEMMER: Die Kunstdenkmäler von Mittelfranken Band XI, Landkreis Lauf an der Pegnitz, München 1966
- MEDUNA 2003 — Petr MEDUNA: Nejstarší raně středověké opevnění v areálu Mělníka. Archeologické rozhledy 55, 2003/2, 378-385
- MEJSTŘÍK 1989 — Petr MEJSTŘÍK: Velhartice. Plzeň 1989
- MENCL 1941 — Václav MENCL: Biskup Jan IV. z Dražic v dějinách české architektury. In: Umění XIII, 1941, 101-122
- MENCL 1942-43 — Václav MENCL: Na hradě Okoří. Umění XIV, 1942-43, 293
- MENCL 1943a — Václav MENCL: Kostel ve Vetlé na Roudnicku. In: Umění XV, 1943, 65-66
- MENCL 1943b — Václav MENCL: Východočeské kostely z doby kolem roku 1400. In: Umění XIV, 1943, 361-363
- MENCL 1948 — Václav MENCL: Česká architektura doby lucemburské. Praha 1948
- MENCL 1952 / 1952 — Václav MENCL: Tvary klenebních žebér v české gotické architektuře. In: Zprávy památkové péče XI-XII, 1951 / 1952, 268-281
- MENCL 1960a — Václav MENCL: Vývoj středověkého portálu v českých zemích. In: Zprávy památkové péče XX, 1960, 8-26, 112-153
- MENCL 1960b — Václav MENCL: Vývoj okna v architektuře českého středověku. In: Zprávy památkové péče XX, 1960, 181-232
- MENCL 1965 — Václav MENCL: Panské tribuny v naší románské architektuře. In: Umění XIII, 1965, 29-58
- MENCL 1967 — Václav MENCL: Točnick, uměleckohistorický rozbor SHP, SUPPOP rkp., Praha 1967
- MENCL 1969 — Václav MENCL: Praha 1969. Praha 1969
- MENCL 1971 — Václav MENCL: Poklasická gotika jižní Francie a Švábska a její vztah ke gotice české. Umění XIX, 1971, 214-254
- MENCL 1974 — Václav MENCL: České středověké klenby. Praha 1974
- MENCL 1978 — Václav MENCL: Architektura. In: Pozdně gotické umění v Čechách. Praha 1978
- MENCL 1979 — Václav MENCL: Trojí sloh Petra Parléře. In: Umění XVII, 1979, 249-278
- MENCLOVÁ / DVOŘÁKOVÁ 1965 — Dobroslava MENCLOVÁ / Vlasta DVOŘÁKOVÁ: Karlštejn. Praha 1965

- MENCLOVÁ / KNOFLÍČEK 1971 — Dobroslava MENCLOVÁ / Zdeněk KNOFLÍČEK: Rábí: státní hrad a památky v okolí. Praha 1971
- MENCLOVÁ / MÍKA 1961 — Dobroslava MENCLOVÁ / Alois MÍKA: Bezděz, Státní hrad a památky v okolí. Praha 1961
- MENCLOVÁ / ŠTORM 1957 — Dobroslava MENCLOVÁ / Břetislav ŠTORM: Kost, státní hrad a okolí. Praha 1957
- MENCLOVÁ / WAGNER 1966 — Dobroslava MENCLOVÁ / Jaroslav WAGNER: Kost, státní hrad a památky v okolí. Praha 1966
- MENCLOVÁ 1941 — Dobroslava MENCLOVÁ: Gotický hrad v dějinách české architektury. In: Volné směry XXXVI/8, 1941, 231-245
- MENCLOVÁ 1941 — Dobroslava MENCLOVÁ: Hrad Lipnice. Praha 1941
- MENCLOVÁ 1941 — Dobroslava MENCLOVÁ: Žebrák a Točnick, Praha 1941
- MENCLOVÁ 1946 — Dobroslava MENCLOVÁ: Hrad Karlštejn, Praha 1946.
- MENCLOVÁ 1947 — Dobroslava MENCLOVÁ: Restaurace hradu Karlštejna. Příspěvek k dějinám ochrany památek. Zprávy památkové péče VII, 1947/4-6, 73-121
- MENCLOVÁ 1949 — Dobroslava MENCLOVÁ: Hrad Lipnice. Praha 1949
- MENCLOVÁ 1952 — Dobroslava MENCLOVÁ: Drábské světničky. Zprávy památkové péče XI-XII, 1951, 73-121
- MENCLOVÁ 1953 — Dobroslava MENCLOVÁ: Švihov, Státní hrad a městečko. Praha 1953
- MENCLOVÁ 1954 — Dobroslava MENCLOVÁ: Švihov, hrad pozdního středověku. In: Zprávy památkové péče XIV, 1954, 161-164
- MENCLOVÁ 1956 — Dobroslava MENCLOVÁ: Krakovec, statný hrad a okolí, Praha 1956.
- MENCLOVÁ 1957a — Dobroslava MENCLOVÁ: Karlštejn a jeho ideový obsah. Umění V, 1957/4, 277-301
- MENCLOVÁ 1957b — Dobroslava MENCLOVÁ: Dva modely hradu Karlštejna. ZPP XVII, 1957/5-6, 243-252
- MENCLOVÁ 1958 — Dobroslava MENCLOVÁ: Žebrák a Točnick, státní hrady a okolí, Praha 1958
- MENCLOVÁ 1959 — Dobroslava MENCLOVÁ: Rábí, státní hrad a památky v okolí. Praha 1959
- MENCLOVÁ 1964 — Dobroslava MENCLOVÁ: Blatná. Praha 1964
- MENCLOVÁ 1966 — Dobroslava MENCLOVÁ: Hrad Hasištejn. Rkp. NPU Ústí nad Labem 1966

- MENCLOVÁ 1969a — Dobroslava MENCLOVÁ: Točník, uměleckohistorická analýza, dějiny hradu, rkp., Praha 1969
- MENCLOVÁ 1969b — Dobroslava MENCLOVÁ: Hasištejn. Přehled dějin hradu. Chomutov 1969
- MENCLOVÁ 1972 — Dobroslava MENCLOVÁ: Žebrák a Točník. Praha 1972
- MENCLOVÁ 1976 — Dobroslava MENCLOVÁ Státní hrad Lipnice. Pardubice 1976
- MENCLOVÁ 1976 I, II — Dobroslava MENCLOVÁ: České hrady I, II, Praha 1976
- MENCLOVÁ 1985 — Dobroslava MENCLOVÁ: Hrad Lauf. In: Umění XXXIII, 1985, 293-315
- MENCLOVI 1936 — Václav a Dobroslava MENCLOVI: Bratislava, stavební obraz města a hradu, Praha 1936
- MENCLOVI 1942 — Václav a Dobroslava MENCLOVI: Český hrad v době Václavově. In: Umění XIV, 1942, 89-103, 143-160
- MENCLOVI 1947 — Václav a Dobroslava MENCLOVI: Praha, hrad českých knížat a králů. Rkp. Praha 1947
- MERHAUT 1900 — Cyril MERHAUT: Jenštejn hrad a městečko. Praha 1900
- MERHAUT 1901 — Cyril MERHAUT: Hrad Okoř. Praha 1901
- MERHAUT 1902 — Cyril MERHAUT: Kaple na Novém hradě u Kunratic. In: Method XXXVIII, 1902, 97- 99.
- MERHAUT 1912 — Cyril MERHAUT: Čtení o Novém hradu u Kunratic. Praha 1912
- MERHAUTOVÁ / TŘEŠTÍK 1984 — Anežka MERHAUTOVÁ / Dušan TŘEŠTÍK: Románské umění v Čechách a na Moravě. Praha 1984
- MERHAUTOVÁ 1970 — Anežka MERHAUTOVÁ: Einfache mitteleuropäische Rundkirchen, Praha 1970
- MERHAUTOVÁ 1971 — Anežka MERHAUTOVÁ: Raně středověká architektura v Čechách. Praha
- METZ 2012 — Bernhard METZ 2012: Burgkapellen als Wallfahrtsorte nach elsässischen Beispielen. In: Pilgerheilige und ihre Memoria 2012, 91-108
- MEYNDORFF 2003 — John MEYNDORFF: Pseudodionýsios Areopagita. In: Sv. Dionýsios Areopagita: O mystické teologii / O božských jménech s komentáři sv. Maxima Vyznavače. Praha 2003
- MIKOWEC 1858 — Ferdinand Břetislav MIKOWEC: Die königliche Burg Karlstein in Böhmen. Wien / Olmütz 1858

MIKOWEC 1860 — Ferdinand Bedřich MIKOWEC: Starožitnosti a památky země české I. Praha 1860

MILTNER 1863 — Bohuslav MILTNER: Starý hrad v královském městě Písku. In: Památky archeologické V, 1863, 306-323.

MIXOVÁ 1952 — Věra MIXOVÁ: Rožmberk, Státní hrad a město. Praha 1952

MÖLLER 1995 — Roland MÖLLER: Aspekte in der Ausgestaltung spätgotischer Burgkapellen, insbesondere durch illusionistische und grünmonochrome Wandmalerei. In: Burg- und Schloßkapellen: Kolloquium des Wissenschaftlichen Beirats der Deutschen Burgenvereinigung. Stuttgart 1995, 100-108

MORÁVEK 1946 — Jan MORÁVEK: Pražský hrad, Praha 1946

MUK / LANCINGER 1985 — Jan MUK / Luboš LANCINGER: Vlašský dvůr. SHP, Pasport SÚRPMO, rkp. Praha 1985

MUK / LANCINGER 1990b — Jan MUK / Luboš LANCINGER: Státní zámek Český Krumlov. Hrádek. SHP, Pasport SÚRPMO, rkp. Praha 1990

MUK / LANCINGER 1991a — Jan MUK / Luboš LANCINGER, Státní zámek Český Krumlov. SHP, Pasport SÚRPMO, rkp. Praha 1990

MUK / MÁCHA 1977 — Jan MUK / O. MÁCHA: Cuknštejn. Stavebně historický průzkum tvrze, SÚRPMO 1977 rkp. Praha 1977

MUK / MUKOVÁ / METZKEROVÁ 1970 — Jan MUK / Jiřina MUKOVÁ / Ivana METZKEROVÁ: Loket nad Ohří. II. etapa Stavebně historický průzkum, Pasport SÚRPMO rkp., Praha 1970

MUK / NOVOSADOVÁ 1974a — Jan MUK / Olga NOVOSADOVÁ: Točník, Stavebně historický průzkum, Pasport SÚPRUMO rkp., Praha 1974

MUK / NOVOSADOVÁ 1974b — Jan MUK / Olga NOVOSADOVÁ: Hrad Žebrák. Stavebně historický průzkum, Pasport SÚPRUMO, rkp. Praha 1974

MUK / NOVOSADOVÁ 1976 — Jan MUK / Olga NOVOSADOVÁ: Hrad Krakovec, Stavebně historický průzkum, Pasport SÚRPMO, rkp. 1976

MUK / VILÍMKOVÁ 1976 — Jan MUK / Milada VILÍMKOVÁ: Státní zámek Jindřichův Hradec. Stavebně historický průzkum, Pasport SÚRPMO, rkp. Praha 1976

MUK / VILÍMKOVÁ 1978 — Jan MUK / Milada VILÍMKOVÁ: Rožmberk, dolní hrad. Stavebně historický průzkum, Pasport SÚRPMO, rkp. Praha 1978

MUK / VILÍMKOVÁ 1982 — Jan MUK / Milada VILÍMKOVÁ: K počátkům hradu Rožmberka. Archeologia historica VII, 1982, 379-381

MUK / ZAHRADNÍK 1984b — Jan MUK / Pavel Zahradník: Hrádek, Kutná Hora, Stavebně historický průzkum SÚRPMO, rkp. Archiv Národního památkového ústavu odborného pracoviště Středních Čech v Praze, 1984

- MUK / ZAHRADNÍK 1986 — Jan MUK / Pavel ZAHRADNÍK: Žirovnice zámek. SHP, Pasport SÚRPMO, rkp. Praha 1986
- MUK 1971 — Jan MUK: Litoměřice – hrad. SHP, Pasport SÚRPMO, rkp. Praha 1971
- MUK 1974 — Jan MUK: Nástin stavebního vývoje Českého Krumlova. In: Jiří ZÁLOHA / Ivan NEUMANN / Jan MUK: 5 století Českého Krumlova ve výtvarném umění. Český Krumlov 1974, 17-25
- MUK 1977 — Jan MUK: Konstrukce a tvar středověkých kleneb. In: Umění 25, 1977
- MUK 1979 — Jan MUK: O klenbách Petra Parléře. In: Staletá Praha 9, 1979, 189-196
- MUK 1980 — Jan MUK: Gotický hrad v Litoměřicích. In: Vlastivědný sborník Litoměřicko 16, 1980, 113-117
- MUK 1981 — Jan MUK: Zámek Blatná, Stavebně historické posouzení průčelí Rejtova paláce. SHP, Pasport SÚRPMO, rkp. Praha 1981
- MUK 1982 — Jan MUK: Problematika kleneb doby Karlovy. In: Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR, Praha 1982, 114-126
- MUK 1983 — Jan MUK: Ke vzniku Nového stavení jindřichohradeckého zámku. In: Historická Olomouc IV, 1983, 173-180
- MUK 1987 — Jan MUK: Starý palác, podlaží vladislavského sálu a výše. SHP, Pasport SÚRPMO, rkp. Praha 1987
- MUK 1988 — Jan MUK: K vývoji královského paláce Pražského hradu ve 14. století. In: Castrum pragense I, 1988, 223-226
- MUKOVÁ / NOVOSADOVÁ 1984 — Jiřina MUKOVÁ / Olga NOVOSADOVÁ: Kostel sv. Václava na Zderaze, Stavebně historický průzkum, Pasport SÚRPMO, rkp. Praha 1984
- MÜLLER 1925 — Václav MÜLLER: Hrady Žebrák a Točnick. Hořovice 1925
- MÜLLER 1996 — Jan MÜLLER: Český Krumlov. Hrad a zámek. Praha 1996
- MÜLLER 1999 — Jan MÜLLER: Český Krumlov v umělecko-historické literatuře, bilance a perspektivy. In: Průzkumy památek VI, 1999/ 2, 3-20
- MUSIL / SVOBODA 1998 — František MUSIL / Ladislav SVOBODA: Hrady, zámky a tvrze okresu Rychnov nad Kněžnou. Ústí nad Orlicí 1998
- MUSIL / ÚLOVEC 1989 — František MUSIL / Jiří ÚLOVEC: August Sedláček. In: Ročenka klubu Augusta Sedláčka, 1989, 5-18
- MUSIL 1995 — František MUSIL: Hrady a zámky okresu Ústí nad Orlicí. Ústí nad Orlicí 1995
- MUSIL 1998 — František MUSIL: Svoboda, Ladislav: Hrady, zámky a tvrze okresu Rychnov nad Kněžnou. Ústí nad Orlicí 1998

MUŠKA 1900 — Eugen MUŠKA: Vlaský Dvůr v Kutné Hoře. Kutná Hora 1900

NAENDRUP-REIMANN 1976 — Johanna NAENDRUP-REIMANN: Weltliche und kirchliche Rechtsverhältnisse der mittelalterlichen Burgkapellen. In: Die Burgen im deutschen Sprachraum I/1976, 123-154

NAVRÁTIL 1877 — Karel NAVRÁTIL: Paměti kostela Panny Marie na nebe vzaté a sv. Karla Velikého a bývalého královského kláštera řeholníků Lateranských sv. Augustina, nyní městské nemocnice, na Hoře Karlově v Novém městě Pražském. Praha 1877

NECHVÁTAL 1976 — Bořivoj NECHVÁTAL: Vyšehrad. Praha 1976

NECHVÁTAL 2004a — Bořivoj NECHVÁTAL: Ještě k problematice tzv. Libušiny lázně na Vyšehradě. In: Pocta Evě Šmilauerové. Praha 1995, 81-90

NECHVÁTAL 2004b — Bořivoj NECHVÁTAL: kapitulní chrám sv. Petra na Vyšehradě, Praha 2004

NECHVÁTAL 2009 — Bořivoj NECHVÁTAL: Rotunda sv. Martina a bazilika sv. Vavřince na Vyšehradě. Praha 2009

NEJEDLÝ 1992 — Vratislav NEJEDLÝ: Osudy kaple sv. Kříže na Karlštejně ve světle písemných pramenů. In: Technologia artis II, 1992, 58-61

NĚMEC 2003a — Richard NĚMEC: Mons Paracleti - bývalý klášter řádu celestinů na Ojvíně u Žitavy. Kritická revize pramenů a literatury k problematice počátků fundace. In: Korunní země v dějinách českého státu I. Integrační a partikulární rysy českého státu v pozdním středověku. Ústí nad Labem 2003, 219-253

NĚMEC 2003b — Richard NĚMEC: Žitavská cesta a založení celestinského kláštera na Ojvíně v intencích územní politiky Karla IV. In: Historická geografie 31, 2001, 211-226

NĚMEC 2004 — Richard NĚMEC: Caroli IV. Imperatoris Romani Fundatio: Kostel kláštera Celestinů na Ojvíně u Žitavy. In: Průzkumy památek XI/1, 2004, 3-52

NĚMEC 2005 — Richard NĚMEC: Potestas et dignitas Regis. Architektur als identitätstragendes Herrschaftsinstrument. Die Residenzanlagen Karls IV. in Böhmen, der Oberpfalz, dem Vogtland, dem Zittauer Land und der Mark Brandenburg im Vergleich. In: Mitteilungen der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen XV/2, 2005, 63-68

NĚMEC 2006a — Richard NĚMEC: Karlsfried - Oybin: Zwei konzeptionell unterschiedliche Burgenanlagen Karls IV. im Zittauer Land. In: Burg und ihr Bauplatz. Praha 2006, 307-338

NĚMEC 2006b — Richard NĚMEC: Kaple sv. Kateřiny. Praha – Karlštejn – Lauf a. d. Pegnitz. In: Průzkumy památek XIII – příloha: Schodištní cykly Velké věže hradu Karlštejna: stav po restaurování; sborník příspěvků ed. Zuzana Všetečková. Praha 2006, 145-158

NĚMEC 2006c — Richard NĚMEC: K pojmu rezidence: Formální atributy jako kritérium definice sídel Karla IV. Lauf – Milín – Ojvín. In: Dvory a rezidence ve středověku. Praha 2006, 191-236

NĚMEC 2006d — Richard NĚMEC: Die Residenzburg Lauf und ihre Beziehung zum Prager Veitsdom. Beobachtungen zu den gewölbten Räumen und zur Frage der Burgkapelle. In: Burg Lauf s. d. Pegnitz. Ein Bauwerk Kaiser Karls IV. Regensburg 2006, 81-98

NĚMEC 2009a — Richard NĚMEC: Herrscher - Kunst - Metapher. Das ikonografische Programm der Residenzburg Lauf an der Pegnitz als eine Quelle der Herrschaftsstrategie Karls IV. In: Die Goldene Bulle. Politik - Wahrnehmung – Rezeption, Berlin, 2009, 369-401

NĚMEC 2009b — Richard NĚMEC: Kulturlandschaft und „Staatsidee“. Architektur und Herchafstkonzeptption Karls IV. In: in: Böhmen und das Deutsche Reich. Ideen-und Kulturtransfer im Vergleich (13. – 16. Jahrhundert), Veröffentlichungen des Collegium Carolinum CXVI, Mnichov 2009, 63-102

NEUBERK 1953 — František NEUBERK: Loket, hrad a městské památky, Loket 1953

NEUBERT / BLAHOSLAV 1973 — Ladislav NEUBERT / Černý BLAHOSLAV: Karlštejn. Praha 1973

NEUMANN 1929 — Eduard NEUMANN: Kostel Sv. Václava na Zderaze, Praha 1929

NEUWIRT 1893 — Joseph NEUWIRT: Geschichte Bildenden Kunst in Böhmen I. Praha 1893

NOLL / VARHANÍK 2004 — Jindřich NOLL / Jiří VARHANÍK: Příspěvek k poznání vnějšího opevnění Kunětické Hory (K otázce původní podoby perněstejnských rondelových fortifikací). In: Průzkumy památek XI, 2/2004, 155-165

NOVÁČEK 1996 — Karel NOVÁČEK: Nové výsledky archeologického výzkumu na hradě ve Velharticích (1993 - 1994). In: Castellologica bohemica V, 1996, 285-288

NOVÁČEK 2006 — Karel NOVÁČEK: Starobylá a ještě starobylejší, vytváření historického významu rotundy Sv. Petra ve Starém Plzenci během 20. století. In: Archaeologia Pragensia 18 / 2006, 124-141

NOVOBILSKÝ / ROŽMBERSKÝ 1997 — Milan NOVOBILSKÝ / Petr ROŽMBERSKÝ: Hrad Krasíkov neboli Švamberk. Plzeň 1997

NOVOBILSKÝ 2001 — Milan NOVOBILSKÝ: Úvaha o některých komunikačních schématech hradu Rabí. In: Dějiny staveb 2001, 115-126

NOVOBILSKÝ 2007 — Milan NOVOBILSKÝ: Zamyšlení nad vývojem jádra hradu Švihova. In: Dějiny staveb 2007. Plzeň 2007, 225-250

NOVOSADOVÁ / LÍBAL / LIŠKOVÁ 1975 — Olga NOVOSADOVÁ / Dobroslav LÍBAL / Alena LIŠKOVÁ: Hrad Okoř, SHP SÚRPMO rkp. Praha 1975

NOVOTNÁ 2007 — Markéta NOVOTNÁ: Kamýk nad Vltavou a jeho vilikace. In: Mediaevalia Historica Bohemica XI, 2007, 117-136

NOVOTNÝ 1945 — Antonín NOVOTNÝ: Grafické pohledy na prahu 1493 – 1850. In: Zmizelá Praha VI, Praha 1945

NOVÝ 1960 — Rostislav NOVÝ: K mincovním počtům nejstarší městské knihy pražské z počátku 14. století. In: Československý časopis historický VIII, 1960, 696-701

NUSSBAUM / LEPSKY 1999 — Norbert NUSSBAUM / Sabine LEPSKY: Das Gotische Gewölbe, Darmstadt 1999

NUSSBAUM 1994 — Norbert NUSSBAUM: Deutsche Kirchenbaukunst der Gotik, Darmstadt 1994

Obnova a prezentace hradu Karlštejna. Sborník referátů. Praha 1991

OHLER 2006 — Norbert OHLER: Katedrála. Praha 2006

OPITZ 1935 — Josef OPITZ: Sochařství v Čechách za doby Lucemburků, Praha 1935

OTAVSKÝ 2003 — Karel OTAVSKÝ: Reliquien im Besitz Kaiser Karls IV., ihre Verehrung und ihre Fassungen / K relikviím vlastněným císařem Karlem IV., k jejich uctívání a jejich schránkám. In: Dvorské kaple vrcholného a pozdního středověku a jejich umělecká výzdoba. Praha 2003, 129-141, 392-398

OTTE 1854 — Heinrich OTTE: Handbuch der kirchlichen Kunst-Archäologie des deutschen Mittelalters. Leipzig 1854

PACHNER 1992 - Jaroslav PACHNER: Hrady Perštejn a Kleinštejn. In: Památky, příroda, život. Vlastivědný čtvrtletník Chomutovska XXIV, 1992/2, 60-64

PACHNER 2009 — Jaroslav PACHNER: Památky Kadaně. Kadaň 2009

PALUZGA 1980 — Ladislav PALUZGA: Zvířetice, stavební vývoj a historie hradu. In: Památky a příroda V, 393-400

PANÁČEK 2003 — Michal PANÁČEK: Otopné zařízení obytného sálu ve Velké věži na hradě Kost. In: Svorník I, Praha 2003, 129-140

PANÁČEK 2004a — Michal PANÁČEK: Hrázděné podstřešní patro Velké věže na hradě Kost. In: Hláska 2004, Zvláštní číslo věnované konferenci Dějiny staveb, Nečtiny 2004, 9

PANÁČEK 2004b — Michal PANÁČEK: Okna Vartenberského paláce a Velké věže na hradě Kost. In: Svorník II., Praha 2004, 91-102

PÁNEK 1964 — Ivan PÁNEK: K počátkům ražby pražských grošů. In: Numismatické listy XIX, 1964, 1-9

PAPÍK 1972 — Miroslav PAPÍK: Jan IV. z Dražic – stavebník. Stavby biskupa a pánů z Dražic v letech 1301 – 1359. rkp. Diplomová práce oboru dějiny umění na FFUK v Praze, 1972

PAPP 2006 — Szilárd PAPP: Die neue Residenz Sigismunds in Pressburg. In: Sigismundus rex et imperator. In: Kunst und Kultur zur Zeit Sigismunds von Luxemburg 1387-1437, Mainz am Rhein 2006, 239-245.

PAVEL 1954 — Jakub PAVEL: Pardubice, státní zámek a městská rezervace. Praha 1954

PAVEL 1969 — Jakub PAVEL: Studie k itineráři Karla IV. In: Historická geografie II, 1969, 38-78.

PAVELEC / ŠNEJD 2010 — Daniel ŠNEJD / Petr PAVELEC: K stavebnímu vývoji českokrumlovského Horního hradu. In: Český Krumlov od rezidenčního města k památce světového kulturního dědictví. Martin GAŽI (ed.). České Budějovice 2010, 77-100

PAVELEC 2010 — Petr PAVELEC: Počátky hradu a města. In: Český Krumlov od rezidenčního města k památce světového kulturního dědictví. Martin GAŽI (ed.). České Budějovice 2010, 25-57

PECHOVÁ 1959 — Oliva PECHOVÁ: Litice. Praha 1959

PECHOVÁ 1959 — Oliva PECHOVÁ: Litice. Praha 1959

PEK 2007 — Tomáš PEK: Objev, obnova a restaurování gotické kaple na tvrzi Cuknštejn na Českobudějovicku. In: Zprávy památkové péče LXVII, 2007/ 2, 97-104

PEKAŘ 1998 — Josef PEKAŘ: Kniha o Kosti. Kus české historie. Praha 199

PELANT 2001 — Jan PELANT: Vyobrazení města Plzně, Rokycan, Berouna a hradů Radyně, Žebráka, Točnicka a Křivoklátu na vedutách Mathiase Grundera z roku 1536. In: Západočeský historický sborník VII, 2001, 107-178

PELIKÁN 1925 — Josef PELIKÁN, Břežanův popis krumlovského hradu a zámku roku 1600, Časopis Společnosti přátel starožitností českých XXXIII, 1925, 174-177

PELIKÁN 1948 — Pelikán Josef PELIKÁN: Účty hradu Karlštejna z let 1423-1434. Praha 1948

PELZBAUER / CHARVÁTOVÁ / VILÍMKOVÁ 1977 — V. PELZBAUER / H. CHARVÁTOVÁ / Milada VILÍMKOVÁ: Hrad Kost, SHP Pasport SÚRPMO. Praha 1977

PELZEL 1788 / 1790 — Franz Martin PELZEL: Königs Wenceslaus I, II, Praha 1788, 1790

PEŘINA 2006a — Ivan PEŘINA: Relikty teplovzdušného otopného zařízení na hradě Zbiroh. In: Castellologica Bohemica X, 2006, 349-362

PEŘINA 2006b — Ivan PEŘINA: Stavební podoba hradu Zbiroh. In: Sborník Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Liberci, 2007, 36-47

PEŘINA 2006b — Ivan PEŘINA: Teplovzdušné vytápění na hradě Zbiroh. In: Celostátní studentská vědecká konference Historie 2005, Liberec 2006, 10-27

PEŠINA / MENCLOVÁ 1953 — Jaroslav PEŠINA / Dobroslava MENCLOVÁ: Obraz hradní kaple švihovské a začátky české krajinomalby. In: Umění 1, 1953/2-3, 93-114

PEŠINA / ROKYTA 1954 — Jaroslav PEŠINA / Hugo ROKYTA: Hradní kaple na Švihově. Praha 1954

- PETRŮ 2001 — Jaroslav PETRŮ: Významné aspekty pro pochopení smyslu hradu Karlštejna. K osmdesátinám prof. PhDr. Rudolfa Chadrabý, DrSc. Památky středních Čech XV, 2001/ 1, 54-68
- PETRŮ 2003 — Jaroslav PETRŮ: The Chapel of Saint Catherine at Karlštejn Castle: Towards an Interpretation of Its Purpose / Interpretace smyslu tzv. kaple sv. Kateřiny na hradě Karlštejně. In: Dvorské kaple vrcholného a pozdního středověku a jejich umělecká výzdoba. Praha 2003, 35-42, 336-340
- PIEPER I-VII — Otto PIEPER: Österreichische Burgen I-VII. Wien 1902 - 1907
- PIPER 1895 — Otto PIPER: Burgenkunde. München 1895
- PIPER 1900 — Otto PIPER: Abriss der Burgenkunde. Leipzig 1900
- PIPER 1912 — Otto PIPER: Burgenkunde. München 1912
- PIVEC 1987 — Rudolf PIVEC: Potštejn: Průvodce. Potštejn 1987
- PLAČEK / BÓNA 2010 — Miroslav PLAČEK / Martin BÓNA: Encyklopedie slovenských hradů. Praha 2010
- PLAČEK 2001 — Miroslav PLAČEK: Ilustrovaná encyklopedie moravský hradů, zámků a tvrzí, Praha 2001
- PLETZER — Karel PLETZER: Svěcení kleriků v Českých Budějovicích roku 1401. In: Výběr XXVIII, 1991, 319-326
- PLICKA 1959 — Slavomír PLICKA: Hrad Okoř. Roztoky u Prahy 1959
- PODLAHA 1907 — Antonín PODLAHA: Posvátná místa království českého I, Praha 1907
- PODLAHA 1908 — Antonín PODLAHA: Posvátná místa království Českého II. Praha 1908
- POHLMANN / STOEPPEL 1829 — August Wilhelm POHLMANN, August STOEPPEL: Geschichte der Stadt Tangermünde seit Gründung derselben bis zu dem laufenden Jahre 1829. Stendal 1829.
- POPPR 1881 — Antonín POPPR: Hrad Bezděz v Boleslavště. Česká Lípa 1881
- POPPR 1892 — Antonín POPPR: Hrad Bezděz, zevrubný popis hradu Bezdězského dle pramenů listinných. Mladá Boleslav 1892
- POSPÍŠIL 1948 — Otokar POSPÍŠIL: Kunětická Hora. Pardubice 1948
- PROFOUS 1949-1960 — Antonín PROFOUS: Místní jména v Čechách I - V. Praha 1949-1960
- PROCHÁZKA 1943 — Václav PROCHÁZKA: Hrad Okoř. Kralupy nad Vltavou 1943
- PROCHÁZKA 2010 — Zdeněk PROCHÁZKA: Hrad Švamberk-Krasíkov, kapitoly z dějin a stavební historie významného západočeského hradu. In: Castellologica Bohemica XII, 2010, 151-191

PRÖKL 1881 — Vinzenz PRÖKL: Geschichte der Stadt Elbogen. Loket 1881

Přemyslovské Křivoklátsko. 900 let hradu Křivoklátska. Výstava k 900. výročí první písemné zmínky o hradu Křivoklátska (1100-2010), hrad Křivoklátsko, prostory bývalých pivovarských lednic, 1. duben - 30. září 2010. Vladislav RAZÍM (ed.). Praha 2010

PULEC bez data — Miloš Josef PULEC bez data: Hrad Okoř. Praha bez data

PURŠ 1975 — František PURŠ: K vývoji mělnické radnice. In: Památková péče 1975, 208

QUAST 1852 — Ferdinand von QUAST: Ueber Schloßcapellen als Ausdruck des Einflusses der weltlichen Macht auf die geistliche. Berlín 1852

RÁC 1973 — Jiří RÁC: Kaple sv. Ludvíka a přestavba mělnického hradu v letech 1404 – 1407. In: Středočeský sborník historický VII, 1973, 189-191

RÁC 1974 — Jiří RÁC: 700 let města Mělníka a okresní archiv. Archivní časopis XXIV/4, 1974, 228-230

RACEK bez data — František Racek: Hrad Zvíkov. Praha bez data

RACEK bez data — František RACEK: Zvíkov: dějiny. Praha bez data

RAPPE 1888 — Johann RAPPE: Die Münzstätte Kuttentberg. In: Numismatische Zeitschrift XX, 1888, 237-292

RATHOUSKÝ / LIKOVSKÝ 2006 — Václav RATHOUSKÝ / Zbyněk LIKOVSKÝ: Opočno 1068-2000. Historie v datech. Praha 2006

RAZÍM / JEŽEK 2001 — Vladislav RAZÍM / Martin JEŽEK: Ke stavebnímu vývoji kostela Nanebevzetí Panny Marie v Chrudimi. In: Průzkumy památek VIII/1, 2001, 37-38

RAZÍM 2001 — Vladislav RAZÍM: Hrad Rabí románský? In: Průzkumy památek VIII, 2001/2, 157-161

RAZÍM 2003a — Vladislav RAZÍM: Dolní palác hradu Žebráka. In: Hláska 2003, Zvláštní otisk věnovaný konferenci Dějiny staveb, Nečtiny 2003, 11

RAZÍM 2003b — Vladislav RAZÍM: Dolní palác hradu Žebráka. Několik poznámek k problematice dřevem zateplených prostor českých hradů. In: Průzkumy památek X/2, 2003, 65-85

RAZÍM 2004 — Vladislav RAZÍM: Ke stavebnímu vývoji hradu Dražice. In: Svorník 2/2004, sborník příspěvků z 2. konference stavebněhistorického průzkumu 3.-6. 6. 2003 v klášteře servitů v Nových Hradech v jižních Čechách: okna a dveře. Praha 2004, 67-78.

RAZÍM 2004 — Vladislav RAZÍM: Nad počátky hradů české šlechty. In: Archeologické rozhledy LVI, 2004, 176-214

RAZÍM 2008 — Vladislav RAZÍM: K významu a stavební podobě románského hradu Přimda. In: Průzkumy památek XV, 2008, 39-56

- RAZÍM 2011 — Vladislav RAZÍM: K počátkům hradu Landštejna. Průzkumy památek XVIII, 2011/1, 31-70
- RAZÍM bez data — Vladislav RAZÍM: Krakovec. Praha bez data
- RECHT 1974 — Roland RECHT: L'Alsace gothique de 1300 à 1365: étude d'architecture religieuse, Colmar 1974
- REICHERTOVÁ 1948 — Květa REICHERTOVÁ: Hrad Okoř. Praha
- REISNER 1960 — Václav REISNER: Hrad Landštejn. Jindřichův Hradec 1960
- RENNER 1886 — Josef RENNER: Hrad a panství Zvíkov: Náčrt topografický, historický a archeologický. Písek 1886
- RENNER 1936 — Jan RENNER: Křivoklát. Praha 1936
- RICHTER 1936 — Václav RICHTER: O účelu československých rotund. In: Český časopis historický, XLII, 1936, 237-285
- ROSŮLEK / KORBEL / POTĚŠIL 1936 — František Karel ROSŮLEK / B. KORBEL / František Karel POTĚŠIL: Pardubice: průvodce. Pardubice 1936
- ROŠKOT 1904 — Jan Křtitel ROŠKOT: Listiny týkající se založení děkanství a kapitoly na hradě Karlštejně. Praha 1904
- ROUČEK 1941 — Rudolf ROUČEK: Křivoklát. Praha 1941
- ROUČEK 1948 — Rudolf ROUČEK: Chrám sv. Víta. Praha 1948
- ROYT 2004 — Jan ROYT: Kostel sv. Václava na Zderaze. Praha 2004
- ROYT 2005 — Jan ROYT: Křivoklátská kaple. Čeští zemští patroni a jejich reprezentativní úloha v umění doby jagellonské. In: Regnum Bohemiae et Sacrum Romanum Imperium. Sborník k počtu Jiřího Kuthana. Sborník Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy. Dějiny umění-historie II., Praha 2005, 355-363
- ROYT 2009 — Jan ROYT: Domácí středověké kaple v pražských domech a palácích. In: Život pražských paláců. Šlechtické paláce jako součást městského organismu od středověku na práh moderní doby. Praha 2009, 327-335
- ROZKOT 1903 — Jan Křtitel ROZKOT: Darování vsi Praskoles knězi Albertovi, rektoru při kapli sv. Apolináře na hradě Žebráče. In: Sborník historického kroužku IV Praha 1903 I, 26-29, II, 65-68
- ROŽMBERSKÝ / NOVOBILSKÝ 1998 — Petr ROŽMBERSKÝ / Milan NOVOBILSKÝ: Královský hrad Radyně, Plzeň 1998
- ROŽMBERSKÝ 2006 — Petr ROŽMBERSKÝ: Hrad Roupov ve starých popisech a vyobrazeních. In: Hláska XVII, 2006/I, 3-7
- RYKL / EBEL 1999 — Michal RYKL / Martin EBEL: Týnec nad Sázavou, Č.p. 47 v areálu hradu. Hloubkový stavebně-historický průzkum a dokumentace – 1. etapa, rkp. Praha 1999

ŘEHÁK, Jan J: Místopis a dějiny královského horního města Hory kutné. Kutná Hora 1879, 62-65

SALIGER 2003 — Arthur SALIGER: Aspekte zur künstlerischen Einmaligkeit der Heiligkreuzkapelle auf Burg Karlstein bei Prag / Aspekty umělecké jedinečnosti kaple sv. Kříže na hradě Karlštejně. In: Dvorské kaple vrcholného a pozdního středověku a jejich umělecká výzdoba. Praha 2003, 103-113, 376-381

SALM / KOŁODZIEJSKI / KAJZER 2001 — Jan SALM / Stanisław KOŁODZIEJSKI / Leszek KAJZER: Leksykon zamków w Polsce. Warszawa 2001

SEDLÁČEK 1865 — August SEDLÁČEK: Škody na Karlštejně r. 1587. In: Památky archeologické VI, 1865, 232-233

SEDLÁČEK 1876 — SEDLÁČEK August: Příběhnice. Tábor 1876.

SEDLÁČEK 1892 — August SEDLÁČEK: Průvodce na Karlštejně. Praha 1892

SEDLÁČEK 1909 — August SEDLÁČEK August SEDLÁČEK: Místopisný slovník historický království českého. Praha 1909

SEDLÁČEK 1911 — August SEDLÁČEK: Dějiny královského krajského města Písku nad Otavou I. Písek 1911

SEDLÁČEK 1913 — August SEDLÁČEK: Hrad Krakovec. In: Časopis společnosti přátel starožitnosti XXI, 1913, 3-67, 97-104, 129-133

SEDLÁČEK 1914 — August SEDLÁČEK: Hrad Krakovec, Praha 1914

SEDLÁČEK I — August SEDLÁČEK: Hrady, zámky a tvrze království českého I, Chrudimsko. Praha 1882

SEDLÁČEK II — August SEDLÁČEK: Hrady, zámky a tvrze království českého II, Hradecko. Praha 1883

SEDLÁČEK III — August SEDLÁČEK: Hrady, zámky a tvrze království českého III, Budějovsko. Praha 1884

SEDLÁČEK IV — August SEDLÁČEK: Hrady, zámky a tvrze království českého IV, Vysočina Táborska. Praha 1885

SEDLÁČEK IX — August SEDLÁČEK: Hrady, zámky a tvrze království českého IX, Domažlicko a Klatovsko. Praha 1893

SEDLÁČEK V — August SEDLÁČEK: Hrady, zámky a tvrze království českého V, Podkrkonoší. Praha 1887

SEDLÁČEK VI — August SEDLÁČEK: Hrady, zámky a tvrze království českého VI, Podbrdsko. Praha 1889

SEDLÁČEK VII — August SEDLÁČEK: Hrady, zámky a tvrze království českého VII, Písecko. Praha 1890

SEDLÁČEK VIII — August SEDLÁČEK: Hrady, zámky a tvrze království českého VIII, Rakovnicko a Slánsko. Praha 1891

SEDLÁČEK X — August SEDLÁČEK: Hrady, zámky a tvrze království českého X, Boleslavsko. Praha 1895

SEDLÁČEK XI — August SEDLÁČEK: Hrady, zámky a tvrze království českého XI, Prachensko. Praha 1897

SEDLÁČEK XII — August SEDLÁČEK: Hrady, zámky a tvrze království českého XII, Čáslavsko. Praha 1900

SEDLÁČEK XIII — August SEDLÁČEK: Hrady, zámky a tvrze království českého XIII, Plzeňsko a Loketsko. Praha 1905

SEDLÁČEK XIV — August SEDLÁČEK: Hrady, zámky a tvrze království českého XIV, Litoměřicko a Žatecko. Praha 1923

SEDLÁČEK XV — August SEDLÁČEK: Hrady, zámky a tvrze království českého I-XV, Kouřimsko, Vltavsko a J.-Z. Boleslavsko. Praha 1927

SEDLÁČKOVÁ 1946 — Ema SEDLÁČKOVÁ: Kostel Sv. Václava na Zderaze. Praha 1946

SEDLÁČKOVÁ 1992 — Hedvika SEDLÁČKOVÁ: Poděbrady. Průvodce městem, historický přehled. Poděbrady 1992

SEDLMAYER 1993 — Hans SEDLMAYER: Die Entstehung der Kathedrale. Freiburg in Breisgau 1993

SEDLMAYR 1960 — Hans SEDLMAYR: Das Licht in seinen künstlerischen Manifestationen. In: Studium Generale VI/13, 1960, 313-324

SEIBT 1995 — Ferdinand SEIBT: Karlstein. In: Burg- und Schlosskapellen. Veröffentlichungen der Deutschen Burgenvereinigung e. V. Reihe B: Schriften, Bd III. Marksburg/Braubach 1995, 3-8

SCHALLER 1794 — Jaroslav SCHALLER: Beschreibung der königliche Haupt- und Residenzstadt Prag. Praha

SCHALLER I-XVII — Jaroslav SCHALLER: Topographie des Königreichs Böhmen I – XVII, Praha / Vídeň 1780 – 1791

SCHEUFLER 1995 — Pavel SCHEUFLER: Stará Praha Františka Fridricha. Praha 1995

SCHLENZ 1928 — Jan SCHLENZ: Das Kirchenpatronat in Böhmen. Praha 1928

SCHLESINGER 1879 — Ludwig SCHLESINGER: Die Chronik der Stadt Elbogen (1471-1504). Praha 1879

SCHLINK 1997/98 — Wilhelm SCHLINK: The Gothic Cathedral as Heavenly Jerusalem: A Fiction in German Art History. In: Bianca KÜHNEL (Hrsg.): The real and ideal Jerusalem in

Jewish, Christian and Islamic art: Studies in Honor of Bezalel Narkiss on the Occasion of his Seventieth Birthday. Jerusalem, 1998 (Jewish art ; 23/24), 275-285

SCHMIDT 1908 — Richard SCHMIDT: Die Burg Hassenstein. Baugeschichtlicher Führer. Komotau 1908

SCHMITT 2008 — Reinhard SCHMITT: Die Burg in Tangermünde in ihrer bau- und kunstgeschichtlichen Entwicklung und Bedeutung. In: Tangermünde. 1000 Jahre Geschichte. Döbel 2008, 155-179

SCHMORANZ 1877 — František SCHMORANZ Děkanský chrám v Chrudimi, Posel z východních Čech VI, 1877, č. 7,

SCHÖN 1901 — Theodor SCHÖN 1901: Geschichte des fürstlichen und gräflichen Gesammthauses Schönburg. Band I, 1182 - 1419, vom ersten Auftreten des Geschlechts bis zum Beginn der Hussitenkriege. Waldenburg 1901

SCHOTTKY 1828 — Julius Max SCHOTTKY: Die Burg Karlstein. Prag 1828.

SCHOTTKY 1831 — Julius Max SCHOTTKY: Die Burg Karlstein nebst ihrer Umgebung. Prag 1831

SCHREIBER 1935 — Rudolf SCHREIBER: Die älteste Nennung Elbogens (Loket). In: Unser Egerland 39, 1935, 51-55.

SCHULZE 2006 — Hans K. Schulze Siedlung, Wirtschaft und Verfassung im Mittelalter: ausgewählte Aufsätze zur Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands, Köln / Weimar 2006

SCHÜRER 1929 — Oscar SCHÜRER: Romanische Doppelkapellen. Eine typengeschichtliche Untersuchung. In: Marburger Jahrbuch für Kunstwissenschaft V, 1929, 99-192

SCHURR 2006 — Marc Carel SCHURR: Zu den Nachfolgebauten der Sainte-Chapelle im Heiligen Römischen Reich: Die Palastkapellen von Aachen und Prag und das Problem des Architekturzitats. In: Architektur und Monumentalskulptur des 12. – 14. Jahrhunderts. Festschrift für Peter Kurmann zum 65. Geburtstag. Stephan GASSER / Christian FREIGANG / Bruno BOERNER (eds.). Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt am Main, New York, Oxford, Wien 2006, 163-181

SCHURR 2007 — Marc Carel SCHURR: Gotische Architektur im mittleren Europa 1220-1340. Von Metz bis Wien. Berlin / München 2007

SCHURR 2010 — Marc Carel SCHURR: Kopie, Zitat, Mode – Die Pariser Sainte-Chapelle und die Rezeption der Gotik in Deutschland. In: Original - Kopie - Zitat, Kunstwerke des Mittelalters und der Frühen Neuzeit, Wege der Aneignung - Formen der Überlieferung. Wolfgang AUGUSTYN / Ulrich SÖDING. Passau 2010, 37-49

SCHÜTZ / MÜLLER 1989 — Bernhard SCHÜTZ / Wolfgang MÜLLER: Deutsche Romanik, Die Kirchenbauten der Kaiser, Bischöfe und Klöster. Freiburg/ Basel/ Wien 1989

SIMSON 1992 — Otto von SIMSON: Die gotische Kathedrale. Darmstadt 1992

SIMSON 2009 — Otto von SIMSON: Opere superante materiam – o významu Sainte-Chapelle in: Petr KOVÁČ: Kristova koruna. Paříž, Sainte-Chapelle a dvorské umění svatého Ludvíka. Praha 2009, 266-267.

SKALSKÝ 1934 — Gustav SKALSKÝ: Mincovní reforma Václava II. In: Český časopis historický XL, 1934, 12-32

SKRBĚK 2003 — Bedřich SKRBĚK: Kunětická hora. Pardubice 2003

SLÁMA 1977 — Jiří SLÁMA, Svatojiřské kostely na raně středověkých hradištích v Čechách. In: Archeologické rozhledy 29, 1977, 269-280

SLÁMA 1977 — Jiří SLÁMA: Svatojiřské kostely na raně středověkých hradištích v Čechách. In: Archeologické rozhledy XXIX, 1977, 269-280

SLAVÍČKOVÁ 1991 — Hana SLAVÍČKOVÁ: Zámek Děčín. Děčín 1991

SLAVÍK 1996 — Jiří SLAVÍK: Pernštejnské opevnění hradu Potštejna. IN: Sborník Společnosti přátel starožitností IV, 1996, 141-146

SLAVÍK 2001 — Jiří SLAVÍK: K urbanismu Opočna do 18. století a stavebnímu vývoji hradu. In: Orlické hory a Podorlicko XI, 2001, 210-218

SMETANA 1985 — Jan SMETANA: K počátkům města Děčína. In: Z minulosti Děčínska a Českolipska IV, 1985, 252-253

SOCHR 1949 — Pavel SOCHR: O hradu a husitské kapli sv. Vavřince na Lipnici. Praha 1949

SOJKA 2004 — Jaroslav SOJKA: Zříceniny klášterního chrámu v Panenském Týnci a hradu Žerotín, diplomová práce na Filosofické fakultě University Karlovy v Praze, Praha 2004

SOKOL / WIZOVSKÝ 2004 — Petr SOKOL / Tomáš WIZOVSKÝ: Hrad Přimda - archeologický výzkum, ikonografická analýza a rozbor malt. Castellologica bohemia IX, 2004, 335-347

SOKOL 1969 — Jan SOKOL: Parlérův kostel Všech svatých na Pražském hradě. In: Umění XVII, 1969, 574-582

SOKOL 1981 — Jan SOKOL: Architektura románského paláce Pražského hradu. In: Umění XXIX, 1981, 320-324

SOKOL 2004 — Petr SOKOL: Velhartice - vstupní most a příkop. Castellologica bohemia IX, 2004, 349-362

SOLAŘ 1852 — Jeronym Jan Nepomucký SOLAŘ: Lipnice, hrad a město v Čáslavsku. Bez místa vydání 1852

SOMMER / TŘEŠTÍK / ŽEMLIČKA 2009 — Petr SOMMER / Dušan TŘEŠTÍK / Josef ŽEMLIČKA (eds.): Přemyslovci. Budování českého státu. Praha 2009

SOMMER 1994 — Jan SOMMER: Pozůstatky gotického krovu velkého paláce hradu Točnick. In: Zprávy památkové péče LIV, 1994, 191-194

SOMMER 1995 — Jan SOMMER: Nález gotických architektonických článků na hradě Točnick. In: Castellologica bohemia IV, 1995, 331-340

SOMMER 1999 — Jan SOMMER a kol: Tři gotické kostely pod hradem Lipnicí. Praha 1999

SOMMER I-XVI — Johann Gottfried SOMMER: Das Königreich Böhmen I – XVI, Praha 1843 – 1849

SOUKUP / ŠITTLER 1902 — Jan SOUKUP / Eduard ŠITTLER: Žirovnice, hrad v Tábořsku. In: Památky archeologické a místopisné XIX/1. Praha 1902, 457-490

SOUKUP 1963 — Karel SOUKUP: Karlštejn. Praha 1963

SOUKUPOVÁ 2004 — Helena SOUKUPOVÁ: Cena ministra kultury za památkovou péči v roce 2004 Václavu Menclovi. In: Zprávy památkové péče LXIV, 2004, 449-453

Soupis památek IV — Soupis památek historických a uměleckých v království Českém IV, Politický okres roudnický I. díl, Bohumil MATĚJKA. Praha 1898

Soupis památek IX — Soupis památek historických a uměleckých v království Českém IX, Politický okres rokycanský, Antonín PODLAHA. Praha 1900

Soupis památek VI — Soupis památek historických a uměleckých v království Českém VI, Politický okres mělnický, Antonín PODLAHA. Praha 1899

Soupis památek VII — Soupis památek historických a uměleckých v království Českém VII, Politický okres klatovský, Ferdinand VANĚK / Karel HOSTAŠ / František Adolf BOROVSÝ. Praha 1899

Soupis památek VIII — Soupis památek historických a uměleckých v království Českém IV, Politický okres česko-budějovický, Josef BRANIŠ. Praha 1900

Soupis památek X — Soupis památek, Soupis památek historických a uměleckých v království Českém X, Politický okres třeboňský, František MAREŠ / Jan SEDLÁČEK. Praha 1900

Soupis památek XIII — Soupis památek historických a uměleckých v království Českém XIII, Politický okres příbramský, Antonín PODLAHA. Praha 1901

Soupis památek XIV — Soupis památek historických a uměleckých v království Českém XIV, Politický okres jindřicho-hradecký, Josef NOVÁK. Praha 1901

Soupis památek XLII — Soupis památek historických a uměleckých v Republice československé XLII, Politický okres kaplický, Antonín CECHNER. Praha 1921

Soupis památek XVII — Soupis památek historických a uměleckých v království Českém XVIII, Politický okres pelhřimovský, Josef SOUKUP. Praha 1903

- Soupis památek XX — Soupis památek historických a uměleckých v království Českém XX, Politický okres slánský, Ferdinand VELC. Praha 1904
- Soupis památek XXI. — Soupis památek historických a uměleckých v království Českém XXI, Politický okres mladoboleslavský, František BAREŠ. Praha 1905
- Soupis památek XXIV — Soupis památek historických a uměleckých v království Českém XXIV, Politický okres českobrodský Antonín PODLAHA. Praha 1907
- Soupis památek XXVI — Soupis památek historických a uměleckých v království Českém XXVI, Politický okres kladenský, Zdeněk WIRTH. Praha 1907
- Soupis památek XXVII — Soupis památek historických a uměleckých v království Českém XXVII, Politický okres roudnický, II. díl, Max DVORÁK / Bohumil MATĚJKA. Praha 1907
- Soupis památek XXVIII — Soupis památek historických a uměleckých v království Českém XXVIII, Politický okres vinohradský, Antonín PODLAHA. Praha 1908
- Soupis památek XXXIII — Soupis památek historických a uměleckých v království Českém XXIII, Politický okres písecký, Josef SOUKUP. Praha 1910
- Soupis památek XXXIX — Soupis památek historických a uměleckých v Republice československé XXXIX, Politický okres rakovnický, II. díl, Antonín CECHNER. Praha 1913
- Soupis památek XXXIX — Soupis památek historických a uměleckých v království Českém XXXIX, Politický okres rakovnický, II. díl, Antonín CECHNER. Praha 1913
- Soupis památek XXXV — Soupis památek historických a uměleckých v království Českém XXV, Politický okres benešovský, Antonín Podlaha. Praha 1911
- Soupis památek XXXV — Soupis památek historických a uměleckých v království Českém XXXV, Politický okres benešovský, Antonín PODLAHA. Praha 1911
- Soupis památek XXXVI — Soupis památek historických a uměleckých v království Českém XXXVI, Politický okres rakovnický, I. díl Křivoklát hrad, Antonín CECHNER. Praha 1911
- Soupis památek XXXXIII — Soupis památek historických a uměleckých v Republice československé XXXXIII, Politický okres loketský, Anton GNIRS. Praha 1927
- SPÁLOVÁ 1929 — Kamila SPÁLOVÁ: Hrad Krakovec, Praha 1929
- SPĚVÁČEK 1980 — Jiří SPĚVÁČEK: Karel IV., Praha 1980
- SPĚVÁČEK 1986 — Jiří SPĚVÁČEK: Václav IV., Praha 1986
- SPĚVÁČEK 1994 — Jiří SPĚVÁČEK: Jan Lucemburský a jeho doba, Praha 1994
- Spisy o Saint-Denis — Suger. Spisy o Saint-Denis, úvodní studie a překlad Eva ADÁMKOVÁ. Praha 2006
- SROVNAL 2007 — Filip SROVNAL: Kostel Panny Marie v Norimberku a jeho sochařská výzdoba. Bakalářská práce. Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Praha 2007.

- SROVNAL v tisku — Filip SROVNAL: „K chvále našeho císařství, k oslavě a počtě Panny Marie Bohorodičky“, O smyslu, funkci a vůbec o architektuře norimberské Frauenkirche. In: Časopis společnosti přátel starožitností 2011/4
- STARÝ 2006 — Marek STARÝ: Příspěvek k dějinám a držitelům hradu Klenová v 18. století. Minulostí Západočeského kraje XLI/1, 2006, 127-140
- STEVENS 1978 — Ulrich STEVENS 1978: Burgkapellen im deutschen Sprachraum, Köln 1978
- STEVENS 1999 — Ulrich STEVENS: Kirchen und Kapellen. In: Burgen in Mitteleuropa I, Stuttgart 1999, 315 — 320
- STEVENS 2003 — Ulrich STEVENS: Burgkapellen: Andacht, Repräsentation und Wehrhaftigkeit im Mittelalter, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 2003
- STOCKLÖW 1876 — Franz Josef STOCKLÖW: Geschichte des Schlosses und Dorfes Pürstein. Prag 1876
- STREICH 1984 — STREICH Gerhard: Burg und Kirche während des deutschen Mittelalters: Untersuchungen zur Sakraltopographie von Pfalzen, Burgen und Herrnsitzen. Sigmaringen 1984
- STROBEL 2004 — Richard STROBEL: Zum Aufsatz „Burgkapellen und patrizische Hauskapellen - Orte der Repräsentation und der Frömmigkeit“. In: Burgen und Schlösser 4/2003, S. 198 ff. von Martin Hörnes. In: Burgen und Schlösser 45/2004, II, 122-125.
- STŘELBA 1905 — Jan STŘELBA: Karlštejn. Praha 1905
- STUNA 1925 — Stanislav STUNA: Hrad Lipnice u Německého Brodu. Německý Brod 1925
- SUDOVÁ 2003 — Martina SUDOVÁ: Hrady na Vltavotýnsku. Plzeň 2003
- SUCHOMEL 1962 — Miloš SUCHOMEL: Žebrák a Točník. Praha 1962
- SVOBODA / KŘÍŽOVÁ / DEMPÍR 2010 — Ladislav SVOBODA / Květa KŘÍŽOVÁ / Miloš DEMPÍR 2010: Hrad Svojanov, 100 let od zakoupení městem Poličkou. Polička 2010
- SVOBODA 1995 — Ladislav SVOBODA: O plášťových hradech. In: Archeologia historica XX, 1995, 355-388
- SVOBODA 2009 — Ladislav SVOBODA: Stavebně historický průzkum hradu Svojanova. Svojanov 2009
- ŠAMÁNKOVÁ / VONDRA 1961 — Eva ŠAMÁNKOVÁ / Jiří VONDRA: Český Krumlov. Městská památková rezervace, státní zámek a památky v okolí, Praha 1961;
- ŠAMÁNKOVÁ / VONDRA 1973 — Eva ŠAMÁNKOVÁ / Jiří VONDRA: Loket. Státní hrad, město a památky v okolí. Praha 1973
- ŠAMÁNKOVÁ 1948 — Eva ŠAMÁNKOVÁ: Palác Benedikta Rejta na Blatné. In: Zprávy památkové péče VIII, 1948, 111-114

ŠAMÁNKOVÁ 1951 / 1952 — Eva ŠAMÁNKOVÁ: Stavební vývoj kutnohorského Hrádku. In: Zprávy památkové péče XI / XII, 1951 / 1952, 282-300

ŠAMÁNKOVÁ 1982 — Eva ŠAMÁNKOVÁ: Litoměřice. Praha 1982

ŠEBEK 1968 — Jiří ŠEBEK: Oprava Vlašského dvora v Kutné Hoře. In: Památky a příroda I, 1968, 129-142

ŠEBESTA 2001 — Pavel ŠEBESTA: Štaufská hradní kaple v Chebu. · Sborník Chebského muzea, 2001, 9-16

ŠILHAN 1981 — Jindřich ŠILHAN: Kaple a kaplan. In: Archaeologia historica VI, 1981, 248-251

ŠIMÁK 1923 — Josef Vítězslav ŠIMÁK: Zvířetice. In: Památky archeologické XXXIII, 1923, 87-96

ŠIMÁK 1930 — Josef Vítězslav ŠIMÁK: Kniha o Housce. Praha 1930

ŠIMEK 1889 — Josef ŠIMEK: Jak se Kutnohorští chystali vítati krále Ferdinanda I.? In: Památky archeologické XIV, 1889, 573-576, 631-636

ŠIMEK 1909 — Josef ŠIMEK: Hrádek nad Vrchlicí v Kutné Hoře. In: Památky archeologické 41-52

ŠIMEK 1973 — Eduard ŠIMEK: Stříbro a Kutnohorská mincovna v počátcích 17. století. In: Numismatické listy XXVIII, 1973, 11-17

ŠIMEK 1973-1974 — Eduard ŠIMEK: K hospodaření v Kutnohorské mincovně na sklonku 16. století. In: Numismatický sborník XIII, 1973-1974, 179-185

ŠIMEK 1977 — Eduard ŠIMEK: Pražská mincovna. Praha 1977

ŠLECHTA 1886 — Jan ŠLECHTA: Geschichte und Beschreibung des königl. böhm. Jagdschlusses Pürglitz und seiner nächsten Umgebung. Prag 1886

ŠMAHEL I-IV — František ŠMAHEL: Husitská revoluce I-IV, Praha 1995 – 1996

ŠMILAUEROVÁ 2001 — Eva ŠMILAUEROVÁ: Poděbrady v proměnách staletí. Díl 1. (Do roku 1850). Praha 2001

ŠNEJD 2003 — Daniel ŠNEJD: K stavebnímu vývoji západního průčelí Horního hradu v Českém Krumlově. Zprávy památkové péče LXIII, 2003/ 3, 152-155

ŠNEJD 2006 — Daniel ŠNEJD: Ke stavebnímu vývoji jižního průčelí Horního hradu v Českém Krumlově. In: Zprávy památkové péče LXVI, 2006/ 3, 191-198

ŠOLLE 1984 — Miloš ŠOLLE: Staroslovanské hradiště. Charakteristika, funkce, vývoj a význam. Praha 1984

ŠOLLE 1990 — Miloš ŠOLLE: Rotunda sv. Petra a Pavla v Budči. In: Památky archeologické 81, 1990/1, 140-207

- ŠOLLE 1991 — Miloš ŠOLLE: Kostel P. Marie na Budči (okr. Kladno) podle archeologického výzkumu v letech 1975-1980. Památky archeologické 82, 1991/1, 231-265
- ŠOLLE 2000 — Miloš ŠOLLE: Po stopách přemyslovských Děpoticů. Příspěvek ke genezi města Kouřimě. Praha 2000
- ŠPIČÁKOVÁ 1999 — Lenka ŠPIČÁKOVÁ: Landštejn. Libice nad Cidlinou 1999
- ŠPRÁCHAL 2007 — Přemysl ŠPRÁCHAL: Hrubá Skála. Zámek jižně od Turnova. Dobrá 2007
- ŠTĚDRÝ 1930 — František ŠTĚDRÝ: Manství karlštejnská. Praha 1930.
- ŠTECH / WIRT / VOJTÍŠEK 1946 — Václav Vilém ŠTECH / Zdeněk WIRT / Václav VOJTÍŠEK: Zmizelá Praha. Praha 1946
- ŠTĚPÁNEK 1962 — Josef ŠTĚPÁNEK: Velkostatek Karlštejn 1608 - 1945. Inventář. Praha 1962
- ŠTORM 1953a — Břetislav ŠTORM: Obnova státního hradu Kostí. In: Zprávy památkové péče XIII, 1953, 193;
- ŠTORM 1953b — Břetislav ŠTORM: Nálezy na státním hradě Kostí. In: Zprávy památkové péče XIV, 1953, 94-95
- ŠTORM 1953c — Břetislav ŠTORM: Nové nálezy ve věžovém paláci na Kostí. In: Zprávy památkové péče XIV, 1953, 251-252
- ŠTORM 1956 — Břetislav ŠTORM: Nálezy na státním zámku v Blatné. In: Zprávy památkové péče XVI, 1956, 272
- ŠULCOVÁ 1998 — ŠULCOVÁ: Záchraný a archeologický výzkum SH kunětická Hora. NPU v Pardubicích. Výroční zpráva za rok 1997, 126-137
- ŠUMAN 2007 — František ŠUMAN: Zámek Děčín. Děčín 2007
- ŠUSTA 1917 — Josef ŠUSTA: Dvě knihy českých dějin I. Poslední Přemyslovci a jejich dědictví. Praha 1917
- TANNICH 1963 — Karl TANNICH: Die Burg Krummrau, ein Beitrag zu ihrer Baugeschichte als Wehrbau. München 1963
- TATARKIEWICZ 2005 — Wladyslaw TATARKIEWICZ: History of aesthetics II. New York 2005
- TATÍČEK 1991 — Václav TATÍČEK: Historická funkce Karlštejna a jeho presentace. In: Obnova a presentace hradu Karlštejna. Praha 1991, 10-14
- TEKLÝ 1943 — Vratislav TEKLÝ: Zvířetice. Stručné průvodce po hradech KČT, Praha 1943
- TEKLÝ bez data a — Vratislav TEKLÝ: Krakovec, Stručný průvodce KČT, bez data místa vydání

TEKLÝ bez data b — Vratislav TEKLÝ: Žebrák a Točnick, Semily bez data

THON / RUDERSDORF 1999 — Alexander THON / Tina RUDERSDORF: Burgkapelle, Kapellenerker und Tragaltar. Überlegungen zu einer Typologie des Sakralbereichs mittelalterlicher Burgen im Rheinland. In: Jahrbuch für westdeutsche Landesgeschichte. Nr. 25, 1999, 141-181

TILL 1928 — Alois TILL: Kutná Hora, Louny 1928

TOMAS 1985a — Jindřich TOMAS: Počátky města Litoměřic II/1. Ústecký sborník historický. Ústí nad Labem, 1985, 59-108

TOMAS 1985b — Jindřich TOMAS: Počátky města Litoměřic II/2. Ústecký sborník historický. Ústí nad Labem, 1985, 31-90

TOMAS 1999 — Jindřich TOMAS: Od raně středověké aglomerace k právnímu městu (výbor studií ed. Jaroslav KLÁPŠE / Oldřich KOTYZA). Litoměřice 1999

TOMEK I – XII — Václav Vladivoj TOMEK: Dějepis města Prahy I – XII. Praha 1855 - 1901

TOMÍČEK / ÚLOVEC 1998 — Tomáš TOMÍČEK / Jiří ÚLOVEC: Hrad Kumburk II, stavební podoba hradu. In: Z Českého ráje a Podkrkonoší XI, 1998, 7-46

TOMÍČEK / ÚLOVEC 2002 — Tomáš TOMÍČEK / Jiří ÚLOVEC: Hrad Bradlec. In: Castellologica bohemika VIII, 2002, 217-246

TÓTH 2006 — Sándor TÓTH: Die Gebäude des Budaer Königspalastes zur Zeit Sigismunds von Luxemburg. In: Sigismundus rex et imperator. Kunst und Kultur zur Zeit Sigismunds von Luxemburg 1387-1437. Mainz am Rhein 2006, 200-218

TOUŽIL 1895 — Gustav TOUŽIL: Mineverk na Horách Kutných, Praha 1895

TRAPP 1854-1855 — Mořic Vilém TRAPP: Hrad Svojanov a jeho okolí. Památky archeologické I, 1854-1855, 278-282, 321-324, 343-358

TRAPP 1953 — Andreas TRAPP: Romanische Kapellen mit profanem Obergeschoss in Oberpfalz und Niederbayern. Erlangen 1953

TUREK 1963 — Rudolf TUREK: Čechy na úsvitě dějin. Praha 1963

TUREK 1981 — Rudolf TUREK: Libice nad Cidlinou - monumentální stavby vnitřního hradiska. Sborník Národního muzea v Praze. Řada A – Historie XXXV, 1981/ 1, 1-72

TYL 1888 — František TYL: Paměti zvíkovské. Praha 1888

TYMONOVÁ / KALÁBEK 1998 — Markéta TYMONOVÁ / Marek KALÁBEK: Dosavadní výsledky archeologického výzkumu lokality Tepenec na katastru obce Jívové (okr.Olomouc). In: Střední Morava č. 8, 1998, 89-95

TYMONOVÁ 2002 — Markéta TYMONOVÁ: Středověký hrad Tepenec u Jívové a jeho fortifikační systém. In: Archaeologia historica XXVII, 2002, 215-228

ULLMANN 1987 — Ernst ULLMANN: Svět gotické katedrály. Praha 1987

ÚLOVEC / FIŠERA 1995 — Jiří ÚLOVEC / Zdeněk FIŠERA: Příspěvek k dějinám a stavebnímu vývoji hradu Zbirohu. In: Českého ráje a Podkrkonoší. Věstník okresního archivu Semily VII, 1995, 7-24

ÚLOVEC 1997 — Jiří ÚLOVEC: Hrad Kumburk I, historie hradu. In: Z Českého ráje a Podkrkonoší X, 1997, 9-38

ÚLOVEC 1998 — Jiří ÚLOVEC: Hrady, zámky a tvrze na Chebsku. Cheb 1998

ÚLOVEC 2002 — Jiří ÚLOVEC: Kamýk nad Vltavou. Přehled historie hradu a jeho držitelů. In: Podbrdsko IX, 2002, 21-34

ÚLOVEC 2004 — Jiří ÚLOVEC: Hrad a zámek Klenová a jeho majitelé / I. Od založení hradu do počátku třicetileté války. In: Sborník prací z historie a dějin umění, Klenová 3/2004, Klatovy 2004, 23-49

ÚLOVEC 2004 — Jiří ÚLOVEC: Hrady, zámky a tvrze Klatovska. Praha 2004

ÚLOVEC 2006 — Jiří ÚLOVEC: Hrad a zámek Klenová a jeho majitelé. 2. Od počátku třicetileté války do zániku statku v polovině 20. století. 3. Svědectví písemných pramenů a literatury o stavební podobě hradu a zámku. In: Sborník prací z historie a dějin umění IV, Klatovy 2006, 277-304

UPČ I-IV — Umělecké památky Čech I-IV, POCHÉ Emanuel (ed.). Praha 1977–1982

UPP Nové město a Vyšehrad — Umělecké památky Prahy, Nové město a Vyšehrad, Růžena BAŤKOVÁ (ed.). Praha 1998

UPP Pražský hrad a Hradčany — Umělecké památky Prahy, Pražský hrad a Hradčany, Pavel VLČEK (ed.). Praha 2000

UPP Staré město a Josefov — Umělecké památky Prahy, Staré město a Josefov, Pavel VLČEK (ed.). Praha 1996

URBÁNEK / VLASÁK 1875a — František A. URBÁNEK / Antonín, N. VLASÁK: Bibliotéka místních dějepisův V. okres Neveklovský. Praha 1875, 74-75

URBÁNEK / VLASÁK 1875b — František A. URBÁNEK / Antonín, N. VLASÁK: Bibliotéka místních dějepisův IV. okres Brandejsský nad Labem. Praha 1875, 137-142

URBÁNEK / VLASÁK 1885 — František A. URBÁNEK / Antonín, N. VLASÁK: Bibliotéka místních dějepisův XII. okres Uhlířsko-Janovický. Tábor 1885, 17-34

URBÁNEK 1915 — Rudolf URBÁNEK: Věk poděbradský III/1. Praha 1915.

URBÁNEK 1918 — Rudolf URBÁNEK: Věk poděbradský III/2. Praha 1918

VALENTA 1989 — Petr VALENTA: Bibliografie prací Ing. Dobroslavy Menclové. In: Castellologica Bohemica I. Praha 1989, 357-362

- VÁŇA 1995 — Zdeněk VÁŇA, Přemyslovská Budeč. Archeologický výzkum hradiště v letech 1972-1986. Praha 1995
- VANĚK 2000a — Vojtěch VANĚK: Hrad v Hradových Střimelicích na plánu z roku 1884. In: *Castellologica bohémica* VII, 2000, 337-338
- VANĚK 2000b — Vojtěch VANĚK: Hroznata z Úžic. *Sázavsko* VII, 2000, 15-21
- VANĚK 2001 — Vojtěch VANĚK: Sakrální architektura středověkého Děčína. In: *Děčínské vlastivědné zprávy*. XI/4, 2001, 3-14
- VANĚK 2004 — Vojtěch VANĚK: Sídlní funkce hradu Falkenštejna. In: *Minulosti Českého Švýcarska* III, 2004, 73-88
- VANÍČEK 2000 — Vratislav VANÍČEK: Velké dějiny zemí Koruny české II. 1197-1250. Praha 2000
- VANÍČEK 2002 — Vratislav VANÍČEK: Velké dějiny zemí Koruny české III. 1250-1310. Praha 2002
- VÁŇOVÁ 1990 — Libuše VÁŇOVÁ: Románské a gotické umění na Podblanicku. Benešov 1990
- VARADZIN / ŠTEFAN 2005 — Ladislav VARADZIN / Ivo ŠTEFAN: Archeologický výzkum čp. 973/VI na Vyšehradě v roce 2003. In: *Archaeologica Pragensia* XVII, 2005, 183-196
- VARADZIN / ŠTEFAN 2007 — Ladislav VARADZIN / Ivo ŠTEFAN: Archeologický výzkum v jihozápadní části Vyšehradu v roce 2004. In: *Archeologie ve Středních Čechách* XI, 2007, 549-563
- VARHANÍK / KRUŠINOVÁ / KYNCL / KYNCL 2005 — Jiří VARHANÍK / Lenka KRUŠINOVÁ / Josef KYNCL / Tomáš KYNCL: Vnější opevnění hradu Rabí II. In: *Průzkumy památek* XII, 2005/2, 55-96
- VARHANÍK / ZAVŘEL 2009 — Jiří VARHANÍK / Jan ZAVŘEL: Hrad Rabí - doposud opomíjené poznatky ze starších průzkumů z Geofondu Praha. *Archaeologia historica* XXXIV, 2009, 725-732
- VARHANÍK 1998 — Jiří VARHANÍK: Husitské opevnění hradu Orlika nad Vltavou. In: *Průzkumy památek* V/1, 1998, 13-32
- VARHANÍK 2000 — Jiří VARHANÍK: K morfologii hradu v Písku. In: *Archaeologia historica* XXV, 2000, 159-170
- VARHANÍK 2003 — Jiří VARHANÍK: Věž rotundy v Týnci nad Sázavou. *Dějiny staveb* 2003, 182-188.
- VARHANÍK 2004 — Jiří VARHANÍK: K počátkům hradů Rožmberka a Českého Krumlova. In: *Průzkumy památek* 11, 2004/1, 53-60

- VARHANÍK 2005 — Jiří VARHANÍK: Vnější opevnění hradu Rabí I. In: Průzkumy památek XII, 2005/1, 5-36
- VARHANÍK 2007 — Jiří VARHANÍK: K prostorovému utváření klenby pod kaplí hradu Zvíkova. In: Sborník příspěvků z 5. konference SHP „Klenby“, Znojmo, 6. – 9. června 2006. Praha 2007, 29-34
- VAŘEKA 1996 — Pavel VAŘEKA: Záchranný archeologický výzkum na hradě Točnicku (okr Beroun) v roce 1991. In: Castellologica Bohemica V, 1996, 299—300
- VELÍMSKÝ 2002 — Tomáš VELÍMSKÝ: Hrabišici, páni z Rýzmburka. Praha 2002
- Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada I. Architektura. Klára BENEŠOVSKÁ (ed.). Praha 2009
- VEPŘEK 1946 — Josef VEPŘEK: Obnovený Kostel sv. Jakuba v Kutné Hoře. Kutná Hora 1946
- VERBÍK 1983 — Antonín VERBÍK: Purkarec, České Budějovice 1983
- VESELÝ 2006 — Jan VESELÝ: Mělník – zámek, severní křídlo, část severního a západního průčelí a místnost v severozápadním nároží 2. patra. In: Ročenka 2005, Národního památkového ústavu odborného pracoviště Středních Čech v Praze, příloha časopisu Památky Středních Čech XX/2, 2006, 29
- VILÍMKOVÁ 1974 — Milada VILÍMKOVÁ: Pražský hrad – Starý palác I. – dějiny. Pasport SÚRPMO rkp. Praha 1974
- VIOLLET-LE-DUC 1875 — Eugène Emmanuel VIOLLET-LE-DUC: Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle II. Paříž 1875
- VÍTOVSKÝ 1992 — Jakub VÍTOVSKÝ: Několik poznámek k problematice Karlštejna. Zprávy památkové péče LII, 1992/11, 1-14
- VÍTOVSKÝ 1994 — Jakub VÍTOVSKÝ: K datování, ikonografii a autorství Staroměstské mostecké věže. In: Průzkumy památek II, 1994, 15-44
- VÍTOVSKÝ 2001 — Jakub VÍTOVSKÝ: Uměleckohistorická analýza sakrálních prostorů hradu Bečov a směrnice k projektu stavební opravy a resturování jeho kaplové věže Rkp. SÚPP. Praha 2001
- VLASÁK 1859 — Antonín Norbert VLASÁK: Hrady Týnec a Kostelec nad Sázavou a jejich okolí. In: Památky archeologické III, 105-107
- VLČEK / SOMMER / FOLTÝN 1998 — Pavel VLČEK / Petr SOMMER / Dušan FOLTÝN: Encyklopedie českých klášterů. Praha 1998, 519-523
- VOJÁČEK 1951 / 1952 — Vincenc VOJÁČEK: Středověké sídlo Drábské světničky na Mnichovohradištsku. Zprávy památkové péče XI – XII, 1951 / 1952, 173-206
- VOJKOVSKÝ 2009 — Rostislav VOJKOVSKÝ: Svojanov. Hrad jihovýchodně od Poličky. Dobrá 2009

- VOJTÍŠEK 1919 — Václav VOJTÍŠEK: Královský hrad Pražský po ohni roku 1541. In: Z minulosti naší Prahy 1919, 11-38
- VOREL 1886 — Ludvík VOREL: Žebrák a Točnick. Praha 1886
- VOREL 1989 — Petr VOREL: K pardubickým stavitelům na počátku 16. století. Informační zpravodaj Klubu přátel pardubického muzea a kronikářů okresu Pardubice 1989/1-3, 9-13
- VOREL 1993 — Petr VOREL: Dvory aristokratů v renesančních Čechách. Opera Historica III, 1993, 137-154
- VOREL 1997 — Petr VOREL: Zámek Pardubice. Pardubice 1997
- VOREL 2002 — Petr VOREL: Pardubický zámek jako rodová heraldická galerie pánů z Pernštejna. In: Heraldica viva II. Sborník příspěvků z konference českých, moravských a slezských heraldiků, konané ve dnech 21. - 22. října 1999 v Pardubicích. Pardubice 2002, 107-119
- VŠETEČKOVÁ 1999 — Zuzana VŠETEČKOVÁ: Středověká nástěnná malba ve středních Čechách. Průzkumy památek 1999 – Příloha.
- VŠETEČKOVÁ 2005 — Zuzana VŠETEČKOVÁ: Nástěnné malby v hradní kapli na Švihově. In: Doba Jagellonská v zemích České koruny (1471-1526). České Budějovice 2005, 257-277
- WAGNER 1999 — Wolfgang Erik WAGNER: Universitätsstift und Kollegium in Prag, Wien und Heidelberg. Berlín 1999
- WEINELT 1937 — Herbert WEINELT: Drei Burgen bei Prag. In: Der Burgwart XXXVIII, 1937, 41-47.
- WEINGÄRTNER 1860 — Wilhelm WEINGÄRTNER: System des christlichen Turmbaues, die Doppelkapellen, Turmkapellen, Totenleuchten, Karner, altchristlichen Monasterien, Glocken- und Kirchenthürme in ihrem organischen Zusammenhang und ihrer Entwicklung. Göttingen 1860
- WESSEL 2003 — Ruth WESSEL: Die Sainte-Chapelle in Frankreich. Genese, Funktion und Wandel eines sakralen Raumtypus. rkp. Nепublikovaná doktorská práce Heinrich-Heine-Universität Düsseldorf.
- WETTENG 1994 — Libor WETTENG: Hrad Velešín. In: České památky V, 1994/ 1, 9-10
- WIRTH 1930 — Zdeněk WIRTH: Kutná Hora. Praha 1930
- WIRTH 1942 — Zdeněk WIRTH: Hrad Karlštejn. In: Umění XIV, 1942 - 43, 203-206
- WIRTH 1954 — Zdeněk WIRTH: Státní zámek Kynžvart, Praha 1954
- WIRTH 1954 — Zdeněk WIRTH: Umělecké památky Čech. Praha 1957.

- Wittelsbach und Bayern — Wittelsbach und Bayern. Die Zeit der frühen Herzoge - von Otto I. zu Ludwig dem Bayern. Katalog der Ausstellung auf der Burg Trausnitz in Landshut. Hubert GLASER (Ed.). München / Zürich 1980
- WOCEL 1859 — Jan Erasim WOCEL: Relace o opravě hradu Karlštejna od r. 1597. In: Památky archeologické III, 1859, 67-74
- WOCEL 1860 — Jan Erazim WOCEL: Die Erkerkapelle des Wälschen Hofes zu Kuttenberg. In: Mitteilungen der K. K. Central - Commission V, 1860, 120-122
- ZAHN 1900 — Wilhelm ZAHN: Kaiser Karl IV. in Tangermünde. Tangermünde 1900
- ZÁHOŘOVI / BERGER 1991 — Tomáš a Jana ZÁHOŘOVI / Tomáš BERGER: Nástěnné malby v kapli hradu Bečov. Rkp. NPÚ Plzeň 1991
- ZACH 1886 — Jiří ZACH: Vyobrazení a popis starožitných uměleckých památek, které se nalézají v královské kapli na Vlašském dvoře v Kutné Hoře. In: Method XII, 1886, 16-19, 32-35
- ZÁLOHA / NEUMANN / MUK 1974 — Jiří ZÁLOHA / Ivan NEUMANN / Jan MUK: 5 století Českého Krumlova ve výtvarném umění. Český Krumlov 1974
- ZÁLOHA / PLOJHAR 1982 — Jiří ZÁLOHA / Jiří PLOJHAR: Státní zámek Český Krumlov, České Budějovice 1982
- ZÁLOHA 1974 — Jiří ZÁLOHA: Sedm set let správy města Českého Krumlova. In: Jiří ZÁLOHA / Ivan NEUMANN / Jan MUK: 5 století Českého Krumlova ve výtvarném umění. Český Krumlov 1974, 9-15
- ZÁLOHA 1983 — Jiří ZÁLOHA: Stručné dějiny Českokrumlovska, Český Krumlov 1983
- ZÁLOHA 1991 — Jiří ZÁLOHA Státní hrad a zámek Český Krumlov. České Budějovice 1991
- ZAMASTIL 1896 — Karel ZAMASTIL: Kollegiální kapitula Mělnická, Praha 1896
- ZAMASTIL 1898 — Karel ZAMASTIL: Paměti kaple sv. Jakuba sv. panny Barbory v radnici Mělnické, Mělník 1898
- ZÄNKER-LEHFELDT 1970 — Ursula ZÄNKER-LEHFELDT: Die Matthiaskapelle auf der Altenburg bei Kobern. Bonn 1970
- ZÁPOTOCKÝ 1977 — Milan ZÁPOTOCKÝ: Slovanské osídlení na Děčínsku. In: Archeologické rozhledy XXIX, 1977, 521-553
- ZARNCKE 1879 — Fridrich ZARNCKE: Der Priester Johannes. In: Königlich Sächsische Gesellschaft der Wissenschaften, Sächsische Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch-Historische Klasse VII, Lipsko 1879, 828-1030
- ZÁRUBA 2008 — František ZÁRUBA Vlašský dvůr. In: Castellologica bohémica XI, 2008, 233-286

ZÁRUBA 2009 — František ZÁRUBA: Burgen König Wenzels IV. In: Böhmen und das Deutsche Reich. Ideen-und Kulturtransfer im Vergleich (13. – 16. Jahrhundert), Veröffentlichungen des Collegium Carolinum CXVI, Mnichov, 2009, 321-341

ZÁRUBA 2010a — František ZÁRUBA Zikmundovská přestavba Starého paláce Pražského hradu – programový historismus? In: Svorník VII, 45-50

ZÁRUBA 2010b — František ZÁRUBA: Litoměřický hrad, in Časopis společnosti přátel starožitností 2010/2, 65-82

ZÁRUBA 2010c — František ZÁRUBA Capella regia - kaple Všech svatých na Pražském hradě. In: Castellologica Bohemica XII, 2010, 99-135

ZÁRUBA 2012 — František ZÁRUBA: Hradní kaple na Hasištejně. In: Hrady českého severozápadu: sborník k životnímu jubileu Tomáše Durdíka. Jana KULJAVCEVA-HLAVOVÁ / Oldřich KOTYZA / Milan SÝKORA (ed.). Most 2012, 287-304

ŽEMLIČKA 1980 — Josef ŽEMLIČKA: Bezdězsko, královské území Přemysla Otakara II. In: Československý časopis historický XXVIII, 1980, 726-751

ŽEMLIČKA 1990 — Josef ŽEMLIČKA: Přemysl Otakar I. Panovník, stát a česká společnost na prahu vrcholného feudalismu. Praha 1990

ŽEMLIČKA 1997 — Josef ŽEMLIČKA: Čechy v době knížecí (1034-1198). Praha 1997

ŽEMLIČKA 1998 — Josef ŽEMLIČKA: Děkan Vít, hodnostář a dobrodinec pražské kapituly. Sonda do života významné kulturní osobnosti 13. století. In: Facta probant homines. Praha Scriptorium 1998, 549-569

ŽEMLIČKA 2002 — Josef ŽEMLIČKA: Počátky Čech královských 1198-1253. Proměna státu a společnosti. Praha 2002

ŽEMLIČKA 2011 — Josef ŽEMLIČKA: Přemysl Otakar II. Praha 2011

OBRAZOVÉ PŘÍLOHY

Obsah:

1. Bečov	199
2. Benešov nad Černou	202
3. Bezděz	203
4. Blatná	211
5. Bor u Tachova	216
6. Budyně nad Ohří	219
7. Buštěhrad	221
8. Cuknštejn	222
9. Český Krumlov	223
10. Český Šternberk	229
11. Děčín	231
12. Dobříš / Vargač	233
13. Dolní Břežany	234
14. Drábské Světničky	235
15. Dražice	237
16. Egerberk	239
17. Falknštejn	241
18. Hasištejn	242
19. Helfenburk u Úštěku	248
20. Hluboká nad Vltavou	250
21. Horšovský Týn	252
22. Houska	257
23. Hrad u Čtyřkol	260
24. Hrádek u Purkarce / Karlshaus	262
25. Hrádek v Kutné Hoře	264
26. Hradové Střímelice	266
27. Hrubá Skála	267
28. Hrubý Rohozec	268
29. Chrudim	269
30. Jenštejn	271
31. Jindřichův Hradec	273

32. Kamýk nad Vltavou	280
33. Karlštejn	281
34. Kestřany – Horní tvrz	304
35. Klenová	306
36. Kost	308
37. Krakovec	311
38. Králův dvůr u sv. Benedikta na Starém Městě pražském	315
39. Krasikov / Švamberk	317
40. Křivoklát	320
41. Kunětická Hora	329
42. Landštejn	331
43. Levín	334
44. Libštejn	336
45. Lipnice nad Sázavou	338
46. Litice nad Orlicí	344
47. Litoměřice	347
48. Litovice	351
49. Loket	353
50. Lomnice nad Lužnicí	356
51. Maidštejn	359
52. Mělník	362
53. Myšenec	365
54. Nižbor	367
55. Okoř	370
56. Opočno	373
57. Orlík	374
58. Osek / Rýzmburk	377
59. Pardubice	380
60. Perštejn	382
61. Písek	383
62. Poděbrady	385
63. Potštejn	387
64. Pražský hrad, Starý palác	388

65. Pražský hrad, kaple Všechn svatých	390
66. Preitenštejn	409
67. Příběnice	410
68. Příbram	412
69. Přimda	414
70. Rabí	415
71. Rataje nad Sázavou, Horní hrad	420
72. Ronov	422
73. Roudnice nad Labem	423
74. Roztoky u Prahy	424
75. Rožmberk	426
76. Smečno	428
77. Sobotka	431
78. Stará Dubá	432
79. Svojanov	434
80. Škvorec	436
81. Švihov	437
82. Točnick	441
83. Trhové Sviny	443
84. Trosky	445
85. Týnec nad Sázavou	446
86. Velešín	449
87. Velhartice	452
88. Veliš	454
89. Velký Bor	455
90. Vlašský dvůr	457
91. Zbiroh	465
92. Zelená Hora	467
93. Zlenice	470
94. Zvíkov	471
95. Zvířetice	477
96. Žebrák	478
97. Žirovnice	481

1. Bečov

zasvěcení: Navštívení Panny Marie
stavební typ: kaplová věž
dispozice: obdélná jednolodní kaple bez závěru
datace: 60. leta 14. století
stavebník: Boreš z Rýzmburka
stav: zachovaná

Dějiny objektu:⁵⁴⁸

Hrad v Bečově vznikl někdy na počátku 14. století, ale jeho stavba se protáhla až do doby po polovině 14. století. Poprvé je Bečov doložen roku 1349,⁵⁴⁹ kdy jej vlastnili Slávek a Boreš z Rýzmburka.⁵⁵⁰ Stavebníkem hradu byl tedy nejspíše již jejich otec Boreš, který zemřel někdy krátce po roce 1346. V majetku rodu se hrad udržel do roku 1407, kdy jej prodali Oldřichovi z Házemburka. Záhy ovšem byl hrad opět prodán Jindřichovi staršímu z Plavna, který jej na počátku husitských válek zastavil Erkingerovi ze Seinsheimu. Následně hrad střídá majitele. Na počátku 16. století Bečov získali páni Rabštejna, kteří jej vlastnili dalších 40 let. Na sklonku 40. let 16. století byl hrad konfiskován Kašparovi Pluhovi z Rabštejna a následně Bečov opět střídá majitele. Za třicetileté války byl hrad poškozen, ale byl znovu obnoven, byť původní jádro hradu bylo již využíváno jen k hospodářským účelům. Přestavba na zámek se dotkla totiž jen bývalého předhradí, které bylo dobře dostupné.

Kaple na hradě vznikla nejspíše již na přelomu 50. a 60. let 14. století jak na to ukazuje její malířská výzdoba. Písemně je ovšem doložena až k roku 1400, kdy byla nadána.⁵⁵¹ Zakládací listina kaple a oltáře Navštívení Panny Marie je mimořádně podrobná a řeší všechny aspekty fungování kaple. Kaple byla nadána deseti kopami grošů ročně zapsaných ve městečku Bečov a vsi Louka / Grün; dále se řeší sloužení mší za zakladatele a jejich rodiče atd. a byl zde ustanoven kaplan Mikuláš ze Šlovic. Dále fundaci potvrzuje soudce města Bečov a farář ve Slavkově, v jehož farním okrsku kaple vznikla. Roku 1419 je „ad *altare S. marie in castro Beczow*“ podán kaplan František, bývalý farář ve Slavkově na místo Mikuláše.⁵⁵² Následně se kaple z písemných pramenů ztrácí, ale je zřejmé, že byla v provozu ještě v 15. a 16. století. K jejímu zániku došlo až v druhé polovině 17. století, kdy byl její prostor přepatrován.

Stavební rozbor:

Kaple je situována v přízemí menší obdélné hranolové věže, která tvoří palácové jádro horního hradu. Dnes k západní stěně věže přiléhá pozdně gotický palác, původně ovšem byla

⁵⁴⁸ Literatura: SEDLÁČEK XIII, 146-153; GNIRS 1932; HOLANOVÁ / HEROUTOVÁ 1964; HOLANOVÁ / HEROUTOVÁ 1968; HOLANOVÁ / HEROUTOVÁ / LÍBAL 1968; MENCLOVÁ 1976 II, 85-91; ZÁHOŘOVI / BERGER 1991; BERGER / ZÁHOŘ / KYNCL 1995, 171-174; DURDÍK °1999a, 53-54; ANDERLE 2000; ANDERLE 2001; ANDERLE / KYNCL 2002, 75-108; VÍTOVSKÝ 2001; VELÍMSKÝ 2002; GIRSA / HANZL / MICHONOVÁ / WIZOVSKÝ 2009.

⁵⁴⁹ CIM IV, 105-106.

⁵⁵⁰ VELÍMSKÝ 2002, 170 a následující.

⁵⁵¹ LE VI, 163-166.

⁵⁵² LC VII, 282.

tato věž volně stojící a byla zapojena do severní obvodové hradby, z jejíž linie vystupovala [1. 13-15].

Věž je mírně kosodélná a její delší strana je orientována na ose sever-jih. Delší strana věže je dlouhá 14 m a kratší 9,4 m. Rozměry interiéru kaple jsou 10 x 5,7 m a jeho výška je 8,7 m. Kaple je orientována k severu a je klenuta dvěma poli křížové žebrové klenby, která spočívá na konzolách [1. 8]. Konzoly v rozích mají nenáročnou podobu komolých kuželů s dovnitř proláklými stěnami, konzoly ve středu kaple jsou řešeny náročněji, jde o kružbové konzoly s výrazným profilovaným abakem [1. 9]. Žebra jsou štíhlá, vyžlabená a vynášejí dva terčové svorníky s vyžlabenou hranou, která plynule přechází z žeber. Severní svorník je zdoben hráběmi, tedy znakem pánů z Rýzemberka, jižní svorník je zdoben rostlinným ornamentem tvořeným čtyřmi stylizovanými listy [1. 10-11]. Na rubu klenby je patrné, že kápě klenby jsou vyzděné z cihel a reagují na trámový strop. Stěny nad klenbou nejsou pokryty omítkou.

Kaple je dnes přístupná schodištěm z jihu, tento vstup ovšem není původní a pochází až z 19. století. Původní vstup se nacházel zhruba uprostřed východní stěny a později byl zazděn. Z původního portálu se na exteriéru zachovaly spodní části obou stojek ostění a v interiéru je dobře patrný zazděný otvor vstupní niky se segmentovým cihelným záklenkem [1. 4].

Interiér je dnes osvětlen především velkým oknem ze severu, které vykazuje dvě stavební etapy. Starší okno je umístěno níže a dosud se z něj zachovala spodní část okenní niky i boční stojky s parapetem [1. 1]. Je zřejmé, že okno bylo dvouosé a bylo osazeno zhruba uprostřed šířky stěny. Mladší okno, které nahradilo původní, je umístěné o něco výše a je širší. Okno je osazené na vnější straně zdi a dovnitř se otevírá hlubokou hrotitou nikou. Okno je dvouosé zakončené jeptiškami a ve středu se nachází třetí jeptiška. Zvenčí bylo okno původně chráněno kovanou mříží, po které se zachovaly otvory po jejím osazení. Další dvě okna se nacházejí v severní části východní stěny, ta jsou ale mladšího původu a vznikla až v době, kdy byl prostor kaple přepatrován. Severně od vstupu se ovšem nachází zazděný původní okenní otvor, který obsahuje jedno z mladších oken. Z interiéru je patrná hrana jeho niky se segmentovým záklenkem, která byla v mladší etapě, snad v 16. století, rozšířena severním směrem. Z vnější strany je okenní otvor dosud velmi dobře patrný, protože zazdívka neobsáhla celou šíři zdi. I zde je patrné rozšíření původního otvoru, a to pro změnu jižním směrem. Zmíněné rozšíření okna mělo asi zlepšit osvětlení oltáře. Další zazděný okenní otvor se nachází v severní části západní zdi. K jeho zazdění došlo jistě již při zřízení kaple, protože jeho otvor je překryt nástěnnou malbou, která se velmi dobře zachovala v celém rozsahu interiéru kaple. Ve spodní části okna je dnes proražen mladší otvor, který vede do sousedního paláce. K jeho vzniku došlo až v době utilitárního využívání paláce. Poslední okno v kapli se nacházelo v jižní zdi nad emporou, dnes je sice otvor okna zazděn, ale jen slabou zdí a jeho nika je dosud otevřena do lodi.

Při severní stěně kaple se nacházel oltář, po kterém se zachoval otisk na zmíněné zdi. Oltář měl přesahující desku a užší stipes.

V jižní části kaple se nacházejí otisky po odstraněné empoře, která byla podklenuta dvěma poli křížové klenby. Na západní stěně jsou otisky po lomeném schodišti na emporu, část schodiště vedla při stěně a pak se lomila do lodi. Prostor pod emporou tak byl částečně uzavřen schodištěm a nacházel se zde druhý oltář, po kterém se také zachoval otisk na západní stěně [1. 6-7]. Empora byla rovněž přístupná pozdně gotickým portálem ze sousedního paláce na západě [1. 12]. Tento vstup ovšem vznikl dodatečně.

Nad kaplí se nachází ještě jedno profánní patro, ale podobně jako i v jiných případech není úplně zřejmé, k jakému účelu sloužilo. Prostor měl dřevěnou podlahu vynášenou na řadě

hranolových trámů, které se částečně dochovaly a jsou datovány do roku 1352.⁵⁵³ Podoba zastropení není známá. Okna, která osvětlovala toto patro, pocházejí až z pozdně gotické přestavby. Také není jasné, jak bylo toto patro před vznikem sousedního paláce přístupné. Zachovalo se sice torzo vstupu s pochvou pro závoru v západní zdi, ale jak a odkud byl tento vstup přístupný, není jasné. Patro bylo poškozeno požárem za třicetileté války a krov kaple pochází z let 1641/42, jak na to ukazuje dendrochronologický průzkum.⁵⁵⁴

Stavební vývoj věže není zcela jasný. D. Menclová se domnívala, že věž byla založena jako obranná a obytná stavba, která byla dodatečně změněna na kapli. Původním účelem věže měla být obrana brány, která se nacházela při východním boku věže.⁵⁵⁵ Obytnému účelu by odpovídala podoba obdélných oken, která se v sakrálních prostorech běžně nevyužívala. Později tento názor převzal i J. Anderle a doložil několik dalších detailů, které by ukazovali na to, že v kapli mohla být odstraněna podlaha, která by odpovídala výšce oken.⁵⁵⁶ Nevysvětleno ovšem zůstalo třeba to, proč by prostor prvního patra měl mít extrémně vysoký strop? Trámové kapsy nad klenbou kaple jsou totiž jistě z doby výstavby věže. Takový to prostor by bylo těžké vytopit, byl by tmavý a způsoboval by potíže ve vertikální komunikaci věže. Naproti tomu druhé patro by bylo jen nízké. Je také zajímavé, že prostor nad klenbou kaple pod podlahou druhého patra není omítán, což vyvrací možnost druhotného zaklenutí prostoru. Je proto třeba zvážit tu možnost, že věž byla již v průběhu stavby upravena na kapli, tedy došlo ke změně plánu a horní partie věže již počítají s existencí klenuté kaple, nebo je dokonce možné uvažovat i o tom, že již od počátku šlo o kaplovou věž, jejíž sakrální prostor byl poněkud netradičně vybaven obdélnými okny. Ostatně situování kaple poblíž hlavního vstupu do hradu je velmi časté. Každopádně interiér věže již záhy obsáhl kapli, která zde fungovala po celou dobu středověku s menšími zásahy ve 14., 15. a 16. století téměř beze změn. Velkým zásahem do fungování kaple bylo zrušení obytné funkce paláce, kdy došlo k zabílení maleb a k přetřpování interiéru.

Datace kaple spadá do 50. let 14. století, jak je zřejmé z podoby architektonických článků, a také datování trámového stropu nad klenbou kaple, který je o něco starší než klenba samotná a pochází z roku 1352. Malby v kapli by mohly posloužit jako datum ante que, kdy nejpozději vznikla kaple, ale problém je jejich přesná datace. Malby totiž postrádají monografické zpracování a jejich datace do doby kolem roku 1360 je jen orientační.⁵⁵⁷

Podoba kaplové věže je v celku charakteristická, sakrální prostor je umístěn v přízemí věže, tak jak to známe z jiných nepočtených příkladů v Čechách, a nad ním se nachází profánní patro, jehož účel není zcela jasný. Kaple nemá architektonicky vyjádřený chór, což ale není nijak výjimečné a nutně to nemusí ukazovat na dodatečný vznik kaple, s podobnou situací se setkáváme třeba již na Zvíkově. Svými rozměry interiéru 10 x 5,7 m se kaple řadí k větším hradním kaplím. Výtvarná podoba kaple a její velikost v době svého vzniku řadí kapli k lepším realizacím své doby, což podtrhují i kvalitní malby, kterými byl vyzdoben její interiér.

⁵⁵³ ANDERLE / KYNCL 2002, 105.

⁵⁵⁴ ANDERLE / KYNCL 2002, 105.

⁵⁵⁵ MENCLOVÁ 1976 II, 87.

⁵⁵⁶ ANDERLE / KYNCL 2002, 105.

⁵⁵⁷ VÍTOVSKÝ 2001, 6.

2. Benešov nad Černou

zasvěcení: sv. Václava
stavební typ: ?
dispozice: ?
datace: zal. 1368, 1397 kaplanství přeneseno na hrad Krumlov ke kapli sv. Jiří
stavebník: Jindřich z Velešína,
stav: nezachovaná

Dějiny objektu:⁵⁵⁸

Benešov nad Černou vznikl koncem 13. století nebo v první třetině 14. století a za zakladatele je považován Beneš Pyšný z Velešína, nebo jeho vnuk Beneš Věrný.⁵⁵⁹ Poprvé je Benešov doložen roku 1332 v predikátu jistého plebána Jindřicha „de Penechawe“.⁵⁶⁰ Roku 1347 je Benešov jmenován jako městečko.⁵⁶¹ Tvrz v Benešově je doložena již roku 1339 a patřila k velešínskému panství,⁵⁶² a to až do roku 1359, kdy došlo k jeho rozdělení. Tehdy se Benešov stal sídlem Jindřicha z Velešína, který se následně psal i po Benešově.⁵⁶³ Tvrz při této příležitosti byla asi přestavěna a roku 1368 zde Jindřich zakládá kapli s kaplanstvím ke cti sv. Václava.⁵⁶⁴ V zakládací listině jmenoval kaplanem Zdeňka „*ad capellam meam in Benessaw opido meo*“ a obdařil jej platem ve vsi Radčicích, a to ve výši 6 kop grošů ročně. Dále ustanovil, že chce být v kapli pohřben a aby byly slouženy mše za spásu jeho duše. Jako vykonavatele určil své bratry a Petra, Jodoka a Jana z Rožmberku.⁵⁶⁵ Zasvěcení kaple sv. Václava je pravděpodobně odvozeno od hradní kaple na rodovém hradě Velešín.⁵⁶⁶

Jindřich z Velešína zemřel bezdětný někdy po roce 1372 a jistě před rokem 1383, kdy je Benešov již ve vlastnictví Jana z Michalovic, který jej roku 1387 prodal Oldřichovi z Rožmberka.⁵⁶⁷ Tvrz následně zpuskla a roku 1397 bylo kaplanství přeneseno z Benešova ke kapli sv. Jiří na hradě Krumlov.⁵⁶⁸ Jako „*zámek pustý*“ je tvrz uváděna ještě roku 1541. A. Sedláček uvádí část městečka zvanou „*Schloss*“, kde jsou vidět zbytky starých zdí, ale blíže toto místo nespecifikuje.⁵⁶⁹ V současnosti tvrz zcela bezezbytku zanikla a zůstává nelokalizovaná (snad stávala v západní části města?).⁵⁷⁰

⁵⁵⁸ Literatura: SEDLÁČEK III, 256; KUČA 1998, 89-90.

⁵⁵⁹ SEDLÁČEK III, 256, KUČA 1998, 90.

⁵⁶⁰ FRB III, 733.

⁵⁶¹ KUČA 1998, 89.

⁵⁶² KUČA 1998, 90.

⁵⁶³ SEDLÁČEK III, 256.

⁵⁶⁴ LE I, 69.

⁵⁶⁵ LE I, 34.

⁵⁶⁶ Viz katalogové heslo Velešín.

⁵⁶⁷ SEDLÁČEK III, 256.

⁵⁶⁸ LE IV, 462; Notizenblatt 1852, 359; UKB I, 128.

⁵⁶⁹ SEDLÁČEK III, 257.

⁵⁷⁰ KUČA 1998, 90.

3. Bezděz

- zasvěcení:** ve středověku neznámé / na počátku 17. století sv. Marka / později v 17. století Nanebevzetí Panny Marie
- stavební typ:** kaple připojená k paláci
- dispozice:** jednolodní kaple s polygonálním závěrem
- datace:** 70. léta 13. století
- stavebník:** Přemysl Otakar II.
- stav:** zachovaná

Dějiny objektu.⁵⁷¹

Vznik hradu je na základě rozboru stavby kladen do 60. a především pak do 70. let 13. století. Nejnověji bylo získáno dendrodatum 1270–1271 ze záhlaví stropního trámu jižního paláce horního hradu.⁵⁷² Písemné prameny v této rané době o hradě v podstatě mlčí. První jistá zmínka o Bezdězu pochází z roku 1264, kdy král poručil založení města Hischberg a mezi svědky se uvádí „*Joannes villicus de Bezdetz*“.⁵⁷³ Sice není úplně jisté, zda se tento predikát váže již na hrad nebo na stejnojmennou osadu z první poloviny 13. století pod hradem,

kde stojí románský kostel a registrujeme zde i zbytky tvrze, každopádně krátce po smrti Přemysla Otakara II., byl hrad chápán jako nedobytný a byl zde internován malý Václav II.

Následně je hrad doložen již lépe. Po návratu Václava II. do Čech roku 1283 měl být dán hrad do zástavy Ottovi Braniborskému (i s jinými hrady v hodnotě 20000 křiven stříbra), smlouvu ale zrušil císař a prohlásil ji za neplatnou.⁵⁷⁴ Václav II., pokud tak neučinil již Přemysl Otakar II., následně povýšil podhradní ves na město doložené poprvé 1293.⁵⁷⁵ Pobyt Václava II. na hradě dokládá přesněji nedatovaná listina ve formulářové sbírce, která asi pochází z doby kolem roku 1288.⁵⁷⁶

Po smrti Václava II. se hrad ocitnul v zástavě Ronovce Půty z Frýdlantu, což je doloženo k roku 1316.⁵⁷⁷ Že šlo o zástavu, plyne z faktu, že roku 1324 Jan Lucemburský osvobodil jistého mana z povinností ke hradu, což dokládá i existenci manské soustavy.⁵⁷⁸ Krátce na to je hrad doložen v zástavě jiného Ronovce Hynka Berky, který přenesl městské právo z Bezdězu do dnešní Bělé pod Bezdězem. K výplatě hradu ze zástavy došlo na počátku vlády Karla IV., ale přesné datum není známo.

Karel IV. hrad v Majestas Carolina označil jako nezcizitelný od koruny⁵⁷⁹ a je zde doložen roku 1351 a 1357.⁵⁸⁰ Václav IV. roku 1389 hrad zastavil své bratru Prokopovi a krátce před husitskými válkami byl v zástavě pánů z Michalovic, kteří jej drželi až do třetí čtvrtiny 15. století. Následně hrad přešel do držení pánu Tovačovských z Cimburka a od sklonku

⁵⁷¹ Literatura: BRANTL 1831; FÄHNRIK 1848; MIKOWEC I, 118-128; POPPR 1881; BERNAU 1888, 249-269; POPPR 1892; HEBER 1893; BERNAU 1895; BAREŠ 1919; SEDLÁČEK X, 1-20; LÍBAL 1948, 51; MENCLOVÁ / MÍKA 1961; MENCLOVÁ 1976 I, 227-244; ŽEMLIČKA 1980, 726-751; VILÍMKOVÁ / LÍBAL / HEROUTOVÁ / LIŠKOVÁ 1983; KUTHAN 1994, 47-63; DURDÍK 1999a, 58-61; GABRIEL / PANÁČEK 2000, 27-32; HEBER 2006, 3-28.

⁵⁷² <http://www.dendrochronologie.cz>

⁵⁷³ RBM II, 180.

⁵⁷⁴ RBM II, 559.

⁵⁷⁵ RBM II, 701; CIM II, 105.

⁵⁷⁶ RBM II, 1062.

⁵⁷⁷ RBM III, 122.

⁵⁷⁸ RBM III, 376.

⁵⁷⁹ AČ III, 88.

⁵⁸⁰ RBM VI, 675.

15. století střídá majitele, což trvalo až do počátku 17. století. V druhé polovině 16. století se zmiňuje jeho špatný stav, ale stále je označován jako pevnost. V 60. a 70. letech 16. století se na hradě opravovaly jen střechy.⁵⁸¹

Po bitvě na Bílé hoře měl být hrad vypálen a roku 1622 jej získal Albrecht z Valdštejna, který jej chtěl přestavět na pevnost. Roku 1624 sem přemístil augustiniány eremity z Bělé a založil zde klášter Nejsvětější Panny Marie na hoře Bezděz. V následujících letech byl tento záměr postupně realizován.⁵⁸² Roku 1628 byla ovšem stavba pevnosti opuštěna a pokračovalo se jen na stavbě kláštera.⁵⁸³ Stavba probíhala pozvolna až do roku 1631, kdy hrad dobyli Sasové.

Augustiniáni se následně vrátili do Bělé a Albrecht z Valdštejna pojal plán na stavbu nového kláštera pro monserratské benediktýny pod hradem. Po smrti Valdštejna z velkolepého plánu sešlo, ale hrad nakonec byl opět určen jako klášter. K větší adaptaci hradu na klášter došlo ovšem až v 60. letech 17. století. Následně se hrad stal vyhledávaným poutním místem a roku 1687 byla vystavěna křížová cesta. Roku 1778 byl klášter přepaden pruským vojskem a byl vyrabován. Krátce na to byl klášter zrušen Josefem II. a vše co bylo možné prodat, bylo prodáno v dražbě. Nakonec byl prodán i samotný hrad jistému Václavovi Čermákovi z Podbezdězí, který zkázu dokončil. Na počátku 19. století hrad odkoupili Valdštejnové, kteří zahájili první opravy hradu ve 40. letech 19. století a později mezi lety 1911-1914. K opravě byl přizván Humbert Walkcher, rytíř von Moltheim, který ji následně vedl. Oprava hradu pokračovala i po první světové válce.

Kaple je písemně doložena až k roku 1567, kdy se zde prováděly nějaké menší opravy a opravován byl i oltář, za vykonanou práci dostal truhlář Bartoloměj 26 grošů.⁵⁸⁴ Valdštejn na paměť vítězství u Dessau vydal pro hradní kapli sv. Marka zvláštní deputátní nadační listinu, která zajišťovala kapli příjem ve výši 365 měr obilí.⁵⁸⁵ Původní zasvěcení kaple bohužel není známo. F. A. Mikowec sice uvádí zasvěcení sv. Michalovi,⁵⁸⁶ které se ale pravděpodobně vázalo na dnes již zaniklou kapli (při farním kostele sv. Jiljí?) v Podbezdězí. Poprvé je tato kaple sv. Michaela doložena roku 1317, kdy se připomíná „*Albert, řečený z Bezdězu, někdejší děkan královské kaple na Pražském hradě*“, který zmíněného roku odkázal úrok ze vsi Psáře Zbraslavskému klášteru.⁵⁸⁷ Opět je kaple doložena k roku 1340, kdy byla nadána Heřmanem, biskupem Varmijským, a jsou doložena vizitační práva Zbraslavského kláštera.⁵⁸⁸ Roku 1344 byl ustanoven řád kaple opatem Zbraslavského kláštera.⁵⁸⁹ Přesto, že jde o poměrně podrobné listiny, které řeší vztah k farnímu kostelu, tak se zde nikde neuvádí, že kaple by měla být na hradě, natož se nijak nespécifikuje eventuální liturgický provoz ve vztahu k hradní posádce, tak jak to známe z jiných nadací hradních kaplí. Mikowec dále zmiňuje, že tato hradní kaple měla být darována klášteru augustiniánů na Karlově spolu s kostelem sv. Jiljí v podhradním městečku. Tento kostel sv. Jiljí, jak bylo již zmíněno, je pozdně románského původu a poprvé je doložen k roku 1293, kdy mu Václav II. daroval ves „Zbin“, a tehdy je doložen i plebán Albert.⁵⁹⁰ Po přestěhování města z podhradí do Bělé v roce 1337 sice farní úřad zůstal v Podbezdězí, ale sepětí obou lokalit asi trvalo. V zakládací listině Karla IV. pro klášter na Karlově se zmiňuje příjem z Bělé, a nikoliv

⁵⁸¹ VILÍMKOVÁ / LÍBAL / HEROUTOVÁ / LIŠKOVÁ 1983,14-16.

⁵⁸² VILÍMKOVÁ / LÍBAL / HEROUTOVÁ / LIŠKOVÁ 1983, 18.

⁵⁸³ VILÍMKOVÁ / LÍBAL / HEROUTOVÁ / LIŠKOVÁ 1983, 21.

⁵⁸⁴ VILÍMKOVÁ / LÍBAL / HEROUTOVÁ / LIŠKOVÁ 1983, 15.

⁵⁸⁵ VILÍMKOVÁ / LÍBAL / HEROUTOVÁ / LIŠKOVÁ 1983, 21.

⁵⁸⁶ MIKOWEC I, 118.

⁵⁸⁷ Historický archiv XXIII, 15.

⁵⁸⁸ RBM IV, 297-300; Historický archiv XXIII, 41-42.

⁵⁸⁹ RBM IV, 590-593.

⁵⁹⁰ RBM II, 701.

kostel sv. Jiljí v Podbezdězí.⁵⁹¹ Podobně se Bezdězu nedotýká ani druhá nadace od Anny Pomořanské a ani potvrzení Václava IV. nadací a privilegií kláštera z roku 1388.⁵⁹² Nicméně záhy je doloženo podací právo augustiniánů na Karlově k tomuto kostelu. Podání farářů je doloženo v roce 1358,⁵⁹³ 1360,⁵⁹⁴ 1363,⁵⁹⁵ 1379⁵⁹⁶ i později až do 18. století.⁵⁹⁷ S výjimkou roku 1401, kdy faráře podával jistý Petr z Bezdězu, vicepurkrabí na hradě, a roku 1416, kdy faráře prezentoval Václav IV.,⁵⁹⁸ je prezentace prováděna klášterem na Karlově.⁵⁹⁹

Toto vžitě, nicméně mylně zasvěcení sv. Michalovi, se následně objevilo téměř u všech mladších autorů.⁶⁰⁰ Na druhou stranu zasvěcení sv. Markovi, které je doloženo v 17. stolení je velmi neobvyklé, což vzbuzuje otázku, jakého je stáří. Od 17. století je kaple zasvěcena Nanebevzetí Panny Marie.

Roku 1662 byla opravena střecha nad hradní kaplí, následně byly v kapli zřízeny dva menší oltáře a jeden větší. Nahrazen byl i hlavní oltář.⁶⁰¹ Roku 1666 byla na hlavní oltář v kapli přenesena kopie sochy zázračné Panny Marie Monserratské. Na počátku 18. století byl obnoven inventář kaple. Nejprve byl roku 1702 pořízen nový oltář Jana Nepomuckého. Roku 1703 byl doložen nový zvon a o rok později vznikl nový oltář se sedmi mariánskými obrazy. Roku 1709 byla pořízena nová kazatelna. Roku 1720 vznikly nové oltáře sv. Benedikta a sv. Kříže z odkazu hraběte Arnošta z Valdštejna. Z poloviny 18. století se zachoval i popis kaple, který ovšem kapli zmiňuje jen povšechně, síla zdí kaple měla být 3 ½ loktu široká a je postavena gotickým způsobem z černého a tvrdého kamene. Kolem kaple je ochoz. Kaple byla ovšem příliš malá a bylo proto nutné sloužit mše na nádvoří. V kapli tehdy bylo pět oltářů, hlavní oltář byl zasvěcen P. Marii, na straně evangelijní byl oltář sv. Benedikta a na straně epištolní oltář sv. Kříže. Dále zde byl oltář sv. Jana Nepomuckého a oltář sv. Salvátora. Na stěnách visela řada dalších obrazů.⁶⁰²

Roku 1758 byla pro kapli pořízena nová okna, která nahradila stará a temná. Oprava stála 40 zlatých.⁶⁰³ Roku 1780 byly pořízeny prosklené skříně pro votivní dary do kaple a opravovaly se i varhany, které poškodil blesk.⁶⁰⁴

Krátce poté roku 1785 byla kaple zrušena a byl pořízen i soupis jejího inventáře, který kromě již zmíněných oltářů uvádí i další vybavení kaple, včetně lavic, klekátek, liturgického vybavení atd. Následně byla kaple vyrabována a uvedena do dezolátního stavu. Tehdejší stav zmiňuje jak F. A. Heber, který exteriér kaple (až na podobu oken vzbuzující dojem, že klenba kaple již spadla) zobrazil relativně věrně, tak i F. Mikowec, který kapli věnoval krátkou monografii.⁶⁰⁵

Od roku 1911/1912 je kaple opravována pod vedením rytíře Humberta Walchera von Moltheim, který doplnil kamenické články v kapli a připravoval uzavření a zasklení vnějšího ochozu. Téhož roku byla dokončena oprava jednoho z výklenků v kapli a čekalo se na rozhodnutí o opravě druhého. Na stavbě působili italští kameníci, kterým ovšem neměla být svěřována žádná složitější práce a už vůbec ne vytvoření dvou konzol v kapli a úponkový

⁵⁹¹ NAVRÁTIL 1877, 207-208.

⁵⁹² NAVRÁTIL 1877, 216-219.

⁵⁹³ LC I/1, 11.

⁵⁹⁴ LC I/2, 19.

⁵⁹⁵ LC I/2, 27.

⁵⁹⁶ LC III-IV, 110.

⁵⁹⁷ NAVRÁTIL 1877, 129-132.

⁵⁹⁸ LC VII, 208.

⁵⁹⁹ LC VI, 59.

⁶⁰⁰ MENCLOVÁ 1976 II, 233.

⁶⁰¹ VILÍMKOVÁ / LÍBAL / HEROUTOVÁ / LIŠKOVÁ 1983, 26-27.

⁶⁰² HEBER 2006, 8.

⁶⁰³ VILÍMKOVÁ / LÍBAL / HEROUTOVÁ / LIŠKOVÁ 1983, 33.

⁶⁰⁴ VILÍMKOVÁ / LÍBAL / HEROUTOVÁ / LIŠKOVÁ 1983, 34.

⁶⁰⁵ MIKOWEC I, 118-128.

ornament tympanonu sakristie v kapli, jak to plyne s dopisu Humberta Walchera. Následně je na stavbě doložen sochař Nilany, který provedl zmíněné konzoly s listovým dekorem a podílel se na dalších opravách v kapli. Opravy v kapli byly ukončeny v prosinci 1912 a příští rok probíhala příprava kamenických článků, ale k pracím na kapli již před první světovou válkou nedošlo. K dalším opravám kaple mělo dojít roku 1919, především mělo jít o opravu střechy a osazení oken v ochozu kaple. Oprava ovšem neproběhla, opět se o téže věci jednalo i roku 1920 a následně došlo k osazení oken, která byla zhotovena již roku 1914. Kaple byla roku 1925 vyčištěna od zbytků stavby⁶⁰⁶ a v následné době jsou doloženy jen menší opravy, s výjimkou uprav omítky v interiéru kaple.

Stavební rozbor:

Kaple je situována na východním konci jižního paláce horního hradu, který se svými rozměry řadí k největším svého druhu, jeho délka je 50 m a šíře 8,6 m [3. 36-37]. Objekt kaple ovšem přesahuje východní obrys horního hradu a celou svou polovinou hmoty vystupuje před linii východního čela, které bylo i hlavním vstupem do horního hradu [3. 1]. Kaple není umístěna přesně na osu paláce, ale je posunuta více k severu, a to tak, že na jihu vznikl drobný ústupek s okosenou hranou a na severu kaple výrazně předstupuje před linii nádvorní stěny paláce. Toto posunutí nebylo ovšem samoučelné, ale bylo vázáno na napojení pavlače před nádvorní stěnou paláce, která propojovala řadu obytných místností v prvním patře. Výška podlahy v kapli odpovídá úrovni v přízemí paláce a výška empory pak odpovídá prvnímu patru, které obsahovalo hlavní obytné a reprezentativní prostory. Kaple je ovšem oproti paláci o něco nižší, palác byl totiž dvoupatrový a měl ještě jedno podstřešní polopatro, zatímco kaple výškou zasahuje jen do poloviny druhého patra paláce.

Kaple je jednolodní, zaklenutá dvěma čtvercovými poli křížové klenby a jedním polem závěrovým, které je založeno na pěti stranách oktogonu. Kaple v západní části obsahuje emporu a celý její obvod obklopuje ochoz, který byl prolomen jak do exteriéru, tak i do interiéru řadou oken a spočívá na masivní obvodové zdi kaple, která je bezmála 3 m široká. Celková délka kaple včetně opěráku a předsíně je 19,5 m, délka vlastní kaple bez opěráku (počítáno od východní stěny paláce) je 15,4 m. Celková šíře 12 m s opěráky a bez opěráků 9,8 m.

Na exteriéru je kaple opatřena výraznou profilovanou soklovou a podokenní římsou, která člení stěny do dvou horizontálních pásů. Nároží kaple jsou zpevněna jednou odstupněnými opěráky, které vyrůstají ze soklu a jsou přepásány podokenní římsou. Opěráky jsou zakončeny pultovou stříškou s výrazným okapníkem a jsou vytvořeny z tesaných kvádrů. Horní etáž kaple je prolomena hrotitými sduženými okny. Kaple je zakončena profilovanou korunní římsou.

Vstupní předsíň je vybrána v širší masivní, téměř 3 m široké obvodové zdi kaple a nachází se za východní čelní hradbou horního hradu. Předsíň má podobu dvouosé arkády, která je vynášena na oktogonálních sloupech spočívajících na vysokých patkách a zakončených polygonálními kalichovými hlavicemi. Prostor předsíně je klenut dvěma poli bezžebné křížové klenby, která jsou od sebe oddělena klenebním pasem [3. 3-4]. Jižní náběh tohoto klenebního pasu je profilovaný, ale nasedá na něj prostý hranolový pas. Na opačné severní straně podobnou anomálii nepozorujeme. Stěny v předsíni jsou členěny slepými hrotitými oblouky, které sloužily jako sedíle.

⁶⁰⁶ VILÍMKOVÁ / LÍBAL / HEROUTOVÁ / LIŠKOVÁ 1983, 48-53.

Ve východním poli předsíně se nachází vstup do kaple. Portál je zakončen jeptiškou a v jejím vrcholu je vložen tympanon s motivem vinného keře [3. 5].⁶⁰⁷ Ostění je profilováno výrazným vejcovcem s oušky, jehož čelní hrana je opatřena obloučkem. Vejcovce je vložen do hlubokého výžlabku. Z některých detailů, je zřejmé, že ostění bylo vyměněno na počátku 20. století, naproti tomu tympanon se zdá být původní.

Tímto portálem vstupujeme do vysokého a velmi poutavě osvětleného interiéru samotné kaple [3. 6]. Loď kaple je dlouhá 12,6 m a šířka je 4,2 m. Stěny kaple byly horizontálně děleny podokenní římsou do dvou etáží. Tato římsa je dnes s výjimkou závěru otlučena a zachována je jen v reliktu. Římsa ovšem nebyla průběžná, ale byla vždy u klenebních přípor přerušena.

Stěnu dolní etáže kaple člení řada sedilí. V závěrovém poli jsou to sedile dvouosá [3. 10], v západní části lodi již stěna kaple není dělena vertikálně příporami, a proto ani sedile nerespektují toto členění. Jižní stěna kaple při závěru obsahuje půlkruhově zaklenutý výklenek, který byl výrazně upraven při renovaci na počátku 20. století a na vyobrazeních z 19. století je zachycen jako amorfní otvor. Dále k západu následuje pětiosé sedile [3. 11]. Na opačné straně se při závěrovém poli nachází hrotitý portál stejného typu, jaký známe z hlavního vstupu do kaple [3. 27]. Tento portál vede do sakristie, což je drobná místnost v šíři masivní zdi kaple, viz níže. Portál je vcelku jistě nový a byl vytvořen roku 1912. Dále k západu následuje trojosá sedile.

Sedile mají trojlaločné zahrocené záklenky, které jsou ve středu vynášeny jehlanovými listovými konzolami [3. 11]. Ostění je rámováno vejcovcem, jehož hrana je opatřena obloučkem a dále hlubokým výžlabkem, který přechází v okosení zvýrazněné lištou. Jde tedy o obdobný profil, který se nachází i na vstupním portálu. Podobně jako na nedaleké Housce není zadní stěna sedile rovná, ale nachází se zde horizontální římsa, nad níž stěna mírně vystupuje dopředu, a nad touto římsou jsou umístěny konzoly záklenů.

Sakristie se nachází zhruba uprostřed šíře severní zdi kaple a přístupná byla již zmíněným portálem z počátku 20. století. Jde o drobný prostor, který je klenut výrazně vydutou křížovou bezžebrou klenbou. Východní stěna obsahuje hrotitý a poměrně rozměrný a hluboký výklenek, blíže neznámého určení, snad mohl sloužit k ukládání parament a nelze ani vyloučit, že šlo o výklenek pro oltář. Vpravo od tohoto velkého výklenku se nachází druhý velmi drobný hrotitý výklenek. Opačná severní strana je probrána slepou hrotitou arkádou, která ovšem není příliš hluboká a stěna obsahuje dvě skříňky zapuštěné do zdi s dobře patrnou zárubní pro uzavíratelná dvířka. Prostor je osvětlen ze severu drobným hrotitým okénkem [3. 24-26].

Vertikální členění kaple je vytvořeno klenebními příporami. V závěru jsou to dvojstupňové přípory dosedající na polygonální soklíky s talířovými patkami, mezi které jsou vloženy drobné klínky [3. 14]. Přípory jsou ve spodní části tvořeny oblým štíhlým prutem a lehce pod úrovní podokenní římsy je zakončují kalichové hlavice, které jsou pokryty listovým dekorem [3. 16-18], a na ně dosedají svazkové přípory tvořené třemi pruty seskupenými kolem hranolového jádra. Tyto hlavice jsou na spodní části přepásány diskovitým prstencem a mají velmi štíhlý abakus. Tvar hlavice je poměrně složitě vytvořen jako přechodový článek, který ve spodní části vyrůstá z válce přípory a mění se ve tvar odpovídající svazkové přípoře. Na hlavici jsou ještě položeny talířové patky přípor.

⁶⁰⁷ J. Kuthan tento motiv hodnotí jako vyobrazení kmene Jesse a poukazem na Izaiáše, kap. 11, „*I Ale vyjdeť proutek z pařezu Izai, a výstřelek z kořenů jeho vyroste, [a] ovoce ponese. 2. Na němž odpočine Duch Hospodinův, Duch moudrosti a rozumnosti, Duch rady a síly. Duch umění a bázně Hospodinovy*“, KUTHAN 1994, 60.

Ve středu lodi kaple se nacházejí zkrácené přípory, které jsou rovněž lehce pod úrovní podokenní římsy a jsou vynášeny na jehlancových konzolách pokrytých rostlinným dekorem [3. 15]. Přípory mají stejný profil jako přípory horní etáže v závěru.

Přípory v lodi i v závěru jsou ukončeny kalichovými hlavicemi, které vyrůstají ze svazkové přípory, takže jejich půdorys má tvar necelého kvadrilobu, který přerůstá do oktogonálního tvaru. Spodní okraj hlavice je lemován diskovitým prstencem a hlavice je opatřena štíhlým abakem [3. 19-20]. Na hlavicích spočívá klenba kaple. Žebra mají vejcovitý profil doprovázený výžlabkem s oušky a náběhy klenby jsou opatřeny trojúhelnými náběžními štítky. Ve vrcholu klenebních polí se nacházejí svorníky, v závěrovém poli je to svorník ve tvaru štítu, ve středu je to plochý terč s pozůstatkem nějaké zavěšené výzdoby a zcela na západě si svorník zachoval původní plastickou výzdobu. Střed svorníku je mírně konkávně prohnut a je zde umístěn osmilistý květ (snad lilie), ke kterému se ve směru žeber připojují čtyři srdčité listy [3. 21-23].

Stěna mezi příporami je prolomena okny. V závěru okna téměř vytlačila stěnu, která je zde minimalizována na úzký pruh, ale ve středu lodi okno obklopuje značná plocha stěny [3. 9]. Okna jsou vytvořena podle stejného vzoru, jsou dvouosá, hrotitě zakončená a ve vrcholu se nachází velmi neobvyklá kružba v podobě kříže. Profilace ostění je stejná jak dovnitř tak i ven. Okenní otvor rámuje dvouboká lišta s okosením a výžlabek, následuje obloun, který dosedá na soklík s talířovou patkou a v úrovni záklenku hrotitého oblouku je opatřen kalichovou nebo listovou hlavicí, následuje okosení a vlastní otvor okna, kde je patrné dražé pro zasklení. Zeď kaple je v této úrovni vytvořena z tesaných kvádrů.

V západní části lodi kaple se nachází empora, která je vynášena na hrotité dvouosé arkádě [3. 13]. Archivolty arkády jsou profilovány třemi zahrocenými vejcovci a na stěnách spočívají na konzolách s rostlinným dekorem. Ve středu je arkáda podepřena hranolovým pilířem, který je podložen patkou a podložkou. Pilíř je ukončen kalichovou hlavicí. Empora je podklenuta dvěma čtvercovými poli křížové bezžeberné klenby, která jsou od sebe oddělena pasem se stejnou profilací, jakou mají arkády. Klenba je v rozích vynášena jehlancovými konzolami. Klenební pas je při západní stěně vynášen pilastrem, který je formován identicky jako střední sloup empory a stěna je probrána hrotitým slepým výklenkem, který slouží jako sedíle. V jižní části pod emporou se nachází vstup na točité schodiště na vlastní emporu. Prostor empory není od lodi nijak oddělen. Většina kamenických článků empory byla vyměněna na počátku 20. století. Západní stěna na empoře obsahuje rozměrný slepý oblouk, který se klene na šířku lodi a v současné době je vybaven lavicí. Boční strany empory jsou otevřeny hrotitým obloukem do postranních prostor. Tento hrotitý oblouk je proveden velmi zajímavě, základem je prostý hrotitý tvar oblouku, který je na západní straně ostruhovitě podebrán, a pod ním je připojen prut založený na pěti stranách oktogonu, jehož rovné plochy jsou probrány výžlabkem. Tento prut je zakončen jehlancem [3. 28].

V jižní postranní části empory ústí schodiště z přízemí kaple a na severu se nacházel vstup z pavlače vedoucí před severním průčelím paláce [3. 32]. Oba prostory byly osvětleny vysokým a štíhlým hrotitým oknem. V obou prostorech se ve východní zdi nachází vstup na ochoz kolem kaple. Severní portál je zakončen jeptiškou, do které je vložen tympanon s rostlinným dekorem [3. 29, 31]. Ostění je prostě okoseno. Naproti tomu jižní portál má téměř půlkruhovou jen mírně zahrocenou archivoltu, do které je vložen prázdný tympanon [3. 30]. Ostění je ovšem profilováno dvoubokou listou s okosením, následuje poměrně hluboký výžlabek zakončený oblounkem a okosená plocha přecházející do vnitřního rámu oken.

Ochoz obíhá celý obvod kaple a jde o zcela neobvyklé řešení, které má analogii pouze v podobě kaple na Nižboru, kde se toto uspořádání zachovalo jen v torzu. Prostor ochozu je klenut vydutou křížovou bezžebernou klenbou, jejíž jednotlivá klenební pole jsou od sebe

oddělena hrotitými pasy, které vynášejí zkrácené přípory. Přípory dosedají na jehlancové a listové konzoly a jsou zakončeny kalichovými a listovými hlavicemi [3. 333-34].

Tento ochoz je otevřen již popsány okny do prostoru lodi a zajímavé je to, že okenní špalety jsou vějířovitě otevřeny právě do prostoru ochozu a pod okny se nachází lavice určená k sezení. Na venek je ochoz otevřen rozměrnými okny, která nepřímo přes ochoz, osvětlovala střed lodi. Tato okna, na rozdíl od oken vnitřních, nejsou jednotná, ale jsou vytvářena podobným principem. Základem oken je hrotitý oblouk, do kterého je vložena tenká deska, do níž jsou vlastní okna doslova vyříznuta. Odlišnost se projevuje v počtu os jednotlivých oken. V ose kaple, tedy na východní stěně je to trojosé okno s převýšenou střední osou, boční šikmé stěny závěru mají dvě osy a boční stěny závěru jsou jen jednoosé. Loď osvětluje dvojice oken, jedno z jihu, které je trojosé a druhé z jihu, které je jen dvouosé. Zdá se, že okna byla z větší části vyměněna roku 1920 (přípravy proběhly již roku 1914), ale některé dílce jsou původní, což dokazuje, že rekonstrukce vycházela poměrně věrně z předlohy.

Hrad vznikl v několika na sebe navazujících stavebních etapách a není tak zcela stylově jednotný. Nejstarší je bezpochyby velká věž, čelní hradba s portálem z bosovaných kvádrů a také přilehlý jižní palác, ke kterému se na východě pojí kaple. Součástí první etapy byla i severní a východní zeď, které uzavřely nádvoří. K nejstarší etapě se řadí dále hradba, která vybíhala od věže na západ a dodatečně byla pojata do mladšího paláce, který k ní byl přiložen na jihu. Hradba se následně lomila a navazovala na dlouhou hradební zeď, která zbíhala dolů k Čertově věži. Datace této části hradu je kladena převážně do 60. let 13. století, což bylo potvrzeno nálezem trámu datovaného do let 1270 – 71.⁶⁰⁸ Autoři SHP hradu z roku 1983 dokonce zvažují dobu zahájení stavby již v 50. letech a dokončení koncem 60. let 13. století.⁶⁰⁹

V druhé etapě vznikly oba západní paláce i budova tzv. purkrabství, které jsou stylově pokročilejší, než je tomu v případě západní části jižního paláce v horním hradě.⁶¹⁰ Tuto část lze datovat do 70. let 13. století.⁶¹¹

Datace kaple je předmětem jisté kontroverze, a to zda je současná s palácem a tudíž její datace bude spadat do pozdních 70. století 13. století, nebo zda je kaple vystavěna dodatečně v době Václava II.

Odpověď může přinést rozbor stavby, a to zvláště šíře zdi paláce a také stylový rozbor stavby. Šířka příček paláce se totiž pohybuje kolem 1,4 m a stejně široká je i dělicí zeď mezi kaplí a palácem. Obvodové zdi paláce jsou naproti tomu široké 1,6 m a podobně je tomu i v případě západního kratšího průčelí.⁶¹²

Závažným faktem je dále to, že nároží paláce u připojení kaple je okoseno. Celkově se zdá, že východní stěna je subtilnější než je tomu u zbylých obvodových zdí paláce a celková situace působí dojmem, že se se stavbou kaple počítalo již při stavbě paláce.

Zmíněnou situaci si ovšem autoři SHP neumějí vysvětlit: „*již pouhý pohled na půdorys hradu prokazuje, že kaple v něm figuruje jako element neplánovaný dodatečný až cizorodý. Narušuje totiž jihovýchodní nároží horního hradu a vystupuje celou polovinou své hmoty z průběhu hradního opevnění. I vztah k paláci je značně disharmonický. Jeho východní zeď, společná se západní zdí kaple je slabší než ostatní zdi středního paláce. Udivuje jistě, že královský palác končí několik metrů před předpokládaným jihovýchodním*

⁶⁰⁸ <http://www.dendrochronologie.cz>

⁶⁰⁹ VILÍMKOVÁ / LÍBAL / HEROUTOVÁ / LIŠKOVÁ 1983, 215.

⁶¹⁰ VILÍMKOVÁ / LÍBAL / HEROUTOVÁ / LIŠKOVÁ 1983, 213-218.

⁶¹¹ VILÍMKOVÁ / LÍBAL / HEROUTOVÁ / LIŠKOVÁ 1983, 216.

⁶¹² Autoři SHP hradu uvádí, že stěna byla dokonce užší, než ostatní příčky VILÍMKOVÁ / LÍBAL / HEROUTOVÁ / LIŠKOVÁ 1983, 216.

*rohem horního hradu,*⁶¹³ *takže tu na kapli v prvotním záměru nebylo ani místo*“.⁶¹⁴ Dále zmiňují žádost královny Kunhuty z dubna 1279 o možnost navštívit kostel sv. Jiljí v Kuřívodech,

což má být argumentem, že kaple v této době ještě neexistovala, a datují kapli do počátku vlády Václava II.,⁶¹⁵ což by měla podporovat i analogie s okny v hradní kapli v Marburku vysvěcené roku 1288 a stejně tak i konstatované hessenské vlivy.⁶¹⁶

Po stylové stránce ovšem neexistuje zásadnější rozdíl mezi palácem a kaplí, rostlinný dekor článků v kapli a v paláci je tentýž, z čehož je zřejmé, že stavbu paláce a kaple prováděla jedna a táž stavební huť. To opět spíše odpovídá starší dataci kaple, je totiž otázka, zda by se táž stavební huť po delší časové pauze vrátila zpět k rozestavěnému dílu.

Po typologické stránce jde o samostatnou kapli, která je připojena k paláci. Tedy jedná se o situaci, kterou známe i z jiných přemyslovských hradů počínaje již kaplí Všech svatých na Pražském hradě, z Míšence nebo Nižboru. Prostorové uspořádání kaple je zcela ojedinělé a zdá se, že má analogii jen v kapli na Nižboru. Každopádně bezdězská kaple je bezpochyby to nejlepší, co ve 13. století na našem území vzniklo.

⁶¹³ Jde celkem o 5 m.

⁶¹⁴ VILÍMKOVÁ / LÍBAL / HEROUTOVÁ / LIŠKOVÁ 1983, 216.

⁶¹⁵ VILÍMKOVÁ / LÍBAL / HEROUTOVÁ / LIŠKOVÁ 1983, 218.

⁶¹⁶ VILÍMKOVÁ / LÍBAL / HEROUTOVÁ / LIŠKOVÁ 1983, 224.

4. Blatná I

- zasvěcení:** ?
stavební typ: ?
dispozice: ?
datace: první třetina 13. století
stavebník: panovník?
stav: ruina

Blatná II

- zasvěcení:** Panny Marie a sv. Ondřeje
stavební typ: palácová kaple
dispozice: jednolodní kaple s polygonálním chórem
datace: konec 14. století, přestavěno v pozdním 15. století
stavebník: páni z Rožmitálu
stav: zachovaná

Dějiny objektu:⁶¹⁷

Blatná se poprvé připomíná v predikátu jistého Všemíra z Blatné, který stvrdil zakládací listinu Václava I. pro choťšovský klášter,⁶¹⁸ a měl mít pečeť se zavínutou stělou, což by ukazovalo na příslušnost k Bavorům ze Strakonice. Roku 1241 se na nadační listině vydané Bavorem ze Strakonice mezi svědky objevuje Předota s bratry z Blatné.⁶¹⁹ Na sklonku 13. století je doložen dvorec „*sub castro Blatena*“, který Bavor ze Strakonice z pozice zvíkovského purkrabího vrátil původním majitelům Mirkovi a Walterovi, synům Přibyslava, kteří se předtím nějak provinili a byli potrestáni ztrátou majetku.⁶²⁰

Snad již od poloviny 13. století Blatnou převzali Bavorové ze Strakonice, kteří ji vlastnili až do svého vymření na počátku 15. století, následně hrad převzali páni z Rožmitálu. Do sklonku 14. století se datuje velká přestavba hradu, kterou lze datovat jen orientačně. Další stavební úpravy následují od třetí čtvrtiny 15. století a pokračovali až do počátku 16. století, kdy zde působil Benedikt Rejt. Roku 1555 byla Blatná prodána sestřám Katrině Šternberské a Anně Řepické, od kterých hrad roku 1560 odkoupil Zdeněk ze Šternberka. Roku 1579 Blatnou koupil rod Rozdražovských, který nechal vystavět nový palác při severovýchodní straně hradu. Za třicetileté války byl hrad dobyt a zcela vyrabován, takže musel být následně znova zařízen. Od konce 18. století Blatná střídá majitele až do roku 1798, kdy ji odkoupili Hildpradové, kteří ji vlastní do současnosti a v 19. století jimi byla několikrát přestavěna.

Na hradě se nacházejí dvě hradní kaple, jedna je románská a pochází z počátku 13. století a druhá je z konce 14. století. Mladší kaple je na hradě poprvé doložena k roku 1515, kdy bylo vydáno papežským legátem, kardinálem Tomášem, privilegium blatenskému kostelu udělovat odpustky při vybraných svátcích mimo jiné také i hradní kapli P. Marie: „*ad capellam sub invocatione beatae Mariae virginis in arce oppidi predicti de Blatna sitam at fundatam*“.⁶²¹ Další údaj o kapli pochází z nápisu na severovýchodní stěně chóru kaple, který sděluje, že byla roku 1635 znova posvěcena po opravě, která následovala po vyrabování

⁶¹⁷ Literatura: BERNAU 1881; HILLE 1926; FIALA 1927, 589-596; ŠAMÁNKOVÁ 1948b; MENCLOVÁ 1953; ŠTROM 1954; ŠTROM 1956; ŠTROM 1960; ŠAMÁNKOVÁ 1963; WETTER 1964a; WETTER 1964b; LANCINGER / HEROUTOVÁ / LÍBAL 1970; KUTHAN 1976, 74-76, 184-185; DURDÍK 1985d; DURDÍK 1999a, 67-68; KAŠIČKA / NECHVÁTAL 2001, 9-42; KUTHAN 2010a, 301.

⁶¹⁸ RBM I, 410.

⁶¹⁹ RBM II, 1220.

⁶²⁰ Das St. Pauler Formular, 58.

⁶²¹ LANCINGER / HEROUTOVÁ / LÍBAL 1970, 4.

hradu z počátku třicetileté války: „*Anno Dom: 1635 die 16 Octobr Reverendissimus in christo pater et dominus ... s Simeon ab Horstcion Archiepiscopus Frape-zuntinus Suffraganeus et Praepositus Archi Episcopatus Pragensis etc. Consecravit hoc altare in honorem B: Mariae et S. Andreae Apostoli*“ [4. 20]. Kaple je doložena i v několika popisech hradu ze 17. a 18. století. Poprvé je to v polovině 17. století, kdy se zmiňuje i starší románská kaple, která je uvedena jako „*kaple pohanská*“, celá část je popsána takto: „*Vedle téhož štoku jsou dva sklípky, jeden při zemi, druhý vejš nad týmž vystavěný z kamene, oba klenuté, řečené v kapli pohanské*“.⁶²² Z poloviny 18. století pochází popis hradu, kde je zmíněna i: „*klenutá, svobodami obdařená a sv. apoštolu Ondřejovi posvěcená kaple*“.⁶²³ Kaple byla opravena roku 1878 architektem Gruebrem a další opravou prošla roku 1971.

Asi ve 20. letech 19. století došlo k demolici západního křídla, které obsahovalo i starší románskou kapli, jejíž relikty byly pravděpodobně romanticky upraveny na altán, ke kterému se pojily pověsti o templářské kapli.⁶²⁴ K objevení relikvů kaple a jejich prozkoumání došlo až v letech 1924 – 1926 stavitelem K. Fialou.⁶²⁵

Stavební rozbor románské kaple

Kaple byla součástí západního křídla, které bylo zbořeno na počátku 19. století. Archeologický výzkum K. Fialy v roce 1926 zde odhalil čtvercový objekt o vnitřním rozměru 6 x 6,1 m, který byl zahlouben cca o 1 m pod současnou úroveň terénu nádvoří [4. 9]. Síla zdi je 1,8 m a jejich povrch je vytvořen z tesaných kvádrů. Zachovány jsou všechny obvodové zdi, ale jen stěna severní vystupuje nad úroveň terénu [4. 1-2] a u západní zdi byl odhalen výrazný předzáklad [4. 6]. Ve středu východní, jižní i západní stěny se nacházejí relikty po pilastru, který v případě východní stěny byl opatřen římsou, na niž nasedal klenební pas [4. 3]. Prostor byl tedy klenut na střední podporu, která ale nebyla nalezena, takže neznáme její podobu. Této formě zaklenutí velmi dobře odpovídají zbytky klenby, které jsou dosud velmi dobře zachovány na severní straně. Severní stěna je zachována v plné výši i se zmíněnými částmi klenby, které jsou podepřeny třemi sloupy vloženými do rohů místnosti a také jedním uprostřed [4. 1-2, 7]. Při jejich stavbě bylo druhotně použito románských kvádrů, části hlavice a lomené římsy. Střední sloup byl založen na vrstvě písku, ale rohové sloupy jsou založeny na skále. Jejich vznik je spojován s úpravou na schodiště, ale ve zbylých dvou rozích se nacházejí relikty dalších dvou sloupů. Severní stěna obsahuje dva výklenky v síle zdi, které sloužily asi jako skřínky. Vstup do prostoru byl veden z jihu, jak na to ukazují boční špalety vstupní niky vytvořené rovněž z tesaných kvádrů. Při jihozápadním nároží byla nalezena „*příložka*“, kterou si V. Mencl následně vyložil jako zbytek lizénového rámce, který promítl do své působivé rekonstrukce.

Z horní etáže se zachovala jen část pláště apsidy, který spočívá na klenbě přízemí. Dnes je patrná pouze její vnitřní část, ale K. Fiala v sondě ověřil i vnější plášť, který byl opatřen složitě profilovanou trnoží. Šířka zdi apsidy je podle jeho zaměření 1,2 m.

Na základě nálezů části apsidy K. Fiala horní patro kaple zrekonstruoval jako čtyřapsidovou centrálu. Tato rekonstrukce byla v zásadě následně přijata, menší spor se odehrál pouze o využití suterénu pod kaplí, K. Fiala uváděl, že šlo o liturgicky využívaný prostor. A. Merhautová toto zpochybnila a zvažuje pohřební využití, šlo by tedy o karner.⁶²⁶

⁶²² HILLE 1926, 36.

⁶²³ HILLE 1926, 62.

⁶²⁴ HEBER 2008, 4.

⁶²⁵ FIALA 1927, 589-596.

⁶²⁶ MERHAUTOVÁ 1971, 96-97.

D. Líbal tuto představu vyvrací s poukazem na to, že se zde žádné pohřby nenalezly a označuje objekt opět jako hradní kapli.⁶²⁷

Jisté pochybnosti o rekonstrukci kaple vyvstaly po záchranném archeologickém výzkumu T. Durdíka, který prokázal, že k výše popsanému objektu na jihu přiléhá stejně starý, nebo pravděpodobněji jen o něco málo mladší palác.⁶²⁸ Jeho jihovýchodní nároží je dosud zachováno v Rejtově paláci.⁶²⁹ Přízemí pod kaplí bylo tedy přístupné právě ze suterénu tohoto paláce a K. Fialou nalezená „příložka“ by tedy mohla být navázáním na obvodovou zeď hradu.

Rekonstrukce kaple má jednu zásadní závadu, většina karnerů nebo dvoupatrových kaplí má stejný půdorys prvního a druhého podlaží, což na Blatné rozhodně neplatí. Poněkud zarážející je fakt, že by horní kaple měla být z větší části založena na klenbě dolního prostoru, zvláště pokud by měly být stěny kaple široké 1,2 m, klenba je přitom poměrně tenká o šířce cca 30 cm, což vyvolává otázku, zda by to bylo po statické stránce vůbec možné. Navíc se tento stavební typ v jižních Čechách jinak nevyskytuje.⁶³⁰

Je dobré si uvědomit, že se k tomuto místu vázaly pověsti o templářské kapli a relikty byly záměrně zachovány a upraveny do podoby romantické zříceniny, která sloužila jako podesta vstupu nově postavené budovy přiložené k tzv. starému paláci. Je tedy možné, že původní chór kaple byl rozebrán a znovu sestaven jako nika pro sochu. V ose reliktu je na pavlači umístěn druhotně umístěný pozdně gotický portál, který dotvářel celou kompozici. Odlámaná klenba byla zarovnána a opatřena novou římsou, která byla částečně zasunuta pod zdivo apsidy. Horní etáž byla dozděna cihlami.

Relikty kaple jsou obvykle datovány do první třetiny 13. století, s čímž lze v zásadě souhlasit. Velmi problematická je ovšem rekonstrukce horního patra kaple v podobě čtyřapsidové centrály. Bohužel relikty kaple byly znova necitlivě upraveny v 70. letech 20. století, a to bez jakékoliv dokumentace. Současný stav již neumožňuje revizi stavebně historického výzkumu a řada otázek spojených tímto objektem tak bohužel zůstane nezodpovězena. Pokud připustíme možnost, že relikty objektu byly výrazněji upraveny a došlo k rozebrání a znovu sestavení apsidy, tak bychom mohli zcela hypoteticky uvažovat o tom, zda nešlo o kaplovou věž. Tomu by odpovídala poměrně velká šíře stěn a najít analogie k tomuto řešení je jistě snazší, než je tomu v případě čtyřapsidové centrály vystavěné na zcela jiném přízemí, která navíc vznikla v rámci hradu.⁶³¹

Stavební rozbor kaple Panny Maria a sv. Ondřeje:

Kaple je vystavěna při jihovýchodní hradbě nedaleko od velké branské věže, která je situována východněji, kaple tedy vznikla mimo hlavní palácové jádro, které bylo situováno západně. Dnes je kaple pojata do dvoutraktového palácového křídla, které prošlo složitým stavebním vývojem a je umístěna jeho v prvním patře.

Kaple je obdélná, klenutá dvěma poli křížové klenby a je uzavřena třemi stranami oktogonu. Prostor lodi je možné rozdělit na loď o délce jednoho klenebního pole a chór, byť se zde nenachází vítězný oblouk. Loď a chór kaple na sebe nenavazují a jejich osy jsou od sebe posunuty zhruba o 30 cm. Celková délka kaple je 9,8 m, šířka lodi činí 3,7 m a její

⁶²⁷ LÍBAL 1974, 168.

⁶²⁸ DURDÍK 1985, 283-295.

⁶²⁹ LANCINGER / HEROUTOVÁ / LÍBAL 1970, 57.

⁶³⁰ KUTHAN 1974, 185.

⁶³¹ V 11. a 12. století se východně od našich hranic občas setkáváme s čtyř apsidovými centrály, které jsou ale založeny na kruhovém půdoryse (Krakov, Nisa).

délka je 4,7 m, chór je 3,8 m široký. V severozápadní části kaple se nachází dřevěná barokní empora, která má konvexně konkávní čelo.

Žebra klenby jsou hrušková a ve vrcholu svírají terčový svorník krytý diskem. Žebra v závěru se zasekávají do oktogonální přípory, která přerůstá do římsové hlavice nesené oblou příporou [4. 17]. Přípory vyrůstají z prostých prstencových patek, spočívajících na válcovém soklíku [4. 18]. Ve středu kaple se žebra zasekávají do nároží mezi lodí kaple a chórem. V severním koutě kaple se žebro zasekává do trojboké přípory.

Do kaple se vstupuje od severozápadu novodobým portálem. Nad ním je stěna prolomena rozměrným dvouosým hrotitým kružbovým oknem, které je ve spodní části zakryto emporou a v bývalém exteriéru prostupuje podlahou druhého patra. Osy okna jsou zakončeny jeptiškou a kružba má podobu čtyřlistu [4. 16]. Další okno bylo prolomeno v severovýchodní stěně kaple, ale dnes je zazděné. Toto okno je utvářeno podobně jako již zmíněné okno, ale kružba ve vrcholu má podobu trojlistu, který směřuje dolů, a ve vrcholu je drobný okulus [4. 15]. Vpravo od okna v úrovni podlahy kaple je hluboký segmentově klenutý výklenek (snad zazděný vstup). Na emporu se vstupuje, respektive sestupuje, z druhého patra po schodech od jihozápadu.

Chór kaple vystupuje před linii jihovýchodní hradby a je založen na půdorysu pěti stran oktogonu [4. 11-12]. Spodní část, na které spočívá chór, je nečleněná a pouze v ose je umístěno nevelké obdélné okénko. Architektura chóru vyrůstá z výrazné kordonové římsy, která je na spodní části členěna oblouny a výžlabky, shora je kryta stříškou. Nároží kaple je zpevněno opěráky, které vyrůstají z kordonové římsy a mírně před ní vystupují. Spodní část stěn kaple a opěráků je opatřena profilovaným soklem. Opěrné pilíře jsou jednou odstupněny a jsou ukončeny stříškou s okapníkem. Prostor mezi opěráky je prolomeny čtyřmi dvouosými okny s nenáročnou kružbou. Nad chórem kaple se nachází další etáž, která není nijak členěna a ukončuje ji korunní římsa. Plocha stěn kaple a dolní etáže je pokryta iluzivním kvádrováním.

Objekt kaple prošel poměrně složitým a dosud ne zcela objasněným stavebním vývojem. Poměrně důležitou roli hraje fakt, že chór kaple je k ose lodi posunut více k východu. Podoba oken v lodi se zřetelně odlišuje od oken v závěru, zatímco okna v lodi lze datovat do sklonku 14. století, tak podoba presbytáře je jednoznačně pozdně gotická a je tudíž zřejmé, že kaple vznikla ve dvou etapách, což autorům SHP, D. Líbalovy a Heroutové, poněkud uniklo.⁶³² Poměrně zvláštní je řešení přízemí pod kaplí, které je vynášeno na hrotitých arkádách. Bohužel vztah toho přízemí k sousednímu jižnímu křídlu z konce 14. století byl značně znejasněn vestavbou klasicistního schodiště do prostoru pod kaplí a jeho vyvedením v prvním patře západně od kaple. Původně snad kaple navazovala přímo na jižní palác

a zmíněná arkáda pod kaplí mohla mít podobnou funkci jako arkáda paláce na Karlštejně.

Pokud tedy shrneme stavební vývoj, tak kaple vznikla na sklonku 14. století, a to současně se sousedním jižním palácem. Rozměry lodi byly nevelké, podoba původního závěru je neznámá. Loď kaple byla osvětlena dvěma poměrně velkými okny. V druhé etapě, kterou lze rámcově datovat do sklonku 15. století, byla loď kaple nově zklenuta a vznikl nový chór, který vystupoval z obrysu hradu. Kaple byla sice nově svěcena roku 1635, ale z této doby nelze v kapli pozorovat žádné stavební úpravy, zato však byla výrazně upravena o sto let později, kdy vznikla empora a také nový oltář.

⁶³² Okna jsou sice rámcově popsána (LANCINGER / HEROUTOVÁ / LÍBAL 1970, 28), ale nejsou nijak datována. V následném popisu stavebního vývoje je sice zvažena možnost dvou stavebních etap, čímž je spíše myšleno dodatečné vložení kaple do již starší věže z konce 14. století (LANCINGER / HEROUTOVÁ / LÍBAL 1970, 30-31). Zdi kaple nejsou příliš široké a označení objektu lodi kaple jako věže je tak velmi pochybné.

Kaple se v první etapě jednoznačně řadí k menším palácovým kaplím, ale bohužel neznáme podobu chóru, což znemožňuje bližší zařazení. Jistě se ale jednalo o kapli, která byla součástí paláce. V druhé etapě zde vznikla vcelku typická realizace pro pozdní 15. století s chórem, který vystupoval před linií hradby a spočíval na útvaru vzdáleně připomínajícím baštu. Výtvarná podoba kaple není nijak pozoruhodná, spíše je zahleděná do minulosti a se stavební činností Benedikta Rejta na sousedním paláci nemá kaple nic společného, zato je možné shledat analogie na děkanském kostele v Blatné.

5. Bor u Tachova

zasvěcení:	sv. Vavřince
stavební typ:	palácová kaple
dispozice:	jednolodní kaple s odsazeným polygonálním chórem
datace:	začátek 60. let 14. století, přestavěna před rokem 1496
stavebník:	Bohuslav ze Švamberka / Kryštof ze Švamberka
stav:	zachovaná

Dějiny objektu:⁶³³

Hrad v Boru vznikl někdy krátce po polovině 13. století, poprvé je písemně doložen k roku 1263 a byl vystavěn pány ze Švamberka,⁶³⁴ kteří hrad vlastnili až do roku 1650.⁶³⁵ Roku 1430 hrad obléhali husité, kteří jej sice nebyli, ale velmi jej poškodili, takže roku 1454 je označován jako pustá tvrz. K obnově hradu došlo na sklonku 15. století a především pak na počátku 16. století (na jednom z portálů je uvedeno datum 1515), kdy zde působil sasky orientovaný mistr.⁶³⁶ Menší stavební úpravy se konaly i v následujících stoletích, ale teprve v první polovině 19. století byl hrad výrazně přestavěn a získal současnou novogotickou podobu.⁶³⁷

Kdy na hradě vznikla kaple, není zcela jasné. A. Sedláček uvádí, že kapli sv. Vavřince na hradě založil roku 1361 Bohuslav ze Švamberka, ale není zřejmé, z čeho čerpal.⁶³⁸ Roku 1364 podává Bohuslav ze Švamberka „*ad capellam castris in Merica*“, tedy ke kapli na hradě v Boru klerik Jindřicha z Boru na místo jakéhosi Bony, který rezignoval.⁶³⁹ Roku 1367 je podáván Beneda, litoměřický kanovník „*ad capellam S. Laurentii in castro Bor*“.⁶⁴⁰ Následně je kaple doložena v registrech papežských desátků, kde je uvedena zcela přesně jako „*Capella santi Laurentii in castro Bor*“, poplatek je uveden v letech 1384, 1385, 1399, ale není známa jeho výše.⁶⁴¹ Další podání kaplana je známé až z roku 1411, kdy „*ad Capellam S. Laurentii in castro Bor*“ byl podán Jan na místo po zemřelém Jakubovi. Současně je uváděn Bohuslav Hynek zvaný Krušina ze Švamberka jako patron kaple.⁶⁴² Následně se kaple z písemných pramenů vytrácí.

Velmi důležitou indicií pro dataci obnovy kaple, ale i hradu je nově nalezený nápis v chóru kaple, který uvádí toto: „ANNO DOMINI 1496 DEI OCTAVA MENSIS IVNII CONSECRATUM EST HOC... ALTARE AD HONOREM BEATI LAVRENCII AC SANCTORUM FLORIANI SEBASTIANI FABRIANI ROCHI WOLFGANGI LEONARDI NICOLAI BARTOLOMEI IACOBI PETRI ET PAVL APOSTOLORUM“, tedy „*Léta Páně 1496 osmého dne měsíce června jest posvěcen tento ... oltář ke cti blahoslaveného Vavřince a svatým Floriánovi, Sebastiánovi, Fabiánovi, Rochovi, Wolfgangu, Leonardu, Mikuláši, Bartoloměji, Jakubu, Petrovi a Pavlovi apoštolům*“. Údaj o svěcení oltáře výrazně posouvá

⁶³³ Literatura: SEDLÁČEK XIII, 106-110; WÜRFEL 1930; LANCINGER / MUK 1986; PROCHÁZKA / ÚLOVEC 1988; PROCHÁZKA / ÚLOVEC 1994; MENCLOVÁ 1976 II, 449-451; DURDÍK 1995m; RADOVI 1998, 166-167; DURDÍK 1999a, 71-72; VLČEK 2001, 175; KUTHAN 2010a, 379.

⁶³⁴ SEDLÁČEK XIII, 109; JÁNSKÝ 2006, 24-25.

⁶³⁵ SEDLÁČEK XIII, 110.

⁶³⁶ MENCLOVÁ 1976 II, 451; KUTHAN 2010a, 379.

⁶³⁷ VLČEK 2001, 175.

⁶³⁸ SEDLÁČEK XIII, 109.

⁶³⁹ LC I/2, 40.

⁶⁴⁰ LC I/2, 83.

⁶⁴¹ Registra decimarum papalium, 90.

⁶⁴² LC VII, 26.

dataci kaple, ale i zahájení celé přestavby, která je v dosavadní literatuře kladena na základě nápisu v nadpraží jednoho z portálů v přízemí s datem 1515 až do druhého desetiletí 16. století.⁶⁴³

Stavební rozbor:

Kaple je součástí jižního palácového křídla, nachází se v jeho přízemí a je situována příčně k jeho delší ose. Chór kaple na jižní straně vystupuje z průčelí paláce v podobě obdélného rizalitu, který je na nárožích vzepřen opěráky [5. 1-2]. Ze západu ke kapli přiléhá třípatrový palác a z východu směrem k věži je zástavba jednopatrová.

Exteriér chóru kaple byl výrazně upraven v 19. století a změněna byla i okna kaple, která jsou obdélná se středním sloupkem. Podobnou úpravou prošlo i severní vstupní průčelí kaple. Vstupní portál je usazen v plochém rizalitu, který je přiložen před severní stěnu paláce a přiléhá k pozdně gotickému schodišti, nicméně je zřejmé, že je novogotický, podobně jako dvě hrotitá okna, která se nacházejí nad ním.

Interiér kaple je zachován podstatně lépe [5. 5]. Loď kaple je obdélná, prostupuje celou šíří jižního křídla paláce a je klenuta třemi poli síťové sklípkové klenby [5. 6]. Její délka je 9,2 m a šířka je 6,3 m. Po stranách vítězného oblouku jsou ve východní i západní stěně vybrány segmentově zaklenuté výklenky blíže neznámého určení a dnes se v nich nacházejí mladší vstupy do jižního křídla paláce. V severní části lodi se nachází empora, která je vynášena na dvou za sebou jdoucích oktogonálních sloupech nesoucích hrotitou arkádu [5. 8-10]. Empora je podklenuta sklípkovou hvězdovou klenbou. Přední jižní pole empory je kopie z 19. století původní empory v severní části lodi, která byla vystavěna z důvodu zřízení chodby do východní části paláce.

Empora byla osvětlena jedním oknem od severu, které bylo osazené v široké segmentově klenuté nise, jež je po stranách vybavena kamennými sedátky. Její stěny jsou pokryté zbytky renesanční malby, a tak je tato nika jistě původní, byť okno z venku je až z 19. století. Vlevo od okna, tj. západně, byl nalezen zazděný portál, který vedl na pavlač před severním průčelím paláce, která byla na počátku 16. století odstraněna a její funkci převzalo náročné točité schodiště, které bylo přiloženo k severovýchodnímu nároží kaple. Je zřejmé, že empora byla v této době již průchozí a navazovala na hlavní obytné podlaží v prvním patře, jak na to ukazují nálezy krásných závěsových oblouků západně od kaple.

Povrch stěn v lodi kaple i v klenbách je pokryt renesanční výmalbou z doby třetí čtvrtiny 16. století. V čele klenby to byli čtyři evangelisté, v klenbě se nacházejí andělé a stěna byla opatřena malovaným kladím. Pod emporou se nacházejí namalované větve, které jsou navzájem svázané, což by mohl být poukaz na Vitruvia a jeho pověst o vzniku architektury.

Loď kaple se otevírá prostým hrotitým obloukem do chóru, vítězný oblouk má výrazně okosené hrany a jeho boky plynule přecházejí do stěn chóru. Jeho šířka je 4,3 m. Chór je založen na pěti stranách oktogonu, což je v rozporu s obdélným půdorysem rizalitu, a je zaklenut hvězdovou sklípkovou klenbou. Oproti lodi je úroveň podlahy v chóru vyvýšená o dva schody. Okenní niky v bocích chóru mají půlkruhové záklenky a jsou vedeny šikmo k novogotickým oknům, která jsou usazena při vnějším líci stěny.

Ve středu chóru se nachází zděný pozdně gotický oltář s kamennou menzou [5. 11.], na nějž nasedá vrcholně barokní akantový rámový oltář.

Stavební vývoj hradu je v průběhu dosud trvající opravy stále zkoumán, ale doposud nebyl zcela vyhodnocen natož publikován, což se týká i kaple. Stavebně historický

⁶⁴³ MENCLOVÁ 1976 II, 451; KUTHAN 2010a, 379.

i archeologický průzkum zjistil, že loď kaple v severní části není pozdně gotická novostavba, ale pochází již z doby okolo poloviny 14. století a šlo o čtvercový volně stojící objekt. Části severní a východní zdi tohoto objektu byly využity při stavbě pozdně gotické kaple.

Zda se vskutku jedná o původní kapli, která je na hradě doložena již od 60. let 14. století, není jasné, ale nelze to vyloučit. Další otázkou je stáří navazující zástavby ze západu a východu. Západní část jižního křídla zcela jistě stála v pozdní gotice. Na podrobnější poznatky stále probíhajícího průzkumu bude třeba ještě vyčkat.

Pokud tedy relikv čtvercového volně stojícího objektu v prostoru pozdější lodi sloužil rovněž jako kaple, což není zcela jisté, tak by se jednalo o poměrně vzácnou ukázkou volně stojící centrální kaple, která nemá žádné přímé analogie.

Druhá stavební etapa objektu z pozdního 15. století je již vyloženě spjata s přestavbou na hradní kapli poměrně velkých rozměrů – celková délka lodi i chóru je téměř 14 m. Bohužel dnes již nelze plně objektivně ohodnotit výtvarnou podobu kaple. Okna i portály, které byly s kaplí spjaty, jsou dnes odstraněné, zůstává jen samotný interiér, který není nijak náročný, byť sklípkové klenby jsou samy o sobě velmi efektní. Ovšem podobnou úspornost najdeme na řadě hradních kaplí této doby.

Současnou podobu kaple získala až v první polovině 19. století, kdy proběhly nepřilíživé úpravy exteriéru kaple, prodloužení empory je překvapivě provedeno velmi citlivě a do doby opravy kaple kolen roku 2005 dokonce nebylo známo, že část empory není původní.

6. Budyně nad Ohří

zasvěcení: Sv. Jiří
stavební typ: ?
dispozice: ?
datace: 1464/1467
stavebník: Jan Zajíc z Hazmburka
stav: nezachovaná

Dějiny objektu:⁶⁴⁴

Hrad v Budyni nad Ohří vznikl na místě staršího dvorce,⁶⁴⁵ a to pravděpodobně za Přemysla Otakara II., který zde rovněž založil nové město. Hrad i panství získal roku 1336 Zbyněk Zajíc z Hazmburka a v majetku rodu vydržel až do počátku 17. století. Od 60. let 15. století do první poloviny 16. století hrad prošel třemi výraznými přestavbami, které důkladně překryly starší stavební etapy a daly hradu jeho současnou podobu.⁶⁴⁶ Následný stavební vývoj byl již ve znamení menších stavebních úprav, ale především hrad potkala řada požárů a katastrof, které vedly k jeho chátrání. To vyvrcholilo v 19. století zbořením celé poloviny hradního jádra. Opravy z počátku 20. století a 70. let bohužel rovněž nepatřily k těm povedeným a výrazně se podepsaly na současné podobě hradu.

V současné době v areálu hradu neregistrujeme žádný objekt, který by bylo možné spolehlivě označit za hradní kapli, ale z písemných pramenů víme, že na hradě kaple byla. Jednalo se o kapli zasvěcenou sv. Jiřímu, kterou nechal v roce 1464 nebo 1467 zřídit Jan Zajíc z Hazmburka a vysvětil ji vratislavský biskup Jošt z Rožmberka. Roku 1493 byl ke kapli pořízen zvon, který byl na den sv. Jiří posvěcen kamínským biskupem Benešem z Valdštejna, který také udělil kapli čtyřicetidenní odpuštění pro ty, kteří k zvonu z rána a na večer pokleknou a pomodlí se „pozdravení andělské“ za jednotu církve.⁶⁴⁷

Kaple zanikla při požáru města roku 1669 a její zbytky byly odstraněny roku 1671.⁶⁴⁸ Lokalizace kaple je nejistá, pravděpodobně se jednalo o samostatný objekt, který mohl stát mimo vlastní jádro hradu, ale vyloučit nelze ani to, že se kaple nacházela ve zbořeném jižním, či východním křídle. Na Willenbergově rytině z roku 1602, která zachycuje hrad před zánikem poloviny jádra hradu a řady budov v předhradí, není možné kapli spolehlivě identifikovat. A. Sedláček k lokalizaci kaple uvádí: „*Za domkem, ve kterémž štěpař bydlí, spatřuje se kopec podlé hradeb se táhnoucí. Zde – asi před 20 lety – bylo viděti staré zdi nějakého stavení toliko do přízemí, které později překlenuli a z toho pivovarské sklepy udělali. Před tím tu byl podle pověsti kostel a soudilo se tak podle maleb na omítce a složení zdi.*“⁶⁴⁹ A. Sedláček dále uvádí, že východní arkýř západního křídla byla původně „*kaple domácí,*“⁶⁵⁰ což za současného stavu nelze potvrdit. Arkýř je totiž z větší části výsledkem rekonstrukce E. Fialy z let 1906–1911 [6. 1-2]. V době A. Sedláčka z arkýře stála jen jeho přípora a na zdi byl patrný jeho otisk. Arkýř se otevíral do Zlatého sálu obdélným goticko-renesančním portálem

⁶⁴⁴ Literatura: Soupis památek IV, 35-42; SEDLÁČEK XIV; TUČEK 1880; JANDA 1892; WITRH 1914; FIALA 1923; MENCL 1967a; KOTYZA / TOMAS 1991-1993, 19-56; KOTYZA / TOMAS 1994, 20-40; DURDÍK 1998a; DURDÍK 1999a, 90-92.

⁶⁴⁵ KOTYZA / TOMAS 1994, 20-40.

⁶⁴⁶ MENCLOVÁ 1976 II, 454-459.

⁶⁴⁷ JANDA 1892, 27.

⁶⁴⁸ KUČA 1998, 400.

⁶⁴⁹ SEDLÁČEK XIV, 13.

⁶⁵⁰ SEDLÁČEK XIV, 11.

6. Budyně nad Ohří

s velmi plochou profilací, která se v rozích protíná. Portál je možné datovat do 20. – 30. let 16. století a jistě tak není totožný s kaplí z roku 1464.

7. Buštěhrad

zasvěcení:	sv. Máří Magdalény
stavební typ:	?
dispozice:	?
datace:	konec 15. nebo počátek 16. století
stavebník:	Jindřich z Kolovrat
stav:	nezachovaná

Dějiny objektu:⁶⁵¹

Ve 14. století v Buštěhradu stála tvrz, kterou kolem roku 1440 vyženil Bedřich z Kolovrat na Libštejně. Roku 1450 byla tvrz obléhána poděbradským vojskem, ale neúspěšně. Následně byla původní tvrz přestavěna na rozsáhlý a dobře opevněný hrad. Stavba byla částečně dokončena již na sklonku 50. let, což dokazuje přítomnost několika malířů, kteří se snad podíleli na výzdobě hlavních obytných a reprezentativních místností.⁶⁵² Nicméně stavební činnost je doložena i později,⁶⁵³ zvláště na počátku 16. století, kdy vzniklo tzv. nové stavení s kaplí. Hrad v majetku pánů z Kolovrat vydržel až do sklonku 60. let 16. století, kdy jej vyženil Zdeněk z Vartemberka. Roku 1632 byl hrad vypálen saským vojskem a vyrabovaná byla i hradní kaple, jejíž inventář a stříbrná křtitelnice byly odvezeny do Drážďan. Hrad následně již nebyl obnoven a po zahájení stavby nového zámku soužil jako zdroj kamene. V 19. století areál hradu zaplnila parazitní vesnická zástavba, která postupně zlikvidovala značnou část hradu a znejasnila původní dispozici.

Kaple na hradě vznikla asi na počátku 16. století a byla součástí nebo stála u tzv. nového stavení, což byl nový palác. A. Sedláček uvádí, že na rozmezí pozemků domů č. p. 25 a 26 stála budova, kterou místní lidé nazývali sakristie. V popisech hradu z 16. století se uvádí, že pod kaplí býval sklep, nebo lépe klenutá místnost, kde se nalézal sud s poštovními listy, a další místnost s mešními rouchy.⁶⁵⁴ T. Durdíkovi se zmíněný relikv podarilo na popisovaném místě lokalizovat.⁶⁵⁵ Kaple zůstala stát až do roku 1812, kdy byla zbořena. Tehdy se připomíná zasvěcení Máří Magdaléně, které ovšem může být i mladšího původu, snad z pozdějšího 16. století.⁶⁵⁶

Přibližnou polohu kaple sice známe, ale její podoba zůstává neznámá. Vztah k paláci zůstává rovněž nejasný, je ale zřejmé, že kaple s ním bezprostředně sousedila. Snad jediným pozůstatkem, alespoň se to tak traduje, je relikv profilovaného ostění v ohradní zdi jednoho z domků naproti místu původní kaple [7. 1.]. Jde o část ostění složitěji vytvářeného okna nebo portálu, ke kterému je připojena konzola s profilovaným římsovým abakem, pod kterým se nachází rustikální hlavička vousatého muže. Zmíněný článek lze datovat přibližně do druhé poloviny 15. nebo počátku 16. století.

⁶⁵¹ Literatura: SEDLÁČEK VIII, 263-271; Soupis památek XXVI. 2-3; DURDÍK 1998c, 55-56; DURDÍK 1999a, 92-94; DURDÍK / SUŠICKÝ 2000, 8-9; DURDÍK / JUŘINA 2007, 55; DURDÍK 2008b, 17-19.

⁶⁵² Mělo jít o Vavřince z Míšně, Gabriela Kalavského, Hanuše z Laufu a Oldřicha Vídeňského.

⁶⁵³ Jeden ze zachovaných portálů v domě č. p. 23 uváděl datum 1463.

⁶⁵⁴ SEDLÁČEK VIII, 264.

⁶⁵⁵ DURDÍK 2008b, 18-19.

⁶⁵⁶ SEDLÁČEK VIII, 271.

8. Cuknštejn

zasvěcení: ?
stavební typ: palácová kaple
dispozice: obdélná kaple bez závěru
datace: kolem roku 1500
stavebník: Vilém Pouzar z Michnic
stav: zachovaná

Dějiny objektu:⁶⁵⁷

Tvrz Cuknštejn vznikla mezi lety 1488-1491 na místě staršího osídlení z druhé poloviny z 13. – 14. století⁶⁵⁸ a za jejího stavebníka je považován Vilém Pouzar z Michnic, syn rožmberského purkrabího na Maidštejně, Velešíně a nedalekých Nových Hradech. Páni z Michnic tvrz vlastnili až do konce 16. století a následně se zde vystřídalo několik méně významných šlechticů. V roce 1620 byla tvrz vypálena císařským vojskem a následně ji získal hrabě Karel Bonaventura Buquoy a v majetku tohoto rodu tvrz zůstala až do roku 1945. Po obnově na počátku 17. století tvrz přestala být panským sídlem a byla využívána jako hospodářský objekt, k čemu byla i přestavěna.⁶⁵⁹

Kaple na tvrzi není písemně doložena a není známé její zasvěcení. K zániku kaple došlo nejspíše při vypálení tvrze roku 1620 a následně již nebyla obnovena.

Stavební rozbor:

Kaple se na tvrzi nachází v prvním patře východního křídla, a to v jeho nejsevernější části. Toto křídlo vzniklo složitějším stavebním vývojem a kaple se nachází ve stavebně starší části. Jde o architektonicky zcela nenáročný obdélný prostor, který je přikrytý mladším záklopovým stropem. Jižní stěna kaple byla při barokní přestavbě objektu na sýpku zbořena a kaple je dnes součástí většího prostoru, který zabírá rozsah celého patra. Jediný architektonický detail, který ukazuje na to, že šlo o kapli, je hrotité okno ve východní nádvorní stěně [8. 3-4]. Okno má nenáročné ostění a je usazeno v hluboké segmentově klenuté nice. V době vzniku kaple kolem roku 1500 se hrotitá okna v profánní architektuře již nevyskytují a jde tak o jednoznačný atribut sakrálního prostoru. Navíc byl prostor kaple v celém rozsahu stěn vyzdoben nástěnnými malbami, které lze rámcově datovat do první poloviny 16. století, kdy je nechal pořídit některý z pánů z Michnic, kteří vlastnili tvrz od konce 15. století, z nichž Oldřich Pouzar z Michnic a na Cuknštejně se stal dvorským úředníkem, poměrně zbohatl a sám je pohřben v závěru katedrály.⁶⁶⁰

Kaple patří k architektonicky nenáročným kaplím, která se od běžného profánního prostoru se lišila jen tím, že byla vybavena hrotitým oknem a malířskou výzdobou. Kaple na přelomu 15. a 16. století byly na českých tvrzích stále vzácností a její vznik tak ukazuje na ambice pánů Pouzarů z Michnic, což se projevilo i na podobě samotné tvrze, která patří k největším svého druhu. Cuknštejn je popravdě spíše menším hradem, než běžnou tvrzí.

⁶⁵⁷ Literatura: SEDLÁČEK III, 252-254; Soudpis památek XLII, 16-21; MENCLOVÁ 1976 II, 493-494; MUK / MÁCHA 1977; MUK 1993, 179-186; Encyklopedie českých tvrzí I, 71-72; HRUBÝ 2003, 305-334; PEK 2007, 97-104; KUTHAN 2010, 283-284.

⁶⁵⁸ HRUBÝ 2003, 305-334.

⁶⁵⁹ SEDLÁČEK III, 253-254.

⁶⁶⁰ PEK 2007, 98-104.

9. Český Krumlov I

- zasvěcení:** sv. Jiří (též i sv. Kateřiny, sv. Maří Magdaleny a sv. Vojtěcha)
stavební typ: kaple zapojená do obvodové hradby
dispozice: z počátku jednolodní kaple s polygonálním závěrem / po přestavbě jednolodní kaple s obdélným závěrem umístěným v branské věži
datace: založena krátce před rokem 1334, přestavěna kolem roku 1400 a 1424
stavebník: Petr z Rožmberku
stav: zachovaná

Český Krumlov II

- zasvěcení:** ?
stavební typ: -
dispozice: obdélná kaple bez závěru
datace: kolem roku 1400
stavebník: Jindřich z Rožmberku
stav: zachovaná

Dějiny objektu:⁶⁶¹

V písemných pramenech se poprvé s Krumlovem setkáváme kolem poloviny 13. století, nicméně archeologické nálezy zde dokládají trvalé osídlení již od 8. století. Dějiny Krumlova jsou pevně spjaty s Vítovci, konkrétně větví, která přijala predikát z Krumlova, a později s Rožmberky. Opevnění hradu v prostoru druhého nádvoří je doloženo již ve 13. století, ale podrobný průzkum Hrádku, který byl považován za původní hrad z poloviny 13. století, ukázal, že hrad vznikl až v době kolem roku 1300. Opevnění druhého nádvoří se také váže ke skále, na které se dnes nachází Horní hrad a je tak zřejmé, že se zde nacházela nějaká fortifikace, či dokonce původní hrad ze 13. století, který dosud neumíme identifikovat.

Po vymření pánů z Krumlova město i hrad převzali páni z Rožmberka. O další rozvoj hradu se zasloužil především Petr I. z Rožmberka s nímž je spojováno založení horního hradu a je doložen i jako fundátor hradní kaple.⁶⁶² K dokončení první etapy hradu došlo již kolem poloviny 14. století. Další stavební úpravy jsou doloženy na počátku husitských válek a pokračovaly s menšími pauzami až do poloviny 15. století. Další velká přestavba následovala od konce 15. století a hrad byl po polovině 16. století postupně přestavován na zámek.

V majetku Rožmberků Krumlov zůstal až do roku 1601, kdy jej Petr Vok předal císaři Rudolfovi II. Roku 1622 Krumlovské panství získali páni z Egerberka, kteří zámek také nechávají přestavět. Na počátku 18. století zámek přechází do majetků Schwarzenbergů a je v polovině 18. století naposledy výrazně přestavěn.⁶⁶³

⁶⁶¹ Literatura: SEDLÁČEK III, 21-55; PELIKÁN 1925, 174-177; DVOŘÁK / MENCL 1948; ŠAMÁNKOVÁ / VONDRA 1961; TANNICH 1963; MUK 1974, 17-25; ZÁLOHA 1974, 9-15; MENCLOVÁ 1976 I, 176-178, 405-407, II, 259-261, 485-488; ZÁLOHA / PLOYHAR 1982; ZÁLOHA 1983; ZÁLOHA 1991; MUK / LANCINGER 1991a; MUK / LANCINGER 1991b; MÜLLER 1996; KUBÍKOVÁ 1999, 106-110; MÜLLER 1999, 3-20; DURDÍK 1999a, 104-106; ŠNEJD 2003, 152-155; VARHANÍK 2004, 53-60; ŠNEJD 2006, 191-198; GIRSA / HANZL / JERIE / MICHONOVÁ 2008; PAVELEC 2010, 25-57; KUTHAN / ROYT 2010 443-454; ŠNEJD / PAVLEC 2010, 77-100.

⁶⁶² UKB I, 23; FRA XXIII, 385.

⁶⁶³ Ke stavebnímu vývoji hradu nejnověji ŠNEJD / PAVLEC 2010, 77-100, k dějinám hradu podrobněji SEDLÁČEK III, 21-55.

Vznik horního hradu v Českém Krumlově je v dosavadní literatuře spojován s Petrem z Rožmberka, který zde rovněž nechal vystavět rozměrnou hradní kapli. Poprvé je kaple doložena již roku 1334, kdy byla vydaná odpustková listina biskupem Mikulášem v Regensburku ke kapli sv. Jiří na hradě a ke špitálu sv. Jodoka,⁶⁶⁴ které nechal postavit Petr z Rožmberka svým nákladem.⁶⁶⁵ Podobná odpustková listina byla současně vydána pražským biskupem Janem z Dražic⁶⁶⁶ a také titulárním biskupem Satorijským Přibyslavem.⁶⁶⁷ Od roku 1329 a 1336 je doložen „*Syman, zu den zeiten chapplan dez erbern herren von Rosenberch*“, ale není jisté, zda byl kaplanem přímo na Krumlově.⁶⁶⁸

Již další zachovaná zpráva z roku 1346 sděluje, že Kateřina, žena Petra z Rožmberka poslala Mikuláše, rektora farního kostela v Krumlově, svého kaplana,⁶⁶⁹ s žádostí o zvláštní povolení, aby se v hradní kapli mohlo uchovávat tělo páně i mimo čas mše svaté. To bylo povoleno vikáři biskupa Arnošta s tím, že v kapli musí svítit věčné světlo. Důvodem této žádosti bylo, že se farář nemůže snadno dostat na hrad a je zde mnoho lidí, kteří někdy náhodně nebo v noci mohou zemřít bez posledního svatého přijímání. Také se uvádí, že kaple byla zasvěcena „*in honore sancti Georgij Martiris, et sancte Catharine deducta*“.⁶⁷⁰

Z roku 1347 pochází donační listina kostela sv. Víta, kde se rovněž připomíná povolení sloužit mši svatou v hradní kapli v nepřítomnosti pána, a to podle libosti purkrabího třikrát týdně. Ale v nepřítomnosti pána i purkrabího má kaplan povinnost sloužit mši jednou týdně.⁶⁷¹ Roku 1357 vydal Mikuláš, rektor farního kostela, revers k této listině.⁶⁷²

Při založení špitálu ve městě roku 1372 došlo k vyrovnání s farním kostelem a farář měl obstarat dva plebány, kteří budou sloužit ve špitále a budou za to zbaveni služby na hradě „*de officio capelae in castro... Chrumpnaw*“⁶⁷³

Roku 1390 byly na hradě ukazovány věřícím relikvie sv. Kříže, trn z Kristovy trnové koruny a část stolu, u kterého se konala poslední večeře.⁶⁷⁴ Roku 1397 byly vydány odpustky ke kapli sv. Jiří na hradě⁶⁷⁵ a téhož roku Jindřich z Rožmberka přenesl kaplanství z nedávno zakoupené tvrže v Benešově nad Černou⁶⁷⁶ do kaple sv. Jiří na hradě Krumlov, a to za podmínky, že rektor svatojiřského kaplanství zachová všechny povinnosti, které jsou uvedeny v zakládacím listě kaple.⁶⁷⁷ Roku 1399 byla vydána odpustková listina ke kapli „*ss. Marie Magdalene, Georgii et Adalberti sita in castro Crumpnaw*“ všem, kteří se přišli poklonit vystavené relikvii pláště P. Marie.⁶⁷⁸ Další dvě odpustkové listiny byly vydány roku 1400. Odpustky mají dostat ti, kteří se budou v hradní kapli modlit v kleče před „*pulchro opere imago virginis Marie gloriose*“ otčenáš a třikrát Ave Maria.⁶⁷⁹ V témže roce byla vydána listina, ve které arcibiskup Wolfram ustanovil, že Guardian, bývalý minorita a současný hradní kaplan má před významnými svátky roku, konkrétně v oktávě před božím tělem a den svěcení kaple, přijmout šest kněží ke zpovědi věřících.⁶⁸⁰ Roku 1410 poručil arcibiskup

⁶⁶⁴ RBM IV, 849; Notizenblatt 1852, 359.

⁶⁶⁵ UKB I, 23; FRA XXIII, 385.

⁶⁶⁶ RBM IV, 36.

⁶⁶⁷ UKB I, 12.

⁶⁶⁸ UKB I, 11, 13.

⁶⁶⁹ „*Nicolaus rector ecclesie parochialis in Chrumpnaw, vester capellanus*“.

⁶⁷⁰ Notizenblatt, 1852, 359; Notizenblatt 1853, 416.

⁶⁷¹ UKB I, 21; Notizenblatt.1852, 359; Notizenblatt 1853, 417.

⁶⁷² UKB I, 28; Notizenblatt 1853, 418-419.

⁶⁷³ UKB I, 50; LE I, 92.

⁶⁷⁴ UKB I, 103; Tadra 1880, 432-437.

⁶⁷⁵ UKB I, 128.

⁶⁷⁶ O založení této kaple viz samostatná kapitola 2. Benešov nad Černou.

⁶⁷⁷ LE IV, 462; Notizenblatt 1852, 359.

⁶⁷⁸ MV V, 808; UKB I, 135.

⁶⁷⁹ UKB I, 137, 138; Notizenblatt 1852, 360; URKK, 102.

⁶⁸⁰ UKB I, 138; URKK, 100.

Zbyněk, že kněz v hradní kapli má na den sv. Kalixta sloužit 9 mší a že věřící na tento den mají mít volno jako v neděli, neboť je přítomno tolik relikvií tohoto světce.⁶⁸¹

V letech 1398, 1399, 1400, 1401, 1402, 1410, 1411 je kaple sv. Jiří na hradě doložena jako místo svěcení duchovních, což je zcela mimořádná situace, protože je to jediná šlechtická hradní kaple, která k tomuto účelu sloužila.⁶⁸² Tento fakt je ještě pozoruhodnější, protože v Liber ordinationum cleri je doloženo pouze 32 míst svěcení a v Krumlově bylo v uvedených letech vysvěceno 361 osob, což je poměrně vysoký počet. Světitelem byl titulární světící biskup vladimírský, který měl úzký vztah k Rožmberkům.⁶⁸³ Není ovšem známo, od kdy k tomuto účelu kaple sloužila, protože Liber ordinationum cleri je zachována až od roku 1395 a záznamy končí k roku 1416.

Od konce 14. století se připomíná řada kaplanů pánu z Rožmberka. O některých bohužel nevíme, odkud pocházeli, jiní jsou naopak doloženi na hradě v Krumlově. Roku 1389, 17. srpna zemřel Johann von Barau, kaplan pánů z Rožmberka,⁶⁸⁴ téhož roku se připomínají rožmberští kaplani Mikuláš a Michael.⁶⁸⁵ Následujícího roku 1390 se připomíná jistý Zachariáš, kaplan Jindřicha z Rožmberka a Václav, klerik kaple v Krumlově.⁶⁸⁶ Roku 1405 je doložen Nikolaus de Smrzyycz, kaplan pana Rožmberka.⁶⁸⁷ V letech 1397 a 1405 je doložen Jan jinak Hašek z Krumlova, kaplan Jindřicha z Rožmberka a rektor kaple téže na Krumlově.⁶⁸⁸ Roku 1417 se připomíná Jan zvaný Biskupec, kaplan pána z Rožmberka.⁶⁸⁹

Roku 1576 byla kaple znovu posvěcena, snad v předzvěsti třetího sňatku Viléma z Rožmberka, který se konal roku 1577. Bohužel dnes nevíme, zda svěcení bylo završením stavební úpravy interiéru kaple nebo jejího vybavení. Od poloviny 16. století do roku 1602 menší kaple sloužila jako Rožmberský archiv. V letech 1750–1753 byla kaple radikálně barokizována.⁶⁹⁰

Stavební rozbor:

Kaple je umístěna při jižním obvodu horního hradu a dnes je pohlcena mladší zástavbou, ale i přesto se dosud výrazně uplatňuje ve hmotě hradu [9. 1]. Původně byla kaple volně stojící a byla situována nad branou do vlastního jádra hradu. Kaple je vyvýšená nad současnou úroveň terénu a pravděpodobně je založena na skále, dnes její umístění odpovídá prvnímu patru jižního křídla. Její půdorys je značně protáhlý a skládá se z obdélné lodi a obdélného chóru, který byl situován ve věži a pod ním se nacházel branský průjezd. Při západním konci na jižní straně je k lodi kaple přiložena druhá menší kaple.

Interiér větší kaple byl v polovině 18. století kompletně přestavěn a loď byla prodloužena na západ, takže její délka činí 23 m, ale původní šíře kaple byla zachována a je 4,6 m.

Barokizovaný interiér je architektonicky nenáročný, loď kaple má plochou neckovou klenbu s výraznými fabiony, které spočívají na nevýrazné římsě. V severní stěně se nachází kazatelna a nad ní jsou umístěny nad sebou dvě oratoře otevřené do lodi. V západní části se

⁶⁸¹ UKB I, 163.

⁶⁸² LOC.

⁶⁸³ PLETZER 1991, 319-326.

⁶⁸⁴ UKB I, 92.

⁶⁸⁵ UKB I, 94.

⁶⁸⁶ LC V, 45.

⁶⁸⁷ UKB I, 151.

⁶⁸⁸ UKB I, 129, 152.

⁶⁸⁹ UKB I, 175; *Ze starých letopisů českých*, 62.

⁶⁹⁰ SEDLÁČEK III, 6.

nachází rozměrná třípatrová prosklená empora, která ovšem není umístěna hned při západním konci lodi, ale je vysunuta k východu a pod ní a za ní loď kaple ještě pokračuje. Loď je osvětlena z jihu dvěma velkými okny a jedním oknem ze severního nádvoří, které je umístěno za emporou. Povrch stěn je vytvořen z umělého mramoru a je členěn lizénovými rámci [9. 7, 9].

Chór kaple je otevřen vítězným obloukem, který je půlkruhově sklenut a v jeho vrcholu se nachází alianční znak Schwarzenberků a Lichtenštejnů. Úroveň podlahy v chóru je oproti lodi vyvýšena o tři stupně. Interiér chóru je plochostropý s výraznými fabiony a střed je zdoben symbolem trojice v oblacích. V ose chóru je v mělké nise umístěn edikulový oltář. V hlavním poli je zobrazena Assumpta a v nástavci nad oltářem je socha sv. Jiří na koni v boji s drakem. Jižní a severní stěna chóru je probrána obdélnými výklenky, z nichž jižní slouží jako sedile a v severním je vstup do přilehlého paláce. V horní partii severní stěny je umístěna hudební kruchta s varhanami. Chór je osvětlen dvěma okny z jihu, která jsou umístěny výše než v lodi. Povrch stěn je opět zdoben umělým mramorem a členěn je lizénovými rámci.

Interiér lodi dnes již nenese pozůstatky středověkého stavu a jen dimenze samotného prostoru mohou evokovat původní stav. O něco lépe se zachoval exteriér. Chór kaple je odsazen od lodi mírným ústupkem a okna v lodi a v chóru mají jinou podobu. Chórová okna jsou vysoká, štíhlá a jejich zasklení je umístěné na vnitřní straně stěny. Okna ven jsou tak opatřena rozevřenou špaletou s výraznými hrotitými záklenky. Spodní část oken je z jedné třetiny zazděna. Obě okna jsou rámována společným maltovým rámcem. Zatímco okna v lodi jsou nižší, nemají široce rozevřené špalety, jejich vrchol má podobu spíše protaženého oblouku než hrotitého záklenku, což je asi výsledkem mladšího zásahu. Nad levým oknem se totiž rýsuje výrazné zahrocení. Pod okny se nachází prudce zkosený bankál. Obě okna v lodi jsou rámována maltovými rámy a západní okno je částečně zakryté menší kaplí [9. 2-4].

Tento stav ovšem neodpovídá podobě kaple založené Petrem I. z Rožmberka. Stavebně historický průzkum ukázal, že chórová věž vznikla až na počátku husitských válek a torzo horní části věže se dendrochronologicky podařilo datovat do let 1424–1425. Dále při průzkumu omítek na jižním průčelí lodi kaple byl objeven původní sokl, který probíhal pod okny lodi, a v místě pravé špalety východního okna lodi bylo prokázáno šikmé nároží polygonu závěru [9. 20].⁶⁹¹ Původní kaple z první poloviny 14. století byla tedy podstatně kratší, její délka snad nepřesahovala 10 m a měla závěr založený na třech nebo pěti stranách oktogonu.

Zdivo chórové věže a lodi kaple nad zmíněným soklem by mělo být provázané, a mělo by tedy vzniknout současně. Ovšem nedestruktivní výzkum omítek nutně nemusel odhalit případnou spáru mezi lodí kaple a chórovou věží, stejně tak jak se nepodařil prokázat vztah mezi menší kaplí a lodí větší kaple. Sokl menší kaple je totiž provázan se starším fundamentem kaple ze 14. století a dendrologické datování poměrně vzdálené situace v patře nad kaplí, a to ještě na severní straně, tak nemůžeme vztáhnout na druhou menší kapli.

Druhá menší kaple je situována při jižním průčelí lodi kaple, a to v její západní části [9. 5]. Jde o nevelký obdélný prostor, který je sklenut síťovou klenbou milevského typu, která spočívá na jehlancových kružbových konzolách [9. 8, 10-12]. Profil žeber je klínový s vyžlabenými boky. Průniky žeber jsou zde provedeny podobně jako v Milevsku bez pochopení pražské předlohy a žebra jsou navzájem poměrně neuměle napojena [9. 13]. Ve vrcholu klenby se nacházejí dva terčové svorníky zdobené štítem s rožmberskou růží [9. 14]. Podoba konzol je tradiční a nijak se neodlišuje od těch, které se nalézají například v Třeboni, kde najdeme i stejný profil žebra.

⁶⁹¹ ŠNEJD / PAVLEC 2010, 87.

Podlaha je v této menší kapli o něco výše než v sousední velké kapli a dnes se při severní stěně nachází schodiště, kterým se vstupuje na barokní emporu. Schodiště je jistě mladší a pro prolomení vstupu na emporu bylo nutné odstranit jednu konzolu.

Kaple je osvětlena dvěma okny od jihu, která jsou umístěna asymetricky ke klenebním polím. Na středním pilíři mezi okny je konzola umístěná ve středu, ale konzoly po stranách jsou mimo kouty a dotýkají se téměř okenního ostění. Tato skutečnost by mohla ukazovat na změnu v plánu, kdy se z počátku nepočítalo se síťovou klenbou. Okna jsou hrotitá dělená středním prutem na dvě osy, které jsou zakončené jeptiškou a ve vrcholu se nachází trojlist vepsaný do kruhu a čtyřlist vepsaný do sférického čtverce. Kružby oken dosud obsahují vitráže, ve východním okně se nachází hlava Krista a v západním okně je ornamentální výplň [9. 15-16]. Vitráže ze samotných oken s námětem sv. Barbory a sv. Ondřeje byly v 19. století převezeny na Hlubokou.

Okna jsou na exteriéru umístěna ve výklenku, který je segmentově sklenut a uprostřed se nachází opěrný pilíř zakončený pultovou stříškou s okapníkem. Pilíř vyrůstá ze spodní části zdiva, které zde není zcela rovné a předstupuje před stěnu kaple. Nároží kaple je naproti tomu nesené na krakorcích, protože nároží je zaoblono. Oba okenní otvory jsou rámovány společným maltovým rámem [9. 5-6].

Datace této menší kaple je kladena do poměrně širokého období. V. Mencl kapli datoval až do 40. let 15. století a podobně i D. Menclová.⁶⁹² Šnejd a Pavelec pod dojmem datace kaplové věže do počátku husitských válek tuto kapli kladou do stejné stavební etapy,⁶⁹³ a to i přesto, že se nepodařilo prokázat vztah zdiva velké a menší kaple (navíc zmíněný trám je součástí zbytků helmice, jejíž vznik ani nemusí souviset s dolní částí zdiva věže). Naproti tomu J. Kuthan na základě uměleckohistorického rozboru kapli klade již do 90. let 14. století.⁶⁹⁴ Podobnost konzol se zmíněným klášterem v Třeboni i stejné profily žeber jsou v tomto směru více než výmluvné a lze dokonce uvažovat i o podílu stejné stavební huti jako v Třeboni. Podobný klenební vzorec nalezneme i v sakristii kostela sv. Víta v Krumlově, která je rovněž ještě předhusitská, nebo také v Boleticích. Tento vzorec byl poprvé použit Petrem Parléřem v průjezdu Staroměstské mostecké věže a následně se velmi rozšířil. Ve shodě s názorem J. Kuthana se domnívám, že tento prostor vznikl již na sklonku 14. století, snad v souvislosti s přenesením nadace kaple sv. Václava z Benešova nad Černou.⁶⁹⁵ V této době také máme zprávy o velmi intenzivním využívání kaple a nebylo by překvapující, kdy zde vznikl druhý menší sakrální prostor soukromého charakteru. O zasvěcení této druhé menší kaple a jejím využití v době vzniku bohužel nevíme nic podrobnějšího.

Pokud tedy shrneme stavební vývoj hradní kaple, tak před sebou máme poměrně složitý proces postupného narůstání a opakovaných přestaveb, na jejichž konci je současná podoba kaple. V nejstarší etapě byla kaple jednodušší, ukončená polygonálním závěrem, který dominoval hlavní přístupové cestě z druhého nádvoří. Kaple byla tehdy volně stojící a její umístění na jižní straně nebylo jistě náhodné, neboť kaple je zde nepřehlédnutelná. Po její jižní straně snad existovala drobná sakristie nebo nějaký jiný menší prostor, který byl na sklonku 14. století nahrazen druhou menší kaplí. Podoba kaple je v době vzniku v první polovině 14. století typická. Bohužel dnes již neznáme její architektonickou podobu a nemůžeme tak zhodnotit její výtvarný ráz.

Radikální změnu přinesl počátek husitských válek, kdy byla velká kaple rozsáhle přestavěna. Původní chór i boční zdivo lodě bylo strženo a vznikla zde nová chórová věž

⁶⁹² DVOŘÁK / MENCL 1948, 50-53; MENCL 1948, 147; MENCLOVÁ 1976, 259-262.

⁶⁹³ ŠNEJD / PAVLEC 2010, 87.

⁶⁹⁴ KUTHAN / ROYT 2010, 445-446.

⁶⁹⁵ LE IV, 462; Notizenblatt 1852, 359; UKB I, 128.

9. Český Krumlov

s bránou, tedy jde o variantu kaple, která je v Německu zvaná jako „Torturmkapelle“ a na našem území je velmi vzácná, vlastě v případě Čech jde o jedinou realizaci v době středověku. Nová chórová věž tedy nahradila v pohledu přicházejícího původní závěr kaple, ale je jisté, že šlo o obdobné a dokonce náročnější řešení téže myšlenky, která v sobě spojovala reprezentaci a také ochranu svatých v nejslabším místě obrany, kterým vždy byla brána.

10. Český Šternberk

zasvěcení:	neznámé
stavební typ:	palácová kaple
dispozice:	jednolodní kaple s polygonálním závěrem
datace:	poslední třetina 13. století
stavebník:	Šternberkové
stav:	částečně zachovaná

Dějiny objektu.⁶⁹⁶

Hrad byl založen příslušníky rodu Divišovců pozdějších Šternberků, kteří jsou doloženi v Posázaví již od 12. století a poprvé je hrad výslovně doložen k roku 1242, kdy je uveden v predikátu Zdeslava.⁶⁹⁷ Hrad vznikl bezpochyby jen krátce před tímto datem, protože Zdeslav ještě roku 1241 užívá predikátu z Chlumce.⁶⁹⁸ Následně se v držení hradu střídá početná řada příslušníků šternberského rodu a zvláště na počátku 14. století nejsou vlastnické poměry zcela jasné. Roku 1377 Albert ze Šternberka podal svoji polovinu hradu v manství Karlu IV.⁶⁹⁹

Hrad byl těžce poškozen za poděbradského obležení roku 1463 „*král se svými věrnými pány shromáždil vojsko a hned v týdně po sv. Jiří oblehl tyto hrady: Roudnice, Hradištko u Roudnice, Šternberk, Konopiště, Lešno, Kostelec na Sázavě ... pak dobyli a pobořili Šternberk na Sázavě*“. Obléhání vedl syn Jiřího z Poděbrad kníže Viktorín, ale před koncem obležení musel urychleně odtáhnout k Múnstrberku.⁷⁰⁰ Posádka hradu se vzdala asi někdy v srpnu. Hrad i šternberské panství král věnoval Burianu z Lípy, ale ten je vrátil a obdržel panství Želivského kláštera: „*Shledavše mnohé věrnosti a služby statečného Buriana z Lípy a na Lipnici, nejvyššího písaře desk zemských ... pomáhal při dobývání Šternberka, že jest velké náklady činil, a což jemu toho zboží Šternberského na nepřátelích našich dobytého mělo dostati na jeho díl, že jest nám dal. ...*“⁷⁰¹ Král Vladislav roku 1471 „*hrad zbořený Šternberk*“ a část panství zapsal Čenkovi z Kunštátu.⁷⁰² Roku 1479 se hrad vrátil do vlastnictví Petra ze Šternberka a roku 1490 byla polovina hradu zbavena manství.⁷⁰³ Teprve od této doby je možné počítat s obnovou hradu, která se protáhla až do přelomu 15. a 16. století. V majetku Šternberků hrad zůstal až do poloviny 18. století, ale již roku 1841 je zakoupen Zdeňkem ze Šternberka zpět a v majetku tohoto rodu je dodnes.

Kaple se po celou dobu středověku na hradě připomíná jen jednou a není známo její patrocínium. V 17. století na hradě sice vzniká kaple sv. Šebestiána, ale vztah ke starší kapli není znám. Roku 1408 jistý plebán Mikuláš z Měchnova přijal desátek ze dvou popluzí Měchnova⁷⁰⁴ od plebána z Vranova a za to slíbil, že podle starobylého zvyku bude konat služby na hradě a v kostele.⁷⁰⁵ Středověká kaple pravděpodobně zanikla již při poděbradském obležení hradu a nebyla již obnovena. Doba vzniku kaple je rovněž sporná, ale s ohledem na

⁶⁹⁶ Literatura: Soupis památek XXXV, 245-255; SEDLÁČEK XV, 75-84; LÍBAL 1959; HOMOLKA 1982, 102; KUTHAN 1994, 99-101; LÍBAL 1994, 75-88; DURDÍK 1999a, 106-109.

⁶⁹⁷ CDB IV/1, 75.

⁶⁹⁸ CDB IV/1, 68.

⁶⁹⁹ SEDLÁČEK XV, 76.

⁷⁰⁰ Ze starých letopisů, 194.

⁷⁰¹ BEZDĚKA 1860, 93.

⁷⁰² Zbytky register, 279.

⁷⁰³ SEDLÁČEK XV, 78.

⁷⁰⁴ Měchov se nachází mezi Divišovem a Šternovem, tedy nedaleko samotného hradu.

⁷⁰⁵ AJ VI, 345-346.

profilaci portálu vedoucího do kaple, který byl objeven při opravě hradu asi v 60. letech 20. století, lze se vznikem kaple počítat v poslední třetině 13. století.

Stavební rozbor:

Původní středověká kaple byla situována přibližně ve středu raně gotického paláce, a to v jeho prvním patře [10. 1]. Palác byl ovšem několikrát přestavěn a kaple byla přeměněna na obytnou místnost. Došlo také k menší změně výšky podlahy, která byla oproti středověku o něco snížena a především byla kaple přepatrována. Interiér kaple je dlouhý 7 m a je 5 m široký. Trojboký závěr kaple vystupuje z východní fasády paláce, kde se dnes projevuje jako rizalit [10. 2-3]. V přízemí je chór vynášen na zděném pilíři, který je přiložen ke starší hradbě, z čehož je zřejmé, že kaple vznikla v mladší etapě než obvodová hradba, ale vztah paláce, kaple a této starší hradby nelze bezpečně ověřit, takže není jisté, zda kaple byla vložena do již hotového paláce, který by patřil k nejstaršímu horizontu výstavby hradu, nebo zda kaple vznikla současně se stavbou nového paláce.⁷⁰⁶

Pravděpodobně při opravách paláce v 60. letech 20. století bylo nalezeno torzo ostění ústupkového portálu do kaple. Hrana portálu byla lemována zahroceným oblounem, který je zakončen úzkou stezkou a vzdáleně tak připomíná hruškovec, obloun je odsazen lištou a následuje poměrně hluboký výžlabek. Na vnější straně je obloun zakončen šikmou lištou, která je lemována dvojbokým zářezem [10. 4-5]. Nalezené reliкty portálu umožňují rekonstrukci vnějších rozměrů portálu, který byl široký 111–112 cm, archivolta byla vysoká 75 cm. O podobě ostění v hloubce profilace bohužel nevíme nic. Dokumentace z doby nálezu neexistuje a ani nevíme, kdy přesně byl portál objeven. Velikost nalezeného portálu velmi dobře odpovídá rozměrům tympanonu. Také použitý materiál – lehce načervenalá hrubší opuka, se zdá být tentýž. Portál zcela jistě vedl na pavlač, která běžela před západním průčelím paláce a spojovala jednotlivé místnosti. Kaple totiž asi přerušila nebo zkomplikovala vnitřní komunikaci paláce.

Tympanon se prokazatelně na hradě nacházel v druhé polovině 19. století, ale není zřejmé, kdy byl nalezen.⁷⁰⁷ Snad k tomu došlo na přelomu 40. a 50. let 19. století, kdy hrad procházel rozsáhlou obnovou. Až do roku 1923 byl tympanon vystaven v interiéru zámku a teprve tehdy byl opraven a osazen do jižní válcové věže, která byla změněna na kapli.

Oprava tympanonu byla dosti razantní, ale naštěstí se zachovaly fotografie a také odlitek tympanonu před opravou [10. 6-8]. Ve středu tympanonu se nachází trůnící korunovaná Marie s oděným Ježíškem. Zbytek tympanonu vyplňují listy vinného keře s hrozny, pod kterými se rýsuje orámování tympanonu. Obličej Marie, její pravá ruka, Ježíšek a i část draperie byla uražena a také listovní bylo poškozeno, ale ne v takové míře jako samotná socha. Datací tympanonu se nejpodrobněji zabýval J. Homolka, který jej datuje do poslední třetiny 13. století⁷⁰⁸ a k podobné dataci zachovaného portálu dochází i D. Líbal.⁷⁰⁹

Výtvarná kvalita portálu a také fakt, že právě zde se setkáváme pravděpodobně s nejstarší šlechtickou hradní kaplí v Čechách, dokládá vysoké ambice Šternberků. Ostatně i samotná dispozice hradu připomíná spíše královský hrad s obvodovou zástavbou než běžný šlechtický hrad. Podoba kaple umístěné v prvním patře paláce není v této době častá, ale není ojedinělá, zcela identickou situaci najdeme například v Jindřichově Hradci. Velikost kaple se hlásí ke středně velkým kaplím a odpovídá potřebám šlechtického hradu.

⁷⁰⁶ LÍBAL 1994, 76.

⁷⁰⁷ Před nálezem portálu panovaly jisté pochyby, zda tympanon vsutku pochází z hradu - KUTHAN 1994, 101. D. Líbal naproti tomu od počátku nepochyboval o původu tympanonu - LÍBAL 1959, 12.

⁷⁰⁸ HOMOLKA 1982, 102; Zde i odkaz na starší literaturu.

⁷⁰⁹ LÍBAL 1994, 78-79.

11. Děčín

zasvěcení:	sv. Jiří
stavební typ:	kaple adaptovaná z profánního sálu
dispozice	jednolodní kaple bez závěru
datace:	poprvé doložena 1413, snad již raně středověkého původu?
stavebník:	šlechta/panovník?
stav:	nezachovaná

Dějiny objektu:⁷¹⁰

Děčínský hrad vznikl ve 13. století na místě staršího hradiště. V nedávné době se dokonce podařilo v současné stavbě zámku identifikovat původní palác, který nejspíše vznikl v době pokročilé vlády Přemysla Otakara II. Za časů bezvládní, které nastalo po vymření Přemyslovců, hrad získali Vartemberkové, kteří jej vlastnili až do počátku 16. století. Roku 1534 získali hrad saští rytíři z Bünau, kteří na hradě podnikli řadu přestaveb. Roku 1628 Děčín přešel do majetku Thun-Hohenštejnů, kteří jej vlastnili až do roku 1932. Hrad byl 17. století znovu přestavěn a současnou podobu získal teprve při rozsáhlé přestavbě vedené od roku 1786 Jan Václavem Koschem.

Dnes již nedochovaná kaple sv. Jiří se poprvé připomíná roku 1413, kdy tehdejší vlastník Děčínského hradu Zikmund z Vartenberka, věnoval farnímu kostelu roční plat ve výši 7 kop grošů a to pod podmínkou, že děčínský farář nebo jím určený kaplan bude denně sloužit bohoslužby v kapli Děčínského hradu a o Vánocích, Velikonocích a na den sv. Jiří bude tato mše zpívána.⁷¹¹ Svěcení kaple se sice nepřipomíná, ale vzhledem k tomu, že právě na svátek sv. Jiří měla být sloužena slavnostní mše, je více než pravděpodobně, že kaple již tehdy byla zasvěcena sv. Jiřímu.⁷¹² Později se kaple připomíná k roku 1515. Z roku 1712 se zachoval krátký popis kaple od M. Vogta, který byl součástí popisu veduty (kaple má číslo 10): „*Die uralte ziemlich grosse dem heiligen Georgio zu ehren consecrirte Schloß Capelle / welche nach der alten Manier mit hohen Spitzen und Zierrathen versehen / und nebst andern Appertinentien allba der Anfang des alten Schlosses ist.*“ Tato veduta přímo vychází z o málo staršího, ale nedatovaného obrazu, kde je kaple v legendě zmíněna pod číslem 9 [11. 1].

Na základě zasvěcení sv. Jiří, které, jak prokázal J. Sláma, bylo pro kostely stojící na hradištích velmi časté,⁷¹³ byla M. Zápotockým a J. Smetanou vyslovena hypotéza o raně středověkém původu patrocinia,⁷¹⁴ které se snad mělo vázat na předpokládaný hradecký kostel. Děčín byl již od 10. století hradištěm a poprvé se připomíná roku 1128.⁷¹⁵ V polovině 13. století bylo hradiště přestavěno na kamenný hrad a roku 1283 se připomíná jako velmi pevná tvrz.⁷¹⁶ Zda rovněž tehdy byla součástí hradu kaple, nebo zde stále existoval onen předpokládaný raně středověký kostel, není jasné. Odpověď může přinést jedině archeologický výzkum, který by našel relikty sakrální stavby.

⁷¹⁰ Literatura: SEDLÁČEK XIV, 78-88; SMETANA 1985, 252-253; SLAVÍČKOVÁ 1991; DURDÍK 1999a, 109-111; VANĚK 2001, 3-14; ŠUMAN 2007; LISSEK 2012, 205-231.

⁷¹¹ VANĚK 2001, 5.

⁷¹² VANĚK 2001, 5.

⁷¹³ SLÁMA 1977, 277.

⁷¹⁴ ZÁPOTOCKÝ, 1977, 521; SMETANA 1985, 252-253.

⁷¹⁵ Pokračovatelé Kosmovi, 41.

⁷¹⁶ FRB II. 366; Pokračovatelé Kosmovi, 184.

Kaple byla situována v jižním paláci tzv. Horního hradu a zanikla při josefínském přestavbě zámku, kterou roku 1790 prováděl thunovský stavitel J. V. Kosch. Tehdy byla kaple přemístěna do severního křídla zámku. V současné době neregistrujeme žádné pozůstatky, které by bylo možné připsat kapli, a to i přes nejnovější objevy pozdně středověké architektury (ostění oken na severní i jižní fasádě) z doby krátce po roce 1500. V nedávné době se objevila poměrně bohatá ikonografie Děčínského hradu, která jej zobrazuje ve stavu před Koschovou přestavbou, ale ani na těchto obrazech není možné identifikovat žádnou architekturu, která by odpovídala kapli.

12. Dobříš / Vargač

zasvěcení: ?
 stavební typ: ?
 dispozice: ?
 datace: 14. století
 stavebník: Karel IV.?
 stav: nezachovaná

Dějiny objektu:⁷¹⁷

Hrad v Dobříš byl založen v první polovině 14. století, a to nejspíše ve 30. letech 14. století králem Janem Lucemburským nebo markrabětem Karlem IV. Hrad byl vybaven manským systémem a sloužil jako sídlo lovců. Později jsou zde doložené občasné návštěvy Karla IV. a Václava IV. Hrad zůstal v královských rukou až do husitských válek, kdy byl dán do zástavy pánům z Kolovrat. Jiří z Poděbrad sice hrad vykoupil, ale krátce na to byl opět zastaven. Na počátku 16. století byl hrad ve velmi špatné stavu a roku 1588 byl opraven. Hrad roku 1720 vyhořel a následně byl upraven na sýpku.⁷¹⁸

S kaplí se setkáváme v pramenech jen jednou, a to k roku 1386 kdy se připomíná jistý kněz Zaviš, kaplan na hradě Dobříš.⁷¹⁹ V současné době z hradu stojí především velký obdélný palác, který do nedávna sloužil jako sýpka. Kaple se nedochovala a není známa ani její zasvěcení.

⁷¹⁷ Literatura: SEDLÁČEK VI, 100-106; *Soupis památek XIII*, 23-24; DURDÍK 1999a, 113-114; KADLEC 2008.

⁷¹⁸ SEDLÁČEK VI, 100-106.

⁷¹⁹ LC III – IV, 179

13. Dolní Břežany

zasvěcení: ?
stavební typ: ?
dispozice: ?
datace: před rokem 1377
stavebník: ?
stav: nedochovaná

Dějiny objektu:⁷²⁰

Tvrz v Dolní Břežanech vznikla v první polovině 14. století a byla v majetku pražských měšťanů. Poprvé jsou Břežany doloženy k roku 1332.⁷²¹ Roku 1364 prodal Volfram Volfinus Břežany, dvůr zemědělský s tvrzí a ves Lhotu Zbraslavskému klášteru,⁷²² který je následně vlastnil a pronajímal až do počátku husitských válek. Za husitských válek byly Břežany uchváceny husity a následně byly roku 1436 zastaveny Zikmundem Bendovi z Nečtin.⁷²³ Majetek kláštera byl sice nakrátko vrácen, ale téměř ihned roku 1476 byly Břežany prodány Janovi Bendovi z Nečtin i s dalšími majetky za 3000 kop grošů.⁷²⁴ V držení tohoto rodu pak Břežany zůstaly až do počátku 16. století, kdy byly prodány Janovi staršímu z Valdštejna. Následně Břežany střídají majitele a jsou v této době přestavěny na renesanční zámek.

Kaple je na tvrzi doložena k roku 1377, kdy Pražský arcibiskup potvrdil úmluvu mezi Vítem farářem ve Zlatníkách a Matyášem zvaným Goldner měšťanem Starého města Pražského,⁷²⁵ který měl v pronájmu poplužní dvůr: „*Plebano ecclesie predicte solve pro et nomine decime debeat at teneatur dare at assignare cuiuslibet sine renitencia et contrdiccione, quodque eciam divina officia in capella sita ibidem in castro Brzezan poterint peragi et celebrari, ita tamen quod oblagia seu ofertorium, que in dicta capella obtinerent seu offerentur, plebano ecclesie predicte in Zlatnik sine dolo et fraude debeant dari pariter at assignario*“.⁷²⁶

Další písemné zprávy o kapli nejsou k dispozici a v současné době na zámečku neregistrujeme pozůstatky středověké hradní kaple. Stávající zámecká kaple sv. Máří Magdalény byla postavena až letech 1885–1887 podle návrhu architekta K. Rössnera.

⁷²⁰ Literatura: Soupis památek XXVIII, 5-11; SEDLÁČEK XV, 215-216; Encyklopedie českých tvrzí I, 125.

⁷²¹ RBM III, 738-739.

⁷²² Historický archiv XXIII, 131.

⁷²³ AČ II, 184; Historický archiv XXIII, 242.

⁷²⁴ Historický archiv XXIII, 261-262.

⁷²⁵ Matyáš zemřel někdy krátce před rokem 1386 a tohoto roku došlo k narovnání mezi dědici a klášterem - Historický archiv 23, 182.

⁷²⁶ Historický archiv XIII, 152; LE II, 138.

14. Drábské Světničky

- zasvěcení:** ?
stavební typ: skalní kaple
dispozice: jednolodní kaple
datace: první třetina 15. století
stavebník: ?
stav: relikt

Dějiny objektu:⁷²⁷

Hrad Drábské světničky se nachází nedaleko Mnichova hradiště na výrazné pískovcové skále, která je součástí skalního útvaru Mužský. Písemné zprávy o hradu mlčí po celou dobu jeho existence, ale archeologické nálezy kladou vznik hradu již do 13. století. Následně snad zanikl a byl znovu oživen za husitských válek, kdy získal současnou podobu. Za jeho vznikem snad stáli husitští hejtmani Bernart a Bartoš z Valečova, vlastníci nedalekého hradu Valečov, nebo někdo z jejich okruhu. Po skončení husitských válek hrad definitivně zanikl.

Stavební rozbor:

Drábské světničky patří k našim největším skalním hradům a na konci husitských válek zde vznikla řada do pískovce vytesaných převážně obytných světniček, z nichž jednu lze bezpochyby označit jako hradní kapli. Ta se nachází v nejchráněnějším severním pískovcovém skalním bloku, který byl jedním z pěti, na nichž stál hrad. Kaple byla vytesána při východním okraji skály a vstupovalo se do ní od západu chodbou vytesanou do skály. Lod' kaple je obdélná a má rozměry 7 x 3,65 m s delší stranou na ose sever – jih. Oltář je umístěn v obdélné nise při východní stěně kaple, takže kaple je orientováno přesně k východu. Při západní a částečně i jižní a východní stěně kapli obíhá kamenná lavice široká 40 – 50 cm. Oltářní nika je oproti úrovni terénu v lodi převýšená a k oltáři se vystupovalo po celkem pěti schodech, které jsou dnes již velmi ošlapány. Při východní stěně niky stojí oltářní menza široká 150 cm a za ní je prostor niky ještě obdélně vybrán o dalších 40 cm. Před oltářní menzou byly ještě další dva schody. Po levé straně oltáře, tj. v severní stěně niky, se nachází relikt výklenku, který lze interpretovat jak sanktuář.

Jižně od oltáře, v samotném jihovýchodním rohu kaple se nachází zhruba čtvercová převýšená platforma o rozměrech 1,15 x 1,20 m, která byla přístupná jedním schodem z prostoru oltářní niky. Jednalo se podle všeho o kazatelnu. Ve východní stěně nad touto platformou – kazatelnou je umístěna další ve skále vytesaná skříňka. Přímo pod kazatelnou, při jižní stěně kaple, se nachází krátká kamenná lavice o délce 110 cm, která sousedila se vstupem do kaple. Její západní okraj byl tvořen subtilním, a proto dnes již odlámaným pilířkem, do něhož byla vsazena konstrukce dřevěných dveří. Ta to lavice působí dojmem, že nebyla určena běžným věřícím, ale pro osobu výše postavenou, buďto pro kněze, kazatele nebo husitského hejtmana. Do kaple se vstupovalo z jihu dveřmi vysekanými ve skále, ale dělicí stěna mezi přístupovou chodbou a kaplí nebyla příliš široká a došlo tak k její destrukci, takže vstup má podobu amorfního otvoru. Lépe zachován zůstal jen východní okraj vstupu s již zmíněnou do skály vysekanou obdélnou drážkou pro dřevěnou dvevní konstrukci.

⁷²⁷ Literatura: MENCLOVÁ 1951-1952, 73-121; VOJÁČEK 1951-1952, 173-206; MENCLOVÁ 1976 II, 223; DURDÍK 1999a, 121-122; DURDÍK / SUŠICKÝ 2000, 16-18.

14. Drábské Světničky

Kaple byla původně celá vysekána v pískovcovém masivu, ale došlo k destrukci horních partií, takže je z větší části již otevřena. Původní skalní klenba se zachovala pouze v kratičkém úseku při jižním okraji kaple. Osvětlení kaple není zřejmé. Okno se snad nacházelo v oltářní nice nad oltářem.

Jižně od vstupní chodby kaple se nachází obytná místnost o rozměru 3 x 6 m, která byla vybavena dvěma krby v rozích při východní stěně. Tradičně je tato místnost interpretována jako obydlí kněze⁷²⁸ nebo jako sakristie,⁷²⁹ což ovšem nelze spolehlivě potvrdit. Tuto interpretaci navozuje blízkost u kaple, která by mohla mít i vliv na využití místnosti. Existence dvou krbů a zajímavě vedený vstup dvakrát zalomenou chodbou, která byla uzavřena dvěma dveřmi, ukazuje na obytnou funkci. Poměrně neobvyklá je péče o tepelný režim místnosti, který je na hradě poněkud nadstandardní, což ukazuje, že se nejednalo o sakristii, která většinou nebyla vytápěná, ale mohlo jít o obydlí kněze nebo i hejtmana.

Celkově je kaple v rámci Čech zcela mimořádná. Jednak se jedná téměř o jedinou středověkou hradní kapli vysekanou ve skále a také jde o jedinou husitskou kapli. Tomu odpovídá i zvláštní podoba kaple s vyvýšeným oltářem a kazatelnou, což odpovídá husitskému ritu s důrazem na kazatelství.

⁷²⁸ MENCLOVÁ 1976 II, 222.

⁷²⁹ DURDÍK 1999a, 122.

15. Dražice

zasvěcení:	?
stavební typ:	kaple umístěná ve věži
dispozice	obdélná kaple bez závěru
datace:	mezi lety 1333–1340
stavebník:	Jan IV. z Dražic
stav:	relikt

Dějiny objektu:⁷³⁰

Hrad v Dražicích založil v 60. letech 13. století Řehník z Litovic a již v roce 1264 jsou Dražice uváděny jako „castrum“. Stavba ale neprobíhala nijak rychle, Řehník stavbu do své smrti nedokončil a pokračování připadlo biskupu Janovi IV. z Dražic a jeho bratru Řehníkovi, kteří v letech 1302–1318 měli hrad dokončit, jak sděluje pamětní zápis z roku 1333 v rukopisu pocházejícím z roudnického kláštera.⁷³¹ Hrad v této době získal podobu běžného bergfritové hradu,⁷³² ale záhy byl jeho palác přestavěn jihofrancouzsky orientovaným mistrem Vilémem, nebo někým z jeho okruhu. Tento stavitel s dalšími třemi pomocníky byl roku 1333 pozván na stavbu mostu v Roudnici, který rozestavěl a vyškolil zde řadu místních kameníků.⁷³³ Tito kameníci si dobře osvojili jihofrancouzské tvarosloví a skloubili je s domácí tradicí. Se stavební činností Jana IV. z Dražic je tak spjata stavební huť, která výrazně vypadáva ze středoevropského prostředí a má zcela specifické, nezaměnitelné rysy.⁷³⁴ Palác dražického hradu byl v této době zvýšen, radikálně přestavěn a k jeho západní stěně byla přiložená hranolová věž, která v úrovni druhého patra obsahovala kapli. Zsvěcení kaple není známé a ani se kaple po dobu své existence nikdy nezmiňuje. Kaple byla pravděpodobně dodatečně podřízena kostelu v Dražicích. Někdy se uvádí, že kaple byla zsvěcena roku 1340 sv. Ludmile, ale jedná se o omyl, došlo totiž k záměně nadační listiny k dnešnímu dražickému kostelu sv. Martina, původně zsvěcenému sv. Ludmile, který se nachází nedaleko hradu.

V majetku dražického rodu se hrad udržel až do 90. let 14. století, kdy jej získal Petr z Vartemberka a z Kostí, a po jeho smrti hrad přechází na Aleše Škopka z Dubé, který měl za ženu dceru Petra z Vartemberka. V majetku Aleše, který roku 1421 přestoupil na stranu pod obojí, byl hrad až do 20. let 15. století, kdy byly Dražice dobyty a vypáleny katolickým vojskem. Roku 1433 ke kostelu v Dražicích podávají faráře vladykové Jindřich a Jan seděním na Dražicích.⁷³⁵ Následně hrad i panství přešly do rukou císaře Zikmunda, a to jako odúmrti po Aleši Škopkovi z Dubé. V 15. století hrad často střídá majitele, až roku 1512 hrad získal Bedřich z Donína, který mezi lety 1525–1527 přesídlil do nedalekých Benátek nad Jizerou. Hrad následně rychle zchátral a již roku 1599 se připomíná „hrad pustý Dražice“. Později byl areál hradu využíván k hospodářským účelům, roku 1679 se hrad popisuje takto: „dvůr v Dražicích ... se sýpkou, jakož i se starým zámečkem před dvorem ležícím“.⁷³⁶

⁷³⁰ Literatura: Soupis památek XXI, 65; SEDLÁČEK X, 236-246; PAPÍK 1972; MENCLOVÁ 1976 I, 35-46; DURDÍK / FROLÍK 1993, 225-237; DURDÍK 1999a, 122-125; DURDÍK / SUŠICKÝ 2000, 19-21; RAZÍM 2004, 67-78.

⁷³¹ NEUWIRTH 1893, 608-609.

⁷³² MENCLOVÁ 1976 I, 136-138.

⁷³³ František Pražský, 86.

⁷³⁴ K činnosti jihofrancouzské huti Jana IV. z Dražic: MENCL 1941, 101-122; PAPÍK 1972; DURDÍK / FROLÍK 1993, 225-237; KOTYZA / KOPIČKA 2009, 43-89.

⁷³⁵ LC VIII – X, 188.

⁷³⁶ SEDLÁČEK X, 242.

Stavební rozbor:

Kaple je situována v druhém podlaží věže přiložené k jižní straně obdélného paláce [15. 1]. Při stávající situaci i na základě historické ikonografie je zřejmé, že věž přesahovala palác jen mírně. Umístění kaple odpovídá hlavnímu obytnému patru paláce, které bylo výtvarně velmi náročné. Vzhledem ke stavu zachování není zřejmá půdorysná dispozice této úrovně, z kaple samotné se zachovala jen východní stěna a krátké úseky zdí vedoucí k západu, půdorys kaple je možné rekonstruovat na základě zachovaného přízemí věže. Naproti tomu z paláce se zachoval jen relativně krátký úsek jižní stěny s jednou příčnou zdí. V přízemí byl palác dvoutraktový a každý trakt byl členěn na tři nestejně velké prostory. V úrovni druhého patra byla jedna tato příčka jistě vynechána – dostala by se totiž do kolize s portálem vedoucím do kaple - tím pravděpodobně vznikl hlavní sál, který byl plochostropý. Z tohoto sálu vedl již zmíněný portál do kaple. Kaple měla mírně obdélný půdorys o rozměrech zhruba 2,8 – 3 m a byla klenutá křížovou žebrovou klenbou. Osvětlení kaple bylo zajištěno velkým hrotitým oknem v jižní stěně kaple [15. 5]. Okno bylo umístěno v hluboké nice, která sloužila k umístění oltářní menzy, a okno bylo zakončeno trojlístem, což bylo patrné ještě v nedávné době. D. Menclová rovněž uvádí stopy po zamřížování, které dnes již nejsou patrné.⁷³⁷ Další hrotité okno zakončené trojlístem se nacházelo ve východní stěně kaple a lze předpokládat, že analogicky byla řešena i západní stěna kaple [15. 3]. K vybavení kaple patří i obdélný trojlístem zakončený sanktuář, který se nacházel při oltáři [15. 6].

Východní stěna kaple dosud nese velmi dobře zachované zbytky interiérové dvouvrstvé omítky, zachováno je také přízvední žebro klenby, patrné jsou reliкty koutových konzol a částečně se zachovaly i náběhy diagonálních žeber [15. 3, 7]. Vzhledem ke stavu kamene, který se v posledních několika málo desetiletích výrazně zhoršil, došlo k zániku povrchu a články získaly poněkud amorfní tvar. Žebra snad měla hruškový profil a konzoly mohly být jehlancové.

Portál kaple byl otočen do sousední profánní místnosti. Současný stav je opět velmi žalostný, ale jeho podoba je naštěstí známá z díla manželů Menclových. Portál byl vysoký a měl velmi bohatou lineární profilaci, která střídala oblé pruty a hruškovce oddělené výžlabky, jež vyrůstaly z drobných polygonálních soklů spočívajících na šikmé ploše trnože. Čelní stěny soklů splývaly s plochou trnože.⁷³⁸ Po stranách byl portál flankován fiálami a pravděpodobně byl zakončen dnes již nezachovaným tympanonem [15. 8].

Dražická kaple se řadí k početné skupině malých palácových kaplí, ale celkové provedení je v Čechách ojedinělé. Většina těchto kaplí je otevřena vítězným obloukem do sousedního profánního sálu, dražická kaple je naproti tomu opatřena monumentální portálem. Rovněž nezvyklé je její umístění v menší věži přiložené k fasádě paláce, která jak se zdá byla vytvořena především pro kapli. Přízemí věže totiž obsahuje pec teplovzdušného vytápění, v prvním patře byla potměňlá valeně klenutá místnost a podobně nejasného účelu je i patro nad kaplí, které mělo obytný charakter. Je tedy zřejmé, že se jednalo především o kaplovou věž. Celková podoba nemá ve střední Evropě přímé analogie, ale podobné kaple se nacházejí v jižní Francii a dražická kaplová věž se velmi podobá současně budované věži sv. Jana v avignonském papežském paláci.

⁷³⁷ MENCLOVÁ 1976 II, 41.

⁷³⁸ MENCLOVÁ 1976 II, 40; MENCL 1960, 125.

16. Egerberk

zasvěcení: ?
stavební typ: kaple otevřená do profánního sálu
dispozice arkýřová kaple
datace: přelom 80. a 90. let 14. století
stavebník: Jindřich Šopek z Dubé
stav: částečně zachovaná

Dějiny objektu:⁷³⁹

Egerberk vznikl pravděpodobně již ve 13. století.⁷⁴⁰ Poprvé se jméno hradu objevuje v predikátu Viléma z Egerberka roku 1317. Poté je hrad v majetku pánů z Egerberku až do poloviny století, kdy jej získali Šumburkové. Roku 1384 hrad získal nejvyšší hofmistr Jindřich Šopek z Dubé a ten následně nechá hrad přestavět. Po smrti Jindřicha roku 1395 hrad zdědili synové Aleš a Jindřich, kteří jej mezi léty 1405 a 1410 prodali Mikuláši Augustinu z Prahy. Ten se po hradě psal v letech 1411 a 1412, ale následujícího roku hrad prodal Vendovi z Ilburka a sám přesídlil na Okoř. Egerberk pak střídal majitele a v druhé polovině 16. století se hrad stal rodovým sídlem pánů z Egerberka. Jako rodové sídlo byl hrad nahrazen v 16. století stavbou zámku Felixpurk a začal pozvolna chátrat.⁷⁴¹

Kaple není písemně doložena a ani není známo její zasvěcení.

Stavební rozbor:

Hrad byl vystavěný na výrazném kopci nedaleko Klášterce nad Ohří a jeho původní nenáročná dispozice byla výrazně změněna razantní přestavbou z konce 14. století, během které zde vznikla i drobná arkýřová kaple, a další stavební úpravy registrujeme i v 15. století. Z původního hradu se částečně zachovala hradba v čelní části hradu. Protáhlé jádro hradu tvořily dva proti sobě stojící paláce, přičemž první v jihozápadním nároží byl vestavěn do starší obloukem vedené plášťové zdi a měl tak oblé čelo. Druhý palác byl již postavený zcela nově, měl pravidelný obdélný půdorys a ve spodní úrovni byl vybaven branou do nádvoří [16. 1]. Palácová křídla byla spojena hradbou, z části ještě ze starší etapy a na severozápadě byla k hradbě přistavena drobná polygonální věžice.

Nejlépe zachovanou stavbou pocházející z doby Václava IV. je plochostropý severovýchodní palác, který se již na první pohled hlásí k dvorskému okruhu Václava IV.⁷⁴² V druhém patře paláce se nacházelo hlavní obytné patro, které bylo děleno příčkou na dvě nestejně velké místnosti, větší místnost byla vybavena drobnou arkýřovou kaplí, která byla obsažena z větší části v síle mohutné severovýchodní zdi [16. 2]. Ven kaple vystupovala dnes již zaniklým drobným snad dvoubokým arkýřem,⁷⁴³ který byl krytý zděnou helmicí [16. 4]. Kaple byla klenutá jedním polem křížové klenby a jedním polem s pěti žebry [16. 5]. Drobná žebra s vyžlabenými hranami vybíhají ze svazkových patek přímo ze zdi a svírají drobný svorník. Ukončení žeber v arkýři a při vítězném oblouku není zachované, ale lze

⁷³⁹ Literatura: Podrobněji k hradu: BERNAU 1879, 42-50; BERNAU 1881 191-204; SEDLÁČEK XIV 70-76; MENCLOVÁ 1976 II, 146-150; HEFNER 1994, 28-32, 60-65, 92-97; DURDÍK 1999a, 129-130; HEBER 2006, 71-86; HEFNER 2011, 1-4.

⁷⁴⁰ A. Sedláček se domnívá, že hrad založil Odolen z Chýše. SEDLÁČEK XIV, 72.

⁷⁴¹ SEDLÁČEK XIV, 72.

⁷⁴² MENCLOVÁ 1976 II, 146-150.

⁷⁴³ Části zachovaných klenebních kápí ukazují, že arkýř nemohl být trojboký.

předpokládat, že se zasekávala přímo do zdi. Kápě klenby byly vyžděny z cihel. Stav arkýře se za posledních sto let výrazně nezměnil, jak ukazuje kresba publikovaná Bernauem, ale přiložená půdorysná rekonstrukce poněkud přehlédla zbytky arkýře.⁷⁴⁴ Za pozornost stojí zachycená základová deska, nebo její zbytky, které již zcela zanikly.

Datace kaple spadá do doby vzniku paláce, jehož je součástí. Palác i kaple vykazují řadu typických znaků pro dobu Václava IV. a jejich vznik je tak spojován s Jindřichem Šopkem z Dubé, který patřil k milcům Václava IV. Kaple se hlásí k početné skupině drobných palácových kaplí, které byly otevřeny do profánního prostoru. Poměrně zajímavé je dvouboké řešení arkýře, které má paralelu v podobě závěru kaple na Zbirohu.

⁷⁴⁴ BERNAU 1881, 197.

17. Falknštejn

- zasvěcení:** ?
stavební typ: skalní kaple
dispozice jednolodní kaple s půlkruhovou apsidou
datace: konec 14. nebo první polovina 15. století?
stavebník: ?
stav: částečně dochovaná

Dějiny objektu:⁷⁴⁵

Archeologické nálezy datují vznik hradu do první poloviny 14. století. Písemně je hrad doložen až v letech 1395-1396, kdy se zde připomíná purkrabí Hakokár, který byl současně purkrabím na nedalekém Šarfenštejně u Františkova.⁷⁴⁶ V této době hrad vlastnili páni z Dubé. Zdá se, že hrad vždy patřil k jinému panství. Z počátku to byl Šarfenštejn a později Kamenice. Roku 1428 hrad koupil Zikmund z Vartenberka. Roku 1444 byl hrad obléhán a naposledy se připomíná roku 1457.

Kaple není v písemných pramenech zmíněna.

Stavební rozbor

Hrad byl založen na plochem skalním suku. Předhradí se nacházelo přímo u paty skály a přístupová cesta byla vedena skalní rozsedinou. Na hlavní plošině se nacházela obytná dřevěná budova s přízemím zasekaným od skály, které obsahovalo obdélné okno s bočními sedátky v okenní nise.⁷⁴⁷ V těsném sousedství této hlavní obytné budovy je i relikv obdélné do skály zahloubené místnosti o rozměrech 7,9 x 4,2 m, která je na východě otevřena do oblé niky široké 2,8 m a hluboké 1,6 m [17. 1-2]. Ve středu této niky se nachází pískovcový blok, který je možné interpretovat jako zbytek oltáře [17. 3]. Nad tímto blokem jsou patrné zbytky okna vysekaného do skály.

Tento prostor je v dosavadní literatuře vcelku shodně považován za kapli⁷⁴⁸ a tato interpretace je oprávněná, ale vzbuzuje jisté otázky. Z několika málo zmínek o hradě i z celkové podoby hradu je totiž zřejmé, že nešlo o prvořadý rezidenční objekt, byť v rámci skalních hradů patřil k těm lepším. Teprve na počátku husitských válek zde sídlil Jindřich Berka z Dubé, takže je poněkud překvapující, že se zde setkáváme s kaplí. Klade se tedy oprávněná otázka, zda je kaple vsutku již středověká nebo zda šlo o mladší poustevnu, které se na opuštěných hradech velmi často vyskytují. Bohužel, povrch kaple je značně poškozen erozí a nelze tak podle způsobu opracování povrchu určit stáří.

V případě, že by kaple byla již středověká, tak lze její vznik čistě hypoteticky klást do závěrečného období existence hradu, tedy do sklonku 14. nebo do první poloviny 15. století. Každopádně jde o velmi zajímavou lokalitu a vedle Drábských světniček se jedná o jednu z málo kaplí vysekaných do skály.

⁷⁴⁵ Literatura: SEDLÁČEK XIV, 295; NĚMEČEK / KLOS 1978, 40; DURDÍK 1999a, 132; 73-88; VANĚK 2004, 73-88; GABRIEL / PANÁČEK / PODROUŽEK 2011, 358-361.

⁷⁴⁶ SEDLÁČEK XIV, 296

⁷⁴⁷ GABRIEL / PANÁČEK / PODROUŽEK 2011, 358-361.

⁷⁴⁸ SEDLÁČEK XIV, 295; NĚMEČEK / KLOS 1978, 40; DURDÍK 1999, 132; GABRIEL / PANÁČEK / PODROUŽEK 2011, 361.

18. Hasištejn

- zasvěcení:** ?
stavební typ: kaplová věž
dispozice: jednolodní kaple s obdélným závěrem
datace: konec první třetiny 14. století
stavebník: Jan Lucemburský / Fridrich ze Šumburku?
stav: zachovalá

Dějiny objektu:⁷⁴⁹

Hrad se v písemných pramenech poprvé připomíná v polovině 14. století. Hned poprvé je to v *Majestas Carolina*, kde je hrad uveden jako podmíněně zcizitelný,⁷⁵⁰ ale současně roku 1348 měl být již v držení Fridricha ze Šumburku,⁷⁵¹ který se po něm několikrát psal ještě roku 1350 a krátce na to zemřel.⁷⁵² Roku 1351 byl hrad darován v léno Fridrichovi a Bernhardovi ze Šumburku, pánům na Hasištejně.⁷⁵³ Z faktu, že v této lenní listině se bratři již píší jako páni na Hasištejně, je zřejmé, že hrad byl v lenním vlastnictví již jejich otce. Dále je v registrech papežských desátků k roku 1352 uvedena „*kaple na Hasištejně*“.⁷⁵⁴ Hrad zůstal královským lénem až do počátku 17. století a s každou změnou majitele byla obnovována lenní smlouva.⁷⁵⁵

V dosavadní literatuře je vznik hradu datován poměrně široce, a to v rozpětí více jak sta let. F. A. Heber a starší německá vlastivěda předpokládá vznik hradu dokonce již za Přemysla Otakara I., následně hrad měl být zastaven Václavem II. pánům ze Šumburka.⁷⁵⁶ F. Bernau a A. Sedláček hledají vznik hradu již střízlivěji v pozdní době vlády Jana Lucemburského,⁷⁵⁷ a to především na základě písemných zpráv z konce 40. a počátku 50. let 14. století, kdy se hrad objeví v několika pramenech.

Naproti tomu D. Menclová se domnívala, že hrad je starší a pochází již z doby Václava II. Svě datování odvodila z představy, že Jan Lucemburský téměř nestavěl hrady a vzhledem k tomu, že hrad je uváděn v *Majestas Carolina* jako královský, tak muselo nutně jít o stavbu Václava II. Svě připsání opřela o slohovou komparaci architektonických článků z hradní kaple, zvláště konzol a ambitu kláštera v Oseku a došla k datování mezi léta 1300 – 1310.⁷⁵⁸ Tato komparace je sice legitimní, ale úskalí představuje jednak to, že klášterní ambit v Oseku nebyl spolehlivě datován a navíc toto srovnání není ani přesvědčivé. Tezi o vzniku hradu v době Václava II. později přijme i další literatura,⁷⁵⁹ T. Durdík⁷⁶⁰ a D. Líbal,

⁷⁴⁹ Literatura: MIKOWEC 1865, 2-14; BERNAU 1893; JENTSCHER 1895; HASSENSTEIN 1904; SCHMIDT 1908; SEDLÁČEK XIV, 130-138; MENCLOVÁ 1966; MENCLOVÁ 1969b; LÍBAL / ZAHRADNÍK / LIŠKOVÁ 1984; DURDÍK 1999a, 150-152; PACHNER 2009, 205-207; ZÁRUBA 2012, 287-304.

⁷⁵⁰ AČ III, 88.

⁷⁵¹ BERNAU 1893, 50-51 cituje dle rukopisu C. A. Tobiase, *Regesten des Hauses Schönburg* (první díl vyšel tiskem v roce 1865 pod názvem *Regesten des Hauses Schönburg vom urkundlichen Auftreten desselben bis zum Jahre 1326*): Markrabě Fridrich Míšeňský propůjčuje Fridrichovi ze Šumburka, pánu na Hasištejně, za vykonané služby město Geithain s právem mince a všemi právy na doživotí.

⁷⁵² BERNAU 1893, 51-52 cituje dle drážďanského archivu listiny číslo 3241, 3245, 3416, 3427.

⁷⁵³ BERNAU 1893, 52, 208; dle opisu v archivu Českého muzea v Praze.

⁷⁵⁴ *Registra decimarum papalium*, 69.

⁷⁵⁵ K dějinám hradu podrobněji Bernau 1893, 40 a následující; Sedláček XIV, 130-138.

⁷⁵⁶ HEBER 2006, 118; JENTSCHER 1912, 23; podobně i HASSENSTEIN, 1904, 11.

⁷⁵⁷ BERNAU 1893, 43-44, 48; Sedláček XIV, 130.

⁷⁵⁸ MENCLOVÁ 1976I, 345-346.

⁷⁵⁹ ANDĚL a kolektiv 1984, 129.

⁷⁶⁰ DURDÍK 1999a, 150; Durdík 2003, 105-109.

ale s tím, že by kaple mohla být o něco mladší.⁷⁶¹ V zásadě nereflektovaný zůstal další text D. Menclové, kde je hrad datován na základě týchž argumentů do 20. let 14. století a za stavebníka je považován Fridrich ze Šumberka, který jej měl vybudovat pro krále. D. Menclová zvažuje, že hrad vznikl podobně jako Střekov, Kyšperk a patrně i Krupka v souvislosti s opevnováním severozápadní hranice.⁷⁶² V Uměleckých památkách Čech I, hrad taktéž není spojován s Václavem II. a kaple je kladena do 30. – 40. let 14. století.⁷⁶³ Z novějších historiků v otázce vzniku hradu asi nejdále zašel T. Velímský, který zvažuje, zda hrad nezaložil již Boreš z Rýzmburka a teprve konfiskací po jeho popravě v roce 1278 hrad i panství měl získat panovník. Téměř ihned po smrti Václava III. se panství a hradu měli zmocnit Šumberkové.⁷⁶⁴

Kaple na Hasištejně se v konfirmačních ani v erekčních knihách nepřipomíná, byla totiž založena před vznikem těchto knih. Poměrně překvapivě se s kaplí na Hasištejně setkáme v registrech papežských desátek, kde je uvedena jako „*Capella in Hasnstayn*“, která je v letech 1352, 1369, 1384, 1385 a 1399 označena jako „*pauper*“, tedy jako chudá a neplatil se z ní žádný desátek. Teprve roku 1404 byly odvedeny 3 groše.⁷⁶⁵ Tento údaj s hradní kaplí ztotožnil již F. Bernau a následně i A. Sedláček.

Stavební rozbor

Kaple je vložena do hranolového poměrně vysokého objektu a zabírá jeho spodní část. Nad kaplí se ještě nacházelo další patro, které bylo dvouprostorové a jistě bylo profánní, ale není zřejmé, k čemu sloužilo. Šlo tedy o kaplovou věž [18. 1]. Obdélná kaplová věž je zavázána do průběhu východní obvodové hradby jádra hradu, a to tak, že chór kaple vystupoval 1,2 m před linií hradby. S hradbou je kaplová věž provázána a vznikla tak současně s ní, což je velmi důležitý moment, který umožňuje přenést dataci kaplové věže i na nejstarší etapu hradu.⁷⁶⁶ Kromě zapojení do hradby byla kaplová věž volně stojící a byla založena na severním konci skály, na níž je vystavěna i hranolová obytná věž, která nahradila palác. Teprve mladší stavební etapy obklopily kapli obytnou zástavbou, nejdříve to bylo na jihu a poté i na severu. Jako stavební materiál byl použit lomový kámen a hrany věže byly armovány pískovcovými kvádry, které se zachovaly jen na západní straně. Na východní straně došlo asi k jejich vypadání a hrany byly v 19. století dodatečně dozděny.

Kaplová věž má délku 11,5 m a široká je 7 m. Interiér kaple je obdélný o délce 8,2 m a šířce 3,9 m. Kaple je rozdělena vítězným obloukem na obdélný chór a loď. Chór i loď byly stejně široké (dnes je chór o několik málo centimetrů užší, a to vzhledem k tomu, že v chóru se stále nacházejí omítky, zatím co loď je dnes již bez omítek). Délka lodi je 5,35 m a chór je hluboký 2,42 m [18. 4].

Vítězný oblouk je hrotitý o šířce 44 cm a je vytvořen z tesaných kvádrů, které mají okosené hrany. Tato prostá profilace vyrůstá z jednoduchého hranolového soklu a plynule přechází i do oblouku [18. 9]. Ve stěně nad vítězným obloukem, která pokračovala do horního patra, se nachází segmentový vylehčovací oblouk.

Chór i loď kaple byly zaklenuty jedním polem křížové žebrové klenby, která spočívala na štíhlých jehlancových kružbových konzolách [18. 6, 8]. Žebra jsou poměrně subtilní a mají

⁷⁶¹ LÍBAL 2001, 94.

⁷⁶² MENCLOVÁ 1969, 5-6.

⁷⁶³ UPČ I, 362.

⁷⁶⁴ VELÍMSKÝ 2002, 105-106;

⁷⁶⁵ Registra decimarum papalium, 69.

⁷⁶⁶ D. Líbal naznačuje možnost mladšího původu kaple a dodatečného zapojení do hradební zdi (LÍBAL 2001, 94), což je ale v rozporu se skutečností.

klínový profil s vyžlabenými stěnami. Ve vrcholu klenby žebra vynášejí terčový svorník [18. 7]. Vyžlabení přecházelo z žeber i na bok svorníku, na jehož čelo je přiložen plochý disk se zaoblenou hranou, který je zdoben dvanácti laločnou rosetou. D. Menclová sice uvádí, že klenba byla nově sestavena v 19. století, ale jde o zjevný omyl. Interiér kaple je zobrazen roku 1843 jako stojící i se svorníkem a k opravám kaple mělo dojít teprve mezi lety 1891–1892. Na základě této mylné informace pak i D. Líbal uvádí, že svorník vznikl až v 19. století.⁷⁶⁷ Chor je osvětlen hrotitým oknem ve východní stěně kaple, ale profilace je jistě mladší a pochází již ze zmíněné opravy v 19. století. Na vyobrazení z roku 1843 je zde patrný hrotitý otvor, který jde až k zemi. F. A. Heber uvádí o kapli toto: „V roce 1800 byla poměrně zachovalá a ještě jsme zde mohli spatřit část kazatelny, neměla však již oltář. Nyní leží úplně v troskách a pouze ozdobná gotická žebrová klenba a ještě viditelný chórový stupeň podávají svědectví o původním určení tohoto místa“.⁷⁶⁸ Současná oltářní menza je až z 19. století a stejného stáří jsou i omítky v chóru.

Klenba v lodi je dnes zřícená, ale při vítězném oblouku jsou patrné reliкty původních žeberných náběhů a konzol. Lépe je zachovaný pravý jižní náběh, který si jako jediný uchoval profil žebra [18. 13]. Obdobné reliкty konzol jsou na opačné západní straně nahrazené novodobými „kopiemi“. Všechny konzoly jsou dnes destruované, ale na vyobrazení interiéru kaple z roku 1843 je pravá konzola ještě patrná a zjevně byla stejného typu jako konzoly v chóru [18. 16]. Na jižní stěně je také patrný ústupek v šíři zdi, který byl určen k dosednutí klenby.

Kaple byla přístupná od západu dnes již nezachovaným portálem, současná podoba vstupu je výsledkem opravy v 19. století, kdy byla větší část západní stěny nově vyzděna a to s druhotným použitím pozdně gotických žeber, které asi pocházely z budovy sousedící severně s kaplí. Horní části západní stěny se nezachovaly, ale na Wachsmannově dřevorytu z roku 1869⁷⁶⁹ je zakreslen zbytek záklenku okna, rytina ovšem není příliš věrná [18. 17].

V západní části kaple jsou patrné pozůstatky empory, která byla vynášena na zděném oblouku. Otisk po empoře je dosud dobře patrný na jižní stěně lodi, kde se zachovaly částečně původní omítky ve dvou vrstvách [18. 10]. Zatímco starší omítka je patrná i pod emporou, tak svrchní mladší jasně vymezuje délku empory. Také vpravo od portálu na západní stěně je patrný krátký úsek ústupku v síle zdiva určený k osazení valené klenby empory [18. 14]. Tato zděná empora tedy není mladší, jak uvádí D. Menclová a je jistě původní součástí kaple, byť byla realizována v následné mikroetapě, jak na to ukazují zbytky omítky na jižní stěně.

Empora byla přístupná schodištěm v šíři jižní stěny, které je dosud velmi dobře dochované. Chodba schodiště je klenutá segmentovými klenbičkami a najdeme zde zachované stupnice [18. 11]. V okolí horního i dolního vstupu na schodiště je patrný otisk po vypadaném ostění. D. Meclová sice uvádí, že schodiště bylo proraženo dodatečně,⁷⁷⁰ ale v současné době je zjevné, že tomu tak není. Ložné spáry lomového zdiva totiž plynule přecházejí do míst schodiště, kde se směrem k západu zvedají a vytvářejí anomálie ve struktuře zdiva, které jsou způsobeny reakcí na stavbu schodiště, ale v žádném případě nejde o druhotné zazdívkky.

Další schodiště v šíři stěny vede z empory do horního patra [18. 12]. Vstup na schodiště je situován poměrně vysoko nad úroveň podlahy empory a v případě, že by portál měl být dostupný z empory, tak by se evidentně dostal konfliktu s náběhem klenby v jihozápadním koutě. Relikt konzoly se totiž nachází těsně nad úroveň podlahy na empoře a klenební kápě by jistě zakryla celý vstup, což znemožňuje přímé vedení vstupu na emporu. Je tedy pravděpodobné, že chodba ústila do prostoru za klenbou, aby se tak vyhnula staticky

⁷⁶⁷ LÍBAL 2001, 94.

⁷⁶⁸ HEBER 2006, 130.

⁷⁶⁹ Otištěno ve Světozoru III 1869/26, 216.

⁷⁷⁰ MENCLOVÁ 1969b, 9.

exponovanému nároží. K portálu se snad vstupovalo otvorem v kápi klenby. Na spodním konci schodiště nad podestou je dosud dochován kamenný portálek s jednoduchým ostěním.

Důkazem pro dodatečné vložení schodiště mělo být zesílení jižní zdi přízdívkou, které je patrné na jižním vnějším líci jižní stěny kaple, v podobě destrukce části přízdívky [18. 15]. Při bližším pohledu je ale zřejmé, že celá situace vznikla asi krátce po založení kaple. Zdá se, že jižní stěna se v průběhu stavby ukázala být slabá pro schodiště, což bylo vyřešeno tím, že stěna v místě schodiště byla vypouklá a předstupuje před původní zamýšlený líc. Horní část schodiště je vynášena na plochých kamenech a vzniklý rozdíl v průběhu líce byl dodatečně dozděn tenkou přízdívkou. V horních partiích je zřejmé, že zdivo kaplové věže je provázené s obvodovou hrabou.

Severní stěna kaple neobsahuje žádné podstatné detaily a je ve středu horní části také destruována, pravděpodobně se zde nacházelo okno, které osvětlovalo loď kaple. Vnější strana severní stěny a severozápadní nároží je vzepřeno opěrákem a opěrnou zdí z 19. století.

V případě horního patra nad kaplí musíme konstatovat, že kromě jeho dvoudílného upořádání nevíme o jeho podobě téměř nic. Nevíme, jak byl tento prostor přístupný, jak byly řešeny podlahy a neznámý je jeho i jeho účel. Schodiště, které stoupalo z empory, totiž neústí do této úrovně, ale nejspíše vedlo až na hradební ochoz, nebo pravděpodobněji do svrchního patra věže, které asi mělo obraný charakter.

Stylové zařazení kaple, tak jak jej předložila D. Mecnlová ve své knize České hrady z roku 1972, není zcela jednoznačné. D. Mecnlová si byla vědoma relativnosti datování oseckého kláštera a později svou dataci v krátké monografii o Hasištejně upravila, brožura sice vyšla již roku 1969,⁷⁷¹ ale obsah je novější než v knize z roku 1972. Text této knihy byl totiž připravován již od 40. let.

Užití jehlancových kružbových konzol, se kterými se setkáme v kapli na Hasištejně, totiž není nutně vyhrazeno jen počátku 14. století, ale celé první polovině 14. století, přičemž kružbové konzoly se používají po celé 14. století až do husitských válek.⁷⁷² Srovnání s podobou ambitu kláštera v Oseku je v základu správné, ale problematická je jednak datace tohoto ambitu do doby kolem roku 1300,⁷⁷³ ale i samotná podoba srovnávaného materiálu. Ve skutečnosti se kružbové konzoly v Oseku nacházejí jen ve studničním stavení, které je považováno za nejmladší část oseckého ambitu.⁷⁷⁴ Navíc mají kružbové konzoly v oseckém studničním stavení archaičtější ráz než ty, které nalézáme na Hasištejně. Základní tvar obráceného jehlance, jehož boky jsou členěny slepými kružbami, je sice stejný, ale rozdíl najdeme jednak v podobě zakončení – osecké konzoly mají profilovaný abakus, zatímco na Hasištejně má abakus jen velmi lapidární tvar s okosenou spodní hranou – a především

⁷⁷¹ MENCLOVÁ 1969, této brožuře předchází i SHP hradu, který autorka zpracovala již v roce 1965.

⁷⁷² Jedny z nejstarších kružbových konzol najdeme již v kapli na Zvíkově z 60. let 13. století, ale jejich morfologie je ještě zcela raně gotická. Starší konzoly se nacházejí mimo naše území, jako například konzoly v Muthmannsdorfu ve farním kostele, které pocházejí již z poloviny 13. století. S nástupem obdobných konzol jako na Hasištejně lze počítat nejdříve kolem roku 1300 a v pokročilejším 14. století. Masivního rozšíření se kružbové konzoly dočkaly po polovině 14. století. Pro ilustraci můžeme uvést kružbové konzoly v kostele sv. Ducha v Mostě, v hradní kapli na Lipnici, v kapitulní síni sázavského kláštera, v kostele sv. Apolináře na Novém Městě pražském, v třeboňském augustiniánském klášteře, v hradní kapli na Bečově. Pokročilejší formy nalezneme na Starých Hradech u Libáně z doby okolo roku 1400 a podobně datovaná je i menší kaple na hradě v Českém Krumlově.

⁷⁷³ Tuto dataci D. Mecnlová jistě převzala z práce D. Líbala o gotické architektuře v Čechách, který kladl vznik ambitu do doby kolem roku 1300, což je jistě správné, ale blíže nedatuje jednotlivě mladší křídla, která mají různý stylový charakter (LÍBAL 1948, 78).

⁷⁷⁴ V. Mencl datoval okenní kružby ve studnici až do poloviny 14. století (MENCL 1960, 208). Také J. Kuthan označuje studniční kapli za nejmladší a slohově nejpokročilejší část ambitu, i když ji blíže nedatuje (KUTHAN 1983, 150-151). D. Líbal počítá s dokončením ambitu v první třetině 14. století (LÍBAL 2001, 308).

severovýchodní konzola v chóru kaple má mezi vrcholy slepé kružby probrané cvikly, přesně tak jak to známe z mladších a stylově pokročilejších příkladů kružbových konzol z doby druhé čtvrtiny 14. století a mladších, což dataci kaple posouvá nejdříve do konce první třetiny 14. století. Podobnou dataci nabízí i svorník, který v Oseku nemá analogie a rovněž se jeho podoba hlásí do první poloviny 14. století.

Svémi rozměry se hasištejská kaple řadí mezi středně velké hradní kaple, ale nenavazuje na podobu královských hradních kaplí doby přemyslovské, tak jako například kaple Hrádku u Purkarce.⁷⁷⁵ Kaplové věže se všeobecně v Čechách používaly zcela okrajově a hasištejská kaple je tak téměř solitérem. Jedinou současnou analogii k hasištejské kapli najdeme na Bečově. Kaple na Bečově je rovněž umístěná v kaplové věži a pochází z 50. let 14. století.⁷⁷⁶ Ostatně oba dva hrady jsou přibližně téhož stáří a mají velmi obdobný půdorys. Stavebníky Bečova byli bratři Slávek a Boreš z Rýzmburka,⁷⁷⁷ tedy příslušníci rodu, kteří byli velmi spřízněni právě s pány ze Šumburku, a pravděpodobně mezi oběma hrady existuje úzká souvislost.

Bohužel za současného stavu poznání hradních kaplí za našimi hranicemi nelze spolehlivě určit, zda při užití kaplové věže šlo o příhraniční vliv. U. Stevens dokonce ani nepoužívá termín kaplová věž, který velmi vhodně vystihuje tuto formu kaple, a jeho kategorizace používá jen typ kaple ve věži a kaple s profánním horním patrem,⁷⁷⁸ kam by asi hasištejská kaple nejlépe patřila. S největším výskytem kaplových věží se ve střední Evropě setkáme především v širším okolí Regensburku a přilehlého Podunají.⁷⁷⁹ Tyto kaple ovšem pocházejí převážně z konce 12. a 13. století a do jejich okruhu bude patřit i kaplová věž na Landštejně, ale později se již nepoužívají. S kaplovými věžemi ve 14. století se tu a tam setkáme téměř všude, ale zdá se, že jejich výskyt je spíše nahodilý. Užití kaplové věže na Hasištejně bude souviset s neobyčejným nárůstem typů hradních kaplí, ke kterému došlo za vlády Jana Lucemburského. Královské a šlechtické hradní kaple 13. století tvoří poměrně uzavřenou skupinu staveb, kterou spojuje řada společných rysů, a to i v případě tak velmi ojedinělých staveb jako je kaple na Bezdězu nebo Horšovském Týně. S nástupem Jana Lucemburského ovšem královská hradní architektura ztrácí své výsadní postavení, a to na úkor šlechty. Již v případě hradní architektury Václava II. se pozvolna začíná smazávat rozdíl mezi šlechtickým a královským hradem a tento proces vrcholí právě v době Jana Lucemburského. V této době se na šlechtických hradech poprvé začínají objevovat hradní kaple ve větším počtu, ale nejde o ucelenou skupinu staveb. Na hradech 14. století se setkáme s celou paletou typů, které se do té doby u nás nepoužívaly, byť byly u našich západních sousedů vcelku běžné a najdou se i importy až z jižní Francie ale také solitéry. Ke scelení typologie hradních kaplí nedojde ani za Karla IV., a ani později za Václava IV., přičemž neexistuje v podstatě žádný hlubší rozdíl mezi typologií kaplí královských a šlechtických hradů. Do této typologické tříště tedy jistě patří i hasištejská kaplová věž, která je jen jedním z kamínků z pestrobarevné mozaiky typologie hradních kaplí 14. století.

Jak bylo již v úvodu připomenuto, tak hradní kaple je stavebně svázána s obvodovou hradbou a patří tedy k nejstaršímu horizontu výstavby hradu. Její datace do sklonku první čtvrtiny 14. století posouvá i předpokládaný vznik hradu do doby Jana Lucemburského a téměř s jistotou vylučuje vznik v době kolem roku 1300 nebo ještě dříve. K podobnému závěru se kloní i předběžné závěry dvou nevelkých archeologických výzkumů v předhradí

⁷⁷⁵ viz katalogové heslo 24. Hrádek u Purkarce / Karlshaus.

⁷⁷⁶ viz katalogové heslo 1. Bečov; K vývoji kaple na Bečově podrobněji ANDERLE / KYNCL 2002, 76-86. Kaple byla na Bečově vložena dodatečně do již rozestavěné profánní stavby.

⁷⁷⁷ Hrad se poprvé připomíná roku 1349 (CIM IV, 105-106) viz též Velimský 2003, 170-171.

⁷⁷⁸ STEVENS 2003, 65.

⁷⁷⁹ FUCHS 2003, 213-221.

18. Hasištejn

a na vnitřním nádvoří hradů M. Sýkory a M. Černé, které ovšem nejsou doposud vyhodnoceny.⁷⁸⁰ S počátkem výstavby hradu lze počítat na sklonku druhé desetiletí 14. století a s jeho dokončením v následujícím desetiletí, tedy v intencích, které předložila již D. Menclová v roce 1969.

⁷⁸⁰ Osobní sdělení M. Sýkory.

19. Helfenburk u Úštěku

zasvěcení:	?
stavební typ:	samostatně stojící kaple
dispozice:	jednolodní kaple bez chóru
datace:	80. nebo 90. léta 14. století
stavebník:	Jan z Jenštejna
stav:	relikt

Dějiny objektu:⁷⁸¹

Hrad vznikl nejspíše v první polovině 14. století, kdy jej vlastnili páni z Klinštejna. V polovině 70. let 14. století hrad koupil pražský arcibiskup Jan Očko z Vlašimi, který nechal původní nevelký hrad přestavět. Za jeho nástupce Jana z Jenštejna byla přestavba dokončena a hrad se stal středem arcibiskupského panství ležícího severně od Labe. Za husitských válek hrad přešel do šlechtických rukou a střídá majitele. Jako majetek Zdeňka ze Šternberka byl hrad i s nedalekou Roudnicí dobyt a od roku 1475 byl v majetku pánů z Ilburku, kteří jej vlastnili až do sklonku 16. století. K opuštění hradu došlo za třicetileté války, ale po celé 16. století byl již využíván je k hospodářským účelům.

Kaple respektive modlitebna je doložena v textu o životě arcibiskupa Jana z Jenštejna, kde nalezneme následující text: *„Na hrádku Helfenburce, kde přečasto a nejrác se zdržoval, tak malou modlitebnici zříditi si dal, že jeden člověk polosehnut stěží otvorem mohl vkročiti.“*⁷⁸² Dále víme, že Jan z Jenštejna k modlitbám využíval i velkou obytnou věž: *„Dále na hradě Helfenburku po odevzdání úřadu, když za příčinou příchodu mistra Jindřicha, profesora sv. bohosloví, člena řádu kazatelského, muže velmi nábožného, nedokončiv modlitby ven vyjiti chtěl, upadl těžce s mostu od nové věže, kterou byl dal vystavěti.“*

Stavební rozbor:

Relikty kaple registrujeme na tzv. pylonu, což je skála situována severně od hlavního skalního bloku s palácem [19. 1]. Na jeho vrcholu se nacházejí relikty obdélné budovy nevelkých rozměrů, jejíž interiér má zhruba rozměry 2x3 m, a je delší osou situována ve směru sever – jih. Zdivo objektu je dochované především na západní a severní straně, jižní strana je zachována jen v krátkém reliktu, po severní zdi se zachovaly základy vysekané ve skále. V jihozápadním rohu místnosti se nacházejí zbytky oltáře, respektive jde o stipes [19. 2]. Na jeho horní ploše se nachází zahloubené sepulchrum pro uložení relikvie. Spodní část stípu je opatřena soklem. Menza se nezachovala. Oltář byl umístěn poněkud nezvykle mimo střed místnosti a to nejspíše z důvodu, že vlevo od oltáře se nacházel vstup do kaple, který ústil na spojovací most mezi pylonem a hlavním skalním blokem, kde se nacházel palác.⁷⁸³

Drobné až intimní rozměry kaple, která byla situována ve značně izolované a špatně přístupné poloze by mohla odpovídat literárně doložené soukromé modlitebně Jana z Jenštejna. Velikost dveřního otvoru bohužel neznáme, takže nelze potvrdit, zda se bylo při vstupu do kaple nutné sehnout.

⁷⁸¹ Literatura: SEDLÁČE XIV, 96-104; DURDÍK / BOLINA 1996, 291-306; DURDÍK 1999a 157-158; HEBER 2006 147-154; nejpodrobněji o hradu GABRIEL / PANÁČEK / PODROUŽEK 2011.

⁷⁸² FRB I. 447.

⁷⁸³ GABRIEL / PANÁČEK / PODROUŽEK 2011, 245-248.

19. Helfenburk u Úštěku

Po typologické stránce jde o velmi ojedinělou kapli, která nemá přímé analogie. Bylo by ji sice možné zařadit mezi volně stojící kaple, ale její umístění na skalním izolovaném bloku je zcela bez analogií. Stejně tak neexistuje mnoho podobně drobných kaplí, i když se občas najdou, zvláště pokud jde o tzv. „druhé“ kaple, které měly soukromý charakter. Jen o něco větší druhé kaple se nacházejí např. na Českém Krumlově nebo v Jindřichově Hradci.

20. Hluboká nad Vltavou

- zasvěcení:** ?, později asi sv. Floriána, v druhé pol. 18. stol. Panny Marie
stavební typ: kaple připojená k paláci
dispozice jednolodní kaple
datace: 13. století?
stavebník: Přemysl Otakar II.?
stav: výrazně přestavěná 16. a 19. století

Dějiny objektu:⁷⁸⁴

Kaple se v období středověku připomíná jen jednou a to tehdy, když byl Čeněk, kněz a kaplan „*in castro Hluboka*“, roku 1394 jmenován Václavem IV. jako kněz v Mýšenci.⁷⁸⁵ Tímto jsou zprávy o kapli vyčerpány a neznáme ani její původní zasvěcení.⁷⁸⁶ Kaple snad vznikla již ve 13. století, ale opět to není jisté. Následně je kaple doložena až roku 1548, kdy zde byla upravována dřevěná empora: „*Item v té komoře, jenž slove kapla, kde Jeho Milost královská ráčí býti, pavláčka od prken, k tomu almara k šatům pěkně jest udělána a půda vápenná*“.⁷⁸⁷ Krátce poté co hrad získali páni z Hradce, je palác a přilehlá kaple mezi lety 1563-1566 radikálně přestavěna, respektive zachované účty mluví o rozebrání krovu, bourání zdi kaple, vyvážení sutin atd. Většina bouracích prací byla provedena do jara 1564. Následnou přestavbu, která probíhala od jara, provedl Antonín Vlach. V červenci byl proplacen krov nad kaplí a v září se připomíná vznik malířské výzdoby v kapli, kterou měl provést Egidius z Bystřice. Koncem roku se dodělávala kruchta v kapli. Následujícího roku se dodělávaly jen drobné práce, jako zavěšování dveří, okna, makovice s křížem nad kaplí atd. a také vznikl nový oltář. V roce 1566 byla přestavba již zcela jistě zcela dokončena.⁷⁸⁸

Následující přestavba z let 1706–1707 se týkala především interiéru kaple a tehdy vznikly i dvě boční niky pro postranní oltáře.⁷⁸⁹ V letech 1846–1857 došlo v rámci celkové přestavby zámku k radikální úpravě kaple, která tehdy získala svojí současnou novogotickou podobu.

Stavební rozbor:

Z písemných zpráv je tedy zřejmé, že nová renesanční kaple vznikla na místě starší jistě středověké kaple. Podoba mladší renesanční kaple s barokními úpravami je zachycena na plánech z roku 1799, ale podíl středověkého zdiva nelze bezpečně odlišit. Kaple byla vystavěna v severovýchodním rohu jádra hradu na severním konci obdélného paláce, který se nacházel při východní straně staveniště a kaple je k paláci přiložena příčně, což je poměrně nezvyklé, ale kaple je tak orientována k východu. Na zmíněných plánech je zřejmé, že kaple má výrazně masivnější zdi než přilehlý palác a je také zajímavé, že předstupuje před východní frontu paláce. Větší šířka zdi by mohla souviset s tím, že kaple by vystavěna v čele hradu nedaleko hlavní brány a také by tato anomálie mohla ukazovat podíl středověkého zdiva, chór kaple, který je jistě renesanční, má totiž poměrně tenké stěny. Otázkou také je

⁷⁸⁴ Literatura: Soupis památek VIII, 65-97; KAŠIČKA / NECHVÁTAL 1992, 291-303; DURDÍK 1999a, 162-163; LAVIČKA 2008, 183-206.

⁷⁸⁵ LC V, 191.

⁷⁸⁶ Poprvé roku 1710 je doložena slavnost posvěcení kaple na den sv. Floriána, který byl později uctíván jako patron kostela. Ze sklonku 80. let 18. století je doloženo mariánské zasvěcení kaple – LAVIČKA 2008, 196-197.

⁷⁸⁷ LAVIČKA 2008, 184.

⁷⁸⁸ Podrobněji: MAREŠ 1897, 235-236; LAVIČKA 2008, 184-186.

⁷⁸⁹ LAVIČKA 2008, 187-189.

20. Hluboká nad Vltavou

i ono výrazné vysunutí kaple před průčelí paláce, které je velmi nezvyklé. Snad by tato situace mohla být již středověkého původu, k severovýchodnímu nároží kaple se totiž pojí zástavba předhradí, která je sice mladší z 18. století, ale obrys byl jistě dán již průběhem středověké hradby.

Středověká kaple byla jistě jednolodní a pravděpodobně výrazně předstupovala před průčelí paláce. Podoba chóru není známa. Celkově šlo o poměrně velkou kapli. Nezvyklé je připojení lodě kaple kolmo k delší ose paláce. Naopak typické je umístění kaple na čelní vstupní straně a to u vstupní brány, ke kterému se nabízí řada analogií. Kapli bohužel nelze bezpečně datovat. Pravděpodobně vznikla již ve 13. století, ale pro tuto dataci chybí přímé důkazy, pouze velikost kaple odpovídá královským hradním kaplím 13. století.

21. Horšovský Týn I

- zasvěcení: ?
 stavební typ: kostel připojený k paláci
 dispozice: jednolodní kostel s blíže neznámým závěrem, později s chórovou věží
 datace: 12. století / přestavěno kolem roku 1260
 stavebník: pražský biskup
 stav: zachovaná

Horšovský Týn II

- zasvěcení: ?, později Nejsvětější Trojice
 stavební typ: kaple ve věži
 dispozice: jednotní kaple s trojosým závěrem
 datace: kolem roku 1260
 stavebník: pražský biskup Jan III. z Dražic
 stav: zachovaná

Dějiny objektu:⁷⁹⁰

Biskupský hrad v Horšovském Týně vznikl po polovině 13. století na místě staršího opevněného dvorce s kostelem z 12. století. Písemné zprávy biskupský Týn zmiňují již od první poloviny 13. století, ale situace je zkomplikována tím, že biskupství vlastnilo ještě Týn nad Vltavou a zmíněné lokality nelze spolehlivě odlišit. Zcela jistě je Horšovský Týn doložen až na sklonku 13. století.⁷⁹¹ Některé stavební úpravy jsou předpokládány na hradě za Arnošta z Pardubic a písemně jsou doloženy i za Jana z Jenštejna, který zde měl prostavět 500 kop grošů. Nicméně tuto stavební činnost ze 14. století v současné době na hradě neumíme spolehlivě identifikovat.

Za husitských válek se Horšovský Týn dostal do zástavy a v letech 1422 a 1431 úspěšně čelil husitskému obléhání. Po husitských válkách hrad drželi v zástavě páni z Ronšperka a v 16. století přešel na Lobkovice, kteří jej odkoupili do trvalého vlastnictví. Roku 1547 hrad i s městem vyhořel a byl následně renesančně přestavěn na zámek. Přestavby pokračovaly i v 17. a 18. století, kdy hrad vlastnili Traunsmadorfové.⁷⁹²

V písemných pramenech se původní kostel ani kaple nepřipomíná a neznáme tak ani jejich zasvěcení. Kaple byla upravována po požáru z roku 1547 a nově vybavena byla kolem roku 1700.

Stavební rozbor staršího kostela

Současný hrad má podobu obdélného kastelu a jeho nároží byla zpevněna hranolovými věžemi. Nejstarší palácová zástavba se nacházela na západní straně. V jihovýchodním nároží hradu byl v letech 1969-70 nalezen románský jednolodní kostel s obdélným chórem. Archeologické nálezy hovoří o tom, že se kolem kostela pohřbívalo a stál

⁷⁹⁰ Literatura: LÍBAL 1948, 45; DAVÍDEK 1949; DVOŘÁKOVÁ 1953; MENCL 1958, 144; MENCL 1959, 5- ; MENCLOVÁ 1978 I, 261-273; UPČ II, 424-427; DURDÍK 1984, 86-88; LÍBAL 1984, 163-165; DURDÍK / KRUŠINOVÁ 1986, 127-142; KUTHAN 1986, 39-42; KUTHAN 1994, 113-124; LÍBAL 1995, 291-293; DURDÍK 1998, 219-231; ANDERLE 2007, 195-200.

⁷⁹¹ SRB II, 439.

⁷⁹² VLČEK 2001, 253.

v rámci opevněného dvorce. Nejnovější nálezy J. Anderleho ovšem výrazně mění dosud vžitý názor na vývoj kostela.⁷⁹³

Z kostela se především zachovalo obvodové zdivo a také pozůstatky klenebních přípor a hlavic. K zániku kaple došlo při renesanční přestavbě, kdy byl prostor kostela přepatrován a upraven na profánní prostory. V dnešním suterénu jižního křídla se nachází obdélný sklep s renesanční cihelnou valenou klenbou, který vyplňuje prostor bývalé lodi [21. 3]. Zhruba uprostřed délky sklepa jsou v sondách do zdiva klenby patrné válcové přípory, které spočívají na talířových patkách s válcovými sokolíky a obdélným plintem [21. 5]. Na východní stěně je patrný zazděný vítězný oblouk, který vedl do čtvercového chóru. Zde rovněž pozorujeme oblou příporu s talířovou patkou [21. 4]. Z umístění patek přípor a vítězného oblouku je zřejmé, že úroveň terénu zde byla snížena téměř o 1 m, ale i přesto se podařilo archeologickým výzkumem odhalit zděný fundament, který patřil empoeře. Prostorem chóru bylo později proraženo schodiště vedoucí k východu.

V prvním patře jižního křídla paláce se pak zachovaly hlavice s náběhy kleneb a mírně zahrocený vítězný oblouk. Prostor lodi je klenut stlačenou renesanční valenou klenbou s lunetovými výsečemi, která uprostřed spočívá na masivních pilířích [21. 6]. V jejich hmotě pak byly nalezeny perfektně zachované ranně gotické přípory s hlavicemi a náběhy kleneb s náběžními štítky [21. 7-8]. Jejich umístění odpovídá pozici patek v suterénu. Jižní hlavice je bobulová, ve spodní části přepásaná oblounem a je bez výrazného abaku [21. 8]. Na hlavici dosedá trojice klínových žeber, která jsou opatřena náběžními štítky zdobenými drobnými rostlinnými úponky. Protější severní hlavice je pro změnu košová, opět je ve spodní části opásána oblounem a je bez abaku [21. 7].

Vítězný oblouk se zde zachoval rovněž v celistvosti. Je vytvářen širokým neprofilovaným hrotitým obloukem, do nějž je vložena oblá přípora zakončená hlavicemi, které vynášejí polygonální pas. Jižní hlavice je košová a severní bobulová, tedy jsou stejného druhu jako v lodi kostela. Nad hlavicemi se k vítěznému oblouku pojí náběhy křížové klenby v chóru, které spočívají na štíhlých jehlancových příporách [21. 9-11].

Na západě se ke kapli vázal pravděpodobně obdélný palác, z něhož se zachovaly boční stěny a románské okénko v jižní zdi. Délku paláce v současnosti nelze ověřit, ale jistě byl více jak dvojnásobně dlouhý, než se dosud uvádělo [21. 34].

Stavebně historický výzkum J. Anderleho odhalil značně odlišný vývoj kostela, než jak jej prezentovalo dosavadní bádání.⁷⁹⁴ Románský kostel byl totiž vystavěn současně s palácem a zanikl velkým požárem. Posléze byl obnoven v ranně gotickém stylu a vznikl zde nový obdélný presbytář, na kterém nejsou patrné stopy po požáru. Výtvarný ráz architektonických článků se hlásí do téže doby jako sousední palác s kaplí⁷⁹⁵ a je proto nutné zvažovat, že zmíněný požár nejen inicioval opravu kostela, ale i vznik nového hradu. V další etapě byl presbytář zesílen a na jeho substrukci vznikla hranolová věž, která dosud stojí.

Podle výsledků staršího bádání by bylo nutné považovat kostel za typický příklad integrace starší svatyně do areálu nově vznikajícího hradu. Ovšem nejnovější zjištění J. Anderleho tento pohled radikálně mění, kostel totiž vznikl současně s palácem a je přiložen k jeho východnímu konci, což je situace v zásadě analogická, jak ji známe z Pražského hradu, a to jak ze Starého královského paláce, tak i z paláce biskupského. Rozdílem ovšem zůstává povaha opevnění, které bylo jen lehčího charakteru, což Horšovský Týn řadí k dvorcům a s tím souvisí i funkce kostela, u kterého se pohřbívalo, tudíž jej nemůžeme považovat za soukromou kapli.

⁷⁹³ ANDERLE 2007, 195-200.

⁷⁹⁴ Souhrnně DURDÍK 1998, 219-231.

⁷⁹⁵ KUTHAN 1994, 119.

Stavební rozbor hradní kaple Nejsvětější Trojice

Kaple je vložena do hranolové věže v jihozápadním rohu obdélné dispozice hradu, ke které na severu přiléhá stejně starý raně gotický obdélný palác, s nímž je věž stavebně spojena [21. 1]. Kaple je situována v prvním patře věže a byla přístupná z předsíně severně od kaple a její umístění tedy odpovídá hlavnímu obytnému a reprezentativnímu podlaží.

Exteriér kaple odpovídal tomu, že kaple byla umístěná ve věži, tudíž byl velmi úsporný a kaple se navenek projevovala jen trojicí vysokých a štíhlých hrotitých oken ve východní stěně věže, která byla otočena do nádvoří. Dnes tato věž již není patrná, při obnově hradu po požáru v roce 1547 byla její horní patra snesena a došlo k zarovnání paláce do jedné výšky. Stejně tak došlo k zakrytí východního průčelí věže mladším renesančním křídlem, takže kaple se v současti nijak pohledově neuplatňuje. O to je překvapivější řešení interiéru, které je v přímém kontrastu s monolitickým vzhledem věže.

Interiér kaple je řešen mimořádně složitě [21. 12-14] a je s ním spojen neobvyklý komunikační systém. Základem kaple byl obdélník, který je na východě rozdělen dvojicí svazkových pilířů na tři paralelní chóry, jimž odpovídala již zmíněná trojice oken. Spodní partie stěn je členěna slepými arkádami se sedilemi [21. 30]. Kaple je v lodi klenuta dvěma poli šestipaprscité klenby, která je původní ovšem jen ve východní polovině lodi [21. 16]. Klenba je vynášena zkrácenými příporami, které dosedají na konzoly a jsou zakončené hlavicemi. V závěru přípory sbíhají až k zemi. Prostor středního chóru je klenut šestipaprscitou klenbou a chóry boční jsou klenuty křížovou klenbou [21. 17]. Západní část kaple dnes obsahuje emporu, která je řešena zrcadlově k chóru, ale její současná podoba je výsledkem rekonstrukce dokončené v roce 1988, aniž by bylo zřejmé, nakolik je tato rekonstrukce věrná [21. 14]. Západní část kaple byla totiž poškozena požárem v roce 1547 a následně zde vznikla renesanční empora. Do kaple se vstupovalo velkým bohatě utvářeným portálem z předsíně, která byla umístěna severně od kaple v paláci. Do předsíně se dalo jednak vstoupit ze sousedních obytných a reprezentativních prostor a také z pavlače, která se nacházela při nádvořním průčelí. Z předsíně i z pavlače bylo přístupné schodiště na emporu, které vedlo v šíři zdi. Další schodiště, tentokrát v šíři jižní zdi, spojovalo emporu s lodí kaple a ústilo do kaple jedním z nejrafinovanějších portálů rané gotiky.

Spodní partii tří stěn v kapli, s výjimkou strany východní, člení slepé arkády, které jsou velmi neobvykle utvářeny. Na rozdíl od běžných sedilí, které známe z Bezdězu, Zvíkova, Housky a jiných kaplí, jedná se zde o slepou arkádu, která výrazně předstupuje před plochu zadní stěny. Záklenky arkády mají podobu široce rozevřených trojlístů jeptišek, které jsou vynášeny sdruženými sloupky. Archivolty jsou profilovány oblounem, který je po stranách doprovázen výžlabkem, a jsou opatřeny náběžným štítkem. Za těmito arkádami se pak nacházejí valené klenby, které dosedají na pilíře schované za sloupky. Zmíněné sloupky jsou opatřeny talířovými patkami s válcovými soklíky a jsou ukončeny kalichovými nebo bobulovými hlavicemi. Ve spodní části slepých arkád se nacházejí kamenné lavice [21. 30].

Závěr kaple byl vytvořen zcela neobvyklým způsobem. Do východní závěrové části byly vloženy dva velmi štíhlé sloupky, které jej rozčlenily na tři chóry. Sloupky jsou svazkové, složené ze tří prutů, které vyrůstají z talířových patek s válcovými soklíky [21. 20]. Zhruba uprostřed jsou sloupky přepásány talířovým prstencem. Na sloupky dosedají hlavice, vlevo to je hlavice bobulová [21. 18] a vpravo hlavice košová [21. 19], obě s výrazným polygonálním abakem. Závěrová východní stěna kaple ovšem není rovná, ale je rozdělena na tři pole, přičemž střední pole je širší a je vytvářeno do podoby polygonálního závěru, zatímco pole boční jsou obdélná. Střední klenební pole chóru je tudíž klenuto šestipaprscitou klenbou, zatímco pole boční jsou zaklenuta klenbou křížovou. Klenba spočívá na oblých příporách,

kteří na východní stěně vyrůstají až od země. Přípory vyrůstají z talířových patek na válcových soklicích a jsou ukončeny košovými nebo bobulovými hlavicemi bez krycích desek.

V ose jednotlivých chórů se nacházejí štíhlá vysoká okna, která jako jediná osvětlovala kapli. Střední okno je vyšší i o něco širší než okna postranní. Ovšem jejich kružba i celková podoba je výsledkem obnovy kaple. Při vzniku jižního křídla byla okna zakryta a zazděna, navíc byl v ose chóru proražen vstup.

Klenební systém v lodi je vytvářen odlišně. Klenba je tvořena dvěma poli, ovšem západní pole je výsledkem rekonstrukce a původní je jen východní. Klenba je šestipaprscitá a má podobu závěrového pole, kouty při sloupech jsou pak zaklenuty dvěma trojpraprsky [21. 16]. Klenba je vynášena na zkrácených příporách, které dosedají na konzoly umístěné ve cviklech dolní slepé arkády [21. 23]. Konzoly mají podobu jehlanců pokrytých listovým dekorem, tedy jsou bobulové nebo košové [21. 21-22]. Přípory se opět skládají ze tří prutů a na ně dosedají košové nebo bobulové hlavice, bez krycí desky. Pouze přípory ve středu lodi při vstupu do kaple a na opačné straně u vstupu na schodiště vedoucí na emporu nekončí na konzolách, ale jsou protaženy ve dvou stupních až k zemi. Horní část přípory je ve výšce hlavic slepé arkády ukončena na válcovém protáhlém soklíku, který spočívá na hlavici kratší dolní přípory. Jižní hlavice je jistě původní a je pokryta spleť dračích těl [21. 24], hlavice západní pokrytá listovím je již výsledkem obnovy z 80. let minulého století.

Náběhy žeber jsou opatřeny náběžnými štítky a žebra mají vejcovitý profil, který po stranách přechází do výžlabku a je doprovázen oušky. Ve vrcholu kleneb se nacházely svorníky, z nichž se dosud zachovaly pouze dva, jeden v lodi a druhý ve středním chóru [21. 25-24]. Svorníky jsou pokryty bohatým listovým dekorem. Zbylé svorníky jsou novodobé.

Západní část kaple s emporou je výsledkem obnovy v 80. letech 20. století [21. 14]. Bohužel dnes nevíme do jaké míry je tato rekonstrukce věrná a také nebyly publikovány výsledky stavebně historického průzkumu, který opravě kaple předcházel. Nad pásem slepých arkád stěnu člení jednoduché přípory, které pokračují až do klenby. Nad slepými arkádami se otevírá empora a z této úrovně se ke klenebním příporám přidávají další dva pruty, tedy je zde vytvořena podobná situace jako na východě. Empora samotná je sklenuta třemi poli křížové klenby. Západní část klenby byla vyklenuta analogicky k východnímu poli. Původně zde byla klenba stržena a kapli zde kryl trámový strop.

Vstupní portál do kaple je umístěn v severní předsíni. Jeho ostění je z velké části obnoveno a lépe zachovaná je jeho pravá polovina, což je patrné především podle barvy materiálu a opracování povrchu [21. 15]. Profilace ostění se skládá z různých hlubokých výžlabků a dvoubokých ústupků do nichž jsou vloženy oblouny nestejně velikosti, které dosedají na talířové patky a válcové soklíky, které jsou navzájem prorostlé. Profilace plynule přechází i do archivoly v podobě otevřeného trojlistu jeptišky. Střední obloun je masivnější a výrazně vystupuje, v patě archivoly je opatřen talířovými prstenci. Do lodi vstup ústí pod trojlaločným obloukem, který vlevo i vpravo slouží jako orámování sedilí.

Naproti hlavnímu vstupu do kaple se nachází portál vedoucí na schodiště v síle jižní zdi, které vede na emporu. Na rozdíl od hlavního vstupu je tento portál akcentován obloučkovým vlysem, který zde nahradil rozevřený trojlist jeptišek, které obíhají sodní partii kaple. Za tímto závěsem se nacházel obdobný portál jako ten vstupní, jen jeho ostění bylo o něco subtilnější. Zásadním rozdílem je ale utváření archivoly, která zde získala podobu závěsových oblouků, což vytváří velmi nezvyklý útvar. Podobně je portál vytvářen i na straně do schodiště, kde nejsou patrné náznaky po osazení dveří [21. 27-29].

Umístění kaple ve věži v této době není příliš časté, ale analogii najdeme v podobně staré hradní kapli na moravském Buchlově, nebo na starším Landštejně. Velmi zajímavé

je zde komunikační provázání věže s kaplí a paláce, kdy zde neexistuje žádná větší bariéra, jako by šlo o pokračování paláce. Ostatně předsíň kaple je umístěna již v paláci. Umístění kaple v úrovni hlavního obytného podlaží je také velmi časté a najdeme jej např. na Zvíkově nebo v Písku, tedy na královských hradech z téže doby.

Po výtvarné stránce je zcela mimořádné pojetí interiéru, které je v rámci Čech i celé střední Evropy na výsost originální. Stylová poloha kaple je kladena do poměrně širokého období od poloviny 13. století až do sklonku vlády Přemysla Otakara II. Poprvé je kaple datována D. Líbalem v roce 1948, kdy ji klade nejdříve do doby pozdní vlády Přemysla Otakara II.⁷⁹⁶ Na toto datování navazuje V. Dvořáková, která kapli datuje do 70.–80. let 13. století.⁷⁹⁷ D. Menclová ve své knize České hrady kapli klade rovněž do doby pozdní vlády Přemysla Otakara II., a to kolem roku 1270.⁷⁹⁸ D. Líbal ovšem své původní datování posunul k roku 1260⁷⁹⁹ a podobnou dataci zastává i J. Kuthan.⁸⁰⁰ D. Líbal nakonec svou dataci opět posunul a tentokrát již do poloviny 13. století.⁸⁰¹ Nebude tedy asi chybou, když budeme souhlasit s datováním D. Líbala, ale je otázka kterého? Osobně se nedomnívám, že by datace do doby kolem roku 1250 připadala v úvahu, pravděpodobnější jsou nejdříve pozdní 50. léta 13. století, tedy již zmíněná datace kolem roku 1260, a za stavebníka hradu je tedy možné považovat Jana III. z Dražic, který na stolec pražské biskupa nastoupil roku 1258 a zemřel roku 1278. Výtvarná podoba hradu i kaple zjevně koresponduje s výstavnými hrady Přemysla Otakara II., které se tehdy současně stavěly, ale stavbu jistě nerealizovala některé z Otakarových hutí, ale nejspíše nějaká jiná, která působila v jihozápadních Čechách a snad rovněž se podílela na stavbě kostela v Pivoni.⁸⁰² Původní její pracoviště ovšem neznáme.

⁷⁹⁶ LÍBAL 1948, 45.

⁷⁹⁷ DVOŘÁKOVÁ 1954, 4.

⁷⁹⁸ MENCLOVÁ 1976 I, 273.

⁷⁹⁹ LÍBAL 1984, 163-165.

⁸⁰⁰ KUTHAN 1994, 122.

⁸⁰¹ LÍBAL 1995, 293.

⁸⁰² MENCL 1958, 144; KUTHAN 1994, 302.

22. Houska

- zasvěcení:** ?
stavební typ: kaple připojená k paláci
dispozice: jednolodní kaple s polygonálním závěrem
datace: třetí čtvrtina 13. století
stavebník: Přemysl Otakar II.
stav: dobře zachovaná

Dějiny objektu:⁸⁰³

Houska je v písemných pramenech doložena teprve k roku 1316 v majetku syna Hynka z Dubé Hynáčka z Housky,⁸⁰⁴ ale nemůže být pochyb o tom, že je hrad výrazně starší.⁸⁰⁵ Hrad byl založen na panství náležejícím ke královskému hradu Bezdězu, který byl vystavěn totéž stavební hutí jako Houska. U hradu také vznikl manský systém typický pro královské hrady.⁸⁰⁶ V majetku pánů z Dubé hrad vydržel s kratší přestávkou na sklonku 16. století až do roku 1635. Následně střídá majitele a na sklonku 17. století přejde do majetku Kouniců, kteří již na hradě nesídlili. V letech 1924-1928 byl hrad opraven K. Fialou, což se dotklo i kaple, která byla v této době přepatrovaná a v popisech hradu z 19. století nevystupuje. Přepatrování bylo odstraněno teprve po druhé světové válce. Kaple byla starší literaturou 19. století tradičně situována do tzv. zelené světnice, která s kaplí sousedí, a měla zde být stará skříň s mešními rouchy, misálem a liturgickým náčiním pocházející ale z jiné kaple před hradem zbořené roku 1833.⁸⁰⁷

Kaple se v písemných pramenech nepřipomíná a není známé její zasvěcení. V současnosti se zasvěcení připisuje Archandělu Gabrielovi.

Stavební rozbor:

Kaple je situována na východním konci severního palácového křídla v rohu obdélné dispozice jádra hradu, které bylo tvořeno třemi křídly svírajícím obdélné nádvoří a již zaniklou věží v jihovýchodním rohu, čelo hradu bylo zavřeno mohutnou hradební zdí.⁸⁰⁸ Kaple je jednolodní a byla zaklenuta jedním polem křížové klenby a jedním polem závěrovým, které se klenulo nad závěrem o pěti stranách oktogonu [22. 1-2]. Její délka je 9,5 m a 4,7 m šíře. Kaple byla situována v úrovni nádvoří, podobně jako na Nižboru nebo nedalekém Bezdězu a je přístupná přímo z nádvoří obdélným renesančním portálem. V západní části kaple se pak nacházela dřevěná empora, která byla přístupná jednak točitým schodištěm v severozápadním rohu z prostoru lodi a také z pavlačového ochozu. Výškově empora odpovídala hlavnímu obytnému podlaží v prvním patře. Spodní část stěn kaple je členěna sediliemi. V horní části severní stěny a v závěru se nacházejí čtyři rozměrná kružbová okna. Stěny kaple jsou z větší části pokryty malířskou výzdobou z poloviny 14. století.

⁸⁰³ Literatura: SEDLÁČEK X, 247-253; ŠIMÁK 1930; MENCLOVÁ 1976 I, 244-249; LÍBAL / MACEK 1985; KUTHAN 1986, 38-39; LÍBAL / MACEK / NOVOSADOVÁ 1989, 141-158; KUTHAN 1994, 126-130; DURDÍK 1999a, 170-172; GABRIEL / PANÁČEK 2000, 79-81; HOROVÁ 2004, 249-261.

⁸⁰⁴ RBM III, 122.

⁸⁰⁵ KUTHAN 1994, 126.

⁸⁰⁶ SEDLÁČEK X, 249.

⁸⁰⁷ SEDLÁČEK X, 247, 249.

⁸⁰⁸ K podobě středověkého hradu především LÍBAL / MACEK / NOVOSADOVÁ 1989, 141-158.

Klenební žebra v kapli jsou dnes odlámána stejně jako v západním křídle, k čemuž došlo při přepatrování celého prvního patra. Jizvy po žebrech byly zahlazeny a hrany opatřeny hřebínky. Původně byla klenba vynášena na klenebních oblých příporách, které se dosud částečně dochovaly v úrovni podlahy dnes již odstraněného mezipatra a při zemi, kde přípory dosedaly na subtilní talířové patky, které jen mírně přesahovaly oktogonální štíhlé sokly. Zachovány jsou plně jen dva soklíky, jeden na severní straně v přechodu do polygonu a druhý na jihu mezi klenebními poli [22.3-4]. Zbylý průběh přípor byl, podobně jako klenební žebra, odlámán až na úroveň stěny. Klenební přípory vynášely hlavice, které byly rovněž odsekány a zachovaly se jen v podobě hrubě osekaných jehlanců, ze kterých již není možné rozeznat původní tvar. Ze závěrového pole kaple pochází svorník, který byl nalezen K. Fialou při opravě hradu ve 20. letech 20. století, dnes uložený v Českolipském vlastivědném muzeu. Jde o svorník se šesti výběhy hruškových žeber,⁸⁰⁹ které vybíhají ze společného bodu, jenž je překryt plochým diskem se zbytky plastické výzdoby (snad orlice?).

Stěny závěru členily sedile v podobě dvouosé slepé arkády zakončené trojlisty a členěné uprostřed sloupkem [22. 5-6]. Sloupky se ovšem nezachovaly a patrně jsou jen torza konzol, které vyrůstají z jemně profilované římsy v úrovni náběhu trojlistu [22. 7]. Hrany sedilí jsou prostě okoseny. Sedile v ose kaple je dodatečně prolomeno.

Dveřní nika do kaple je původní s originálními středověkými omítkami, vnější portál je ovšem mladší a pochází z doby renesance.

Kaple byla osvětlena čtyřmi vysokými hrotitými okny osazenými v hlubokých špaletách. Tři okna se nacházejí v závěru a jedno v severní stěně lodi. Současná podoba oken je výsledkem obnovy K. Fialy. Původní středověká okna byla přezděna malými obdélnými renesančními okny, která jsou dobře zobrazena na kamenorytině F. A. Hebera z poloviny 19. století. K. Fiala ovšem našel původní kružby, které jsou dnes vystaveny v Českolipském vlastivědném muzeu, a podle nich pořídil volné kopie. Současná okna se ovšem tvarově rozcházejí s předlohou. Západní okno dokonce není ve své původní poloze.⁸¹⁰ Situaci také komplikuje fakt, že Fiala své nálezy řádně nedokumentoval, a to ani kresebně natož fotograficky. Nedochovaly se ani stavební deníky.⁸¹¹ Okno nalezené K. Fialou bylo dvouosé zakončené trojlisty a ve vrcholu byla vložena pětilistá rozeta. Střední sloupek není opatřen hlavicí, na rozdíl od bočních stojek, které byly zakončeny drobnou kalichovou hlavicí, kterou pokrýval rostlinný dekor.

Stylový výraz kaple je, podobně jako na jiných hradech Přemysla Otakara II., pokročilejší a jemnější než tomu je v zelené světnici, která si jako jediná zachovala původní ráz a architektonické články jsou zde výrazně robustnější. Velmi zřetelná je shoda podoby řady článků, jako jsou kalichové hlavice v zelené světnici nebo okenní kružby, se sousedním Bezdězem, a je proto je téměř jisté, že Houska vznikla současně s Bezdězem, jak na to opakovaně poukázal již J. Kuthan,⁸¹² a rozhodně nepochází z 80. až 90. let 13. století jak se domnívala D. Menclová.⁸¹³ Kaple vznikla bezpochyby současně s hradem a stylový posun lze vysvětlit preposicí stylu, který je v této době běžný. Datace kaple bude tedy spadat do sklonků vlády Přemysla Otakara II.

⁸⁰⁹ Podobný profil nalezneme na řadě dobových staveb a především také na Bezdězu v hradní kapli.

⁸¹⁰ LÍBAL / MACEK / NOVOSADOVÁ 1989, 146.

⁸¹¹ Podle mého názoru by zachování deníků nijak výrazně stav bádání neovlivnilo, K. Fiala vedl dokumentaci jen velmi vágně a chaoticky, o čemž jsem se osobně přesvědčil při studiu jeho zápisků k opravě Starého paláce na Pražském Hradě. Kresebná dokumentace nerozlišuje skutečný stav a rekonstrukci autora atd.

⁸¹² Naposledy a nejpodrobněji Kuthan 1994, 130.

⁸¹³ MENCLOVÁ 1976 I, 249.

Po typologické stránce kaple stojí někde na pomezí kaplí připojených k paláci a palácových kaplí, přičemž jiná úroveň podlah v kapli a v paláci ji určuje spíše k první variantě.

23. Hrad u Čtyřkol

- zasvěcení:** ?
stavební typ: volně stojící kaple?
dispozice: jednolodní kaple s chórem?
datace: první polovina 13. století
stavebník: ?
stav: terénní relikt

Dějiny objektu⁸¹⁴

Písemné zprávy o hradu mlčí a své jméno tak nese po blízké vesnici. Archeologické nálezy získané sběrem i menším archeologickým průzkumem T. Durdíka ukazují, že hrad vznikl již před polovinou 13. století, ale nikdy nebyl intenzivně obýván. Hrad byl pravděpodobně opuštěn již v druhé polovině 13. století.⁸¹⁵

Stavební rozbor:

Pozůstatky toho malého hrádku se nacházejí na poměrně rychle klesajícím ostrohu nad soutokem Sázavy a Mnichovického potoka. Úzké staveniště, široké jen o něco málo více než 10 m, je od zbytku ostrohu odděleno příkopem, nad kterým je vyhozen mohutný val. Zda se ještě před hradem nacházelo nějaké předhradí dnes již nelze zjistit, protože předpolí hradu bylo zničeno stavbou železnice. Plocha hradu od čelní fortifikace klesá ve dvou terasách, v horní části se nacházejí zbytky čtvercové zděné budovy o rozměrech 8 x 8,5 m a o něco níže jsou situovány zbytky obdélné dvoudílné budovy o rozměrech 8 x 12,5 m [23. 1]. Na nejspodnější části ostrohu se pravděpodobně nacházela ještě jedna dřevěná budova. Po obvodu hradního areálu nejsou patrné žádné stopy po fortifikaci, která tak musela mít jen lehčí charakter asi v podobě plotu. Charakter reliktů zděných budov ukazuje, že na hradě nebyl těžen kámen a celková hmota destrukce tak nebyla uměle zmenšena. Nevelká hmota těchto reliktů a malá šíře zdiva ukazuje na to, že s největší pravděpodobností mohlo jít jen o zděné přízemí budov, jejichž horní patro, či patra byla asi roubená, jak na to ukazují zbytky mazaniny.

Z této situace nás bude zajímat především obdélná budova ve středu hradu, která podle T. Durdíka údajně na svém severním konci přechází do polygonu a mohlo tak jít o závěr kostela.⁸¹⁶ Této lákavé interpretaci ovšem odporuje případná orientace „kostela“, který by směřoval k severu, což ve středověku bylo považováno za nejméně vhodné řešení a zvláště pak pokud správné orientaci nic nebránilo, jak je tomu i zde, kde je objekt „kostela“ volně stojící. Navíc by správná orientace uvolnila místo na úzkém ostrohu. T. Durdíkem pozorované zúžení zdiva ovšem postrádá líc, který je bezzbytku destruován a vzhledem k tomu, že se zde obdélný objekt ocitá na hraně terénu, může jít o destrukci zdiva, které se sesunulo do údolí. S největší pravděpodobností tak šlo o dvouprostorový palác, ale definitivní závěr může přinést teprve rozsáhlejší archeologický výzkum.

V případě, že by skutečně šlo o kapli nebo kostel, tak by Hrad u Čtyřkol představoval mimořádně zajímavý objekt, který by stál v půli cesty mezi vrcholně středověkým hradem a raně středověkým hradištěm či dvorcem, respektive šlo by o miniaturu raně středověkého hradiště. T. Durdík na základě předpokládané existence kaple nebo kostela uvažuje o možnosti, zda nešlo o královský objekt, který by plnil některé funkce zaniklého nedalekého

⁸¹⁴ Literatura: DURDÍK 1999a, 176; DURDÍK / SUŠICKÝ 2000, 25-26; DURDÍK 2007, 208-216.

⁸¹⁵ DURDÍK 2007, 215

⁸¹⁶ DURDÍK 2007, 209-210, 215

hradiště Lštění, nebo také zvažuje variantu, že šlo o kastelánský hrad.⁸¹⁷ Nelze ale vyloučit, že i v případě potvrzení kaple, by šlo o šlechtický hrad s návazností na starší podobu šlechtického sídla, kterým byl dvorec s vlastnickým kostelem.

V současnosti se přikláním k možnosti, že zmíněné relikty patří dvouprostorovému paláci a jednalo se s největší pravděpodobností o šlechtický hrad, který mohl být předchůdcem mladšího hradu Zlenice, který se nachází v těsném sousedství na opačné straně Mnichovického potoka.⁸¹⁸ Stěsnané staveniště Hradu u Čtyřkol totiž neumožňovalo nějaké razantnější rozšíření a nepřiliš náročná zástavba nevážala případného stavebníka k pokračování na této lokalitě. Hrad u Čtyřkol tak s největší pravděpodobností představuje velmi archaickou podobu šlechtického sídla z doby před polovinou 13. století.

⁸¹⁷ DURDÍK 2007, 215-216

⁸¹⁸ Tuto možnost poprvé navrhl T. Durdík, ale poukazoval na to, že Mnichovický potok byl hranicí mezi panstvími, což byl ale stav, který odpovídal až ranému novověku, pro období první poloviny 13. století nemáme pro tuto oblast žádné bližší písemné informace – DURDÍK 1999, 176.

24. Hrádek u Purkarce / Karlshaus

zasvěcení:	?
stavební typ:	kaple připojená k paláci
dispozice	jednolodní kaple
datace:	po polovině 14. století
stavebník:	Karel IV.
stav:	částečně zachovaná

Dějiny objektu:⁸¹⁹

Hrádek u Purkarce, který je pravděpodobně totožný s lokalitou Karlshaus, byl založen na ostrohu nad levým břehem Vltavy, a to zhruba v půli cesty mezi Hlubokou a Týnem nad Vltavou. Poprvé se s lokalitou nazvanou Karlshaus setkáváme roku 1357⁸²⁰ a mělo jít o městečko, u kterého měl být hrad. Hrad neměl samostatné panství a příslušel k Hluboké, kterou po smrti Viléma z Landštejna roku 1356 Karel IV. získal zpět.⁸²¹ V písemných pramenech je hrad doložen vlastně jen jednou, a to roku 1364 v erekční listině farního kostela v Karlshausu. Tehdy se připomíná Petr z Nasavrku purkrabí „*novi castris Karlshaus*“.⁸²² Městečko Karlshaus je naposledy doloženo roku 1370, kdy jej Karel IV. dal Albrechtovi vévodovi bavorskému jako zástavu věna nevěstě Václava IV. Johanně.⁸²³ Následně městečko i hrad mizí z písemných pramenů.

Smysl tohoto hradu a městečka, které bylo vzdáleno jen několik kilometrů od Hluboké, nám stále uniká a budí jisté rozpaky. K vysvětlení problematiky Karlshausu by bylo nutné podniknout zjišťovací archeologický výzkum, který by ověřil dobu vzniku hradu. Jeho podoba je totiž výrazně archaická a připomíná spíše přemyslovské hrady, než hrady Karla IV., což se týká i kaple. Nejspíše kdyby A. Sedláček neztotožnil Hrádek u Purkarce s Karlshausem, tak by bezpochyby byl řazen mezi přemyslovské hrady, snad z doby Václava II. Tato archaičnost nebo historismus je považován za projev Karlovy snahy navázat na přemyslovskou tradici.⁸²⁴

Kaple na hradě není písemně doložena a neznáme tak ani její zasvěcení.

Stavební rozbor:

Hrad je po celém svém obvodu obehnan příkopem a valem a jádro je tvořeno souvislou stejně vysokou palácovou zástavbou. Na východním konci severního křídla se nacházejí relikt kaple, která byla orientována přesně na východ. Přestože kaple je již v ruinách a není kompletně zachovaná, je možné ji bezpečně rekonstruovat.

Z kaple se dnes zachovala především severní zeď a půdorys závěru. Stěna do nádvoří zcela zanikla a ze západní stěny kaple zbyl jen otisky a šmorce.

Severní zeď hradu je široká 2,3 m a je vyzděná z lomového kamene. Prostor kaple je vymezen otiskem západní dělicí zdi, která až na menší zbytky a šmorce vytvořené z řádek

⁸¹⁹ Literatura: HEBER 2008, 86; KOLÁŘ 1878, 141 – 154; SEDLÁČEK VII, 155 – 158; MENCLOVÁ 1976II, 72-73; JANOUŠKOVÁ 1998, 27-29; DURDÍK 1999a, 190-191; DURDÍK / SUŠICKÝ 2002, 32-35; SUDOVÁ 2003, 39-46; KUČA VI, 236-239.

⁸²⁰ PANGERL 1872, 399.

⁸²¹ SEDLÁČEK VII, 132.

⁸²² LE I, 48.

⁸²³ SEDLÁČEK VII, 156-157.

⁸²⁴ DURDÍK 1999, 191.

vysunutých kamenů, zcela zanikla [24. 5]. Při západní stěně evidentně existovala dřevěná empora, jak na to poukazuje velká trámová kapsa a vylámaný otisk podlahy. Empora byla široká 3,7 m. Výška empory byla ovšem nižší než je tomu v navazujícím severním křídle. Nad emporou se nachází rozměrné okno v hluboké okenní nice, která je zahrocená [24. 6]. Ostění okna se nezachovalo. V severozápadním koutě a také na jižním líci severní stěny kaple jsou patrné jizvy po vytrhaných zkrácených příporách a konzolách klenby. Po samotné klenbě se zachoval dobře patrný relikt a je zřejmé i čelo klenby s výjimkou samotného vrcholu, který je již rozpadlý.

Tato masivní severní zeď byla ukončena po sedmi metrech výrazným úskokem v šíři stěny, který je patrný na severním líci, a byla zúžena o jeden metr na šířku 1,2-1,3 m. Za tímto úskokem v šíři stěny je patrný relikt špalety okna, která se otevírala směrem ven a také otisk po ostění okna, které bylo osazeno na vnitřní straně [24. 7].

Ztenčené zdivo kaple pokračuje dále k východu a po 2,5 m se na vnější straně nalézá relikt opěrného pilíře široký 80 cm, který odpovídá přechodu obdélného klenebního pole do polygonálního závěru. Zeď je v této partii rozpadlá a je téměř pohlcena terénem. O něco lépe je patrný samotný závěr kaple, který je na vnější straně podepřen opěrnými pilíři širokými 90 cm. Opěráky jsou opět rozpadlé a jejich délku lze zjistit pouze u jihovýchodního, který je 95 cm dlouhý. Spodní partie opěráků i závěru jsou rozšířeny o 10 cm [24. 1-4].

K chóru se od jihu přimyká východní obvodová zeď hradu o šířce 2,3 m, ale ta je těsně při chóru zešíkmena tak, aby nepřikryla stěnu závěru, která pravděpodobně obsahovala rozměrné okno. V tomto místě je také patrný krátký zbytek jižní stěny kaple, která byla široká 1,5 m.

Terénní pozorování si tedy můžeme promítnout do rekonstrukce kaple. Kaple je jednodílná, plynule navazuje na severní palácové křídlo, které ukončuje polygonálním závěrem založeným na pěti stranách oktogonu, a je umístěná v jeho přízemí. Kaple byla klenuta dvěma klenebními poli křížové žebrové klenby a jedním závěrovým polem paprscité klenby. Profil žebor sice neznáme, ale víme, že byla vynášena na zkrácených příporách snad zakončených konzolou. V západní části kaple se nacházela dřevěná empora, která byla níže než hlavní obytné podlaží v paláci, což by mohlo poukazovat na to, že empora nebyla přímo spojena se sousedním obytným prostorem, v němž se nacházela roubená komora. Kaple byla zhruba od své poloviny osvětlena velkými okny, která se nacházela i v závěru, a byla z vnějšku opatřena opěrnými pilíři. Délka kaple v interiéru je 15,5 m a šíře 6,6 m, což ji řadí k největším českým hradním kaplím. Vstup do kaple byl asi veden přímo z úrovně nádvoří, ale reliкты portálu zatím nebyly nalezeny.

Kaple se svým napojením na obytné palácové křídlo blíží obvyklému řešení, které známe z přemyslovských hradů jako Houska nebo Písek a podobné je i umístění kaple v nároží, z něhož vystupuje chór, které je zcela analogické situaci na již zmíněné Housce. Co ovšem kapli odlišuje, je zvláštní řešení chóru, který měl velmi křehkou a subtilní konstrukci, která kontrastovala s nečleněnou hmotou paláce, za níž byla skryta i část lodě. Velmi zajímavé a opět bez analogií v hradní architektuře je osazení ostění oken ve vnitřním líci stěny a otočení okenní špalety ven.

Jednoznačně jde o velmi tradiční architekturu, která stojí na přelomu dvou epoch. Pokud hrad vsutku vznikl za Karla IV., tak k jeho stavbě nejspíše využil nějakou velmi tradičně laděnou stavební huť, která pokračovala v duchu architektury Václava II., což v tomto regionu nebyl problém. Onen záměrný historismus by se totiž asi neprojevil na skladbě obytných místností nebo v podobě sedilí v průjezdu a nesmíme také zapomínat, že neodbytným a nepřehlédnutelným atributem přemyslovských hradů byla velká věž, která zde zcela chybí.

25. Hrádek v Kutné Hoře

zasvěcení: sv. Václava, Jiří a Vojtěcha
stavební typ: kaple otevřená do profánního sálu
dispozice: arkýřová kaple
datace: vysvěcena roku 1504
stavebník: Smíškové z Vrchovišť
stav: zachovaná

Dějiny objektu:⁸²⁵

První zmínky o jakémisi Hrádku pocházejí již z let 1312–1314, kdy se setkáváme s kutnohorským měšťanem Hammanem, který se psal „*de Castro*“. První písemná zpráva, která se zcela spolehlivě váže k Hrádku, pochází až z období podstatně mladšího, a to z roku 1451, kdy se v městských knihách připomíná zahrada patřící k Hrádku, který tehdy vlastnil Rudolt z Betcze a Anežka Doninská. Anežka zemřela někdy kolem roku 1460 a Hrádek připadl Kutnohorské obci. Konšelé následně roku 1461 „*duom Hrádek řečený*“ jež „*měli a drželi nápadem po smrti panie Doninské a pana Rudolta, i se vším k tomu domu příslušenstvím, jakožto z zadu a z předu zahrádkami*“ prodali za 100 kop gr. Petrovi Perštýnskému z Mikovic. Dosavadní literatura právě z vlastnictví Anny z Donína předpokládá, že Hrádek byl v majetku rodu již před husitskými válkami, respektive, že jej vystavěl její manžel Václav z Donína. Ten byl roku 1417 rychtářem v Kutné Hoře a roku 1411 se připomíná v královské radě, pravděpodobně tedy patřil do skupiny milcům Václava IV.

Hrádek v majetku Mikovců udržel do roku 1474, kdy jej prodali za 95 kop grošů pražskému zlatníkovi Ambrožovi Krtkovi. Hrádek následně střídal majitele a roku 1486 byl prodán za 110 kop grošů. Roku 1490 Hrádek zakoupil Jan Smíšek z Vrchovišť za 524 kop grošů. Vzestup ceny snad odráží skutečnost, že tehdy byl přestaven. Přestavby pokračovaly i za Smíšků, kteří Hrádek výrazně vylepšili a dali mu současnou podobu. O pokračující přestavbě svědčí nápis ve velkém sálu s rokem 1493,⁸²⁶ který také datuje mimořádně kvalitní malby s již čistě renesančním architektonickým tvaroslovím, které přímo vycházejí z vladislavské přestavby Starého paláce Pražského hradu. Dendrochronologicky je datována také pozdně gotická roubená komora, která vznikla v letech 1490–91.⁸²⁷ Přestavby pokračovaly i po roce 1500, jak o tom svědčí údaj o svěcení kaple k roku 1504.⁸²⁸

V majetku pánů z Vrchovišť Hrádek zůstal do roku 1530, kdy je koupil Albrecht z Gutštejna. Po polovině 16. století Hrádek střídá majitele až jej koncem 17. století získala kutnohorská obec, která jej záhy postoupila jezuitům, kteří zde sídlili až do svého zrušení v roce 1773 a následně zde byla škola.

Kaple je poprvé doložena k roku 1504, kdy byla 15. září vysvěcena biskupem Filipem Villanovou ke cti sv. Václava, Jiřího a Vojtěcha. Současně v kapli přijalo svěcení i šest synů kutnohorských měšťanů, mezi nimiž byl i syn Jana Smíška Kryštof.⁸²⁹

⁸²⁵ Literatura: BENEŠ 1862, 33-40; ŠIMEK 1909 41 - 52; HEJNIC 1911; SEDLÁČEK XII, 258-259; ŠAMÁNKOVÁ 1951 / 1952; MENCLOVÁ 1976 II, 179 – 181; MUK / ZAHRADNÍK 1984; DURDÍK 1999a, 192 -193.

⁸²⁶ K malbám blíže MATĚJKOVÁ 1960, 233-236; VŠETEČKOVÁ 1999, 90-91.

⁸²⁷ www.dendrochronologie.cz

⁸²⁸ SEDLÁČEK XII, 258 – 259; MUK / ZAHRADNÍK 1984, 1-56.

⁸²⁹ ŘEHÁK 1879, 12-13.

Stavební rozbor:

Kaple je umístěna v prvním patře severovýchodního křídla, a to vlevo od hlavního vstupu do Hrádku [25. 1]. Jde o arkýř založený na půdoryse pěti stran z oktogonu, který je vynášen na polygonální noze. [25. 2] Na ni dosedá několikanásobná bohatě profilovaná římsa složená z výžlabků, které přecházejí do oblounů. Na nárožích jsou motivy drobně přesekávaných profilací. Římsa je zakončená šikmou stříškou, z níž vyrůstá architektura arkýře. Arkýř je v nárožích vzeprěn subtilními opěráky, které jsou v horní třetině přepásány římsou, a opěráky jsou zeslabeny v úzké přípory zakončené zešikmením. K vrcholům opěráků jsou připevněny figury nesoucí erby. První od vstupu je to znak hašplěřů, dále je to znak Smišků s jednorožcem, dále je to český lev, znak horní správy a zcela na východě je to blíže neurčitelný znak [25. 7-10]. Stěna je mezi okny prolomena vysokými dvouosými okny, která jsou zakončená jeptiškami a kružbou. Pod okny probíhá výrazná římsa, která je přetínána opěráky. Arkýř je ukončen korunní římsou a nese jehlancovou střechu.

Interiér arkýřové kaple je zaklenut síťovou klenbou [25. 5-6]. Žebra se protínají bez svorníku a mají subtilní hruškový profil. Klenba je vynášena tenkými válcovými příporami, do nichž se žebra zasekávají bez konzol. Přípory dosedají na bankálovou římsu a stěna pod touto římsou není nijak členěna. V ose arkýře se nachází snad původní oltářní menza.

Arkýř je otevřen do profánní místnosti půlkruhově klenutým vítězným obloukem, jehož hrana je opatřena zárubní pro uzavíratelné dvojdielné dveře [25. 3-4]. V ostění jsou také patrné zaplombované otvory po závěsech dveří. Interiér kaple a také vítězný oblouk má dosud zachované nástěnné malby, které jsou současné se vznikem kaple.⁸³⁰

Kaple se řadí k početné skupině drobných arkýřových kaplí, které jsou otevřeny do profánního sálu. Charakteristické je také umístění arkýře na vstupní straně hned v sousedství hlavního vstupu do Hrádku, což pozorujeme i na dalších hradech a tvrzích. Architektura i malby v arkýři jsou poměrně konzervativní, což velmi kontrastuje s malbami ze starší etapy z roku 1493, které jsou prvním ohlasem renesance v nástěnné malbě u nás. Hrádek stojí na nejisté kvalitativní hranici mezi městským hradem a velkým městským palácem, respektive jde o městský palác, který se svou velikostí a náročností rovná hradu, a proto se zde také setkáváme s arkýřovou kaplí, která se rovněž vyskytuje v městském prostředí.

⁸³⁰ VŠETEČKOVÁ 1999, 90-91.

26. Hradové Střímelice

zasvěcení: Neposkvrněného početí Panny Marie
stavební typ: ?
dispozice: ?
datace: před rokem 1381
stavebník: Jan ze Střímelic
stav: nezachovaná

Dějiny objektu:⁸³¹

Prvním známým majitelem hradu byl Jan ze Střímelic, který pravděpodobně hrad vystavěl.⁸³² V roce 1359 je hrad poprvé písemně doložen v predikátu zmíněného Jana, který zastával úřady na zemském soudě. Hrad zanikl na přelomu 15. a 16. století a k roku 1554 se připomíná již jako zámek pustý.

K roku 1381 je na hradě nebo tvrzi⁸³³ v Hradových Střímelicích doložena donace kaplanství při kapli Neposkvrněného početí Panny Marie Janem ze Střímelic, který ji nechal vystavět a vysvětit.⁸³⁴ Kaplanství bylo zajištěno platem ve Střímelicích a Zvánovicích. Roku 1382 a 1386 se připomíná kaplan Jana ze Střímelic Šimon,⁸³⁵ kaplanství se ve Střímelicích se připomíná i později, a to v roce 1413 a 1418.⁸³⁶ Hrad se dnes nachází v žalostných ruinách a není tak možné spolehlivě identifikovat původní umístění kaple.⁸³⁷

⁸³¹ Literatura: SEDLÁČEK XV, 104; DURDÍK 1990, 133-151; DURDÍK 1999a, 197-198; DURDÍK / SUŠICKÝ 2000, 32-33; VANĚK 2000a, 337-338.

⁸³² SEDLÁČEK XV, 104.

⁸³³ Tento objekt se nachází na nejasné kvalitativní hranici mezi hradem a tvrzí, což se projevilo také v dobových pramenech, kde je označován současně jako *municipio* a *castrum*.

⁸³⁴ LE II, 187-188.

⁸³⁵ LC II, 188, AJ II, 391.

⁸³⁶ LC VII, 100, 265.

⁸³⁷ DURDÍK 1990, 133-151.

27. Hrubá Skála

zasvěcení: ?
stavební typ: ?
dispozice: ?
datace: 14. století
stavebník: ?
stav: nezachovaná

Dějiny objektu.⁸³⁸

Hrad Skála byl vystavěn před rokem 1353 Hynkem z Valdštejna. Od 70. let 14. století hrad vlastnili páni z Pardubic, kteří byli před husitskými válkami vystřídáni pány z Jenštejna. Později v 15. století hrad epizodicky vlastnili Jan a Oldřich z Házemburka, za nichž byl hrad roku 1469 obležen Jiřím z Poděbrad. Následně hrad vlastnili páni z Boskovic a od roku 1524 Smiřičtí, kteří hrad přestavěli na zámek. Zámek byl v pobělohorské době konfiskován a získal jej Albrecht z Valdštejna. Za třicetileté války byl hrad poškozen opakovaným obléháním a roku 1658 měl být z rozkazu císaře zbořen. Díky úředním nejasnostem svému osudu unikl. V roce 1710 hrad vyhořel a následně byl opět přestavěn. Současnou podobu zámek získal v roce 1859 při přestavbě vedené Bernardem Gruebrem.

Roku 1393⁸³⁹ a 1394 je doložen Wilhelm, kaplan „*de Skala*“, který byl podán ke kostelu ve Veselém.⁸⁴⁰ K roku 1397 se ještě stéle píše jako „*Wilhelmus natus Erhardi frater de Skala*“.⁸⁴¹ Pravděpodobně se mohlo jednat o hradní kapli, jako to navrhuje J. Kurka,⁸⁴² ale jisté to zcela není. V areálu hradu na předhradí je dnes kaple sv. Josefa, která pochází až z počátku 19. století, kdy sem byla přenesena z vnitřního hradu. Původní kaple byla umístěna v jižní věžici u paláce a byla nejspíše barokní. Zasvěcení případné středověké kaple není známé.

⁸³⁸ Literatura: SEDLÁČEK X, 44-55; DURDÍK 1999a, 199-200; ŠPRÁCHAL 2007; HARTMAN / PROSTŘEDNÍK 2007, 132-142.

⁸³⁹ SEDLÁČEK X, 47.

⁸⁴⁰ LC V, 192.

⁸⁴¹ AJ III, 239.

⁸⁴² KURKA 1914, 343.

28. Hrubý Rohozec

zasvěcení: ?
stavební typ: ?
dispozice: ?
datace: 14. století
stavebník: ?
stav: nedochovaná

Dějiny objektu:⁸⁴³

Hrad vznikl v první polovině 14. století, kdy jej vybudovali Markvartici. V druhé polovině 14. století hrad přešel do majetku pánů z Vartemberka, kteří jej roku 1392 ztratili a hrad zabavil Václav IV., který si jej podržel asi po dobu dvaceti let. Roku 1417 je hrad již v majetku pánů z Michalovic, po nichž se zde vystřídali Valdštejnové a páni z Krajku, kteří hrad náročně přestavěli. V 17. století byl hrad přestavěn na zámek.

Roku 1394 je doložen kaplan Mořic „*in castro Rohozecz*“⁸⁴⁴ a roku 1426 je zde doložen katolický kněz Ondřej.⁸⁴⁵ Lokalizace kaple v původním hradním areálu není známá, současnou kapli sv. Trojice zřídila až roku 1675 Marie Polyxena ze Schönfeldu.⁸⁴⁶ Součástí barokní kaple je dnes i tzv. oratoř, což je drobný prostor klenutý hvězdovou sklípkovou klenbou, umístěný v nakoso postavené nárožní věžici, který A. Sedláček označuje za starou kapli. Původně se ovšem jednalo o profánní arkýř, který je v 15. a 16. století zcela běžný.

⁸⁴³ Literatura: SEDLÁČEK X, 197-207; MENCLOVÁ 1976 II, 461-464; DURDÍK 1999a, 200-201.

⁸⁴⁴ LC V, 181; KURKA 1914, 309.

⁸⁴⁵ SEDLÁČEK X, 86-87, 199.

⁸⁴⁶ SEDLÁČEK X, 198.

29. Chrudim

zasvěcení: ?
stavební typ: ?
dispozice: ?
datace: třetí čtvrtina 13. století
stavebník: Přemysl Otakar II.
stav: částečně dochována?

Dějiny objektu:⁸⁴⁷

Hradiště v Chrudimi vzniklo někdy na počátku 11. století a stalo se významnou oporou přemyslovské moci a je snad onou Starou Chrudimí, která se zmiňuje v nedatované zakládací listině Přemysla Otakara II.⁸⁴⁸ Současně se založením města ve 13. století byl založen i městský hrad, který se ovšem v písemných pramenech prakticky nezmiňuje. K zániku hradu došlo již před polovinou 14. století, protože na jeho místě vznikl městský kostel poprvé připomínaný roku 1349.⁸⁴⁹

Stavební rozbor:

Hrad v Chrudimi v současné době prakticky zanikl. Jeho poznáním se nejintenzivněji zabýval především T. Durdík a J. Frolík, kteří studiem plánového materiálu, dobové ikonografie, terénním a archeologickým průzkumem prokázali jeho rozsah. T. Durdík navrhl možnost, zda stávající chór kostela není vystavěn na substrukci starší hradní kaple. Tato myšlenka není nijak nová a přišel s ní poprvé již Lüssener a Schmoranz, který kostel regotizoval.⁸⁵⁰ Ovšem existence hradu, natož kaple, jejíž substrukce měla být použita pro základ nového chóru, se stala předmětem velké a vyhrčené kontroverze. Nejdříve M. Ježek a později i s V. Razím ve společném článku o kostele Nanebevzetí Panny Marie existenci hradu zcela odmítli,⁸⁵¹ ale nedávný archeologický výzkum J. Frolíka hrad definitivně potvrdil a ukázal naprostou bezpředmětnost argumentace zmíněných autorů.⁸⁵² Otázkou nadále zůstává existence kaple.

Závěr kostela nezpochybnitelně prostupuje čelo hradu třemi stranami a vystupuje ven opřen o dva masivními opěráky, které se směrem dolů výrazně rozšiřují. Podle T. Durdíka je tato situace výsledkem využití spodní části zdiva starší hradní kaple, která se měla nacházet v prvním patře. Durdík poukazuje na odlišnou stavební techniku spodních partií chóru, které jsou vystavěny z lomového kamene, zatímco horní části nad podokenní římsou jsou vystavěny z tesaných kvádrů,⁸⁵³ což ovšem mohlo být stavebním postupem nebo změnou stavební huti. Nové poznatky V. Razíma jsou bohužel poznamenány iracionálně vypjatou polemikou s T. Durdíkem a nelze odhadnout, do jaké míry tato atmosféra ovlivnila interpretaci nálezové situace, což tento výzkum v podstatě znehodnocuje. Například V. Razím zcela neřeší důvod, proč by nově budovaný chór kostela měl probořit již stojící hradbu, když by taková stavba výrazně narušila obranyschopnost a velmi ztížila pohyb obránců na jednom

⁸⁴⁷ Literatura: LÜSSENER 1860, 89-90; SCHMORANZ 1877, 1-2, 1; SEDLÁČEK I, 218-225; DURDÍK / FROLÍK 1981 107-115; DURDÍK 1998a, 210-218; DURDÍK 1999a 216-217; JEŽEK 1999, 833-871; RAZÍM / JEŽEK 2001, 37-38; DURDÍK 2001b, 615-619; FROLÍK, 2008, 553-584.

⁸⁴⁸ FRB III, 1030-1031.

⁸⁴⁹ DURDÍK 1998a, 212.

⁸⁵⁰ LÜSSENER 1860, 89-90; SCHMORANZ 1877, 1-2, 1.

⁸⁵¹ JEŽEK 1999, 833-871; RAZÍM / JEŽEK 2001, 37-38.

⁸⁵² FROLÍK, 2008, 553-584.

⁸⁵³ DURDÍK 1998, 214.

z klíčových míst obrany města a přitom by došlo k úspoře jen několika málo metrů v náměstí? Spíše se zdá, že vskutku byly využity základy starší hradní kaple, která ani nemusela být zcela dokončena, ostatně jako celý hrad, což nakonec vedlo k jeho brzkému zániku. Existenci kaple za současné podoby kostela může potvrdit jedině hloubkový stavebně historický průzkum doprovobený sondáží do omítek a archeologickým průzkumem v interiéru kněžiště. Pokud by se existence kaple potvrdila, pak by patřila k větším hradním kaplím a svými rozměry by připomínala kapli v Nižboru nebo na Bezdězu.

30. Jenštejn

- zasvěcení:** ?
stavební typ: kaple umístěná ve věži
dispozice: kaple s válcovou lodí a s presbytářem
datace: první polovina 80. let 14. století
stavebník: Jan z Jenštejna
stav: dobře dochovaná

Dějiny objektu:⁸⁵⁴

Hrad byl založen ve 30. letech 14. století a jeho jméno „*Jencenstein*“ je odvozeno od Jence z Janovic. Okolo roku 1367 tento hrad koupil Pavel z Prahy (Vlašimi), písař královské komory a služebník Karla IV. Krátce na to, roku 1368, se již Pavel píše po Jenštejně.⁸⁵⁵ Jeho bratři byli Michal z Vlašimi a Jan Očko z Vlašimi, druhý pražský arcibiskup. Pavel zemřel roku 1375 a hrad Jenštejn připadl Janovi z Jenštejna. Hrad v rukou Jana z Jenštejna zůstal až do roku 1390, kdy jej v rámci ostrého konfliktu s Václavem IV. převzal královský podkomoří Zikmund Huller, a to na příkaz krále. Zikmund si hrad dlouho nepodržel a již v roce 1398 drží hrad Pešík Bryl. Poté se na hradě často střídají majitelé, většinou z nižšího, nebo i měšťanského stavu, jako byl Jindřich Puše z Cách, který Jenštejn držel mezi lety 1414–1419. Po něm převzal hrad Aleš Škopek z Dubé a držel jej až do své smrti roku 1435.⁸⁵⁶ Hrad poté opět často střídal majitele až do roku 1583, kdy byl připojen k panství brandýskému,⁸⁵⁷ a již roku 1597 se popisuje jako pustý. V průběhu třicetileté války vyhořel (1641) a stal se obydlím chudiny, což trvalo do roku 1866, kdy obyvatele hradní věže postihl mor a ta již nebyla osídlena.⁸⁵⁸

Stavebníkem kaple byl bezpochyby pražský arcibiskup Jan z Jenštejna, který hrad vlastnil mezi lety 1375–1390 a velmi nákladně jej přestavěl. Bohužel doposud se nepodařilo dohledat zasvěcení kaple a kaple není písemně doložená.

Stavební rozbor:

Původní hrad z počátku 14. století byl vystavěn na nevýrazné pískovcové skále a patřil k tehdy zcela běžnému typu bergfritového hradu. Oválný areál hradu byl opevněn plášťovou hradbou a při jeho jižní straně vznikl palác a bergfrit, který stál poblíž brány na východní straně. Jan z Jenštejna nechal výrazně přestavět palác a věž.

Hradní kaple je situována v okrouhlé bergfritové věži s průměrem 8,5 m, a to ve čtvrtém podlaží. Z původního bergfritu se zachovalo pouze přízemí, zbytek patří již přestavbě Jana z Jenštejna [30. 1]. Původní věž byla zcela jistě pouze obranná, ostatně jak je u bergfritu zvykem, ale nově vybudovaná podlaží byla již obytná a obsahovala velmi kvalitní kapli, která je předmětem našeho zájmu [30. 3].

První tři podlaží věže nejsou příliš zajímavá, pouze třetí podlaží je klenuto kopulovou klenbou. Čtvrté podlaží obsahuje kapli, v dalším patře je obytná místnost, která byla

⁸⁵⁴ Literatura: MERHAUT 1900; SEDLÁČEK XV, 160-163; HONL, 1941; BENÁKOVÁ, bez data; HAUSEROVÁ, 1973; MALÝ, 1975; MENCLOVÁ 1976 II, 143-146; MALÝ, 1977, 169-176; DURDÍK 1999a, 225-226; DURDÍK / SUŠICKÝ 2000, 46-47.

⁸⁵⁵ LE IV, 460.

⁸⁵⁶ AČ XXVIII, 721.

⁸⁵⁷ SEDLÁČEK XV, 163; MERHAUT 1900, 15.

⁸⁵⁸ MERHAUT 1900, 17.

uzavíratelná zvnějšku a mohlo se tak jednat karcer.⁸⁵⁹ Šesté podlaží bylo již otevřeno do kamenné kuželové helmice, která kryla věž.

Kaple se nacházela ve čtvrtém podlaží a z této úrovně byla věž také přístupna. Do věže se vstupovalo po lávce od západu ze sousedního paláce hrotitým portálem s vpadlinou pro padací most. Portálek vedl do malé předsínky v šířce zdi, z níž se dalo vstoupit na točité schodiště, které zajišťovalo vertikální komunikaci ve věži, a také přímo do kaple. Kaple má kruhovou loď a na východě je otevřena vítězným obloukem do polygonálního presbytáře [30. 3]. Loď kaple je zaklenutá žebrovou křížovou klenbou [30. 6], která je ve vrcholu uzavřena prostým plochým svorníkem. Žebra mají hruškový profil a vybíhají přímo ze zdi. Drobný presbytář v síle zdi se do lodi otevíral profilovaným vítězným obloukem. Presbytář je tvořen pěti stranami osmiúhelníku a je zaklenut šestidílnou hvězdovou žebrovou klenbou uzavřenou svorníkem [30. 4, 5, 7]. Žebra mají identický hruškový profil jako v lodi, ale jsou drobnější a podobně zabíhají do zdi. Výjimku tvoří žebra přilehlá k zadní straně vítězného oblouku, kde zabíhají do oblých přípor. Presbytář je osvětlen z východu v hlavní ose umístěným hrotitým okénkem, které je osazeno do obdélné, dovnitř se otevírající špalety, provedené v tesaném kameni. Okénko je jediným zdrojem přirozeného světla v celé kapli, což vypovídá o původní světelné atmosféře.

Kaple je na našem území mimořádná tím, že jde o jediný příklad kaple umístěné ve válcové věži. Loď kaple na kruhovém půdorysu tak připomene starší rotundy, což ovšem nebyl záměr. Tento typ kaple umístěné ve věži, která je válcová, je poměrně vzácný i mimo naše území a prozatím neregistrujeme žádný region se zvýšením výskytem tohoto typu. Kaple v hranolové věži jsou ovšem běžné i na našem území. Jenštejnská kaple tak bude solitérem v tom smyslu, že věž má kruhový půdorys, ale jinak výrazně nevypadává ze středoevropského rámce.

⁸⁵⁹ BENÁKOVÁ bez data, 5.

31. Jindřichův Hradec I

zasvěcení: Šimona a Judy později sv. Ducha
stavební typ: palácová kaple
dispozice: jednolodní kaple s polygonálním chórem
datace: 40. léta 13. století
stavebník: Jindřich z Hradce nebo jeho synové Vítek a Sezema
stav: zachovaná

Jindřichův Hradec II

zasvěcení: Panny Marie
stavební typ: profánní prostor adaptovaný na kapli
dispozice: jednolodní kaple
datace: krátce před rokem 1493
stavebník: Jindřich IV. z Hradce
stav: zachovaná

Dějiny objektu:⁸⁶⁰

Hrad se poprvé v písemných pramenech objevuje roku 1220, a to v predikátu Jindřicha „*de Novo castro*“.⁸⁶¹ Lokalita ovšem je staršího data, jak ukázal rozsáhlý výzkum T. Durdíka, podle něhož hrad vznikl v rámci staršího hradiště z 12. století.⁸⁶² Tento moment měl i vliv na stavební vývoj hradu, nejstarší budovy totiž zprvu stály volně v rámci hradištního opevnění, které bylo teprve později nahrazeno kamennou hradbou. Zmíněný Jindřich patřil k rodu Vítkovců a na dvoře Přemysla Otakara I. a později i Václava I. zastával nejpřednější úřady. Pravděpodobně na sklonku života Jindřicha, nebo až za jeho synů Vítko a Sezemy, kteří rovněž hráli na dvoře Václava I. významnou roli, došlo ke stavbě nové věže a kamenného paláce, který obsahuje kapli.

V závěru vlády Přemysla Otakara II., měl být hrad Vítkovcům údajně odejmut, jak nás o tom zpravuje pozdní svědectví Neplachovy kroniky.⁸⁶³ Ať je tento údaj pravdivý, nebo ne, je zřejmé, že Hradec zůstal v majetku Vítkovců i nadále.⁸⁶⁴

⁸⁶⁰ Literatura: Soupis památek XIV, 32-88; MENCLOVÁ 1976 I, 102-103, 181-189, II, 261-272; MUK / VILÍMKOVÁ 1976; MUK 1983, 173-180; DURDÍK 1993d, 69-83; KUTHAN 1994, 166-169; KUTHAN 2010a, 340-348.

⁸⁶¹ CDB II, 193

⁸⁶² DURDÍK 1993d, 69-70; DURDÍK 1999a, 229

⁸⁶³ FRB III, 476; Neplach zde čerpá z Dalimilovy rýmované kroniky, která ovšem Hradec nezmiňuje a uvádí jen „*Vitkovicě s Úšského hradovišče zapudí.*“ (FRB III, 193) zatímco Neplach uvádí již „*Nam Witkonibus Vsk et Nuova domum abstulit.*“

⁸⁶⁴ Velkým problémem se zdá být příslušnost hradu, tedy zda šlo o hrad královský nebo šlechtický. Starší literatura v celku shodně uvádí, že šlo o hrad šlechtický, ale M. Vilímková (MUK / VILÍMKOVÁ 1976, 4) přišla se zjištěním, že hrad byl královský, což bylo založeno na interpretaci zprávy kronikáře Neplacha, viz poznámka výše. Tento údaj se zdál být potvrzen i archeologickým výzkumem T. Durdíka (DURDÍK 1993, 69-82), který odhalil návaznost na hradiště s osídlením z 12. století, což by opět poukazovalo na královský původ hradu, který se svými rozměry řadí mezi větší královské hrady a v případě šlechtických hradů by byl jednoznačně zcela mimo jakékoliv srovnání. Tento názor byl v nedávné době zpochybněn v rámci poměrně emociálně vypjaté polemiky (KLÁPŠE 2003, 786-800; RAZÍM 2004, 176-214; KLÁPŠE 2005, 134-141; odpověď T. Durdíka DURDÍK 2004, 169-175). Nicméně otázku o rozsahu hradu, který jednoznačně vychází z podoby královských hradů, a to nejen svou velikostí, ale i skladbou budov, se nepodařilo vyřešit. V některých okrajových částech jižních ale i východních Čech všeobecně registrujeme větší sepejetí šlechtice a zjevně královského hradu, než je tomu ve středních nebo severních Čechách. Zdá se tedy, že zde postupně vzniká jakási přechodná fáze k lennímu vlastnictví, které ovšem není výslovně písemně doloženo a fungovalo asi i na jiném principu, než tomu bylo později ve 14. století. J. Žemlička to velmi hezky shrnul ve svém článku z roku 2004 takto: „*Či byl hrad,*

Významnější stavební činnost, která se dotkla paláce a kaple, zaznamenáváme krátce před polovinou 14. století za Oldřicha z Hradce. Tehdy byl ke staršímu raně gotickému paláci přiložen nádvorní trakt a zdá se, že současně nebo spíše až později byla kaple prodloužena o nový chór,⁸⁶⁵ který byl mylně datován do 15. století.⁸⁶⁶ Výstavba paláce i celého hradu ovšem pokračovala i později. Další významnější stavební činnost je na hradě doložena po husitských válkách a vlastně po celé 15. století. V třetí čtvrtině 15. století vznikl i most s chodbou mezi tzv. Starým stavením a křídlem zelených světnic, který bude později před rokem 1493 přeměněn na druhou hradní kapli. Kolem roku 1500 a mezi lety 1515–1531 prošel starý palác rozsáhlou pozdně gotickou přestavbou, na níž plynule navázaly renesanční úpravy, které daly zámku současnou podobu.⁸⁶⁷

Roku 1602 umírá Adam z Hradce bez dědiců a odkazuje svůj majetek sestře Lucii Otýlii, provdané za Viléma Slavatu z Chlumu. Slavatové Hradec vlastnili až do sklonku 17. století, kdy tento rod vymřel po meči, s výjimkou Jana Karla Jáchyma, který byl ovšem kněz a Jindřichův Hradec zdědila Marie Josefa provdaná za Heřmana Jakuba Černína z Chudenic. Černínům zámek následně patřil až do roku 1945, kdy byl vyvlastněn.

Kaple je v písemných pramenech doložena poměrně pozdně a nejstarší data přinášejí dnes již zaniklé nápisy v kapli samotné, které jsou známy jen z opisů ze 17. a 18. století.

Nejstarší zmínku o kapli uvádí A. Sedláček k roku 1482, kdy měl vzniknout nový chór a malby v kapli,⁸⁶⁸ což vyčetl z opisu (pocházejícího z počátku 18. století) nápisu v kapli.⁸⁶⁹ Další datum je doloženo k roku 1505 a zmiňuje se i zasvěcení kaple sv. Šimonovi a Judovi. Tehdy se světil oltář, což uváděl dnes již zaniklý nápis na hlavním oltáři, který byl opsán v 18. století,⁸⁷⁰ „ANNO DNI M^(D) V HOC ALTARE CONSECRATUM EST ET HEC RELIQUIE IN EODEM B^(ea)TI BARTHOLOMEI MARTINI LEONHARDI ALLEXI MATERNI TITVLVS ANNOTATUR S BEAT. S SIMONIS S ET S IVDE APOSTOLORUM,⁸⁷¹ a také i další rovněž zaniklý nápis v kapli nad bočním oltářem, který je ještě doložen k roku 1679 „ANNO DOMINI M^(D) V HOC ALTARE CONSECRATUM FUIT IN HONOREM S. BARTHOLOMAEI APOSTOLI.“⁸⁷²

Později, neznámo kdy, došlo ke změně patrocina na sv. Ducha, což je poprvé zmiňováno k roku 1655.⁸⁷³

Další zprávy o kapli pocházejí až ze sklonku 16. století, kdy hrad procházel rozsáhlou opravou, k níž jsou zachovány účetní knihy. Roku 1573 byla smluvena dohoda se zednickým mistrem Antonínem Vlachem, který měl provést řadu opravných prací a také měl omítnout „věž kde kostel jest“ a opatřit ji sgrafitem, což je popsáno jako vobvrčení, vybělení a vyrejsování.⁸⁷⁴ Roku 1584 udělal mistr sochař Hans Maurer nové dveře z fraucimoru do kostela.⁸⁷⁵ Roku 1588 byla opravována část krovu nad kaplí,⁸⁷⁶ což se asi ukázalo jako

zakládáný nositelem kastelánského úřadu nebo jiným benefičiárním hodnostářem – jeho a jeho potomků, kteří hrad spravovali, nebo panovníka, pro něhož byl budován?“ (ŽEMLIČKA 2004, 509–541).

⁸⁶⁵ MUK / VILÍMKOVÁ 1976, 390.

⁸⁶⁶ Takto chór datoval A. Sedláček, což bylo převzato i uměleckohistorickou literaturou bez zřetele na stylovou polohu chóru (NOVÁK 1906, 43; MENCLOVÁ 1976 II, 262), který rozhodně není pozdně gotický, jak na to poukázal J. Muk.

⁸⁶⁷ MENCLOVÁ 1976 II, 261-272; KUTHAN 2010a, 340-249.

⁸⁶⁸ SEDLÁČEK IV, 43 poznámka 1.

⁸⁶⁹ MUK / VILÍMKOVÁ 1976, 25.

⁸⁷⁰ NOVÁK 1906, 44.

⁸⁷¹ SEDLÁČEK IV, 8-9; NOVÁK 1906, 44; Soupis památek XIV, 135.

⁸⁷² RULL 1879, 4; NOVÁK 1906, 44.

⁸⁷³ Soupis památek XIV, 135.

⁸⁷⁴ MUK / VILÍMKOVÁ 1976, 32.

⁸⁷⁵ MUK / VILÍMKOVÁ 1976, 33.

⁸⁷⁶ MUK / VILÍMKOVÁ 1976, 34.

nedostačené, takže roku 1594 byla realizována stavba krovu věže „nad kaplou“, kterou provedl tesařský mistr Urban Šefffer.⁸⁷⁷

K další přestavbě kaple došlo až na počátku 18. století, a to z popudu Marie Josefiny Černínové, která k tomuto účelu asi v závěti okázala blíže neznámou sumu peněz. Krátce po její smrti v roce 1708, bylo přistoupeno k opravě kaple, která byla zahájena roku 1709, což dokládá dopis zámeckého hejtmána F. M. Kölsche z 30. března. V dopise zmiňuje potřebu poslat pro stavitele z důvodů úpravy oken, která měla vzniknout jinde, než jsou původní, a vybrání nik pro tři oltáře, položení dlažby a upravení dveří do sakristie. Rovněž měla být kaple nově vymalována a z tohoto důvodu byly pořízeny již zmíněné opisy nápisů v kapli. S úpravou výmalby kaple se pospíchalo z důvodu svatodušních svátků, aby v kapli mohla být sloužena bohoslužba. Následně byly dodány plány černínského stavitele Františka Maxmiliána Kaňky na tři štafirované oltáře a doporučen byl k jejich realizování Kryštof Bauer. Ještě téhož roku byla opravena střecha nad kaplí. Přestavba celkem stála 143 zlatých. Práce na kapli pokračovaly i v roce 1710, kdy stavbu osobně navštívil Kaňka a mírně upravil svůj původní projekt. Podle dopisu zámeckého hejtmána F. M. Kölsche z 12. února 1710 měla být stavba hotová do léta, ale kaple dosud neměla dlažby, nebyly osazeny kamenné stupně pod oltářem atd., což bylo způsobeno tím, že v kapli bylo stále lešení a dosud nebylo rozhodnuto o vymalování kaple. Současně již truhlář připravoval dveře a vybavení kaple. Také bylo rozhodnuto pořídit nové obrazy na oltáře atd. Nicméně hrabě Heřman Jakub Černín záhy zemřel, aniž by kaple byla dokončena. K obnovení prací došlo roku 1722, tehdy Hradec znovu navštívil stavitel Kaňka. Opět byla řešena otázka výzdoby kaple, ale k řešení nedošlo ani roku 1724 a ani v příštích deseti letech. Teprve 1735 došlo k realizaci oltářů, které byly dokončeny roku 1737. Roku 1747 se v kapli projevila vlhkost, což částečně poškodilo malby. Roku 1750 byla kaple vymalována Michlem Reschem. Pravděpodobně šlo o opravu maleb poškozených vlhkem. K původním malbám byly pořízeny tužkové kopie.⁸⁷⁸

Požár zámku v roce 1773 poškodil i kapli, došlo k roztavení oken a stěny byly zakouřeny. K opravě krovu a vyčištění kaple došlo hned následující rok, roku 1820 se dělala nová okna a roku 1837 byla podepřena poškozená klenba, která hrozila zřícením. Roku 1837 byla opravována okna, opěrné pilíře a zdivo kaple.⁸⁷⁹

Roku 1901 byly zpevněny základy kaple, které byly rozrušeny kořeny stromů, a v následujících desetiletích byla kaple opravována. Roku 1911 byla zbořena barokní sakristie při chóru kaple z roku 1710, v jejímž zdivu byla nalezena žebra i svorníky s růží a korunovaným M, které pocházely z přízemí mladšího gotického chóru kaple. Následně musela být zřízena nová sakristie jižně od kaple, která byla spojena s kaplí novým schodištěm v síle zdi. K restaurování maleb v kapli došlo roku 1942. Středověké malby se nepodařilo objevit, ale byla objevena polychromie gotických článků.⁸⁸⁰

Vznik druhé menší kaple je datován malbami, které jsou připisovány Mistru žirovnickému (malby na Žirovnici jsou datovány do roku 1490, jak uvádí nápis) a určující je zvláště scéna na stěně proti oknům. Zde je vyobrazen Jindřich IV. z Hradce, který klečí před Pannou Marií zobrazenou jako Assumpta i s doprovodem tří manželek, které jsou určeny nápisy. Vzhledem k tomu, že manželky jsou zobrazené v rouchu zemřelých a třetí manželka zemřela roku 1492 a po čtvrté se Jindřich oženil roku 1493, a to s Annou Münsterberskou, je téměř jisté, že malby vznikly právě mezi těmito lety.⁸⁸¹

Kaple je písemně doložena až v druhé polovině 16. století.

⁸⁷⁷ MUK / VILÍMKOVÁ 1976, 36.

⁸⁷⁸ SOUPIS PAMÁTEK XIV, 135-137; MUK / VILÍMKOVÁ 1976, 39-41.

⁸⁷⁹ Soupis památek XIV, 137.

⁸⁸⁰ MUK / VILÍMKOVÁ 1976, 41.

⁸⁸¹ KRÁSA 1978, 296-297.

Kaple Šimona a Judy později sv. Ducha

Kaple je umístěna zhruba ve středu Starého stavení, tedy raně gotického paláce, který v průběhu několika přestaveb výrazně změnil svou rozlohu a jeho stavební vývoj byl dovršen teprve v 18. století [33. 1]. Kaple se nachází v přízemí paláce a je orientovaná k severovýchodu, tedy je příčně k delší ose paláce. Její polygonální chór s opěrnými pilíři vystupuje z průčelí paláce, které tvoří čelo jádra hradu a spolu s válcovou věží je hlavní pohledovou dominantu pro příchozí. Současná cesta vede již přímo, ale ještě do 16. století bylo nutné celou čelní frontu paláce obejít a teprve na severní straně za válcovou věží byl vstup na třetí nádvoří.

Do kaple se dnes vstupuje z nádvoří půlkruhově klenutým bosovaným renesančním portálem [31. 2], za nímž následuje nízká valeně zaklenutá předsíň, která propojuje nádvoří s východním traktem paláce, kde je umístěna kaple a také prodlužuje loď kaple. Tato předsíň je osvětlena obdélným oknem nad portálem a po architektonické stránce je v podstatě nezajímavá. Za předsíní následuje úsek valené klenby, který patří západní varhanové kruchtě a poté se již otevírá prostor samotné kaple, který se skládá z lodi a chóru.

Lod' i chór kaple dělí horizontálně masivní římsa, která běží v úrovni podlahy prvního patra [31. 4]. Stěna dolní části v lodi více vystupuje do prostoru, ale z větší části je zakryta dvěma rozměrnými barokními oltáři. Stěna v chóru rovněž předstupuje před líc horní etáže, i když ne tak výrazně jako v lodi. V dolní etáži stěn kaple nejsou chór a loď výrazně odděleny, ale v horní části se již nachází vítězný oblouk a stěny chóru se vějířovitě otevírají.

Boční stěny lodi kaple v horní části neobsahují žádné architektonické detaily a jsou na celé ploše pokryty barokní nástěnnou malbou, která překryla starší pozdně gotickou vrstvu. V západní části se nachází barokní varhanní kruchta přístupná od západu z prvního patra paláce.

Klenba lodi kaple má dvě klenební pole křížové žebrové klenby oddělené od sebe pasem [31. 5]. Žebra mají raně gotický vejcovitý profil lemovaný výžlabkem s oušky a ve středu klenebního pole vynášejí svorníky. Východní svorník je zdoben dvěma dráčky, kteří si navzájem požívají ocasy [31. 16], a druhý je zdoben šestilistou rozvilinou.

V rozích při vítězném oblouku je klenba vynášena na štíhlých příporách vyrůstajících původně z úrovně podlahy. Na přípory dosedají košové hlavice pokryté stylizovaným palmetovým dekorem, které jsou opatřeny obdélnou profilovanou krycí deskou, na níž spočívají náběžní štítky žebor [31. 10-11]. Ve středu lodi je klenba vynášena mohutnými polygonálními kalichovými hlavicemi [31. 13], jejichž přípory (asi zkrácené) byly později odstraněny, stejně tak byly odsekány i krycí desky. Na západní straně je ale situace komplikovanější. Žebra opět vybíhají z náběžních štítků, ale hlavice je odstraněna a na její místo byl osazen náběh arkády dnes již zbořené pozdně gotické empory, který spočíval na starší oblé přípoře [31. 15]. Současný útvar je výsledkem novodobých úprav, původně zde byly štukové barokní hlavice, které byly odstraněny J. Mukem.⁸⁸² Zmíněné hlavice se poněkud překvapivě nenacházejí v rozích kaple, což bylo způsobeno tím, že původní masivní západní zeď byla dodatečně vybrána právě pro zřízení pozdně gotické empory. D. Menclová zde předpokládala emporu starší, a to především na základě existence portálu v sousední místnosti v bývalém druhém patře.

Klenba v chóru kaple se skládá z jednoho obdélného pole s křížovou klenbou a jednoho pole závěrového, které je založeno na pěti stranách oktogonu a je zaklenuto paprscitou klenbou. Žebra jsou hrušková a v závěru přecházejí do přípor se stejným hruškovým profilem. Uprostřed chóru je klenba vynášena na zkrácené přípoře s jehlancovým

⁸⁸² MUK / VILÍMKOVÁ 1976, 235.

konzolovým ukončením [31. 14] a na západě dosedá na zbytky raně gotického vítězného oblouku [31. 12]. Ve vrcholu klenby se nacházejí dva svorníky, východní je zdoben mariánským korunovaným M a druhý má podobu pětilisté růže, která zde měla svůj heraldický význam [31. 17-20].

Stěny chóru v západním poli jsou podobně jako v lodi pokryty barokní malbou a patrné je zde již zmíněné nálevkové rozšíření, která navazuje na torzo staršího vítězného oblouku. Stěny v závěru jsou prolomeny pěti rozměrnými okny, které slouží jako hlavní zdroj osvětlení celé kaple. Okna jsou dvouosá zakončená jeptiškami a ve vrcholu se nachází kružba dvojího druhu. První je kružbový vzorec, který se opakuje třikrát a jde o sférický trojlíst, do něhož jsou vloženy jeptišky, druhý vzorec je umístěn ve zkosených stěnách a jeho střed je tvořen sférickým trojlístem, který je ovšem vytvořen průnikem tří jeptišek [31. 2]. Tento vzorec je dosti neobvyklý a analogie k němu najdeme v třeboňském augustiniánském klášteře, v Hradci je uspořádání více dynamické a vytváří pohyb, což nám poslouží při datování chóru kaple.

Chór kaple je z vnější strany zpevněn opěrnými jednou odstupněnými opěráky, které jsou zakončeny pultovou stříškou s okapníky. V dolní etáži chóru jsou na exteriéru patrná drobná obdélná okna, která se ovšem v interiéru neprojevují. Na chór kaple byla v pozdní gotice a 16. století přistavěna další dvě patra s profánními prostory,⁸⁸³ takže chór dostal podobu věže.

Kaple sv. Ducha vznikla poměrně složitým stavebním vývojem, ostatně jako celý palác. V podobě kaple jsou patrné čtyři zásadní stavební etapy. První z nich se váže ke vzniku samotné kaple, která jak se zdá vznikla až dodatečně vložením do o něco málo staršího, nejspíše trojprostorového paláce, kde nahradila dvě nad sebou stojící obytné místnosti⁸⁸⁴ a snad současně byl palác prodloužen na jih, jak to dokládá rozdílná šíře raně gotického zdiva. V této době byla kaple umístěna v prvním patře paláce, kde se nacházely hlavní reprezentativní prostory, severně od kaple se nachází místnost se svatojiřskou legendou a klenutá komnata s krbem. Původní loď kaple a její klenba se dosud zachovaly. Podoba chóru není známa, J. Novák a později i D. Menclová zvažovali, že chór kaple byl uzavřen rovnou zdí,⁸⁸⁵ čemuž odporuje to, že zachované kouty ve východní části kaple jsou posunuty o něco dále, než tomu je v sousední místnosti, jak na to poukázal J. Muk.⁸⁸⁶ Kaple tak nejspíše byla uzavřena trojbokým chórem, který vystupoval z fasády paláce. V kapli pravděpodobně neexistovala kamenná empora, lze snad uvažovat o empoře dřevěné, která nezanechala stopy.

Výtvarná podoba kaple se hlásí do 40. let 13. století a toto datování je všeobecně přijímáno. D. Menclová shledávala analogie ke kapli v podobě kostela sv. Ulricha v Regensburgu,⁸⁸⁷ který je datován do 30. let 13. století. Naproti tomu J. Kuthan se domnívá, že výtvarná podoba kaple je odvozena z cisterckého kláštera ve Zwetlu, anebo z Tišnova popřípadě Velehradu, kde je pohřben Jindřich z Hradce.⁸⁸⁸

Druhá stavební etapa je svázána se vznikem nového chóru, který byl výrazně vysunut z paláce do parkánu. Stavba chóru výrazně zvětšila plochu kaple, která asi už nepostačovala hradnímu provozu. V této etapě byla kaple stále ještě umístěna v úrovni prvního patra a přízemí pod chórem bylo provedeno velmi kvalitně, jak ukazují nálezy svorníku a žeber

⁸⁸³ V prostoru nad kaplí byla sakristie doložená od 16. století (NOVÁK 1906, 127).

⁸⁸⁴ S touto teorií přišel již J. Novák, který zvažuje, že kaple vznikla za Vítka z Hradce úpravou původních dvou světnic (NOVÁK 1906, 20).

⁸⁸⁵ NOVÁK 1906, 20.

⁸⁸⁶ MUK / VILÍMKOVÁ 1976, 387.

⁸⁸⁷ MENCLOVÁ 1976 I, 187.

⁸⁸⁸ KUTHAN 1994, 169.

v roce 1911, které byly identické s chórem kaple. Datace kaple je ovšem poněkud komplikovanější, A. Sedláček, ale i jeho předchůdci se domnívali, že chór kaple pochází až z pozdní gotiky (Sedláček uvádí roku 1482),⁸⁸⁹ což bylo převzato i D. Menclovou.⁸⁹⁰ Naproti tomu J. Muk se domníval, že kaple pochází již z poloviny 14. století.⁸⁹¹ Výtvarná podoba chóru kaple ovšem nenabízí tak jednoznačnou dataci, zvláště kružby oken jsou velmi pokročilé a vodítkem může být i korunované M na svorníku, které se rovněž ve dvou provedeních nachází na paláci. Od 80. let 14. století se toto korunované M stává součástí erbu pánů z Hradce. Je tedy pravděpodobné, že chór kaple vznikl právě v této době, ostatně do této doby J. Muk datuje i klenbu v prvním patře paláce před kaplí.⁸⁹² Tomu by odpovídala i stylová poloha kaple i okenní kružby.

Již zmíněné datum 1482 se váže s další stavební úpravou kaple, pravděpodobně tehdy vznikla západní empora a došlo i k prohloubení masivní západní zdi. S přestavbou se pojí i vznik maleb, které jsou zachovány jen ve skicách z 18. století. Naproti tomu s doloženým datem 1505 je spojen pouze vznik nových oltářů v kapli.

Současnou podobu kapli ovšem dalo až 18. století, kdy došlo k prohloubení prostoru kaple do úrovně přízemí, čímž se výrazně zvětšila její plocha a kaple mohla pojmout větší množství věřících. Dále vznikla západní varhanní kruchta a bylo pořízeno nové vybavení kaple včetně tří oltářů, které nahradily původní pozdně gotické. S touto přestavbou se víceméně uzavřely stavení dějiny kaple a následující století přinesla jen drobné změny.

Kaple se svou podobou řadí k nejstarším ukázkám řešení, kdy prostor kaple není vytvořen aditivním součtem objektů kaple a paláce, ale víceméně poprvé je kapli vyčleněna místnost v paláci, jehož je pevnou součástí a jde tak svým způsobem o palácovou kapli. To bylo ovšem způsobeno dodatečným rozhodnutím vložit kapli do již hotového, popřípadě rozestavěného paláce, s čímž souvisí i netradiční orientace kaple, která není jako obvykle postavena na delší ose paláce, což je obvyklé řešení na přemyslovských hradech, ale je postavena příčně. Otázku, zda šlo o hrad královský, nebo šlechtický nelze v rámci této práce zodpovědně rozřešit, ale přeci jenom s přihlédnutím ke stavební podobě hradu, se mi varianta o královském původu jeví jako pravděpodobnější.

Kaple Panny Marie

Jde o drobný intimní prostor, který je situován na mostě mezi původním ranně gotickým palácem, tzv. Starým stavením, a křídlem zelených světnic, které je zvané též jako Španělské křídlo [31. 21, 23]. Kaple je obdélná s postranním výklenkem na straně do nádvoří a je klenutá valenou klenbou s výsečí nad postranním výklenkem [31. 24-26]. Vstup do kaple vede z tzv. Horní síně, což je renesanční prostor, který nahradil původní obytné místnosti neznámého půdorysu. Portál do kaple je rovněž renesanční. Kaple byla osvětlena dvěma okny z nádvoří, severnější okno je drobné, obdélné a nacházelo se u oltáře, druhé okno je situované v postranním výklenku a šlo o větší okno s vnitřním křížem, které je ovšem dnes ze tří čtvrtin zazděno, protože z vnějšku na něj dosedá konzola klenby renesanční arkády [31. 22].⁸⁹³

Prostor kaple je po výtvarné stránce prostý a nenáročný, veškerá tíha zde spočinula na malířské výzdobě, která je datována do doby krátce po roce 1493,⁸⁹⁴ což bude i datum

⁸⁸⁹ SEDLÁČEK IV, 43 poznámka 1.

⁸⁹⁰ MENCLOVÁ 1976 II, 262.

⁸⁹¹ MUK / VILÍMKOVÁ 1976, 389.

⁸⁹² MUK / VILÍMKOVÁ 1976, 389.

⁸⁹³ Ke vzniku arkády došlo roku 1590 (NOVÁK 1906, 64).

⁸⁹⁴ KRÁSA 1978, 296-297.

vzniku kaple. Malířská výzdoba bezpochyby patří k tomu nejlepšímu, co v této době vzniklo a je tak trochu v kontrastu s naprosto strohostí prostoru. Zdá se, že vysvětlení tohoto nepoměru nenáročné architektury a mimořádně kvalitní malby bude v tom, že tento prostor nebyl původně určen ke zřízení kaple. To je už zřejmé z toho, že kaple je umístěna na „mostě“, který se klenul mezi Španělským křídlem, což byl nový pozdně gotický palác s řadou obytných místností a tzv. Starým stavením, tedy původním palácem. Most ve skutečnosti tyto paláce nespojoval, ale vedl k černé kuchyni, která byla dodatečně přistavěna ke staršímu paláci, aniž by byla s ním vůbec byla komunikačně propojena a výška jejích úrovní odpovídá spíše právě novému paláci. Se vši pravděpodobností tak šlo původně o chodbu, která spojila nově vystavěnou kuchyni s novým palácem, a která byla až dodatečně přeměněna na kapli. Zmíněná trasa komunikace ovšem zřízením kaple nezanikla, ale byla jen přeložena do sousední chodby za kaplí, která spočívala na hradbě ze 13. století. Výškové rozdíly zde překonává točité schodiště situované při nároží černé kuchyně, které vedlo do prostoru pod kaplí, kde se nachází koridor vedoucí do úrovně nádvoří. Bezpochyby šlo o komunikaci, která souvisela s provozem černé kuchyně.

Po typologické stránce se jedná o profánní prostor adaptovaný na kapli.

32. Kamýk nad Vltavou

zasvěcení: ?
 stavební typ: ?
 dispozice: ?
 datace: 13. století
 stavebník: panovník
 stav: relikv

Dějiny objektu:⁸⁹⁵

Hrad Kamýk nad Vltavou vznikl v pozdní době Václava I. a pravděpodobně jej dokončil až Přemysl Otakar II., který kolem hradu vybudoval manský systém. Hrad zanikl již velmi brzy, a to na přelomu 13. a 14. století. Zkázou se mu totiž stalo nekvalitní skalní podloží, které způsobilo destrukci vnějších zdí.

Kapli na hradě předpokládá především T. Durdík,⁸⁹⁶ písemné zprávy o kapli mlčí, ostatně jako téměř o všech ostatních kaplích na královských hradech 13. století.

Stavební rozbor:

Hrad je založen dlouhém a nevysokém hřbetu nad stejnojmenným městečkem a jádro hradu tak mělo podobu štíhlého obdélníku, který byl orientován na ose východ – západ. Jižní a severní stranu hradu tvořily dva patrové paláce, které obsahovaly řadu obytných místností a svíraly štíhlé nádvoří. V čele hradu stála hranolová věž, jejíž průjezd byl zaklenut. Opačný východní konec hradu zavíralo krátké křídlo, které v prvním patře obsahovalo klenutou místnost, na což poukazuje jediná zachovaná konzola v rohu místnosti. Tento prostor spolu se zmíněným branským průjezdem byly jedinými klenutými místnostmi v celém hradě a právě z toho důvodu a také faktu, že prostor je orientován na východ, T. Durdík odvozuje existenci kaple. Je ovšem nutné podotknout, že tato část hradu je dochována jen velmi fragmentárně, z prostoru údajné kaple se v úrovni prvního patra zachoval v podstatě jen zmíněný jihozápadní kout s konzolou a krátké úseky přilehlých stěn [32. 1-3]. Konzola se svou jehlancovou podobou řadí do 13. století a stejně jako řada kamenických článků pocházejících z první brány ukazuje na vysokou kvalitu kamenické práce na hradě a stejně tak i příslušnost ke královské hradní architektuře krátce po polovině 13. století.

Odvozovat existenci kaple pouze od přítomnosti klenuté místnosti, zvláště pokud neznáme její celý půdorys, je nejisté. Je sice pravda, že v případě královských hradů, je výskyt kaplí velmi častý, ale není vždy nutný. Rozřešení této otázky může přinést jedině archeologický výzkum.

⁸⁹⁵ Literatura: SEDLÁČEK XV, 141-143; DURDÍK / HOŘEC / SKLENÁŘ 1996; DURDÍK 1999a, 241; DURDÍK / SUŠICKÝ 2000, 56-58; ÚLOVEC 2002, 21-34; DURDÍK 2010c, 1-16.

⁸⁹⁶ DURDÍK 1999a, 241.

33. Karlštejn I

zasvěcení: sv. Palmácia
 stavební typ: ?
 dispozice: ?
 datace: 1348
 stavebník: Jan Jindřich
 stav: nezachovaná

Karlštejn II

zasvěcení: sv. Mikuláše
 stavební typ: kaple otevřená do profánního sálu
 dispozice: půlkruhová kaple obsažená ve věži
 datace: kolem roku 1350
 stavebník: Karel IV.
 stav: zachovaná

Karlštejn III

zasvěcení: Panny Marie
 stavební typ: kaple adaptovaná z profánního sálu
 dispozice: obdélná kaple bez chóru
 datace: 1357
 stavebník: Karel IV.
 stav: zachovaná

Karlštejn IV

zasvěcení: Ostatků utrpení Páně / později sv. Palmácia / sv. Kateřiny
 stavební typ: palácová kaple
 dispozice: obdélná kaple bez chóru
 datace: 1357
 stavebník: Karel IV.
 stav: zachovaná

Karlštejn V

zasvěcení: Ostatků utrpení Páně / sv. Kříže
 stavební typ: kaple ve věži
 dispozice: obdélná kaple bez chóru
 datace: 1364
 stavebník: Karel IV.
 stav: zachovaná

Dějiny objektu:⁸⁹⁷

Karlštejn patří k našim nejvýznamnějším hradům a také mu byla po zásluze věnována mimořádná pozornost již od dob nejstarší historiografie. Přesto je mnoho otázek, které se pojí s tímto hradem, stále otevřených. V rámci této práce, zvláště s ohledem na předpokládaný rozsah, se bohužel nebude možné věnovat všem otázkám, co tento hrad nabízí.

Dobové písemné prameny a kroniky vznik hradu zaznamenávají jen okrajově, nebo vůbec. Beneš Krabice z Weitmile zmiňuje jen toto: „*Rovněž dal přivést z Rakouska ušlechtilé druhy révy, a vysázel je tam pod hradem Karlštejnem, který v té době začal stavět*“.⁸⁹⁸ Teprve Hájek z Libočan, svého času děkan karlštejnské kapituly, uvádí přesné datum založení hradu: „*Roku tohoto (1348), v úterý po slavnosti Ducha svatého týž král Karel založil zámek velmi slavný na jedné vysoké hoře, a dal jemu jméno od svého jména, totiž, aby od Karla slul Karlštajn to jest Karlův kámen, přitom a na témž zámku založena jest slavná kapla ve jméno svatého Mikuláše biskupa. A potom pak také i kapla svaté Panny Kateřiny, a to všecko dalo se při přítomnosti Arnošta biskupa pražského a mnoha jiných knížat a pánuv.*“⁸⁹⁹ Ono přesné datum je ovšem mylné, čehož si povšimnul již koncem 18. století F. Pelzl (který vyloučil pouze přítomnost Karla IV., ale nepopřel datum). Karel IV. je totiž tehdy doložen ve Znojmě. Přesné datum slavnostního položení základního kamene není nijak podstatné, stavba byla totiž nejspíše zahájena již na jaře téhož roku, a jak ukazují výsledky archeologického výzkumu v prostoru Mariánské věže, stavět se začalo na „zeleném drnu“.⁹⁰⁰ První indicií o probíhající stavbě je shodou okolností fundační listina k jedné z hradních kaplí, a to sv. Palmácia, která pochází z 3. září 1348.⁹⁰¹ O jisté problematické dataci této listiny pojednává F. Kavka, který s jistými výhradami potvrzuje datum 1348, viz níže.⁹⁰²

Stavba hradu probíhala poměrně rychle, ale jak zjistil výzkum Z. Chudárka poněkud jinak, než se dosud předpokládalo.⁹⁰³ Zdá se, že první byl vystavěn palác a následovala stavba dnešní Mariánské věže. Palác, ovšem v jiném rozsahu než dnes, byl dokončen kolem nebo krátce před polovinou 50. let 14. století. Roku 1355 je zde doložen poměrně dlouhý pobyt Karla IV. i s jeho dvorem, což ukazuje na to, že palác musel být již v provozu.⁹⁰⁴ K roku 1353

⁸⁹⁷ Bibliografie Karlštejna do roku 1996 a 2003: DURDÍK / GOTTFRIED / HORYNOVÁ 1996, 363-370; Bibliografie císařského hradu Karlštejnu 2003, 504-515; Základní literatura k historii a stavební podobě Karlštejna: AUGÉ 1812; SCHOTTKY 1831; HEBER I, 7-25; AUGÉ / JITSCHINSKY 1848; BĚLOHLAV 1912-13; MIKOWEC 1858; BOCK 1862, 68-78, 90-99; SEDLÁČEK VI, 1-78; SEDLÁČEK 1892; ROŠKOT 1904; LUKAVSKÝ 1908, 567-576; LUKAWSKY 1911a; LUKAWSKY 1911b; LUKAWSKY 1911c; FEHR 1944; MENCLOVÁ 1946; BARTŮNĚK 1948; MENCLOVÁ 1957a, 277-301; MENCLOVÁ / DVOŘÁKOVÁ 1965; BOUŠE / MYSLIVEC 1971, 280-295; MENCLOVÁ 1976 II, 26-28, 48-63, 218-219, 272-273, 442-444; LÍBAL 1987, 8-13; KUTHANOVÁ 1987; KUTHANOVÁ 1988; NEJEDLÝ 1992, 58-61; KUTHANOVÁ / ŽÍŽKA 1993; KUBŮ 1993; GOTTFRIED 1993, 351-354; CHUDÁREK 1994, 67-72; GOTTFRIED 1994, 1-6; DENGLER 1994, 75-85; SEIBT 1995, 3-8; FIŠER 1996; KAVKA 1997 15-28; HOMOLKA 1997, 95-154; GOTTFRIED 1997, 29-49; FAJT/ GOTTFRIED / ROYT 1997; DURDÍK 1997c, 51-58; KAŠPAR 2000, 315-328; CHUDÁREK 2001, 28-34; CHUDÁREK 2006, 106-136; BENEŠOVSKÁ 2006, 96-105; NĚMEC 2006b, 145-158; DURDÍK 2010a, 30-55; KUTHAN 2010b, 7-29.

⁸⁹⁸ Krabice z Weitmile, 225; RBM IV, 516.

⁸⁹⁹ Podrobněji o problematice Hájkova data GOTTFRIED 1997, 34-35.

⁹⁰⁰ KAŠPAR 2000, 315-328.

⁹⁰¹ Listy děkanství Karlštejnského, 8-9.

⁹⁰² KAVKA 1997, 16-18; F. Kavka zbytečně znění této listiny komplikuje, což vychází z několika mylných představ: 1) fundační listina mohla být vydána v předstihu při zahájení stavby a nemusela se vázat na dokončení stavby, jak uvádí 2) funkce děkana není vázaná na kapitolu, ale může být zřízena v jakémkoliv kostele či kapli, kde je větší počet duchovních.

⁹⁰³ CHUDÁREK 2006, 106-136.

⁹⁰⁴ CHUDÁREK 2006, 133-136.

je datován zázrak s prstem sv. Mikuláše, který měl být vyobrazen v paláci, nejspíše v blízkosti kaple zasvěcené rovněž sv. Mikuláši v prvním patře.⁹⁰⁵

S pokračujícími pracemi na Mariánské věži, která byla zjevně založena jako obytná, došlo k zásadní změně a v jejím druhém patře byla zřízena kaple Panny Marie a kaple ke cti Utrpení Páně a jeho nástrojů. Současně byla roku 1357 založena kapitula, která měla zaopatřit bohoslužbou hradní kaple.⁹⁰⁶

Téhož roku 1357, nebo jen velmi krátce předtím, bylo konečně přistoupeno ke stavbě velké věže, která byla opět zamýšlená jako profánní. Stavba trvala do počátku 60. let a zhruba v roce 1359 nebo nejpozději roku 1360 došlo k dodatečné změně plánu stavby a do rozestavěné věže byla vestavěna kaple sv. Kříže. Tato změna plánu proběhla při stavbě druhého patra, tedy právě v místech dnešní kaple sv. Kříže.⁹⁰⁷ Svěcení kaple je doloženo k roku 1364.⁹⁰⁸

Po dokončení věže byla pozornost přesunuta zpět na palác, který byl jednak prodloužen směrem na západ, byl také zvýšen o jedno patro a vzniklo nové severní křídlo. Přestavba paláce je datována do sklonku 60. let a s dokončením lze počítat na počátku 70. let 14. století. Tehdy byl hrad v podstatě stavebně ukončen, ale s nějakými menšími stavebními úpravami je nutné počítat i v době Václava IV., který hrad velmi často navštěvoval.

Za husitských válek se hrad stal mocnou oporou katolické strany a sloužil i jako bezpečné úložiště řady pokladů přivezených sem z Prahy. V letech 1421–1423 byl hrad neúspěšně obležen Pražany, ale je zřejmé, že utrpěl jisté škody, které bylo nutné následně opravit a došlo i ke změně komunikačního schématu hradu.⁹⁰⁹ Větší oprava paláce je doložená ke konci 50. let 15. století (po roce 1457), kdy podle dendrodatování vznikla známá táflovaná světnice.⁹¹⁰

Přestavby hradu pokračovaly i v pozdějším 15. a na počátku 16. století, kdy se pozornost ovšem přesunula na budovu purkrabství, které bylo tehdy velmi kvalitně přestavěno za účasti některého sasky orientovaného mistra.⁹¹¹ V letech 1579–1585 se měl hrad opravovat, ale peníze, jak se zdá, byly zpronevěřeny a relace z roku 1587 a 1588 stav hradu popisují jako žalostný a sešlý. Roku 1588 císař uvolnil finanční prostředky na opravu, která se výrazně dotkla podoby paláce a také Mariánské věže. Oprava trvala deset let a o jejím rozsahu informuje relace komorníků zemských desk z roku 1598.⁹¹² Přestavbu tehdy prováděl dvorní architekt Ulrico Aostalis.⁹¹³ Tato stavební etapa byla ale prakticky bezezbytku odstraněna při renovaci hradu v 19. století.

Zmíněná rozsáhlá přestavba ovšem Karlštejn neuchránila před úpadkem, v předbělohorské době došlo k zániku kapituly na hradě a roku 1619 byly odvezeny korunovační klenoty do kaple sv. Václava v katedrále sv. Víta v Praze, což znamenalo konec zájmu o hrad. Za třicetileté války byl hrad poškozen obléháním a následně byl zastaven, což trvalo až do roku 1755, kdy bylo panství darováno ústavu šlechtičen na Pražském hradě.

V 17. století se na hradě provádí řada drobných oprav krovů, oken atd., ale přes tuto údržbu je roku 1693 konstatováno: „*co se týče zámeckých budov, ačkoliv bylo na opravy vynaloženo 3801 zl. r. 1 kr. a 3 d., nachází se ve stavu o němž hlášeno na počátku... a v celku celá hradní budova (s výjimkou řečených obydlí co ještě doposud jsou trochu stavebně*

⁹⁰⁵ Kaple je poprvé výslovně uvedena roku 1357 v zakládací listině karlštejnské kapituly, kde se rovněž ustanovily bohoslužby „*v kapli sv. Mikuláše, kterou jsme tam již dávno zřídili*“.

⁹⁰⁶ k dějinám kapituly podrobněji BARTŮNĚK 1948.

⁹⁰⁷ CHUDÁREK 2006, 128-129.

⁹⁰⁸ Krabice z Weitmile, 237; FRB IV, 533.

⁹⁰⁹ DVOŘÁKOVÁ / MENCLOVÁ 1965, 194.

⁹¹⁰ CHUDÁREK 2006, 135-136.

⁹¹¹ DVOŘÁKOVÁ / MENCLOVÁ 1965, 201-205.

⁹¹² VILÍMKOVÁ 1975a, 15-34.

⁹¹³ DVOŘÁKOVÁ / MENCLOVÁ 1965, 206-228.

*udržována) je všechna na spadnutí a ruinována, což také bylo zaviněno i nepřátelskými vpády i domácím válečným lidem. Úplná oprava hradu by stála mnoha tisíc zl. r.*⁹¹⁴

V průběhu 19. století bylo podniknuto několik oprav, které ovšem celkový stav neřešily. Teprve roku 1886 byla zahájena rozsáhlá přestavba vedená J. Mockerem, která dala hradu současnou podobu.⁹¹⁵

Patrocinium sv. Palmácia

Nejstarší doloženou kaplí na hradě je kaple zasvěcená sv. Palmáciovi, která je fundována již krátce po založení Karlštejna, a to 3. září 1348.⁹¹⁶ Jan Jindřich tehdy daroval Žebrákovu Lhotu⁹¹⁷ „*capellam in honore sancti Palmacii ... instauratam in castro nostro dicto Karlstein*“ děkanovi a jeho nástupcům nebo jeho vikárii jako odměny za každodenní celebrování mši v kapli.⁹¹⁸ Darování bylo potvrzeno v témže dni Karlem IV.⁹¹⁹ Poté je kaple doložena až k roku 1423 v účtech hradu Karlštejna, kdy z ní bylo bráno stříbro.⁹²⁰

Listina se nezachovala v originále, ale v mladším opisu z 16. století a někdy je zpochybňováno datum, které J. Taige opravuje na rok 1358 s tím, že se v listě mluví o děkanovi, který zde nemohl být před založením kapituly v roce 1357. Tyto námitky oprávněně odmítl již F. Kavka s poukazem, že ve zmíněném roce 1358 Jan Jindřich užíval již titul „*z milosti Boží markrabě moravský*“.⁹²¹ V listině z roku 1349 byl Beroun zavázán Karlem IV. k ročnímu platu šesti kop a 20 grošů pro „*domino decano Karlsteinensi*“, která byla rovněž předatována Taigem do roku 1359.⁹²² Problém ovšem spočívá v tom, že funkce děkana se nemusí nutně vázat ke kapitule. V pozdější době máme děkana doloženého i na Křivoklátě a ve Vlašském dvoře a také na šlechtických hradech v Českém Krumlově a v Lipnici nad Sázavou ještě před založení místním kapituly a také na řadě dalších nehradních kaplí.

V současnosti nelze kapli na hradě spolehlivě lokalizovat, na základě údajů o každodenních bohoslužbách F. Kavka zvažuje možnost, že se kaple nacházela v paláci nebo eventuálně v purkrabství.⁹²³ F. Fišer kapli lokalizoval na místo kaple sv. Kateřiny v Mariánské věži,⁹²⁴ kam bylo toto patrocinium vskutku přesunuto, je ale otázka, kdy se tak stalo. F. Fišer byl toho názoru, že se tak stalo již krátce po roce 1365, tedy po vzniku „velké“ kaple sv. Kříže. Osobně se domnívám, že tomu mohlo být i později, nejpozději ovšem při rozsáhlé opravě hradu v polovině 15. století, která zasáhla i obytné patro s tzv. císařskými pokoji.

Roku 1673 zaznamenává Pešina z Čechorodu existenci kaple sv. Palmácia, kde se mají uchovat ostatky „*Palmácia mučedníka trevírského a Eufémie panny a mučednice, oboje jsou pod mocí děkana v kapli sv. Palmácia, (ostatky) Justýny panny a mučednice jsou vyjmuté z kaple sv. Palmácia*“.⁹²⁵ Ostatky Palmácia a Eufémie jsou na hradě doloženy již roku 1515

⁹¹⁴ VILÍMKOVÁ 1975a, 49-50.

⁹¹⁵ DVORÁKOVÁ / MENCLOVÁ 1965, 229-242.

⁹¹⁶ Listy děkanství Karlštejnského, 8-9.

⁹¹⁷ Dnes jde o ves Lhota. V 17. století prodána a jsou zde také zmíněny platy, slepice, roboty, které „*naležejíce za starodávna král. kollegátní kaple na hradě Karlštejnském*“ - Listy děkanství Karlštejnského, 10.

⁹¹⁸ Listy děkanství Karlštejnského, 9.

⁹¹⁹ Listy děkanství Karlštejnského, 11-12.

⁹²⁰ GOTTFRIED 1997, 42-43.

⁹²¹ KAVKA 1997, 17.

⁹²² Listy děkanství Karlštejnského, 14-15.

⁹²³ KAVKA 1997, 17-18.

⁹²⁴ FIŠER 1996, 17-21.

⁹²⁵ PEŠINA 1673, 413.

v „*kapli sv. Kateřiny sousedící s kaplí blahoslavené Marie Panny, zde tělo sv. Palmácia*“.⁹²⁶ Ostatky jsou doloženy i v inventáři z roku 1650, ale zde není určené místo, kde se měly nalézat. Uvedeno je pouze „*v dolejší kapli*“.⁹²⁷ Poté je uvádí Bohuslav Balbín k roku 1665 a 1681,⁹²⁸ a také je zmiňuje inventář z roku 1745 v „*kdysi modlitebně Karla IV.*“⁹²⁹ což potvrzuje identitu patrocina sv. Palmácia a prostoru dnešní kaple sv. Kateřiny, které se ovšem asi užívalo tu a tam souběžně. Teprve později převládlo tradované patrocinium sv. Kateřiny, viz níže.

Patrocinium sv. Mikuláše

Poprvé je úcta ke sv. Mikuláši doložena již k roku 1353, a to v souvislosti se zázrakem, jehož se měl osobně účastnit Karel IV., který jej následně nechal zpodobnit v paláci: „*Tento příběh vylíčil také slovnutný císař Karel ve své komnatě v královském paláci na Karlštejně u Prahy vynikajícími malbami na věčnou památku světcovu*“.⁹³⁰ Kaple se tehdy ještě nepřipomíná, ale v zakládací listině karlštejnské kapituly je kaple vzpomenua a je o ní uvedeno, že byla „*nedávno založená*“.⁹³¹ V téže listině je i určen liturgický provoz kaple „*Každodenně pak budou děkan a řečení kanovníci podle druhu slavnosti jak příslušné doby vyžadují, povinni sloužit nejméně odpovídající nezpívané mše, dvě ve hradě, jednu totiž v kapli Panny Marie, druhou v kapli svatého Mikuláše a třetí ve filiálním kostele*“ a dále je kaple určena jako náhradní bohoslužebný prostor za kapli Panny Marie.⁹³²

Následně se kaple ztrácí z pozornosti písemných pramenů a opět je doložena až k roku 1598, kdy je zde prováděná oprava popsána v relaci komorníků zemských desk: „*Dělány opravy v paláci, opraveny byly stropy a vznikly v přízemí (ve vobročně) nové sloupy, které podepřely strop a zeď příční, dělicí ve dvě síň nad ní, naproti kapli sv. Mikuláše založená, kteráž až pod palác, kde rod císaře Karla vymalován byl, vyzděna jest. ... Nad tou vobročnou jest byla velká síň velmi sešlá, kterážto jest tou příčkou a zdí na napjatých roštích založenou, na dvě rozdělena, z jedné poloviny, blíž kaple sv. Mikuláše, jest komora, kteráž za hostnici ... A z druhé polovice, blíž dvořenínské světnice, za síň aneb palác k té světnici býti mají, rozdělena. ... kaple sv. Mikuláše znovu překlenuta, neb staré klenutí všecko roztrhané (a jakž zprávou dávali) na spadnutí bylo. A v ní nový voltář udělán a na voltář z žehrovské skály kámen položen jest. Věže sv. Mikuláše, kteráž od gruntu až po krov roztržena byla a zle na skále grunt založený měla, zase k ní grunt poddělán jest a všecka na skrze zvonoprávána jest*“.⁹³³ Dále byly stěny nově „*zdynchovány*“, tedy obíleny vápnem, a byla zde položena nová cihelná dlažba.⁹³⁴

Přestože tehdy došlo k rozdělení velkého sálu na dva mladší, tak „*hostnice*“ byla stále profánním sálem a teprve později došlo k její proměně na loď kaple. K tomu došlo teprve v letech 1626-1627. Nejprve bylo zapláceno zámečnickovi z Berouna za opravu tří oken v kapli, které zasklil Žid sklenář (v drobném prostoru půlkruhové věže se nacházelo jen jedno okno). Následně udělal Jan Hodr pro kapli sv. Mikuláše také lavice a nějaké jiné úpravy k zavěšení antependia kolem oltáře.⁹³⁴ Tento stav se následně uchoval až do 19. století, kdy je doložen plány.

⁹²⁶ LUKAWSKY 1911, 3.

⁹²⁷ LUKAVSKÝ 1912, 3-4.

⁹²⁸ GOTTFRIED 1997, 78-79.

⁹²⁹ LUKAVSKÝ 1912, 6.

⁹³⁰ Kroniky doby Karla IV., 457.

⁹³¹ FIŠER 1996, 266; Listy děkanství Karlštejnského, 17.

⁹³² FIŠER 1996, 267.

⁹³³ VILÍMKOVÁ 1975a, 21-22.

⁹³⁴ VILÍMKOVÁ 1975a, 38.

Statické problémy věže se při opravě v roce 1598 nepodařilo odstranit a roku 1731 popisuje tehdejší stav relace o stavebních závadách na zámku Karlštejně: „Čtvrtá kaple, věnovaná sv. Mikuláše je však už tak špatná, že je v největším nebezpečí, že se vbrzku docela zřítí“.⁹³⁵ Podobně vyznívá i popis stavebních závad hradu Karlštejna od inspektora Johanna Andrease Peltze z roku 1732: „Především je na nejvyšší žádoucí, aby kulatou věž, nebo kapli sv. Mikuláše, kterážto stavba už častěji byla vycvikovaná, nicméně odshora dolů hrozí pádem, aby v té kulaté věži dubové kleště (které jsou už otesané po ruce) byly s železnými svorkami staženy, shora, ale aby špičatá, stará cihlová střecha, krytá cihlami snesena a parapet řečené věže o něco snižen, čímž by bylo možno ji opravit.“⁹³⁶ Statické obtíže nakonec byly vyřešeny snesením horních pater věže, k čemuž došlo mezi léty 1837 a 1838.⁹³⁷

V inventáři hradu z let 1741-50 je kaple popsána takto: „4tá kaple je S(va)tého Mikoláše, do níž dvěře dřevěný a zámek, na oltáři statue S(va)tého Mikoláše, kterouž sám Karel 4tý měl řezat. Jsou tam taky některé staré stolice a 2 almáry ...“⁹³⁸ O něco podrobnější je inventář z roku 1759: „Kaple sv. Mikuláše biskupa. Kaple tato sv. Mikuláše biskupa v pořadí třetí na celém hradě Karlštejně nejstarší a jako první od Karla v prvních letech stavby hradu roku 1348 vystavěná a orientovaná k východu, vně i zevně zpustlá a opuštěná.“⁹³⁹

V letech 1761-1762 byla v kapli sv. Mikuláše provedena větší oprava interiéru a obnoveno bylo i vybavení kaple, nově byly zhotoveny dubové dvěře do kaple, nové kredenciale, mříže, byla sem přenesena stará zpodobnice z kaple Panny Marie a byla opravena, dále byla spravována okna a také byl pořízen ozdobný portál z dubového dřeva. Interiér kaple byl vybělen, renovovány byly i vstupní schody do kaple a opraven byl i strop v kapli atd. Následně byly obnoveny nástěnné malby pražským malířem Františkem Kowalovským, který provedl i polychromii dveří, dále měl také opravit malby sv. Václava a sv. Ludmily v tehdejší sakristii.⁹⁴⁰

Protokol o stavu hradu z roku 1835 popisuje kapli takto: „kostel sv. Mikuláše v 1. patře pod královskými pokoji. Byl obnoven v letech 1760-1761. Strop prkenný, podlaha cihlová. V kostele se nachází 1) socha sv. Mikuláše z lipového dřeva 2) oltář vlevo od vstupu při stěně – archa sv. Palmatia s obrazem Zvěstování a Obřezání Páně. Patří kostelu v Budňanech. ... 4) lavice“.⁹⁴¹

Roku 1842 bylo zvažováno rozšíření kaple sv. Mikuláše a přenesení sem bohoslužeb z kaple P. Marie, což se ale nesetkalo s ohlasem u Pražské arcibiskupské konzistoře, která poukazovala na přání zakladatele, které umožňovalo bohoslužbu v kapli sv. Mikuláše jen ve výjimečných případech.⁹⁴² Roku 1844 bylo jednáno o opravě kaple P. Marie a sv. Mikuláše,⁹⁴³ která následně vskutku proběhla a tehdy byla opět odstraněna příčka, která dělila původní velký sál na dvě menší části.

Velmi důležitý se jeví i popis kaple od A. Sedláčka, který měl možnost osobně poznat hrad před přestavbou J. Mockra: „zde jest prvotní kaple sv. Mikuláše od císaře Karla založená, ale nyní v zákristii proměněná. Spatřuje se tu vpravo starý sanktuář a na stěnách obrazy sv. Václava a sv. Ludmily v 16. věku (?) malované. Klenutí její bylo r. 1587 roztrhané a na upadení, pročež potom znova překlenuta, udělán tu pěkný nový oltář a položen naň kámen udělaný ze skály Žehrovské. (To vše tu není.) Okna jsou tu na způsob střílen.“

⁹³⁵ VILÍMKOVÁ 1975a, 74.

⁹³⁶ VILÍMKOVÁ 1975a, 69-71.

⁹³⁷ SEDLÁČEK VI, 10.

⁹³⁸ LUKAVSKÝ 1907, 576.

⁹³⁹ LUKAVSKÝ 1912, 18.

⁹⁴⁰ VILÍMKOVÁ 1975a, 89-70.

⁹⁴¹ VILÍMKOVÁ 1975a, 144.

⁹⁴² VILÍMKOVÁ 1975a, 127-128.

⁹⁴³ VILÍMKOVÁ 1975a, 128.

Od té kaple nazývá se okrouhlý výběžek paláce, jak již dotčeno, věží sv. Mikuláše. ... Vedlejší místnost jest nynější kaple, r. 1761 na rozkaz císař. Marie Terezie obnovená a vymalovaná, také prý o polovici zmenšená, v níž dosud mše svaté se obětují. V té kapli jest socha sv. Mikuláše z lipového dříví, kterou prý císař Karel sám vyřezal. Znalci ohledavše sochu tu, usoudili ze způsobu řas a z mitry, že pochází z doby Rudolfa II. Známé jest z paměti, že byl Karel velikým ctitelem sv. Mikuláše, a když spatřil zázrak na jeho těle, dal příběh ten v jakési komoře vymalovati. Na hlavním oltáři jest obraz na způsob obrazu rozvěracího, poslední dílo malíře Hellicha, kterýž sem dán r. 1880. Uprostřed obrazu spatřuje se sv. Mikuláš, po stranách sv. Ludmila a sv. Václav, nahoře 3 postavy andělské. Jak již bylo řečeno, obmezena tato místnost za Marie Terezie, ale okolo r. 1841 zase přibrána jest vedlejší místnost a jest proto kaple velmi prostorná. Za starých dob tu kaple nebyla, nýbrž na tom celém místě, kde kaple jest, bývala veliká síň, určená bezpochyby pro veliká a slavná shromáždění.“⁹⁴⁴

Patrocinium Panny Marie

Kaple Panny Marie je poprvé doložena k roku 1357, v zakládací listině karlštejské kapituly, kde je zmíněno, že byla tehdy vysvěcena:⁹⁴⁵ „jsme zbudovali na svém hradu Karlštejně, který jsme od základů jakožto úplně nový postavili a stanovili nazývat jej pro svou trvalejší památku podle svého jména, totiž tak, aby se jmenoval Karlštejn podle Karla, dvě kaple, a to jednu ke cti a pod názvem přeslavného Umučení a oněch znamení, a jinou menší, která s ní téměř souvisí, ke cti slavné a ustavičné Panny Rodičky Boží Marie, a to s laskavým souhlasem ctihodného Arnošta, knížete – arcibiskupa pražského, dále úctyhodného Přeška, děkana, Plichty, scholastika, a kapituly kostela pražského, nám oddaných a milovaných, a za přítomnosti mnoha knížat, prelátů, velmožů a šlechticů jsme je dali od téhož arcibiskupa slavně vysvětit.“⁹⁴⁶ Zachován je rovněž i konsekrační zápis z oltáře Panny Marie, který uvádí toto: „Léta Páně 1357, 26. dne měsíce března, byla zasvěcena tato kaple a oltář na hradě Karlštejně od nejdůstojnějšího v Kristu otce a pána, pana Arnošta, prvního arcibiskupa svatého kostela pražského, za přítomnosti nejnepřemožitelnějšího pána Karla Čtvrtého, římského císaře, vždy rozmnožitele, a krále českého, a ctihodných v Kristu otců a pánů Jana Olomouckého, Jana Litomyšlského a Jana z Florencie Bisignanského, biskupů, jakož i počestných mužů, pánů Antonína, opata Hory svatého Karla v Praze, Předvoje děkana, Plichty scholastika a dalších kanovníků pražského kostela, ke cti přeslavné Panny Marie, a byly do tohoto oltáře uloženy tyto ostatky ...“⁹⁴⁷

Kaple byla určena především pro potřeby kapituly, i když je po celé 14. století označována jako kaple královská,⁹⁴⁸ což je doloženo například roku 1380, kdy se uvádí Jan, „kanovník kaple P. Marie na Karlštejně“ místo obvyklého kanovníka na Karlštejně.⁹⁴⁹ Zakládací listina určuje i bohoslužebný řád kaple, viz níže.

Záhy po vysvěcení kostela Karel IV. žádá papeže o udělení odpustků návštěvníkům královské kaple, kterou je myšlena právě kaple Panny Marie.⁹⁵⁰

Následně se kaple ztrácí z písemných pramenů až do 16. století, kdy v Relaci o spatření zámku od Jana Knínského z roku 1587 je popisována takto: „Odtud jsem veden do kostela, tu jest mi ukázány trámy přehnilý, nastavovaný a podštemflovány ... na kostel i kapličku císaře Karla, kdež Svátosti jsou velmi hrubě teče“.⁹⁵¹

⁹⁴⁴ SEDLÁČEK VI, 8-9.

⁹⁴⁵ K založení kaple podrobněji KAVKA 1997, 20-21.

⁹⁴⁶ FIŠER 1996, 266.

⁹⁴⁷ FIŠER 1996, 28.

⁹⁴⁸ GOTTFRIED 1997, 39-41.

⁹⁴⁹ LC III-IV, 128.

⁹⁵⁰ MVB II, 245, 265; GOTTFRIED 1997, 39-41.

⁹⁵¹ VILÍMKOVÁ 1975a, 9.

Velmi podrobný je popis z roku 1598, který nejprve uvádí původní stav: „Kostel také, který nad tím starým domem stojí a založením Blahoslavené Panny Marie jest, který byl všecken dokonce, jakž ve zdech, trámových, stropu i střeše a krově sešlý a zhníly, do něhož (jak zprávu dávali), když přšelo, i na kaplu císaře Karla hrubě teklo, zdi pobořené byli.“⁹⁵² Následuje popis provedených prací: „kostel, poněvadž sešlý byl, jakž svrchu řečeno jest, všecken téměř předělán jest (následně je zmíněna oprava krovu a střechy) ... Vnitř pak kostel, kterýž malý byl a již v něm malování pokaženo bylo, také malé vokna v světle měl, takto opraven a rozšířen jest. Nejprve v něm prostřední oltář, kterýž s jinými dvěma oltáři zároveň při zdi čelní kostelní stál a nad ním malé vokýnko bylo, nímž téměř žádné světlo k voltáři nebylo, jest rozbořen. A proti tomu místu zeď ta jest široce vylámána, v ní zase veliké kostelní vokno uděláno a na svrchu nad ním zase sklenuto a tak jako kostelní kůr uděláno jest a na něj z červeného mramoru kámen položen. Dalej zeď příční, kteráž vprostřed kostela byla, kostel a komory od sebe dělila, jest vybořena. Na to místo sloup kamenný pod rešt na němž trámové prostřed kostela leží, udělán jest. A tak komory obě dvě vyvrženy sou. Tudy kostel ještě jednou tak veliký přidělán jest. Vokna také pro světlo vnitř kostela ve zdech rozšířeny a do nich, kdež prve žádných skel nebejvalo, dány sou skla, ano i do třetího nad novým prostředním voltárem z prohledacích koleček nové sklo dáno jest. Kterýžto kostel jest všecken znovu vápnem vydýchován a strop po spodu na rámech plátnem potažený, k trámům přibytý, takže trámů nic vidět není, nýbrž tím plátnem všechny přikryty sou, poddělán jest. A od vrchu, jak strop, tak zdi po všech čtyřech stranách, až do dolejší půdy ... rozličnými barvami pěknými figurami z Starého i Nového zákona vymalován jest.

V témž kostele kazatelnice a dvě velké stolice z nových prken udělané a vymalované sou a dvíře do nich pantích zavěšené i s kličkami železnými mají. Od kteréhož malování toho kostela samým malířům, jak nám zprávu dali, přes 500 kop míšeňských dáno. V kapli císaře je půl okna nově zaskleno“.⁹⁵³

Pěkný je i popis B. Balbína, který sice není příliš obsáhlý, ale zato zachycuje kapli po výše zmíněné přestavbě: „V nejvyšším pak poschodí je chrám Nanebevzetí P. Marie. Sem se scházejí o nedělích a svátcích na bohoslužby karlštejnští a sousední obyvatelé, ale po dosti příkrém výstupu, neboť je nezbytné vyšlapat 80 kamenných schodů, abys tam došel. ... Tento chrám má tři oltáře. Uprostřed chrámu podpírá strop veliký sloup. Všechny stěny jsou pomalovány různými obrazy, též strop oblaky a anděly. Ve stěně proti oltáři je malá kaple, kde bývá „Boží hrob“. Nad její branou jsou namalováni z jedné strany dva muži a z druhé strany dvě ženy, jak klečí kolem Ukřižovaného. Jsou to Jáchym, purkrabí karlštejnský a prezident komory, a Jan, oba svobodní páni z Kolovrat, tyto ženy pak Anna a Kateřina z Kolovrat. Připojen je rok 1592.“⁹⁵⁴

Inventář hradu z let 1741-50 popisuje kapli takto: „Tento chrám Páně Iní nebo Kaple král. collegiatní BL. Rodičky Boží pod titulem Nanebevzetí Panny Marye od Karla Čtvrtého vystavený, celej starožitným malováním z Písma svatého obmalovaný, nad ním je věž dřevěná v ní dva zvony ... a na něm slova jsou ... na straně k západu: Ao 1312 (správně 1372) Campana haec primo fusa et in Carlstejn a carlo 4to imperatorum ae fundatore arcis cultui divino dicta interum integritsti pristinae locoque restituta est imperante Rudolpho 2do Anno 1605 ... Iní oltář Panny Marie, na němž jest statue oblečená; oltář jest mramrový, kamenný, s tabernaculum ve stěně. Druhej jest S(va)tého Jana Nep. jahožto statue štafírována na něm jest. Třetí jest S(va)tého Václava, jen obraz malovaný ... Kruchta obnovená s varhany novejmá stafierrovanejmá.“⁹⁵⁵

⁹⁵² VILÍMKOVÁ 1975a, 28.

⁹⁵³ VILÍMKOVÁ 1975, 29-30.

⁹⁵⁴ GOTTFRIED 1997, 77.

⁹⁵⁵ LUKAVSKÝ 1907, 574-575.

V Protokolu o stavu hradu z roku 1835 je kaple popsána takto: „*Kaple P. Marie. Ve střední budově hradu ve 2. patře nad bývalým obydlím děkana. Byla kdysi klenutá, zdi a strop zdobený malbami. Dnes má strop omítnutý na rákos a jenom obilenny; je dlážděná cihlami a nástěnné malby, s výjimkou několika málo, jsou úplně střené. 5) V okně za hlavním oltářem je tabulka s malbou zvěstování z roku 1598 6) na hlavním oltáři je socha Madony z alabastru z doby Karla IV. 7) stříbrná mince Jiřího hr. z Mansfeldu z r. 1670 s obrazem sv. Jana Nepomuckého. Na stěně vpravo, vedle hlavního oltáře, se nacházejí 3 dosti zachovalé nástěnné malby: Karel IV. a jeho syn Václav, Karel IV. a Zikmund, Karel IV. před křížem. Proti vstupu na stěně vlevo: Madona v životní velikosti, špatně zachovaná. ... 12) v levé špaletě okna, vedle vstupu ke kapli sv. Kateřiny se nachází kříž z českých polodrahokamů, za nímž jsou zazděny relikvie. Původně měl 16 kamenů, zůstalo z nich 10. 13) na epištolní straně se nachází gotický svatostánek s jednoduchými dvířky. 14) vpravo při pravém oltáři jsou železná dvířka průchodu, jímž Karel IV. chodil do kaple sv. Kateřiny.*“⁹⁵⁶

Roku 1844 bylo jednáno o renovaci kaple P. Marie⁹⁵⁷ a 1861 proběhla oprava dřevěného stropu v kapli P. Marie a také byl spraven inventář kaple.⁹⁵⁸

Patrocinium Ostatků utrpení Páně / sv. Kříže

Kaple s tímto zasvěcením „*přeslavného Umučení a oněch znamení*“ je poprvé doložena současně s kaplí Panny Marie, tedy roku 1357, kdy byla rovněž vysvěcena a je o ní uvedeno, že je s ní „*bezprostředně sousedící*“. Roku 1365 proběhla druhá konsekrace: „*ctihodný otec pan Jan, arcibiskup pražský ... V neděli po svátku Očišťování (9. února) vysvětil větší kapli ve věži hradu Karlštejna. Císař totiž vystavěl tento hrad obdivuhodného díla s velmi pevnými hradbami, jak je dosud vidět, a zřídil v horní věži velkou kapli, jejíž stěny obložil ryzím zlatem a vzácnými kameny a vybavil ji jak ostatky svatých, tak ornáty pro děkana a kapitolu neboli kolegium, které tam zřídil, a vyzdobil ji velice drahocennými malbami. Na celém širém světě není hradu ani kaple tak drahocenného provedení, a právem, neboť v něm císař chová císařské odznaky a poklady celého království.*“⁹⁵⁹

Údaje o dvojím svěcení, spolu s určením, že kaple Panny Marie je menší a kaple „*přeslavného Umučení a oněch znamení*“ je větší a přitom spolu těsně sousedící, způsobilo řadě badatelů značné nesnáze. Současná kaple sv. Kříže ve velké věži je sice větší, ale rozhodně není bezprostředně sousedící. Problém se podařilo vysvětlit F. Fišerovi, který bezpečně doložil, že patrocinium „*přeslavného Umučení a oněch znamení*“ se prvotně nacházelo v prostoru kaple, která je dnes označována jako kaple sv. Kateřiny a teprve později bylo přesunuto do velké věže, kde se nachází dodnes,⁹⁶⁰ i když se v průběhu času vžilo patrocinium sv. Kříže. Pojem větší a menší v latině pak nemusí poukazovat jen na velikost, ale také na význam, tedy kaple větší významem – hlavní. Ostatně podobně je tomu i oltářů, kdy je hlavní oltář také označován jako větší. Závěry F. Fišera byly pak potvrzeny stavebně historickým výzkumem Z. Chudárka, který prokázal, že stavba velké věže se do úrovně kaple dostala teprve k roku 1359 nebo nejpozději roku 1360,⁹⁶¹ a navíc z počátku byla plánována jen jako profánní. Je tedy zřejmé, že tato kaple nemohla být roku 1357 vysvěcena. Následně se tato kaple stejně jako ostatní na hradě ztrácejí z písemných pramenů.

⁹⁵⁶ VILÍMKOVÁ 1975a, 144-145.

⁹⁵⁷ VILÍMKOVÁ 1975a, 128.

⁹⁵⁸ VILÍMKOVÁ 1975a, 133.

⁹⁵⁹ Krabice z Weitmile, 237.

⁹⁶⁰ FIŠER 1996, 15-17, 26-36.

⁹⁶¹ CHUDÁREK 2006, 128-129

Teprve na sklonku 16. století je kaple doložena lépe. Roku 1588 je připomínán velmi špatný stav hradu, což dokládá i následný dopis Jáchima z Kolovrat, který upozorňuje na velmi špatný stav podlah ve velké věži „nad samým klenutím kaply“, které je nutné nezbytně opravit, aby nedošlo k jejich zřícení a prolomení klenby kaple.⁹⁶² Císař opravu následně povolil. Věž se opravovala i roku 1598, jak uvádí relace komorníků zemských desk: „Odtud teprve sou železný dveře staré v šneku, kudy se na věž chodí. Na velikou věž se již jde, šnek jest nově, kde potřebí bylo, zvopravován, vápnem vycvikován až k vokýnkům a špuntu, kterým se může do kaply kde koruna jest, pohlídnout.

Nad kaplou pak, kde koruna jest, poněvadž podlaha všecka zlá byla, pod ní všechny trámy zpráchnivěly a zdi na mnoha místech od vrchu až dolu k špuntu, k díře kudy se do kaply hledí, hrubě roztrženy byly. Kteréžto zdi zase sou velikými dubovými trámy a na nich kleštěmi a velikými železnými, naschvál k tomu v huti kovanými štafy sevřeny a staženy, zase všudy zvopravovány, vycvikovány i také vápnem zalité sou. Nad touž kaplou pak všechny staré trámy i s podlahou zpráchnivělou dolů smetány a jiné dubové místo nich všechny na pořád položeny jsou a na těch trámích tlustými prkny anebo fošnami též položeno, na to rumem zasypáno a potom na to cihlami novými na vápno dláždění uděláno. A tak ta podlaha zpevněna a voptřena jest, že kdyby cokoliv shůry spadlo, na ní se zdrží a klenutí žádné škody neudělá, což prve velmi nebezpečné bylo.“⁹⁶³

Opravy v samotné kapli se nezmiňují, nicméně roku 1599 byl oltář nově vysvěcen, jak o tom svědčí zachovaný konsekrační zápis.⁹⁶⁴

Kaple sv. Kříže je velmi pěkně a podrobně popsána Bohuslavem Balbínem:

„Svatyně sv. Kříže

V samotné věži se pak vystupuje až ke kapli sv. Kříže po 64 kamenných schodech, nad kaplí po 44 rovněž kamenných schodech a pak až k vrcholu věže po 47 dřevěných schodech. A tak se tu nachází celkem 155 schodů.

Při výstupu ke kapli je namalován vlevo život sv. Václava, vpravo sv. Ludmily. Onen začíná od prvních schodů vzhůru, tento od kaple dolů. Pod oběma byl nápis, ale je již tak setřelý, že se celý nemůže přečíst. Z toho však, co se dosud přečte, lze shrnout, že tento životopis (jakmile ten, o který se Karel IV. postaral, téměř stářím zanikl) byl obnoven od pana Viléma Slavaty, purkrabiho karlštejnského, a to sv. Ludmily roku 1608, sv. Václava pak roku 1609.

U kaple samotné je pět bran: u prvního vchodu jsou tři brány, dvě dřevěné, třetí pokrytá železem, u druhého vchodu jsou pak dvě brány, rovněž nejdůkladněji zesílené železem. Z těchto se většina zavinila trojnásobným zámek podivuhodného uměleckého díla, krom dvou železných tyčí, které procházely dvěma branami a poutaly je. Dnes mají dosud zámky třetí a poslední brána; pátá má tři, z nichž jeden je opatřen šesti zuby, které se vystrkují. Dříve prý nebyl po starém způsobu tak opatřen a stojí prý 50 kop míšenských. Na druhé bráně, která je, jak bylo řečeno, dřevěná, je namalován z obou stran martinický erb s tímto nápisem: „Jan Bořita z Martinic a na Smečně, purkrabě karlštejnský. 1562.“

A když jsou tyto překážky překonány, otevírá se konečně královským vzhledem nejdůstojnější kaple sv. Kříže, kdysi tak uctívaná, že zakladatel kaple Karel IV. zapověděl, aby u hlavního oltáře v ní četl mši někdo jiný než biskup a karlštejnský děkan. „Ba také za naší paměti prý“ páni, kterým tu stavové království svěřovali vizitaci koruny, zde chovaných privilegií království atd., stojí v první části kaple před mříží a samotní duchovní vstoupí do vnitřní části kaple a podávají jim korunu a jiné předměty, o které páni žádali.

⁹⁶² VILÍMKOVÁ 1975a, 13.

⁹⁶³ VILÍMKOVÁ 1975a, 31.

⁹⁶⁴ FIŠER 1996, 32.

Popis této nejkrásnější kaple Královské koruny

Mříže, o nichž se stala zmínka, jsou téměř ve středu kaple, jsou celé železné, pozlacené, vysoké šest stop a dvě pražské dlaně, dále mají uprostřed železnou, pozlacenou bránu, nad kterou vystupuje oblouk. I ten je železný s šesti závěsy, z nichž každý držel český zelený drahokam. Ty jsou však všechny ztraceny krom jednoho. Nad branou jsou po obou stranách čtyři svícny.

Délka kaple od prahu brány až k mříži je 23 pražských stop, od mříže až ke zdi 23 stop, a tak celá délka je 50 pražských stop. Největší šířka, to jest mezi okny, je 51 pražských stop, šířka mezi stěnami, a ta je menší než první, je téměř 30 pražských stop. Největší výška je pak 28 pražských stop.

Podlaha za mříží je zhotovena z pravidelných červených a zelených dlaždic, jinde je vydlážděna toliko pravidelnými cihlami.

Do výše skoro dvou stop nad podlahou jsou vytvořeny po všech stěnách, též na bráně, červené kříže.

Při jejich konci jsou po celé kapli kolem stěn železné pruty a na nich svícny nebo spíše bodce, hodící se k nabodnutí svící. Dosud z nich existuje 644, vypadlo jich pak kolem 21, po nichž zbyly díry. A tak jich všech bylo 665. To pak je zde nutno poznamenat, že ony bodce jsou tak střídavě uspořádány, že jeden má kolem sebe dva háky neboli menší bodce, druhý ne, třetí je opět s dvěma takovými háky a čtvrtý zase ne, a tak i pokud jde o ostatní. Pročez jestliže i na těchto menších bodcích byly nasazeny svíčky, tvořily tyto menší nový počet 665, a tak by bylo najednou úhrnem hořelo všech 1.320 svící.

Tu již sahají na stěnách do výše čtyř stop a dvou dlaní české drahokamu, většinou červené, do lesku vyhlazené, v dosti hojném počtu, vytvářející tu i tam obraz kříže.

Stěny jsou potom až po klenbu pokryty znamenitými obrazy (které jsou namalovány na hlazených deskách bohatých zlatem). Z těch jsou jedny ve dvou řadách po celé kapli, u oltáře pak pokračují v trojí řadě, široké tři pražské stopy, dlouhé čtyři stopy, počtem 93, ačkoliv je již jeden z nich ztracen, dále jiné menší v počtu 29. V oltářní stěně nad schránkou pro korunu je šest malých obrazů v dvojí řadě a nad nimi jeden obraz ukřižovaného Krista. Posléze nad branou kolem oken jsou čtyři obrazy, větší než jiné, a tak když se všechny sečtou, bylo tu celkem 133 obrazů (kromě těch, které jsou namalovány nahoře na zdi u oken).

Poznámka

A co je nutno nejvíce poznamenat, většina z nich měla ostatky- (každý svého svätce), jak svědčí ponechané schránky. Nicméně však u pravého okna za mříží na obraze jakési sväté panny držící v ruce šíp zůstává velká část sväté kosti uzavřená v křišťálu, jak jsme při prohlídce zjistili. (Věrohodný muž a přítel chtěl, aby na tomto místě bylo dodáno, že zbývá více ostatků svätců v křišťálových schránkách: pět nebo šest, a že jmenovitě i dnes vězí zub sv. Vavřince mučedníka v obraze onoho svätého mučedníka.)

Klenba kaple

Klenba kaple sestává z dvojí vazby, je plná kulatých, pozlacených zrcadel značné velikosti a mezi nimi jsou rozsety tu i tam křížky.

Zkrátka, celé dílo je plné zlata: na klenbě, po stěnách kolem kamenů, kolem obrazů jsou všude ozdoby, vytačené ze zlata, tu květy, tam mříže a orlové, jinde včely. jinde písmeno K a koruna.

Byla tu čtyři okna: první nad samotnou branou (avšak dnes je zazděné cihlami a je ponechán malý otvor). Zůstává se zavřenými křídly. Je zde mezi těmito kameny obezděná vínová nebo olověná polnice, poněkud poničená, prý jedna z těch, s nimiž Židé obcházeli Jericho. Věřte si původci této pověsti.

Druhé okno je vpravo v první části kaple. Třetí je také vpravo, ale za mříží, a proti němu je vlevo čtvrté, také za mříží.

Drahokamy v kapli

Pro tato okna byla uvnitř kaple samé až do jejich poloviny křídla z českých drahokamů (jak je patrné z háčků), jedněch menších, jiných téměř tak velkých jako pěst, zelených, žlutých, fialových, které tvořily obrazec jednoho většího kříže a čtyř menších. Taková čtyři křídla se dochovala toliko k třetímu oknu a ke čtvrtému jedno vyvrácené a druhé je dosud upevněno. A ta byla oloupena o většinu kaménků.

Oltáře v kapli

Za mříží jsou tři oltáře: hlavní oltář uprostřed severní zdi, a dva menší oltáře, jeden u levého a druhý u pravého okna.

Na hlavním oltáři, který je dlouhý sedm stop, široký téměř čtyři stopy a vysoký čtyři pražské stopy není žádný obraz nebo cokoli jiného, ale čtyřhranný otvor ve zdi, uvnitř vymalovaný zelenou barvou a zlatými hvězdami, vně orly a lvy, rovněž zlatými, široký čtyři stopy a vysoký pět pražských stop, opatřený velmi pevnou pozlacenou mříží, která se kdysi zamikala trojím zámkem: a v tomto místě samotném byla chována koruna.

Na oltáři stojí dva neveliké svícny z jalovce, které se tu ku podivu po tolik let zachovaly. Dole je totiž na jednom z nich napsáno toto: „Já Pavel Pistorius z Lucka, doktor sv. bohosloví, jsem se stal roku 1601. 13. září z plzeňského arciděkana děkanem královské kaple na Karlštejně, toto jsem napsal 6. prosince 1614. Totéž jsem obnovil 13. dubna 1616. Chvala a sláva Bohu. Amen.

U epištolní strany je pod stupněm oltáře otvor, kterým se sestupuje k jakési dutině, jež je mezi klenbou dolních komnat a podlahou samotné kaple: tato dutina se táhne pod častěji zmíněnou mříž.

Tu se nachází u levého okna dračí hlava, dlouhá dvě stopy, s několika kostmi.

U protějšího, pravého okna stojí lampa z křišťálových skel, zasazených do pozlaceného dřeva, kdysi krásná, nyní již velmi zanedbaná, vysoká skoro dvě stopy.⁹⁶⁵

Kapli sv. Kříže velmi pěkně popisuje i relace o stavebních závadách na zámku Karlštejně z 29. června 1731, u níž je nutné ocenit nejen snahu o zachování kaple, ale i pochopení její historické a umělecké hodnoty: „abychom přikročili k místům, která na tomto hradě byla věnována Bohu Všemohoucímu, tak je jisté, že kaple sv. Kříže nemá být velmi vysoko ceněna jenom pro svou starobylost, ale také pro svou nad míru krásnou architekturu, vnitřní výzdobu naveskrz s drahými kameny, je ji třeba počítat mezi nejkrásnější a nejpamátelnější budovy, nemluvě o ctihodnosti, že tam kdysi byla chována královská koruna a nejvzácnější svaté relikvie této země. Jenomže je takovým způsobem zanedbána a tak zpustošená se spatřuje, že by v nemnohých létech mohla docela propadnout zkáze a nejkrásnější drahé kameny by odtud mohly být docela zcizeny, kdyby se to nejnutnější na ní včas neopravilo a zařízení vnitřku se nemělo pilněji střežit; hlavně se v tak krásné klenbě nacházejí už různé nebezpečné trhliny, jejichž zjevné nebezpečnosti by se však mohlo malými náklady předejít. Tyto škody jsou však způsobeny tím, že na jedné straně, na jistém výstupku dubové kleště vzaly za své a tím se tento výstupek od hlavní zdi odtrhl, na druhé straně proto, že na věži, která je nad kaplí, je dláždění vnějšího ochozu vadné a oběma místy vniká déšť a sníh na klenbu; z toho nutně následuje, že této musí působit značnou škodu ...“⁹⁶⁶

Inventář hradu z let 1741-50 popisuje kapli sv. Kříže následovně: „Druhá kaple na velkej věži kamenej jest S(va)táho Kříže, která jest rovně jako S(va)té Kateřiny celá takovým kamenem okrášlena, Vokolo a vokolo na železnejch prutách jako pro svíčky štachle

⁹⁶⁵ GOTTFRIED 1997, 83-87.

⁹⁶⁶ VILÍMKOVÁ 1975a, 73.

železný; do níž jsou troje železný a dvoje dřevěný dveře, nahoře ve stropu samý zrdcátka na způsob hvězd. Uprostřed železná mříže pozlacená z dveřma; zhůry visely z každého cyrátu nějaký kameny, z nichž se ještě jeden vynachází.

Oltář kamenej, do stěny vejstupek s mříží železnou pozlacenou s zámkem, za nížto bejvaly ty velký svatý reliquiae, které v Praze u S(va)tého Václava se vynacházejí.

Vokolo a vokolo jest 14 truhel a almar, dvě stolice; jest tam také postel S(va)té Ludmily, item postel Karla 4tého, o kterejž se povídá, že žádnýho v sobě ležeti nestrpí.

Jest tam taky dračí hlava. Item velkej kámen, vokolo 1 cen(u), kterej z praku byl do zámku vhozenej od redelantů pražskejch. Kus vokna kamennýho, a takový byly všechny, a celý. Pod oltářem díra, kdežto měla bejavati skryta koruna česká. Jsou tam taky 2 svícny dřevěný za Matyaše krále dělaný. Jsou tam dvě almary s šuplaty a s zámkama pro correspondenci z rozličnejma zemama. Item jest tam starej pulpit, na němž kanovníci hradu Karlštejna horas canonicas říkali. Vokolo po stěnách jsou malovaní S(va)tí čeští patronové a pod nimi císařové a králové, malovaný vychválený.⁹⁶⁷

Roku 1762 proběhla oprava klenby v kapli sv. Kříže⁹⁶⁸ a roku 1780 byla opravována tři okna v kapli.⁹⁶⁹ Další oprava proběhla roku 1841, kdy byly vyměněny podlahové trámy a přeložena dlažba. Dále byly opravovány obrazy v kapli, které byly převezeny do Prahy. Restauraci prováděl malíř Markovský. K opětovnému osazení obrazů došlo až roku 1842.⁹⁷⁰

Patrocinium sv. Kateřiny

Patrocinium sv. Kateřiny nepatří k původním a jeho vznik je dán více méně tradicí, jak to prokázal již F. Fišer.⁹⁷¹ Respektive zasvěcení přenosného oltáře z roku 1515, který byl v kapli uložen, bylo převzato na celou kapli vystupující většinou v pramenech jako „oratoř císaře Karla IV.“ Poprvé o kapli sv. Kateřiny mluví v opisu inventáře z počátku 16. století, opis vznikl mezi lety 1631-1642: „Léta 1515 Jan, děkan karlštejnský ze Stradouně zaznamenává (vide) malý přenosný oltář v kapli sv. kapli sv. Kateřiny bezprostředně sousedící s (kaplí) blahoslavené Marie Panny na hradě, zde tělo sv. Palmácia a ostatky několika dalších ...“⁹⁷² Následně je kaple sv. Kateřiny uvedena v Hájkově Kronice české z roku 1541 „A potom pak také (založena) y Kapla Svaté Panny Kateřiny“⁹⁷³

Rovněž Bohuslav Balbín popisuje kapli sv. Kateřiny: „Kaple sv. Kateřiny, vyzdobená drahokamy. Na konci této chodby je třetí brána okovaná železem ke kapli sv. Kateřiny, která je dlouhá 13. stop, široká pak 8. geometrických stop.

Stěny kaple jsou obloženy českými drahokamy, z větší části červenými, zasazenými v pozlacené hmotě. Celá klenba je pozlacená a z té i oné strany jsou v ní vytačené křížky. Na levé straně je vidět šest obrazů hlav svatých patronů království a nad branou uvnitř kaple obraz poprsí Karla IV. z jedné a císařovny z druhé strany, držících kříž.

Po délce kaple se táhnou u stěn železné pruty: vlevo tři, vpravo pak jeden a po šířce klenby nad oltářem také jeden. Oltář je ve výklenku ve zdi, sklenutém obloukem a vymalovaném zelenou barvou, a je na něm nejblahoslavenější Rodička Boží, sedící na trůně s Ježíškem. Ona vztahuje ruku k císařovně, on pak k císaři, kteří klečí pod trůnem. Po stranách jsou sv. Petr a Pavel.

⁹⁶⁷ LUKAVSKÝ 1907, 576.

⁹⁶⁸ VILÍMKOVÁ 1975a, 70.

⁹⁶⁹ VILÍMKOVÁ 1975a, 72.

⁹⁷⁰ VILÍMKOVÁ 1975a, 124-125.

⁹⁷¹ FIŠER 1996, 15.

⁹⁷² LUKAVSKÝ 1912, 3.

⁹⁷³ Kronyka česká, list 319.

Antependia není pro tento oltář potřeba, sám kámen oltáře je totiž celý pomalován. Vpředu má Ukřižování a pod ním stojící ženy: vpravo sv. Kateřiny, či obraz je vlevo, se nerozezná. Kolem vrcholu oltářního kamene byly koldokola dvojí české drahokamy. Menší byly již vytrhány, větší však přece zůstávají. Na tomto oltáři se nachází portatily z českého červeného drahokamu. Na něm je nahoře napsáno: „z oltáře sv. Kateřiny“. Na přední straně, kde jsou svaté ostatky kryté pergamenem, se čte toto, napsané starobylým písmem: Nedotýkej se mne a neotvírej (tu je něco zničeno a nelze to číst) krom biskupa, protože těla světců byla uložena v míru. Nad tím se čte svědectví o posvěcení tohoto portatilu, vykonaném nejdůstojnějším panem Martinem, biskupem nikopolským a sufragánem olomouckým, v měsíci říjnu roku 1515 za papeže Lva X. a za vlády Vladislava, krále uherského a českého, v Pražském kostele nákladem karlštejnského děkana Jana ze Stradouně.

*Na tomto oltáři stojí pěkná alabastrová socha blahoslavené Panny, držící Krista Pána.*⁹⁷⁴

Kaple sv. Kateřiny je zmíněna i v relaci o stavebních závadách na zámku Karlštejně z 29. června 1731: „*Třetí kaple zasvěcená sv. Kateřině, o níž tradice praví, že císař Karel IV. tam konal svá náboženská cvičení a která stejně jako kaple sv. Kříže je uvnitř vyzdobena velice krásnými, drahými kameny, je zejména na oknech, k její stávající velké škodě, velice zanedbaná* ...“⁹⁷⁵

Taktéž popis hradu z let 1741-50 zmiňuje tuto kapli: „*Z toho chrámu Páně (Panny Marie) jsou dvěře železný s zámkem. Z toho chrámu Páně jde se do kapličky S(va)tej Panny Kateřiny skrze troje železný dvěře. Ta kaple jest celá pěkným kamenem jako kaple S(va)tého Václava v Praze okrášlena, dvě vokna jsou do ní starý, malovaný na skle, snad od Karla IV., Božího Umučení, oltáříček kamenej, na něm malý portatily (mobiliář), dva svícny majolikový; stojí tu statue Panny Marie alabastrová s Jezulátkem, na níž visí stříbrný relikviář se sklem, vo němž se povídá, že ho sám Karel IV. na sobě nosil, v němž jsou v rozličných pytlíčkách svatejch reliquiae. ... Item Jsou tu dvě stolice pro klekání sprostý dřevěný, však od samého Karla 4tého mají býti dělány. ... Z tej kaple (Panny Marie) do kapličky jde malá díra při zemi (s) železnejma dvířkama, skrze kterou Karlovi 4tému se pokrmy podávaly, když svý duchovní exertitia tam konal.*“⁹⁷⁶

Protokol o stavu hradu z roku 1835 kapli sv. Kateřiny popisuje takto: „*Z kostela P. Marie se vstupuje dveřmi pobitými železem do chodby ke kapli. Dříve tu bývaly dveře dvojité; druhé docela železná už tu nejsou. Tato chodba bývala dřív také vyložena drahokamy, které však byly odstraněny a použity k výzdobě kaple sv. Václava u sv. Víta. Další železem pobité dveře vedou do kaple sv. Kateřiny*“.⁹⁷⁷

Kaple sv. Václava

V odborné literatuře se občas setkáváme s patrociniem sv. Václava, které ovšem není v pramenech doloženo. A. Sedláček tuto tradici lokalizuje do míst tzv. oratoře Karla IV., která se nachází nad kaplí sv. Mikuláše a sám jí nevěří: „*Na konci jejich (císařských pokojů) ve věži nad bývalou kaplí jest komůrka, do níž r. 1595 veřeje kamenné vsazeny a půda cihlami na vápno vydlážděna. Posud je tu dláždění ze starých polévaných cihel. Jak se zdá, není důvodná domněnka, že tu bývala kaple sv. Václava neb domácí kaple Karlova, jisto však jest, že tu bývaly pěkné malby na stěnách, které dílem stárím, dílem při opravení nejhořejší části věže, ana spadením hrozila, za své vzaly. Roku 1837 a 1838 totiž tato postavena na roveň s ostatním stavením, při čemž jest ve zdi šnek, kterým císař ze 4. do 5. patra skrze tuto věž*

⁹⁷⁴ GOTTFRIED 1997, 77, 79.

⁹⁷⁵ VILÍMKOVÁ 1975a, 74.

⁹⁷⁶ LUKAVSKÝ 1907, 575-576.

⁹⁷⁷ VILÍMKOVÁ 1975a, 115.

chodil.“⁹⁷⁸ Připomeňme, že v prostoru bývalé kaple sv. Mikuláše, která byla proměněna na sakristii, se nacházely nástěnné malby sv. Václava a Ludmily, což mohlo dát podnět k domněnkám, že zde mohla existovat kaple sv. Václava. Zmíněný prostor „oratoria“ byl v 16. až 18. století vždy popisován jako komora: roku 1598: „*Jest v věži sv. Mikuláše nad tím novým klenutým kaply sv. Mikuláše malá komůrka, v ní nově zdi spraveny a vydynchovány. Veřeje do ní kamenný vsazeny a půda cihlami na vápno vydlážděná*“.⁹⁷⁹

Kapitula

Výše jsme si povšimli, že na Karlštejně vznikly krátce po založení hradu dvě kaple a to sv. Palmácia, která byla nadána již roku 1348, a sv. Mikuláše. Obě kaple jsou lokalizovány v paláci. K roku 1357 byly dokončeny a vysvěceny další dvě kaple – Panny Marie a Ostatků utrpení Páně a současně Karel IV. zakládá kapitulu, která měla zajistit liturgický provoz těchto tří kaplí. „*toužíce celou svou myslí, aby od tohoto dne do budoucna po věčné časy byla v našem království českém konána Kristovými věřícími slavnostněji a zbožněji, než bývá zvykem, památka slavného kříže, nejsvětějších pěti ran, hřebu, houby, kopí a umučení Páně vůbec, založili jsme ve jménu Krista Spasitele ke chvále a slávě Trojice věčné a zejména nejdobrotivějšího našeho Vykupitele, který se pro naši spásu vtělil a byl umučen, a jeho kříže, ran, hřebu, houby, kopí a spásonosného umučení, jakož i jeho dalších znamení a ke cti veškerého nebeského vojska jsme zbudovali na svém hradu Karlštejně, který jsme od základů jakožto úplně nový postavili a stanovili nazývat jej pro svou trvalejší památku podle svého jména, totiž tak, aby se jmenoval Karlštejn podle Karla, dvě kaple, a to jednu ke cti a pod názvem přeslavného Umučení a oněch znamení, a jinou menší, která s ní téměř souvisí, ke cti slavné a ustavičné Panny, Rodičky Boží Marie, a to s laskavým souhlasem ctihodného Arnošta, knížete – arcibiskupa pražského, dále úctyhodného Přeška, děkana, Plichty, scholastika, a kapituly kostela pražského, nám oddaných a milovaných, a za přítomnosti mnoha knížat, prelátů, velmožů a šlechticů jsme je dali od téhož arcibiskupa slavně vysvětit.*

A aby se v těchto kaplích a též v kapli blaženého Mikuláše, biskupa slavného, již jsme tamže nedávno založili, ustavičně konala služba Boží, rozhodli jsme se zřídit nyní a založit pět kněžských kanovnických prebend a opatřit je důchody pro pět kanovníků - kněží, aby v těchto kaplích, střídajíce je, konali onu službu níže naznačeným způsobem. Jeden z těchto kněží totiž, to jest nadřízený, se bude nazývat a vskutku bude děkanem, pod nímž ostatní čtyři budou kanovníky, a bude mít pravomoc přikazovat jim, jak a v kterou dobu náležitě konat služby Boží, a ty bude i on konat s nimi, dále bude kárat jejich nedbalosti a přestupky a vhodným způsobem je napravovat. Podací pak čili právo jmenovat na děkanství a na ony prebendy vyhrazujeme provždy sobě a svým nástupcům, králům českým. A aby název odpovídal skutečnosti, je naším úmyslem, aby na ty, prebendy jakožto kněžské nebo na kteroukoli z nich nemohl a nesměl být jmenován nikdo nižšího svěcení než kněz. Dále aby jak děkan, tak ostatní čtyři kanovníci, svrchu řečení kněží, kteří jimi nyní jsou a časem budou, anebo někteří či některý z nich, nesměli držet naprosto žádné jiné církevní obročí jakkoli prosté nebo malé na žádný způsob spolu s tímto děkanstvím nebo prebendou, a aby byli povinni při děkanství a oněch prebendách bez jakéhokoli úskoku nepřetržitě a naprosto trvale osobně sídlit. A jestliže se držitel nějakého obročí nechci anebo snad dá jmenovat a skutečně uvést na jedno z těchto, má a musí být toho předešlého obročí tím skutkem zbaven. Jestliže pak držitel řečeného děkanství či některé prebendy přijme jinou anebo svolí, aby byl jmenován na ni či na jakékoli církevní obročí, byť bylo zcela bezvýznamné či jakkoli prosté, a dále kdokoli z nich by si dovolil vzdálit se od svého děkanství či některé prebendy, v těchto případech

⁹⁷⁸ SEDLÁČEK VI, 9-10.

⁹⁷⁹ VILÍMKOVÁ 1975a, 22-23.

a kterémkoli z nich bez jakéhokoli jiného rozsudku či výroku, budiž děkanství či oné z řečených prebend, kterou drží, tím skutkem samočinně zbaven podle arcibiskupského ustanovení, o jehož vydání a vyhlášení v této věci žádáme. Chceme také, aby se toto všechno vztahoval^o a s naprostou jistým vědomím dále platilo nejen pro děkanství a prebendy již, skutečně zřizované, nýbrž i pro ty, jež mají být teprve nově zřízeny. A kdykoli se stane, že se ono děkanství anebo některé ze jmenovaných prebend uvolní odstoupením, úmrtím anebo jinak, má být budoucí děkan námi a našimi nástupci, českými jmenován pražskému arcibiskupovi, aby jej pověřil duchovní správou, kdežto ostatní kněží mají být jmenováni tomuto děkanovi; arcibiskup pak jej ustanoví děkanem a svěří mu duchovní správu, kdežto děkan ustanoví ostatní za kanovníky a prostě uvede tyto kněze v úřad.“

Dále je v zakládacím listě ustanoven řád kapituly a jsou ustanoveny povinnosti sloužit bohoslužby v jednotlivých kaplích: „*Posléze provždy vydáváme děkanovi a svrchu řečeným kněžím a jejich nástupcům níže vypsané stanovy, způsob a řád pro slavení bohoslužeb a žádáme, aby byl vydán a potvrzen arcibiskupem a zachovávan: Každodenně na úsvitu při východu slunce sejdou se v kapli Panny Marie, aby spořádaně a zbožně říkali kanonické hodinky, oděni superpelicemi a majíce po způsobu kanovníckém chórové mitry. Rozdělení na dva chóry budou střídavě stát a sedět, při čtení žalmů budou dělat potřebně pomlky, to jest budou u veršů dodržovat jejich předěly; podobně i nešpory v jejich hodinu. Co se týče těchto kanonických hodin, budou je odříkávat beze zpěvu, dokud s pomocí Boží nerozmnožíme počet osob včetně nich na deset. Jakmile však bude jejich počet dosažen, budou od té doby povinni v řečené kapli slavně Panny Marie, anebo kdykoliv by do ní nemohli mít pohodlný přístup, v kapli svatého Mikuláše, ony jednotlivě hodinky uctivě a zřetelně zpívat podle noty. Každodenně pak budou děkan a řečení kanovníci podle druhu slavnosti jak příslušně doby vyžadují, povinni sloužit nejméně odpovídající nezpívané mše, dvě ve hradě, jednu totiž v kapli Panny Marie, druhou v kapli svatého Mikuláše a třetí ve filiálním kostele, kdežto o hlavních slavnostech našeho Původce a slavné Rodičky Boží, ustavičné Panny Marie, jakož i andělů, Křtitele Páně, apoštolů, dědiců zemských, posvěcení chrámu, a každou neděli budou v kapli Panny Marie anebo kdyby jim snad z nějakého důvodu nebyla přístupná, tehdy v kapli svatého Mikuláše zpívat podle noty i toho dne a nešpory první i druhé, a to tak, že až se naplní zmíněný počet desíti kanovníků čili kněží, budou od té doby povinni každého dne odzpívat nejméně jednu mši podle noty. Dále pak budou pro všechny potřebné neustále přechovávat v jedné z těch kaplí, to jest oněch Znamení či blahoslavené Panny nebo svatého Mikuláše, svátost těla Páně a posledního pomazání. Rovněž o prosebných dnech budou konat obvyklé litanie s procesím. Při mších a oficiu denním i nočním čili kanonických hodinkách se budou držet obřadů a předpisů pražského kostela.“⁹⁸⁰*

Dále byly v zakládací listině určeny příjmy kapituly: „*Přidělujeme jim totiž, udělujeme a dáváme ve jménu Kristově desátky ze všech našich příjmů náležející ke hradu Karlštejnu, ať z městeček nebo vesnic a jiných věcí, jak v penězích, tak i v zrní,“* a podíl byl vyjádřen příjmy v následujících místech: Beroun, Loděnice, Poučnick, Třebáň, Hostomice, Čisovice, Kytín, Dobříč, Milín, Dubenec, Dušníky, Čim, Tetín, Žloutkovice, Chýnově, Vraž, Trubín, Zdice, Koda, Hudlice a z mlýna ve Slušticích. Každý kanovník měl získat 6 kop grošů a dvacet pět štyrchů v obilí, zbytkem měl disponovat děkan. Ofěra darovaná v kaplích nebo ve filiálním kostele měla být přičtena arcibiskupem hebdomadári anebo tomu, kdo sloužil mši, při níž byla ofěra darována.⁹⁸¹

Původní nadání bylo za Václava IV. dále rozšiřováno, jednak z darů krále a také členy kapituly. Roku 1379 získala kapitula od karlštejnského děkana Litolda louku, vinici a tůň na Berounce.⁹⁸² O rok později od téhož děkana dvě menší stavení, 24 grošů úroku z lázně,

⁹⁸⁰ FIŠER 1996, 265-270

⁹⁸¹ FIŠER 1996, 267-268.

⁹⁸² Listy děkanství karlštejnského z let 1322 – 1625, 25-26.

15 grošů z domu jakéhosi Haška a velký dům se zahradou.⁹⁸³ Roku 1386 Václav IV. daroval kapitule farní kostel sv. Ludmily na Tetíně,⁹⁸⁴ který byl rok poté 1387 inkorporován.⁹⁸⁵ Téhož roku 1387 Václav IV. připojil k daru i farní kostel v Moříně.⁹⁸⁶ Roku 1389 daroval kanovník Antonín kapitule úrok v Mněňanech a o rok později ještě další úrok v Dobřicích, za což žádal, aby za něj byla sloužena mše a podobně učinil i kanovník Jiljí.⁹⁸⁷ Roku 1396 daroval Václav IV. kapitule kostel sv. Mikuláše na Malé straně v Praze,⁹⁸⁸ následujícího roku to je kostel sv. Jakuba v Berouně⁹⁸⁹ a roku 1398 je to farní kostel Bezděticích.⁹⁹⁰

Ustanovení fungování kapituly se ovšem ukázalo být nedotčené, což vedlo ke sporu, mezi děkanem Hánou a kanovníkem Martinem zatupující ostatní členy kapituly, který musela řešit soudní konzistoř v Praze.⁹⁹¹ K dalšímu sporu došlo roku 1413, který byl asi hlubší a vynutil si podrobnější řešení, které bylo ustanoveno zvláštní listinou, která podrobně popisuje konkrétní situace společného soužití.⁹⁹² Tento dokument umožňuje podrobně nahlédnout do života karlštejnské kapituly.⁹⁹³

Personální složení kapituly je známo jen zlomkovitě, což se týká především kanovníků, kteří byli prezentováni jen děkanem kapituly, děkani jsou pak uvedeni v Konfirmačních knihách a jsou doloženi o něco lépe. Prvním děkanem byl asi Kuneš, který byl roku 1359 prezentován ke kostelu v Tetíně⁹⁹⁴ a současně je na místo děkana v kapli P. Marie na Karlštejně jmenován Litold,⁹⁹⁵ který svou funkci zastává ještě v letech 1379-80, kdy daroval již zmíněný majetek kapitule.⁹⁹⁶ Po něm následoval Beneš, který je roku 1391 doložen již jako odstupující,⁹⁹⁷ po něm následoval Hána, doložený jako děkan roku 1393.⁹⁹⁸ Roku 1396, „*ad decanatum cappelle regie in Karlsteyn*“ je jmenován zpovědník Mikuláš, dříve plebán kostela sv. Benedikta na Hradčanech, na místo odstupujícího Jana.⁹⁹⁹ Roku 1396 rezignuje Mikuláš a na jeho místo je jmenován Jindřich.¹⁰⁰⁰ Roku 1397 je doložen jistý Adam, farář v Počedelicích, probošt královské kaple na Karlštejně.¹⁰⁰¹ Roku 1400 jmenoval Václav IV. Mikuláše, biskupa Nazerského, svého zpovědníka proboštem kaplí královských na Křivoklátě, Karlštejně a Horách Kutných a Královském dvoře u sv. Benedikta na Starém městě pražském.¹⁰⁰² Roku 1404 je děkanem jmenován Mikuláš na místo Ješka.¹⁰⁰³ Roku 1407 je nakrátko doložen děkan Mořic.¹⁰⁰⁴ Roku 1413 je jako děkan doložen Frenzlin,¹⁰⁰⁵ který roku 1418 odstoupil a vyměnil si místo s Janem, plebánem Miroticích.¹⁰⁰⁶ Jan již příštího roku

⁹⁸³ Listy děkanství karlštejnského, 28.

⁹⁸⁴ Listy děkanství karlštejnského, 30-31; LE III, 269.

⁹⁸⁵ LC VII, 47.

⁹⁸⁶ Listy děkanství karlštejnského, 33-34.

⁹⁸⁷ Listy děkanství karlštejnského, 35-37.

⁹⁸⁸ Listy děkanství karlštejnského, 37-39; LE IV, 455.

⁹⁸⁹ Listy děkanství karlštejnského, 41-45.

⁹⁹⁰ Listy děkanství karlštejnského, 45-47.

⁹⁹¹ AJ III, 138.

⁹⁹² Listy děkanství karlštejnského, 48-55.

⁹⁹³ BARTŮŇEK 1948, 14-18.

⁹⁹⁴ LC I/1, 85.

⁹⁹⁵ LC I/1, 90.

⁹⁹⁶ Listy děkanství karlštejnského, 25-26, 28.

⁹⁹⁷ LC V, 89.

⁹⁹⁸ AJ III, 138.

⁹⁹⁹ LC V, 245-246.

¹⁰⁰⁰ LC V, 274.

¹⁰⁰¹ AJ III, 233.

¹⁰⁰² SEDLÁČEK 1914a, 323

¹⁰⁰³ LC VI, 131.

¹⁰⁰⁴ AJ V, 51, 75.

¹⁰⁰⁵ Listy děkanství karlštejnského, 49.

¹⁰⁰⁶ LC VII, 273.

1419 zemřel a na jeho místo byl jmenován Václav.¹⁰⁰⁷ Za husitských Válek je doložen děkan Štěpán a po roce Jan Nezonův.¹⁰⁰⁸ V letech 1452-1456 je doložen Václav z Alběnic,¹⁰⁰⁹ 1460–1467 Ondřej Lev z Mostu,¹⁰¹⁰ 1480 Štěpán z Police,¹⁰¹¹ 1491-1496 Valentin Schopp,¹⁰¹² 1501–1526 Jan ze Stradouně.¹⁰¹³

Kanovníci byli z počátku jen čtyři (pátý byl děkan) a Karel IV. počítal s tím, že počet členů kapituly později stoupne na deset, kdy a jak k tomu došlo, nevíme. Za Václava IV. je k roku 1412 doloženo již dvanáct členů.¹⁰¹⁴

Kanovníci jsou doloženi tito: 1367 Mikuláš,¹⁰¹⁵ 1373 Přibík,¹⁰¹⁶ 1378 Hynek,¹⁰¹⁷ 1380 Jan,¹⁰¹⁸ 1380-1411 Jan z Roupova řečený Kbel,¹⁰¹⁹ 1382 Hildon,¹⁰²⁰ 1389 Antonín a Jiljí.¹⁰²¹ 1393 Hildani de Longwicz,¹⁰²² 1394 Pavel,¹⁰²³ 1392 Hyldano,¹⁰²⁴ 1393 Martin,¹⁰²⁵ 1397 Oldřich,¹⁰²⁶ 1399 Bernard,¹⁰²⁷ 1401 Mikuláš,¹⁰²⁸ 1406 Mořic,¹⁰²⁹ 1406 Oldřich,¹⁰³⁰ 1407 Martin,¹⁰³¹ 1408 Ondřej,¹⁰³² 1410 Martin,¹⁰³³ 1411 Blažek,¹⁰³⁴ 1413 Zdislav, Frána, Jiří zvaný Řebřík, Prokop, Ondřej, Vavřinec, Martin zvaný Quisula, Jan zvaný Basstin, Jan zvaný Zajíček, Václav zvaný Kalivoda a Václav ze Slaného,¹⁰³⁵ 1413 Václav,¹⁰³⁶ 1416 Vavřinec,¹⁰³⁷ 1418 Jan zvaný Hana,¹⁰³⁸ 1423 Jan,¹⁰³⁹ Václav z Ostrého,¹⁰⁴⁰ 1424 Blažek,¹⁰⁴¹ 1425 Hodislav,¹⁰⁴² 1425 František z Plzně,¹⁰⁴³ Štěpán Ringzhanl,¹⁰⁴⁴ 1456 Václav z Manětína.¹⁰⁴⁵

¹⁰⁰⁷ LC VII, 288.

¹⁰⁰⁸ BARTŮNĚK 1948, 19.

¹⁰⁰⁹ BARTŮNĚK 1948, 19-20, 37.

¹⁰¹⁰ BARTŮNĚK 1948, 37.

¹⁰¹¹ BARTŮNĚK 1948, 37.

¹⁰¹² BARTŮNĚK 1948, 37.

¹⁰¹³ Listy děkanství karlštejského, 56.

¹⁰¹⁴ Listy děkanství karlštejského, 49.

¹⁰¹⁵ LC I/2, 82.

¹⁰¹⁶ LC III, 89.

¹⁰¹⁷ LC III-IV, 86.

¹⁰¹⁸ LC III-IV, 128.

¹⁰¹⁹ BARTŮNĚK 1948, 14.

¹⁰²⁰ LE II, 193.

¹⁰²¹ Listy děkanství karlštejského, 35-37.

¹⁰²² LC V, 164, 165.

¹⁰²³ LC V, 194.

¹⁰²⁴ LE IV, 288.

¹⁰²⁵ AJ III, 138.

¹⁰²⁶ AJ III, 237.

¹⁰²⁷ LC VI, 3.

¹⁰²⁸ LC VI, 49.

¹⁰²⁹ AJ V, 51, 75.

¹⁰³⁰ AJ V, 196.

¹⁰³¹ AJ V, 351.

¹⁰³² AJ VI, 262.

¹⁰³³ LC VII, 14.

¹⁰³⁴ LC VII, 20.

¹⁰³⁵ Listy děkanství karlštejského, 49.

¹⁰³⁶ LC VII, 75.

¹⁰³⁷ LC VII, 211.

¹⁰³⁸ LC VII, 271.

¹⁰³⁹ AJ VII, 100.

¹⁰⁴⁰ BARTŮNĚK 1948, 19.

¹⁰⁴¹ LC VIII-X, 83.

¹⁰⁴² LC VIII-X, 92.

¹⁰⁴³ LC VIII-X, 103.

¹⁰⁴⁴ BARTŮNĚK 1948, 19.

Krátce po polovině 15. století je kapitula, s výjimkou děkana, rozpuštěna a obnovena byla teprve na počátku 16. století, kdy se děkanu Janovi ze Stradouně podařilo roku 1513 získat povolení od krále Vladislava II. přijmout dva kanovníky a současně bylo obnoveno i finanční zajištění kapituly zapsané na kutnohorské ražbě, které ovšem bylo vypláceno sporadicky.¹⁰⁴⁶ K zániku kapituly došlo v 16. století za děkana Felixe z Lindy.

Stavební rozbor kaplí:

Palácové kaple

Karlštejnský královský palác prošel od svého vzniku několika přestavbami, při kterých získal stávající podobu. Jedná se o vícepatrovou obdélnou jednotraktovou budovu, která se na východě pojí s půlkruhovou věží. Hlavní obytné a reprezentativní podlaží se jako obvykle nacházela v prvním a druhém patře. V těchto úrovních se nacházejí dvě kaple, které jsou obsaženy v interiéru půlkruhové věže a jsou tak nad sebou [33. 13].

Podle nejnovějších zjištění Z. Chudárka byl původní palác kratší o západní díl, který v přízemí obsahuje otevřenou arkádu a v prvním patře dvořenínskou světnici.¹⁰⁴⁷ Starší část paláce v prvním patře obsahovala (a po Mockrově rekonstrukci opět obsahuje) velký sál, který se na východě otevírá hrotitým vítězným obloukem do kaple sv. Mikuláše, která se nachází v interiéru půlkruhové věže.

Vítězný oblouk kaple byl odhalen v 19. století a následně vyměněn. Původní oblouk je stále zachován a je vystaven v přízemí velké věže [33. 12]. Profilace oblouku nebyla náročná a jeho hrany byly po obou stranách okoseny. Jako materiál byl použit pórovitý tuf a na povrchu se dosud zachovaly zbytky polychromie. Interiér kaple je klenut konchou a osvětluje ho okno směřující k východu, které nahradilo původní okno menších rozměrů. Vpravo od okna se nachází drobný sanktuář.

Klenba kaple je asi až renesanční, původní klenba byla „roztahaná a na upadnutí“, takže byla mezi lety 1588–98 opravena. Tehdy byla kaple stále otevřena do profánního sálu, který byl sice rozdělen příčkou na dvě části, ale místnost při kapli je označována jako „Hostnice“. Teprve později v letech 1626–1627 byla tato profánní místnost upravena na loď kaple, tehdy byly pořízeny lavice do lodí, které by se jistě do drobného prostoru ve věži nevešly, a také byla zasklena tři okna v kapli, která se ve věži rovněž nacházejí.

V interiéru závěru kaple se nacházely malby sv. Václava a sv. Ludmily. A. Sedláček malby popisuje takto: „*Spatřuje se tu vpravo starý sanktuář a na stěnách obrazy sv. Václava a sv. Ludmily v 16. století (?) malované*“¹⁰⁴⁸ a malby jsou doloženy i dříve, a to k roku 1762, kdy měl malíř Franz Kowalovský opravit „*an der Mauer gemahlten Sct. Wencaslaiy und Sancta Ludmila*“. J. Herain tyto malby rovněž znal, ale datoval je už do 14. století.¹⁰⁴⁹ Stáří maleb ovšem nelze objektivně posoudit, protože zanikly.

Horní kaple v druhém patře paláce byla podle všeho identická s kaplí sv. Mikuláše, ale při renesanční přestavbě byla zrušena a zdivo bylo částečně znova vyzděno. Věž totiž trpěla statickými problémy a bylo ji nutné opravit. Vítězný oblouk byl zazděn a prostor kaple byl následně změněn na komoru. Rekonstrukce J. Mockra obnovila vítězný oblouk, který je otevřen do profánního sálu, který je v 16. století označován jako „světnice, v kteréž

¹⁰⁴⁵ BARTŮNĚK 1948, 20.

¹⁰⁴⁶ BARTŮNĚK 1948, 20-21.

¹⁰⁴⁷ CHUDÁREK 2006, 133-136

¹⁰⁴⁸ SEDLÁČEK VI, 8.

¹⁰⁴⁹ DVOŘÁKOVÁ / MENCLOVÁ 1965, 246.

*císař Karel býval*¹⁰⁵⁰ Vlevo od vítězného oblouku se nachází krb, který je rovněž původní. Zdá se, že kaple se zde nacházela již od počátku, tedy v době, kdy zde ještě bylo roubené obytné patro. Že se jednalo o kapli, potvrzují i zprávy o malbách, které zanikl až v první polovině 19. století (někdy se uvádí datum 1837).¹⁰⁵¹

Obě kaple lze datovat do doby kolem poloviny 14. století, tedy do první etapy výstavby paláce. Dolní kaple má vcelku jasně doložené patrocinium sv. Mikuláše, otázkou je zasvěcení horní kaple. V úvahu přichází patrocinium sv. Palmácia, které je na hradě doloženo již roku 1348.

Po typologické stránce jde v obou případech o kapli otevřenou do profánního sálu, která není uzavíratelná dveřmi a jde o variantu, kdy je kaple umístěna ve věži.

Kaple Panny Marie

Kaple je umístěna v druhém patře menší věže, která je dnes právě podle této kaple zvaná jako Mariánská [33. 16]. Současná kaple je obdélný architektonicky nenáročný prostor o rozměrech 10,5 x 9,1 m, který je krytý trémovým záklopovým stropem [33. 17-18]. Kaple vyplňuje jižní větší díl věže, která je dělena příčkou do dvou prostor. Prostorové rozvržení interiéru věže je ovšem výsledkem rekonstrukce 19. století a jak si ukážeme, došlo zde v minulosti k několika změnám. Původní karlovske rozdělení druhého patra bylo při opravě roku 1597 odstraněno a interiér byl sjednocen do jednoho velkého prostoru, což uvádí výše uvedená účetní relace a výsledný stav je v 19. století dobře doložen.¹⁰⁵² Původní dělení věže je zachováno o patro níže, věž ve východní části obsahuje velký sál a v severním dílu se nacházejí dvě obytné komory, což ukazuje na typické trojdílné řešení obytných prostor 13. a 14. století. V severním dílu druhého patra se na severní stěně nacházel krb, který dokládá nález komína a reliktů ostění krbu nalezené J. Mockrem, a také zde byl nalezen zazděný záchod umístěný ve východní zdi.¹⁰⁵³

Do kaple se vstupuje po schodišti obsaženém v šíři východní zdi, které sem stoupá z úrovně prvního patra, kde je napojeno na most vedoucí do paláce. Schodiště vede dále do podkroví věže (původně se zde nacházelo ještě jedno hrázděné patro).¹⁰⁵⁴ Do prostoru kaple se vstupuje novogotickým portálem. Vpravo od tohoto vstupu je východní zeď kaple rozšířena právě pro toto schodiště a stěna tak vystupuje do prostoru.

Prostor je osvětlen jedním velkým oknem od západu a jedním menším od jihu. Větší západní okno je obdélné s vnitřním křížem a je umístěné v segmentově zaklenuté hluboké nice, která je vybavena postranními kamennými sedátky. Menší okno dostalo současnou podobu až při obnově v 19. století. Jedná se o drobné okénko umístěné v hluboké a vysoko položené nice. Ostění okénka bylo z části zachováno, ale původní okenní výklenek byl při renesanční přestavbě proražen

Vlevo od většího okna se nachází vstup do kaple sv. Kateřiny [33. 45]. Vpravo od okna, v místech, kde se nachází obraz apokalyptické ženy a Panny Marie v Slunci oděné, byl zjištěn zazděný otvor, který mohl být vstupem na prevét.¹⁰⁵⁵

Severní dělicí příčka pochází z 19. století a je k ní přistavěn oltář, dále obsahuje i varhaní kruchtu, která je přístupná ze severní místnosti po dřevěných schodech. Z původního vybavení kaple se zde zachovalo jen gotické sanktuárium, které je do severní stěny druhotně

¹⁰⁵⁰ DVOŘÁKOVÁ / MENCLOVÁ 1965, 15.

¹⁰⁵¹ SEDLÁČEK VI, 9.

¹⁰⁵² D. Menclová se mylně domnívala, že stav před rekonstrukcí hradu v 19. století byl původní DVOŘÁKOVÁ / MENCLOVÁ 1965, 18, a opírala se o zjištění J. Mockera, který v prvním patře zjistil, že příčky nejsou provázány s obvodovou zdí věže, což ale při středověkém postupu stavby je vcelku běžný jev.

¹⁰⁵³ CHUDÁREK 2006, 109-112.

¹⁰⁵⁴ CHUDÁREK 2006, 121-122.

¹⁰⁵⁵ CHUDÁREK 2006, 124-125.

osazeno. Obdélný otvor sanktuária je krytý původní kovanou mřížkou a je po stranách flankován fiálami. Nad dvířky se nachází vimperk s vepsaným trojlalokem. Konzoly pod fiálami jsou zdobeny štíty a plocha nad vimperkem je členěna dvěma kružbovými „okénky“, která jsou vložena do obdélníku.

Strop kaple je v dnešní podobě výsledkem Mockrovy rekonstrukce, která ovšem respektuje nálezy zbytků původního stropu, který byl odstraněn teprve na počátku 19. století.

Nálezy vstupů do dvou prevětů a krb, společně s podobou oken, která nemají sakrální charakter, vcelku jasně dokládají to, že prostor druhého patra věže byl dělen nejspíše podobně jako první patro a také to, že původně zcela jistě šlo o profánní prostory, což dokládá především nejnověji nalezený vstup do prevétu v prostoru kaple Panny Marie (krb i prevét by ve vedlejším prostoru kaple, který mohl sloužit jako sakristie, jistě našly uplatnění). Toto zjištění je již staršího data a poprvé jej uvedl krátce po roce 1945 F. Dvořák a následně i A. Friedl, D. Menclová a další.¹⁰⁵⁶

Datace kaple je pevně dána zakládací listinou z roku 1357. Po typologické stránce jde o jasný příklad adaptace profánního sálu na kapli. Otázkou ale zůstává, jak dlouho po dokončení věže došlo k této adaptaci, nebo dokonce zda tento sál vůbec k profánnímu účelu začal sloužit. Velmi závažná je i otázka vztahu tohoto prostoru před jeho adaptací na kapli a sousední tzv. kaple sv. Kateřiny, která byla pravděpodobně součástí prvotního záměru.

Kaple sv. Kateřiny

Tzv. kaple sv. Kateřiny je obsažená v síle jižní zdi Mariánské věže. Přestože interiér kaple má velmi malé rozměry o délce 3,9 m a šířce 2,3 m, zeď věže nebyla dostatečně široká na to, aby zcela tuto nevelkou kapli pojala do své šíře, takže boční stěny kaple vystupují z jižní fasády nad kordonovou římsou jako drobný rizalit vynášený na římsu a stejně tak vystupuje severní stěna do prostoru kaple Panny Marie. Exteriér kaple je řešen velmi prostě a je členěn jen podokenní římsou, která obíhá celý obvod kaple vystupující z jižního líce stěny věže. Nad římsou jsou pak umístěna dvě zamřížovaná okna, která osvětlují interiér kaple. Mariánská věž i kaple sv. Kateřiny je ukončena korunní římsou, která je ovšem schována za podsebitím z 19. století a pohledově se tak neuplatňuje. Obvodové zdi kaple jsou vytvořeny z tesaných kvádrů [33. 29-30].

Vstup do kaple nebyl veden přímo ze sousedního prostoru kaple Panny Marie, ale vstupovalo se do něj dvakrát zalomenou chodbičkou obsaženou v šíři západní zdi věže. Vstupní chodbička je přístupná hrotitým profilovaným portálem, který je velmi neobvykle utvářen [33. 43]. Je totiž upraven tak, aby byl uzavíratelný dveřmi z vnějšku, k čemuž je vybaven širokou zárubní. Kolem dveřní zárubně je ostění profilováno výžlabky a hruškovcem, dveřní otvor je lemován výžlabkem. Na vnitřní straně portálu jsou patrné zbytky po osazení dalších dveří, které asi nebyly původní.

Chodbička ke kapli je velmi úzká a je klenuta hrotitou valenou klenbou. Osvětlena je drobným obdélným oknem ze západu. Na jižním konci chodby ve východní stěně se nachází sedlový portál vedoucí do vlastní kaple [33. 40-41]. Ostění portálu je lemováno oblounem a výžlabkem. Profilace vyrůstá ze šikmého soklu. Podobně je portál profilován i na vnitřní straně, kde jsou osazené původní gotické dveře s kovaným povrchem [33. 42].

Interiér kaple je, jak bylo již zmíněno, nevelkých rozměrů a je klenut dvěma čtvercovými poli křížové žebrové klenby [33. 31, 36]. Žebra mají hruškový profil s oušky a vynášejí dva kruhové svorníky [33. 33]. Svorníky jsou opatřeny zlacenými štítky s motivem

¹⁰⁵⁶ DVOŘÁKOVÁ / MENCLOVÁ 1965, 18.

rosety, které jsou zdobeny polodrahokamy. Klenba je opatřena zvláštní přístěnnou příložkou, která obtáčí náběhy žeber. Náběhy žeber jsou ostruhovitě podseknuty a sbíhají se do jednoho bodu [33. 34-35].

Kaple je osvětlena z jihu dojící hrotitých oken s vepsanou jeptiškou. Okna mají oboustranně profilované ostění, které je tvořeno dvěma výžlabky od sebe oddělenými dvoubokou lištou. Z exteriéru je okno ještě navíc lemováno oblounem a je kryto kovanou mříží.

Východní stěna kaple obsahuje půlkruhově zaklenutou niku, pod níž je postaven oltář kaple [33. 37]. Stipes oltáře je hladký, menza jej přesahuje a na spodní hraně je opatřena žlábkovnicí. Podle Z. Chudárka je stipes vyzděn z cihel a jeho stěny jsou široké 14 cm, střed má být dutý. Dále upozorňuje na to, že obraz trůnící Panny Marie, který se nachází na zadní stěně výklenku, je ve spodní části zakryt menzou. Na základě těchto zjištění Z. Chudárek zvažuje, že oltářní deska není původní a byla do kaple vložena druhotně.¹⁰⁵⁷

Interiér kaple není po architektonické stránce nijak zvláště bohatý, jeho výzdoba spočívala především v obložení stěn polodrahokamy, zlacení a velmi kvalitní malířské výzdobě, která z této drobné kaple činí zcela ojedinělý prostor. Vzhledem k zaměření této práce na architekturu je nutné ponechat malířskou výzdobu kaple stranou. Datace kaple spadá do doby krátce před jejím vysvěcením v roce 1357. Po typologické stránce jde o velmi zajímavý a neobvyklý prostor, který nemá na našem území analogie.¹⁰⁵⁸ Je sice pravda, že se v Čechách někdy setkáváme s kaplemi, které jsou alespoň z části umístěny do šíře zdi věže nebo paláce, ale vždy jde o kaple, které jsou otevřeny do lodi nebo do profánního prostoru. Stejně tak se setkáme i s drobnými kaplemi, které ovšem nemají tak složitě vedený vstup. Z toho je zřejmé, že nešlo o běžnou soukromou kapli, ale o prostor, který měl charakter trezoria.

Kaple sv. Kříže

Kaple sv. Kříže¹⁰⁵⁹ je umístěná ve druhém patře velké věže, která je dnes zvána podle zasvěcení kaple [33. 45-46]. Delší osa věže je založena ve směru sever-jih. Interiér kaple je obdélný [33. 47] a oltář je umístěn při severní straně. Kaple je zaklenutá dvěma poli křížové žebrové klenby, která jsou od sebe oddělena meziklenebním žebrem. Žebra mají hruškový profil a vynášejí ve středu polí dva terčové svorníky [33. 53]. Klenba dosedá na ploché přípory, v koutech jsou přípory dvouboké a ve středu lodi kaple trojboké. V náběhu klenby se žebra občas navzájem protínají.

Kaple byla přístupná z jihu, kde se nacházela drobná segmentově klenutá předsíň, ke které vedlo hranolové schodiště umístěné v drobném rizalitovém přístavku. Interiér kaple byl osvětlen čtyřmi okny, dvě okna se nacházela ve východní zdi a jedno v západní. Okna byla umístěna v hlubokých hrotitě zaklenutých nikách, které jsou po stranách vybaveny kamennými sedátky. Okna jsou dvouosá a jsou zakončena jeptiškou, ve vrcholu se nacházela čtyřlaločná roseta nebo jeptiška. Čtvrté okno se nachází nad vstupem do kaple a je téhož typu jako předešla tři okna. Hrany okenních nik jsou zdobeny listovými hlavicemi.

Oltář je umístěn při severní stěně. Menza oltáře je vytvořena z červeného mramoru, stipes je vyzděn a na dolní části je opatřen mramorovým soklem [33. 50]. Nad oltářem se nachází hluboká obdélná nika, která je rámována ostěním s karlštejnským profilem.

¹⁰⁵⁷ CHUDÁREK 2006, 124.

¹⁰⁵⁸ Podobně umístěnou kapli známe z hradu Mörsburg ve Švýcarsku, která pochází z poloviny 13. století.

¹⁰⁵⁹ Následně bude pojednána pouze architektonická stránka kaple, ikonografický rozbor kaple, stejně tak i rozbor jednotlivých obrazů by byl zcela mimo rámec této práce a odkazují zde na starší a početné práce o tomto tématu.

Výklenek je uzavíratelný kovanou mříží. Vlevo od tohoto velkého výklenku se nachází druhý menší výklenek, který je rovněž rámován profilovaným ostěním [33. 51]. Prostor kaple je rozdělen kovanou zdobnou mříží na dvě poloviny.

Po architektonické stránce jde o poměrně nenáročný prostor, který je ovšem skvostně vyzdoben. Plocha stěn je rozdělena do tří etáží. Dolní pás není nijak zdoben a byl zakryt truhlicemi přistavenými ke stěnám. V jeho horní části je osazena kovaná tyč, která je směrem vzhůru osazena hřeby, které se střídají s trojlístými liliemi. V nárožích do okenních nik pak z této tyče vyrůstají vysoké stonky, z nichž opět vyrůstají trny, které jsou ovšem kratší a po stranách vyrůstají trojlístky na stoncích. Střední pás je zdoben plochými broušenými polodrahokamy, které jsou usazeny ve zlaceném štuk. Nad tímto pásem jsou stěny kaple souvisle pokryty deskovými relikviářovými obrazy světců. Klenba je pokryta zlaceným štukem a řadou pravidelně rozmístěných skleněných čoček upravených do podoby hvězd. Nad oltářem se pak nacházejí dvě větší čočky, které jsou zpodobněny jako slunce a měsíc. Okenní záklenky jsou pokryty nástěnnou figurální malbou, kterou obklopoval zlacený štuk a také skleněné čočky. Podobně jsou zdobená i žebra klenby.

Z tohoto krátkého popisu je zřejmé, že se zde setkáváme se zcela mimořádným prostorem, jehož sakrální význam byl mimořádný a hrál zásadní úlohu v duchovním světě Karla IV. S podobnou úpravou stěn s leštěnými polodrahokamy se setkáváme pouze v těch nejvýznamnějších prostorech, jako je kaple sv. Václava v katedrále sv. Víta v Praze, nebo v hradní kapli v Tangermünde. Se stěnou, která je vytvořena z na sebe navazujících relikviářových deskových obrazů, se nikde jinde nesetkáme. V celkovém měřítku šlo o zcela ojedinělý prostor, který v celé Evropě nemá analogie.

Kaple je poměrně dobře datována. Na základě dendrochronologického rozboru dřevěných trámů obsažených v síle zdi víme, že ke stavbě etáže s kaplí bylo přistoupeno kolem roku 1359/1360 a z nálezů Z. Chudárka je zřejmé, že stavba byla zahájena jako profánní místnost, která ale ještě v průběhu stavby etáže byla změněna na kapli, čemuž odpovídá podoba oken, která se jinak na hradě nenacházejí. Dokončení kaple pak spadá do sklonku roku 1364 a 9. února roku 1365 pak kaple byla vysvěcena.¹⁰⁶⁰

Po typologické stránce jde o kapli umístěnou ve věži, které nejsou na našem území příliš časté. Prostor kaple pak patří k nenáročnému typu jednolodní kaple bez presbytáře, který je klenut dvěma poli křížové žebrové klenby.

¹⁰⁶⁰ Krabice z Weitmile, 237.

34. Kestřany – Horní tvrz

zasvěcení: sv. Máří Magdaleny
stavební typ: palácová kaple
dispozice: jednolodní kaple s polygonálním závěrem
datace: mezi lety 1515–1520
stavebník: Jindřich ze Švamberka a na Zvíkově
stav: zachovaná

Dějiny objektu:¹⁰⁶¹

Tvrz vznikla ještě v době Přemysla Otakara II. a byla vystavěna stejnou stavební hutí, která se podílela i na stavbě sousedního píseckého hradu.¹⁰⁶² Tvrz je poprvé doložena na počátku 14. století, kdy zde sídlili vladykové z Kestřan. Na počátku 15. století byly Kestřany rozděleny na čtyři díly a vznikají zde další dvě tvrze. Roku 1491 byla Horní i Dolní tvrz prodána Jindřichovi ze Švamberka a na Zvíkově a již příštího roku byl nově zakoupený majetek králem Vladislavem II. osvobozen z manství. Po jeho smrti tvrz zdědil jeho synovec Kryštof, který Kestřany záhy prodal Petrovi z Rožmberka, ale po jeho smrti jsou Kestřany opět v majetku Švamberských, kteří je vlastní až do poloviny 17. století. Po bitvě u Záblatí roku 1619 byly Kestřany dobyty a vyplněny císařskými oddíly. Roku 1700 Kestřany koupili Schwarzenbergové a připojili ji k panství protivínskému.¹⁰⁶³ Od vzniku nové zámecké budovy, doložené roku 1678,¹⁰⁶⁴ byla stará tvrz využívána již jen k hospodářským účelům.

V popisu inventáře tvrze z roku 1574 je zmíněno i vybavení kaple sv. Máří Magdalény. Byl zde stříbrný kalich, dva oltáříky, ornát, misál, svícny dva dřevěné a dva cínové, dvě ampulky, tři zvonečky, dva postavníčky a vše přikrytí, které k oltářům náleželo. Bohoslužby zde byly provozovány až do sklonku 17. století, kdy byly zakázány.¹⁰⁶⁵ Následně byl prostor kaple využíván jako černá kuchyně. Bohužel neumíme spolehlivě určit, zda se ve zmíněném popisu jedná o kapli, která je předmětem našeho zájmu, nebo zda nejde o sousední větší místnost, která byla v pozdějším 16. století rovněž upravena jako kaple, jak o tom svědčí kříže nad okny.¹⁰⁶⁶

Stavební rozbor:

Kaple se nachází v krátkém východním křídle, které vyplňuje mezeru mezi velkým jižním palácem a starší východní hranolovou věží. Do kaple se vstupuje z nádvoří hrotitým portálem, jehož ostění je vyzděno z cihel. Nad portálem se nachází rozměrné kruhové okno, které je také vyzděné z cihel [34. 2]. Interiér kaple je obdélný o délce 6,7 m a je velmi úzký, má šířku jen 2,4 m [34. 4-6]. Lod' kaple je zakončena trojbokým závěrem a je zaklenuta hvězdivou sklípkovou klenbou [34. 5]. Jižní strana klenby je vynášena na přiložené přízdívce, která je ve spodní části probrána slepou arkádou. Také šikmé stěny závěru jsou částečně přízdívány do starších rohů a závěr je i zahlouben do starší zdi, což je velmi dobře patrné.

¹⁰⁶¹ Literatura: SEDLÁČEK VII, 241-245; Soupis památek XXXIII, 83-87; MENCLOVÁ 1976 I, 277-278; MENCLOVÁ 1976 II, 343-344, 304-308; KAŠIČKA 1977, 81-91; KAŠIČKA 1978, 11-18; UPČ II, 48-49; KAŠIČKA 1987, 331-343; KUTHAN 1994, 271-273; DURDÍK / KAŠIČKA / NECHVÁTAL 1995, 258-265; RADOVI 1998, 205; VLČEK 2001,299; Encyklopedie českých tvrzí II, 288-290.

¹⁰⁶² KUTHAN 1994, 271-273.

¹⁰⁶³ K dějinám tvrze blíže SEDLÁČEK VII, 241-245.

¹⁰⁶⁴ VLČEK 2001,299.

¹⁰⁶⁵ SEDLÁČEK VII, 241.

¹⁰⁶⁶ Za upozornění děkuji M. Ryklovi.

Z toho plyne, že kaple nebyla v původním plánu stavby. Mimo kruhového okna v západní zdi byla kaple osvětlena velkým hrotitým oknem v ose závěru, které je rovněž vyzděné z cihel. Ven je okno otevřené širokou špaletou a samotný okenní otvor je vyzděn z cihelných tvarovek s vyžlabenou hranou [34. 2].

V západním konci lodi je na severní straně velká nika, která obsahuje zazděný vstup do sousední hranolové věže. Naproti v jižní zdi je další vstup, který vede do větší místnosti, která bude později využívána také jako kaple, jak na to ukazují kříže nad oknem.

Vznik kaple na této tvrzi i její podoba je spojena s vlastnictvím Jindřicha ze Švamberka a na Zvíkově, který tvrz nechal v druhém desetiletí 16. století přestavět. Roku 1516 je doložen nákup vápna na stavbu zámku v Kestřanech a roku 1519 zde působí mistr Michael.¹⁰⁶⁷ I na jiných Švamberských stavbách jako je Bor u Tachova nebo Orlík najdeme sklípkové klenby. Kaple je po typologické stránce součástí palácového křídla, do kterého byla sice vestavěna dodatečně, ale nejspíše se tak stalo již v průběhu stavby.

¹⁰⁶⁷ MENCLOVÁ 1976 II, 492.

35. Klenová

zasvěcení: ?
stavební typ: kaple umístěná na baště
dispozice: polygonální kaple
datace: 1440–1460
stavebník: Přibík z Klenové?
stav: relikv

Dějiny objektu:¹⁰⁶⁸

Hrad Klenová, nebo Klenový, jak jej nazývají dobové prameny, vznikl již v druhé polovině 13. století a je úzce spjat s pány z Janovic, kteří jej vlastnili až do počátku 16. století.¹⁰⁶⁹ Původní hrad byl po husitských válkách radikálně přestavěn a někdy kolem poloviny 15. století vzniklo jeho nové vnější opevnění,¹⁰⁷⁰ které patří k vrcholu fortifikačního vývoje své doby. Za přestavbou stál Přibík z Klenové, jeden z nejvýznamnějších válečníků v Čechách první poloviny 15. století,¹⁰⁷¹ který se také účastnil vleklé česko–bavorské pohraniční války a nově vybudované opevnění hradu mu bylo záštitou. Na sklonku jeho života došlo na hranici ke zklidnění poměrů a nadešel tak čas i ke zvelebení hlavního jižního paláce, který v této době získal kapli.

Kaple není ve středověku nijak písemně doložena a první zmínka o ní pochází až z roku 1584 z popisu místností hradu, které byly dány v užívání Marii Harantové z Janovic: „*sklep nový nad hořejší mostnicí i s pavláčkou před sklepem, podle sklepu komora, podle komory světnička, jež slove zelená, za světničkou kuchyňka a nová světnička i s komůrkou až za kaplu od hořejšího mostu, na pravé straně parkán a malý sklípek pod zelenou světničkou, za sklípem komora pod novou světničkou až do studnice velké a nad těmi všemi pokoji pod krovky všechny pokoje.*“¹⁰⁷² A. Sedláček pod vlivem starší práce F. A. Hebera zmíněný popis interpretoval tak, že se kaple nacházela v dosud dochovaném obdélném arkýři,¹⁰⁷³ který se nachází před jižní fasádou paláce a byl otevřen do profánního sálu, snad v popisu zmíněné zelené světnice, což potvrzuje i svědectví F. A. Hebera, který v arkýři viděl dravá zvířata, hady, ptáky gryfy a podobně, což mělo být podáno v čínském stylu a dále uvádí, že při kopání podlahy v presbytáři se narazilo na urny a různé staré střepy z pálené hlíny.¹⁰⁷⁴ Lokalizace kaple do tohoto arkýře je sice možná a k tomuto řešení by se našla řada analogií, ovšem popis výkopu nezmiňuje nález relikv oltářní menzy. Také zmíněná výzdoba odpovídá spíše zelené komnatě, která je v popisu hradu z roku 1584 situována na druhé místo od brány, což odpovídá současné situaci, naproti tomu kaple je zmíněna až na samotném konci popisovaného úseku paláce a především kaple nebyla vydána do trvalého užívání Marii Harantové, což by bylo jen stěží možné, pokud by kaple byla součástí velkého sálu zvaného zelená světnice. Rozporu si povšimla již D. Menclová a kapli situovala na sousední

¹⁰⁶⁸ Literatura: SEDLÁČEK IX, 154-162; KOTRBOVÁ 1960; MENCLOVÁ 1976 I, 171-172, II, 304-308; KAŠIČKA 1981, 95-105; KAŠIČKA 1997; DURDÍK 1999a, 254-256; FIŠER 2001; KAMENICKÁ 2001, 55-58; ÚLOVEC 2004, 23-49; KAMENICKÁ 2004, 15-21; ÚLOVEC 2004; DURDÍK / SUŠICKÝ 2005, 74-77; ÚLOVEC 2006, 277-304; STARÝ 2006, 127-140.

¹⁰⁶⁹ K dějinám hradu nejnověji: ÚLOVEC 2004, 23-49.

¹⁰⁷⁰ DURDÍK 1999, 256; MENCLOVÁ 1976, 305.

¹⁰⁷¹ K této osobě podrobně: JÁNSKÝ 2004, 151-167.

¹⁰⁷² SEDLÁČEK IX, 156.

¹⁰⁷³ SEDLÁČEK IX, 156.

¹⁰⁷⁴ HEBER 2002, 147.

půlkruhovou baštu,¹⁰⁷⁵ která svou polohou velmi dobře odpovídá zmíněnému popisu a především byla ještě na počátku 19. století opatřena polygonální nástavbou s hrotitými okny, jak je patrné na rytině F. K. Wolfa z roku 1804 podle předlohy A. Pařízka. Později byla kaple přemístěna do prvního patra druhé hradní brány a zde se nacházela až do 20. století.

Stavební rozbor:

Kaple byla založena na starší půlkruhové baště, která byla součástí opevnění parkánu jádra hradu a měla velmi důležité postavení. Tato bašta totiž stála přímo nad vstupem do předhradí a umožňovala obranu celého jižního čela hradu, včetně druhé hradní brány, která vedla již přímo do jádra hradu. Z polohy bašty je zřejmé, že hrála zásadní úlohu v obraně celého hradu a změna na kapli tuto funkci výrazně oslabil [35. 3-4].

V druhé etapě tedy na této baště vznikla kaple, což je velmi dobře patrné v tom, že horní nástavba má zcela jinou strukturu zdiva a především je polygonální. Bašta ovšem byla součástí opevnění parkánu, sice úzkého, ale přesto byla od jižního paláce oddělena prolukou, což bylo vyřešeno tak, že základ pro kapli překlenul parkán obloukem a zanechal zde vysoký průchod, který umožňoval volný pohyb obránců. Tímto byla kaple přiložena přímo k jižnímu palácovému křídlu a také zde vznikla dostatečně velká plocha pro založení kaple.

Kaple měla podobu polygonálního závěru, založeného na půdorysu pěti stran oktogonu. V interiéru kaple byla zhruba 6,9 m široká a 5,8 m dlouhá. Šířka jejích zdí kolísá mezi 90–120 cm. Přejechod půlkruhové bašty a nadstavby kaple je velmi dobře patrný – nároží kaple jsou armována kamennými kvádry, mírně předstupují před plášť okrouhlé bašty a jsou dosti nezvykle vynášena na krakorcích. V úrovni podlahy je plášť kaple opásán soklem, který předstupuje o 15–20 cm a je tvořen kamennými kvádry, které jsou podebrány výžlabkem.

Dnes se z kaple samotné zachovala jen nevysoká parapetní zeď a její interiéru slouží jako vyhlídkový teras. K destrukci horních partií zdiva došlo na počátku 19. století, ale naštěstí existuje zobrazení A. Pařízka, podle kterého F. K. Wolf roku 1804 vytvořil rytinu. Na tomto vyobrazení je kaple zachycena sice již po destrukci klenby a částí korunní římsy, ale stále ještě stojící téměř do původní výšky. Stěny kaple byly prolomeny velkými hrotitými okny, v jejichž záklencích jsou zachyceny ještě zbytky kružeb [35. 1]. Okna zabírají téměř celou plochu u zdi a silně připomínají skeletovou konstrukci.

Otázkou zůstává napojení kaple k paláci, protože patřičná úroveň paláce je destruována, dodnes se zachovala pouze severní stěna paláce. Jistě se jednalo o samostatnou kapli, která nebyla otevřena vítězným obloukem do sousední místnosti, ale byla pouze přes tuto místnost přístupná. Tomu odpovídá i velikost kaple, která přesahuje běžné rozměry arkýřových kaplí, ale svou celkovou podobou se jim výrazně blíží.

¹⁰⁷⁵ MENCLOVÁ 1976, 305

36. Kost I

zasvěcení: Panny Marie
stavební typ: kaple otevřená do profánního sálu
dispozice: kaple vložená do válcové věže
datace: Kolem poloviny 14. století
stavebník: Beneš starší z Vartenberka
stav: zachovaná

Kost II

zasvěcení: Panny Marie, později P. Marie a sv. Jana Křtitele, od 16. století sv. Anny
stavební typ: kaple přiložená k obvodové hradbě
dispozice: jednodílná kaple s dvoubokým závěrem
datace: 80. léta 14. století
stavebník: Beneš starší z Vartenberka
stav: zachovaná

Dějiny objektu:¹⁰⁷⁶

Poprvé se hrad Kost připomíná roku 1349 v predikátu Beneše z Vartemberka, který se do té doby psal ze Sobotky. Následně je Beneš s tímto predikátem doložen v letech 1356–1358, kdy se výslovně uvádí, že již sídlil na hradě a tehdy se také již začíná připomínat hradní kaple. Hrad tedy vznikl krátce před polovinou 14. století. Z původní dispozice stojí pouze věž v severozápadním nároží, stavba hradu totiž stále pokračovala až do konce 14. století. Asi nejvíce se hrad proměnil za Petra z Vartemberka, který hrad vlastnil již v 60. letech 14. století se svým bratrem Markvartem. K rozdělení dědictví došlo až na počátku 70. let 14. století, což Petrovi asi uvolnilo ruce, aby nechal hrad nákladně přestavět. Součástí přestavby byla i kaple, která asi byla prvotně umístěná v okrouhlé jihozápadní věži a byla otevřena do paláce.¹⁰⁷⁷ Současná kaple sv. Anny je totiž mladší a stylově se hlásí do 80. let 14. století.

Petrovu stavební aktivitu ukončuje stavba čtvrtého podlaží velké věže, ke které došlo na přelomu 80. a 90. let 14. století¹⁰⁷⁸ a byla realizována kameníky dvorské hutě Václava IV. Po smrti Petra z Vartemberka, krátce po roce 1400, hrad přešel do majetku jeho zetě Jana z Kunštátu. Jan ovšem taky záhy zemřel a zanechal po sobě nedospělou dceru Šonku, panství tehdy spravovala vdova po Petrovi z Vartemberka. Dalším majitelem se stal Mikuláš Zajíc z Házemburka, který panství asi vyženil a je od roku 1414 doložen jako vlastník hradu. V majetku tohoto rodu hrad vydržel až do konce 15. století, kdy jej převzali Šelberkové a následně se zde střídají Biberštejnové a Lobkovicové.

Kaple je doložena velmi dobře, poprvé je to k roku 1358.¹⁰⁷⁹ Zasvěcení Panně Marii je identické jako na sousedním starším sídle v Sobotce, kde je kaple doložena jen jednou, a sice roku 1357.¹⁰⁸⁰ Tehdy byl ke kapli v Sobotce osazen kaplan Jan, který je totožný

¹⁰⁷⁶ Literatura: SEDLÁČEK X, 80-96; MENCLOVÁ 1976 II, 186-188; MENCLOVÁ / ŠTORM 1957; MENCLOVÁ / WAGNER 1966; ŠTORM 1953a, 193; ŠTORM 1953b, 94-95; ŠTORM 1953c, 251-252; PELZBAUER / CHARVÁTOVÁ / VILÍMKOVÁ 1977; PEKAŘ 1998; DURDÍK 1999a, 273-275; LÍBAL 2001, 193-194; PANÁČEK 2003, 129-140; PANÁČEK 2004, 91-102.

¹⁰⁷⁷ MENCLOVÁ 1976 I, 400.

¹⁰⁷⁸ Datování vychází ze stářích trámů ve věži, které jsou dendrochronologicky datovány do let 1387/89 a 1388/89. viz: <http://www.dendrochronologie.cz/>; též i PANÁČEK 2003, 139 poznámka č. 2).

¹⁰⁷⁹ LC I/1, 65.

¹⁰⁸⁰ LC I/1, 17.

s Janem, který roku 1358 rezignuje na místo kaplana na Kosti. Kaple byla tedy mezi těmito daty přestěhována ze Sobotky na Kost. Na místo rezignovaného Jana byl tehdy osazen další Jan, který na hradě vydržel až do roku 1371, kdy rezignoval a na jeho místo byl prezentován kaplan Sebastián.¹⁰⁸¹ Roku 1390 je osazen Jan zvaný Křivík, který nahradil kaplana Konráda.¹⁰⁸² Roku 1405 je na místo kaplana Václava jmenován Jan,¹⁰⁸³ který na hradě vydržel do roku 1407, kdy jej vystřídal Zdeněk. Tehdy se také připomíná dvojí zasvěcení a také kaplanství, Zdeněk byl totiž osazen „*ad capellanium S. Marie et S. Johannis in castro Kost*“,¹⁰⁸⁴ což se bude opakovat i roku 1414, kdy rezignoval a na jeho místo byl jmenován Petr ze Sedlce.¹⁰⁸⁵ Za husitských válek je kaple doložena v 15. století, naposled roku 1424 zemřel kaplan Jan a místo něj byl prezentován Václava z Kopidlna „*ad capellam S. Johannis Baptiste in castro Kost*“,¹⁰⁸⁶ který je doložen i roku 1425.¹⁰⁸⁷ Zápis pravděpodobně jen vynechává mariánské zasvěcení. Později v 17. a 18. století se kaple připomíná poměrně často a je zjevné, že unikla všem velkým pohromám, které potkaly hrad.

V současné době je kaple zasvěcena sv. Anně, ale kdy došlo ke změně zasvěcení, není zcela zřejmé, snad se tak stalo v polovině 16. století, za Anny z Bibrštejna, manželky Jana mladšího z Lobkovic, který prováděl stavební úpravy v kapli.¹⁰⁸⁸

Stavební rozbor kaple I

Hradní palác byl dokončen a užíván již koncem 50. let 14. století a jeho součástí byla asi i kaple, i když prvotní umístění kaple není zcela jisté. Dosavadní literatura vcelku shodně umísťuje kapli doloženou zde poprvé k roku 1358 do okrouhlé věže při jihovýchodním nároží paláce, která stála nad třetí hradní branou [36. 1-2]. Interiér věže je v prvním patře otevřen rozměrným hrotitým obloukem o šířce 2,16 m do interiéru paláce [36. 3-4]. Archivolta oblouku je tvořena kamennými kvádry a původně byla i profilována, ale při požáru roku 1634 došlo k vážnému poškození povrchu, který je dnes amorfní. Pouze při levé patce archivoly je možné rozeznat zbytky profilace. Interiér věže je dnes plochostropý a je osvětlen obdélným střílnovým oknem ze západu, které je umístěno v mělké nice.

Bohužel dnes neznáme vnitřní uspořádání paláce, protože přilehlá část se v roce 1690 zřítla a byla znova vystavěna. Z původního paláce zůstalo stát jižní průčelí, ke kterému přiléhá nárožní věž a opačná severní strana s úseky bočních zdí. Jižní stěna ve svém středu obsahuje okulus a vlevo od něj se nachází obdélné okno umístěné v nice, které je opatřeno vnitřním křížem. To dává tušit, že úroveň současné podlahy se pohybuje zhruba ve stejné úrovni jako ve středověku. Interiér věže byl tedy oproti paláci asi vyvýšen.

Zmíněný hrotitý oblouk lze interpretovat jako vítězný oblouk kaple, která byla umístěna v relativně velkém prostoru okrouhlé věže. A zdá se, že právě podoba tohoto hrotitého oblouku je asi jediným důkazem o umístění kaple ve věži. Pokud by se nejednalo o kapli, tak by tento oblouk ztrácel logiku a bylo by lepší věž uzavřít a ponechat vstup jen menším portálem. Kaple se tedy otvírala hrotitým portálem do interiéru asi profánní místnosti nebo sálu, ale o jeho rozměrech si bohužel dnes neumíme udělat představu. Současný stav je výsledkem památkových úprav druhé poloviny 20. století a prezentovaná podoba velkého sálu nemusí být nutně správná. Interiér původně mohl být členěn příčkami.

¹⁰⁸¹ LC II, 47-48.

¹⁰⁸² LC V, 22-25.

¹⁰⁸³ LC VI, 168.

¹⁰⁸⁴ LC VII, 69.

¹⁰⁸⁵ LC VII, 121.

¹⁰⁸⁶ LC VIII, 74.

¹⁰⁸⁷ LC VIII-X, 92.

¹⁰⁸⁸ MENCLOVÁ 1976 II, 172.

Typologické zařazení kaple tedy spadá ke kaplím otevřeným do profánního sálu, umístění kaple do interiéru věže zde nehraje důležitou roli, věž totiž nepřevyšovala palác a byla s ním komunikačně propojena a nejde tedy o typ kaple umístěné ve věži.

Stavební rozbor kaple II

Kaple sv. Anny je umístěná do severovýchodního rohu hradního jádra, které je zde chráněno mohutnou hradbou, k níž je kaple přiložena [36. 5]. Nároží ovšem není pravoúhlé, ale svírá tupý úhel, což se projeví na samotném půdorysu kaple. Kaple má nenáročný obdélný půdorys, který je na východě uzavřen dvěma stěnami, z nichž ta severní je hradba. Interiér kaple je poměrně rozlehlý, celková délka interiéru je 10,5 m a šíře 7 m [36. 11-12]. Původně byla kaple plochostropá, ale později byla zaklenuta valenou klenbou se styčnými výsečemi, která je na jihu vynášena na přízemních pilířích. Stěny kaple jsou totiž poměrně slabé, šíře je 0,6 m, a nemusely by tak unést boční tlak klenby. Exteriér kaple je tvořen tesanými pískovcovými kvádry, které jsou vždy opatřeny krepnou. Kapli po celé délce obíhá profilovaný sokl. Zdivo je zakončené profilovanou korunní římsou a kaple je kryta novodobou jehlancovou střechou.

Interiér kaple je přístupný mírně zahroceným portálem s bohatou profilací [36. 7]. Archivolta hrotitého portálu je rámována profilovanou římsou se šikmou stříškou, která nasedá na jehlancové konzoly [36. 8]. Profilace portálu je následující: okosení, hluboký výžlabek, hruškovec se štíhlou stezkou, hluboký výžlabek, který plynule přechází v obloun, výžlabek, okosení, které přechází do dveřního otvoru.

Kaple je osvětlena třemi okny, dvě jsou umístěná v jižní stěně a jedno je v závěru. Nejzápadnější okno je umístěno nad portálem a jeho parapet je tak o něco výše než u ostatních oken. Jinak jsou okna zcela stejně velká [36. 9]. Okna jsou dvouosá, hrotitá a ve středu svírají drobnou sférickou kružbu. Ostění oken je rámované hlubokým výžlabkem a kolem okenního otvoru obíhá obloun, který přechází i na pruty okenní kružby, a následuje drobný výžlabek. Zcela stejně jsou okna profilovaná i do interiéru.

V západní části kaple se nachází barokní dřevěná empora, která je přístupná po dřevěném schodišti. Stopy po starší empoře nejsou patrné [36. 12].

Stavební vývoj kaple byl poměrně jednoduchý, kaple byla přiložena ke starší hradbě na spáru a je tedy o něco mladší. Původně byla kaple plochostropá, o čemž svědčí slabé stěny a měla stejnou výšku jako dnes. Jediným větším zásahem do podoby kaple bylo zaklenutí interiéru v 16. století. O něco později v sousedství vznikla přízemní stavba sakristie zobrazená na kresbě Josefa Mánesa a podkroví kaple bylo zjevně využito asi ke skladovacím účelům. Později tato stavba byla odstraněna.

Stylová stránka kaple, profilace oken i portálu se hlásí do počátku 80. let 14. století a představuje ukázkou velmi kvalitní architektury. Kaple ovšem asi nesloužila samotnému vlastníku hradu, ten totiž měl k dispozici starší kapli přímo v paláci. Tomu, že nejde o kapli určenou jen pro nobilitu, odpovídá umístění kaple na volném prostranství a také absence empory, která ale v druhé polovině 14. nebyla nutností. Jednalo se tedy asi o druhou kapli, která byla primárně určena pro širší veřejnost. Zsvěcení kaple bylo asi též jako v paláci, později přibylo zsvěcení sv. Janu Křtiteli a došlo ke vzniku samostatného kaplanství, které spravovalo současně obě kaple. Ke změně patrocina asi došlo mezi lety 1405–1407. Po typologické stránce jde jednoznačně o samostatnou kapli, která je přiložena k obvodové hradbě.

37. Krakovec

zasvěcení: Panny Marie a sv. Kateřiny
stavební typ: palácová kaple
dispozice: jednolodní kaple s presbytářem umístěným v arkýři
datace: vysvěcena roku 1384
stavebník: Jíra z Roztok
stav: relikv

Dějiny objektu:¹⁰⁸⁹

Hrad Krakovec byl založen nedaleko starší vsi Krakov, kde byl dvorec a později i tvrz, s jejímž držením byla spojena manská povinnost ke hradu Křivoklátu. Roku 1363 získal Krakov Jan, syn někdejšího rýnského falckraběte Rudolfa.¹⁰⁹⁰ Tuto koupil ovšem financoval samotný Karel IV. částkou 500 kop grošů „*an den kauff der vesten zu Krakov*“, která byla zastavena na bavorském městečku Luh.¹⁰⁹¹ Roku 1376 ovšem Jan i s manželkou Omelií přijali městské právo v Praze¹⁰⁹² a je proto velmi pravděpodobné, že obývali pouze onu starší tvrz. Roku 1378 byl Jan již mrtev, protože jeho synové Jan, Hanek a Vilém přijali toho roku léno na tvrz Krakovec i s příslušenstvím.¹⁰⁹³ Ovšem krátce poté došlo ke změně, Krakovec na sebe převzal král Václav IV. jako odúmrt' a synové Jana byli odškodněni náhradními statky ve Skřiváni, Šanově, Neckách a Přiběnicích.¹⁰⁹⁴

Krátce na to roku 1380 nebo 1381 byl „*hrad neb tvrz Krakovec*“ dán v léno Jírovi z Roztok a Václav IV. jej vybavil zvláštním privilegiem, aby panství nebylo zatíženo daněmi, a vyjímá Jíru ze soudu zemského a krajského a určuje, aby případný soud byl řešen před křivoklátským purkrabím.¹⁰⁹⁵ Ihned poté co Jíra získal Krakovec, zahájil stavbu nového hradu. Stavba pokračovala ve velmi rychlém tempu, takže již roku 1384 byla vysvěcena kaple.¹⁰⁹⁶ Roku 1386 dostal Jíra povolení těžit dlouhé i sáhové dřevo v Křivoklátském, Týřovském a Bukovském polesí, a to k potřebám hradu. Hrad vydržel ve vlastnictví Jíry až do roku 1410, kdy Jíra z Roztok se svým synem Petrem z Drahobuze prodal hrad i tvrz Krakovec a okolní vsi Jindřichovi Leflovi z Lažan.¹⁰⁹⁷ Po smrti Jindřicha Lefla zdědil hrad jeho syn Hynek z Lažan a z Bechyně, který roku 1425 zastavil hrad Ondřeji Špalkovi ze Slatiny.¹⁰⁹⁸ Po dalších 12 let drželi hrad v zástavě bratři Dubňanští a po nich Bořivoj z Lochovic. Roku 1437 nabyl hrad i s panstvím Jan řečený Bleh z Těšnice.¹⁰⁹⁹ Poté hrad roku 1445 koupil Albrecht ml. Kolovrat.¹¹⁰⁰ a stal se tak předkem Krakovských z Kolovrat, kteří hrad drželi až do 16. století. Poté hrad střídal majitele a zůstal neobydlený, až jej kolem roku 1700 opravil Diviš

¹⁰⁸⁹ Literatura: MIKOWEC 1860, 185-192; SEDLÁČEK VIII, 98-109; KOČKA 1912; SOUPIS PAMÁTEK XXXIX, 33-39; SEDLÁČEK 1913, 37-67, 97-104, 129-133; SEDLÁČEK 1914; SPÁLOVÁ 1929; KOČKA 1936, 425; MENCL 1948, 158-160; TEKLÝ BEZ DATA; MENCLOVÁ 1956; MENCLOVÁ 1963A, 151-152; MENCLOVÁ 1976 II, 133-142; MUK / NOVOSADOVÁ 1976; RAZÍM BEZ DATA; DURDÍK 1999, 287-289; DURDÍK / SUŠICKÝ 2000, 79-81; KMÍNEK 2002.

¹⁰⁹⁰ Zbytky register králů římských a českých 1361 – 1480, 21.

¹⁰⁹¹ SEDLÁČEK 1914, 5.

¹⁰⁹² SEDLÁČEK 1914, 4.

¹⁰⁹³ SEDLÁČEK 1914, 5-6.

¹⁰⁹⁴ MUK / Novosadová 1976, 2.

¹⁰⁹⁵ SEDLÁČEK 1914, 6; Zbytky register králů římských a českých 1361 – 1480, 30-31.

¹⁰⁹⁶ MIKOWEC 1860, 192.

¹⁰⁹⁷ SEDLÁČEK 1914, 7-8.

¹⁰⁹⁸ AČ I, 166; AČ III, 258.

¹⁰⁹⁹ SEDLÁČEK VIII, 103.

¹¹⁰⁰ AČ III, 518, 528, 531.

Albrecht a podle nové střechy se mu začalo říkat Rotschloss. Do roku 1783 byl hrad obýván a v dobrém stavu, když za parného července do hradu uhořelo a hrad vyhořel. Následně hrad již nebyl obnoven.

Kaple se v psaných pramenech nepřipomíná, snad byla připojená k sousední faře v Krakově, ale v kapli samotné se nacházel cenný a dnes již bohužel nezachovaný nápis, který udával zasvěcení kaple, přesné datum jejího vysvěcení i osobu, která ji vysvětila. „*Anno dni MCCCLXXXIII die XVI mensis octobr. Que erat dies ... Sti. Galli consecrata est hec capella p. venerabilem dum. Johanem III episc. Litmissensem in honore omnipotens Die beatissime Virginis Marie ... et Ste. Katherine*“.¹¹⁰¹ Jindřich Lefl z Lažan záhy po nabití hradu získal povolení udělovat odpustky těm, kteří ve vybrané svátky kapli navštíví a budou se zde modlit.¹¹⁰²

Kaple přežila požár v dobrém stavu, ale následné chátrání vedlo roku 1855 k destrukci arkýře¹¹⁰³ a později i klenby v lodi. Popis kaple před definitivním zánikem interiéru zaznamenal Ferdinand Břetislav Mikowec, který uvádí toto: „*V zachovaných posud oknách kaple spatřiti lze sotva tolik jednotlivé barevné střepy ze starých maleb na skle, a starodávné malby na stěnách se skvějíci jsou tak vybledlé, že sotva obrysy jejích znatelné. Pan prof. Karel Wiesenfeld je roku 1851 ohledával a zevrubně popsal, dle něho jsou z druhé polovice čtrnáctého století a představují následující předměty: zvěstování panny Marie, navštívení její, narození Kristovo, klanění se mu tří mudrců východních, útěk svaté rodiny do Egypta, dvanáctiletého Ježíše, vyučujícího v chrámě Jerusalemském, pak smrt Mariinu dle pojmání byzantského a sv. Václava*“.¹¹⁰⁴ A. Sedláček ke kapli uvádí toto: „*ještě před 40 lety byla kaple pohodlně přístupná, nyní se naprosto nemůže. Roku 1808 ještě tu byla okna krásnými malbami na skle ozdobená. Roku 1820 stály tu oltář, kazatelna a křtitelnice, malby pak na stěnách byly zachované, jako by barvy, jmenovitě zelená a modrá, pak pozlacení nedávno byly položeny*“.¹¹⁰⁵

Stavební rozbor:

Kaple bezesporu patřila k architektonicky nejnáročnějšímu prostoru hradu a byla situována v jihovýchodním nároží paláce [37. 3-4], a to v prvním patře, kde se nacházely ostatní hlavní obytné a reprezentativní prostory. Kaple byla tvořena lichoběžnou lodí zaklenutou dvěma poli křížové žebrové klenby [37. 7] a osvětlena byla jedním oknem v jižní stěně, které bylo opatřeno sedátko a nijak se nelišilo od ostatních oken na hradě. Presbytář kaple se nacházel v polygonálním arkýři a byl orientován k východu [37. 5].

Lichoběžný půdorys lodi byl výsledkem průniku jižního a východního křídla paláce a loď byla svou delší stranou založena na ose sever – jih. Loď má rozměr 8,5 x 6,25 m.

Orientace loď svou delší stranou na osu sever – jih, lichoběžný půdorys loď a ve středověku vžitě pravidlo, že by chór měl být orientován přesně k východu a měl by být ve středu lodi, dalo vzniknout jednomu z nejpozoruhodnějších řešení celého středověku. Zmíněná konstelace požadavků se totiž ocitla na první pohled v neřešitelném konfliktu. Loď kaple byla dlouhá právě tak, aby byla zakleknuta dvěma poli křížové klenby, tedy stejně jak je tomu o patro níže, v tom případě by se ovšem chór, pokud by měl být orientován k východu a pokud by měl být ve středu lodi, ocitl by se v zákrytu náběhu klenby. To bylo nakonec vyřešeno zcela jedinečně, a to tak, že se klenba částečně osvobodila od půdorysu loď, náběhy

¹¹⁰¹ MIKOVEC 1860, 192.

¹¹⁰² SEDLÁČEK 1914, 8.

¹¹⁰³ MIKOVEC 1860, 191.

¹¹⁰⁴ MIKOVEC 1860, 192.

¹¹⁰⁵ SEDLÁČEK VIII, 100.

klenby opustily rohy s ostrým úhlem a spočinuly na rovné delší stěně kaple, čímž se klenba dostala do protipohybu, který částečně kompenzoval onu lichoběžnost. V koutech tak zbyly trojúhelné prostory s nečleněnou valenou klenbou. Chór pak byl vložen do severního klenebního pole, ale ani pak nebyl umístěn ve středu východní zdi. Osa chóru ale nebyla na loď kaple připojena pravouhle, ale byla šikmá, respektive byla souběžná s osou jižního křídla paláce a chór tak zcela bezpečně vedl do geometrického středu lodi kaple.

K dalším konfliktům došlo při řešení klenby, architekt zde totiž pracuje s půlkruhovými diagonálními žebry, která mají stejný průměr, a problém nastal v tom, že v rámci kosého prostoru lodi jedna diagonální žebra překonávají výrazně kratší vzdálenost, než druhá. To způsobilo, že žebra zabíhají na střední konzolu v různé výšce a imaginárně pokračují v síle zdi do své plné délky. Žebra mají hruškový profil a dosedají buďto na konzoly, nebo se zařezávají přímo do zdi. Tři konzoly mají jehlancový tvar s ven vypouklými stěnami a konzola při portálu do západního křídla je kuželovitá s rovněž vypouklým povrchem [37. 10-11].

Kromě zmíněné klenby dodával lodi zvláštní nádech i ten fakt, že loď kaple byla osvětlena z jihu zcela profánním oknem s vnitřním křížem, které je osazeno v okenní segmentové nice s bočními sedátky, což je řešená, které se nalézá i v jiných místnostech.

Prostor kaple je rovněž zajímavý z pohledu komunikačního schématu. Do kaple se dalo vstoupit jednak ze západního a východního křídla portály umístěnými ve středu zdi a také přímo z ochozu, což si vzhledem k tomu, že kaple neměla přímý styk s nádvořní zdí, vyžádalo šikmou chodbičku, která vede do severozápadního rohu kaple. Na nádvořní stěně je chodbička zakončena hrotitým profilovaným portálkem vedoucím na ochoz.

Kaple je také spojena chodbou v síle zdi, která dnes ústí v severovýchodním koutě. Z kaple k portálu vedlo asi několik schodů, práh vstupu je o 50 cm výše nad bývalou úrovní podlahy v kapli. Vstupní otvor je novodobě vyzděn a jistě nešlo o původní vstup, protože ten by se dostal do zákrytu klenby. K jeho proražení došlo až později při prvních památkových úpravách v první polovině 20. století. Chodba směrem k severu opět po schodech klesala a ústila v boční špaletě okna sousední místnosti, jak je dobře patrné na starých fotografiích, kde je dokonce zřejmé, že nějaký čas byla chodba zaslepena. V žádném případě se tak nemohlo jednat o schodiště do přízemí, jak uvádí D. Menclová, ale šlo o chodbu, která vedla ke skryté oratoři–hagioskopu [37. 12]. Teto hagioskop byl otevřen obdélným oknem do presbytáře. Teprve v druhé polovině 20. století byla tato chodba a navazující zbytky východní zdi upraveny jako vstup do kaple.

Presbytář se do lodi otevíral vítězným, snad půlkruhovým, obloukem. Jeho ostění má jen okosenou hranu. Za vítězným obloukem následoval krátký úsek valené klenby, na niž teprve navazovala dnes nezachovaná žebrová klenba v arkýři. Arkýř byl založen na půdorysu pěti stran oktogonu, ale vzhledem k tomu, že byl veden šikmo, tak vystupoval pouze čtyřmi stěnami a pátá zůstala pohlcená v šíři zdi. Klenba nasedala na oblé přípory a snad pouze na severní straně se zařezávala do stěny. Sice se zde nacházejí zbytky přípory, ale ta vedla asi jen k římsě, která je dnes odlámána. Nad touto římsou se totiž nachází obdélné okno hagioskopu a přípora by mohla jen stěží pokračovat přes okno, což ovšem na Krakovci nelze zcela vyloučit. Horní partie zdiva nad oknem jsou dnes již novodobě vyzděny a neobsahují žádné zásadní informace o podobě klenby.

Z arkýře se zachoval především jeho základový sokl [37. 6] a přípora, která arkýř podpírala. Přípora i základový sokl je vytvořen z precizně tesaných kvádrů. Osa přípory je souběžná s osou chóru a je tedy šikmá ke stěně, k níž je přiložena. Noha arkýře je ve spodní části tvořena obdélným pilířem a v horní části pak přechází do osmistranu vystupujícího pěti stranami ze zdi. Na této noze spočívá několikrát odstupněná podesta chóru, ze kterého v nároží vyrůstají krakorce, na nichž se, jak předpokládá D. Menclová, zvedaly

opěrné pilířky chóru [37. 13].¹¹⁰⁶ Z arkýře se zachoval pouze náběh jižní stěny, který si dochoval původní členění. Nad parapetní římsou vybíhá velmi jemná okenní profilace skládající se z výžlabku s vloženým obloučkem vnějšího rámu a hlubokého výžlabku s obloučkem na rohu profilace, který náleží okenní profilaci. Pod římsou se zachovala část paneláže, která je pozoruhodná svým řešením. To spočívalo v tom, že do vnějších odstupněných rámu byly vloženy opracované desky. Představu o původní podobě nám umožňuje Wolfova rytina z konce 18. století, kdy arkýř ještě stál.

Kaple se řadí ke skupině palácových kaplí a patří k velmi pěkným ukázkám integrace lodi kaple do struktury paláce. Prostorové a výtvarné řešení kaple je zcela mimořádné, což kapli řadí k nejlepším dílům dvorského umění Václava IV., které je navíc i poměrně přesně datované.

¹¹⁰⁶ MENCLOVÁ 1976 II, 137.

38. Králův dvůr u sv. Benedikta na Starém Městě pražském

zasvěcení: ?
stavební typ: ?
dispozice: ?
datace: asi konec 14. století
stavebník: Václav IV.
stav: nezachovaná

Dějiny objektu:¹¹⁰⁷

Jako staveniště dnes již zcela zaniklého městského hradu byla zvolena nepravidelná parcela při východním okraji hradeb Starého města pražského, která byla ze dvou stran ohrazena Celetnou a Královédvorskou ulicí. Na počátku 20. století byl areál hradu zbořen a nově rozparcelován. Dnes na jeho místě stojí objekt Obecního domu a jeden blok činžovních domů.

Stavebníkem hradu byl Václav IV., který získal starší dvůr s několika domy a nechal si zde vystavět městskou rezidenci.¹¹⁰⁸ Ke stavbě hradu došlo teprve po roce 1385, tehdy je původní dvůr ještě doložen v majetku Tími z Koldic,¹¹⁰⁹ což vyvrací opakovaná tvrzení ve starší literatuře.¹¹¹⁰ S obydlím na hradě lze počítat teprve na sklonku 80. let 14. století.

K roku 1400 se připomíná kaple, respektive byl ustanoven Mikuláš biskup nazerský, zpovědník Václava IV., proboštem královských kaplí, mezi nimiž je uveden i Králův dvůr.¹¹¹¹ Existence kaple na takto prominentním sídle není překvapující. Bohužel, další zprávy o kapli nejsou k dispozici a není známo ani její zasvěcení. Králův dvůr, vzhledem ke své poloze, nikdy nebyl zobrazován na pražských vedutách, a je zachycen jenom na velmi schématickém plánu Prahy z roku 1641, kde je snad možné identifikovat kapli nebo kostel, není ovšem jisté, zda se jednalo o původní hradní kapli. Později v areálu hradu vzniká kostel sv. Vojtěcha od J. B. Matheye, který byl vysvěcen roku 1697. Jaký byl vztah ke staršímu kostelu nebo hradní

¹¹⁰⁷ Literatura: HERAIN 1911, 52-74; LORENZ 1973, 139-149; DURDÍK 1986, 24-46; DURDÍK 1999a, 292-293.

¹¹⁰⁸ Dříve než zde byl vystavěn hrad, nacházelo se zde několik domů a především dvůr v majetku německých rytířů sídlících u svatého Benedikta, připomínaný roku 1322, kdy jej řád věnoval Janovi, proboštu vyšehradskému, pozdějšímu olomouckému biskupu. Jan je zde doložen roku 1344 a následně dvůr daruje klášteru sv. Ducha, jehož byl spoluzakladatelem. V následujících letech 1348, 1353, 1354 se dvůr připomíná nadále jako dvůr biskupa. Roku 1358 dal klášter sv. Ducha dvůr do doživotního užívání Dětrichu z Portic, dvořanu, rádcí a důvěrníku Karla IV., který tehdy byl biskupem mindenským. Asi po jeho smrti (1367) přešel dům do majetku Tími z Koldic což bylo potvrzeno teprve roku 1385

¹¹⁰⁹ TOMEK 1866, 166: „*domus sive curia in parochia S. Benedicti prope muros; sanctimoniales monasterii S. Spiritus dudum vendiderunt nobilii viro quondam Tymoni de Coldicz, magistro camerae regis, dum viveret; quam venditionem Johannes archiepiscopus confirmat*“

¹¹¹⁰ Ve starší literatuře se běžně uvádí, že se Václav IV. někdy na přelomu let 1382 – 1383 přestěhoval z Pražského hradu na Staré město pražské, a také že zpočátku bydlel v domě U černého orla, který se také po jistou dobu nazýval „*curia domini regis, dicta Ad aquilam*“. Do Králova dvora se Václav IV. měl nastěhovat teprve na počátku roku 1383, poprvé je zde údajně doložen 8. února. Problémem ovšem je, že tyto zprávy pocházejí pouze od Berghauera, který uvádí, že listina byla vydána „*Ex Aula nostra Regali, Urbis majoris die 8. Mensis Februarii An. 1383*“ a stejnou lokaci uvádějí i listiny ze 4. a 7. května. Listiny se ovšem nedochovaly a problematika je i přesná lokace místa vydání listin, Václav IV. totiž ostatní listiny signuje pouze „*dáno v Praze*“, bez bližšího udání místa, a to s jedinou výjimkou, kterou je listina vydaná na Vyšehradě za velmi specifických okolností. Zmíněné listiny jsou tedy nejspíše podvrhy. Přesné datum, kdy se Václav IV. přestěhoval na Staré Město je tedy neznámé.

¹¹¹¹ SEDLÁČEK 1914, 58; PELZEL 1790, 434 respektive Králův dvůr uvádí Sedláček, Pezel zmiňuje pouze „*königliche Residenz zu Prag*“, kterou mohl být myšlen i Pražský hrad, nebo Hrádek na Zderaze.

38. Králův dvůr u sv. Benedikta na Starém Městě pražském

kapli, nevíme, a tak nezbyvá, než se spokojit s vědomím, že zde kaple byla, ale naše vědomosti o ní jsou mizivé.

39. Krasikov / Švamberk I

zasvěcení: sv. Jiří
stavební typ: ?
dispozice: ?
datace: kolem poloviny 14. století?
stavebník: Bohuslav ze Švamberka?
stav: nezachovaná

Krasikov / Švamberk II

zasvěcení: sv. Jiří
stavební typ: ?
dispozice: ?
datace: krátce po roce 1500
stavebník: Kryštof ze Švamberka
stav: nezachovaná

Dějiny objektu:¹¹¹²

Hrad Krasikov neboli Švamberk vznikl někdy krátce před polovinou 13. století v první vlně budování šlechtických hradů¹¹¹³ a tehdy patřil pánů ze Švamberka a v jejich vlastnictví se hrad udržel až do svého zániku v roce 1643, kdy vyhořel.¹¹¹⁴ Jméno hradu bylo bezpochyby dáno rodovým znamením labutě. Krátce na to roku 1647 byl hrad vypleněn Švédy a nebyl již obnoven.

Hrad po dobu své existence prošel složitým stavebním vývojem, který doposud nebyl podrobně zkoumán.¹¹¹⁵ Písemně jsou doložené stavební úpravy na počátku 16. století, kdy na hradě vznikla nová studna,¹¹¹⁶ a později ve 30. letech 16. století.¹¹¹⁷

Hradní kaple je na Krasikově doložena k roku 1357, kdy zde byl presentován kaplan Mladota Prkoš na místo rezignovaného Desiderija.¹¹¹⁸ Dále se kaple na Krasikově připomíná dvakrát roku 1360, kdy zde byl v červnu presentován kaplan Mikuláš,¹¹¹⁹ který zde ovšem vydržel jen do října, kdy na jeho místo nastoupil Martin z Boru.¹¹²⁰ Mikuláš byl tehdy nazýván rektorem kaple. Následně je kaple doložena k roku 1391 kdy byl „*ad capellam Scti Georgij in casto Swamberg*“ jmenován Svatoslav na místo svobodně odstoupeného plebána Jakuba.¹¹²¹

Je zajímavé, že se všechny prezentace konaly pod dozorem faráře v nedaleké Čelivi, což naznačuje, že kaple byla asi formálně podřízena ke zmíněnému kostelu. Kaple na Krasikově „*Cappella in Crassicow*“ je uváděna i v registrech papežského desátku k roku 1369, 1384, 1385, 1399 a 1405 a většinou se z ní odváděly tři groše, jen roku 1399 bylo

¹¹¹² Literatura: SEDLÁČEK XIII, 41-49; MENCLOVÁ 1976 I, 160-162, II, 219; NOVOBILSKÝ / ROŽMBERSKÝ 1997; DURDÍK 1999a, 543-545; DURDÍK / SUŠICKÝ 2005, 223-226; JÁNSKÝ 2006; PROCHÁZKA 2010, 151-191; ANDERLE / PROCHÁZKA 2010, 193-236.

¹¹¹³ JÁNSKÝ 2006, 23-24.

¹¹¹⁴ K dějinám rodu Švamberků podrobně JÁNSKÝ 2006.

¹¹¹⁵ DURDÍK 1999a, 544.

¹¹¹⁶ SEDLÁČEK XIII, 46.

¹¹¹⁷ SEDLÁČEK XIII, 47.

¹¹¹⁸ LC I/1, 39.

¹¹¹⁹ LC I/1, 124.

¹¹²⁰ LC I/1, 130.

¹¹²¹ LCV, 92.

zapláceno grošů šest.¹¹²² Většina hradních kaplí ovšem nebyla do desátek vůbec zahrnuta a Krasikov tak patří k dalším třem kaplím, které byly rovněž zpoplatněny a většina z nich vznikla před nebo kolem poloviny 14. století, což se vztahuje i na Bor u Tachova, který patřil stejnému rodu. Následně kaple z písemných pramenů mizí na více jak sto let.

V popisu hradu z roku 1514 se zmiňuje kaple stará a nová. V nové kapli již tehdy bylo osm ornátů, kalichy, misály atd., zatímco stará kaple sloužila spíše jako skladiště.¹¹²³ Tato nová kaple se nacházela již na předhradí a záhy začala sloužit jako pohřební kaple Švamberských, dle popisu z roku 1661 bylo zde pohřbeno 22 osob a nejstarší z nich je datován do roku 1572. Roku 1615 je v popise hradu uvedeno, že „v kostele zámeckém byly 3 oltáře, ornáty a kalichy“. Je tedy zřejmé, že v pozdějším 16. století již nešlo o pouhou hradní kapli, ale o tehdy velmi oblíbený zámecký kostel, který sloužil i jako rodová hrobka. Zakladatelem nové kaple byl Kryštof ze Švamberska, jeden z nejmovitějších šlechticů na počátku 16. století a ve své závěti uvádí nadání trojího kaplanství kaple sv. Jiří na hradě a nařizuje sloužit o všech svátcích bohoslužby za mrtvé předky. Sám zde byl krátce pohřben, ale později byl přenesen do Bechyně.

Roku 1643 hrad vyhořel a původní kaple respektive zámecký kostel zanikl, ke stavbě nového kostela došlo záhy kolem roku 1650. Roku 1652 byl kostel vysvěcen a nechal jej vystavět Jan Bedřich ze Švamberska.¹¹²⁴ Kostel tehdy změnil zasvěcení ze sv. Jiří na Máří Magdalény podle manželky Bedřicha Máří Magdalény z Donína.

Kostel byl roku 1707-1710 přestavěn nákladem Zuzany Antonie z Heissensteina, manželky Jana Josefa hraběte z Vrtby a zvětšen do současných dimenzí.¹¹²⁵ Znak hraběte z Vrtby a jeho manželky Zuzany Antonie se nachází nad hlavním vstupem do kostela. Roku 1785 byla švamberská hrobka vyloupena čelivským farářem. Další přestavba následovala až v letech 1880 a 1891, kdy zde vznikla nová zvonice, sakristie a exteriér získal novorománský ráz. Roku 1960 byl kostel vypleněn vandaly a rychle zpustnul.¹¹²⁶ V současné době je kostel již pozvolna opravován a především získal novou střechu.

Původní kaple sv. Jiří, která přestala být používána již roku 1514, se nezachovala a nelze ji dnes v ruinách jádra hradu lokalizovat. Podobně tomu je i v případě mladší kaple z počátku 16. století, která byla později změněna na zámecký kostel a od 70. let 16. století sloužila jako švamberská hrobka. Tento kostel byl sice poškozen požárem v roce 1643, ale jistě tehdy zcela nezanikl. Z kostela se totiž podařilo přenést těla zemřelých Švamberských a také hlavní oltář z roku 1638 s obrazem Kladení do hrobu. Kde ovšem tento kostel nebylo do nedávna zřejmé. Při archeologickém výzkumu kostela a krypty sv. Máří Magdaleny se podařilo objevit relikt polygonálního závěru původní kaple. Výzkum v současnosti stále probíhá a složitá statigrafická situace prozatím neumožňuje datování.¹¹²⁷ Z tohoto pozdně gotického kostela snad pochází ostění portálu, které je zazděné v jižním průčelí kostela. Šlo o obdélný portál s vysokým soklem, profilace je tvořena oblounem se stezkou, výžlabkem do kterého jsou kladeny bobule, dvoubokou lištou a drobným výžlabkem. Při rozích jsou umístěny dva švamberské znaky a v nadpraží je umístěn reliéf dvou propletených draků.

Stavební rozbor

¹¹²² Registra decimarum, 73.

¹¹²³ SEDLÁČEK XIII, 42.

¹¹²⁴ JÁNSKÝ 2006, 497.

¹¹²⁵ SEDLÁČEK XIII, 49; JÁNSKÝ 2006, 484.

¹¹²⁶ JÁNSKÝ 2006, 498.

¹¹²⁷ Osobní sdělení Z. Procházky.

Současný kostel sv. Máří Magdalény vznikl v několika stavebních etapách, nicméně se zdá, že nejstarší etapa pochází až z poloviny 17. století. Kostel je jednolodní a jeho polygonální chór je založen na okrouhlé dělostřelecké baště [39. 3-4], v jejímž interiéru je situována švamberská hrobka. Podobnou situaci nalezneme také na Rábí v případě kaple Nejsvětější trojice a na baště je založena i kaple na Švihově i na Klenové. V případě Rábí a Švihova je tvar bašty dán podobou plánovaného chóru a jejich tvar je tedy polygonální. Trošku jinak je tomu na Klenové, kde byla kaple vystavěna na starší baště oblého tvaru. V současné době probíhající archeologický výzkum potvrdil, že původní kaple stála na místě současného kostela, ale závěr kostela se nacházel až za baštou.

40. Křivoklát I.

- zasvěcení: ?
 stavební typ: kaple připojená k paláci?
 dispozice: jednolodní kaple?
 datace: třetí čtvrtina 13. století
 stavebník: Přemysl Otakar II.
 stav: nezachovaná

Křivoklát II.

- zasvěcení: Nejsvětější Trojice
 stavební typ: kaple připojená k paláci
 dispozice: jednolodní kaple s polygonálním závěrem
 datace: 80. – 90. léta 15. století
 stavebník: Vladislav II. Jagelonský
 stav: zachovaná

Dějiny objektu:¹¹²⁸

První písemná zmínka o hradu Křivoklátu pochází již z roku 1110, kdy byl uvězněn Ota na Vyšehradě a „*potom zanedlouho, když byl přestavěn hrad Křivoklát v lese u řeky Mže, byl tam dán Ota k strážení branným bojovníkům skoro po tři léta.*“¹¹²⁹ Tato lokalita ovšem zcela jistě není totožná se současným hradem, archeologický výzkum T. Durdíka totiž odhalil, že v místě dnešního hradu sice bylo pravěké sídliště, dokonce i opevněné, ale ne Kosmou zmíněný hrad. Drobné nálezy sice potvrzují osídlení již ve střední době hradištní, ale jeho intenzita byla spíše příležitostní než trvalého charakteru. Je také otázka, zda zprávy o tom, že Křivoklát navštěvoval Přemysl Otakar I., kterou uvádí Kronika Dalimilova a také dvě listiny z let 1222 a 1224,¹¹³⁰ se váží k původnímu zatím blíže nelokalizovanému raně středověkému hradu, nebo zda jde již o současný hrad. Spíše se zdá, že k samotnému založení dnešního hradu došlo až na počátku vlády Václava I., který se rozhodl přemístit starší hrad na novou lokalitu. Stavba započala asi ve 30. letech 13. století a pokračovala ve třech na sebe navazujících etapách až do závěru vlády Přemysla Otakara II.¹¹³¹ nebo nejpozději do období rané vlády Václava II., kdy se měl světit jeden oltář v hradní kapli, z čehož někteří badatelé usuzují na svěcení kaple.¹¹³² V této době tedy vzniká jeden z nejluxusněji zařízených hradů v Čechách, který se stane oblíbeným sídlem všech posledních Přemyslovců.

Po vymření Přemyslovců byl hrad roku 1306 obsazen oddílem Rudolfa Habsburského a po jeho smrti byl hrad dobyt Vilémem Zajícem z Valdeka,¹¹³³ který hrad následně držel až do své smrti roku 1319. Při některé válečné akci této doby byl dolní hrad zasažen požárem a jeho budovy vyhořely. Hrad byl záhy opraven, jak dokládá fakt, že královna Eliška se svým synem Václavem, budoucím císařem Karlem IV. zde od září 1316 až do března 1317 našla

¹¹²⁸ Literatura: ŠLECHTA 1886; SEDLÁČEK VIII, 1-59; BUSS 1905; Soupis památek XXXVI; KOČKA 1936; RENNER 1936; ROUČEK 1941; BLAŽÍČEK / ROKYTA 1954; BIRNBAUMOVÁ / MENCLOVÁ 1960; MENCLOVÁ 1976a I, 250-255; II, 174-176, 412-435; KAŠE / OUTRATA / HELFERT 1983; BENEŠOVSKÁ 1985, 337-344; LÍBAL / LIŠKOVÁ / MACEK / NOVOSADOVÁ 1986-1987; BENEŠOVSKÁ / ŽIŽKA 1987; LÍBAL 1992, 41-44; KUTHAN 1994, 217-224; DURDÍK 1996c, 245-246; DURDÍK 1999a, 299-303; ROYT 2005, 355-363; DURDÍK 2008d, 177-183; DURDÍK 2009, 95-104; DURDÍK / KŘÍŽOVÁ bez data; Přemyslovské Křivoklátsko; KUTHAN 2010a, 128-150; KROUPOVI 2011, 1-16.

¹¹²⁹ Kosmova kronika česká, 181; FRB II, 171.

¹¹³⁰ CDB II, 233, 247.

¹¹³¹ KUTHAN 1994, 223.

¹¹³² Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně, 137: „*altare unum in Purgolino castro*“.

¹¹³³ FRB III, 210.

útočiště. Po smrti Viléma Zajíce z Valdeka se hrad vrátil do rukou krále Jana Lucemburského a zakrátko sem byl poslán i jeho mladý syn Václav, který zde následně pobýval jako vězeň, a to až do jara roku 1323.¹¹³⁴ Krátce nato je hrad roku 1325 zastaven Oldřichu Pluhu z Rabštejna, který zde byl purkrabí.

Karel IV. po svém návratu do Čech hrad ihned vykoupil ze zástavy.¹¹³⁵ Po roztržce mladého Karla IV. s jeho otcem Janem Lucemburským v roce 1334 byl Karel opět vykázán na Křivoklát.¹¹³⁶ Hrad byl v roce 1341 krátce zastaven Rudolfo Saskému¹¹³⁷ a již roku 1346 opět náleží koruně.¹¹³⁸ Karel IV. ve svých Majesta Carolina zařadil Křivoklát mezi hrady, které nemají být nikdy od koruny odloučeny.¹¹³⁹

Král Václav IV. na Křivoklátě pobýval již jako děčko. Další pobyt je doložen až roku 1375, kdy zde měl trávit nějaký čas se svým otcem,¹¹⁴⁰ a byl zde také roku 1377, 1381, 1383. V této době jsou pobyty krále ještě víceméně sporadické. Teprve od roku 1384 se Křivoklát stane jedním z nejoblíbenějších hradů Václava IV. Obliba Křivoklátu trvá až do roku 1391, kdy jsou návštěvy Křivoklátu téměř okamžitě vystřídány Karlštejnem, který Václav IV. do té doby navštěvoval jen občasně. Další a také poslední doložená návštěva následuje až v říjnu roku 1398, kdy se Václav vrací z Remeše, ale ani tehdy se zde dlouho nezdrží a pokračuje dál na Žebrák a Točnick, kde konečně bude odpočívat. Václav IV. nechal hrad přestavět, ale to se týkalo především dolního hradu, v palácích jeho zásahy byly spíše jen okrajové.

Po smrti Václava IV. hrad krátce navštívil Zikmund¹¹⁴¹ a odnesl vše cenné, co se zde z pokladu Václava IV. nacházelo, a to ihned padlo na žold.¹¹⁴² Hrad byl na počátku husitských válek považován za bezpečnější než Karlštejn a tak zde byla uložena koruna, zemské desky a i jiné klenoty,¹¹⁴³ stejně tak sloužil jako útočiště řady bohatých pražských měšťanů. To se ovšem změnilo v březnu roku 1422, kdy v hradních konírnách vypukl tragický požár, který zasáhl celý hrad, ale svou největší daň si vybral na dolním hradě, zvláště na manském domě, který zcela zanikl. Husitská strana záhy využila nenadálého oslabení tohoto silného opěrného bodu katolíků a hrad dobyla. Tato bolestná ztráta v samotném srdci katolické enklávy ovšem nemohla být dlouho trpěna a již 20. srpna na hrad udeřil Hanuš z Kolovrat a zajal zde husitské předáky Absolóna Bělobožku ze Chříče a Jana z Valče s asi padesátčlennou posádkou. Špatně obsazený a neopravený hrad se nazpět pokusil dobýt Žibřid z Chříče, bratr Absolónův a bývalý křivoklátský místopurkrabí, ale Hanuš z Kolovrat jej zahnal do Rakovníka, kde jej společně s Alešem ze Šternberka oblehli a město vypálili.¹¹⁴⁴

Krátce nato byl hrad zastaven Zikmundem Aleši ze Šternberka a v šlechtických rukou byl držen až do roku 1454, kdy jej král Ladislav vykoupil zpět. Teprve tehdy byl hrad důkladněji opraven, ale hlavní změny se dočkal až za vlády Vladislava Jagellonského.

Vladislav Jagellonský krátce po svém zvolení českým králem musel hrad vyplatit ze zástavy Jindřicha staršího z Münstrberka, syna Jiřího z Poděbrad a již téhož roku 1473 se sem uchýlil poté, co v Čechách vypukl mor.¹¹⁴⁵ Následné pobyty panovníka jsou jen sporadické, Vladislav zjevně preferoval Prahu a Kutnou Horu. Vladislav Jagellonský hrad

¹¹³⁴ SPĚVÁČEK 1994, 285.

¹¹³⁵ FRB III, 379.

¹¹³⁶ FRB III, 380.

¹¹³⁷ RBM IV, 374.

¹¹³⁸ RBM IV, 656.

¹¹³⁹ AČ III, 85.

¹¹⁴⁰ SPĚVÁČEK 1986, 83.

¹¹⁴¹ Vavřinec z Březové, 71.

¹¹⁴² Ze starých letopisů českých, 66.

¹¹⁴³ Ze starých letopisů českých, 66.

¹¹⁴⁴ SEDLÁČEK VIII, 23; TOMEK 1866, 255.

¹¹⁴⁵ SEDLÁČEK VIII, 27; KOČKA 1936, 33.

navštívil v letech 1489, 1497, snad i v roce 1501, kdy byl na hradě očekáván, ale není známo, zda skutečně dorazil, a nakonec v roce 1509.¹¹⁴⁶ Křivoklát v této době prošel rozsáhlou přestavbou, která dala hradu současnou podobu. Vzniklo nové moderní dělostřelecké opevnění s řadou bašt, přestavěn byl palác a nově byla vybudována i hradní kaple. V písemných pramenech se tato přestavba prakticky nepřipomíná, k dispozici je pouze nápisová deska z hejtmanského domu, která uvádí, že tento dům vystavěl nejasnější král Vladislav roku 1493,¹¹⁴⁷ a nápis z kovaných dveří ve Stříbrnici, který ovšem je čten buď jako 1499¹¹⁴⁸ nebo 1479,¹¹⁴⁹ kdy měly být dveře zhotoveny za hejtmana Hoška z Prošovic, který byl hejtmánem na Křivoklátě v letech 1480–1490,¹¹⁵⁰ což podporuje ranější datování dveří. Stavební práce byly tedy zahájeny krátce po vykoupení hradu ze zástavy, ale jejich hlavní těžiště bude spadat především do 90. let 15. století a doby krátce po roce 1500, kdy bylo dokončené severní palácové křídlo, na kterém se podílel saský orientovaný mistr.¹¹⁵¹

Po smrti Vladislava Jagellonského byl hrad zastavován a rychle ztrácel na významu, ale roku 1542 byl vyplacen ze zástavy. Těžkou ránu chátrajícímu hradu roku 1643 zasadil rozsáhlý požár. Roku 1658 byl hrad zastaven a roku 1685 prodán.

Kaple je na hradě doložena již k roku 1287, kdy biskup Tobiáš odpovídá Václavovi II., že osobně nemůže vysvětit oltář na Křivoklátě „*altare unum in Purgolino castro*“, ani nemůže přenést svou pravomoc na jiného biskupa z řádu Dominikánů, protože na něj byla uvalena klatba papežským legátem.¹¹⁵² Z této zprávy se ovšem nedá spolehlivě vyvodit, zda šlo o svěcení právě dokončené kaple, jak uvádějí někteří autoři. Spíše se zdá, že by mohlo jít o svěcení vedlejšího oltáře, čemuž by odpovídala formule „jednoho oltáře“, která se jistě nevztahuje na svěcení kaple a nejspíše ani na hlavní oltář.

Další písemné zprávy pocházejí až z doby vlády Karla IV. a především pak Václava IV. Roku 1359 se připomíná kaplan Fridrich Stromeier, výběrčí desátků na panství Křivoklátském, Nižborském, Karlštejnském a Kamýckém.¹¹⁵³ Současně s ním je doložen i Pavel Rogikonis z Křivoklátu.¹¹⁵⁴

Další řada kaplanů je známá z doby Václava IV., a to zhruba od doby, kdy hrad začal intenzivně navštěvovat. Roku 1383 je doložen Oldřich Prase, křivoklátský kaplan a kanovník Vyšehradský. Roku 1389 se připomíná kantor Jan Bohůnkův z Matrovice.¹¹⁵⁵ Roku 1393 byl hradní kaplan Heřman podán za faráře do Bělče. Roku 1394 se připomíná jistý Mikuláš, kaplan kaple královské „*Nicolaum presbyterum de Rzedel Prag. dioc. capellanum capelle regalis in Hradek*“.¹¹⁵⁶ Roku 1398 je doložen Adam, kustod císařských relikvií na Karlštejně a představený na Křivoklátě „*honorabilis dom. Ade, imperialium reliquiarium custodis in Karlstain et Hradek prepositi*“.¹¹⁵⁷ V témže roce se opět připomíná Oldřich Prase, křivoklátský kaplan, který tehdy rovnal při mezi rakovnickými měšťany. Roku 1400 Václav IV. ustanovil Mikuláše „1400 listopad, nebo prosinec? (král Václav IV.) ustanovuji Mikuláše biskupa Nazerského zpovědníka svého proboštem kaplí královských na Křivoklátě, Karlštejně a Horách Kutných, též při Dvoře královském, aby tu slouženo denně, buď král přítomen neb

¹¹⁴⁶ SEDLÁČEK VIII, 28-29.

¹¹⁴⁷ Soupis památek XXXVI, 64.

¹¹⁴⁸ Soupis památek XXXVI, 51-53.

¹¹⁴⁹ WIRTH / GUTH 1913-1914, 45-46; BENEŠOVSKÁ 1985, 337; BENEŠOVSKÁ / ŽIŽKA 1987.

¹¹⁵⁰ SEDLÁČEK VIII, 27.

¹¹⁵¹ KUTHAN 2010a, 148-149.

¹¹⁵² Formulář Tobiáše z Bechyně 1279-1296, 137.

¹¹⁵³ KOČKA 1936, 25, 573; MVB II, 403.

¹¹⁵⁴ MVB II, 456.

¹¹⁵⁵ MVB V, 134.

¹¹⁵⁶ LC V, 194.

¹¹⁵⁷ LC V, 301.

*nebud'. Dáno v Praze“.*¹¹⁵⁸ Tento Mikuláš byl asi totožný s tím, který se připomíná roku 1394 a znova je doložen roku 1400, kdy byl se zvláštním povolením Václava IV. dosazen za faráře do Rakovníka.¹¹⁵⁹ Roku 1402 se při prezentaci Jaroslava z Pořešína k farnímu kostelu v Rakovníku připomíná Petr řečený Smetana a kanovníci „*capelle regie in castro Hradek*“.¹¹⁶⁰ V lednu roku 1402 po rezignaci Mikuláše byl na jeho místo dosazen Petr Smetana „*capellano capelle regie in castro Hradek*“, který byl ovšem nominován kaplany a kantorem kaple královské na Křivoklátě.¹¹⁶¹ Václav IV. s tímto osazením nesouhlasil a spor musela řešit Pražská konzistoř.¹¹⁶² Petr Smetana nakonec musel odstoupit a na jeho místo jmenoval Jakuba z Berouna¹¹⁶³ takéž kaplan na Křivoklátě.¹¹⁶⁴ Roku 1414 byl kaplan Šimon „*capellano in Hradek*“ dosazen za faráře ve Zbečně.¹¹⁶⁵ V roce 1426 kaplan Jiří „*capellano castri Hradek*“ se stal farářem v Unhošti.¹¹⁶⁶

Opakované údaje o představeném a o kanovnících kaple vedla A. Sedláčka k úvaze, zda zde nebyla v době Václava IV. zřízena kapitula,¹¹⁶⁷ podobně jak to učinil Karel IV. u kaple Všech Svatých na Pražském hradě a na Karlštejně.

Následné době z celého patnáctého století a počátku 16. století již neznáme personální osazení kaple. Teprve v druhé polovině 16. století je doloženo několik kaplanů, ale to je již mimo záběr vytýčeného období.

V pamětní farní knize z roku 1680 je uvedeno, že v roce 1522 druhý den po narození Panny Marie posvětil František Josef řádu sv. Františka, biskup Seňský, hradní kapli (a kapli sv. Petra a Pavla pod hradem), ke cti a chvále sv. Anny a velký oltář sv. Petru a Pavlu.¹¹⁶⁸ Zasvěcení oltáře sv. Petra a Pavla se vztahuje ke kostelu pod hradem a svěcení oltáře sv. Anny k hradu. Jistě se však toto datum nevztahuje ke svěcení kaple, která i s hlavním oltářem byla dokončena před rokem 1500.¹¹⁶⁹ V inventáři hradu je v kapli zmíněn i jeden boční oltář sv. Anny: „*Kaple: hlavní oltář N. Trojice, štafírovaný, malovaný, do stran má dvě křídla. Tři boční oltáře: první sv. Anny, druhý s Jezulátkem v prosklené skříni, třetí sv. Jana Nepomuckého, čtyři obrazy na stěnách, sv. Petra, Pavla, Antonína a Františka*“.¹¹⁷⁰

Zasvěcení kaple Nejsvětější Trojici je známé až k roku 1681, kdy zde bylo znova založeno kaplanství. Původní zasvěcení není známé, podle ikonografického programu hlavního oltáře by se zdálo pravděpodobné mariánské zasvěcení. Kaplanství bylo roku 1739 znovu potvrzeno.¹¹⁷¹ V devatenáctém století bylo kaplanství změněno na farnost a bylo přestěhováno ke kostelu sv. Petra a Pavla. V letech 1908-1909 byla kaple upravována Hunbertem Walcherem, rytířem z Moltheumu.¹¹⁷²

¹¹⁵⁸ SEDLÁČEK 1914a, 323.

¹¹⁵⁹ LC VI, 32.

¹¹⁶⁰ LC VI, 75.

¹¹⁶¹ LC VI, 62.

¹¹⁶² AJ IV, 127.

¹¹⁶³ LC VI, 75.

¹¹⁶⁴ AJ IV, 331.

¹¹⁶⁵ LC VII, 101.

¹¹⁶⁶ LC VIII-X, 115.

¹¹⁶⁷ SEDLÁČEK VIII, 12.

¹¹⁶⁸ SEDLÁČEK VIII, 12.

¹¹⁶⁹ BENEŠOVSKÁ 1985, 338.

¹¹⁷⁰ LÍBAL / LIŠKOVÁ / MACEK / NOVOSADOVÁ 1986-1987, 53.

¹¹⁷¹ SEDLÁČEK VIII, 12.

¹¹⁷² Soupis památek XXXVI, 78.

Stavební rozbor:**Raně gotické kaple:**

Současná kaple pochází až z konce 15. století, ale v písemných pramenech je kaple doložena již od 13. století a je proto jisté, že zde kaple existovala. Za pozůstatky této první kaple jsou již od doby A. Cechnera uváděny zbytky válcových přípor a talířové patky,¹¹⁷³ které se nacházejí v závěru současné kaple [40. 12].¹¹⁷⁴ Použitý kámen je ovšem shodný s pozdně gotickými částmi kaple a navíc jsou bloky, ze kterých vyrůstají přípory, nápadně organicky propojeny s pozdně gotickým portálem do sakristie. Podoba talířových patek ani nepůsobí raně goticky a má rozhodně blíže k pozdně gotickým talířovým patkám, které se nacházejí přímo v kapli. Je tedy zřejmé, že jde o pozdně gotickou fázi výstavby, ale v průběhu stavby došlo ke změně plánu. Přípory již nebyly realizovány v původním rozsahu a zůstaly bezúčelně stát.¹¹⁷⁵

Půdorys přízemí pod kaplí je dělen do dvou čtvercových polí a mírně se zužuje směrem k východu. Pokud se původní kaple vskutku nacházela na místě současné kaple, je pravděpodobné, že byla obdélná podobně jako v Brně nebo na Zvíkově, jehož suterén je členěn podobně. Vzhledem k proporcím suterénu, kde se nacházejí čtvercová klenební pole je možné, že kaple byla rovněž zaklenuta dvěma poli šestidílné klenby, tedy analogicky jako na již zmíněném Zvíkově.

Současná kaple je otevřena segmentovým novogotickým obloukem (původně zde byl mírně hrotitý oblouk) do obdélné předsíně, která je zaklenuta pozdně gotickou hvězdovou klenbou, ale ta spočívala na raně gotických konzolách. Tři byly jehlancové a jedna košová. Povrch košové konzoly je pokryt listovým naturalistickým dekorem, který je hluboce podtesán. Konzoly je možné datovat do třetí čtvrtiny 13. století a podobně jako klenby v přízemí vykazují některé znaky poklasického cítění.¹¹⁷⁶ Do této předsíně vede vstupní pozdně gotický portál a je pravděpodobné, že se tento prostor vázal již k původní raně gotické kapli. Podobné předsíně známe i ze Zvíkova, Míšence a z Písku.

Pozdně gotická kaple

Kaple je založena na starším přízemí raně gotického jižního křídla pravděpodobně na místě raně gotické kaple a nachází se tedy v prvním patře [40. 1-4]. Kaple je jednolodní, obdélná a na rozdíl od své raně gotické předchůdkyně je zakončena třemi stranami oktogonu. Do kaple se vstupuje z obdélné nižší předsíně, která je klenuta hvězdovou pozdně gotickou klenbou vynášenou na již zmíněných raně gotických konzolách [40. 37-39]. Jižní stěna je prolomena hrotitým obloukem a otevírá se do drobného arkýře, který byl zrekonstruován na počátku 20. století. Oblouk je ovšem původní. Na opačné straně se nachází vstup do kaple, který byl rovněž zrekonstruován a to včetně pavlače, která vede k portálu. Nad předsíní se nachází novogotická empora. Kaple je členěna výraznou bankálovou římsou, pod kterou se nacházejí bohatě utvářená sedile. Nad římsou se nacházejí rozměrná okna, jimiž je osvětlován interiér kaple, a to jedním hrotitým oknem ze severu a třemi okny z jihu. Loď kaple je zaklenuta třemi poli síťové žebrové klenby svatovítského typu a závěr je uzavřen třemi trojprasky, které tvoří poloviční hvězdu. Klenba spočívá na jehlancových konzolách. Pod konzolami se nacházejí zkrácené přípory nesoucí sochařskou výzdobu kaple.

¹¹⁷³ Soupis památek XXXVI, 78-90, zvláště strana 80.

¹¹⁷⁴ LÍBAL / LIŠKOVÁ / MACEK / NOVOSADOVÁ 1986-1987, 344-345; KUTHAN 1994, 221; KUTHAN 2010a, 137.

¹¹⁷⁵ MENCL 1978, 94.

¹¹⁷⁶ KUTHAN 1994, 221.

V závěru se nachází bohatě utvářený portál [40. 14], který vede do sakristie situované za chórem kaple. Sakristie má půdorys L a je zaklenuta valenou klenbou, její interiér je osvětlen jen nevelkými okny z jihu a severu, takže je poměrně temný. Kaple je kryta sedlovou střechou, jejíž krov byl obnoven roku 1900 a nad závěrem je sanktusník s jehlancovou střechou.

V interiéru je spodní část kaple do výšky hlavic sloupků sedilí vytvořená z tesaných pískovcových kvádrů a nad ním se nachází již omítané lomové zdivo [40. 5]. Pískovec je velmi jemnozrnný, světle šedozelené barvy, a na zadní stěny sedilí jsou použity kvádry z hrubšího pískovce žluté barvy. Kvádry šedozeleného pískovce plynule přecházejí v ostění sedilí, která jsou tak jistě pozdně gotická, zatímco zadní stěna z hrubšího pískovce není se sedilemi spojená [40. 4-9]. To je pak patrné na bankálové římsy a horní partii stěny, která ustupuje právě o šířku sedilí a je zde navíc patrná výrazná spára, která odděluje bankál pod samotnými okny a římsu. Je tedy možné, že celá stěna se sedilemi byla přiložena dodatečně, a to buď z důvodu změny plánu v průběhu stavby, nebo z důvodů technologických. Kamenné články mohly být na hrad dovezené již opracované.

S touto zvláštní situací souvisí i již zmíněná existence tří nedokončených přípor v závěru. Dvě přípory flankují portál do sakristie a třetí je vpravo od portálu. Levá přípora má velmi dobře dochovanou drobnou patku s výžlabkem, která spočívá přímo na podlaze kaple. Je pevně spojena s kamenným blokem, ze kterého je vytesána, a ten svou výškou odpovídá řádce pískovcových kvádrů vlevo. Situace o něco výše vykazuje znaky toho, že ostění portálu bylo vytesáno bez souvislosti s kvádry přípory a teprve na místě byly sesazovány dohromady. Přípora je zakončená patkou a štíhlou nohou s hlavicí, na které byla pravděpodobně kropenka [40. 15-16]. Podobná situace je patrná i u druhé přípory vpravo od portálu. I zde se zachovala velmi dobře patka přípory a spodní řada kamenů lícuje s okolním zdivem [40. 12]. Zvláště organicky jsou kvádry přípory propojeny se sedilí v ose kaple. Nejjižnější přípora je pak nejméně propojena s okolním zdivem, jednak jsou zde zásahy z počátku 20. století, jednak nároží dodnes vykazuje statické poruchy. Zda zde byla také čtvrtá přípora, není jasné. Každopádně původní projekt, který počítal s příporami, byl již během stavby opuštěn.

Podoba sedilí je až na menší odchylky stejná, jen v závěru jsou jednoosá a v lodi dvojosá [40. 6-9]. Kamenné sedadlo je umístěné zhruba 45 cm nad zemí a předstupuje zaobleným čelem před plochu stěny. Na této desce pak spočívají soklíky přípor, které rámuji otvor sedile, a také střední sloupky, jejichž plinty jsou buď to válcové, čtvercové nebo polygonální. Postranní přípory vynášejí kalichovou hlavicí a na ní spočívá válec, z něhož vyrůstají nakoso postavené fiály s výraznou stříškou a velmi krátkými jehlanci zakončenými v podokenní římsy. Střední sloupky jsou tordované a u dvou sloupků mezi pruty vyrůstají příponky. Střední sloupky jsou zakončené bez hlavice, ale na jejich horním konci jsou přiloženy konzoly, z nichž vyrůstají fiály, které jednak mají po stranách krátké válcové útvary, na něž dosedají dvouboké záklenky sedilí [40. 11]. Konzoly fiál jsou ve třech případech vytvořeny listovím, které sem vyrůstá z prutů tordovaných sloupků a na severní straně je sloupek západního sedile zdoben kolčími erby. Dvouboké záklenky jsou opatřeny předstupující římsou se šikmou stříškou, která je pokrytá bohatě utvářenými kraby. Vrcholy jsou zdobeny krátkou na koso postavenou římsou, z níž vyrůstá tenký listy pokrytý stonek, který se protíná s podokenní římsou. Sedile v ose kaple má poněkud robustněji řešené přípory i hlavice. Jinak utvářená je východní sedile na jižní straně, tzv. královská [40. 8]. Ta je ovšem výsledkem rekonstrukce z počátku 20. století, jak je zřejmé z toho, že na starších vyobrazeních z 19. století není zachycena. Vpravo od této sedile je vidět ve struktuře zdiva zazděná hrana sedile, která nebyla na tomto místě realizována. Protějščí severní stěna je jako jediná neobsahuje sedilí.

Portál do sakristie je velmi složitě utvářen, ale v zásadě jde o sedlový portál, který je rámován bohatě profilovaným ostěním [40. 14]. Vnější hrana je tvořena šikmou stříškou, která je posázená kraby. Profilace směrem dovnitř je tvořena výžlabky a oblouny, které rámuje střední prut, kolem něhož se vinou stylizované listy a blíže neurčitelné zemědělské plodiny (připomínající snad kukuřici).¹¹⁷⁷ Pruty jsou zakončeny dívčími hlavičkami. Nadpraží je řešené v podobě nestandardně utvářené jeptišky, střed je tvořen podkovovitým obloukem a po stranách jsou dva segmentové oblouky. Plocha nadpraží je navíc členěna dvěma hrotitými slepými okny. Je také zajímavé, že portál by svou výškou zasáhl do bankálové římsy, která je z tohoto důvodu tak vynechána. Tento moment také nasvědčuje tomu, že portál byl vytesán bez bližšího kontaktu se stavbou.

Dolní parter je ukončen bankálovou římsou, která obíhá celý obvod kaple, a z níž pak vyrůstají okna. Severní okno je trojosé, zakončené trojicí jeptišek, nad nimiž je čtyřlíst vepsaný v kruhu, který je po stranách doprovázen dvěma dolů směřujícími plamínky. Okno v závěru je dvouosé, zakončené dvojicí hrotitých jeptišek, ve vrcholu je trojlíst vepsaný do kruhu, který je vynášen dvěma nahoru směřujícími plamínky. Obě jižní okna jsou stejně jako okno severní trojosá, a ve vrcholu západního okna jsou tři rotující plaménky vepsané do sférického trojúhelníku a ve východním jsou dva rotující plaménky vepsané do kruhu, který je vynášen dvěma plaménky. Kružby oken jsou jistě vyměněné v na počátku 20. století, ale jde o věrné kopie. Ostění oken je směrem ven tvořeno pouhým výžlabkem, ale do interiéru bylo ostění vytvářeno složitěji. Hrana ostění byla lemována hruškovcem, následoval hluboký výžlabek, lišta, obloun a výžlabek.

Pod konzolami klenby se nacházejí oboustranně zkrácené přípory v podobě protáhlé fiály [40. 26-27]. Tento útvar nemá žádné tektonické funkce, ale jde o vertikální členění kaple, které slouží k nesení dvou soch po stranách. V závěru se nacházejí čeští zemští patroni Zikmund, Vojtěch, Vít a Václav a po stranách jsou to apoštolové.¹¹⁷⁸ Střední přípora je vždy vynášena na konzole různé podoby, několikrát se opakuje římsová visutá konzola zakončená rozetkou, jedna visutá konzola je listová a přimyká se k válcové přípoře, která je zalomena a vyrůstá z bankálové římsy. K další konzole je přiložen kolčí štít a jedna má podobu dívčí hlavy, která vyrůstá z listoví [40. 33-36]. Na konzole spočívá hranolová velmi štíhlá fiála, která je zakončena dřevěným bohatě vytvářeným nástavcem. Čelní stěna je probrána vpadlým polem zakončeným jeptiškou, nad níž je osazen oslí oblouk posázený bohatě kadeřavými kraby, z něhož vyrůstá bohatě utvářené poupě. Jehlan fiály je rovněž pokryt kraby a vrcholí křížovou kytkou. Čelní stěna je také zdobena subtilní dřevěnou fiálou vytvořenou z prutů. Tordovaný stonek vyrůstá ze stupňového soklu a je zakončen hlavicí, na níž dosedá jehlan fiály tvořený třemi pruty s kraby, který je zakončen kytkou.

Po stranách této střední nosné fiály jsou přiloženy vždy dvě konzoly, nad nimiž jsou stěny fiály mělce probrány. Sochy jsou postaveny na poměrně vysokých podložkách, které nesouvisí s architekturou a pravděpodobně byly dodány až při osazení soch, které se asi ukázaly jako malé. Nad sochami se nacházejí baldachýny zakončené dřevěnými fiálami.

Konzoly jsou převážně římsové jehlancové nebo kuželové a pod jejich hroty jsou vloženy lidské hlavičky. Jedna má podobu Mojžíše [40. 36], jindy jde o konzoly listové, nebo s kolčím štítem.

¹¹⁷⁷ V. Menclová je uvádí jako kukuřičné klasy (MENCLOVÁ 1976, 429). Kukuřice byla ovšem do Evropy dovezeny až roku 1493 a její pěstování se ve střední Evropě rozšířilo až koncem 18. století. Je tedy nemožné, aby zde byly zobrazeny právě kukuřičné klasy, které by postrádaly jakoukoliv ikonografickou logiku? Nejspíše se jedná o vinné hrozny, které jsou ovšem dosti nevhodně podány, což lze připsat na vrub neobratnému kameníkovi.

¹¹⁷⁸ K ikonografickému programu kaple: ROYT 2005, 355-365; K výtvarné kvalitě soch HOMOLKA 1978, 185-187.

Baldachýny nad hlavami soch jsou vytvářeny mimořádně konzervativně a jejich podoba je odvozena ještě z doby lucemburské [40. 29-32]. Klenbičky baldachýnů jsou opatřeny žebry a někdy ve středu přerůstají ve visutý svorník. Nároží baldachýnů je opatřeno fiálami nebo opěráky, mezi nimiž jsou vimperky s trojlistem vyvrcholeným kytkou. Baldachýny jsou někdy opatřeny římsou, nad kterou se občas objevuje i balustráda. Pouze jediný baldachýn prozrazuje svůj pozdně gotický původ a ten se nachází na jižní straně zcela na západě nad hlavou sv. Jakuba většího. Zde jsou vimperky posunuty na hrany baldachýnů a vytvářejí svěšené oblouky. Čelní stěna baldachýnu je pak zdobena neobratně vytesanou hlavou.

Fiály posazené nad baldachýny jsou dvojího druhu. Jedny jsou tvořené prohnutými pruty, z nichž vyrůstají kadeřavé kraby, a na vrcholu jsou zakončeny křížovou kytkou a druhé jsou tvořeny navzájem propletenými suchými větvemi ve vrcholu spoutanými do podoby poupěte.

Klenba spočívá na jehlancových římsových jehlancových konzolách, které se příliš neuplatňují, protože jsou zakryty fiálami [40. 28]. Patrně jsou pouze dvě koutové konzoly v rozích západní stěny, které jsou opět jehlancové, ale jsou pokryty velkým listem [40. 25].

Vzorec klenby je odvozen z katedrály sv. Víta, ale je zakončen v závěru třemi trojpraprsky, které vytvářejí poloviční hvězdu [40. 17]. Přejít do závěru je zcela plynulý. Žebra mají vysoký pozdně gotický profil. Hrana žebra je opatřena oblounem, který je po stranách odsazen lištou, následuje výžlabek, kolmá stěna, oblounek, který je také odsazen lištou, a výžlabek. Ve vrcholu klenby jsou průniky žebor opatřeny diskovými svorníky. Na nejzápadnějším se nachází nápis IHS [40. 22], na druhém od západu je hlava Krista s křížovým nimbem [40. 23], třetí svorník je v podobě chuchvalce listů, který obklopil průnik žebor [40. 21], a v závěru se nachází dřevěný visutý svorník [40. 19]. Svorník je zavěšen na středním sloupku v podobě sukového kmene, který je na vrcholu ukončen figurou dvouocasého stylizovaného lva s bohatou hřívou [40. 20]. K němu se pak spouští pět trojpraprsků, které jsou zdobeny úponky. Svorník je ukončen košovou hlavicí tvořenou bohatou změtí hluboce podebraných listů.

Průniky žebor jsou vytvořeny s plným pochopením principů parlérovské tvorby, ale v místech rozštěpení žebor v podobě Y je jedno žebro ohnuté ke svorníku, zatímco druhé k němu dosedá [40. 24]. Zlom prvního žebra je patrný ještě před připojením druhého žebra. V náběhu klenby se meziklenební žebro zasekává do náběhu ještě nad konzolu a na konzolu dosedají jen žebra diagonální a přízdní.

Jižní průčelí kaple vyrůstá ze šikmé římsy nad starším jižním křídlem a je zde vzepřeno opěrnými pilíři [40. 2]. Vzhledem k tomu, že v přízemí pod kaplí směrem k východu zužuje, tak je kaple na západě jižní strany založena zhruba o půl metru hlouběji než je původní líc zdi v přízemí a poslední dva opěráky na východě již vystupují ven a jsou založeny na konzole. Opěráky jsou prosté hranolové a jsou opásány bankálovou římsou, která obíhá vnější obvod kaple. Jejich vrchol je ukončen horizontální římsou, z níž vyrůstají jehlancové fiály zakončené kytkou. Závěr kaple je schován za čelním štítovým blokem zdiva a vystupuje v podobě nečleněné stěny, severovýchodní část závěru je překvapivě obsažena v pravouhlém nároží.

Severní průčelí kaple rovněž vyrůstá ze šikmé římsy a je zpevněno nepřilíš mohutnými opěrnými pilíři, které jsou rovněž zakončeny fiálou.

Kaple se svou architekturou a sochařskou výzdobou i vybavením interiéru řadí k nejpřednějším realizacím doby jagellonské u nás, a je jedinou opravdovou královskou hradní kaplí 15. století, která vznikla na území Čech. Architektura kaple, podobně jako na celém hradě, je poměrně tradiční a na mnoha místech je vidět velmi nízká úroveň kamenosochařské práce, která hraničí s lidovým uměním, což se v kapli projevilo především

na baldachýnu nad hlavou sv. Jakuba většího. Po výtvarné stránce kaple nesnese srovnání s Pražským hradem, kde tehdy působil Benedikt Rejt a Hans Spies, kterému je kaple připisována.¹¹⁷⁹ Pokud si podrobně srovnáme doložené dílo Hanse Spiese v Praze a na Mělníku, tak sice zjistíme podobné rysy a řadu stejných motivů, ale kvalita kamenické práce je na Křivoklátě přeci jen o něco nižší. Je tedy oprávněné předpokládat autorství Hanse Spiese, ale zjevně zde neměl dostatek kvalitních kameníků, kteří by byli schopni plně realizovat jeho záměr.

Datace kaple spadá nejspíše do sklonku 80. až 90. let 15. století. Ostatně se zde nesetkáváme se sebemenším ohlasem renesance,¹¹⁸⁰ která je na pražském hradě doložena již k roku 1493. Pozdější datování kaple je způsobeno především chybným čtením nápisu na Stříbrnici a mylnou interpretací údaje o svěcení oltáře sv. Anny v kapli z roku 1522.¹¹⁸¹ Datování do ranější doby podporuje i podoba hlavního oltáře v závěru, který je J. Pešinou řazen před rok 1490,¹¹⁸² a také sochařská výzdoba kaple, která je J. Homolkou datována i s kaplí ještě před rok 1490.¹¹⁸³

Umístění kaple je velmi příznačné a ukazuje, že kaple byla chápána jako výrazný reprezentativní prvek. Její pozice přímo nad přístupovou cestou byla sice z obraného hlediska mimořádně nešikovná, kaple by při případném obléhání bezpochyby utrpěla fatální škody, ale na jiném místě by nemohla tvořit součást pohledového celku. Podobně situované kaple při vstupu najdeme i jinde. Umístění kaple v prvním patře, které bylo i hlavní obytné a reprezentační podlaží, navazuje již na ranně gotickou situaci, kdy kolem dvora existoval dvoupatrový arkádový ochoz, jehož relikty jsou patrné vpravo od kaple. Tento ochoz zanikl při pozdně gotické přestavbě, což zkomplikovalo spojení s velkým sálem. Proto bylo nutné kapli spojit otevřenou pavlačí se západním křídlem, kde se nachází i schodiště.

¹¹⁷⁹ KOTRBA 1968, 181-215; KOTRBA 1972, 260-261; KUTHAN 2010a, 148.

¹¹⁸⁰ Jedinou připomínkou renesance je nápisová deska z hejtmanského domu, která uvádí, že tento dům vystavěl nejasnější král Vladislav roku 1493. Takže nelze tvrdit, že Křivoklát byl zcela izolován od dění v Praze.

¹¹⁸¹ Např. MENCL 1978, 94, který předpokládal vznik kaple někdy kolem roku 1500 a dokončení jiným sasky orientovaným mistrem kolem roku 1522.

¹¹⁸² PEŠINA 1978, 323.

¹¹⁸³ HOMOLKA 1978, 184.

41. Kunětická Hora

zasvěcení: sv. Kateřiny Sienské
stavební typ: samostatně stojící kaple
dispozice: jednolodním kaple s obdélným chórem
datace: přelom 15. a 16. století
stavebník: Vilém z Pernštejna
stav: zachovaná

Dějiny objektu:¹¹⁸⁴

Hrad Kunětická Hora podle zjištění stavebně historického průzkumu P. Macka¹¹⁸⁵ a archeologických nálezů J. Šulcové vznikl někdy na přelomu 13. a 14. století.¹¹⁸⁶ Jako stavebník v úvahu připadá Václav II. Hrad pravděpodobně nebyl nikdy zcela dokončen a po smrti Václava III. byl opuštěn a nezanechal po sobě žádné písemné zprávy. K revitalizaci lokality došlo až na počátku husitských válek, kdy se okolní krajiny, patřící do té doby opatovickému klášteru, zmocnil roku 1421 husitský hejtman Diviš Bořek z Miletína, který zříceninu hradu opravil. Císař Zikmund mu roku 1436 zapsal na Kunětické hoře a na okolním rozsáhlém panství 4500 kop.¹¹⁸⁷ Diviš Bořek z Miletína zemřel roku 1437 a hrad a panství převzali jeho synové. Jiří z Poděbrad roku 1459 potvrdil Jiřímu Soběslavovi z Miletína zápis císaře Zikmunda aby hrad nemohl být vyplacen za jeho života a dále mu bylo povoleno prostavět na hradě 300 zlatých.¹¹⁸⁸ Soběslav sice zemřel až v roce 1468, ale tou dobou hrad již vlastnil Jiří z Poděbrad, který jej roku 1465 zapsal na své syny. Hrad následně vlastnil Jindřich starší z Minstrberku, který Kunětickou horu i s okolím prodal Vilémovi z Pernštejna za 3000 kop grošů.¹¹⁸⁹ Roku 1492 dostal Vilém z Pernštejna povolení na hradě prostavět 2000 uherských zlatých na stavbu hradu.¹¹⁹⁰ Tento zápis pak zahajuje masivní přestavbu hradu, která se po etapách potáhne dalších několik desetiletí. První etapa prací byla dokončena asi již před rokem 1497, kdy hrad navštívil král Vladislav, ale práce se nezastavily, jak ukazuje nápis na bráně do jádra hradu s datem 1509. Na hradě se stavělo ještě za Jana z Pernštejna. Roku 1560 je pardubické panství i s Kunětickou horou prodáno královské komoře a hrad zpustnul za třicetileté války. První opravy opuštěného hradu byly zahájeny v druhé polovině 19. století a s přestávkami trvají dodnes.

O kapli nejsou z období středověku žádné zprávy, ale zdá se, že po zániku hradu byla jako jediný objekt na hradě udržována. Dnes je kaple zasvěcena sv. Kateřině Sienské, ale není jisté, zda je toto patrocinium původní. V 18. století byla kaple obnovena pardubickým páterem Janem Michalovičem¹¹⁹¹ a sloužila jako poutní místo, v její blízkosti také vzniká drobná barokní kaple sv. Barbory.

¹¹⁸⁴ Literatura: SEDLÁČEK I, 48-59; KOPECKÝ 1895; KÖRBER 1921; POSPÍŠIL 1948; HEROUT 1958; LÍBAL / HEROUTOVÁ / VILÍMKOVÁ 1972; MENCLOVÁ 1976 II, 179-181; MACEK 1990b; ČECHURA 1982, 153-163; ŠULCOVÁ 1998, 126-137; RADOVI 1998, 188-189; SKRBK 2003; NOLL / VARHANÍK 2004, 155-165; KUTHAN 2010a, 475-481.

¹¹⁸⁵ MACEK 1990.

¹¹⁸⁶ ŠULCOVÁ 1998, 126-137.

¹¹⁸⁷ AČ IV, 175-176; SEDLÁČEK I, 55.

¹¹⁸⁸ AČ VI, 502.

¹¹⁸⁹ AČ IV, 194-196.

¹¹⁹⁰ SEDLÁČEK I, 56.

¹¹⁹¹ SEDLÁČEK I, 50.

Stavební rozbor

Kaple je postavena mimo vlastní jádro hradu v předhradí, ale nachází se hned za příkopem v těsné blízkosti vstupu do jádra hradu [41. 1]. Jako staveniště byla vybrána vystupující skála, která dominuje ploše předhradí. Kaple je orientovaná k východu a je vložena do masivní severní hradby. Na západě na kapli navazuje mladší hospodářská budova. Samotný objekt kaple je ovšem patrový, sakrální prostor se nachází v přízemí a v prvním patře jsou profánní prostory, které jsou dnes přístupné pouze po žebříku ze sousední střechy.

Lod' kaple je lichoběžná a na východě se otevírá neprofilovaným vítězným obloukem do obdélného nevelkého chóru [41. 3-4]. Celková délka interiéru kaple je 7,6 m a šířka lodi je 3,5 m, chór je poněkud užší a má rozměr 2,5 x 1,9 m. Lod' je přístupná z jihu hrotitým portálem s protínanými pruty, které vyrůstají z diamantových soklíků [41. 7], a osvětlena je jedním oknem. Okno je hrotité a je usazeno uprostřed hluboké okenní niky, která se nálevkovitě rozšiřuje ven i dovnitř. Původně bylo okno děleno středním prutem, který je ovšem dnes již odlámán. Ve vrcholu okna se nachází torzo původní nenáročné kružby v podobě oslího hřbetu vepsaného do hrotitého oblouku, což je výsledek odlámání středního prutu [41. 8]. Obě osy okna byla totiž zakončena hrotitým obloukem a svírala konkávně sférický kosodélník. Podobné okno osvětlovalo i chór kaple, kružba byla ovšem poněkud jiná a šlo o kombinaci závěsového oblouku s obloukem hrotitým, který vyrůstal ze středního prutu, který je dnes také odlámán. Profilace oken je nenáročná a je tvořena výžlabkem.

Chór je zaklenut jedním polem hvězdové sklípkové klenby [41. 6] a v lodi se nacházejí dvě klenební pole se síťovou spojkou [41. 5]. Vzorec klenby je odvozen od čtyřcípé hvězdy a navazuje na jihočeské vzory z bechyňského okruhu. Sklípkové klenby v kapli i v paláci patří k nejstarším perněštejským realizacím na Pardubicku.¹¹⁹²

Horní patro nad kaplí je zcela nenáročné. Přístup sem byl veden ze západu, původně snad po pavlači a dřevěném schodišti, které snad vedlo na terasu před kaplí. Po vzniku sousední budovy byl vstup veden z podkroví. Střední část je osvětlena dvěma drobnými okénky ze severu a z jihu. Tento prostor mohl sloužit jako obydlí kněze, ale doložené to není.

Datování kaple bude spadat do přelomu 15. a 16. století, kdy hrad procházel výraznou perněštejskou přestavbou, která byla zahájena roku 1492 a pokračovala až do počátku 16. století, jak ukazuje nápis na hlavní bráně do jádra hradu s datem 1509. Tento portál již nese první ohlasy renesanční architektury a podobně jsou laděné i jiné kamenické články v jádře hradu, což o kapli nelze říct. Klenby v kapli a v jádře hradu jsou ovšem stejného druhu a kapli bude nutné datovat krátce před přestavbu hradního paláce, tedy před rok 1509.

Pokud zhodnotíme kapli jako celek, tak dojdeme k názoru, že jde výtvarně o nepříliš náročnou stavbu, která vznikla v rámci jedné stavební etapy, kdy byla vložena do průběhu starší hradby. Kaple je relativně malá k velikosti hradu a poměrně zvláštní je absence panské empory, která je v hradních kaplích z 15. a 16. století téměř nutností. Za pozornost stojí i fakt, že kaple je vysunuta mimo vlastní jádro hradu, což bylo asi částečně dáno nedostatkem místa a také asi tím, že kaple byla určena širšímu okruhu obyvatel hradu, i když tomu neodpovídá její velikost. Z výše uvedeného je dokonce možné se domnívat, že kaple nebyla ani určena k pravidelnému užívání majitele hradu a šlo o kapli určenou pouze pro služebnictvo a širší okruh obyvatel hradu. V paláci tak mohla existovat druhá čistě privátní kaple, kterou dnes již nedokážeme identifikovat. Stavební typ kaple se řadí k nepočtené skupině samostatně stojících kaplí, které často byly přiloženy k obvodu hradby nebo byly do něj přímo zapojeny.

¹¹⁹² RADOVI 1998, 188-189.

42. Landštejn

zasvěcení: ?
stavební typ: kaplová věž
dispozice: jednolodní kaple s půlkruhovou apsidou
datace: kolem roku 1220
stavebník: Přemysl Otakar I.?
stav: zachovaná

Dějiny objektu:¹¹⁹³

Hrad Landštejn je vystavěn na česko–moravsko–rakouské hranici, která ve středověku nebyla úplně jasně definována, a navíc se konkrétní místo stalo předmětem opakovaného hraničního sporu s rakouským knížectvím. Bohužel, písemné prameny v kritické době nepodávají žádnou přesvědčivou odpověď a spíše ukazují na roztržité pozemkové vlastnictví na rakouské straně, kterému neodpovídá velikost hradu. Situaci výrazně zkomplikoval nálezný druhý hrad v sousedním Pomezí / Marklu, který byl ve středověku taktéž nazýván Landštejn.¹¹⁹⁴ Podoba tohoto sídla již vykazuje všechny typické rysy pro sídlo menšího rakouského feudála.

Na české, respektive na moravské straně naproti tomu chybí důkazy o existenci manského systému, který jinak známe z řady královských hradů. Samotná podoba hradu rovněž nijak nepomůže, dvouvěžové hrady jsou sice v přilehlém Podunají časté, ale podobná dispozice se nachází i na Buchlově a nedávno byla odhalena druhá velká hranolová věž i na Vimperku. Zmíněný hrad je sice o něco mladší, pochází až z doby krátce po polovině 13. století, ale zato jeho hranolové věže svíraly palác na obou dvou koncích, tedy přesně jako na Landštejnu. Výtvarná podoba kaple ale i celého hradu je jednoznačně závislá na sousedním Podunají, což u příhraniční stavby není nijak překvapivé, zvláště pokud se dotčený region neopíral o hustě osídlené území s vlastním stavební kulturou. Navíc podobnou situaci známe i z opačné strany Čech z hradu Loket, který rovněž vykazuje značné vlivy štaufské stavební hutě, která působila v nedalekém Chebu.

Otázka přesvědčivého určení stavebníka Landštejna je předmětem dlouhé polemiky a již jen shrnutí starších názorů by zabralo mnoho stran textu, aniž by přineslo kýženou odpověď. Řešení otázky stavebníka by si vyžádalo rozsáhlou studii, nejnovější pokus V. Razíma, totiž nevyznívá zcela přesvědčivě.¹¹⁹⁵ Pouhým interpretováním již publikovaných pramenů a zpochybňováním výsledků archeologického výzkumu hradu v Marklu nelze totiž dojít k přesvědčivé odpovědi. Za současného stavu bádání nelze přesvědčivě určit stavebníka hradu Landštejna a není také zřejmé, kdy a jak byla připojena sporná oblast Nové Bystřice k Čechám.

Podobně nejistá je v pozdější době příslušnost Landštejna k Čechám, k roku 1316 je dokonce přímo označen jako moravský hrad a není zřejmé, kdy se stal součástí Čech. Možná k tomu došlo až v 18. století.

Roku 1231 se poprvé setkáme s Landštejnem v predikátu jistého Hartlieba, který jako „*Hartliebus de Landesstaine*“ svědčí na vydané nadační listině johanitské komendě

¹¹⁹³ Literatura: SEDLÁČEK IV, 101-109; REISNER 1960; KUTHAN 1976, 68-73, 204-211; MENCLOVÁ 1976 I, 107-112, II, 348, 481-485; LÍBAL / LANCINGER 1980; DURDÍK / HAVLOVÁ 1990; ŠPIČÁKOVÁ 1999; DURDÍK 1999a, 318-320; LÍBAL / LANCINGER 2000, 127-129; DURDÍK / SUŠICKÝ 2002, 60-64; JELÍNEK 2004; JIRÁSKO 2011, 5-25; RAZÍM 2011, 31-71; KÜHTREIBER 2011, 71-84.

¹¹⁹⁴ BŘICHÁČEK 1996, 41-46; BŘICHÁČEK / MUK 1996, 55-64; BŘICHÁČEK 2011, 146-153.

¹¹⁹⁵ RAZÍM 2011, 31-71.

v nedalekém Mailbergu.¹¹⁹⁶ Následujícího roku 1232 se připomíná desátek z Landštejna, který byl před tímto datem postoupen pasovským biskupem Wichardovi z Zöbingu.¹¹⁹⁷ Landštejn je také roku 1249 uveden v závěti Kunhuty z Wasserburgu, která jej darovala biskupství ve Freisingu. Landštejn je zde uveden jako „*Lindestein in Austria*“.¹¹⁹⁸ Roku 1259 je doložen „*Ulricus de Lantstein*“¹¹⁹⁹ který podle Pangerla měl mít ve znaku „*verlängerte Quadrate*“ a tudíž nebyl Vítkovec.¹²⁰⁰

Teprve v 80. letech 13. století je hrad doložen v rukou Sezimy z Třeboně, který následně přijal predikát z Landštejna. Poprvé je s tímto predikátem doložen roku 1282 jako svědek na listině, v níž se Jindřich z Landštejna vzdává hradu Raabs.¹²⁰¹ V roce 1316 je hrad dán v zástavu za Jindřicha z Lipé a je uveden jakou moravský hrad.¹²⁰² Roku 1341 Vilém z Landštejna podal veškerý svůj majetek i s hradem Landštejnem v léno Janovi Lucemburskému.

Na počátku vlády Václava IV. se Landštejn stal královským majetkem a ten jej roku 1381 postoupil Kunatovi z Krajku a tento rod hrad bude vlastnit až do roku 1579 a velmi nákladně jej přestaví. Na počátku třicetileté války byl hrad obléhán a následně rychle střídá majitele a ztrácí na významu. Roku 1771 do hradu udeřil blesk a způsobil požár, jehož následky již nebyly opraveny a hrad se proměnil v ruinu.¹²⁰³

Zasvěcení kaple není známé a kaple se v období středověku nepřipomíná. Poprvé v popisu hradu z roku 1665 je doložena kaple, která sice není blíže lokalizována, ale je téměř jisté, že nešlo o původní kapli. Ta totiž již tou dobou nesloužila svému účelu a byla přepatrována. Zmíněná mladší kaple se pravděpodobně nacházela v goticko-renesančním paláci pánů z Krajku, kde ji ovšem neumíme lokalizovat.

Stavební rozbor:

Kaple je situována v prvním patře menší hranolové věže [42. 1-2] a téměř celou ji na výšku vyplňuje, takže ji je možné označit jako kaplovou věž. V suterénu se nalézá pouze klenutý sklep, který je velmi špatně přístupný otvorem v klenbě z prostoru kaple, tudíž nelze předpokládat, že by tento prostor byl trvale využíván. První patro věže obsadila kaple a nad ní se nalézá již jen jediné obytné podlaží.

Věž je mírně lichoběžná což se projevilo i na samotné lodi kaple, která tak není pravoúhlá. Na východě se kaple otevírá prostým vítězným obloukem do apsidy, která je vybrána v širší zdi věže [42. 3]. Celková délka kaple včetně apsidy činí 8 m, délka samotné lodi je 5,95 m a šířka 4,40 m, což kapli řadí ke středně velkým hradním kaplím.

Lod' kaple je klenutá valenou klenbou a v apsidě se nachází koncha [42. 5]. Vítězný oblouk je řešen prostou hranou, jen v patkách vítězného oblouku se nacházejí románské římsově hlavice, které jsou vysekány z mimořádně hrubé žuly a jsou velmi rustikální [42. 8-9]. V nárožích se snad nacházejí drobné hlavičky. Ve středu apsidy jsou zbytky stipu oltáře, který je vyzděn z velkých kvádrů [42. 7]. Oltářní menza je dnes odstraněna. Po stranách oltáře jsou ve zdi dva obdélné otvory k odkládání liturgického náčiní.

V západní části lodi se nachází rozměrná zděná empora, která je podklenuta valenou klenbou, jež spočívá na profilované římse [42. 4]. Poprseň empory pochází z 80. let minulého

¹¹⁹⁶ HLAVÁČEK / HLEDÍKOVÁ 1977, 95.

¹¹⁹⁷ MAIDHOF 1933, 302.

¹¹⁹⁸ FRA II/31, 151.

¹¹⁹⁹ FRA II/31, 174.

¹²⁰⁰ SEDLÁČEK IV, 102, poznámka 2 pod čarou.

¹²⁰¹ FRB II, 547.

¹²⁰² FRB III, 122.

¹²⁰³ Blíže k dějinám hradu SEDLÁČEK IV, 101-109.

století, ale původně se v jejím středu snad nacházel arkýř oltáře, jak na to ukazuje zbytek jehlancové konzoly ve středu empory. Při severní stěně jsou patrné zbytky schodiště, které vedlo z lodi na emporu [42. 6]. V hmotě empory je vybráno několik schodů, zbytek schodiště byl dřevěný.

Interiér kaple je pokryt původní omítkou a na stěně kolem vítězného oblouku jsou stále patrné původní malby, i když jsou velmi poškozené a jednotlivé výjevy tak nelze identifikovat. V jižní stěně lodi se nachází pozdně gotická skříňka zahlobená do šíře zdi. Ostění je obdélné a jeho hrana je lemována zárubní pro dvířka, patrné jsou otvory pro panty. Pravděpodobně se jednalo o uzamykatelnou skříňku pro liturgické potřeby a knihy. Tato stavební úprava dokládá, že kaple byla používána i v 15. století.

Kapli osvětlují pouze dvě okénka, z nichž jedno se nachází ve středu apsidy a druhé větší v severní zdi kaple. Okno v apsidě je drobné s rovným překladem a pravděpodobně bylo v minulosti upravováno, a to i v rámci oprav v 80. letech 20. století. Okno v severní zdi je o něco větší a nachází se na rozhraní empory i lodi kaple. Okno bylo umístěno tak, že by jej zakryla poprseň empory, k čemuž ovšem díky schodišti nedošlo. Okno je románské půlkruhové a je umístěné v hluboké oboustranné špaletě. Obě okna poskytují jen minimum světla a interiér je velmi potměnlý.

Do lodi kaple se vcházelo ze sousedního paláce vstupem umístěným pod emporou a také se dalo vstoupit přímo z hlavního obytného podlaží na emporu. Z chodby na emporu vedlo schodiště do horního patra věže. Oba portály jsou dnes výsledkem rekonstrukce z 80. let minulého století, ale částečně obsahují původní dílce. Horní portál je půlkruhově sklenut a jeho ostění je lemováno oblounem. Dolní portál má zachované původní stojky, záklenek je výsledkem rekonstrukce. Oba portály byly asi v pozdním středověku nebo raném novověku přezděny, zvláště těžce byl poškozen horní portál na emporu. Bohužel dnes již nelze zjistit, kdy k tomu došlo.

V renesanci byla kaple zrušena a loď kaple byla předělena plochou křížovou klenbou s hřebínky, která byla vyzděna z cihel. Volný zůstal jen prostor apsidy kaple, kde byly patrné zazděné hlavice vítězného oblouku. Klenba byla v 80. letech minulého století odstraněna

Podoba kaplové věže jak v Čechách, tak i v sousedním Rakousku nemá obdobu. Provenience tohoto stavebního typu se již od konce 12. století nachází více na západ v okolí Regensburku a přilehlém Podunají. Zdejší kaplové věže ovšem většinou netvořily součást složitějšího kompozičního celku jako na Landštejně, ale byly volně stojící v rámci sídel nižší šlechty, některých hradů a často šlo i o vesnické kostely. Takovým příkladem může být Breitenstein, Weyerturm nebo Hof am Regen, které byly hradními kaplemi. Celkově v této lokalitě registrujeme několik desítek příkladů. Kromě zásadního rozdílu v kompozici celku je další odlišností to, že tyto kaplové věže mají chór nejčastěji v podobě půlkruhové apsidy, která je vysunutá z hmoty věže. Liší se i proporce věže, která je v okolí Regensburku delší a nižší.

V případě dispozice hradu je otázka poněkud složitější a bylo potřeba provést podrobnější výzkum. Datace kaple navržená v dosavadní literatuře se poměrně shoduje na první třetině 13. století, a je oprávněné se domnívat, že hrad i s kaplí vznikl někdy okolo roku 1220.

43. Levín

- zasvěcení:** ?
stavební typ: ?
dispozice: jednolodní kaple s polygonálním chórem
datace: 13. nebo pravděpodobněji 14. století
stavebník: ?
stav: relikt

Dějiny objektu:¹²⁰⁴

Hrad je poprvé doložen až k roku 1538, kdy je uváděn již jen jako hradiště, kde byla zřízena vinice. Hrad v této době již evidentně neexistoval. Jiné písemné zprávy z průběhu středověku o hradu a ani o kapli nejsou k dispozici. Roku 1426 je Levín doložen již jen jako ves¹²⁰⁵ a archeologické nálezy jej datují především do druhé poloviny 13. a do 14. století. Kdy došlo k zániku, není jasné. Vzhledem k tomu, že při archeologickém výzkumu v roce 2005–2006 byly nalezeny kamenické články z konce 14. století, je možné, že hrad zanikl až na počátku husitských válek. Plocha hradu byla pravděpodobně poškozena výstavbou vinice a především ve středu areálu vznikla roku 1699 zvonice, která byla vystavěna z materiálu získaného rozebráním staršího zdiva. K dalšímu poškození došlo v roce 2005, kdy byla radikálně rozšířena původní přístupová cesta.

Stavební rozbor:

Nevýrazné reliktu hradu se nacházejí na vrcholu kupy ve stejnojmenné vsi [43. 1]. Kromě menších zbytků obvodového opevnění a brány jsou v areálu hradu patrné pouze reliktu kaple, které byly odhaleny někdy na počátku 20. století [43. 2].¹²⁰⁶ Kaple se nacházela na severovýchodním okraji hradiště a byla orientována chórem nad ves, tedy téměř na sever. Zachovaly se zbytky mírně nepravidelné, čtverci podobné lodi a podélného presbyteria s polygonálním závěrem. Interiér kaple je v současné době níže než okolní terén a je tedy téměř jisté, že se jedná o suterén pod samotnou kaplí. Celková délka reliktu je 9 m.

Presbyterium je obdélné a mírně lichoběžné o vnitřní délce 3,5 m a 2,4 m šířce při vítězném oblouku. V závěru šíře byla jen 1,85 m. Severní vnitřní stěna je konkávně vypouklá směrem do interiéru a podle všeho se nejedná o destrukci zdiva, ale pravděpodobně jde o základ oltáře v patře. Na exteriéru je presbytář polygonální na půdoryse pěti stran osmiúhelníku [43. 3]. Stěny závěru jsou 1,8 m dlouhé, hrany jsou zpevněny nárožním armováním z tesaných pískovcových kvádrů a zbylé zdivo je čedičové lomové. Boční stěny jsou 1,2 m široké, severní čelní stěna je široká téměř 2 m (je širší o základ oltáře). K závěru přiléhá na východní straně zbytek obvodové hradby, ale vzájemný vztah není zcela zřejmý.

Interiér suterénu pod lodí je dlouhý 3,4 m a 3,3 m široký. Od presbyteria je odsazen 40 cm širokým ústupkem. Šíře stěn není zřejmá, vnější líc zdiva není patrný. Vstup do suterénu se nacházel pravděpodobně v jižní stěně, která je destruována v jihozápadním rohu.

Již při archeologických vykopávkách v první polovině 20. století, tak i při záchranném archeologickém výzkumu roku 2005 byly nalezeny zbytky klenebních žeber,

¹²⁰⁴ Literatura: SEDLÁČEK XIV, 110; JARSCHL 1928, 73-77; ANKERT 1940; GABRIEL 1980, 91-100; DURDÍK 1999a, 325-326.

¹²⁰⁵ SEDLÁČEK XIV, 110.

¹²⁰⁶ SEDLÁČEK XIV, 110.

které pravděpodobně pocházejí právě z kaple a lze je datovat do konce 14. století.¹²⁰⁷ S kaplí je někdy spojován tzv. Levínský kocour, což je raně gotický svorník, který je zazděn v dnešním kostele. Původ tohoto zajímavého článku není jasný, ale spíše pochází z kostela pod hradem, který byl zbořen na konci 18. století a stál na dnešním hřbitově. Tento kostel je poprvé doložen roku 1352,¹²⁰⁸ ale byl jistě už staršího data.

¹²⁰⁷ DURDÍK 2008, 67.

¹²⁰⁸ Registra decimarum papalium, 75.

44. Libštejn

zasvěcení:	?
stavební typ:	kaple umístěná ve věži
dispozice:	arkýřová kaple
datace:	14. století?
stavebník:	Oldřich Tisa z Hedčan?
stav:	nezachovaná

Dějiny objektu:¹²⁰⁹

Hrad Libštejn si vystavěl dvořan Karla IV. Oldřich Tisa z Hedčan, který vedl stavbu královského hradu Karsfried.¹²¹⁰ Hrad koncem 14. století získal Albrecht z Kolovrat a v majetku tohoto rodu vydržel až do 16. století, kdy hrad i panství zdědili Bernard a Jan z Valdštejna. Libštejn si následně ponechal Bernard a jeho synové roku 1543 rozdělili hrad na několik dílů. Roku 1571 část hradu koupil Florián Grynspek z Gryspachu a druhou část nadále drželi Lobkovicové. Zmíněné poměry, kdy byl hrad rozdělen na několik dílů, nakonec vedly k tomu, že Libštejn v druhé polovině 16. století zchátral a za třicetileté války se změnil na zříceninu.

Libštejn byl založen na nevysoké skále, která vystupuje nad Berouňkou a je výrazně převýšena okolními kopci. Hrad v sobě spojil veškeré usilování hradní architektury první poloviny 14. století o vyváženost dispozice i rozvoj obytné složky. Výsledkem byl hrad s dvěma věžemi, které stály na užších koncích nádvoří a dvěma proti sobě postavenými paláci. K vybavení hradu patřila i kaple. Kaple je doložená poprvé k roku 1467, kdy Beneš z Libštejna nechává v kapli sloužit mše i přes papežský interdikt.¹²¹¹ Další zpráva o kapli pochází z roku 1543, kdy se dělilo panství i hrad na několik dílů a kaple zůstala ve společném vlastnictví i s příslušným vybavením.¹²¹² Dále se připomíná velká světnice naproti kapli, což je jediná písemná indicie k lokalizaci kaple.¹²¹³ Jiné bližší písemné zprávy o kapli nejsou k dispozici.

Stavební rozbor

V současné době nelze na hradě nalézt žádné pozůstatky, které by bylo možné označit za kapli. T. Durdík kapli umisťuje do jižní věže,¹²¹⁴ která je již destruovaná tak, že se zachoval jen zčásti její obrys a severovýchodní nároží. Pouze na vyobrazení hradu od východu z roku 1797 je věž zobrazena ještě jako částečně stojící a v místě, které by zhruba odpovídalo druhému patru, je v její jižní stěně zobrazen velký obdélný otvor [44. 1], který by mohli odpovídat arkýři kaple. Relikty tohoto arkýře pak byly v 70. letech minulého století nalezeny T. Durdíkem ve svahu pod věží. Mělo se jednat o zbytek konstrukce, která tvořila stěny arkýře a o díly z torované podpory.¹²¹⁵ Dnes jsou tyto články nezvěstně, buď je překryla vrstva sutin, nebo byly zcizeny chataři. Datace kaple je značně nejistá. Písemné zprávy kapli dokládají až poměrně pozdě a kamenické články nelze bezpečně datovat. Snad

¹²⁰⁹ Literatura: SEDLÁČEK XIII, 89-93; KOČKA 1930, 256-270; MENCLOVÁ 1976II, 91-94; LÍBAL / LIŠKOVÁ / NOVOSADOVÁ 1978; DURDÍK 1999a, 328-330; DURDÍK / SUŠICKÝ 2005, 101-106.

¹²¹⁰ SRL I, 10.

¹²¹¹ KOČKA 1930, 261; SEDLÁČEK XIII, 91.

¹²¹² KOČKA 1930, 265.

¹²¹³ SEDLÁČEK XIII, 92.

¹²¹⁴ DURDÍK 1999, 329.

¹²¹⁵ Za upozornění a vysvětlení nepublikované nálezné situace děkuji T. Durdíkovi. Viz též rekonstrukce hradu podle T. Durdíka obr. 704 DURDÍK 1999, 329.

zde byla kaple již od vzniku hradu, ale nelze vyloučit ani její mladší původ čemuž by odpovídalo torování přípory, které by ve 14. století v Čechách bylo velmi vzácné.

Pokud se tedy kaple skutečně nacházela ve věži, tak patřila v Čechách k nepočetné skupině kaplí umístěných ve věži a kombinace s arkýřovým presbytářem je poměrně ojedinělá.

45. Lipnice nad Sázavou I

zasvěcení: sv. Vavřince, dnes sv. Josefa
stavební typ: kaple umístěná v kaplové věži
dispozice: jednolodní kaple s polygonálním chórem
datace: 30. léta 14. století
stavebník: Jindřich z Lipé, nebo jeho synové
stav: zachovaná

Lipnice nad Sázavou II

zasvěcení: ?
stavební typ: kaple otevřená do profánního sálu
dispozice: oltářní výklenek
datace: kolem 1500
stavebník: Trčkové z Lípy
stav: zachovaná

Dějiny objektu:¹²¹⁶

Hrad byl založen krátce po vymření přemyslovské dynastie Rajmundem z Lichtenburku, roku 1314 je doložen „*Bernahrdo, burgranio im Lipniz*“¹²¹⁷ a krátce na to roku 1316 se Lipnice zmiňuje jako záruka za vězněného Jindřicha z Lipé.¹²¹⁸ Krátce po roce 1316 Rajmund hrad prodal Řehníkovi z Dražic, ten ovšem záhy zemřel a hrad se ocitl v rukou krále Jana Lucemburského, který jej roku 1319 postoupil Jindřichovi z Lipé jako úhradu za Žitavu.¹²¹⁹ V majetku pánů z Lipé hrad zůstal do roku 1370, kdy byl prodán Karlu IV., který Lipnici roku 1376 zastavil pánům z Kunštátu. Roku 1379 Václav IV. daroval Lipnici a Havlíčkův Brod Vilémovi z Landštejna. Ovšem současně vystupuje jako majitel Jindřich z Dubé, kterému asi byla Lipnice zastavena, teprve od roku 1390 Vilém se stává majitelem. Vilém dosáhl vysokého dvorského úřadu a měl syna Vítka z Lipnice a dceru Kateřinu. Lipnici zdědil Vítek, ale ten záhy zemřel a hrad přešel na Kateřinu, která byla tehdy provdána za Čenka z Vartenberka. Na koci husitských válek se hrad ocitl v rukou Mikuláše Trčky z Lípy a v majetku tohoto rodu se hrad udržel až do roku 1561, kdy hrad koupil František z Thurnu. Již roku 1594 je hrad zpět v rukou pánů Trčků z Lípy. Roku 1634 bylo panství zkonfiskováno císařem a město pod hradem bylo krátce na to vypáleno Švédy, kteří se roku 1645 na hradě opevnili a úspěšně odráželi císařské obležení. Tehdy hrad vlastnil Matouš z Vernier. Jeho potomci upadli do dluhů a roku 1741 bylo jim panství zabaveno. V této době hrad začíná chátrat a postupný úpadek dokoná rozsáhlý požár hradu v roce 1869, který jej promění v ruinu.

Hradní kaple je doložena až k roku 1377 kdy se poprvé připomíná Petr kaplan „*capelle in castro Lipnitz*“.¹²²⁰ Kaple byla příštího roku 1378 nadána jedním dvorem v Nové vsi a opět se připomíná Petr „*presbyter, rector capellae castris in Lipnicz*“.¹²²¹ Ale již roku 1380

¹²¹⁶ Literatura: BERNAU 1873; KOŘÍNEK 1900; SEDLÁČEK XII, 63-75; STUNA 1925; MENCLOVÁ 1941; FRIČ 1946; SOCHR 1949; MENCLOVÁ 1949; BOUŠKA / KOTRBA 1959; KOTRBA 1961, 74-76; ELIÁŠ / LÍBAL / LIŠKOVÁ 1975; MENCLOVÁ 1976; Menclová 1976 I, 380-389, II, 475-480; HANZLÍK 1997, 9; SOMMER 1999; DURDÍK 1999a, 224-337; HANZLÍK 2004.

¹²¹⁷ RBM III, 780.

¹²¹⁸ RBM III, 122.

¹²¹⁹ RBM III, 155; CDM VII, 821.

¹²²⁰ AJ VII, 209.

¹²²¹ LE II, 154.

45. Lipnice nad Sázavou

byl podán Mikuláš „*ad decanatum ecclesie collegiate in castro Lipnicz*“,¹²²² z čehož je zřejmé, že zde právě tohoto roku Vilém z Landštejna založil kapitolu. Ta se připomíná i v následujících letech. Roku 1386 je prezentován Bedřich „*ad decanatum eccl. collegiate S. Laurencii in castro Lipnitz*“ a ke kostelu sv. Jana v Dolní Lipnici na místo Václava z důvodu směny. Prezentující osobou je Jindřich z Dubé.¹²²³

V soudních aktech pražské konzistoře je k roku 1392 doložen plebán Pelegrin z Lipnice u něhož je dodatečně dospáno „*et dekanus*“, který protestoval proti vzniku kapitolu na hradě.¹²²⁴ Později byl roku 1396 přeložen do Veselého¹²²⁵ a na jeho místo ve farním kostele a také na místo děkana byl osazen kanovník Svatoslav, který byl prezentován Vilémem z Landštejna.¹²²⁶ Ještě za života Vilém z Landštejna nadal kazatele v kapli sv. Vavřince deseti kopami grošů úroku. Tento plat byl zapsán v Dolní Lipnici, Chřepinci, Malé Lhotce, Hlásné a v Kochanově, což bylo potvrzeno jeho dcerou Kateřinou roku 1408.¹²²⁷

Pravděpodobně z důvodů sporů s farou v Lipnici došlo k oficiálnímu potvrzení vzniku kapitolu až v roce 1397.¹²²⁸ Kapitula byla založena pro šest kanovníků a děkana. Každý kanovník měl mít roční výnos osm kop grošů ze vsí Nová ves, Lipnice, Kežlice, Vilémovec a Bystrá, což se netýkalo místního nápravníka s plným panstvím. Děkan měl navíc pobírat plat z farního kostela v Dolní Lipnici a měli se dělit o užitky z filiálního kostela pod hradem.

Roku 1397 se při donování kostela v Louce připomíná Aleš, bývalý kanovník lipnický, Šimon a Tomáš kanovníci a jáhen Mikuláš.¹²²⁹ K roku 1399 je v registrech papežských desátků uveden výčet kanovníků, kteří měli platit 12 grošů. Kanovníky tehdy byli: Petr, Reinhard, Tomáš, Bušek, Šimon a Jan. K roku 1384 měla kapitula platit devět kop a třicet grošů, 1385 osm kop a 1 groš a k roku 1405 to bylo deset kop a sedmu a půl groše.¹²³⁰

Roku 1409 byl vyměněn děkan Svatoslav za českého kazatele Petra „*d. Petro, predicatori Boemorum in castro Lipnitz, (ad deecanatum eccl. parroch. S. Laurencii in castro Lipnitz*“.¹²³¹ Vavřinec z Březové ve své Kronice husitské připomíná Heřmana, světícího titulárního biskupa nykopského, který měl být roku 1417 držen Čenkem z Vartenberka na Lipnici a v donucení 6. března zde v kapli měl vysvětit kněží pod obojí.¹²³² Roku 1470 se připomíná jistý Petr Mik, kněz a děkan na Lipnici, na kterého byl pro mnohé prohřešky uvalen interdikt.¹²³³

Podle D. Menclové kapitula na hradě sídlila v původním purkrabství, které pohltil mladší goticko-renesanční palác. Podle A. Sedláčka zde prý býval portál s letopočtem 1387, který by mohl dokazovat jisté úpravy pro účely kapitolu, ale datum nebylo jisté.¹²³⁴

V 80. letech 17. století došlo k přestavbě kaple a také ke změně původního patrocina na sv. Josefa.¹²³⁵ Roku 1741 je v popisu hradu zmíněna „*veřejná kaple sv. Josefa a nad ní věž a bicí hodiny*“.¹²³⁶ Podstatně podrobnější je popis hradu z roku 1747, kde je kaple nejen zmíněna, ale i popsána: „*Na této straně jest také zámecká kaple sv. Josefa. Zvenčí vyhlíží*

¹²²² AJ II, 14.

¹²²³ LC III-IV, 186-187.

¹²²⁴ AJ III, 63.

¹²²⁵ AJ III, 179.

¹²²⁶ LC V, 260.

¹²²⁷ KURKA 1914, 111.

¹²²⁸ LE VI, 10-13.

¹²²⁹ AJ III, 286-287.

¹²³⁰ Registra decimarum papalium, 54.

¹²³¹ LC VI, 282.

¹²³² FRB V, 425, 447.

¹²³³ PODLAHA 1923, 68.

¹²³⁴ SEDLÁČEK XII, 66.

¹²³⁵ MENCLOVÁ 1976 I, 386.

¹²³⁶ ELIÁŠ / LÍBAL / LIŠKOVÁ 1975, 14.

*nehezky, uvnitř jest již všechno po nynějším způsobu vyzdobeno a také pěkný natřený oltář se vzácným obrazem sv. Josefa. Může se tu denně mše sloužit, jako ve veřejné kapli.*¹²³⁷ Požár roku 1869 těžce poškodil hrad a inventář kaple byl následně odvezen nebo zničen.¹²³⁸ První rekonstrukční práce byly na kapli zahájeny již roku 1913 a týkaly se pokrytí kaple.¹²³⁹ V roce 1925 byly odkryty malby v chóru a v roce 1933 byly zahájeny opravy barokní klenby v lodi kaple, která byla zalita betonem. Rekonstrukce kaple byla dokončena v letech 1940–1943. Byly doplněny tři okenní kružby v chóru a také byla dokončena klenba kaple.¹²⁴⁰

Stavební rozbor:

Kaple sv. Vavřince

Lipnice patří k našim největším a nejvýznamnějším šlechtickým hradům v Čechách a tomu odpovídá i podoba a velikost kaple. Stavební vývoj hradu, který vznikl krátce po vymření Přemyslovců, je nesmírně složitý, každopádně kaple patří k nejstaršímu horizontu výstavby.

Kaple je situována v průběhu jižní obvodové hradby mezi palácem a Bílou věží. Loď kaple je umístěna v přízemí hranolové věže, kterou můžeme označit jako kaplovou věž a subtilní chór je k věži přiložen a vystupuje celou svou hmotou do nádvoří [45. 1]. Chór je orientovaný téměř přesně k severu. Vzhledem ke konfiguraci terénu je kaplová věž založena na skále a výrazně vystupuje z linie jižní hradby, která ji obtáčí. Tento moment z objektu kaple činí poměrně důležitou pohledovou dominantu hradu. Kromě obtočení plášťové hradby byl objekt kaple v době vzniku volně stojící, bez vztahu k další zástavbě, která jej obklopila teprve později v 15. a 16. století.

Jak bylo již řečeno, loď kaple je umístěna v přízemí hranolové kaplové věže, kterou na výšku z více jak poloviny vyplňuje. Nad lodí kaple se nacházejí dvě profánní patra, z nichž to nejsvrchnější bylo obranné, jak dokazuje existence cimbuří. Patro nad kaplí bylo obytné a bylo přístupné portálem s padacím můstkem z ochozu protilehlé hradby. Místnost byla osvětlena velkým obdélným oknem v jižní a také ve východní stěně. Menší okno bylo prolomeno v severní stěně do nádvoří. V severovýchodním rohu se nacházejí konzoly od krbu. Později do této místnosti byly prolomeny dva portály od východu, které patro nad kaplí spojily se sousedním palácem.¹²⁴¹

Věž je dnes opatřena jehlancovou střechou, která vznikla krátce po zahájení rekonstrukčních prací na hradě. Původně zde byla helmice pobitá plechem se zvonovou věžičkou, která byla zakončena cibulí. Tato helmice pocházela z barokní úpravy kaple v 17. století a zanikla při požáru v roce 1869. Podobu původní středověké střechy věže neznáme.

Interiér kaplové věže je dnes výsledkem barokní přestavby kaple [45. 17-18]. Prostor je čtvercový s okosenými rohy, do nichž jsou vloženy široké pilastry, které ve středu obsahují edikulové niky a jsou zakončeny plochými jónskými hlavicemi. Pilastry vynášejí jónské kladí, které je nad pilastry zalamováno a obíhá celý prostor kaple s výjimkou jižní stěny, kde je kladí prolomeno segmentově zakončeným obdélným oknem. Prostor je klenut plackovou klenbou, která dosedá na atiku nad pilastry. Náběhy kápí jsou zakryty oválnými tondy. Loď kaple je osvětlena třemi okny, již jsme zmínili jižní největší okno, které má nad sebou ještě jedno menší v podobě volského oka. Ve východní a západní zdi jsou další dvě

¹²³⁷ ELIÁŠ / LÍBAL / LIŠKOVÁ 1975, 15.

¹²³⁸ SEDLÁČEK XII, 66.

¹²³⁹ ELIÁŠ / LÍBAL / LIŠKOVÁ 1975, 23.

¹²⁴⁰ ELIÁŠ / LÍBAL / LIŠKOVÁ 1975, 24-25.

¹²⁴¹ SOMMER a kolektiv 1999, 43-44.

okna, která jsou stejná jako okno jižní, ale neprolamují kladí a nachází se nad nimi tondo. Okna jsou lemována šambránou s oušky a kapkami. Severní stěna je prolomena hrotitým vítězným obloukem vedoucím do gotického chóru kaple, který byl v 17. století změněn na vstupní předsíň a byla do něj vložena empora. Původní vítězný oblouk byl tehdy zakryt a znovu byl odhalen po odstranění empory ve 20. století. Vítězný oblouk je hrotitý a je vytvořen z velkých tesaných kvádrů načervenalého pískovce. V patě oblouku se nacházejí nenáročné římsy a hrana do lodě je okosena a vyžlabena. Nad vítězným obloukem je široké okno oratoře. Oltář je dnes umístěn v jižní části kaple a za ním je vstup do drobné sakristie vylámané v šíři masivní obvodové hradby.

Původní loď kaple byla ovšem zařízena zcela jinak. K poznání její podoby přispěl především výzkum provedený před opravou kaple v roce 1996, který rozšířil naše vědomosti.¹²⁴² Loď kaple byla původně plochostropá a strop se nacházel ve výšce 10 m, jak o tom svědčí nález zazděných trámových kapes. Loď kaple tedy byla o něco nižší než dnes a byla osvětlena třemi štíhlými hrotitými okénky s vloženou hrotitou jeptiškou. Další dvě stejně velká okna flankovala vítězný oblouk. Při opravě byl nalezen i původní hlavní vstup do lodi kaple, který byl umístěn ve východní stěně věže a kaple tak nebyla přístupná jen z presbyteria, jak se domnívala starší literatura. V průběhu oprav se dále nepodařilo objevit pozůstatky empory, která zde byla předpokládána.

Chór kaple je dnes zbaven mladších barokních zásahů a byl relativně věrně doplněn do původní gotické podoby [45. 5]. Chór se skládá z jednoho mírně obdélného pole zaklenutého křížovou žebrovou klenbou a pole závěrového založeného na pěti stranách oktogonu, které je zaklenuto šestipaprscitou klenbou a obě pole jsou oddělená meziklenebním žebrem [45. 6]. Na exteriéru je chór opatřen opěráky. Architektura chóru je založena na skále, která vystupuje nad povrch nádvoří, na níž je založen sokl opisující půdorys kaple. Chór je horizontálně členěn podokenní římsou, která obíhá i kolem opěráků. Nad touto římsou je stěna v závěrovém poli prolomena čtyřmi hrotitými okny s vloženou kružbou. Zhruba ve výši okenních kružeb jsou opěráky ukončeny šikmou stříškou s okapníky. Nad okny ještě probíhá korunní římsa, nad kterou se nachází pás cihlového zdiva,¹²⁴³ které je pravděpodobně mladší.

Okna jsou dvouosá a jejich kružby jsou dílem rekonstrukce, ale odpovídají asi původní předloze. Pouze kružba severovýchodního okna je volná variace, okno totiž bylo těžce poškozeno.

Presbytář je dnes přístupný mladším vstupem v ose chóru a původní vstup se nachází v západní stěně při vítězném oblouku [45. 2]. Portál je hrotitý a jeho jemná profilace se skládá ze subtilního hruškovce, který je lemován výžlabky. Vnější hrana portálu je lemována tenkým oblounem. Profilace vyrůstá z plošky soklu, která je prudce zešikmena. Na vnitřní straně portálu odpovídá obdélná vstupní nika, která je opatřená pochvou pro závoru.

Interiér kaple je nízkým stupněm vyvýšen od lodi kaple a jeho dlažba je tvořena velkými tesanými kameny. V závěrovém poli je podlaha ještě jednou vyvýšena. Toto závěrové pole je na východní straně vybaveno dvojitou sedilí, která je zaklenuta dvojitou jeptiškou [45. 7]. Ve středu jeptišky dosedají na neprofilovaný krakorec. Pod tímto krakorcem je zavěšen válcový útvar připomínající hlavici a je pokrytý dekorem. Ostění je lemováno složitou a velmi neobvyklou profilací, která dosedá na lavici, je zde podepřena drobnou zešikmenou konzolou. Celkově sedile působí poměrně nezvyklým dojmem a zvlátní je i tvar jeptišek sedile. Vlevo od sedile se nachází drobný obdélný výklenek s tesaným ostěním a zárubní pro dvířka.

Naproti sedilii se nachází poměrně velké sanktuárium [45. 8]. Jde o poměrně hlubokou hrotitou niku, která je rámována vystouplým ostěním. Tento rámeček je na spodní části vynášen

¹²⁴² HANZLÍK 1997, 9.

¹²⁴³ ELIÁŠ / LÍBAL / LIŠKOVÁ 1975, 68.

dvěma drobným zešíkmenými konzolami a vyvrcholen je křížem. V nice je dražé pro polici. Úchyty pro panty dvířek nejsou patrné.

Klenba kaple byla sice obnovena ve 30. letech minulého století, ale podle tradice měla být znovu vytvořena z původních dílců, které lze dnes částečně rozeznat. Žebra jsou klínová vyžlabená a svírají ploché terčové svorníky. Žebra nedosedají přímo na konzoly, ale zasekávají se do polygonálního náběhu klenby, který je teprve vynášen konzolami.

Konzoly jsou figurativní a jsou vytvořeny z opuky, a to na rozdíl od zbylých částí hradu, kde je použita místní hrubozrnná žula. Z opuky jsou také žebra klenby a okenní kružby. Podle názoru J. Sommera byly tyto konzoly přivezeny na hrad již opracované, čemuž odpovídají i některé situace při vítězném oblouku i jinde.¹²⁴⁴ Obě konzoly při vítězném oblouku jsou kružbové a pod jehlanem východní konzoly je drobná hlavička s otevřenými ústy, na opačné západní straně byla hlavička také, ale zde je uražena [45. 9-10]. Zmíněné konzoly jsou evidentně osazeny před vlastní roh kaple, což bylo nejspíše způsobeno již zmíněným dovozem hotových konzol. Kameník, který je vytvořil, zjevně nepočítal s tím, že chór kaple bude přiložen již k hotovému vítěznému oblouku a nebude možné je tak adekvátně osadit, protože tento vítězný oblouk je vytvořen z pevné žuly. Místní kameníci pak měli nejspíš strach již hotové konzoly opracovat, aby je nepoškodili.

Další konzoly jsou velmi pozoruhodné svým provedením, které dokládá vysokou úroveň stavebníka. Na západní straně uprostřed je to hlava bezvousého muže v čapce, který je doprovázen dvěma menšími hlavičkami [45. 12]. Na protější straně se nachází hlava ženy, které prorůstají vlasy rostlinným dekorem [45. 11]. V závěru od západu po sobě následují konzoly s figurkou šupinatého okřídleného draka s uraženou hlavou, se sedícím mužem s rukami opřenými o kolena a nápadně velkou hlavou, po které následuje velmi zajímavá konzola s dvěma muži v židovských špičatých kloboucích, z nichž jeden saje mléko z cecíku prasnice, a poslední konzola má podobu hlavy d'ábla, který vyplazuje jazyk, a šlehají mu z úst stylizované plameny [45. 13-16].¹²⁴⁵ I na těchto konzolách, zvláště na té s hlavou d'ábla, je zřetelné, že jsou špatně osazené.

V interiéru chóru kaple se nacházejí hodnotné nástěnné malby z první poloviny 14. století, které se staly předmětem pozornosti řady badatelů.¹²⁴⁶

Výtvarná podoba kaple dobře odpovídá stylové poloze stavební huti, která stavěla hrad okolní kostely. Téměř stejný hrotitý portál, který vede do chóru kaple, najdeme i v Dolním městě, také v Loukově. Poněkud jiné orientace byl kameník, který vytvořil díly pro klenbu a především konzoly. Datace kaple se v dosavadní literatuře v celku shoduje a liší se jen v jednom desetiletí, lze tedy počítat s tím, že kaple byla založena již za Jindřicha z Lipé a její dostavba mohla připadnout až jeho synům, jak uvádí D. Líbal kolem roku 1330.¹²⁴⁷

Po typologické stránce jde o velmi zajímavé o neobvyklé řešení. S kaplovými věžemi se ve 14. století občas potkáme, např. současná stavba kaple na Hasištejně, nebo jen o málo mladší Bečov, se kterými je Lipnice spojena i umístěním kaple, ale celková podoba kaple je zcela bez obdob i v rámci střední Evropy. Velmi zajímavé je také poznání komunikačního schématu kaple, kdy loď byla přístupná pro řadové věřící od západu, zatímco kněží a nejspíš i panstvo vstupovalo od západu do chóru, vstup byl totiž veden od paláce.

¹²⁴⁴ SOMMER a kolektiv 1999, 41.

¹²⁴⁵ Interpretace konzol by si zasloužila větší pozornost, ale toto téma jde již nad rámec této práce. Tímto tématem se zabýval nejnověji J. Vítovský, ale jeho interpretaci je třeba brát s odstupem. Hlava slovanského boha Triglava v křesťanské hradní kapli v Čechách? VÍTOVSKÝ in: SOMMER a kolektiv 1999, 55-56.

¹²⁴⁶ STEJSKAL 1958, 335-339; VÍTKOVSKÝ in: SOMMER a kolektiv 1999, 48-61.

¹²⁴⁷ MENCLOVÁ 1976 I, 287; LÍBAL 2001, 234.

Pozdně gotická kaple:

Při dosud probíhajících opravách hradu byla nedávno v paláci odkryta druhá hradní kaple. Ta se nachází v prvním patře paláce, a to v jeho jižním traktu. Jde o velmi zajímavě řešenou drobnou kapli, která je situována v rámci většího, pravděpodobně profánního sálu [45. 19-20]. Tento sál je obdélný a je klenut goticko-renesanční klenbou, která je členěna sítí hřebínků se svorníky. Klenba je ovšem mladší a byla dodatečně vložena do staršího prostoru.

Velmi překvapivě se jižní stěna sálu otevírá hrotitou arkádou nesenou na dvou sloupech do úzkého prostoru mezi okny a sálem, který je i s arkádou založen na masivní jižní zdi paláce. Teprve jižní stěna této arkády obsahuje dvě obdélná goticko-renesanční okna z doby kolem roku 1500. Střední pole arkády je o něco užší a není vybavené oknem. Prostor je klenut třemi segmentovými klenbami s výsečemi, jejichž osy směřují do sálu. Jednotlivá pole klenby jsou od sebe oddělena ostrým hrotitým obloukem, který vynáší klenbu.

Původní sloupy arkády měly tordované dřívky a na hlavicích se nacházely rozety, z nichž se zachovala jen krajní levá. Při klenutí sálu z první a druhé třetiny 16. století byla klenba založena na nových hranolových pilířích, které přilehly ke starším sloupům a byly s nimi spojeny železnými kramlemi.

V klenbách a ve slepém poli byly nalezeny nástěnné malby, které vzhledem k jejich současnému stavu lze zařadit do doby kolem poloviny 16. století. Na střední osově stěně je to Ukřižování a v klenbě se nachází Zmrtvýchvstání Krista. Podobné výjevy jsou patrné i v bočních polích, ale zde jsou velmi poškozeny, vpravo se mohl nacházet Poslední soud.¹²⁴⁸

Výmalba arkády má vyloženě náboženský ráz a nelze předpokládat, že by šlo jen o profánní sál. Tomu odpovídá i mimořádné provedení jižní stěny sálu v podobě arkády, která uprostřed obsahovala oltář a nad ním bylo vyobrazeno Ukřižování a v klenbě pak Zmrtvýchvstání.

Takto řešená kaple připomene v celku běžné drobné kaple, které byly otevřeny do profánního sálu. Většinou byla taková kaple umístěna v arkýři, věžici nebo rizalitu, ale podobné řešení je zcela ojedinělé.

¹²⁴⁸ Nález nebyl dosud publikován a je třeba počkat na pokračování restaurace malby.

46. Litice nad Orlicí

zasvěcení:	?
stavební typ:	kaple umístěná ve věži
dispozice:	obdélná kaple bez závěru
datace:	60. léta 15. století
stavebník:	Jiří z Poděbrad
stav:	zachovaná

Dějiny objektu:¹²⁴⁹

Počátky hradu nejsou písemně doloženy, ale jeho vznik je spojen s rodem Drslaviců, kteří ve 13. století kolonizovali okolní krajinu. Hrad se poprvé připomíná až k roku 1304, kdy jej Půta z Potštejna vyměnil za jiné zboží v okolí Boru u Tachova a hrad se tak stal královským majetkem.¹²⁵⁰ Krátce nato roku 1316 je hrad doložen v majetku Jindřicha mladšího z Lipé, který jej získal jako zástavu od Jana Lucemburského.¹²⁵¹ Hrad byl následně vyplacen Karlem IV.,¹²⁵² ale již před polovinou 14. století se stal majetkem pánů z Lichtemburka.¹²⁵³ V pokročilé druhé polovině 14. století hrad získali páni z Kunštátu a Poděbrad, kteří jej nechali dvakrát výrazně přestavět. První etapa hradu ze 13. století zcela zanikla pod současným jádrem, které vzniklo na konci 14. století. Druhá přestavba následovala za Jiřího Poděbrad, který hrad nechal výrazně opevnit. Páni z Poděbrad hrad drželi až do poloviny 90. let 15. století, kdy hrad koupil Vilém z Pernštejna a roku 1495 jej zapsal do zemských desek.¹²⁵⁴ V majetku tohoto rodu se hrad udržel až do poloviny 16. století, kdy jej získali páni z Bubna. Následně hrad střídá majitele a začíná pozvolna pustnout.

Kaple se po celou dobu existence hradu nepřipomíná a není tak známé ani její zasvěcení. Za vznikem kaple stál nejspíše Jiří z Poděbrad, který hrad nechal kolem roku 1468 výrazně přestavět a obnovit.¹²⁵⁵

Stavební rozbor:

Hrad byl založen na výrazném vrchu, který je ze tří stran obtékán řekou Orlicí a s okolním terénem je spojen jen úzkým ostrohem. Svahy prudce spadají do údolí, pouze opyš na severní straně je pozvolnější a odsud je vedena i přístupová cesta. Jádro hradu, tvořené rozměrnou obdélnou dvoupalácovou dispozicí, bylo na severu a východě obklopeno předhradím. Přístupová cesta z předhradí vedla podél celé západní fronty jádra hradu k průčelí jižního paláce, kde byla situována průjezdní brána. Severní čelo hradu, východní a část západního obvodu hradu bylo v 60. letech 15. století zajištěno novým dělostřeleckým opevněním.

Kaple se nachází ve čtvrtém patře subtilní hranolové věže, která je vložena do rohu nádvoří jádra hradu, a to před nádvoří fasádu jižního paláce [46. 1-3]. Jádro hradu má

¹²⁴⁹ Literatura: SEDLÁČEK II, 75-91; BŘEZINA 1899; PECHOVÁ 1959; ČURDA 1966; Menclová 1976 II, 280-286; LÍBAL / LIŠKOVÁ / MÁCHA 1979; MUSIL 1995; DURDÍK 1999a, 339-441; CEJPOVÁ 2006, 245-256; KUTHAN 2010a, 48-51.

¹²⁵⁰ SEDLÁČEK II, 80.

¹²⁵¹ RBM III, 122.

¹²⁵² FRB III, 379.

¹²⁵³ SEDLÁČEK II, 81.

¹²⁵⁴ AČ V, 550; AČ XVI, 22, 23, 479; Reliquiae tabularum terrae II, 474.

¹²⁵⁵ Toto datum uvádí nápisová deska s erby Čech, Moravy, Lužice a Jiřího z Poděbrad: „*Regnanti a.d. m. Cccc. sex. viij regi georgio*“ a dále: „*tato věže dělána za najjasnějšího krále Jiřího, Českého kr(ále), markrabí moravského*“.

podobu dvoupalácové dispozice, která vznikla v druhé polovině 14. století na místě staršího hradu z přelomu 13. a 14. století.

Interiér kaple má mírně lichoběžný půdorys o rozměrech 3,5 x 4 m [46. 11] a v současné době je otevřen do vyššího podlaží. Původně byla kaple kryta trémovým dřevěným stropem, který byl vynášen na kamenných koutových konzolách. D. Menclová sice uvádí, že se zde mohla nacházet dřevěná klenba,¹²⁵⁶ ale pro takové řešení zde není místo, navíc interiér kaple je v celé ploše omítán a strop zanechal vodorovný otisk. Kaple byla vybavena oltářem orientovaným k východu, který byl umístěn v hluboké okenní nise [46. 4-6]. Okenní nika je 1,46 m široká, má mírně hrotitý záklenek a je umístěna ve středu východní stěny věže. Lavici okenní niky tvoří kamenná oltářní menza, která mírně přesahuje do prostoru kaple, její spodní okraj je lemován mělkým výžlabkem. V pravé stěně niky se nachází drobný sanktuář vytesaný z jednoho kusu kamene, který má záklenek v podobě oslího oblouku. Oltář byl osvětlen větším dvouosým oknem [46. 6-7]. Střední sloupek a část kružby je již vypadlá, ale zbylé ostění okna je zachováno. Ve vrcholu okna se nacházel sférický trojlist a obě okenní osy byly zakončeny jeptiškou. Vpravo od oltářní niky se nachází drobný hrotitý výklenek, který snad mohl sloužit k osvětlování. Další drobné hrotité okno se nachází ve středu severní stěny věže [46. 10]. Ostění tohoto okénka je ovšem otočeno do kaple a okenní nika je otevřena do exteriéru. Kaple byla přístupná profilovaným sedlovým portálem v západní stěně věže, který vedl na krátkou pavlač před věží, po níž se dalo vstoupit do dnes již nezachovaného podstřešního patra paláce [46. 8-9]. Portál je velmi zajímavě vytvářen, ze soklu vybíhá hruškovec, který lemuje celý obvod portálu. Horní rohy jsou ovšem zaoblené a konzoly vytvářející sedlový portál jsou posunuté do druhé vrstvy, tak, že je hruškovec částečně zakrývá.

Věž samotná je přiložena k paláci na spáru a řada detailů svědčí proto, že vznikla s větším časovým odstupem. Vstupy do jednotlivých úrovní věže jsou vedeny po pavlaci z paláce, vstupy z paláce jsou ovšem upraveny ze starších oken se sedátky. Jediným sporným místem zůstává provázání zdiva paláce a věže na východní straně, a to při koruně zdiva paláce. Pás zdiva je široký 2 – 3 m a pod ním je patrné kvádrové armování nároží paláce, které pod tímto pásem končí. D. Menclová i T. Durdík tuto situaci vykládají jako změnu plánu, ke které došlo v průběhu stavby.¹²⁵⁷ Nelze ale vyloučit, že jde o zásah některé z velkých oprav hradu z let 1890–1894, 1925, nebo 1932–1935. Tehdy totiž palác získal stávající střechu a úprava koruny zdiva byla jistě nutná. Stejně tak mohlo jít již o středověký zásah, kdy se stavitelé ze statických důvodů pokusili propojit zdivo věže a paláce. Situaci navíc zkomplikovala oprava hradu z roku 1975, kdy došlo k přespárování povrchu paláce betonem.

Palác je možné datovat již do sklonku 14. století, a to jak na základě architektonických článků, tak i archeologického výzkumu.¹²⁵⁸ Věž obsahuje celou řadu kamenických článků, ostění oken, portálů i kleneb, které mají tutéž výtvarnou atmosféru, ale zcela zásadně se liší od vybavení paláce, které je oproti věži v podstatě nenáročné. Tohoto momentu si sice povšimla již D. Menclová, ale i přesto kladla vznik paláce a věže do téže doby. Vzniklou situaci vysvětluje působením tradic z konce 14. a počátku 15. století.¹²⁵⁹ Věž je tak zcela jistě mladší a pochází z poděbradské doby.

¹²⁵⁶ MENCLOVÁ 1976 II, 281.

¹²⁵⁷ MENCLOVÁ 1976 II, 283; Durdík 1999a, 340.

¹²⁵⁸ MIROSLAVA 2006, 245-256, zvláště 250; Možnost, že palác nepochází až z poloviny 15. století, poprvé uvádí autoři SHP Súrpmo LÍBAL / LIŠKOVÁ / MÁCHA 1979, 97 a později se připojil i DURDÍK 1995, 175-176; DURDÍK 1999a, 390-341.

¹²⁵⁹ MENCLOVÁ 1976 II, 283.

Kaple se řadí k v Čechách nepočtené skupině kaplí umístěných ve věži. Případ litické kaple je ovšem netypický už jen ze samotné podoby věže, která byla velmi netradičně komunikačně provázaná s palácem, a její jednotlivé podlaží nebyla navzájem propojená. Další zvláštností je umístění kaple mimo hlavní podlaží paláce, která byla v prvním a druhém patře, což u věže odpovídá druhému a třetímu patru. Tento moment by nemusel být nijak výjimečný, pokud by věž nebyla komunikačně závislá na paláci a vstup do kaple musel být veden přes nějaké polopatro nebo krov, o jehož podobě nevíme nic.¹²⁶⁰ Další anomálií je fakt, že kaple není zaklenutá, a to i přesto, že patro pod i nad kaplí je vybavenou křížovou žebrovou klenbou. Celkově lze kapli na litickém hradě zhodnotit jako mimořádně zajímavý příklad drobné a architektonicky nenáročné kaple, která je svým způsobem zcela jedinečná.

¹²⁶⁰ DURDÍK 1999a, 340.

47. Litoměřice

- zasvěcení:** ?
stavební typ: palácová kaple / kaple otevřená do profánního sálu
dispozice: ?
datace: druhá polovina 80. let 14. století
stavebník: Kunát Kaplíř ze Sulejovic
stav: částečně dochovaná

Dějiny objektu¹²⁶¹

Přestavba hradu v Litoměřicích, zvláště stavba monumentálního paláce, byla donedávna řazena mezi stavby Karla IV., ale tuto tezi je nutné přehodnotit a zařadit ji do doby Václava IV. Tento hrad vzhledem k specifické situaci stojí na pomezí staveb královského okruhu a přímých staveb Václava IV., a za jeho vznikem stál králův milec Kunát Kaplíř ze Sulevic, který pocházel z řad nižší šlechty. Jeho životní kariéra se velmi podobala Jírovi z Roztok, již od roku 1382 Kunát zastával funkci dvorského místosudího, krátce byl i nejvyšším mincmistrem, dále zastával úřad nejvyššího písaře a pronotáře zemských desk. Kunát byl také členem královské rady a dvorského soudu. Kromě těchto úřadů byl i purkrabím na Žlebech a především i na Karlštejně. Posledně jmenovaný úřad pak asi byl důležitý pro stylovou polohu litoměřické paláce, která je v rámci dvorských staveb Václava IV. poněkud konzervativní a hlásí se do 70. let 14. století. Kolem Karlštejna se totiž jistě vytvořila stavební huť, která v nějaké podobě fungovala i v době Václava IV., a právě odsud snad pocházeli kameníci, kteří následně budou realizovat přestavbu hradu v Litoměřicích.

Vrcholně středověký hrad v Litoměřicích se poprvé připomíná až roku 1359, kdy Karel IV. povolil městu vysázet vinohrady na hoře zvané Radobýl a po deseti letech odvádět desátek z vína, který měl být složen „*uff unser haus zu Leutmericz*“.¹²⁶² Hrad je ovšem o něco starší a především v samotných Litoměřicích měl svého raně středověkého předchůdce, který stál na Dómském návrší. V dosavadní literatuře byl vznik tohoto hradu kladen do doby Přemysla Otakara II., ale nejnovější výzkumy O. Kotyzy a M. Sýkory odhalily, že hrad vnikl v první polovině 14. století na místě starší zástavby, snad rozestavěného hradu z doby Václava II.¹²⁶³

Datací hradního paláce se zabýval především J. Muk, který přestavbu klade do doby Karla IV. Časové vročení paláce dokládá na základě datování profilu oken, která srovnává s okny Starého paláce na Pražském hradě a okny Rotlevova domu, a podoby portálu, který je srovnáván s novoměstskými kostely,¹²⁶⁴ byť samotný autor projevil v textu Pasportu jistou opatrnost a sám připouští dataci kolem roku 1400.¹²⁶⁵ Zmíněná okna na Pražském hradě mají ale výrazně jiný profil a okna na Karolinu nelze blíže datovat, byla totiž osazena dodatečně, jak o tom svědčí užší vylehčovací oblouky nad okny. Podobu paláce srovnává také s hrady Karla IV., ale poněkud opomenul, že podobný typ stavby se zcela běžně vyskytuje i v době Václava IV. Příkladem může být dolní palác na Točníku, nebo purkrabský palác na Křivoklátu, a také v městském prostředí nalezneme několik velmi zajímavých analogií,

¹²⁶¹ Literatura: LIPPERT 1871, 33, 127; SEDLÁČEK 1923, 367 – 368; MUK 1971; MUK 1980, 101 – 111; HLAVÁČEK, I. 1980, 113 – 116; MACEK 1989, 171 – 183, MACEK 1990a, 111 – 119; DURDÍK 1998, 231 – 235; KOTÝZA / TOMAS 1995, 91 – 106; TOMAS 1985, 59 – 108; TOMAS 1985, 31-90; MACEK / SMETANA / TOMAS 1996; KOTÝZA / SMETANA / TOMAS 1997, 124 – 125; GABRIEL / PEŘINA 2007; ZÁRUBA 2010, 65 – 82; KOTÝZA / SÝKORA 2012, 87-148.

¹²⁶² CIM II, 548.

¹²⁶³ KOTÝZA / SÝKORA 2012, 87-148.

¹²⁶⁴ MUK 1980, 104.

¹²⁶⁵ MUK 1971, 13.

a to zvláště Králův dvůr na Starém městě pražském, nebo šlechtický městský hrad v Soběslavi a v Ústěku. Kaple je kladena až do doby kolem roku 1397 a je podle J. Muka dodatečná. V současné době se kaple jeví jako zcela současná ke stavbě paláce a Mukem popisované situace, které jej vedly k tomuto závěru, nejsou patrné. Kaple i palác jsou tedy současné a samotný srovnávací materiál, který uvedl J. Muk vyznívá spíše ve prospěch doby kolem poloviny 80. let 14. století.

Koncem 14. století se hrad ocitl v dezolátním stavu, a proto byl dán Václavem IV. v léno královskému mincmistru, radovi a karlštejnskému purkrabímu Kunátu Kaplíři ze Sulevic a jeho bratřím Janovi a Jiřímu, kteří měli povinnost „*vestunge und hausung zu Luthmericz*“, která pro zchátralost zůstala po dlouhé časy neobyvatelná, opravit, doslovně se uvádí, že mají povinnost „*hausung bawen, besseren, vesten, bewaren und dorynne wonen und haushalden sollen*“. Dále si král vymínil, že hrad nadále může využívat, kdykoliv ho bude potřeba. Listina byla vydaná 2. května 1387 v Praze a zmínění bratři získali hrad se všemi právy a náležitostmi.¹²⁶⁶

Kaplíř ze Sulevic zemřel roku 1394/5 a jeho bratři si hrad dlouho nepodrželi. Následně hradem disponuje Václav IV., který roku 1397 „*unserer burge gelegen in unsererr stat zu Luthomericz*“ zapsal Elišce, manželce míšeňského markrabího Viléma I., „*zu einer behawsungen*“,¹²⁶⁷ a téhož roku byl dán do držení měšťanů dvůr před hradem.¹²⁶⁸ Na počátku husitských válek byl hrad několikrát využit Zikmundem, ale po přestupu města k husitství zde snad sídlil hejtman Hynek Kolštejnský z Valdeka. V pohusitské době hrad zpustl, nakonec byl roku 1499 darován králem Vladislavem městu jako „*zámek náš pustý, z kteréhož žádného zvláštneho užitku nemáme*“, aby zde k potřebě města mohli stavět, ale s výjimkou „*aby nám v tom hradě pustém nějakého místa nechali a je připravili*“ ke skladování vína.¹²⁶⁹ Město následně využilo hrad k hospodářským účelům, jako sýpku a jako sklad vína, a také jako byty městských úředníků. V roce 1665 hrad vyhořel a roku 1767 byl sem přenesen městský pivovar, k čemuž byl roku 1787 hrad přestavěn.

Svěcení kaple není známé, jak je u hradních kaplí poměrně častým jevem. Pokus J. Tomase o ztotožnění s kaplí sv. Petra, která se od roku 1352 opakovaně připomíná až do husitských válek (1358, 1364, 1402, 1406 a 1417) a je lokalizována „*in suburbio*“ nebo „*preurbio*“, je evidentně mylný.¹²⁷⁰ Královská hradní kaple by nikdy nebyla lokalizována na předměstí.

Stavební rozbor:

Kaple se nachází v přízemí velkého paláce Litoměřického hradu [47. 1], je orientována k východu a má podobu drobného, žebrovou klenbou zaklenutého presbytáře obsaženého v šíři východní zdi [47. 4]. Půdorys presbytáře kaple je založen na pěti stranách osmiúhelníku a na západě se kaple otevírala vítězným obloukem do prostor paláce [47. 10]. Kaple byla osvětlena hrotitým kružbovým okénkem v ose východní zdi, u níž se nacházejí reliкты zděné oltářní menzy. Jihovýchodní stěna kaple obsahuje obdélný sanktuář. Šířka i hloubka kaple je 2,6 m, výška klenby nad původní úrovní podlahy je 3,70 m. Délka tří stran v závěru je 120 cm, stěny boční měří 145 cm.

Kaple byla při přestavbě paláce na pivovar zrušena a její prostor byl částečně využit jako okno a část sloužila jako komora, rovněž došlo ke zvýšení úrovně podlahy o 120 cm.

¹²⁶⁶ HLAVÁČEK 1980, 113-116 .

¹²⁶⁷ CDS, 93.

¹²⁶⁸ CIM II, 895.

¹²⁶⁹ CIM III, 939-940.

¹²⁷⁰ KOTYZA / SMETANA / TOMAS 1997, 124-125.

Přestavba výrazně zdevastovala především jižní část kaple, kde došlo na odstranění poloviny klenby a její nahrazení segmentovým záklenkem, který spočíval na dělicí zdi, a došlo i na odlámaní jižní části presbytáře, která překážela novému oknu [47. 5]. Kaple byla objevena teprve při zahájení rekonstrukce paláce v 80. letech 20. století. Tato přestavba odstranila velkou část klasicistních zadržek v prostoru kaple a ponechala pouze západní zeď, která odděluje prostor kaple od interiéru paláce. Tato nepřilíš citlivá rekonstrukce našťěstí uvázla na konci 80. let a k pokračování přestavby paláce (bohužel, v podobném duchu) bylo přistoupeno teprve nedávno (únor 2009–2011). V rámci této přestavby došlo k prohloubení prostoru kaple na původní středověkou úroveň a odstranění mohutné betonové vrstvy, která tvořila podlahu. Kaple byla následně doplněna v dosti podivném duchu, který mísí analytický a rekonstrukční přístup k památce.

Jižní stěna kaple neobsahuje žádné podstatné detaily, patrný je pouze malý zbytek vítězného oblouku. Stěna je kryta převážně klasicistní omítkou, která souvisí s vybudováním okna [47. 5]. V levém nároží je zachována ostruhově podseknutá patka náběhu klenby, která je 185 cm vysoko nad úrovní podlahy.

Jihovýchodní stěna je zachována pouze ve své dolní polovině, horní část byla odbourána se stavbou klasicistního okna. Ve výšce 125 cm je zachována dolní část sanktuáře, která je vytesána z jednoho bloku [47. 8]. Otvor výklenku je obdélný a je rámován hruškovcem. Překlad se sice nezachoval, ale ze zachovaného kvádrů v zadní části sanktuáře je zřejmé, že překlad byl rovný. Plocha sanktuáře nese dosud pozůstatky několika vrstev polychromie. Dolní část stěny je tvořena z opukových kvádrů, které se nacházejí i na dalších dvou stěnách závěru. Kvádrové zdivo stoupá až k náběhu klenebního žebra a tvoří jakési zpevnění, což je možné pozorovat i u dalších dvou náběhů v závěru.

Východní stěna je rovněž ve své horní levé části vybourána již zmíněným klasicistním oknem. V dolní části se nacházejí zřetelné pozůstatky zděné oltářní menzy, které jsou až 30 cm vysoké a 30 cm předstupují před stěnu [47. 7]. V levé horní části se dosud velmi dobře dochovala levá stojka hrotitého okna, která je 130 cm vysoko nad původní podlahou [47. 9]. Ostění je profilované a má zcela shodný profil jak na vnější, tak i vnitřní straně, který je tvořen 14 cm dlouhou šikminou, 3 cm širokou ploškou a 6 cm dlouhým výžlabkem. Boční stěna stojky je široká 7 cm a je dosti otlučená. Obsahuje dva otvory po mříži, nebo po okenních rámech. Horní kvádr, který přechází do archivolty, je překvapivě utvářen poněkud jinak, vnitřní výžlabek je nahrazen ozubem pro vložení okenního rámu, vnější profilace zůstala stejná. Rovněž je zde patrný náběh na okenní kružbu, respektive na jeptišku. Okno zabíralo téměř celou šíři východní stěny. Na vnější straně bylo v době provádění SHP J. Muka patrné obdélné rámování okenního otvoru.¹²⁷¹ Dnes je tato situace znovu odhalena a je patrné, že okénko bylo flankováno dvojicí fiál.

Severovýchodní stěna je již zachována v celém svém rozsahu, ale v horní části obsahuje dodatečně vlámanou skříňku, která má dodnes zachovanou dřevěnou polici [47. 3-4]. V levém nároží se opět dochoval náběh klenebního žebra, žebro samotné zde sice v době nálezů v 80. letech 20. století stále bylo, ale po odbourání dělicí příčky spadlo.

Severní stěna je rovněž dobře dochována. Ve spodní části pozorujeme jednu řadu opukových kvádrů, které po levé straně stoupají až k náběhu žebra a zdá se, že tvoří hranu. Spodní část zdi je vyzděna z lomového zdiva a je dosud částečně omítnuta. Střední část zdi obsahuje pravoúhrou mělkou vpadlinu, jejíž levou stranu tvoří již zmíněný „pilíř“ náběhu klenebního žebra a protější pravou stranu dosti poškozené smíšené zdivo tvořené velkými kvádry i lomovým zdivem. Střed vpadliny je tvořen nedbale loženými velkými opukovými kvádry. Tato vpadlina byla snad určena k osazení obrazu.

¹²⁷¹ MUK 1971, 23-24.

Horní část severní stěny je vyzděna z cihel, ale nachází se zde sonda, která bezpečně ukazuje, že kápě klenby pokračuje dále za tuto zeď. Celá situace působí dojmem, že se zde nacházel vstup, nebo nějaký výklenek, snad sedile, které bylo dodatečně zazděno. Po levé straně se zachoval náběh klenebního žebra, který má dosud zachované žebro, a to z toho důvodu, že je podepřeno západní klasicistní zdí, která oddělovala prostor presbytáře a paláce. Při rekonstrukci hradu byly rovněž nalezeny dílce vítězného oblouku, který byl profilován mělkým výžlabkem a oblounem.

Kaple se svými drobnými rozměry řadí k početné a oblíbené řadě malých palácových kaplí, které jsou často otevřeny do profánního prostoru, byť v tomto případě bohužel neznáme vnitřní dělení paláce. Tento typ kaple má většinou podobu drobného presbytáře, který se nachází v arkýři. Presbytář pojatý v celé své šíři do zdi je v českém prostředí unikátní, ale ne ojedinělý, setkáváme se s ním například na Jenštejně.

48. Litovice

- zasvěcení: -
 stavební typ: -
 dispozice: -
 datace: přelom 30. a 40. let 14. století
 stavebník: Jan z Dražic
 stav: zachovaná

Dějiny objektu:¹²⁷²

Současnou tvrz v Litovicích vystavěl Jan IV. z Dražic, pražský biskup, a to snad na místě starší tvrze, která vznikla již za jeho otce Řehníka z Litovic. Tvrz ovšem v majetku rodu dlouho nezůstala a následně rychle střídá majitele, mezi nimiž na krátko byl i arcibiskup Jan z Jenštejna a jeho bratr Václav.¹²⁷³ Na počátku 16. století tvrz vyhořela, což se dotklo vnitřního uspořádání obytných podlaží a na sklonku téhož století byla tvrz znova přestavěna. Za třicetileté války byla poškozena a opravy se dočkala teprve kolem roku 1670. V této době byla již využívána jen jako sýpka. Další menší stavební úpravy následovaly v 19. a 20. století.

Stavební rozbor

Tvrz v Litovicích má podobu vysokého obdélného paláce, který je delší stranou orientován na ose východ – západ [48. 1]. Tvrz je podsklepená a má tři podlaží. Hlavní obytná a reprezentační podlaží se nacházejí v prvním a druhém patře. Vnitřní uspořádání tvrze je zcela mimořádné a velmi náročné, což odpovídá tomu, že jejím stavebníkem byl pražský biskup Jan z Dražic. K jižnímu průčelí je přiložen schodišťový rizalit, který obsahuje točité schodiště a krátkou chodbu. K západnímu průčelí je pak přiložen záchodový rizalit.

Prostor, který je v nejnovější literatuře identifikován jako kaple,¹²⁷⁴ se nachází v jižním schodišťovém rizalitu v úrovni druhého patra, které bylo hlavním obytným a reprezentačním podlažím tvrze. Nevelký plochostropý prostor o šířce 1,7 m a délce 3,5 m primárně sloužil jako spojnice mezi točitým schodištěm a obytným podlažím [48. 4-5]. Ze schodiště sem vede náročný obdélný portál, který je usazen do hluboké půlkruhové niky, jež je vybavena pochvou pro závoru a patrně jsou i vytržené závěsy dveří [48. 5-6]. Pole nad nadpražím portálu je směrem do drobné místnosti členěno slepou pětilistou kružbou, a to i přesto, že právě z této strany se nacházely dveře. Ostění portálu je oboustranně okoseno. Velmi podobný portál vedl z předsíně do paláce, liší se jen tím, že pole nad nadpražím není členěno slepou kružbou [48. 7]. Prostor předsíně tak tvořil samostatně uzavíratelnou jednotku. Bohužel, opačná strana portálu orientovaná do velké obytné místnosti je v horní části zakryta masivním trámem, a tak nevíme, jak byl v nadpraží členěn.

Interiér předsíně byl osvětlen třemi okny, dvě se nacházela v jižní stěně [48. 2-3] a třetí ve východní. Západní okno v jižní stěně bylo hrotité, snad i dvousóse a v jeho vrcholu byl trojlist. Okno je umístěné v ose portálu do hlavních obytných prostor. Jeho ostění směrem ven bylo profilováno mělkým výžlabkem, dvoubokou lištou a dalším mělkým výžlabkem. Kružba vystupovala do úrovně lišty a byla rovněž opatřena jemným výžlabkem. Uvnitř bylo

¹²⁷² Literatura: HEBER VII, 79-80; SEDLÁČEK VII, 279-282; Soupis památek XXVI, 94-97; MENCLOVÁ 1976 II, 42-43; UPČ I, 445; RYKL 1984, 84-95; DURDÍK / CHOTĚBOR 1993, 225-237; RYKL 1995, 49-72; Encyklopedie českých tvrzí II, 414-417.

¹²⁷³ K dějinám tvrze podrobněji SEDLÁČEK VII, 279-282.

¹²⁷⁴ RYKL 1995, 64.

ostění okoseno a otvor okna rámovala dvouboká lišta. Okno je vsazeno do obdélné okenní niky. Druhé východní okno v jižní zdi je tvořené drobným trojlistem, který je vsazen opět do obdélné okenní niky. Okno je ovšem osazeno velmi nízko a jeho osa odpovídá bankálu západního okna. Ve východní zdi se se nachází další trojlisté okno, které je o něco větší než předešlé, ale je osazeno výše.

Podle M. Rykla rozmístění oken odpovídá umístění oltáře, okno ve východní zdi mělo být nad oltářem a z boku měla být menza přisvětlena drobným níže položeným oknem.¹²⁷⁵ V omítce, která je ještě středověká, není ale patrný otisk po oltáři. Asi největším problémem je to, že je tento prostor průchozí ze schodiště. Je sice pravda, že nešlo o hlavní schodiště, to se nacházelo ve střední místnosti paláce, ale o schodiště pomocné. M. Rykl uvažuje, že to bylo schodiště soukromé, které mělo výhradně sloužit biskupovi, ale pravděpodobněji je, že šlo o schodiště obslužné. Také je poměrně zvláštní, že tento prostor byl plochostropý.

Z celkové situace je zřejmé, že šlo o prostor, který měl velmi specifickou funkci, kterou dnes neumíme s jistotou vyložit. Buď to mohla být M. Ryklem navržená kaple, čemuž by odporovalo její umístění v trase komunikace, ale i to, že šlo o plochostropý prostor, nebo mohlo jít o místnost spojenou s obsluhou biskupa, eventuálně se zde mohla nacházet kancelář, čemuž by naopak velmi dobře odpovídalo umístění na vedlejší vertikální komunikaci, která vedla do sklepa, a také systém uzavíratelných dveří jak na schodiště, tak i do obytné části.

Pokud by se opravdu jednalo o kapli, kterou je nutné na sídle biskupa předpokládat, pak by se blížila kapli v Dražicích, která byla rovněž umístěná v rizalitu přiloženém k paláci a byla od obytné části oddělena portálem. Podoba kaple v Dražicích byla ovšem na velmi vysoké úrovni a nelze ji srovnávat s nenáročným neklenutým prostorem v Litovicích, a to i přesto, že šlo o dílo téže stavební huti.

¹²⁷⁵ RYKL 1995, 64.

49. Loket I.

zasvěcení: ?
stavební typ: kaple zapojená do obvodové hradby
dispozice rotunda
datace: přelom 12. a 13. století
stavebník: panovník
stav: relikv

Loket II.

zasvěcení: ?
stavební typ: kaple otevřená do profánního sálu
dispozice půlkruhová kaple stojící na věžici
datace: Druhá polovina 15. století
stavebník: Šlikové
stav: relikv

Dějiny objektu:¹²⁷⁶

Loket patří k našim nejstarším kamenným hradům a vznikl jako náhrada za starší raně středověké kastelánské hradiště Sedlec. Upadající organizační struktura sedleckého hradiště již nebyla ve stavu zabránit silné expanzi německých ministeriálů ze sousedního Chebska, která od konce 12. století vážně ohrožovala celistvost západní hranice a bylo nutné ji zastavit. Řešením této nepříjemné situace se stala právě stavba nového monumentálního kamenného královského hradu, jehož součástí byla i hradní kaple.

Poprvé se hrad připomíná roku 1227 a tehdy je zde také doložena kaple,¹²⁷⁷ ale její svěcení není známé. Druhá nejstarší zpráva o hradu pochází z roku 1234, kdy je připomínán „*Zulislaus purchravius de Loket*“,¹²⁷⁸ a následně je hrad doložen četnými zprávami. V průběhu 13. století se hrad stal jedním z nejdůležitějších opěrných bodů v zemi a tento význam si udržel i ve 14. století. Kolem poloviny 14. století vyhořelo město pod hradem a nejspíše i hrad, který byl následně přestavěn a vzniká zde nový gotický palác při jižním obvodu hradu.

V letech 1370 až 1376 zde často pobýval Karel IV. a s ním pravděpodobně i mladý Václav. Další přestavba hradu následovala za Václava IV., kdy zde na sklonku 80. nebo na počátku 90. let vznikl nový věžový palác. Roku 1414 pověřil Václav IV. na hradě prostavět 200 kop grošů, které měly jít na opravu hradu.¹²⁷⁹

Na počátku husitských válek byl hrad zastaven císařem Zikmundem Půtovi z Ilburka, který jej držel do roku 1434, kdy jej Zikmund vyplatil a ještě téhož roku jej opět zastavil Kašparu Šlikovi. Roku 1437 ukládá Kašparovi pobožený loketský zámek opravit, zřídit rybníky a dvory a sumu, kterou na to Kašpar vynaloží, mu rovněž připisuje na zámku i panství. V držení Šliků zůstal hrad dalších 120 let a za jejich držení se dočkal několika oprav či přestaveb, a to v období kolem let 1441, 1473 a 1529.¹²⁸⁰ V průběhu Třicetileté války byl

¹²⁷⁶ Literatura: SCHLESINGER 1879; PRÖKL 1881; SEDLÁČEK XIII, 15-29; Soupis památek XXXXIII; SCHREIBER 1935, 51-55; NEUBERK 1953; LÍBAL / HOLANOVÁ / MUK 1964; MUK / MUKOVÁ / METZKEROVÁ 1970; LÍBAL / MUK 1972 78-80; ŠAMÁNKOVÁ / VONDRA 1973 KAŠIČKA 1974, 144-156; KAŠIČKA / NECHVÁTAL 1983; ANDERLE 1995 263-264; ANDERLE 1998, 3-12; KAMENICKÁ 1998, 407-420.

¹²⁷⁷ SCHREIBER 1935, 51-55.

¹²⁷⁸ RBM I, 391.

¹²⁷⁹ SEDLÁČEK XIII, 19-20.

¹²⁸⁰ HEBER 2002, 215.

hrad poškozen a rychle ztrácel na důležitosti. Stal se sýpkou a byl také využíván jako skladiště. Definitivní zkázu přinesl požár města a hradu v roce 1725, ze kterého se již nevzpamatoval. Roku 1788 podal loketský magistrát návrh na přebudování neužitečného hradu na věznici a roku 1791 byla stavba věznice schválena. Následujícího roku je sem k přípravě přestavby povolán stavitel M. Leisther ze Sokolova a roku 1795 byla přestavba schválena.

Kaple je poprvé doložená k roku 1227, kdy se připomíná návštěva regensburského dominikána, který zde navštívil Přemysla Otakara I. aby jej přesvědčil o účasti na křížové výpravě, což se mu nepodařilo. Následně měli odejít do kaple umístěné na skále a společně se modlit.¹²⁸¹ Později se kaple již nepřipomíná.¹²⁸² K zániku původní románské kaple došlo v pozdním 15. století při stavbě severního paláce. Tehdy byla kaple zrušena a byla přeměněna na točité schodiště. K znovuoobjevení původní románské rotundy došlo teprve na přelomu 60. a 70. let J. Mukem a A. Macháčkem.¹²⁸³ Zhruba současně se zánikem původní románské svatyně, nebo již o něco dříve, došlo ke vzniku nové kaple v jižním paláci, která rovněž není písemně doložena.

Stavební rozbor:

Rotunda

Rotunda byla založena na konci skalního hřbetu, který prochází severozápadní částí hradního areálu a byla vetknuta do plášťové hradby. Na severní straně pod kaplí terén prudce spadá do údolí Ohře. Vzhledem k tomu, že kaple byla na koci 15. století zastavěna do paláce, zůstala pohledově exponována pouze na této severní straně [49. 1-2].

Architektura kaple byla zcela prostá, loď kaple byla založena na kruhovém půdorysu a měla vnitřní průměr 3,5 m [49. 3]. Na východní straně se loď otevírala prostým vítězným obloukem do nepříliš vystouplé půlkruhové apsidy. Loď byla zaklenuta kopulovitou klenbou a apsida konchou [49. 4]. Zdivo lodi a apsidy je vytvořeno z vysokých žulových kvádrů o výšce 30 cm a délce 42 - 64 cm, na rozdíl od plášťové hradby, do níž je kaple vetknuta, která je vyzděna z lomového zdiva.

Interiér kaple osvětlovalo pouze jediné okno v ose apsidy. Okénko má jednoduchý prostý tvar s půlkruhovým záklenkem a šikmými špaletami. Překlad okénka je vytvořen z jediného kvádrů. V interiéru apsidy se po levé straně nachází schránka, která je ovšem dodatečně vysekaná. Loď kaple byla přístupná z jihu dnes již přezděným portálem. Původní úroveň podlahy se nacházela 220 cm nad úroveň dnešního nádvoří, ale později při adaptaci na schodiště došlo k prohloubení terénu, a to až na úroveň nádvoří. Původní románská dlažba se nezachovala, dlaždice byly totiž vytrhány, ale částečně se zachovalo maltové lože, které spočívalo přímo na skále.

Architektonická strohost kaple téměř neumožňuje uměleckohistorické datování, D. Líbal a J. Muk kladou kapli s jistou rezervou do třetí čtvrtiny 12. století a kategoricky vylučují datování do první třetiny 13. století, a to právě s přihlédnutím k architektonické úspornosti,¹²⁸⁴ ale vzhledem k dalšímu vývoji poznání románské i hradní architektury kolem roku 1200 dává tušit, že kaple bude spíše pocházet až z doby kolem roku 1200 nebo právě

¹²⁸¹ SCHREIBER 1935, 51-55.

¹²⁸² V pramenech je doložena jakási kaple Panny Marie při farním kostele sv. Václava pod hradem, která by mohla mít souvislost s kaplí na hradě PRŮKL 1881, 227-228.

¹²⁸³ LÍBAL / MUK 1972, 78-80.

¹²⁸⁴ LÍBAL / MUK 1972, 79.

z první třetiny 13. století. Typologicky se kaple řadí ke skupině samostatně stojících kaplí, které byly nejčastěji přiloženy nebo zapojeny do obvodové hradby.

Pozdně gotická kaple

V druhé polovině 15. století došlo k přestavbě staršího paláce z doby Karla IV. Přestavba byla snad iniciována požárem v roce 1473¹²⁸⁵ a tehdy zde vznikla i nová kaple. Kaple zjevně sloužila jako náhrada za starší rotundu, která současně, nebo jen o málo později byla přestavěna na točité schodiště. Písemné zmínky o kapli mlčí a není známo ani její zasvěcení. Kaple nefungovala příliš dlouho a již v 16. století, respektive v letech 1528 – 35,¹²⁸⁶ byl sousední sál přestavěn a došlo ke zvýšení úrovně sálu, což vedlo k zániku kaple. Ta byla přesunuta do východního konce paláce, kde se dosud dobře dochovala a kde ji také zaznamenal A. Sedláček.¹²⁸⁷ K ubourání kaple došlo okolo roku 1820 a nejpozději tehdy byl zazděn vítězný oblouk.

Kaple byla založena na půlválcové románské věžici [49. 12] a byla otevřena nepravidelným hrotitým obloukem do interiéru paláce, kde se asi nacházel profánní sál [49. 8-9]. Členění paláce v této úrovni je výsledkem složitého stavebního vývoje a nelze zcela vyloučit, že v současné době jednotný prostor byl původně rozdělen lehčími příčkami, které tak mohly vytýčit i loď kaple. Stejně tak není původní výška podlahy sálu, která je dnes o něco vyšší, než tomu bylo v 15. století. Z kaple samotné se dodnes, kromě vítězného oblouku, zachoval jen krátký úsek křížové bezžebné klenby, který je pokryt nástěnnou malbou pocházející ze sklonku 15. století [49. 10-11]. Zobrazeny jsou především akantové rozviliny a vlevo nahoře se se nachází postava světce v červeném kardinálském oděvu, která drží rotul. Jedná se o sv. Jeronýma, jak je uvedeno na rotulu. Figura je ovšem značně poškozena.

Rekonstrukce kaple není příliš náročná, kaple nejspíše měla půlkruhový půdorys shodný s půdorysem věžice, na které stála, a byla zakleknuta křížovou hrotitou bezžebnou klenbou. Rozmístění oken v kapli není známé, protože ikonografické materiály z 18. století nejsou spolehlivé.

Kaple se bezpochyby řadí k bohaté skupině drobných palácových kaplí, které byly otevřeny do profánního sálu. Nenáročná architektura kaple v současné době postrádá jakékoliv bezpečně datovatelné články, což poněkud ztěžuje přesnou dataci. Vymezením může být zmíněný požár z roku 1473 a vznik maleb na klenbě kaple, které pocházejí ze sklonku 15. století.¹²⁸⁸

¹²⁸⁵ SEDLÁČEK XIII, 22; SCHLESINGER 1879, 3.

¹²⁸⁶ LÍBAL / HOLANOVÁ / MUK 1964, 65.

¹²⁸⁷ SEDLÁČEK XIII, 17-18.

¹²⁸⁸ LÍBAL / HOLANOVÁ / MUK 1964, 65.

50. Lomnice nad Lužnicí

zasvěcení: původně Božího Těla a sv. Petra a Pavla, v současné době sv. Václava
stavební typ: ?
dispozice: jednolodní kaple s polygonálním chórem
datace: zal. 1359
stavebník: Vilém ml. z Landštejna
stav: zchovalá

Dějiny objektu:¹²⁸⁹

Lomnice nad Lužnicí vznikla někdy před polovinou 13. století a poprvé se připomíná roku 1265 v majetku Vítkovce Oldřicha z Lomnice,¹²⁹⁰ následně se po Lomnici píše další Vítkovec Ojíf.¹²⁹¹ Pravděpodobně již v této době zde vzniklo feudální sídlo, o jehož podobě nevíme nic a neumíme jej ani přesně lokalizovat. V majetku Vítkovců, respektive pánů z Landštejna se hrad udržel do poloviny 70. let 14. století, kdy Lomnici získal Jindřich ze Stráže, který je zde doložen jen krátce a poté Lomnici drží Kunrát Krajíř z Krajku, který ji již roku 1381 vyměnil s králem Václavem IV.¹²⁹² Václav IV. Lomnici následně povýšil na královské město a držel ji až do své smrti. Zikmund Lomnici krátce po své korunovaci

v roce 1420 zastavil Janovi z Hradce, který ovšem o hrad záhy přišel a ten se stal pevným opěrným bodem táboritů. Hejtmanem tu byl Jan Roháč z Dubé. Na jaře roku 1435 byla Lomnice obležena Oldřichem z Rožmberka a po devíti měsících obléhání došlo k dohodě o odstoupení „*tvrze Lomnice*“ za 500 kop grošů.¹²⁹³ Oldřich následně Lomnici připojil k panství třeboňskému a „*dal tvrz jako sídlo lupičů zbořit, rozvalit a srovnat se zemí, která od toho času nebyla více stavěna, pouze trh byl zde postaven*“.¹²⁹⁴ Hrad se následně připomíná jen dvakrát, poprvé roku 1459 jako „*tvrz zbořená*“ a stejně tak roku 1541.

Kaple byla na hradě založena Vilémem z Landštejna roku 1359 a zasvěcena byla sv. sv. Tělu Kristovu a sv. Petru a Pavlu.¹²⁹⁵ Vilém byl od roku 1353 proboštem vyšehradským a byl také kancléřem českého království. Zasvěcení kaple odkazuje právě na úřad vyšehradského probošta, který zastával až do své smrti v roce 1360, zemřel tedy krátce po založení kaple. Zakládací listina vydaná v květnu 1359 patří k nejstarším listinám, které byly zaneseny do nově zavedených erekčních knih. Listina výslovně uvádí, že se kaple nachází přímo na hradě – hrad totiž bezezbytku zanikl a nelze jej nijak v organismu města lokalizovat. Kaple byla nadána jedním lánem poplužním a čtyřmi lány poplatnými v nedaleké vsi Sádek, které vynášely bez pěti grošů pět kop, a mimoto kaple získala i 5 grošů zapsaných na mlýně v Slověnicích. Kněz dostal za povinnost sloužit mše každé úterý, čtvrtek a neděli, dále měl kněz povinnost vydat na den úmrtí donátora kostelu vyšehradskému jednu kopy grošů, ořeru, světlo na vigilie a mši. Dále se zmiňuje obdarování na světlo v kapli, na které byl zapsán desátek medu u panských úlů v Kozlově, a kaplan si mohl chodit pro dřevo do lesa a v potoce chytat ryby. Listina byla vydána na Lomnici a jako svědci jsou uváděni Ojíf

¹²⁸⁹ Literatura: SEDLÁČEK III, 169-176; Soupis památek X, 32-34; LANCINGER / MUKOVÁ 1999; DURDÍK 1999a, 346-347.

¹²⁹⁰ RBM II, 187.

¹²⁹¹ RBM II, 544.

¹²⁹² Archiv der Geschichte und Statistik II, 612.

¹²⁹³ Bartošek z Drahonice, 274.

¹²⁹⁴ SEDLÁČEK III, 175-176.

¹²⁹⁵ LE I, 4-5.

z Landštejna, Jan z Kosovy hory a stvrzena byla Albertem děkanem u sv. Jiljí, kancelářem Mikulášem a Františkem, vyšehradským kanovníkem.

Následně se připomíná řada podání kaplanů. Roku 1368 podává Ješek z Kosovy hory kaplana Buzka, faráře ve Střížkově, na místo Chyna, a to z důvodu směny.¹²⁹⁶ Buzek ovšem již roku 1370 zemřel, a proto zde byl podán nový kaplan Vilém ze Stříbřice.¹²⁹⁷ Vilém zde vydržel jen do roku 1373, kdy si své místo vyměnil s Mikšíkem, kaplanem ve Svinech.¹²⁹⁸ Roku 1378 byl Mikuláš rektor kaple na hradě Lomnici obviněn z krádeže tří ornátů, jednoho kalichu, misálu, žaltáře a relikvií ze zmíněné hradní kaple, které měl neoprávněně prodat panu Jindřichu ze Stráže.¹²⁹⁹ Při této příležitosti jsou v souvislosti s ostatky zmíněny sochy sv. Václava a sv. Jana Křtitele. Mikuláš se následně zřekl svého místa a byl sem dosazen nový kaplan Mikuláš z Bukovska.¹³⁰⁰ Roku 1389 Mikuláš z Bukovska zemřel a Václav IV. jej nahradil kaplanem Teodorikem, synem Ondřeje z Lhoty.¹³⁰¹ Teodorik žil až do roku 1413, kdy zemřel a ke kapli byl podán Jan.¹³⁰² Na konci husitských válek byl hrad zbořen a kaple přešla do majetku města, která ji roku 1494 znovu nadala a bylo zřízeno místo oltářníka.¹³⁰³ Za třicetileté války bylo město značně poškozeno a zdá se, že škody utrpěl i kostel. Následně roku 1645 došlo k obnově kostela, který byl zasvěcen sv. Václavu, roku 1658 byly městskou radou objednány nové oltáře u budějovického řezbáře J. M. Schwarzmaiera. Za josefínské reformy byla kaple zrušena a následně byla využita jako požární zbrojnice. Roku 1834 došlo k menším opravám, ale teprve velká oprava v roce 1862 vrátila kapli její původní sakrální funkci. V průběhu 50. let 20. století byl kostel opět v dezolátním stavu a na přelomu 80. a 90. let minulého století byl dokonce vydán na kapli demoliční výměr. V 90. letech pak byly podniknuty nutné opravy a mezi lety 2000–2005 proběhla rozsáhlá rekonstrukce.¹³⁰⁴

Stavební rozbor:

Jak bylo již uvedeno v historickém přehledu, hrad zcela zanikl a lokalizuje jej jen pozdní zpráva z 16. století. V organismu nevelkého města nejsou dnes patrné žádné stopy po existenci hradu a není zřejmý ani jeho půdorys. Kaple sv. Václava stojí volně na menším Václavském náměstí [50. 1-3, 13].

Kaple je tvořena plochostropou čtvercovou lodí o rozměrech 10,1 x 10,2 m, která se na východě otevírá polokruhově klenutým vítězným obloukem do chóru a na západní straně se nachází mladší empora [50. 7-8]. Loď je přístupná od jihu gotickým sedlovým portálkem, který je možné datovat do druhé poloviny 14. století [50. 6]. Ostění portálu je ale asi druhotně sestavené. Další vstup do lodi vede ze západu, ale je až mladšího data. Loď je osvětlena jedním půlkruhově klenutým oknem z jihu, dvěma stejnými okny ze severu a jedním menším oknem ze západu. Okna pocházejí ze 17. století. Nároží lodi jsou opatřena šikmými opěráky a jeden opěrák se nachází i ve středu západní stěny

Chór kaple je založen podélném půdorysu, který je polygonálně zakončen a je 9 m dlouhý a 5,9 m široký. Interiér chóru je zaklenut jedním obdélným polem křížové žebrové klenby a jedním polem závěrovým, které je založeno na pěti stranách oktogonu. Žebra klenby mají robustní půlválcový profil s širokou a vystouplou stezkou. Ve vrcholu klenby se žebra sbíhají v kruhových svornících [50. 9]. Klenba je vynášena oblými příporami, které jsou

¹²⁹⁶ LC I/2 103.

¹²⁹⁷ LC II, 25.

¹²⁹⁸ AJ I, 9.

¹²⁹⁹ UKA, 151-152; AJ I, 290, 291, 319, 320.

¹³⁰⁰ LC III, 122.

¹³⁰¹ LC III-IV, 206.

¹³⁰² LC VII, 94.

¹³⁰³ SEDLÁČEK III, 170.

¹³⁰⁴ LANCINGER / MUKOVÁ 1999.

opatřeny širokou štukovou stezkou a koutovými lištami. Přípory vyrůstají z oblých soklů zakončených obloučkem [50. 11]. Přípory vynášejí římsové ploché hlavice zdobené palmetou [50. 10]. Tento současný stav ovšem není středověkého původu, ale je výsledkem opravy kaple v 17. století, která se snažila zachovat gotický ráz interiéru a téměř všechny články doplnila štukovou modelací, což zakrývá jejich původní tvar. Před zahájením poslední opravy byl původní stav patrný na mnoha místech a zvláště na závěrové stěně chóru. Hlavice byly původně římsové a byly přepásány dvěma půloblouky. Přestukovány byly i původně hladké přípory a také sokly, které měly polygonální tvar.¹³⁰⁵ Na jižní straně chóru se nalézá sedlový portálek, který vede do mladší sakristie po jižním boku kaple. Portál je opět možné datovat do 90. let 15. století. Chór je osvětlen řadou mladších oken, která jsou tvarově shodná s okny v lodi. V závěru je chór podepřen masivními opěrnými pilíři, které jsou ukončeny pultovou stříškou.

Datace klenby, a také celé kaple, vzhledem k pozdějším úpravám a nekvalitní fotodokumentaci SHP působí jisté potíže. J. Muková klenbu nedatuje, podle názoru R. Lavičky by klenba mohla být až z let 1490–1500, tedy ze stejné doby jako je portál v chóru, což by ukazovalo na větší přestavbu, která se váže k novému nadání kaple v roce 1494. Je dokonce možné, že by celá kaple mohla pocházet až z tohoto období. Na to by ukazovala velikost kaple, která se poněkud vymyká z průměru 14. století. Už jen rozměry chóru připomínají běžnou kapli šlechtického hradu. K podrobnějšímu poznání stavebního vývoje by byl nutný archeologický výzkum v okolí kaple, který by především určil vztah kaple k zástavbě hradu.

¹³⁰⁵ LANCINGER / MUKOVÁ 1999, 14-15.

51. Maidštejn

zasvěcení: ?
stavební typ: kaple otevřená do profánního sálu
dispozice: arkýřová kaple
datace: 60. léta 14. století
stavebník: Rožmberkové
stav: relikt

Dějiny objektu:¹³⁰⁶

Hrad Maidštejn, nebo Dívčí kámen, jak zní jeho české jméno, je jedním z ne mnoha, u kterých víme poměrně přesně, kdy vznikl. Ke stavbě hradu se totiž zachovalo povolení panovníka, které si na císaři Karlu IV. vyžádali Petr, Jošt, Oldřich a Jan z Rožmberka.¹³⁰⁷ Hrad byl stavebně dokončen v 60. letech 14. století. V majetku rožmberského rodu se udržel po celou dobu své existence, a to s výjimkou počátku husitských válek, kdy byl krátce držen Vilémem z Potštejna. Hrad byl opuštěn na počátku 16. století a roku 1541 se připomíná již jako: „*Meydšteyn zámek zbořený*.“¹³⁰⁸

Kaple je na hradě doložena až k roku 1383, a to nikoliv při zřízení kaplanství,¹³⁰⁹ ale při přesunu vsi Třisov patřící do té doby pod faru v Újezdu, pod správu faráře v Křemži. Jednání se účastnili Petr a Jan z Rožmberka, farář z Újezdu Jakub, farář z Křemže Odolen, Václav z Bavorova, děkan voliňský a Hostislav z Krumlova, děkan Doudlebský. Újezdskému faráři byla za souhlas s přesunem Třisova přislíbena náhrada v podobě ročního platu 97 grošů českých a jeden denár vídeňský, které byly zapsány ve vsi Záluží, za to však měli být osvobozeni obyvatelé hradu (familia) a hradní kaple od všech platů, darů a poutí, kterými byli zavázáni faráři v Křemži a dále se farář se zavázal přisluhovat jim všemi svátostmi a pohřby zdarma. Také bylo domluveno, aby na hradě mohl být kaplan, který mohl být svobodně obdarován, ale Třisovští měli zakázáno slavit v kapli svátky, aby se tak nestala škoda faře v Křemži.¹³¹⁰ Později se kaple již nepřipomíná a ani není známé její zasvěcení.

Je ovšem otázkou, zda se zmíněné ujednání z roku 1383 týká přímo palácové kaple. Ze znění listiny přímo vyplývá, že kaple měla sloužit veškerým obyvatelům hradu / familia, kterých vzhledem k existenci latránu mohlo být docela hodně a kromě svátků i obyvatelům nedalekého Třisova, což je poněkud překvapivé u malé palácové kaple. Je tedy nutné zvážit i tu možnost, že v rámci areálu hradu nebo pravděpodobněji v latránu existovala ještě jedna kaple určená pro širší okruh obyvatel hradu a stávající kaple by pak sloužila pouze pro majitele hradu.

Stavební rozbor:

Relikty hradní kaple se nacházejí v jádře hradu, a to v jeho západním křídle. Kaple je umístěná v nejvyšším čtvrtém podlaží paláce a je orientována přesně k východu [51. 1]. Jednalo se o arkýřovou klenutou kapli založenou na půdorysu pěti stran osmiúhelníku,

¹³⁰⁶ Literatura: SEDLÁČEK III, 60-71; HEJNA 1965; MENCLOVÁ 1976 II, 75-80; DURDÍK 1999a, 350-351; DURDÍK / SUŠICKÝ 2002, 70-73.

¹³⁰⁷ RBM V/2, 338; SEDLÁČEK III, 64.

¹³⁰⁸ SEDLÁČEK III, 67.

¹³⁰⁹ D. Menclová na základě této listiny datuje II. etapu výstavby hradu, což je zavádějící. Kaple totiž v této době již stála a byla příslušná k faře Újezdské. MENCLOVÁ 1976 II, 79.

¹³¹⁰ UKB I, 77 - 78; SEDLÁČEK III, 64.

kteřá se otevírala vítězným obloukem do profánního sálu [51. 2-3]. Kaple byla částečně obsažena v síle nádvořní zdi paláce (o šířce 1,4 m) a částečně vystupovala ven jako trojboký arkýř, který ovšem nespočíval na konzole nebo přípoře, jak je obvyklé, ale byl poněkud netradičně založen z poloviny na hradbě jádra hradu a na pasovém oblouku, který se klenul v koutě mezi palácem a hradbou. Arkýř je dnes z větší části destruován až na krátké pozůstatky bočních zdí po obou dvou stranách. Šíře bočních stěn kaple byla 70 cm. Celková šíře interiéru kaple je 3,7 m, zdivo severní zdi se totiž zeslabuje o 70 cm a délka rovné stěny presbytáře je 1,8 m, celkovou délku interiéru, vzhledem k destrukci arkýře, nelze spolehlivě odhadnout a pouze přibližně se mohla pohybovat kolem 3,5 m. Arkýř byl pravděpodobně osvětlen trojicí oken z východu, jejich podoba je ovšem neznámá.

Kaple byla otevřena do profánního sálu prostým vítězným obloukem, který postrádal jakékoliv členění. Šíře vítězného oblouku byla 3 m. Vyklenutí oblouku je v současné době zřícené, ale zachované pozůstatky ukazují, že byl vyklenut z cihel, což je velmi dobře patrné na severní straně, kde se dosud zachoval jeho náběh a kratičký úsek zdi, kterou vynášel. Na protější jižní straně se zachoval negativní otisk po jeho patě, a to již beze zbytků cihel. Pata vítězného oblouku se nachází 2 m nad úrovní současného terénu. Pohled z interiéru sálu musel být poněkud neobvyklý, po pravé straně vítězného oblouku kaple se totiž nalézal velký krb.

Interiér kaple byl zakleknut křížovou, pravděpodobně šesticípou klenbou, jak dokazuje nálezný náběh žebra v severozápadním rohu kaple, jehož pata je založena 2,2 m nad úrovní zdiva [51. 4]. Žebro bylo vytvořeno z cihelných tvarovek v podobě vyžlabeného klínu. Celá klenba byla velmi zajímavě založena, a to tak, že stěny kaple byly po celém obvodu ve výšce 2,2 m zeslabeny o 10 cm a na tento ústupek pak dosedala klenební žebra a zbytek plochy byl dozděn z cihel.

Klenební žebra a stěny kaple byly v celém rozsahu omítány dvěma vrstvami omítky. V současné době na poměrně souvislém povrchu omítek neregistrujeme žádné zbytky maleb ani jiné umělecké výzdoby.

Jak bylo již řečeno, arkýř kaple byl netradičně založen na hradbě, která uzavírala nádvoří ze severu, a v jižní části byl vynášen na pasu, který byl opřen do nádvořní zdi paláce a spojovací hradby. Oblouk je dnes již z větší části zřícený a byl založen na kamenných konzolách, jak dokazuje dosud zachovaná konzola a náběh oblouku na severní zdi. Vyzděn byl z lomového zdiva. Zbýlý trojúhelný prostor byl vyklenut klenbou, která byla vyzděna z cihel s menším podílem lomového kamene, prostor mezi klenbou a podlahou kaple byl vyplněn lomovým zdivem. Dosud se velmi dobře dochoval otisk klenby na nádvořní zdi paláce, kde je patrné půlkruhové čelo klenby, náběh klenby při patě pasu a také náběh klenby na severní hradbě jádra. V podstatě měl celek podobu trompy.

Přesné datování kaple bohužel není možné, závisí totiž na stavebním vývoji paláce, který vznikl ve dvou etapách, respektive 3. patře paláce, kde je kaple, nebylo původně plánováno a od spodní části je odděleno zřetelnou spárou a má výrazně slabší zdi. Dodatečnost výstavby tohoto patra dokazuje i postavení krbu a jeho komínu o patro níže, který evidentně musel kolidovat s vítězným obloukem kaple a není zcela zřejmé, kudy vlastně komín vedl. Navíc kaple zablokovala vstup na hradební zeď (nelze totiž předpokládat, že by kaple byla průchozí), což omezilo propojení obou paláců. Je ovšem otázkou, jak velký byl časový odstup mezi stavbou horního patra a stavbou celého paláce. Mohlo se totiž jednat o zásah stavebníka v průběhu stavby, ale stejně tak i o pozdější stavební úpravy. V každém případě zde vznikl velký rozměrný sál, který jinak na hradě chyběl. Podobně vybaven byl i protější východní palác, kde ovšem dodatečnost stavby 3. patra není zřejmá, což by mohlo ukazovat na změnu v průběhu stavby. Západní palác mohl být stavěn s menším předstihem

51. Maidštejn

a změna plánu se na východním paláci již nemusela projevit. Kaple se celkem jasně řadí k drobným palácovým kaplím otevřeným do profánního sálu.

52. Mělník

zasvěcení:	sv. Ludvíka, později sv. Ludmily
stavební typ:	kaple adaptovaná z profánního sálu
dispozice:	obdélná kaple bez chóru
datace:	kolem roku 1400
stavebník:	královna Žofie
stav:	zachovaná

Dějiny objektu:¹³¹¹

Hrad v Mělníku má velmi staré kořeny, které je možné vysledovat až do 10. století. Později zde vzniká jeden z nejstarších románských kamenných paláců v Čechách. Současný rozsah hradu pochází až ze 13. století, kdy byla původní akropole rozdělena na dvě části a vrcholně středověký hrad byl vystavěn na sever od kostela sv. Petra. Od poloviny 13. století je doloženo, že Mělník byl úředním městem českých královen, což trvalo až do 15. století a jako věnné město jej získala i královna Žofie, druhá manželka Václava IV. Žofie do Mělníka přichází krátce před rokem 1400, A. Sedláček uvádí, že mezi lety 1393 - 1397 byl Mělník ve vlastnictví Václava IV.¹³¹²

Žofie se zjevně nespokojila se stávajícím stavem hradu a přistoupila k přestavbě staršího paláce. Také zde nechala kolem roku 1400 zřídit kapli sv. Ludvíka. Kaple je poprvé doložená k roku 1404, kdy královna prezentovala oltářníka Apolináře (z důvodu směny) „*ad altare S. Ludovici in curia domine regine in Melnik*“.¹³¹³ Následně je kaple doložena roku 1407, kdy královna prezentovala oltářníka Zikmunda za Apolináře z důvodu směny „*ad capellam S. Ludovici in castro Melnik*“.¹³¹⁴ Roku 1407 došlo k další směně, tentokrát královna prezentovala „*ad altare seu capellaniam S. Ludovici in castro Melnicensi*“ Jakuba na místo Duchka.¹³¹⁵ Roku 1407 se připomíná jistý oltářník Petr „*olim r. altaris capelle S. Ludovici in castro Melnik*“.¹³¹⁶ Roku 1412 královna prezentuje kaplana Mikuláše na místo Duchkona, a to z důvodu směny.¹³¹⁷ O rok později královna prezentuje „*ad capellaniam seu altare S. Ludovici in castro Melnik*“ opět Duchkona de Kunowitz, který se zjevně vrátil na místo Mikuláše.¹³¹⁸ Následně kaple z písemných pramenů mizí. Později, roku 1425, se sice u farního kostela v Mělníku připomíná jistý Šimon, kaplan královny Žofie, který byl prezentován císařem Zikmundem na místo zemřelého Kašpara,¹³¹⁹ ale jeho vztah ke kapli sv. Ludvíka na hradě není jistý.

Poněkud nejistá je lokalizace této kaple, ale pozdější zmínky z let 1594 a 1623 ji již lokalizují na dnešní místo.¹³²⁰ Zdá se, že kaple v 16. století asi již nebyla v provozu a v inventáři z 1669 je kaple uvedena jako kaple stará se zabeđenými okny.¹³²¹ Kaple byla obnovena v letech 1695–1696 a byla nově zasvěcena sv. Ludmile.¹³²²

¹³¹¹ Literatura: Soupis památek VI, 139-143; SEDLÁČEK XV, 57-65; RÁC 1973, 189-191; HEROUTOVÁ / VILÍMKOVÁ / ZAHRADNÍK 1983; DURDÍK 1999a, 357-359.

¹³¹² SEDLÁČEK XV, 59.

¹³¹³ LC VI, 127.

¹³¹⁴ LC VI, 217.

¹³¹⁵ LC VI, 233.

¹³¹⁶ LC VI, 232.

¹³¹⁷ LC VII, 48.

¹³¹⁸ LC VII, 84.

¹³¹⁹ LC VIII-X, 99.

¹³²⁰ HEROUTOVÁ / VILÍMKOVÁ / ZAHRADNÍK 1983, 15, 21, 23.

¹³²¹ HEROUTOVÁ / VILÍMKOVÁ / ZAHRADNÍK 1983, 32.

¹³²² UPČ II, 364; HEROUTOVÁ / VILÍMKOVÁ / ZAHRADNÍK 1983, 56-57.

Stavební rozbor:

Přesný rozsah přestavby královny Žofie, vzhledem k mladšímu stavebnímu vývoji, již neznáme. Původní palác ze 13. století byl zvýšen o jedno patro a k jeho severnímu konci byl přiložen obdélný přístavek, v jehož prvním patře se nachází kaple. Tehdy zde vznikla řada nových oken, z nichž jsou na západní fasádě v analytické sondě ještě dvě zachována. Šlo o obdélná okna s vnitřním křížem, profilace se skládala z okosení, hlubokého výžlabku, který vystupuje a přechází ve dvouboký prut, jenž tvořil hranu vnitřního kříže, tento prut je tvořen krátkou ploškou, následuje okosení a druhý výžlabek. Pokročilost této profilace se hlásí do pozdního 14. století. Původně se snad tato okna nacházela v celém rozsahu západní fasády.

Severní přístavek je širší než samotné západní křídlo, což souviselo s existencí dřevěné nádvoří pavlače před starším palácem.¹³²³ Jeho zdi jsou v úrovni 2. patra stejně široké, jako zdivo nad starším palácem a vznikly tedy současně. Vertikálně byla tato část propojena vřetenovým schodištěm umístěným částečně v síle zdi a částečně vystupujícím ven podobě přístavku. V prvním patře se nachází kaple sv. Ludmily, která je totožná s kaplí sv. Ludvíka. Na exteriéru se kaple nijak neprojevuje [52. 1], okna mají nenáročnou barokní podobu. Interiér kaple je sklenut dvěma poli křížové klenby s přístěnnými žebry [52. 3], které dosedají na bohatě členěné římsové konzoly [52. 4] a z nichž pouze jediná v severovýchodním rohu je zdobena lidským obličejem – snad Kristem [52. 5]. Obličej je podaný velmi precizně a jemně, ale jde o poněkud rustikální pojetí krásného slohu. Žebra mají složitou profilaci, která přechází i na kruhové svorníky [52. 7]. Do kaple se vstupovalo několika velmi jemně a složitě profilovanými portály, které byly vždy otočeny do místnosti, a to jednak z jihu z prostoru paláce, z točitého schodiště v jihozápadním rohu a přímo z pavlače vstupem vloženým šikmo do jihovýchodního rohu místnosti – současný portál je zde umístěn druhotně a pochází z druhého patra nad kaplí [52. 8]. Další dnes zazděný vstup byl v západní stěně. Původně jistě vedl na prevét, ale byl v průběhu stavby zrušen a podává nám svědectví o vývoji celého prostoru. Všechny portály mají shodnou podobu i profilaci. Jedná se o obdélné portály s koutovými konzolami, jejich profilace je tato: šikmina, výžlabek, obloun, dvouboká lišta, výžlabek, odsazený hruškovec, výžlabek, obloun, lišta, výžlabek, tenounké okosení a následuje již dveřní otvor. Výžlabky jsou výrazně hluboké a podebrané. Profilace je ukončena v šikmině soklu, která je nezvykle souběžná s čelem portálu. Mimořádně zajímavý je portál vedoucí na točité schodiště, který je obloukovitě prohnut. Jeho profilace je téměř identická s předešlými portály, došlo jen k vypuštění jednoho z výžlabků a oblounu, také reliéf ostění je zde poněkud plošší.

Ze situace u zazděného vstupu na prevét je zřejmé, že prostor byl prvotně zamýšlen jako profánní a plochostropý. Proto byl vybaven i prevétem, ale dodatečně sem byla vložena klenba vynášená na konzolách, která vykazuje ovšem tytéž stylové charakteristiky jako portály – mimořádná jemnost a složitost profilace. Klenba ovšem zrušila vstup na prevét a konzola, která tento portál zakryla je provedena zcela mimořádně. Přestože jde o konzolu koutovou, je zasazena jen do severní stěny a k ostění zazděného portálu je přiložena tak, aby jej nepoškodila.

Klenba je sice konvenční křížová, ale musela reagovat na těleso schodiště v rohu, do něhož se žebra zasekávají. Další komplikací byl protější roh, kde se nacházel vstup na pavlač a stěna byla zešikmena. Zde se jedno přístěnné žebro na sešikmené stěně zalomí, ale zůstane useknuté viset nedaleko společného výběhu. Se sklenutím prostoru přišla pravděpodobně i změna účelu – již se nemělo jednat o obytnou místnost, ale o kapli sv. Ludvíka.

¹³²³ Dřevěné pavlače byly potvrzeny stavebně historickým průzkumem v roce 2005 a byly datovány T. Kyncelem do 60. let 15. století, což dokládá pohusitskou obnovu hradu. VESELÝ 2006, 29; www.dendrochronologie.cz

Výtvarná atmosféra, kterou definuje již několikrát zmíněná mimořádná jemnost provedení povrchu, složitost profilace a výrazný plastický reliéf, bezpochyby zapadá do doby kolem roku 1400. Je ale nutné podotknout, že mělnický hrad se poněkud odlišuje od hradních staveb Václava IV., a to přesto, že i zde v klenbách nalezneme motivy popírající logickou tektoniku klenby. Důvodem bude časový posun, který se odehrál mezi vrcholem stavební produkce Václava IV., který spadá do 80. a 90. let 14. století. Podoba článků, zvláště konzola s tváří Krista, připomene některé konzoly v radniční kapli sv. Barbory, která byla dokončena roku 1398.¹³²⁴ V radniční kapli ovšem nenacházíme onu výraznou plastičnost profilace, což může být dáno i měřítkem této droboučké kaple, která nezapře svůj stylový původ v katedrále sv. Víta. Přestavba královny Žofie je mimořádně kvalitní, časově ji lze zařadit mezi roky 1397, kdy Žofie získala Mělník a 1404, kdy je doložena kaple. Je poněkud zarážející, že tato velmi kvalitní realizace dosud zůstala v podstatě nepovšimnuta a nezhodnocena.

Typologické zařazení je zde jednoznačné, šlo o kapli adaptovanou z profánního sálu, i když ke změně došlo již při stavbě.

¹³²⁴ PURŠ 1975; Soupis památek VI, 144-147.

53 Myšenec

zasvěcení:	?
stavební typ:	jednolodní kaple připojená k paláci
dispozice	obdélná kaple
datace:	13. století
stavebník:	Přemysl Otakar II.
stav:	nezachovaná

Dějiny objektu:¹³²⁵

Ve své době velmi rozsáhlý a reprezentativní hrad vznikl v době vlády Přemysla Otakara II. Písemně je hrad doložen jen jednou, a to k roku 1273, kdy na hradě „*Missentz*“ Přemysl Otakar II. vydal jistou listinu. Uvádění svědkové ukazují, že zde byl přítomen i jeho dvůr.¹³²⁶ Vzhledem k tomu, že hrad neměl vlastní panství – stál totiž na území spadající pod nedaleký Protivín. Krátce po smrti Přemysla Otakara II. přestal být udržován a zpuštěl. Následující zprávy o vsi již o hradě nemluví, teprve v druhé polovině 17. století je zde uváděn královský „*Jagerhaus*“.¹³²⁷ Později byly ruiny hradu považovány za klášter, jak to zaznamenal A. Sedláček.¹³²⁸ Snad již krátce po svém zániku byl hrad obklopen vesnickou zástavbou, která jej koncem 18. století zcela pohltila. Ještě v 19. století byly ruiny hrady poměrně vysoké, ale velké destrukce a rozebírání zdiva na kámen způsobilo téměř zánik hrady, který se zachoval jen do výšky střech vesnických domků, a to jen pokud k němu byly přiloženy. Naštěstí se zachovala poměrně bohatá ikonografie, která nám pomáhá poznat hrad před zánikem podstatných částí zdiva, včetně relikvií kaple, které dnes již zmizely.¹³²⁹

Stavební rozbor

Hrad je dosti nezvykle založen ve svahu a měl obdélný půdorys.¹³³⁰ Z hradu se dodnes zachovaly především zbytky severního obdélného paláce o délce více jak 60 m, který byl zvenčí chráněn parkánovou hradbou. Palác byl patrový a obsahoval dvě charakteristické sestavy obytných místností, které se skládaly ze středního většího sálu, k němuž se po stranách pojila roubená komora a další světnice. Na jižní nádvorní fasádě pak probíhala pavlač, která tyto dvě jednotky spojovala. Vytápění západní části paláce zajišťovalo teplovzdušné topení, které je dosud dochováno, a obytné místnosti byly vybaveny převěty.

K východnímu konci paláce pak byl přiložen další objekt, který byl založen sice souběžně s palácem, ale byl posunut jižněji o 2,5 m. Z objektu se zachoval jen krátký průběh severní zdi a přilehlý roh k paláci. Ještě na počátku 20. století zde bylo patrné, že tato část byla o něco vyšší než palác. První patro bylo klenuté a v rohu místnosti se zachovala jehlancová konzola ukončená polygonálním abakem s náběhem klenby. Konzola má typický tvar, který nalezneme na řadě jiných přemyslovských staveb ¾ 13. století (Písek,

¹³²⁵ Literatura: SEDLÁČEK VII, 238; Soupis památek XVII, 132-134; KUTHAN 1975, 103-105; KUTHAN 1984, 42-43; DURDÍK / KAŠIČKA / NECHVÁTAL 1995, 12-22; KUTHA 1994, 240-241; DURDÍK 1999a, 369-370; DURDÍK / SUŠICKÝ 2002, 81-84.

¹³²⁶ CDB V/2, 332.

¹³²⁷ SEDLÁČEK 1911, 195.

¹³²⁸ SEDLÁČEK VII, 238.

¹³²⁹ Jedná se především o Soupis památek XVII, kde jsou publikovány tři detailní fotografie, z nichž jedna zobrazuje interiér kaple, a také u A. SEDLÁČKA VII, 269 a 273 nalezneme zobrazení severní strany hradu, kde je zachycen východní konec paláce.

¹³³⁰ Podrobněji k hradu DURDÍK / KAŠIČKA / NECHVÁTAL 1995, 12-20.

Kamýk aj.).¹³³¹ Žebro na konzolu nasedá bez náběžných štítků, je robustní, mírně klínové a je po stranách vyžlabeno, jak je to patrné na dobové fotografii [53. 2]. Především se však toto žebro dochovalo dodnes, po destrukci této části na počátku 20. století bylo totiž použito jako odrazník na nedalekém vesnickém domku [53. 5]. Severní stěna také obsahuje relikv hrotitého okna a na fotografiích je patrná kvalitní interiérová omítka, která zde byla zachována v celé ploše.

Tuto část paláce je možné označit jako kapli,¹³³² což je patrné z toho, že tento prostor byl jako jediný zakleknut a charakteristické je i posunutí této části mimo osu paláce, které známe i z Nižboru a Bezdězu. Účel tohoto řešení spočíval zjevně v komunikačním připojení kaple na pavlač, která probíhala před jižní fasádou paláce. S kaplí také souvisí úzká místnost v paláci, která jinak vypadává ze sestavy sousedního trojdílného „bytu“, pravděpodobně se jednalo o předsíň, kterou nalezneme i na jiných přemyslovských hradech, a to konkrétně v Písku, Bezdězu, Housce a Zvíkově. Kaple zjevně postrádala emporu, na fotografiích severní zdi je totiž zachován celistvý omítaný povrch stěny a na něm nejsou patrné žádné otisky po dřevěných a ani zděných konstrukcích.

Dnes již bohužel neznáme přesné rozměry a ani půdorys kaple. Celý jižní, východní a podstatný kus severní zdi zmizel beze stopy a bez případného archeologického výzkumu nebude možné spolehlivě půdorys kaple zrekonstruovat. Kaple se svými rozměry snad blížila kapli v Písku nebo na Housce a možná měla polygonální závěr, v úvahu samozřejmě připadá i rovný závěr jako na nedalekém Zvíkově, který ovšem byl na přemyslovských hradech výjimkou. Každopádně kaple velmi dobře zapadá do přemyslovské hradní produkce třetí čtvrtiny 13. století, s níž sdílí nejen shodný detail, a to jak dispoziční, tak i výtvarný.¹³³³ Její typologické zařazení spadá do skupiny kaplí připojených k paláci, s nímž sice byly komunikačně spojeny, ale šlo o samostatný objekt, který byl aditivně připojen.

Hrad v Myšenci byl jistě jedním z nejluxusnějších hradů své doby,¹³³⁴ byť dnes již neznáme jeho přesný účel, který byl zjevně velmi specifický, a v takto výstavném a kvalitním hradě nemohla chybět ani kaple.

¹³³¹ J. Kuthan změněnou konzolu datuje na přelom 50. a 60. let 13. století a řadí ji mezi díla písecké huti – KUTHAN 1975, 105.

¹³³² DURDÍK / NECHVÁTAL, 1995, 17.

¹³³³ KUTHAN 1975, 105.

¹³³⁴ J. Kuthan hrad v Myšenci dokonce srovnává s paláci v Písku a na Zvíkově, KUTHAN 1994, 241.

54. Nižbor

zasvěcení:	sv. Kateřiny
stavební typ:	kaple přiložená k paláci
dispozice	jednolodní kaple s polygonálním závěrem a ochozem
datace:	první polovina 14. století
stavebník:	Václav II.
stav:	částečně dochována

Dějiny objektu:¹³³⁵

Hrad Nižbor byl založen Přemyslem Otakarem II. a poprvé je doložen k roku 1265.¹³³⁶ S jeho dokončením lze počítat v 70. – 80. letech 13. století. Následně se hrad stal po Bezdězu nejoblíbenějším místem pobytů Václava II., který je zde doložen velmi často. Jan Lucemburský hrad zastavil Zbyňkovi ze Žebráku, ale již roku 1320 jej vyměnil zpět. Následně je hrad znova zastavován různými držiteli. Roku 1341 byl Nižbor spolu s Křivoklátem vyplacen Janem Lucemburským a Karlem IV. ze zástavy knížete Rudolfa Saského.¹³³⁷ Poté zde sídlil Jan Jindřich, který roku 1349 vydává listinu „*in castro nostro Myzenburch*“.¹³³⁸ Hrad je uveden v *Majestas Carolina* jako podmíněně zcizitelný.¹³³⁹ Václav IV. hrad na počátku své vlády zastavil a neprojevoval o něj žádný větší zájem. Na počátku husitských válek byl hrad opuštěn, snad z důvodu požáru, jak uvádí A. Sedláček,¹³⁴⁰ a byl roku 1425 obsazen husity, kteří ovšem byly záhy zajati Alešem Holickým a Hanušem z Kolovrat. Následně byl dán hrad do zástavy křivoklátskému purkrabímu Mikuláši Kapounovi ze Smiřic a později zástava přešla i na jeho syna Alexandra Kapouna a v zástavě tomuto rodu se hrad udržel až do konce 15. století. Roku 1601 byl hrad prodán císařem Rudolfem II. a hrad i panství přestalo být korunním statkem.

Kaple je nepřímou doložena k roku 1349 kdy Jan Jindřich vydal zmíněnou listinu „*in castro nostro Myzenburch*“ a mezi svědky jsou „*Capellanis nostris*“, kteří nejspíše patřili k hradní kapli.¹³⁴¹ Roku 1472 král Vladislav přenesl zápis krále Václava na Alexandra Kapouna, připsal mu 100 kop k již předešlým 500 kopám a zastavil mu s Nižborem i ves Počaply, která náležela k hradní kapli sv. Kateřiny, do té doby, až by v kapli byl ustanoven kněz.¹³⁴² Roku 1613 byl hrad „*Nižburk s kaplí a velkými hodinami*“ a dalším majetkem prodán z důvodu zadlužení.¹³⁴³ Roku 1658 je prováděn odhad ceny panství a byl popsán i hrad a kaple: „*Za zámkem kaplička obořená, jenom zdi od ní stojí.*“¹³⁴⁴ Od počátku 15. století nebyl

¹³³⁵ Literatura: SEDLÁČEK VIII, 71-79; Soupis památek XXXIX, 78-85; KOČKA 1936; MENCLOVÁ 1976 I, 255-256; DURDÍK 1998a, 76-88; DURDÍK 1999a, 381-382; Kaple byla poprvé zaznamenána a zdokumentována již A. Cechnerem v Soupisu památek z roku 1913. Oproti současnému stavu poznání se však domníval, že kaple byla orientována příčně k ose paláce a předpokládal její délku 8,5 m, což je ve skutečnosti její šířka. Nejnověji byla kaple zkoumána především T. Durdíkem, v rámci studia hradů přemyslovského loveckého hvozdu a hradů kastelového typu, který jí nakonec věnoval i samostatnou studii - DURDÍK 2003.

¹³³⁶ RBM II, 193.

¹³³⁷ RBM IV, 373-374.

¹³³⁸ CDM VII, 659.

¹³³⁹ AČ III, 88.

¹³⁴⁰ Sedláček VIII, 75.

¹³⁴¹ CDM VII, 659.

¹³⁴² SEDLÁČEK VIII, 76.

¹³⁴³ SEDLÁČEK VIII, 78.

¹³⁴⁴ SEDLÁČEK VIII, 79.

hrad řádně udržován a roku 1538 je uváděn jako zpusťlý a následně došlo k menším opravám. V 60. letech 17. století byl zámek opraven a kolem roku 1670 došlo i na kapli, která je na kresbě mapy z roku 1677 zobrazena se střechou. Další razantní přestavba následovala po roce 1721, kdy byl zámek s kaplí přestavěn do současné podoby. Kaple Povýšení sv. Kříže měla vzniknout v roce 1724.¹³⁴⁵

Stavební rozbor:

Hradní kaple byla vystavěna na konci ostrohu a byla přiložena na spáru k východnímu konci podélného paláce.¹³⁴⁶ Je orientovaná přesně k východu, což je dáno tvarem ostrohu. Podobně jako na Bezdězu a Myšenci byla osa kaple posunuta mírně do nádvoří. Ve vnějším rohu mezi kaplí a palácem je vložena válcová flankovací věž [54. 1].

Dnešní podoba kaple je výsledkem přestavby z 20. let 18. století, která ovšem vznikla s využitím starších obvodových zdí a opěrných pilířů. Zvláště zajímavý je suterén pod podlahou současné kaple, kde se dosud zachovaly zbytky středověké kaple, která měla jinou úroveň.

Současná kaple je jednolodní s čtvercovým presbyteriem, ke kterému je na východě přiložena malá sakristie. Chór je od lodi oddělen vítězným obloukem a ve středu kaple jsou po stranách mělké obdélné výklenky, takže půdorys kaple připomíná nerovnoramenný kříž. Půdorys kaple je v celku typický pro počátek 18. století, ale již zběžný pohled na exteriér prozradí, že tato stavba vznikla přestavbou středověké kaple – na jižní i severní straně lodi kaple vystupují opěráky. Na severní straně to je jeden opěrák, který vystupuje šikmo z nároží, a na straně jižní je možné identifikovat tři opěráky, z nichž se úplně zachoval jen střední, západní je pohlcen mladší stavbou a východní opěrák, který vystupoval šikmo z nároží, byl při přestavbě v 18. století odlámán, ale byl ověřen archeologickým výzkumem v roce 1998.¹³⁴⁷ Z rozestavení opěráků při hraně lodi je zřejmé, že středověká kaple zde přecházela do polygonálního závěru. Kvadratický chór současné kaple i se sakristií je mladší.

Zjištění z exteriéru kaple odpovídají i relikty středověkého interiéru kaple, který se nachází v suterénu. Zvláště zajímavá je situace při východním konci tohoto suterénu, kde se nacházejí zbytky sedilí, a to jak na jižní, tak i na severní straně. Při severní straně se navíc zachovala i přípora, která je vložena do rohu polygonu [54. 2].

Nejzajímavější je bezpochyby situace v severním rohu. Zde jsou patrné zbytky ostění sedilí a klenební přípora s talířovou patkou. Ty jsou založeny na pásu hrubého lomového zdiva, které je možné považovat za předzáklad kaple a tudíž původní úroveň v kapli byla zhruba o 50 cm výše než tomu je dnes a sedile byly umístěny velmi nízko nad zemí stejně jako na Bezdězu. Ostění sedile je lemováno dvojítm oblounem, který je spojen výžlabkem. V horní části ostění je patrný náběh do záklenku. Jak bylo řešeno sedile dále na západ, není zřejmé. Stěna od reliktu ostění je hladká a nevykazuje žádné otisky po vytrhaných člancích. Lomové divo má stejný charakter jako v předzákladu a není tedy zřejmé, jak byla stěna členěna.

Klenební přípora je válcová a po stranách je doprovázena příložkou, která asi pařila přistěným žebrům. Přípora spočívá na talířové patce, která je v horní části obtočena tenkým prstencem a vespod plynule přerůstá ve válcový sokl, který je vespod nad rohem polygonu kaple trojúhelně vykousnut tak, aby opsal tvar kaple. Vlevo od přípory jsou patrné zbytky ostění sedile v polygonu závěru kaple.

Opacná jižní strana kaple nabízí v podstatě tutéž situaci, kterou jsme právě popsali na severní straně, a to jen s tím rozdílem, že zde je přípora částečně zakryta základem

¹³⁴⁵ Soupis památek, XXXIX, 80.

¹³⁴⁶ DŮRDÍK 2003, 424.

¹³⁴⁷ DŮRDÍK 2003, 424.

barokního vítězného oblouku a patka přípory je poškozena. Také levé ostění sedile je v zásadě totéž jako na severu.

V západní stěně kaple v úrovni suterénu se zachovala armoovaná nároží, která zjevně patří středověkému vstupu do kaple [54. 4], jenž byl posunut mimo osu kaple k jihu, a to tak, aby byl přístupný z nádvoří. Severní stěna vstupu lícovala s jižním průčelím paláce. Dnes je tento vstup pod úroveň terénu, ale to je výsledkem barokních úprav nádvoří, kde byl dosypán terén a došlo tak k jeho vyrovnání, který byl dříve svázný ke kapli. Ostatně toto byl také důvod k posunutí úrovně mladší kaple.

Interiér kaple je dnes rozdělen barokními příčkami do čtyř nesterajně velkých klenutých místností. V těchto stěnách jsou pak patrné další architektonické články, klenební žebra a další profilované díly, které pocházejí z ostění sedilí a nachází se zde i sedadlo ze sedile. Žebro je po stranách lemované oblounem, který plynule přechází ve výžlabek. Žebro tak stojí někde mezi klínovým profilem s vyžlabením a hruškovým profilem.

V interiéru barokní kaple se žádné další pozůstatky středověké kaple nenacházejí, ale za to na exteriéru severní stěny byla v opadané omítce patrná kamenná ostění dvou rozměrných oken, která jistě patřila středověké kapli. Toto severní okno je navíc osazeno ve stěně, za níž vede chodba v síle zdi.

Středověká kaple byla tedy obdélná, ukončená třemi stranami oktogonu a byla zaklenuta pouhými dvěma klenebními poli, jedním krátkým na západě a jedním delším na východě, které bylo závěrové a vícedílné. Interiér kaple byl 15 m dlouhý a 8,5 m široký. Stěny kaple jsou ovšem mimořádně široké, dosahují až 3,5 m mocnosti. Tento fakt spolu s nálezořovou situací oken v severním líci kaple, kterou T. Durdík interpretuje tak, že se zde nacházel ohoz nebo ohozová tribuna analogická k hradní kapli na Bezdězu, která obíhala celou kapli.¹³⁴⁸ Výšce empory by pak odpovídalo i hlavní obytné patro v sousedním paláci, tedy stejně jak na již zmíněném Bezdězu nebo Housece. Možnost výtvarné komparace poskytují jen zbytky sedilí a především pak i podoba patky klenební přípory. Srovnání se samozřejmě nabízí s kaplí na Bezdězu, která je ovšem výtvarně náročnější. Talířové patky jsou v lodi kaple na Bezdězu ještě klasicky děleny, zatímco zde srůstají se soklem. Podobné patky je na Bezdězu možné najít jen na empoře, kde na nich spočívají okenní kružby, ale i ty jsou ještě děleny na talířovou patku a sokl. Podoba a subtilnost tohoto článku ukazuje, že by měl být mladšího původu. Kaple tedy vznikla až v 80. letech 13. století. S přihlédnutím ke stavu dochování kaple působí střízlivěji než starší kaple Přemysla Otakara II. na Zvíkově, Písku nebo na Bezdězu, ale i tak jistě patřila k tomu nejlepšímu, co v této době vzniklo.

¹³⁴⁸ Durdík 2003, 425.

55. Okoř

zasvěcení:	?
stavební typ:	kaplová věž
dispozice:	oktogonální centrála
datace:	kolem roku 1300
stavebník:	?
stav:	částečně zachovaná

Dějiny objektu:¹³⁴⁹

Hrad vznikl někdy v průběhu druhé poloviny 13. století, ale písemné zprávy jej dokládají teprve k roku k roku 1359, kdy Okoř již vlastnil Frána Rokycaner, významný pražský měšťan, který poté, co byl povýšen do šlechtického stavu, užíval predikát z Okoře. S Fránou je oprávněně spojována monumentální přestavba staršího hradu. V majetku Fránova rodu hrad zůstal až do sklonku 14. století, kdy Okoř koupil jiný velmi zámožný pražský měšťan a dvořan Václava IV. Mikuláš z Prahy, zvaný později také Mikuláš Augustinův. Po jeho smrti v roce 1416 hrad získal Jindřich Lefl z Lažan, který jej obratem prodal pražskému měšťanu Ludvíkovi. Za husitských válek byl hrad zabrán Pražany, ale později je zde doložen Jan, syn Ludvíka. Na počátku vlády Vladislava II. Jagellonského Okoř získali páni z Donína, kteří hrad v následující době významně přestavěli. Roku 1518 hrad získali páni z Martinic, kteří jej vlastnili až do poloviny 17. století, kdy byl hrad odkázán Jaroslavem Bořitou z Martinic jezuitům na Malé straně. Hrad byl v až do svého zániku na sklonku 18. století dobře udržován a obýván. Po zrušení jezuitského řádu se rychle proměnil v ruinu.¹³⁵⁰

Kaple není v období středověku doložena, ale z pozdějších zpráv z konce 16. století víme, že kaple byla udržována a dokonce se připomíná v urbáři smečenského panství. Jezuité kapli obnovili a roku 1673 byla znovu vysvěcena Janem Tomášem Pešinou z Čechorodu. Roku 1787, tedy krátce po zrušení řádu, byla kaple opuštěna. Později A. Sedláček vzpomíná, že zde měla být jakási kaple sv. Václava, kterou obnovili vesničané, ale návaznost na původní kapli není zřejmá.¹³⁵¹

Stavební rozbor:

Kaple se nachází v přízemí velké hranolové obytné věže, která tvořila dominantu hradu [55. 1]. Její rozměry jsou impozantní, na délku má 16 m a široká je 8,5 m a je vystavěna ve východním čele hradu oproti ostrohu. Současná podoba věže pochází až z přestavby Frány Rokycanera z poloviny 14. století. Tato masivní věž ovšem nevznikla jako novostavba, ale do svého jádra pojala starší oktogonální raně gotickou třípodlažní kaplovou věž, ze které bylo zachováno pět stran až do výšky koruny zdiva [55. 2]. Po přestavbě kaple nezanikla, ale sloužila nadále svému účelu.

Interiér věže v přízemí, kde se nacházela kaple, je 12 m dlouhý a 5,15 m široký. Zdá se, že zde nebyla žádná dělicí příčka, takže tyto rozměry určují i velikost kaple.

¹³⁴⁹ Literatura: MIKOWEC II, 17-30; SEDLÁČEK VIII, 229-237; MERHOUT 1901; PROCHÁZKA 1943; REICHERTOVÁ 1948; PLICKA 1959; NOVOSADOVÁ / LÍBAL / LIŠKOVÁ 1975; MENCLOVÁ 1976, I, 410-416, II, 221, 313-315; PULEC bez data; HAUSEROVÁ 1972; DURDÍK / SANKOT 1983; DURDÍK / CHOTĚBOR 1998, 13-32; DURDÍK 1999a, 395-398; DURDÍK / SUŠICKÝ 2000, 98-101.

¹³⁵⁰ K dějinám hradu podrobněji SEDLÁČEK VIII, 229-237.

¹³⁵¹ SEDLÁČEK VIII, 235-237.

Ve východní části je zachováno pět stran z oktogonu raně gotické kaple. Boční stěny této raně gotické kaple měly délku kolem 2,2 m. Spodní část stěn je do výšky oken nečleněná a nese zbytky mladších omítek a líc stěny je částečně novodobě přezděn [55. 3].

Okna se nacházejí ve všech pěti zachovaných stranách původní kaple [55. 4-8]. Zda okna vyrůstala z podokenní římsy, dnes není příliš patrné, povrch stěny je zde totiž novodobě lícován. Okna byla osazena v mělké hrotité nice, jejíž špalety jsou vyzděné z tesaných dílců. Hrana této špalety je okosena. Následuje nevelká plocha stěny, do níž je vložené samotné okno. Hrana okna je opět okosena a následuje hluboký výžlabek, který je ukončen v oblounu rámujičím jak otvor okna, tak i okenní kružby. Samotná okna byla dvouosá, zakončená hrotitou jeptiškou a ve vrcholu se nacházely kružby, které měly podobu trojlistu směřujícího jedním lalokem dolů mezi vrcholy jeptišek, severní okno bylo zakončené čtyřlístem. Při přestavbě ve 14. století byla okna zazděna a ponecháno bylo pouze okno ve východní a v jižní stěně. Tehdy byla tato okna na vnější straně opatřena hlubokými hrotitými nikami, které procházejí mladší zdi. V záklencích je patrné, že šířka stěny původního objektu ze 13. století byla velmi slabá, a to zhruba 1 m. Ve čtrnáctém století byla šířka zdi zvětšena přízdívkou o 1 m na jihu a 1,3 m na východě. Pravděpodobně při mladších novověkých opravách kaple byly původní okenní kružby odstraněny a východní okno bylo opatřeno oblým záklenkem, který navazuje na starší ostění.

Stěna ve cviklech nad a mezi okny je dodatečně vyzděna cihlami. Kamenné dílce jednotlivých oken na sebe v podstatě nenavazují a kouty kaple jsou tvořeny dosti neorganicky. V koutech jsou patrné úlomky menších kamenů i cihel. Povrch stěny zde byl zarovnan vrstvou omítky, která byla ještě v polovině 20. století velmi dobře zachována.

Vlevo od jižního okna je patrné odlámané zdivo, které přecházelo do západní části oktogonu, která byla ve 14. století zbořena. Podobná situace je patrná i na jižní stěně. Spára mezi mladším a starším zdivem je dobře patrná v úrovni prvního a druhého patra na starých fotografiích z doby před opravou zdiva v 80. letech minulého století, kdy tato situace zanikla. Tato oktogonální kaple měla rozměr interiéru asi stejně široký jako dlouhý, tedy 5,2m.

Patro nad kaplí bylo plochostropé a nemělo, respektive v zachovaných částech nejsou žádná okna. Strop byl vynášen na kamenných krakorcích. Druhé patro bylo rovněž plochostropé, ale bylo již opatřeno drobnými obdélnými okny. Z dřevěných překladů jednoho okna se podařilo získat datum smýcení 1311/1312.¹³⁵²

Zdá se, že zmíněné mělké okenní špalety z tesaných dílců měly sloužit k osazení klenby, která buďto nebyla realizována, nebo byla při některé přestavbě odstraněna. V rozích kaple se překvapivě nesetkáváme se zbytky přípor a neorganické napojení jednotlivých oken ukazuje na to, že okna byla nejspíše vytesána jinde, snad v Praze, a to bez hlubšího kontaktu se staveništěm. Později byla kaple jistě plochostropá, jak na to ukazují zbytky omítek. To je zřejmé především z toho, že nad okny se nachází evidentně mladší cihelné zdivo a nejsou zde patrné stopy po osazení stropních trámů, což je v patře nad kaplí dosud velmi dobře dochováno.

Podoba oktogonální kaplové věže, která navíc stála v místech, kde by běžný hrad měl bergfrit, je zcela bez analogií, a to jak v Čechách, tak i v přilehlé části střední Evropy. Časové vročení kaple bude na základě datace dřeva v překladu okna nad kaplí spadat do počátku 14. století. Podoba oken je ovšem výrazně starší a hlásí se ještě do 13. století.¹³⁵³ Je tedy možné, že na stavbu kaple bylo použito starších oken, která sem byla dovezena. Nebo patra nad kaplí byla vystavěna dodatečně, což ale není ve struktuře zdiva patrné.

Po přestavbě v polovině 14. století vznikla poměrně velká kaple, která se řadí k největším hradním kaplím. Délka interiéru kaple je 12. m, což je velikost hodná královského

¹³⁵² <http://www.dendrochronologie.cz>

¹³⁵³ D. Menclová okna datuje do 60. let 13. století – MENCLOVÁ 1976 I, 413.

hradu. O podobě nově postavené lodi bohužel nic nevíme, přilehlá část zcela zanikla a patrný je pouze vstup do kaple, který sem vedl od západu z přilehlého prvního patra paláce, které bylo i hlavním reprezentativním podlažím.

56. Opočno

zasvěcení: sv. Ondřeji
stavební typ: ?
dispozice: ?
datace: 1408
stavebník: Hynek z Lichtenburka
stav: nezachovaná

Dějiny objektu:¹³⁵⁴

Není zcela zřejmé, kdy v Opočně vznikl hrad, ale od poloviny 14. století se po Opočně píše Mutina z Dobrušky z hradecké větve Drslaviců,¹³⁵⁵ kteří Opočno drželi až do konce 14. století. Krátce před rokem 1390 Opočno získal Půta z Častolovic, ale již krátce po jeho smrti (1397) je Opočno opět prodáno. Novým vlastníkem se stal dvořan Václava IV., nejvyšší pražský purkrabí a nejvyšší hofmistr Jan Krušina z Lichtenburka, který zemřel v létě roku 1407 a panství zdědili jeho synové Hynek, Alexander a Jan. Hynek po smrti otce spravoval panství a založil na hradě dvojí kaplanství u sv. Ondřeje. Dále Hynek, se svou matkou a bratry k vydržování kaplanů zakoupil roční plat 20 kop grošů ve vsi Meziříčí a ustanovil povinnosti kaplanů, a dále zapsal své hrady Opočno a Kumburk jako záruku platu kaplanů. Kaplanství bylo obsazeno zápisem z 1. března 1409 Janem z Meziříčí a Jakubem z Brumova.¹³⁵⁶ Krátce na to je na místo Jakuba podán kněz Ondřej z Opočna.¹³⁵⁷ Hradní kaplan se připomíná ještě roku 1413, kdy zapisuje plat 1 kopy grošů na věčné světlo v miletínském kostele.¹³⁵⁸ Po husitských válkách se kaple již nepřipomíná a pravděpodobně zanikla při monumentální renesanční přestavbě v polovině 16. století, kdy ji nahradil zámecký kostel Nejsvětější Trojice. Přesná lokace a ani podoba kaple není známa.

¹³⁵⁴ Literatura: SEDLÁČEK II, 36-59; HEJNA 1957; DURDÍK 1999a, 41-44; RATHOUSKÝ / LIKOVSKÝ 2006; SLAVÍK 2001, 210-218.

¹³⁵⁵ LC I/1, 97.

¹³⁵⁶ LC VI, 259.

¹³⁵⁷ LC VI, 274.

¹³⁵⁸ SEDLÁČEK II, 46.

57. Orlík

zasvěcení:	Panně Marii
stavební typ:	palácová kaple
dispozice	jednodlní kaple s odsazeným polygonálním chórem
datace:	počátek 16. století
stavebník:	Kryštof ze Švamberka
stav:	zachovaná

Dějiny objektu:¹³⁵⁹

Počátky hradu jsou v písemných pramenech velmi nejisté, poprvé je hrad doložen v letech 1288–89, kdy se jej zmocnili přívrženci Záviše z Falknštejna a vedli odsud odbojnou válku se stranou biskupa Tobiáše.¹³⁶⁰ Hrad byl tedy nepochybně starší a nejspíše jej založil Přemysl Otakar II. na území,¹³⁶¹ které původně patřilo ke Zvíkovu.¹³⁶² Jako královský hrad je doložen i později ve 14. století, kdy jej roku 1357 Karel IV. udělil v řádné manství biskupovi mindenskému Dětrichovi z Portic a roku 1360 stejnojmennému synovci, který byl biskupem v Magdeburku. Roku 1369 se situace opět opakovala a hrad by dán v léno Hynkovi Pluhovi z Rabštejna, který se následně psal z Orlíka. Po delší době ovšem Hynek Pluh hrad vyměnil se Zikmundem Hullerem za Boršengrýn. Zikmund Huller hrad vlastnil až do své popravky v roce 1405 a následně přešel na jeho bratra Ondřeje, který jej záhy prodal se svolením krále Petrovi Zmrzlíkovi ze Svojšína. V majetku Zmrzlíků hrad následně vydržel až do roku 1514, kdy Orlík koupil Kryštof ze Švamberka, který hrad po požáru z roku 1508 výrazně opravil. V majetku Švamberků Orlík zůstal až do pobělohorských konfiskací, následně jej koupili Egerberkové a od roku 1719 je v majetku Schwarzenberků, kteří jej v průběhu 18. a 19. století přestavěli do současné podoby.¹³⁶³

Kaple se v období středověku nepřipomíná a zasvěcení Panně Marii je doložené až pro pozdější dobu, ale je pravděpodobné, že se váže na starší tradici. V psaných pramenech se s kaplí setkáme až v 18. století, ale nejde o žádné zajímavé informace. Podobně nic zásadního nepřináší popis hradu z roku 1807, kde je kaple sice uvedena, ale bez jakýchkoliv podrobností.¹³⁶⁴ K velké opravě kaple došlo roku 1844. Tehdy došlo k otlučení omítky a vnější povrch kaple byl obezděn na čtvrt cihly s mezerou na 2-3 palce od hlavní zdi do výšky chóru. Žebra v chóru byla sejmuta a znovu sesazena, doplněna a spravena sádro. V patkách žeber byly vytvořeny sádrové konzoly. Povrch stěn byl natřen barvou kamene, žebra byla malovaná jako šedý mramor a byla položena nová cihlová dlažba.¹³⁶⁵ Další úpravy následovaly roku 1903, kdy bylo pořízeno vybavení kaple a nová dlažba.¹³⁶⁶

¹³⁵⁹ Literatura: SEDLÁČEK XI, 60-68; Soupis památek XXXIII, 134-161; HANESCH / KOSTKA 1957; KOSTKA 1967; LANCINGER / MUK 1983; LANCINGER / MUK 1994, 89-94; DURDÍK / KAŠIČKA / NECHVÁTAL 1995, 23-34; VARHANÍK 1998, 13-32; DURDÍK 1999a, 403-405; GRABOLLE / HRUBÝ / MILITKÝ 2002, 91-118.

¹³⁶⁰ Formulářová sbírka biskupa Tobiáše, č. 28, 29.

¹³⁶¹ DURDÍK / KAŠIČKA / NECHVÁTAL 1995, 22; dataci do pozdní doby Přemysla Otakara II. potvrdil i archeologický výzkum nádvoří hradu v roce 2000 GRABOLLE / HRUBÝ / MILITKÝ 2002, 111 a následující.

¹³⁶² SEDLÁČEK XI, 59.

¹³⁶³ K dějinám hradu podrobněji SEDLÁČEK XI, 60-68.

¹³⁶⁴ LANCINGER / MUK 1983, 24.

¹³⁶⁵ LANCINGER / MUK 1983, 27-28.

¹³⁶⁶ LANCINGER / MUK 1983, 46.

Stavební rozbor:

Kaple se nachází v jihovýchodním křídle hradu. Loď kaple má obdélný, lehce nepravidelný půdorys a je umístěna v přízemí. Tři strany lodi kaple obklopují neogotické dřevěné empory [57. 7-8]. Osvětlení lodi zajišťuje jedno okno směřující na severozápad. Vstup do kaple je veden z nádvoří portálem v ose lodi [57. 11], a přístupná byla i empora ze sousedního paláce a z nádvorního ochozu.

Na jihovýchodní straně je stěna prolomena hrotitým neprofilovaným vítězným obloukem vedoucím do chóru [57. 6]. Chór je uzavřen pěti stranami stlačeného oktogonu, ale na exteriéru se projevuje jako obdélný rizalit vystupující před vnější fasádu paláce do parkánu [57. 1-3]. Loď i chór jsou klenuty síťovou klenbou, v závěru se nachází jedno pole síťové klenby svatovítského typu, která přechází ve hvězdu a v lodi je klenba milevského typu. Podle A. Sedláčka jsou žebra cihlová, což za současného stavu nelze ověřit. Klenba v lodi spočívá na jehlancových římsových konzolách [57. 9] a v chóru jsou to desky členěné panelací [57. 10], v obou případech jde jednoznačně o články z 19. století. V severozápadní části lodi se nachází empora vynášená na oblouku.

Klenba byla obnovena v roce 1843 Bernardem Gruebrem a není úplně zřejmé nakolik věrně své předloze.¹³⁶⁷ Na půdorysu hradu z roku 1802 je klenba zakreslena s přibližně obdobným vzorcem,¹³⁶⁸ takže snad alespoň ten zůstal zachován, i když není zřejmé, zda šlo o klenbu síťovou nebo sklípkovou, která je rovněž na hradě použita.¹³⁶⁹ Stěny chóru jsou členěny výraznou podokenní římsou, nad níž se nacházejí tři hrotitá dvouosá okna s plaménkovou kružbou, umístěná v hlubokých okenních nikách.

Západně od chóru byla do parkánu dodatečně roku 1713 vestavěna sakristie.¹³⁷⁰

Stavební vývoj hradu je mimořádně složitý a dosavadní výsledky bádání si vzácně protirečí snad úplně ve všem. Archeologický výzkum nádvoří z roku 2001 objasnil nejstarší podobu hradu, ale odpověď na stáří kaple bohužel přinést nemohl, alespoň bylo zjištěno, že loď kaple je umístěna v severním dílu nejstaršího paláce.¹³⁷¹ Otázka, kdy kaple na hradě vznikla, ovšem zůstává otevřena. Nejstarší bádání předpokládalo vznik kaple teprve při opravě hradu mezi lety 1515–1516.¹³⁷² Kostka a Haneš uvedli v život myšlenku, že šlo přestavbu starší kaple (loď měla být nově sklenuta a chór zcela nově vystavěn),¹³⁷³ což následně převzala i D. Menclová a poukazovala přitom na analogii v podobě chóru kaple sv. Vavřince na hradě v Boru u Tachova,¹³⁷⁴ která byla datována do téže doby a hrad navíc patřil i stejnému majiteli Křištofovy ze Švamberka. V roce 1983 proběhl stavebně historický

¹³⁶⁷ J. Muk se domnívá, že šlo o jen o opravu, což je ale v rozporu s údaji o stavbě nové klenby v lodi LANCINGER / MUK 1983, 45.

¹³⁶⁸ Půdorys publikoval VARHANÍK 1998, 17, obr. 7.

¹³⁶⁹ RADOVI 1998, 192.

¹³⁷⁰ LANCINGER / MUK 1983, 13.

¹³⁷¹ Stavební vývoj hradu dosud není zcela dořešen a do budoucna si bezpochyby vyžádá celkovou revizi. Trojprostorové schéma paláce zde rekonstruuje VARHANÍK 1998, 18, obr. 8 a nověji i GRABOLLE / HRUBÝ / MILITKÝ 2002, 113, obr. 16. Jisté rozpaky vzbuzuje poslední severovýchodní místnost s nepravidelným půdorysem. Tuto variantu podporují i analogie z ostatních královských hradů doby Přemysla Otakara II., které patřily k doplňkové síti hradů. Podobný palác se nachází i na Landšperku, Svojanově anebo v Poděbradech, takže je možné tuto rekonstrukci přijmout jako pravděpodobnou s výhradou ohledně existence válcové věže v čele hradu, která není nijak doložená a hrad nejspíše patřil k bezvěžové dispozici. Tedy patřil do podobné skupiny jako již zmíněný Landšperk, která je v této oblasti ve 13. století poměrně hojně zastoupena. Nicméně řešení těchto otázek je mimo rámec této práce.

¹³⁷² SEDLÁČEK XI, 58; Umělecké památky XXXIII, 159.

¹³⁷³ KOSTKA / HANEŠ 1957, 4.

¹³⁷⁴ MENCLOVÁ 1976 II, 452.

průzkum J. Muka, který stavební vývoj kaple interpretoval tak, že původní chór kaple byl obestavěn na počátku 16. století obdélným rizalitem, ale kaple měla pocházet již z první etapy výstavby hradu, tedy již ze 13. století, eventuálně sem byla vložena dodatečně ve 14. století, síťové klenby jsou samozřejmě přičítány pozdně gotické přestavbě.¹³⁷⁵ Důvodem této interpretace byla nesymetričnost hmoty rizalitu, jehož severní stěna je výrazně širší než jižní a tudíž podobnost s Borem u Tachova byla jen zdánlivá. T. Durdík záhy výsledky J. Muka v mnoha místech opravoval, což se ale kaple výrazně nedotklo.¹³⁷⁶ Novější literatura se kapli již nevěnuje.

Interpretace stavebního vývoje chóru dle J. Muka nebere v potaz skutečnost, že zmíněná asymetrie síly zdi mohla mít svůj důvod. Archeologický výzkum z roku 2000 totiž odhalil původní vstup do hradu ze 13. století a tím nepřímo potvrdil i starší tezi J. Varhaníka o pozdně gotickém původu průčelí hradu s dvěma věžemi,¹³⁷⁷ které byly dříve kladeny do 13. století.¹³⁷⁸ Pokud zde tedy vznikl poměrně zajímavý obranný systém, který počítal s dělostřelbou, tak je možné, že i šíře zdiva rizalitu presbytáře mohla být dimenzována na případné ostřelování. Právě ze směru možné útoky je zdivo výrazně zesílené. Je tak možné, že chór kaple je opravdu až pozdně gotický a může souviset s podobou kaple v Boru. Rovněž se domnívám, že kaple zde vznikla až teprve při zmíněné pozdně gotické přestavbě hradu z počátku 16. století, kdy byla vložena do staršího paláce. O existenci starší kaple totiž nemáme sebemenších důkazů a její vznik je předpokládán čistě hypoteticky na základě analogií s královskými hrady. Je ovšem nutné podotknout, že Orlík nepatřil k objektům první kategorie, kde byla kaple nutností, ale naopak patřil k doplňkové síti královských hradů, kde hradní kaple byla vždy výjimečná.

Po typologické stránce má kaple nejbližší k již zmíněnému Boru u Tachova a řadí se ke kaplím obsaženým v paláci s osou lodi příčnou k ose paláce. Kromě Boru sem patří i Jindřichův Hradec v polovině z 13. století nebo o něco mladší Český Šternberk.

¹³⁷⁵ MUK / LANCIGER 1983, 44. Výsledky tohoto výzkumu byly publikovány později MUK 1994, 91.

¹³⁷⁶ DURDÍK / KAŠIČKA / NECHVÁTAL 1995, 30.

¹³⁷⁷ VARHANÍK 1998, 13-32.

¹³⁷⁸ MUK 1994, 89-94; DURDÍK 1995, 30-33; zvláště DURDÍK 1998a, 122-124.

58. Osek / Rýzmburk

zasvěcení: ?
stavební typ: kaple přiložená k věži
dispozice: jednolodní kaple s polygonálním závěrem
datace: počátek 14. století
stavebník: panovník?
stav: relikv

Dějiny objektu:¹³⁷⁹

Hrad Rýzmburk vznikl v první vlně zakládání šlechtických hradů, a to nejspíše někdy kolem roku 1240.¹³⁸⁰ Jeho stavebníkem byl mocný dvořan Václava I. Boreš, který je od roku 1250 doložen s predikátem z Rýzmburka.¹³⁸¹ Z dendrochronologického průzkumu překladu vstupu do válcové věže jádra hradu víme, že věž byla stavěna v této době a dřevo je datováno do přelomu let 1248/1249.¹³⁸² Rozsah hradu a také otázka stavebníka, se v nedávné době staly předmětem vyhocené polemiky.¹³⁸³ Článek V. Lehkého v celku přesvědčivě ukazuje, že tento nejstarší hrad měl nevelkou bergfritovou dispozici, která byla teprve po smrti Boreše výrazně rozšířena.¹³⁸⁴ Zdá se, že Boreš za svého života o hrad přišel, protože se roku 1264 sám sebe uvádí jako „*miseracione divina castelanus in Ryzenburch*“,¹³⁸⁵ z čehož A. Sedláček odvodil, že šlo o královský hrad¹³⁸⁶ a tuto tezi následně převzali i další autoři.¹³⁸⁷ Boreš se psal po Rýzmburku až do své smrti v roce 1276, ještě na sklonku roku 1275 zakládá klášter augustiniánů eremitů na svém panství Třebová na Moravě a listina je vydána „*in Risenburc*“.¹³⁸⁸ Potomci Boreše i nadále užívají predikátu z Rýzmburka, ale v roce 1323 byla vydána listina oseckému klášteru, která nařizovala „*Borešovi z Rýzmburka a všem jeho nástupcům, kastelánům uvedeného hradu v Rýzmburku*“, aby klášteru nečinili žádných překážek.¹³⁸⁹ Zdá se tedy, že se Rýzmburk po roce 1264 stal královským, a také teprve tehdy získal podobu královského hradu. Stavbu jádra hradu ukončila kaple, kterou je možné datovat do doby kolem roku 1300, a poté se stavební aktivita přesunula na předhradí.

Roku 1339 Boreš, řečený z Rýzmburka, podal svůj svobodně držený majetek v léno králi.¹³⁹⁰ Snad o něco později Boreš získal hrad do vlastnictví a jeho synové si je kolem roku 1355 rozdělili na poloviny, což trvalo do roku 1378.¹³⁹¹ Roku 1398 byl hrad prodán Vilémovi, markrabímu Míšeňskému a v majetku jeho potomků zůstal až do roku 1459, kdy jej získal Jiří z Poděbrad.¹³⁹² Následně byl hrad zastaven a v bouřlivých letech kolem roku 1469 byl obsazen a obléhán. Král Vladislav hrad také zastavoval a roku 1530 byl hrad prodán Lobkovicům. Krátce před koncem 15. století hrad přestává být panským sídlem a koncem 16.

¹³⁷⁹ Literatura: SEDLÁČEK XIV 167-177; MENCLOVÁ 1976 I, 196-202; LEHKÝ 1993, 234-237; KUTHAN 1994, 272-278; DURDÍK / KLÁPŠTĚ 1992, 266-276; DURDÍK 1999a, 407-408; KYNCL 2004, 214-217; RAZÍM 2004, 176-214; DURDÍK 2004c, 169-175; LEHKÝ 2012, 149-203.

¹³⁸⁰ VELÍMSKÝ 2002, 66.

¹³⁸¹ RBM I, 578.

¹³⁸² KYNCL 2004, 214-217.

¹³⁸³ KLÁPŠTĚ 2003, 786-800; RAZÍM 2004, 176-214; DURDÍK 2004c, 169-175.

¹³⁸⁴ LEHKÝ 2012, 149-203.

¹³⁸⁵ CDB V/1, 600; RBM II, 413.

¹³⁸⁶ SEDLÁČEK XIV, 169.

¹³⁸⁷ např.: MENCLOVÁ 1976 I, 198; DURDÍK 1999, 407 a jini.

¹³⁸⁸ CDB V/2, 482.

¹³⁸⁹ RBM III, 349.

¹³⁹⁰ RBM IV, 252.

¹³⁹¹ SEDLÁČEK XIV, 171.

¹³⁹² SEDLÁČEK XIV, 174.

století
je již opuštěn.

Kaple se v písemných pramenech nepřipomíná a není známé její zasvěcení.

Stavební rozbor:

Hradní kaple je vystavěna při jižním obvodu jádra hradu [58. 1] a je na západní straně přiložena k jihozápadní hranolové věži [58. 3]. Přesto, že se kaple dnes nachází již v ruinách, tak její relikt poskytuje dostatečně plastický obraz původního stavu. Půdorys kaple byl obdélný o délce interiéru 14,5 m a šířce 5,3 m a byl na východě uzavřen polygonálním závěrem založeným na pěti stranách oktogonu. Interiér kaple byl klenut třemi poli křížové žebrové klenby a jedním polem závěrovým. Klenba byla vynášena na konzolách. Loď kaple je zavalena sutinami, které se prudce svažují k jihovýchodnímu rohu, a na východě dosahují téměř výšky konzol.

Jižní zeď kaple je široká něco málo přes 2 m a je v celém průběhu destruována téměř až k úrovni terénu, ale líce zdiva jsou dobře patrné. Ve spodní části tato zeď pokračuje pod sousední jihozápadní věž, což je patrné pod náběhem žebra v rohu kaple, kde je zdivo věže zjevně přiloženo na spáru. Nad náběhem se zdá být zdivo v krátkém úseku provázané. Jihovýchodní nároží věže dosedá na tuto zeď a je zpevněno nárožní armaturou, ke které je jižní zeď přiložena na spáru. Relikt této zdi je velmi pozoruhodný. Je sice již velmi rozpadlý, ale je zde patrná vertikální spára, která byla V. Razímem interpretována jako pozůstatek cimbuří, což má dokládat, že se s kaplí nepočítalo.¹³⁹³ Ovšem tato interpretace není tak jednoznačná, zmíněná spára je patrná i nížeji ve zdivu a zcela analogicky je patrná i ve zdi nad branou, kde je velmi dobře patrná. Podle V. Lehkého by mohlo jít o zbytek méně obvyklé technologie zdění bez použití lešení. Otázkou zůstává, zda tato zeď byla prolomena okny. Na nejstarších vyobrazeních je podoba jižní zdi velmi v podstatě identická se současným stavem a případná okna zde nejsou patrná. Ovšem jejich existence by dobře vysvětlila destrukci této poměrně široké jižní zdi, která při bráně dosud stojí ve značné výšce.

Při východním konci kaple jižní zeď ustupuje k severu, což dokládá, že s kaplí bylo počítáno již při stavbě celého jižního průčelí s branou a jihozápadní hranolovou věží, na kterou navazoval západní palác, byť její stavba proběhla v mikro etapě.

Západní stěna kaple je tvořena zdí východní věže. Povrch stěny dosud nese zbytky původní omítky a mimo střed kaple je patrný vylámaný amorfní otvor, který má zadní stěnu pečlivě lícovanou, pravděpodobně šlo o výklenek ve stěně, který byl rámován dnes již vypadaným ostěním. V jihozápadním rohu se nachází náběh žebra, snad klínového profilu jako v sousední věži, který by měl patřit empoře. Na stěně ovšem nejsou patrné žádné otisky po klenbě a je tak otázka, zda byla empora realizována.

Severní zeď kaple je výrazně slabší a má šířku 1,2 m. Zeď je velmi těžce poškozena erozí a velmi rychle se rozpadá. Zachovaly se z ní dva vysoké relikt, které odpovídají rozmístění klenebních polí, a její výška se blíží předpokládané koruně zdiva. Ve východním reliktu se do letošního jara nacházel amorfní otvor, který původně byl oknem.¹³⁹⁴

V závěru jsou patrné zbytky dvou konzol a náběhu klenby na severní stěně [58. 4-7]. Obě konzoly jsou štíhlé jehlancové s dvakrát proláklými stěnami a naznačeným abakem. Severní konzola je členěna dvěma zářezy, které naznačují samostatné náběhy [58. 8]. Východní konzola vybíhala ostře do prostoru a její čelní stěna byla tvořena úzkou stezkou [58. 7]. Na severní konzolu dosud dosedá náběh tří hruškových žebor, která nejsou opatřena

¹³⁹³ RAZÍM 2004, 198.

¹³⁹⁴ Inkriminovaná část byla poškozena destrukcí. Za informaci děkuji Bc. M. Sýkorovi.

náběžnými štítky. Náběh je tvořen třemi bloky a směrem ke konzole se žebra sbíhají ve štíhlý útvar.

Kaple se svými rozměry řadí k největším hradním kaplím v Čechách, a to i v rámci královské hradní architektury. Periodizace výstavby hradu, jeho datace a také otázka stavebníka, jsou stále předmětem diskuze. Z nalezených reliktních je zřejmé, že kaple byla součástí rozsáhlé přestavby hradu, při které vznikla celá jižní a částečně i západní strana hradu s palácem, jihozápadní věží, branou a kaplí. V relativní chronologii jde o třetí velkou etapu, první náleží původnímu hradu s bergfitem, při druhé vznikla severní hranolová věž, kterou lze datovat do sklonku 13. století, a na ni navazuje třetí etapa, při které vznikla kaple. Přestavbu je možné datovat do doby kolem roku 1300.¹³⁹⁵ Tomu by odpovídala podoba konzol v kapli i způsob zaklenutí v sousední hranolové věži. Důležitým detailem pro datování je podoba brány s vpadlinou pro padací most, který se na starších branách 13. století ještě nepoužívá, ale zato ve 14. století je tento typ brány velmi rozšířen.

Z písemných zpráv se zdá, že hrad byl v době stavby v majetku krále, čemuž odpovídá i velikost kaple, která se typologicky řadí k samostatně stojícím kaplím. Je možné, že v době Václava II. byl Rýzmburk přestavěn jako královský hrad, který v této části Čech citelně chyběl. S pokračováním stavby lze počítat i v rané době Jana Lucemburského, který věnoval opevnění severozápadní hranice značnou pozornost reprezentovanou především stavbou hradu v Litoměřicích a Hasištejně.

¹³⁹⁵ J. Kuthan kapli datuje do pozdního 13. století (KUTHAN 1994, 278), naproti tomu D. Líbal kapli datuje až do doby kolem roku 1320 (LÍBAL 2001, 435).

59. Pardubice

zasvěcení:	sv. Třem králům
stavební typ:	palácová kaple
dispozice	jednoduchá kaple s polygonálním závěrem
datace:	po roce 1500
stavebník:	Vilém z Pernštejna
stav:	zachovaná

Dějiny objektu:¹³⁹⁶

Tvrz v Pardubicích vznikla již koncem 13. století a poprvé je doložena roku 1319 v majetku pánů z Dubé. Kolem roku 1330 Pardubice vyměnil za Visemburk Arnošt z Hostyně, který se stal zakladatelem rodu pánů z Pardubic.¹³⁹⁷ Arnošt zde založil městečko a tvrz přestavěl na vodní hrad. Pardubice v majetku rodu pánů z Pardubic zůstaly do sklonku 14. století a následně se zde střídají majitelé. Roku 1491 koupil Pardubice Vilém z Perštejna, který okamžitě začal původní hrad přestavovat,¹³⁹⁸ a stavební činnost zde pokračovala téměř bez přestávky dalších 80 let, kdy se ovšem Pardubice staly korunním majetkem a působil zde Ulriko Aostallis. V 70. let 16. století jsou zde provedeny poslední stavební úpravy a další přestavby se na zámku konali až v 18. století, kdy zde působil František Maximilián Kaňka. Zámek od konce 19. století sloužil jako depozitář muzejního spolku, který roku 1920 zámek odkoupil.

Kaple je zasvěcena Třem Králům, ale jinak se v pramenech příliš často nevyskytuje.

Stavební rozbor:

Kaple je situována v přízemí východního křídla, a to v jeho severním nároží, které bylo pohledově exponované z přístupové cesty [59. 1]. Nejednotně řešenou fasádu v místě kaple prolamují dvě rozměrná hrotitá okna, jedno směřuje k východu a druhé k severu. Okna jsou dvouosá, zakončená jeptiškou a ve vrcholu jsou plaménky. Pod kaplí je výrazný vysoký sokl zakončený zkosením a pod okny běží římsa, která je zalomena kolem dolní části oken.

Kaple je přístupná z nádvoří, z prostoru jižní arkády, po několika stupních hrotitým pozdně gotickým portálem [59. 2]. Jeho profilace je složena z hlubokých výžlabků a dvou subtilních hruškovců. Na portál navazuje hluboká dveřní segmentově zaklenutá nika.

Interiér kaple se svými půdorysem blíží čtverci, ale východní rohy jsou okoseny tak, aby vytvářely polygonální závěr, což na exteriéru není patrné. Prostor je klenut hvězdivou síťovou klenbou, jejíž vzorec je odvozen od parléřovských kleneb milevského typu [59. 3-4]. Žebra jsou štíhlá, subtilní a mají dvakrát jemně profilované boky s oušky. Průniky žebek jsou řešeny s plným pochopením díla Petra Parléře v průjezdu Staroměstské mostecké věže. Ve vrcholu klenby je znak Viléma z Pernštejna a nad emporou je znak jeho ženy Johanky z Liblic [59. 4-5]. Klenba spočívá na štíhlých válcových příporách, které vyrůstají z vysokých tordovaných soklů [59. 6].

¹³⁹⁶ Literatura: SEDLÁČEK I, 30-47; ROSŮLEK / KORBEL / POTĚŠIL 1936; PAVEL 1954; HEROUT 1963; MENCLOVÁ 1976 II, 505-513; LÍBAL / VILÍMKOVÁ / CHARVÁTOVÁ / PELZBAUER 1976; VOREL 1997; VOREL 1989, 9-13; VLČEK 2001, 407-408; DURDÍK 1999, 419-421; KŮČA; VOREL 2002, 107-119; KUTHAN 2010a, 81-88.

¹³⁹⁷ AČ IV, 174; K dějinám hradu podrobněji SEDLÁČEK I, 33-47.

¹³⁹⁸ MENCLOVÁ 1976 II, 505.

V západní části kaple se nachází rozměrná empora, která výškově odpovídá prvnímu patru, odkud je také přístupná. Je zajímavé, že empora neměla přímé spojení s lodí kaple. Empora je vynášena dvěma hrotitými arkádami, které jsou uprostřed svedeny do středního osmibokého sloupu. Archivolty arkády jsou profilovány hlubokými výžlabky s okosenou hranou. Poprseň empory je zdobena lichými kružbami a jsou zde opět erby Viléma z Pernštejna (vlevo) [59. 7] a jeho ženy Johanky z Liblic (vpravo).

Empora je podklenuta dvěma poli křížové žebrové klenby, které od sebe nejsou odděleny meziklenebním žebrem. V koutech a do středního sloupu se žebra zesekávají bez konzol, pouze nad vstupem je tento přímý náběh ostruhovitě podseknut. Ve vrcholu se žebra potkávají bez svorníků.

Architektura kaple je poměrně střídámá a prostá, ostatně podobně jako celé jižní křídlo, ale nepostrádá jistou ušlechtilost. Datace kaple bude spadat do doby kolem roku 1500, ale opor pro přesnější datování architektury se mnoho nenabízí. Podle D. Menclové mělo jít o druhou stavební etapu perňštejnské výstavby hradu. Výtvarná podoba první perňštejnské etapy v porovnání s architekturou kaple je vyloženě tradiční až archaická, ale současně na hradě začíná působit architekt, který nezapře školení u Hanuše Spiese, pokud tedy nejde přímo o jeho dílo.¹³⁹⁹ Krátce po roce 1500 se v Pardubicích setkáme již s ohlasem renesance, která se kaple nedotkla. Kaple se řadí k stavebnímu typu kaple umístěné v paláci, jako je Krakovec, Bor u Tachova atd. Její umístění a řešení vnější fasády, kdy již kaple nevystupuje presbytářem z hmoty zámku, se zdá být velmi pokročilé a v lecčem tak předjímá další vývoj v 16. století.

¹³⁹⁹ KUTHAN 2010a, 485.

60. Perštejn

zasvěcení: Sv. Deseti tisícům rytířům
stavební typ: ?
dispozice: ?
datace: první polovina 14. století
stavebník: páni ze Šumburka
stav: nezachovaná

Dějiny objektu:¹⁴⁰⁰

Hrad se poprvé připomíná roku 1343¹⁴⁰¹ a roku 1344 je doložen v majetku pánů ze Šumburka,¹⁴⁰² ale vznik je kladen do sklonku 13. století,¹⁴⁰³ popřípadě je hypoteticky spojován s Borešem z Rýzburku,¹⁴⁰⁴ což odmítal již A. Sedláček.¹⁴⁰⁵ V majetku rodu pánů ze Šumburka hrad zůstal po většinu své existence. Roku 1451 byl hrad obležen a následně měl být zbořen, ale zkáze unikl a pravděpodobně byl obnoven. K zániku hradu došlo až na počátku 16. století, po připojení hradu pod sousední Šumburské panství roku 1508. Již roku 1512 je hrad uváděn jako „pusty zámeck Piršenstein“ a roku 1537 je uváděn jako „zerbrochen Schloß“.¹⁴⁰⁶

Kaple a hrad jsou poprvé doloženy k roku 1343, kdy se připomíná kaplan Jan zvaný z Pyrsteina a uváděna je i kaple „*capella castris Pirstyen*“, a to v záležitosti příslušnosti jeho prebendy.¹⁴⁰⁷ O rok později se v téže záležitosti připomíná i svěcení kaple deseti tisícům svatým rytířům: „*capella sanctorum decem milium militum in castro predicto Pirszensteyn*“.¹⁴⁰⁸ Žádost Jana byla kladně vyřízena roku 1349.¹⁴⁰⁹ V registrech papežských desátků je k roku 1369, 1384, 1385, 1399 a 1405 „*Capella in Birstayn*“, ale neuvádí se, kolik bylo vybráno.¹⁴¹⁰ Další zprávy o kapli nejsou k dispozici. V současné době nejsou v areálu jádra hradu patrné žádné pozůstatky, které by bylo možné označit za kapli.

¹⁴⁰⁰ Literatura: STOCKLÖW 1876; SEDLÁČEK XIV, 49-54; BINTEROVÁ 1999; DURDÍK 1999a, 425-426; PACHNER 2009, 222.

¹⁴⁰¹ Monumenta Vaticana I, 151.

¹⁴⁰² SCHÖN 1912, 70.

¹⁴⁰³ DURDÍK 1999a, 425.

¹⁴⁰⁴ VELÍMSKÝ 2002, 112.

¹⁴⁰⁵ SEDLÁČEK XIV, 49.

¹⁴⁰⁶ K dějinám hradu podrobněji SEDLÁČEK XIV, 49-54.

¹⁴⁰⁷ Monumenta Vaticana I, 151.

¹⁴⁰⁸ Monumenta Vaticana I, 179.

¹⁴⁰⁹ Monumenta Vaticana I, 595.

¹⁴¹⁰ Registra decimarum papalium, 68.

61. Písek

- zasvěcení:** ?
stavební typ: kaple připojená k paláci
dispozice: jednolodní kaple s polygonálním závěrem
datace: třetí čtvrtina 13. století
stavebník: Přemysl Otakar II.
stav: nezachovaná

Dějiny objektu:¹⁴¹¹

Hrad v Písku vznikl současně se založením královského města, nebo jen o málo později. Město Písek je poprvé doloženo k roku 1243,¹⁴¹² kdy zde král Václav I. vydal jistou listinu, ale není zřejmé, zda se tak stalo již v novém městě, nebo ve starší osadě, zvané dnes Starý Písek.¹⁴¹³ Každopádně město a hrad vznikly nejpozději až na počátku vlády Přemysla Otakara II. Ke stavbě hradu nejsou k dispozici žádné psané prameny a o jeho dokončení můžeme uvažovat jen ve vztahu k pobytům krále, které začínají již roku 1258¹⁴¹⁴ a v následujících letech jsou návštěvy pak velmi časté. Hrad v této době byl již pravděpodobně dokončen a sloužil svému účelu.

Hrad si v oblibě udrželi čeští panovníci i ve 14. století a teprve krátce po roce 1400 začal být zastavován. Roku 1532 byl hrad poškozen požárem a ještě roku 1547 a 1558 je hrad označován jako pustý. Následně hrad utrpěl za třicetileté války a byl velmi těžce poškozen v druhé polovině 18. století stavbou kasáren. Bourání pokračovalo do poloviny 19. století.

Kaple na hradě není ve středověku písemně doložená a není známo její zasvěcení. Kaple byla vážně poškozena při bourání východní věže a přilehlých prostor. K jejímu zániku došlo krátce po roce 1860.

Stavební rozbor:

Kaple je v současné době zcela zaniklá a archeologický výzkum zachytil jen krátké úseky zdiva, ale naštěstí šlo o nároží polygonu kaple, které bylo podepřeno subtilním opěrákem vyzděným z kvádrů.¹⁴¹⁵ Pozice kaple v rohu obdélné dispozice hradu je zobrazena i na katastrální mapě z roku 1837. Tyto nálezy zpochybňují věrnost tzv. ideálního plánu,¹⁴¹⁶ který byl využit k rekonstrukci hradního areálu D. Menclovou aj. Kuthanem. Pozůstatky kaple krátce před definitivním zánikem byly zdokumentovány B. Grueberem a jeho obrazová příloha je dosud nedocenitelným zdrojem poznání její architektury [61. 1-2].¹⁴¹⁷ K dispozici je i půdorys kaple z roku 1790, který vypracoval J. Michálek snad z důvodu přeměny staré kaple

¹⁴¹¹ Literatura: MILTNER 306-323; GRUEBER 1874, 106-110; SEDLÁČEK VII, 179-194; Soupis památek, 183-202; SEDLÁČEK 1930; MENCLOVÁ 1976 I, 208-212; KUTHAN 1975, 56-67; KUTHAN 1979; DURDÍK 1991, 1-4; KUTHAN 1994, 289-295; DURDÍK 1993; DURDÍK / KAŠIČKA / NECHVÁTAL 1995, 35-58; DURDÍK 1998, 169-199; VARHANÍK 2000, 159-170.

¹⁴¹² CDB IV/1, 114.

¹⁴¹³ KUTHAN 1994, 289.

¹⁴¹⁴ CDB IV/1, 238.

¹⁴¹⁵ DURDÍK 1998, 191.

¹⁴¹⁶ Tento plán byl publikován J. Soukupem v Soupisu památek XXXIII v roce 1910 a měl údajně vycházet z jakéhosi plánu z roku 1820, ale je zřejmé, že byl vytvořen z Alliprandiho plánu na stavbu kasáren z roku 1757 a půdorysu kaple z roku 1790.

¹⁴¹⁷ GRUEBER 1874, 106-110.

na solnici a je poměrně věrný.¹⁴¹⁸ K dispozici je i řada vyobrazení hradu z první poloviny 19. století, které jsou ovšem dosti schématické.¹⁴¹⁹

Jak bylo již uvedeno, kaple se nacházela v jihovýchodním nároží hradu a byla součástí jižního palácového křídla, které ukončovala. Šlo tedy o podobné řešení, které známe z Housky. Křídlo obsahovalo tři nestejně velké místnosti a mezi kaplí a větším sálem jižního křídla se nacházela úzká místnost, kterou je možné interpretovat jako předsíň kaple, kterou najdeme i na Zvíkově i na Myšenci. Kaple byla podle popisu B. Gruebera situována v prvním patře,¹⁴²⁰ byla obdélná a uzavřená pěti stranami oktogonu. Je pravděpodobné, že kaple byla zaklenuta jedním polem šestidílné klenby a jedním polem závěrovým. Klenbu vynášely štíhlé přípory, podoba hlavic není známá. B. Grueber měl ještě možnost pozorovat zbytky sedilí na jižní stěně kaple, která přecházela i do polygonálního závěru kaple a pravděpodobně obíhala celou kapli podobně jako na Zvíkově nebo Bezdězu [61. 1]. Horní část jižní stěny a závěr pak jistě byly prolomeny rozměrnými okny s kružbami, tak jak to známe z jiných přemyslovských hradních kaplí. Bohužel dobové veduty, které kapli zobrazují z jihu, nejsou příliš podrobné.

Povšimněme si blíže Gruebrem zobrazených sedilí. Sedile byla založena na soklu, který obíhal celý obvod kaple a spočínuly na něm i klenební přípory, které dělily sedile na jednotlivá pole. Na rozdíl od Zvíkova nebo Bezdězu, zde jsou sedile vložena do obdélných rámců, které obsahují samotné slepé arkády. Trojlisté záklenky sedilí spočívají na klasických kalichových hlavicích, které vynášejí subtilní sloupky přiložené ke stěně. Sloupky jsou opatřeny talířovou patkou s nárožními drápky a podložkou. Cvikly mezi trojlistými záklenky slepé arkády jsou probrány čtyřlistými rozetkami vepsanými do kruhu. Rám sedilí i záklenky slepé arkády byly lemovány drobným oblounem podobně jako okna na Bezdězu nebo na Zvíkově. Klenební přípora je subtilní a spočívá na talířové patce s podložkou a je opatřena soklem. Z kaple dále měla pocházet drobná římsová konzola s rostlinným dekorem a terčový svorník ozdobený rotujícími listy. Bohužel na vyobrazení není zřejmé, kolik paprsků klenby měl svírat. Zmíněná konzola, pokud skutečně pochází z kaple, by mohla patřit empoře, která v této době byla nutností.

V celkovém porovnání s ostatní architekturou Píseckého hradu, která velmi dobře zapadá do stavební produkce Přemysla Otakara II., je zřejmé, že kaple jednak byla stylově nejpokročilejší částí hradu, což ovšem pozorujeme i na Bezdězu, Zvíkově a jiných hradech, ale také šlo o vrchol celé tehdejší stavební produkce. Zvláště podoba slepých arkád sedilí je zcela mimořádná a ve své době v Čechách v podstatě bez analogií. O to více je třeba litovat její ztráty.

¹⁴¹⁸ DURDÍK 1998, 170.

¹⁴¹⁹ Přehled vedut DURDÍK 1998, 172.

¹⁴²⁰ GRUEBER 1874, 107.

62. Poděbrady

zasvěcení:	sv. Třem Králům?
stavební typ:	profánní sál adaptovaný na kapli
dispozice:	obdélná kaple bez závěru
datace:	před rokem 1430
stavebník:	páni z Poděbrad a Kunštátu
stav:	zachovaná

Dějiny objektu:¹⁴²¹

Hrad v Poděbradech bezpochyby založil Přemysl Otakar II. a je zde doložen roku 1268. Později hrad obýval i Václav II. a z počátku i Jan Lucemburský, který hrad nakrátko zastavil Hynkovi Berkovi z Dubé a poté jej opět zastavoval. Roku 1345 je hrad s panstvím dán v ušlechtilé léno Hynkovi z Lichtenburka, který ovšem záhy zemřel a Poděbrady vyžehnil Boček z Kunštátu. V majetku pánů z Kunštátu Poděbrady zůstaly více jak sto let. Na sklonku 15. století se Poděbrady staly korunním majetkem, kterým byly až do roku 1845, ale již záhy byly zastavovány. Od roku 1548 byl hrad přestavován na zámek. Za třicetileté války byl zámek poškozen, ale záhy byl opraven. Karel VI. několikrát Poděbrady navštívil a bydlel na zámku, který byl pro jeho návštěvy opraven. František I. sem zajížděl na lov a nechal zámek v 50. letech 18. století opravit.

Kaple vznikla adaptací původního velkého sálu v blíže neznámé době. Poprvé je kaple písemně doložena k roku 1544 v inventáři hradu a jsou zde doloženy tři oltáře, dva mosazné svícny a soudek jehel.¹⁴²² Původní zasvěcení kaple není známo a později je zde doloženo patrocinium sv. Třem králům. V roce 1754 byla kaple přestavěna a znovu posvěcena. V 18. století se zde sloužila mše každý týden, ale za josefínské reformy byla kaple roku 1783 zrušena.¹⁴²³ Následně byl její prostor utilitárně využíván a v letech 1862–1884 sloužil jako ochotnické divadlo. A. Sedláček zde ještě viděl zbytek oltáře. Od roku 1923 byla kaple využita jako městské muzeum. V roce 1908 a 1915 zde byly objeveny nástěnné malby a roku 1928 byly restaurovány.¹⁴²⁴

Stavební rozbor:

Kaple je dnes situována v přízemí jižního křídla zámku a je přístupná novogotickým portálem z roku 1910. Původně se jednalo o hlavní sál hradu, na který na východě navazovala čtvercová místnost, západní část paláce se nezachovala, ale pravděpodobně se zde nacházelo charakteristické přemyslovské trojdílné členění paláce. Současná podoba exteriéru je výsledkem přestaveb v 18. století, stav před přestavbou zobrazuje rytina Matthäuse Meriana z roku 1650, kde je palác zobrazen jako poměrně nízký objekt s hlavním obytným podlažím v přízemí a velmi nízkým podstřešním patrem [62. 1]. Směrem do nádvoří je patrný velký portál a tři velká okna s kružbou ve vrcholu.

Interiér kaple je obdélný a je zaklenutý třemi poli barokní plackové klenby dělené pasy, která je vynášena na masivních přízedních pilířích [62. 2]. Ve východním poli v severní stěně se zachovala původní okenní nika [62. 3-4].

¹⁴²¹ Literatura: SEDLÁČEK XIII, 1-19; KUBÁLKOVÁ 1975; HRABĚTOVÁ 1989; SEDLÁČKOVÁ 1992; BERANOVÁ 1998, 27-55; DURDÍK 1999, 435-438; ŠMILAUEROVÁ 2001.

¹⁴²² SEDLÁČEK XIII, 11; DURDÍK 1999, 435-438.

¹⁴²³ SEDLÁČEK XIII, 2.

¹⁴²⁴ VŠETEČKOVÁ 1999, 136.

Stěny kaple jsou pokryté nesouvislou malířskou výzdobou, která kombinuje sakrální a profánní tematiku. Nejlépe je dochován úsek maleb ve východní části kaple, na severní straně se nacházejí výjevy lovu, David bojující s Goliášem, Samson na lvu a blíže neurčitelné fragmentárně zachované scény. Tato část maleb je datována do doby kolem roku 1450. Na protější jižní straně je vyobrazen poslední soud a umučení deseti tisíc rytířů z doby kolem roku 1430. Ve středním poli na jižní stěně jsou vlevo od okna patrné zbytky neznámé scény postav stojících na zelené louce, ve spodním pásu je vinice. Motiv vinice se opakuje i na protější pravé straně a nacházejí se zde iniciály K P, které snad označují predikát pánů z Kunštátu a Poděbrad [62. 6]. V západním poli na jižní straně je zbytek ornamentální rostlinné dekorace a na straně severní jsou dva menší výjevy s vozy taženými koňmi. Ve východní části sálu se zachovaly konsekrační kříže, které tuto část spolehlivě určují jako kapli [62. 5].¹⁴²⁵

Nelze sice vyloučit, že současný sál vznikl dodatečným spojením dvou místností, a to kaple ve východní části a zelené světnice v západní, ale pravděpodobně máme před sebou zajímavý příklad víceúčelového využití velkého sálu. Ostatně sakrální a profánní tematika se ve výmalbě mísí i ve východní části sálu. Boj Davida s Goliášem, Samson na lvu, konec konců i smrt deseti tisíc rytířů jsou témata rytířských cností. V západní části sálu pak asi převládla zcela profánní výzdoba, která připomene zelené světnice. Z datace nejstarších maleb do doby kolem roku 1430 snad lze usuzovat i na dobu adaptace sálu na kapli, která zde vznikla asi v době husitských válek.

¹⁴²⁵ VŠETEČKOVÁ 1999, 132-137.

63. Potštejn

zasvěcení: Nanebevzetí Panny Marie
stavební typ: ?
dispozice: ?
datace: 1360
stavebník: Karel IV.
stav: nezachovaná

Dějiny objektu:¹⁴²⁶

Potštejn založil Půta z Potštejna, příslušník drslavického rodu, a to někdy před rokem 1287. Na počátku 14. století hrad vlastnil nechvalně známý Mikuláš z Potštejna, který se začal věnovat loupežím v širokém okolí, a tak byl roku 1339 hrad oblehnut a dobyt Karlem IV. Hrad i panství se tehdy staly královským majetkem. Karel IV. nechal hrad kolem roku 1355 znovu vystavět a tehdy zde vznikla i kaple.¹⁴²⁷ Hrad byl následně zastavován a jako královský majetek byl roku 1399 obléhán panskou jednotou. Roku 1454 hrad koupil Jiří z Poděbrad, který jej nechal následně přestavět. Hrad koncem 15. století získali Pernštejnové, kteří jej znovu přestavěli. Od sklonku 16. století hrad střídá majitele až jej roku 1638 vyženil Václav Záruba z Hustiřan. Po skončení třicetileté války byl hrad zanedbáván, což pokračovalo i v 18. století. Roku 1749 byl v již zpustlém hradě vystavěn poutní kostel sv. Jana Nepomuckého, Svaté schody a kapucínská poustevna s kaplí. Následně byl ovšem hrad těžce poškozen hledáním pokladů.

Kaple je na hradě doložena k roku 1360, kdy Karel IV. dal farnímu kostelu sv. Vavřince v Potštejně jeden lán z popluží ve vsi „Placz“ a za to měl farář a jeho nástupci sloužit mše dvakrát týdně „*in nostra capella, videl., in castro Potenstein constructa*“.¹⁴²⁸ Později se kaple již nepřipomíná. V současnosti nelze kapli v areálu hradu lokalizovat.

¹⁴²⁶ Literatura: SEDLÁČEK II, 1-23; HELFERT 1948; MENCLOVÁ 1976 II, 302-300, 502-505; LÍBAL / HEROUTOVÁ / KOBĚRSKÁ / LIŠKOVÁ 1981; PIVEC 1987; SLAVÍK 1996, 141-146; DURDÍK 1999a, 443-444; DRAGON 2006.

¹⁴²⁷ LE I, 22.

¹⁴²⁸ LE I, 22-23; KURKA 1914, 577.

64. Pražský hrad, Starý palác

zasvěcení: Panny Marie
stavební typ: palácová kaple
dispozice: arkýřová kaple s obdélnou lodí
datace: před polovinou 14. století
stavebník: Karel IV.
stav: relikt

Dějiny objektu:¹⁴²⁹

Původní románský palác Pražského hradu byl krátce po roce 1300 zničen požárem a za života Václava II. již nebyl obnoven. Obnovu zahájil teprve mladý Karel IV., který „*hned tam počal znova stavěti a zřizovati zřícené budovy královské, které byly dříve před třiceti lety spáleny ohněm a ležely pusté, a s úspěchem i s důmyslnou snahou dokonale obnovovati, jako se čte o králích izraelských,*“¹⁴³⁰ jak nás informuje soudobá Zbraslavská kronika. Později to, co našel na hradě, sám popsal ve vlastním životopise takto: „*A hrad Pražský tak byl opuštěn a zkažen i zrušen; nebo od času krále Přemysla všechn položén byl až na zemi. Na kterémžto místě znovu sieň*“¹⁴³¹ *velikú a krásnú s velikými náklady vzdělati jsme kázali, jekožto dnešní den zjevno jest ohledujícím.*“ Přestavba zahájená po návratu Karla IV. trvala několik let a měla několik stavebních etap. K roku 1335 Zbraslavská kronika uvádí, že „*král Jan dal mnoho stavěti na Pražském hradě, tak ve Větším Městě na domě svého obydlí a též ve slohu francouzském pracovati, ale ty domy, které se nyní stavějí na hradě, začal dříve markrabě Karel.*“¹⁴³² Zdá se, že královský palác byl relativně rychle stavěn a patrně již na počátku 40. let hotov. Dokončená stavba jistě vzbuzovala obdiv, který opakovaně zdůrazňují doboví kronikáři jako Kronika Beneše z Weitmile: „*Krátce nato začal již stavět dům neboli palác královský na Hradě pražském, dílo neobyčejné a nákladné.*“¹⁴³³ František Pražský, který píše o stavební činnosti Karla IV. toto: „*A zakrátko postavili královský dům, hodný obdivu, jakého nebylo v tomto království dříve nikdy vidět. Vybudoval ho značně vysokými náklady podle domu krále francouzského.*“¹⁴³⁴

Součástí nově budovaného paláce byla i kaple, která se nacházela v prvním patře a sousedila s hlavními reprezentativními prostory. Její pozůstatky objevil ve 20. letech K. Fiala při opravě paláce a dnes jsou patrné v analytické sondě.

První zmínku o kapli nalezneme v *Ordo iudicii terrae*, který pochází z let 1348–1355. V českém překladu zákoníku je zmiňována pouze „*kapla*“,¹⁴³⁵ ale v latinském textu je udáno, že tato kaple je na Pražském hradě a koná se zde přísaha na kříž „*in castro Pragensi ante capellam.*“¹⁴³⁶ To že se jedná skutečně o kapli v paláci, plyne teprve z textu *Výklad Práva zemského* od Ondřeje z Dubé z doby kolem roku 1400.¹⁴³⁷ V obou dvou případech šlo o rituál přísahy „*w kaple na kříži*“ při soudu „*o dědinu.*“ Rituál této přísahy na kříž je zmiňován

¹⁴²⁹ Literatura: FIALA 1922; BORKOVSKÝ / MENCLOVI 1946; MENCLOVI 1947; MENCLOVÁ 1976 I, 43-48; LÍBAL / MUK 1972; VILÍMKOVÁ 1974; LÍBAL / MUK 1977; Muk 1987; LÍBAL / MUK 1988; MUK 1988, 223-226.

¹⁴³⁰ FRB IV, 318.

¹⁴³¹ Myšlen je velký palác, viz latinský text: palacium magnum.

¹⁴³² Zbraslavská kronika, 412.

¹⁴³³ Krabice z Weitmile, 195.

¹⁴³⁴ František Pražský, 116 B; FRB IV, 413b.

¹⁴³⁵ AČ II, 112, 117, 119, 122, 123.

¹⁴³⁶ AČ II, 119.

¹⁴³⁷ AČ II, 495-496.

i později v 15. století, kdy byl přenesen do kaple Všech svatých a od 80. let 15. století jsou k tomu bohaté zprávy.¹⁴³⁸

Kaple byla zasvěcena Panně Marii, což je doloženo k roku 1356. Tehdy Karel IV. potvrdil změnu v nadání „*ad capellam suam S. Mariae V. in palatio regali castris Pragensis*“.¹⁴³⁹ Zemský notář a svatovítký kanovník Štěpán vyměnil poloviční důchod 2 ½ kopy grošů ze svého dědictví v Motole náležející ke kapli Panny Marie s malostranským měšťanem Hynkem Elyem za tutéž sumu téhož důchodu v Kročehlavech u Kladna.

Zasvěcení kaple sem bylo přeneseno ze zbořeného kostela Panny Marie, který založil již kníže Bořivoj a který zanikl za Karla IV., jak dokládá záznam ve svatovítkém misálu XVI A 17 v knihovně Národního muzea z doby kolem 1480, kde na fol. 86 je v poznámce uvedeno: „*Post missam itur ad capellam sancte Marie secundum antiquam rubricam. Que quia postea rupta et translata est ad aulam regalem castris pragensis ...*“¹⁴⁴⁰

V následujícím období se kaple již nepřipomíná a definitivně zanikla při vladislavské přestavbě Starého paláce, jak dokládá užití některých kamenických článků z chóru v pilíři vladislavského sálu a druhotné zadržce vítězného oblouku kaple.

Stavební rozbor:

Relikty kaple se dnes nalézají ve Vladislavském sále v jižní stěně paláce za opěrným pilířem Rejtovy klenby, kde je odhalil K. Fiala, a to jak na vnitřní, tak vnější straně [64. 1, 4-5]. Zachován zůstal především hrotitý vítězný oblouk kaple, jehož středem dnes prochází opěrný pilíř. Šířka vítězného oblouku je 1,7 m a procházel zdí širokou 1,8 m. Hrana vítězného oblouku směrem do interiéru byla lemována hruškovec, který byl po stranách doprovázen výžlabky. Opačná hrana vítězného oblouku do chóru byla jen okosena. Vítězný oblouk kaple se otevíral do dnes již zaniklého presbytáře, který byl založen na starší románské věžici. Není ovšem zcela zřejmé jak byl chór kaple na věžici osazen, protože osa kaple je oproti věžici o 1 m posunuta. Chór kaple tak musel být na jedné straně vynášen na konzolách, nebo stál na přípoře, což je méně pravděpodobné.

Chór byl otevřen do plochostropého interiéru paláce, který byl dělen hrázděnými příčkami, které byly nalezeny K. Fialou a kaple obsáhla jeho střední část. Východně od kaple byl velký sál a západně jeden menší. Loď kaple byla osvětlena od jihu dvojicí vysokých oken s vnitřním křížem, která se nijak nelišila od oken sousedních sálů. Toto zjištění Mukova a Líbalova výzkumu tak vyvrací starší rekonstrukci manželů Menclových, kteří zde předpokládali hrotitá okna. Okna také nejsou umístěna symetricky a západní okno bylo o něco blíže vítěznému oblouku než okno východní.

V okenních špaletách, ve vítězném oblouku i na jižní zdi kaple byly nalezeny zlomky figurálních a ornamentálních maleb, čímž se výzdoba kaple lišila od hlavního sálu, kde byly závěsné obrazy s portréty králů a císařů. Malby byly zjevně velmi živé a používáno bylo ostrých tónů. Ornamenty rumělkové barvy byly nanášeny na pozlacený stříbrný podklad. Vítězný oblouk byl rovněž pestrobarevně zdoben hnědou a červenou barvou. Hruškovec lemovající vítězný oblouk byl pokryt bílými štukovými rozetami s černými terči.¹⁴⁴¹ Z architektury chóru se kromě vítězného oblouku zachovala jen část okenního prutu, jehož oblá profilace vyrůstá z polygonální trnože a část klenební přípoře, která je zadržena přímo ve vítězném oblouku.

¹⁴³⁸ BARTŮNĚK 1979, 15.

¹⁴³⁹ LE I, 16.

¹⁴⁴⁰ GUTH 1934, 23-24.

¹⁴⁴¹ MENCLOVI 1947, 268.

65. Pražský hrad, kaple Všech svatých I

- zasvěcení:** Všech svatých
stavební typ: připojená k paláci
dispozice: jednolodní kaple s půlkruhovou apsidou
datace: po polovině 12. století, písemně doložená k roku 1185
stavebník: král Vladislav II. / kníže Fridrich
stav: relikv

Pražský hrad, kaple Všech svatých II

- zasvěcení:** Všem svatým
stavební typ: kaple připojená k paláci
dispozice: pravděpodobně vícelodní kaple a polygonálním závěrem
datace: 70. léta 14. století, chór dokončen před rokem 1386
stavebník: král Karel IV. a Václav IV.
stav: částečně dochovaná

Dějiny objektu:¹⁴⁴²

Doba přemyslovská

Pomineme-li Hammerschmidem zachycenou legendu, že kapli Všech svatých založil již Bořivoj a posvětil sv. Cyril, tak první písemná zmínka pochází z roku 1185 a najdeme ji v listině kapituly Vyšehradské. Listina se sice týká směny pole v Záběhlicích, ale uvádí, že záležitost byla knížeti Fridrichovi připomenuta 2. července právě při příležitosti svěcení „*kaple knížecí uvnitř hradeb v Praze, která je (svěcena) ke cti Všech Svatých...*“.¹⁴⁴³ Zpráva se zcela jistě vztahuje k naší kapli na Pražském hradě. Údaj o „*kapli knížecí*“ je více než jasný, byť samotná kaple není blíže lokalizována. Údaj o svěcení ovšem nemusí nutně znamenat, že kaple vznikla až tehdy, stejně tak mohlo jít o stavební úpravy starší kaple, nebo jen o její znovu vysvěcení, ostatně jak to již poznamenal K. Fiala¹⁴⁴⁴ a později i M. Vilímková.¹⁴⁴⁵

Další zprávy o kapli Všech svatých nalezneme až v druhé polovině 13. století, tedy v době krále Přemysla Otakara II. Část těchto zpráv byla a dosud stále je tradičně spojována s touto kaplí, ale jak již poukázala M. Vilímková zcela mylně. Došlo zde totiž ke spojení na sobě zcela nezávislých kaplí se stejným zasvěcením, a to kaple královské a kaple v ambitu Svatovítské kapituly.

„*Téhož roku byla vysvěcena kaple Všech svatých dne 3. února od ctihodného biskupa pražského Jana třetího, za krále Přemysla, syna krále Václava, která byla vystavěna v roce milosti 1263*“.¹⁴⁴⁶ Tato zpráva by se jistě mohla vztahovat ke královské kapli Všech svatých, kdyby se ovšem v textu druhého pokračovatele Kosmy nenacházel další text, a to z roku 1271, pojednávající o děkanu svatovítské kapituly Vítovi, který 1. května tohoto roku zemřel.

¹⁴⁴² Literatura: HAMMERSCHMID bez data; CZESCHÍK 1868, CZESCHÍK bez data; EKERT 1883, 94-102; CHYTIL 1886, 17-18; FIALA 1933a; FIALA 1933b; BORKOVSKÝ / MENCLOVI 1946; MENCLOVI 1947; MENCLOVÁ 1976 I. II.; ČAREK 1947, 80-82; CIBULKA 1953; KAŠIČKA / VILÍMKOVÁ 1967; SOKOL 1969, 574-582; BARTŮNĚK 1979; KAIGL 1992, 1-8; FROLÍK / CHOTĚBOR 2003, 5-14; HOMOLKA 2002 141-146; HOMOLKA 2004 135-139; HLEDÍKOVÁ 2003, 461-472; ZÁRUBA 2010c, 99-135.

¹⁴⁴³ CDB I, 279.

¹⁴⁴⁴ FIALA 1933a, 7.

¹⁴⁴⁵ KAŠIČKA / VILÍMKOVÁ 1967, 2.

¹⁴⁴⁶ Pokračovatelé Kosmovi, 131.

65. Pražský hrad, kaple Všech svatých

Při této příležitosti jsou zde vyjmenovány jeho činy, mezi něž je zařazena i zpráva o jeho zásluze o kapli Všech svatých „*Týž pan děkan přiměl Čěče, sudího celého království českého, aby vystavěl kostel Všech svatých, jenž stojí u východu z klauzury proti dvoru královskému, a při stavbě tohoto kostela až do jejího dokončení zjednával a najímal týž děkan kameníky a jiné dělníky. Při něm byli ustanoveni dva kněží k bohoslužbám, jimž bylo dáno zaopatření v polnostech, nadání movitém i nemovitém a v lidech poplatných ve dvou vsích, totiž v Drhkově a Výšině*“.¹⁴⁴⁷ K obsahu této zprávy se ještě vrátíme a povšimneme si další listiny pocházející z roku 1267, která se váže k této kapli Všech svatých, v níž „*král Přemysl Otakar II. potvrzuje řád kaple Všech svatých v okrsku kostela Pražského, která jest udělána Čěčem, někdy nejvyšším sudím království*...“¹⁴⁴⁸ Z těchto zpráv je zcela jasné, že tato kaple stála při ambitu kapituly sv. Víta, nebo byla jeho součástí, a to někde při jeho východní části (snad v místech pozdější královské hrobky), což je potvrzeno i pozdějšími zprávami ze 14. století, a byla podřízena právě této kapitule, jak je zřejmé už z pozice děkana Víta, který organizoval její stavbu. Organizace stavby děkanem Vítem a stejně tak i podíl Čěče jako fundátora by v případě Královské kaple Všech svatých byl velmi podivný. K roku 1358 se připomíná jistý „*Budco služebník někdy oltáře kaple Všech svatých v ambitu pražského kostela*“.¹⁴⁴⁹ Tato zpráva o tehdy již zaniklé kapli nás velmi dobře informuje o tom, že kaple byla součástí kapitulního ambitu a byla zbořena při přestavbě katedrály sv. Víta, kam byl pravděpodobně přemístěn i oltář všech svatých, který se připomíná roku 1414 s nadáním ve vsi „*Drzazkow*“ a „*Zatwor*“¹⁴⁵⁰ z níž ta první je snad identická s původním Drhkovem.¹⁴⁵¹

K roku 1278 se připomíná vybavení kaple Všech svatých, kterou nechal pořídit zesnulý král Přemysl Otakar II. „*Roucha kaple královské, kasule, dalmatiky, kápě a jiné ornáty byly šity jen z nejdražších balkinů, nachu a bavlny. Kalichy byly některé ze zlata, jiné ze stříbra; i jiné nádoby, určené k službě boží, až po umyvadla, byly všechny zdobeny ze zlata a ze stříbra*“.¹⁴⁵² Část toho pokladu asi sloužila k reprezentaci panovníka, který si jej bral sebou na cesty, jak je patrné ze zprávy o bohaté Rudolfově kořisti, kterou získal po porážce Otakara, mezi mnohými klenoty se totiž připomínají i ty, které byly součástí „*výzdoby královské kaple*“.¹⁴⁵³ Opakovaný údaj o „*kapli královské*“ nás nenechávají na pochybách, že se tyto zprávy skutečně vztahují ke kapli Všech svatých u paláce a nikoliv ke kapli Všech svatých vybudovanou Čěčem v ambitu Pražského kostela.

Kaple Všech svatých se v době Václava II. stane skutečným duchovním centrem a již k roku 1287 nacházíme potvrzení o udělování odpustků v kapli od biskupa Tobiáše, dané všem, kteří kapli ve vybraný svátek navštíví (svátek Panny Marie, apoštola Petra, Všech svatých, svatého Václava mučedníka, svatého Františka mučedníka, svatě Kateřiny panny a svatého Mikuláše biskupa) a současně se připomíná Adolf, královský kaplan.¹⁴⁵⁴ K roku 1290 kronikář Beneš Krabice u Weitmile barvitě popisuje zbožnost krále Václava II., který „*měl na každý den ustanovené kaplany ke stolu a k jídlu, alespoň čtyřiaadvacet, a probošta královské kaple*...“.¹⁴⁵⁵ Byla to právě tato zbožnost, která přivedla Václava II. „*toužícího rozmnožiti bohoslužbu ve své kapli s palácem sousedícím a ke cti Všech svatých zasvěcené*“ k tomu, aby sem, se svolením biskupa Tobiáše, přenesl mělnickou kapitulou.¹⁴⁵⁶ Ve stejné listině se rovněž připomíná děkan Albert, custos Cristinas, cantor Herman a ostatní kanovníci

¹⁴⁴⁷ Pokračovatelé Kosmovi, 138.

¹⁴⁴⁸ RBM II, 208.

¹⁴⁴⁹ TOMEK 1872, 104.

¹⁴⁵⁰ TOMEK 1872, 114.

¹⁴⁵¹ KAŠIČKA / VILÍMKOVÁ 1967, 10.

¹⁴⁵² Pokračovatelé Kosmovi, 152.

¹⁴⁵³ Pokračovatelé Kosmovi, 149.

¹⁴⁵⁴ NOVÁK 1903, 17; RBM II, 1092.

¹⁴⁵⁵ Beneš Krabice z Weitmile, 177.

¹⁴⁵⁶ RBM II, 720.

65. Pražský hrad, kaple Všech svatých

kaple královské na Pražském hradě. Kapitula ovšem dlouho na hradě nezůstala a brzy nato 1. srpna roku 1300 máme k dispozici svědectví, že krátce před tímto datem, Albert děkan královské kaple, vrátil všechna roucha, kalichy, knihy a ostatky kdysi z Mělníka přinesené a také 300 hřiven, které kapitula získala prodejem Třemošné a Since.¹⁴⁵⁷ Co bylo důvodem návratu kapituly zpět na Mělník, nevíme. Jestli se po krátké době ukázalo, že poměrně malá kaple nemůže účelně sloužit tak velkému počtu duchovních, jak uvažuje V. Bartůněk,¹⁴⁵⁸ nebo zda to bylo v důsledku velkého požáru, který zasáhl Starý palác Pražského hradu někdy po roce 1300, nevíme. K roku 1317 a 1340 je doložen jistý Albert na Bezdězu a je o něm uvedeno, že jde o bývalého děkana královské kaple Všech Svatých.¹⁴⁵⁹

Jak vypadala tato kaple, je vcelku jasné. Ve starší literatuře se často uvádí, že původní kaple svěcená 1185, byla přestavěna právě zmíněným sudím Čěcem, a to především na základě bádání K. Fialy, který si sice byl vědom v pramenech uváděné lokalizace, ale tu vysvětlil tím, že za kaplí byly domy kapituly, což alespoň vysvětlovalo onen „*východ z klauzury proti dvoru královskému*“. Ostatní zprávy, které zcela jistě potvrzují lokaci kaple v ambitu kapituly svatovítské, jednoduše neřeší. Je rovněž dobré si uvědomit, že K. Fiala měl posunutou chronologii výstavby Starého paláce, byť velmi pečlivě rozlišoval jednotlivé fáze, a to tak, že na základě srovnání severní arkády s podobně řešeným ochozem v Písku datoval přestavbu Karla IV. z 30. a 40. let již do doby Přemysla Otakara II. V současné době neregistrujeme žádné fyzické pozůstatky raně gotické kaple, a tak je skoro jisté, že kaple po celé 13. století měla ještě románskou podobu.

Doba lucemburská

Do nové éry vstupuje kaple Všech svatých jako ruina, ostatně jako celý Starý palác Pražského hradu,¹⁴⁶⁰ je jisté, že palác i kaple byli poškozeny rozsáhlým požárem, jehož následky Václav II. již nestihl odstranit. V době Jana Lucemburského se i nadále setkáváme s duchovními, kteří mají cosi společného s kaplí Všech svatých. Například roku 1315 se připomíná Ješek, představený u Všech svatých, který byl magistr zlaté mince,¹⁴⁶¹ a jistě zásluhy „*o kapli v její opuštěnosti*“ jsou přičteny i Václavu Tausenmarkovi, jednomu z prvních kanovníků nově založené kapituly.¹⁴⁶²

Zcela nová kapitola dějin kaple Všech svatých tak začíná až s příchodem mladého Karla IV., který ihned po svém návratu zahájil obnovu Pražského hradu. O postupu prací sice nejsme podrobně informováni, ale již roku 1338 Karel IV. zakládá kapitulu a jak sám uvádí ve svém *Vita Caroli*: „*Založil (jsem) sbor kanovníků u Všech svatých v královské kapli na Hradě pražském.*“¹⁴⁶³ Podstatně podrobněji nás o této události informuje kronika Františka Pražského: „*Léta Páně 1343 pan markrabí moravský, když pozoroval převeliká a nesčíslná dobrodiní a pocty, jimiž ho slavný Bůh milosti své důstojnosti a laskavosti mnohonásobnými dary povznesl a obohatil, roznícen horlivostí upřímné zbožnosti k jeho chvále a poctě a touže ke své spáse zaměnit věci pozemské za nebeské, časné za věčné, povýšil se souhlasem ctihodného otce v Kristu pana Jana, biskupa pražského, a celé kapituly Pražského kostela královskou kapli na Hradě pražském, zasvěcenou k poctě Všech svatých, na kolegiátní kostel, a zřídil tam a ustanovil dvě hodnosti, totiž děkanství a proboštví, jedenáct kanovnických míst a deset služebníků s jejichž rozličnými důchody a prebendami, které opatřil se souhlasem*

¹⁴⁵⁷ RBM II, 800.

¹⁴⁵⁸ BARTŮNĚK 1979, 7.

¹⁴⁵⁹ RBM IV, 298; Historický archiv 23, 15.

¹⁴⁶⁰ FRB III, 379.

¹⁴⁶¹ Summa Gerhardi, 74.

¹⁴⁶² Summa Gerhardi, 90.

¹⁴⁶³ FRB III, 360.

65. Pražský hrad, kaple Všech svatých

svého otce, českého krále, aby je vlastnili, svobodně spravovali a podle svého práva jako svůj majetek na věky drželi. Řečený pan markrabí moravský též chtěl, aby byl děkan řečeného kolegiátního kostela volen kapitulou téhož kostela a potvrzován pražským biskupem, který v té době bude. Avšak udělování proboštví a prebend si vyhradil pro sebe. A toto vše nejjasnější otec a pán, pan papež Benedikt XII., potvrdil a svým listem s bulou nejpevněji utužil. Ostatně svrchu řečený pan markrabí s upřímnou zbožností věnoval a daroval k počtě boží a blahoslavené Panny Marie i Všech svatých mnoho svatých relikvií, zlatem, stříbrem a drahými kameny rozmanitě zdobených, a různá drahocenná roucha, mnoho kalichů a monstrancí i jiné kostelní zařízení a všechny potřeby, sloužící k užitku a ozdobě řečeného kolegiátního kostela“.¹⁴⁶⁴ Podobnou, ale stručnější, zprávu najdeme i v kronice Beneše Krabice z Weitmile, který ovšem uvádí, že se tak stalo roku 1342.¹⁴⁶⁵

Text Františka Pražského jednoznačně vychází ze zakládací listiny Karla IV., respektive dopisu papeži do Avignonu, který je ovšem datován do 8. ledna 1339.¹⁴⁶⁶ Papež toto založení schválil bulou z 1. prosince 1340.¹⁴⁶⁷

Přesto, že založení kapituly je v celku spolehlivě datováno výše uvedeným listem Karla IV., který František Pražský jistě znal a především z něj i čerpal, uvádí evidentně špatné datum. Může to být pouhý omyl (už jen proto, že Benedikt XII. zemřel roku 1342, čehož si povšiml již Beneš Krabice z Weitmile, který z Františka čerpá a posunul datování k roku 1342), nebo František Pražský celou událost z let 1339/1340 posunul k jinému datu, a to k založení samotné kaple. Založení kaple, nikoliv kapituly, je doloženo víceméně neznámou zprávou z roku 1343: „Anno MCCCXLIII. fundata est capella Omnium Sanctorum in castro Pragensi“,¹⁴⁶⁸ a toto datum připomíná také Prokop Lupáč z Hlavačova ve své *Historii o císaři Karlovi toho jména čtvrtém, králi českém* z roku 1584: „Léta Páně 1343 Karel kníže a markrabě moravský, založil a zvelebil kaplu královskou na hradě pražském, kteráž sloula a slouje kaple Všech svatých“.¹⁴⁶⁹

K datu 1343 se zjevně váže další blíže nedatovaná zpráva, a to o nadání kaple Janem Očkem z Vlašimi: „Také na Pražském hradě ustanovil přesunutí zpěvu pro jednotlivé ministranty, (který se konal) Ante primam, z (chóru) Blažené panny ke Všem svatým,¹⁴⁷⁰ které dostatečně donoval. A také znova postavit řečenou kapli Všech svatých, co největším svým nákladem“,¹⁴⁷¹ Toto nadání, respektive nadání oltáře v kapli, je potvrzené i nápisem nad bustou Jana Očka z Vlašimi „Jan, druhý arcibiskup pražský, první legát, donoval oltář P. Marie v chámu Všech svatých“.¹⁴⁷²

Výše uvedené zprávy o založení kaple byly kladeny do souvislosti se vznikem parlérovského chóru kaple někdy v 70. letech 14. století,¹⁴⁷³ kdy byl Jan Očko již arcibiskupem. Je ale dobré si uvědomit, že Jan Očko, tehdy už jako arcibiskup, by neměl žádný vztah ke královské kapli, nebo kapitule a tudíž by takové založení poněkud postrádalo logiku. Zcela jiná situace byla ovšem ve 40. letech, kdy byl Jan z Janova, teprve později

¹⁴⁶⁴ František Pražský, 205.

¹⁴⁶⁵ Beneš Krabice z Weitmile, 205.

¹⁴⁶⁶ RBM IV, 856-858.

¹⁴⁶⁷ RBM IV, 860-861.

¹⁴⁶⁸ SRB II, 449.

¹⁴⁶⁹ Lupáč z Hlavačova, 60.

¹⁴⁷⁰ Tyto zpěvy a existence kanonického chóru, který založil a donoval Karel IV., jsou potvrzeny k roku 1360.

¹⁴⁷¹ SRB II, 441.

¹⁴⁷² Rouček 1948, 62: „Johannes . archiepc pgen primus legat . dotavit / altari . sta Marie in capella omnium sanctorum“.

¹⁴⁷³ SOKOL 1969, 575.

65. Pražský hrad, kaple Všech svatých

se pišící z Vlašimi, proboštem u Všech svatých. V této funkci je doložen roku 1344¹⁴⁷⁴ a zastával ji až do roku 1351, kdy se stal olomouckým biskupem.¹⁴⁷⁵

Kapitula byla zpočátku úzce propojena s královskou kanceláří a najdeme zde i několik členů, kteří pocházeli z těch nejurozenějších šlechtických rodů, mezi nimiž zvláště vyniká Petr z Rožmberka. Ke změně došlo již roku 1366, kdy Karel IV. ustanovil, že kanovníci mají být dosazováni z řad mistrů Karlovy koleje. Dějiny kapituly u Všech Svatých jsou přeci jen poněkud jinou kapitolou, takže zde odkazují na starší práci V. Bartůňka,¹⁴⁷⁶ nebo na novější práci Wolfganga Erica Wagnera, kde je i podrobný seznam literatury.¹⁴⁷⁷

Parléřův chór Všech svatých

Z předešlého textu je zřejmé, že původní románská kaple byla přestavěna současně s celým palácem a byla založena k roku 1343. Právě od tohoto data je vcelku dobře doložen provoz kapituly a připomíná se celá řada jejích členů, což potvrzuje, že kaple i kapitula byly v provozu. Následující stavební etapa je sice po stavební stránce lépe zachována, avšak její historické datování je paradoxně v pramenech hůře doloženo. Vše je o to více zarážející, že o kapitule a jejích členech jsme velmi dobře informováni, ale stavba chóru se v souvislosti s kapitulou nezmiňuje.

Zcela zásadní zprávou o stavební činnosti na chóru královské kaple Všech svatých je samozřejmě nápis v triforiu nad bustou Petra Parléře, kde je chór uveden mezi ostatními díly, které Parléř postavil. Tento text uvádí toto: „*Et infra tempus prescriptum etiam incepit et perfecit chorum omnium sanctorum,*“ tedy „*A za svrchu uvedeného času též započal a dokončil chór Všech svatých.*“¹⁴⁷⁸ Oním uvedeným časem je myšlena stavba vysokého chóru katedrály sv. Víta, který byl vysvěcen roku 1385 a podle nápisu dokončen až roku 1386. Samotné nápisy v triforiu pocházejí z období po roce 1386 a jistě vznikly před rokem 1392.¹⁴⁷⁹ Tímto rokem 1386 je alespoň zhruba datováno dokončení chóru, ale problémem zůstává zahájení stavby.

Ve stavebních účtech katedrály z let 1372–1378 se v říjnu 1372 jednou zmiňuje dodání stavebního materiálu – kamenických článků, snad stojek (fostellos), kterých již nebylo pro kapli Všech svatých potřeba:

„*Zpráva (bylo zaznamenáno), že jsme přijali kameny (fostellos), které už nebyly potřeba kapli Všech svatých ve velikosti a v pořádku níže poznamenaném;*

*nejprve malé po 2 groších 59 loktů bez jedné třetiny – což činí 2 kopy bez 32 malých penízů. Také velké za 2.5 grošů 43.5 lokte. To činí 100 a 9 grošů bez 3 malých penízů. Též za kameny, libovolného lokte za 4 malé peníze k počítání. To činí 45 grošů. A to vše dělá v celku a dohromady 4 kopy, 31 grošů. Ve všeobecném součtu tohoto týdne zahrnujícím olovo a fošny totiž 25 kop 56 grošů a 5 malých penízů.“*¹⁴⁸⁰

¹⁴⁷⁴ MV I, 226.

¹⁴⁷⁵ František Pražský, 157.

¹⁴⁷⁶ BARTŮŇEK 1979.

¹⁴⁷⁷ WAGNER 1999.

¹⁴⁷⁸ ROUČEK 1948, 60.

¹⁴⁷⁹ 1392 byla založena západní loď katedrály, což není v nápisech reflektováno a rovněž Eliška Pomořanská je uváděna jako žijící, zemřela 14. února 1393.

¹⁴⁸⁰ NEUWIRTH 1890, 51-52, komentář J. Neuwirtha 453 „*Nota, quod recepimus fostellos, qui non fuerunt necessarii capelle omnium Sanctorum modo et foro subnotato et numero primo minores de II gr. LIX ulnas minus drittell - Facit II sexag. minus XXXII p. Item maiores de II gr. XLIII ulnas. Facit C et IX gr. minus III p. Item pro lapidibus, quamlibet ulnam pro IIII p. computando. Facit XLV gr. ET faciunt in totum et pro toto IIII sexag. et XXXI gr. sol. Summa universalis istius ebdomade inclusis plumbonet fostellis videlicet XXV sexag. LVI gr. et V p.*“

65. Pražský hrad, kaple Všech svatých

Zdali se tento účet skutečně vztahuje již k samotné stavbě nového chóru,¹⁴⁸¹ nebo zda šlo o přebytky z nějaké menší stavební úpravy na starší kapli, nevíme jistě. Je totiž otázka, proč by vraceli poměrně velké množství materiálu v době, když běžela stavba chóru kaple. Každopádně stavební technika použitá na stavbě chóru u Všech svatých, respektive způsob vytváření povrchového členění opěrných pilířů, které nebylo tesáno z jednoho kusu kamene, ale bylo uchyceno na kovové kotvy, se začala používat na katedrále teprve po roce 1370. Stavbu nové kaple jistě inicioval Karel IV., a to pravděpodobně krátce po roce 1366, kdy změnil dosazování členů kapituly a spojil tak kapli úzce s Karlovou kolejí.

Tímto je alespoň zhruba vytyčené období stavby chóru, která mohla začít nejdříve na počátku 70. let 14. století, ale pravděpodobně později a byla dokončena někdy kolem roku 1386, současně s vysokým chórem sv. Víta.

K roku 1383 je doložena existence sakristie, a to při zhotovení jisté smlouvy o donaci oltáře kostela sv. Štěpána na rybníčku na Novém Městě pražském, která byla sepsána „*in sacristia capellae regiae s. E^{ae} OO. SS. in castro Prag. in loco capituli*“.¹⁴⁸² Tedy sakristie asi byla součástí budovy kapituly stojící východně a snad i severně od kaple Všech svatých, a to v jejím těsném sousedství.¹⁴⁸³ Tento dům byl vystavěn Oldřichem ze Sulzbachu, který jej vystavěl svým nákladem a roku 1378 jej odkázal svým nástupcům.¹⁴⁸⁴

Roku 1393 byl v kapli založen a donován oltář sv. Václava a sv. Kateřiny Janem Sádkiem, sakristiánem u Všech svatých a Henslinem Castnerem a Dytlinem Cranerem.¹⁴⁸⁵ Tímto jsou vyčerpány zprávy pro předhusitské období vážící se k samotné kapli.

Dějiny kaple od husitských válek do roku 1580

Za husitských válek kapitula Všech svatých přišla o veškerý majetek a v podstatě splynula s kapitulou sv. Víta.¹⁴⁸⁶ Co se tou dobou dělo s kaplí, nevíme, ale zdá se, že kaple unikla zkáze a přežila v relativně dobrém stavu, a to na rozdíl od Starého paláce, který byl v tomto období vážně poškozen požárem a musel být opraven Zikmundem.¹⁴⁸⁷

V polovině 15. století je v kapli provozován utrakvistický kult, což dokládá příhoda, která se udála v polovině dubna 1454, kdy se král Ladislav dočasně přestěhoval i s celým dvorem na Pražský hrad, kde si chtěl nechat sloužit mši „*in quodam capella palatio suo proxima*“ od svého kaplana. Ale bylo mu oznámeno, že jeho kaplan nebyl připuštěn od kněze jiného, utrakvistického, jenž řekl, že sám chce mši sloužit a že král, chce-li, může jej slyšeti, neboť není to prý nic horší, než kdyby slyšel svého kaplana. Tu král v hněvu rozkázal svému maršálkovi, ať pospíší a opatří, aby utrakvista ustoupil kaplanu královskému: nepovolí-li utrakvista, ať ho svrhnu ze skály, jež strmí blíže kaple. Utrakvista sice nebyl svržen ze skály, ale není jasné, zda svou mši dokončil či ustoupil králi. Eneas uvádí, že mši dokončil, Václav z Krumlova zmiňuje opak. Na pozadí tohoto sporu běžela snaha katolíků, v čele se svatovítskou kapitulou, vytlačit utrakvisty z hradu, a spor mezi Karlovou kolejí a kapitulou Všech svatých, což trvalo až do roku 1472, kdy Vladislav II. Jagellonský potvrdil Pražskému učení veškerá privilegia, včetně práva ke kapli Všech svatých.¹⁴⁸⁸

¹⁴⁸¹ KAIGL 1992, 5.

¹⁴⁸² LE II, 205.

¹⁴⁸³ Budovy kapituly jsou snad zobrazeny na plánu pražského hradu, který je uložen ve sbírkách Uffizi ve Florencii sign. 4521A, publikováno (BRIKOWSKA 1979, 65-71). Tento plán z počátku 17. století zobrazuje pražský hrad ve stavu třetí čtvrtiny 16. století a to před zahájením renesanční dostavby kaple Všech svatých.

¹⁴⁸⁴ LE II, 155-156.

¹⁴⁸⁵ LE IV, 392-393.

¹⁴⁸⁶ BARTŮNĚK 1979, 14.

¹⁴⁸⁷ ZÁRUBA 2010A, 45-50.

¹⁴⁸⁸ URBÁNEK 1918, 805 – 807; De factis regni Bohemie, 248.

65. Pražský hrad, kaple Všech svatých

Někdy touto dobou, pravděpodobně v 70. letech 15. století se do kaple přenesl zemský soud, který zde provozoval rituál „*přísahy před křížem*“, což se dříve konalo ve Starém paláci v kapli P. Marie¹⁴⁸⁹ a od 80. let 15. století jsou k tomu bohaté zprávy.¹⁴⁹⁰

Roku 1541 byla kaple těžce poškozena požárem, který vypukl na Malé straně, což podrobně popsal Hájek z Libočan: „*kaple pak výborná Všech Svatých před palácem, kteráž dílem krásným a nákladným někdy císaře Karla draze vystavěna byla a řezbami kamennými i jiným dílem kamenickým draze ozdobena byla a skly převýbornými okrášlena, ta všecka hanebně vnitř i zevnitř vyhořela.*“ Destrukce kaple byla takového rázu, že nebylo možné uvažovat o nějaké provizorní opravě a torzo kaple bylo ponecháno svému osudu. Na vedutě Jana Kozla a Michaela Peterleho z roku 1562 je kaple zobrazena bez střechy a zdá se, že je obklopena parazitní zástavbou, která zde začala vznikat kolem roku 1561, kdy Hanuš Piczara, kuchař arcivévody Ferdinanda I., dostal povolení vystavět si dům na místě pustém mezi palácem Pražského hradu a kaplí Všech svatých,¹⁴⁹¹ a následují další stavby domů i domečků, které obklopily i děkanský dům. Výsledný stav je zachycen na plánu, který je uložen ve sbírkách Uffizi ve Florencii, zobrazujícím stav před zahájením přestavby kaple Všech svatých.¹⁴⁹² Na tomto plánu je zobrazen shluk domů, který obklopoval kapli na východě i severu, zakreslena je i zvonice zvaná Mihulka a samozřejmě i domek zmíněného kuchaře Hanuše, který je dodnes částečně zachován v prostoru pod podlahou renesanční lodě.

K obnově kaple došlo až roku 1579, jak vyplývá z prosebného dopisu nám již známého Hanuše Piczara, který se obracel na arcivévodu Ferdinanda s žádostí o finanční náhradu za dům, který musel prodat za nižší částku, než byly náklady na jeho stavbu. Samotná stavba je datována nápisovou deskou, která se nachází pod jižní emporou v kapli: „*Tuto královskou kapli Všech svatých dne 2. června léta MDXIII (správně má být 1541) požárem na hradě pražském zničenou a po mnoho let v neužívání vydanou, nejjasnější a nejkřesťanštější paní, paní Alžběta, z milosti Boží královna Francie, arcivévodkyně rakouská, pro svou vrozenou zbožnost a horlivost pro slávu Boží a rozšíření jeho úcty léta páně 1580 štědře a plně daleko krásněji obnovila. A nejdůstojnější pán Antonín, arcibiskup pražský, urozený legát, téhož roku v den svatého Bernarda k počtě Boží, blahoslavené Panny Marie a Všech svatých posvětil a stanovil jako den posvěcení následující neděli.*“

Stavební dějiny objektu:

Kaple Všech svatých bezpochyby patří k našim nejstarším vrcholně středověkým hradním kaplím, podobně, jako Starý královský palác Pražského hradu prošla mimořádně složitým stavebním vývojem, který započal již ve 12. století a byl v zásadě ukončen teprve v 18. století. Století 19. a 20. přineslo jen menší změny. Výsledkem tohoto neobyčejně složitého vývoje je současná podoba kaple, která se nachází na východním konci Starého královského paláce, k němuž přiléhá svou západní stranou a je s ním spojena [65. 4-5]. Kaple je v současné době třípodlažní objekt. I. suterén obsahuje obdélnou klenutou místnost, která je přístupná z prostoru románského paláce, nad níž se nachází II. suterén. Rozsah II. suterénu je vytýčen čtvercovými základy gotické lodi a obsahuje důležité pozůstatky románské svatyně. Vývoj této úrovně je mimořádně komplikovaný a přináší řadu zásadních zjištění. Teprve nad tímto mezipatrem se nachází samotná kaple. Kaple Všech svatých má

¹⁴⁸⁹ První zmínku této přísahy na kříž nalezneme v Ordo iudicii terrae, který pochází z let 1348–1355, kde v českém překladu je zmiňována pouze „*kapla*“ (AČ II, 112, 117, 119, 122, 123) ale v latinském textu je udáno, že tato kaple je na Pražském hradě „*in castro Pragensi ante capellam*“ (AČ II 119). To, že se jednalo o kapli v paláci, vyplývá teprve z textu „*Výklad Práva zemského*“ od Ondřeje z Dubé z doby kolem roku 1400 (AČ II 495-496). V obou dvou případech šlo o rituál přísahy „*w kaple na kříži*“ při soudu „*o dědinu*“.

¹⁴⁹⁰ např.: AČ III, 558, AČ X, 520, 535, 560; AČ XI, 513, 521.

¹⁴⁹¹ KAŠIČKA / VILÍMKOVÁ 1969, 13

¹⁴⁹² BRIKOWSKA 1979, 65-71.

podobu jednolodní kaple s presbytářem, který není od lodi oddělen vítězným obloukem. Chór o délce dvou nestejně dlouhých klenebních polí je uzavřen pěti stranami z desetistranu. Loď se po obou stranách otevírá do dvou bočních kaplí, které jsou od sebe odděleny vtaženým pilířem vynášejícím klenbu. V západní části lodi se nachází empora vložená mezi dva masivní opěrné pilíře a je podpírána na střední pilířek. Zmíněné dva masivní pilíře obsahují točitá schodiště, z nichž to jižní vede do sklepních prostor a severní na emporu a na půdu. Empora je kromě toho přístupná také přímo z Vladislavského sálu, který se otevírá velkým oknem do lodi kaple. Loď je klenuta valenou klenbou s trojúhelnými výsečemi a je opatřena síťovou klenbou. V závěru klenební vzorec plynule přechází v hvězdový motiv. Loď i presbytář osvětluje řada renesančních oken s gotizujícími kružbami. Loď kostela vznikla až v době renesanční, ale chór dosud obsahuje výrazné pozůstatky parléřovské architektury.

Následující výklad bude rozdělen na dvě části, a to na rozbor I. a II. suterénu, kde se nacházejí zbytky románské kaple a na část věnovanou parléřovskému chóru.

Suterén I.

Nejnižší úroveň kaple Všechných svatých tvoří obdélný objekt, na který na západě navazuje románský palác. V jeho interiéru se nachází jediný obdélný prostor, který je na východě prodloužen obdélnou nikou [65. 6-7]. Prostor je klenut valenou klenbou z lomového kamene kladeného na prkenné šalování, která dosedá na klenební patky z kvádríkového zdiva. Klenba je v západní části podepřena gotickým cihelným pasem, který spočívá na pilířích vytvořených z opracovaných kvádrů. V jihozápadním koutě se nachází mohutný blok renesančního schodiště, které sem sestupuje ze současné kaple Všechných svatých. Interiér je osvětlen z jihu dvěma okny, z nichž východní je románské a otevírá se do interiéru původní okenní nikou, která je půlkruhově zaklenuta. Druhé okno je dodatečně prolámáno a jeho poloha reaguje na existenci renesančního schodiště. Objekt je přístupný ze západu půlkruhovým pozdně gotickým portálem, nad kterým se nachází zazděný původní románský portál. Zdivo je v celé ploše z opukových kvádrů.

Úroveň současné podlahy je podstatně níže, než tomu bylo původně. Terén zde byl snižován postupně již od románského období. Na zdivu suterénu je patrné, že terén klesal ze severu na jih. Na severu byla úroveň terénu až 220 cm nad úrovní současné dlažby.

Průčelí suterénu pod kaplí je pohledově exponováno pouze na jižní straně, a to z úzkého dvorku sevřeného Tereziánským křídlem. Z levé strany je průčelí vymezeno stavbou václavského jihovýchodního křídla, a na pravé straně je to románská polygonální věžice. Zeď v úrovni přízemí je tvořena kvádríkovým opukovým zdivem s menšími vysprávkami. Obsahuje dva okenní otvory, které mají ovšem mladší, snad renesanční ostění. Pod pravým oknem nalézáme obdélný románský průduch, který má analogie i v jižní zdi paláce, ale není již otevřen do interiéru.

Suterén II. tzv. Mezipatro

II. suterén pod současnou kaplí Všechných svatých výškově odpovídá úrovni 1. patra románského paláce, ale po karlovske přestavbě paláce se ocitl v pozici mezipatra, které bylo v konečné fázi zasypano a k jeho odhalení došlo až K. Fialou na konci 20. let, což bylo podrobně popsáno v jeho rukopise z roku 1933.¹⁴⁹³ V současné době je suterén ve stejném stavu jako po dokončení Fialova průzkumu. II. suterén obsahuje řadu drobných místností, které vyplňují prostor na jihu vytýčený obvodovou hradbou, na severu mohutnou základovou

¹⁴⁹³ FIALA 1933a.

zdi, na západě Starým palácem a na východě je tento prostor ukončen v linii přechodu lodě v chór kaple.

Dnes se do druhého suterénu vstupuje ze západu původním románským portálem, na který navazuje chodba vedoucí do středu II. suterénu, kde se nalézá podélný valeně zaklenutý prostor založený na ose sever – jih, z něhož jsou přístupné ostatní prostory mezipatra a funguje jako spojovací uzel. Sál je osvětlen z jihu oknem, které se nachází v hluboké, obloukem zaklenuté nice [65. 9-10].

Přístupová chodba vznikla rozdělením jiné místnosti, která byla rovněž situována na ose sever – jih a je taktéž klenuta valenou klenbou. Téměř polovinu této místnosti zabírá točité schodiště situované v jižní části, které spojuje kapli se spodním suterénem. Tělo schodiště zakrylo okenní otvor, který původně osvětloval jednotný prostor. V severní části zůstal nevelký prostor přístupný ze střední místnosti, odkud vede i menší okno.

Směrem na východ se nachází obdélný valeně sklenutý sklep, který je přístupný průlomem v dělicí zdi. Ve východní části sklepa se nacházejí zbytky románské apsidy, která je v jižní části zakryta masivním základovým pilířem parlérovského chóru [65. 8]. Sklep byl původně přístupný ze severu po schodišti ze sousední krypty.

Severní krypta je dnes přístupná zalamující se chodbou v šíři zdi ze střední místnosti. Prostor je na severu vymezen základovou zdí lodě kaple a v jeho severozápadním rohu se nachází masivní základ pro pilíř v lodi kaple. Prostor je zaklenut dvěma poli stlačené klenby. V jeho severovýchodním rohu se nachází zazděný původní vstup do krypty, který vedl do sousední budovy Ústavu šlechtičen.

Severní stěna střední místnosti obsahuje dva vstupy, pravý je dnes zazděn a vedl na schodiště, které stoupalo nahoru, levý vede do severního sklepa. Severní sklep je obdélný a je zaklenut valenou klenbou na ose sever – jih. Zhruba polovinu tohoto sklepa zabírá masivní pilíř kaple Všech svatých, který se nachází v severozápadním koutě. Severní stěnu tvoří masivní základová zeď, do níž je prorážena úzká chodba vedoucí jednak ke studni obsažené v síle základové zdi a k cisterně, která se nachází již mimo půdorys kaple. Západní stěna severního sklepa obsahuje vstup do sklípku v rozsahu arkády a v jihozápadním rohu se nachází zbytek klenuté šachty.

Exteriér v úrovni II. suterénu je patrný opět pouze z jihu. Východní část fasády je zakrytá renesančním sgrafitem, střední část obsahuje renesanční okno, které vede do střední místnosti. Západně se nachází další renesanční okno. Zcela v rohu při jihovýchodním křídle, zhruba pod bývalým jihovýchodním nárožím paláce jsou patrné stopy po zazděném otvoru, pod kterým se nalézají poškozené konzoly. Jednalo se o zbytek převětu, který byl přístupný ze sousedního paláce. Zdivo v západní části je lomové, částečně kvádrové s množstvím cihelných vysprávek.

Západní zeď, která je orientovaná do interiéru karlovského paláce je celá odhalená a obsahuje dva portály nad sebou. Původně byla tato stěna zakryta zdí z doby Karla IV., která nesla východní čelo paláce. Ta byla ovšem snesena K. Fialou a došlo k odhalení současné situace. Zdivo je v celé ploše tvořené pečlivě řádkovanými kvádríky a nese četné pozůstatky po zaniklém vnitřním členění paláce, což je mimo záběr tohoto příspěvku.

Stavební vývoj I. a II. suterénu

Nejstarším horizontem stavebních dějin I. a II. suterénu pod kaplí Všech svatých a suterénu Starého paláce se nejnověji zabýval především D. Líbal,¹⁴⁹⁴ a to velmi podrobně. Svůj výklad opřel jednak o zápisky K. Fialy, jím zhotovené plány, starší výzkum F. Kašičky a především o výsledky vlastního hloubkového stavebně historického průzkumu. Jeho závěry

¹⁴⁹⁴ LÍBAL 2000, 61-74

65. Pražský hrad, kaple Všetech svatých

se výrazně liší od starší literatury,¹⁴⁹⁵ v níž nalezneme tvrzení, že románský palác, spodní část kaple a hradba vznikly v jediné stavební etapě, kterou zahájil kníže Soběslav roku 1135, kdy „*se metropole Čech Praha počala obnovovati po způsobu latinských měst,*“ jak to zaznamenal kanovník Vyšehradský.¹⁴⁹⁶ Pravda je ovšem taková, že palác i spodní část kaple Všetech svatých vznikla ve dvou stavebních etapách, jejichž mezníkem se stal požár, respektive obležení Pražského hradu Konrádem Znojenským z roku 1142, kdy, jak píše dobový kronikář, „*Konrád, zahořev touhou po knížectví, ... oblehl Prahu a rozložil kolem branný lid, postavil praky, samostříly, lučištníky a nakonec metal oheň na kostely, kláštery a budovy*“.¹⁴⁹⁷ Požár paláce (na rozdíl od sousedního kláštera sv. Jiří) se sice přímo nezmiňuje, ale jeho pozůstatky byly objeveny K. Fialou na zdivu dolní části kaple Všetech svatých,

a to v místech, kde by při současném vzniku paláce a objektu pod Kaplí všech svatých rozhodně musely být zakryté románským zdivem.

Závěry D. Líbala lze shrnout do následující teze: jako nejstarší se jeví stavba objektu pod kaplí Všetech svatých, který byl stavěn v jistém předstihu před samotným palácem, ale současně s jižní hradbou. Původní palác, který byl současný se stavbou objektu pod kaplí Všetech svatých, byl v době požáru pravděpodobně nedokončený. Tento palác byl kratší než stávající. Po požáru byla tato původní severní stěna paláce stržena a na její substrukci byla založena současná severní zeď. K. Fiala totiž objevil zbytky románského kvádřikového zdiva pod severní zdí paláce, kterou ovšem mylně interpretoval jako základy původního paláce z 11. století, který měl stát severně od stávajícího paláce, respektive nalezené zdivo bylo považováno za jižní zeď tohoto údajného paláce z 11. století. S tímto nálezem měly přímo souviset i pozůstatky románských palácových budov pod severním dvorem, které jsou ovšem zcela jistě mladší. Nicméně již K. Fiala si byl vědom toho, že jižní hradba, obdélný objekt, na kterém později vyrostla kaple Všetech svatých, a jižní věžová brána vznikla dříve než stávající románský palác. Současnou podobu paláce datuje do doby Vladislava II.¹⁴⁹⁸

Po zmíněném obležení následuje obnova paláce, který ovšem získal větší rozměry a dochoval se dodnes. Suterén paláce byl sklenut valenou klenbou a stejně tak byl sklenut I. suterén pod kaplí. Tato klenba je vynášena na přízdívce z opukových kvádříků. Toto přízdívání nebo přelícování je patrné především v severozápadním rohu, kde je zřejmý nesoulad mezi jednotlivými řádkami kvádřikového zdiva, což je v kontrastu se zbytkem interiéru, kde je řádkování jednotné, a to na severní, východní i jižní zdi. Při vzniku přízdívky byla vytvořena i východní obdélná nika, která nesla chór v prvním patře.

Suterén byl přístupný portálkem v západní zdi, který se nachází vysoko nad současným pozdně gotickým vstupem. A proto se nabízí možnost, že byl dosažitelný po dřevěném schodišti.

V úrovni II. suterénu se nacházejí výrazné pozůstatky samotné románské kaple, a to její lodě a východní apsidy. Nejzachovalejší částí románské etapy II. suterénu je bezpochyby západní zeď, která vystupuje až k úrovni podlahy ve Vladislavském sálu. Jak bylo již připomenuto, západní líc této zdi, který je orientován do prostoru tzv. Karlovského patra Starého paláce, byl původně zakryt zhruba půl metru širokou zdí z doby Karla IV., která byla snesena K. Fialou. Zeď je tvořena kvádřikovým zdivem a obsahuje dva románské portály umístěné šikmo nad sebou. Oba dva jsou téhož typu

¹⁴⁹⁵ Literatura k románské podobě Pražského hradu: FIALA 1933B; ČAREK 1947, 14-172, zvláště 70-80; BORKOVSKÝ - MENCLOVI 1946; MENCLOVI 1947; MENCLOVÁ 1976, 70-79; SOKOL 1981, 320-324; DRAGON 2002, 33-43

¹⁴⁹⁶ Pokračovatelé Kosmovi, 59

¹⁴⁹⁷ Pokračovatelé Kosmovi, 73. D. Líbal sice požár k tomuto roku vylučuje (LÍBAL 2000, 67), ale znění zprávy je dostatečně výmluvné, je také nutné vzít v potaz, že palác se v pramenech prakticky nevyskytuje.

¹⁴⁹⁸ FIALA 1933a, 8.

65. Pražský hrad, kaple Všech svatých

s půlkruhovým tympanonem. Provedení portálů ukazuje značnou neobratnost stavitelů, břevno portálu je značně vysoké a především je krátké, takže stojky i archivolta portálu jej přesahují. Jak nejnověji prokázal D. Líbal, oba portály jsou současné se stavbou zdi.¹⁴⁹⁹

Vnitřní líc západní zdi je patrný pouze z prostoru vstupní chodby a ze sousední místnosti. Chodba je poměrně úzká a nad půlkruhově klenutou portálovou nikou vystupuje zdivo ve výšce pouhých dvou řádků opukových kvádrů a je zakončeno ústupkem zdi, na nějž nasedá pata mladší valené klenby. Podstatně větší úsek je patrný severně od portálu v sousední místnosti. Podlaha této místnosti je vybrána výkopem K. Fialy a je zde patrné zeslabení zdi v úrovni původní podlahy, rovněž v horní části je patrné zeslabení zdi, na které nasedá již zmíněná valená klenba.

Jižní románská zeď kaple je patrná téměř po celé délce lodi, ale je z větší části zakryta mladším zdivem. Její šířka se oproti suterénu rapidně zmenšila, dosahuje šířky zhruba 1 m a je založena na vnitřní hraně dolní masivní zdi, takže na vnější straně vznikla terasa široká zhruba 1,6 m. Na exteriéru tomu odpovídá přechod románského kvádrického zdiva na převážně lomové zdivo. V nejzápadnější části je zeď zakrytá tělem renesančního schodiště a patrná je až ve střední místnosti, kde je prolomena okenní nikou. V této nice byla provedena sonda, která ověřila šíři zdi. Ve východní části je jižní zeď zakryta mladší zadržkou, ale její existence byla ověřena několika sondami.

Severní románská zeď je široká 1,7 m a je tak o 70 cm širší než zeď jižní. V západní části je tato zeď patrná ve výkopu K. Fialy, a to pouze do výšky původní úrovně renesanční podlahy, vyšší části byly strženy a nahrazeny mladší renesanční zdi. Ve střední části je tato severní zeď patrná opět jen ve výkopu K. Fialy, který zde objevil velmi zajímavou situaci, a to nástup na schodiště v síle zdi a část schodů, které stoupaly k západu. Východně od vstupu na schodiště byl nalezen soklík obdélné přípory, na kterou pravděpodobně nasedal klenební pas. Současně byla objevena původní románská dlažba z mramorových desek. Na exteriéru zdi je patrný úskok zdiva zhruba o 10 cm, a to v úrovni podlahy v kapli.

Ve východní části je románská severní zeď patrná pouze z bývalého exteriéru v severovýchodní kryptě, z interiéru je zakryta mladší přízdkou. Zeď zde vystupuje ve výšce 5 řádek románských kvádrů, a to v délce 2,5 m. V nejvýchodnější části je zeď proražena dnes již zadržným schodištěm vedoucím na jih a na opačné straně chodbou, která vede do střední místnosti. Za tímto vstupem, blíže středu, je románská zeď prolomena masivním gotickým pilířem z lomového zdiva. Dále na západ je v sondě opět patrné kvádrické zdivo.

Východní část kaple je uzavřena půlkruhovou apsidou, která je patrná ve své severní polovině. Druhá část je zakryta gotickým pilířem. Zdivo je opět kvádrické a obsahuje spodní část románského okénka ve špaletě, které je v horní části zakryto mladší klenbou. Okénko je umístěno mimo osu místnosti a směřuje k severovýchodu. Velmi zajímavá je situace v samotné apsidě, kde K. Fiala podnikl hlubokou sondu, která ukázala, že líc zdiva je založen výrazně hlouběji, než v úrovni románské podlahy. Jedná se o jakousi šachtu. Exteriér apsidy zůstává skryt v zásypu. K. Fiala uvádí, že apsida byla na exteriéru zdobena obloučkovým vlysem, což odvozuje z nálezu jednoho kamenického článku v prostoru lodi.

Výše popsaná románská etapa II. suterénu byla již zkoumána K. Fialou a zjištěním bylo, že stavební vývoj v románském období nebyl přímočarý a také se ukázalo, že chronologie románského zdiva je mimořádně komplikovaná, a to především vzhledem ke stavu dochování. Dosud platná chronologie uvádí tři stavební etapy, přičemž kaple měla vzniknout až v té třetí, což bohužel nelze s jistotou potvrdit. S touto 3. etapou je většinou spojena stavba samotné půlkruhové apsidy, ale spíše se zdá, že podstatná část kaple je výsledkem jediné stavební etapy, která vznikla vestavbou do, nebo lépe, na starší objekt,

¹⁴⁹⁹ LÍBAL 2000, 68.

65. Pražský hrad, kaple Všech svatých

a to současně se stavbou nového románského paláce po roce 1142, takže i zde se jedná pouze o dvě stavební etapy. Kvádříkové zdivo I. a II. etapy kaple je téměř identické a tudíž muselo vzniknout jen s minimálním časovým odstupem a nikoliv až k roku 1185, kdy je doloženo svěcení kaple. Ze starší budovy v této úrovni zůstala stát jen západní zeď, severní a jižní zeď, i apsida patří ke stavbě kaple. Na tuto chronologii ukazuje ústupek na severním vnějším líci kaple v úrovni podlahy, který by zde jinak nevznikl, rovněž šíře severní zdi, která je podstatně větší než u zdi jižní a západní, odpovídá tomu, že měla již od počátku obsahovat schodiště vedoucí na emporu. I další situace neukazují na komplikovanější vývoj, jako například patka přípory, která byla interpretována jako dodatečná, ale její vztah ke zdivu není nijak násilný, takže je možné ji považovat za současnou se vznikem severní zdi i schodiště.

Na základě těchto nálezů je možné si románskou kapli představit jako jednoduší prostor s východní apsidou, který byl přístupný ze sousedního paláce. V západní části kaple se obvykle rekonstruuje dřevěná empora spočívající na ústupku v západní zdi. Empora měla být přístupná jednak ze západu horním portálem z prvního patra paláce a také schodištěm v síle zdi přímo z prostoru kaple. Prostor lodi byl klenut valenou, nebo pravděpodobněji románskou křížovou bezžebrou klenbou. D. Líbal sice uvažuje o dvojpodlažním řešení, ale jeho rekonstrukce nevyznívá přesvědčivě.¹⁵⁰⁰ Kaple byla pravděpodobně osvětlena jen z jihu, a to dvěma okny ve středu klenebních polí a dvěma okny z apsidy, tedy více méně tak, jak to zobrazovaly starší rekonstrukce.¹⁵⁰¹ Nedávno se objevila rekonstrukce Z. Dragouna,¹⁵⁰² který předpokládá i osvětlení ze severu, ale tato rekonstrukce nevzala v potaz existenci schodiště v síle zdi, se kterým by se předpokládané nejzápadnější okno dostalo do konfliktu, zatímco střední okno by jistě bylo zakryto klenební příporou a tudíž je taková představa nereálná.

Stavební vývoj v následujících století samozřejmě zanechal v I. a II. suterén svou stopu a výrazně zasáhl především bývalé první patro kaple v dnešním II. suterénu. Z mladších zásahů v úrovni I. suterénu je pozoruhodný především vznik klenebního pasu, který je analogický k těm, které podepřely klenbu i v prostoru paláce. Jejich datace je poněkud komplikovaná, jak poukázal P. Chotěbor,¹⁵⁰³ a nemusejí nutně souviset se zasypáním mezipatra, jak to nalezneme u D. Menclové,¹⁵⁰⁴ ale vyloučit to nelze. Pokud tedy tyto pasy souvisejí se zasypáním mezipatra, tak jejich datace spadá do krátkého období Zikmundovy vlády, možná je i datace do druhé poloviny 14. století.¹⁵⁰⁵ Do pozdně gotického období spadá vznik půlkruhového portálu a vstupu do suterénu, který ovšem měl staršího předchůdce jak je patrné z podoby vylehčujícího oblouku nad portálem, který je poněkud užší, než samotný portál. Posledním větším zásahem do podoby této úrovně je vznik masivního bloku zdiva – pilíře s točitým schodištěm, které sestupuje z kaple Všech svatých a jeho datace spadá do roku 1580. Na vznik schodiště se váže vznik druhého okna v jižní zdi, které je prostě proraženo masivní románskou hradbou. Vzhledem k tomu, že jeho pozice reaguje na masivní blok schodiště, je jeho datace současná nebo mladší než stavební etapa z roku 1580. Snad v této mladší etapě byl rovněž prolámán původní rovný parapet románského okna a vznikly zde poměrně prudké cihelné schody. Nejpozději tehdy došlo k zániku obdélného větracího okénka, které je patrné na exteriéru.

Do podoby románské kaple zasáhla již karlovska přestavba Starého paláce po roce 1333. Obranný ochoz před jižní zdi byl dozděn do výšky hradby na východě, čímž vznikla masivní, téměř 3 m široká zeď, která výškově odpovídá úrovni podlahy dnešní kaple.

¹⁵⁰⁰ LÍBAL 2000, 63, 66.

¹⁵⁰¹ MENCLOVÁ 1976 I, 72, 76.

¹⁵⁰² DRAGOUN 2002, 36.

¹⁵⁰³ CHOTĚBOR 2006, 56-59.

¹⁵⁰⁴ MENCLOVÁ 1976 II, 127.

¹⁵⁰⁵ ZÁRUBA 2010a, 45-50.

65. Pražský hrad, kaple Všech svatých

Zed' evidentně přechází z jižní fasády starého paláce, což je zřejmé především z toho faktu, že se v místech východního čela paláce nenalézá nároží, které by zde jinak muselo vzniknout, ale zazděný výstup do arkýře vynášeného na kamenných krakorcích. Jednalo se asi o prevét, který byl situován v blízkosti původní románské věžice a patřil k vybavení východní místnosti tzv. Karlovského patra. Později byly arkýř i původní románská věžice zbořeny a nyní zde přiléhá jihovýchodní křídlo z doby Václava IV., které vzniklo kolem poloviny 80. let 14. století a mimo jiné asi převázalo účel zbořeného prevétu. Současně s touto stavební aktivitou byla přestavěna i románská věžice při chóru, která tedy získala patrovou gotickou nástavbu.

Další zajímavá situace se nalézá na opačné severní straně kaple, a to při styku základů kaple a paláce, konkrétně v prostoru nádvorních arkád. Nádvorní arkády na svém východním konci nedosahují až do východního čela paláce jak by se dalo čekat, ale poslední oblouk je vzdálen zhruba 9 m od čela paláce. Interiér arkád je dnes zakončen mladší zdí z doby Zikmundovy, která obsahuje zazděné okno, jehož vznik souvisí se zazděním arkády a jejím rozdělením na jednotlivé místnosti. Nejedná se tak o původní zakončení, které se překvapivě nalézalo západněji a bylo zbořeno při zmíněné přestavbě. Toto zakončení je patrné v analyticky přiznané sondě K. Fialy, která zde odhalila v pravém úhlu zalamující se zed' o šířce 1,5 m. Ze severní arkádové zdi tato zed' vystupuje asi o 0,5 m a na jižní straně je patrný její otisk. Její východní líc je vzdálen 3 m od stávajícího východního čela paláce. Na většině analytických plánů je tato lomící se zed' oddělena spárou od zdi arkádové, což v současném stavu nelze ověřit.

Podobná situace je patrná i v základech pod stávajícími podlahami, kde tato uzavírající zed' dosud stojí a je evidentně provázána se zdí arkády. Zdivo je lomové, tvořené menšími opukovými kameny kladenými do řádků a stejně jako výše je přiloženo na spáru k jižní zdi. Východně za touto příčnou zdí existuje krátký valeně zaklenutý sklep, který je otevřen do základů kaple Všech svatých. Klenba má dosti neobvyklý vzhled, je totiž tvořena litým zdivem, které téměř působí dojmem, že bylo zalito na měkčím zásypu, který byl později vybrán. Dodatečně tímto sklepem prošla mladší renesanční kanalizace. Každopádně je zjevné, že východní čelo karlovského paláce nebylo rovné, ale nalézala se zde „nika“ otevřená východním směrem, která byla teprve později zazděna a průčelí sceleno.

Na tuto konstrukci navazují základy kaple, které zde tvoří přes 3 m široká zed'. Základová zed' ovšem nenavazuje přímo, ale je založena oproti základům arkády o 0,8 m více k severu. Zdivo této severní základové zdi je tvořeno velkými opukovými kvádry a je kladeno do řádek. Odlišuje se tak od základů arkády, které jsou tvořeny lomovým zdivem.

Tato severní základová zed' vytýčila prostor o šířce 13,5 m a původní severní románská zed' kaple se ocitla zhruba ve středu nově vzniklého prostoru. Délka základů je 13 m, takže základy umožňovaly stavbu lodi kaple na půdorysu čtverce.

Severní základová zed' v západní části, v těsném sousedství Starého paláce, obsahuje studnu, která je evidentně starší než samotná základová zed'. Interiér studny je v úrovni II. suterénu vytvořen z pečlivě tesaných kvádrů zatímco dolní část studny je z lomového zdiva. Studna vystupuje až k povrchu, kde je přístupná malými železnými dvířky. Studna je rovněž přístupná z úrovně II. suterénu, a to z mladší chodby. Původní vstup je dnes zazděn a zakryt masivním renesančním pilířem a je patrný z interiéru, patrná je také část vnějšího ostění, kterou zachytila jedna sonda do zdiva pilíře. Zed' vystupuje téměř k povrchu, kde na ni nasedá mladší renesanční zdivo. Archeologický výzkum z roku 1952 odhalil na západním konci základové zdi zbytek profilované římsy soklu [65. 14]. Profil je týž, který obíhá i parlérovský chór, takže jistě pochází z této etapy. Tato profilace pokračuje dále k západu pod mladší zdivo sněmovny, které pochází z doby Zikmundovy. Soklík byl založen při severním okraji základové zdi, což ovšem neukazuje na vnější šířku lodi. V této části se totiž nacházela právě zmíněná starší studna, která zde vystupuje na povrch a pravděpodobně byla architektonicky

65. Pražský hrad, kaple Všech svatých

vyjádřená, rovněž musíme počítat s plánovanou existencí vnějšího opěrného pilíře, který se jistě nalézal západně od studny. Ve střední části pak bylo nalezeno několik tesaných kvádrů, které byly považovány za základ portálu vedoucího do parlérovské kaple,¹⁵⁰⁶ ale nedávný výzkum ukázal, že se jednalo jen o několik náhodně seskupených sekundárně použitých kvádrů.¹⁵⁰⁷

Ve východní části II. suterénu registrujeme základy pro nejzápadnější opěrné pilíře parlérovského chóru. Lépe patrný je jižní základ opěrného pilíře, který vyplnil jižní polovinu starší románské apsidy. Pilíř je tvořen masivními opukovými bloky. Severní bok pilíře je rovný, západní je tvořen ustupujícími schody. Severní základový pilíř je patrný pouze v menší sondě, protože je zakryt mladší přizdívkou. Vztah severní základové zdi loďe a základu pro chór bohužel nelze ověřit. V rohu severovýchodní krypty byl totiž proražen mladší vstup.

Tyto pilíře a severní zeď evidentně souvisí se stavbou parlérovského chóru a je dokonce možné, že byly založeny současně s chórem. Kromě těchto základů se zde vyskytuje řada konstrukčních prvků, které jsou statigraficky mladší než pilíř v apsidě, ale váží se ke stavební činnosti ve 14. století.

Nově založené základy čtvercové lodi jsou na šířku dvojnásobně široké, než byla původní románská loď, z níž zůstaly stát pouze obvodové zdi. Původní severní románská zeď dělila základy na dvě části, které bylo nutné při stavbě loďe nějak zaklenout, aby vznikla podlaha v lodi. Takové řešení se zachovalo v jihovýchodní části suterénu, kde vznikla valená cihelná klenba spočívající na přizdívkách z lomového kamene, které zakryly starší románské zdi. Tato přizdívka pokračovala dále na západ, kde ovšem byla odstraněna při první renesanční přestavbě. Mladší renesanční zeď, která odděluje západní část suterénu a jihovýchodní klenutou místnost, nevznikla náhodně. Právě zde totiž registrujeme masivní segmentový pas, který nesl výše položené konstrukce. Pas je zapuštěn do přizdívky při jižní zdi a evidentně je s ní současný. Na opačné straně se tento pas neopírá přímo o starší románskou zeď, ale do opěrného pilíře, který byl do ní vezděn. Dělicí zeď vznikla ve dvou etapách a je založena na dalším segmentovém opěrném oblouku, který zesiloval románskou klenbu v suterénu z rubu. Tato konstrukce zůstala dosud nepovšimnuta.

V severovýchodní kryptě pak nalezneme analogický segmentový oblouk, který rovněž spočívá na již zmíněném pilíři. Západní část kaple byla bohužel postižena renesančními přestavbami, které odstranily starší konstrukce, a to ve dvou etapách. První souvisí se stavbou domu Hanuše Piczary, kuchaře arcivévody Ferdinanda I. z roku 1561, a druhá se stavbou renesanční kaple z roku 1580.

První etapa má podobu běžné městské zástavby a zasáhla především západní část II. suterénu. Tehdy došlo ke zboření severní zdi románské kaple a vznikly zde dva podélné sklepy, které byly osvětleny z jihu. Východní sklep je dosud dobře dochovaný, druhý je rozdělen mladší příčkou a je zastavěn schodištěm. V severní části vznikl valený sklep a schodiště stoupající ze střední části II. suterénu k povrchu.

V druhé etapě kolem roku 1580 vznikají především základy loďe, respektive masivní pilíře v západní části. Tehdy také vznikla klenba v severozápadní kryptě, tato část zjevně byla pouze zasypána a teprve dodatečně došlo k jejímu prohloubení.

V předešlém textu jsme měli možnost se seznámit s gotickými a renesančními konstrukcemi v úrovni II. suterénu. Gotické zdivo zde vzniklo ve třech stavebních etapách. První z nich je zcela samostatná a souvisela se stavbou karlovského paláce, kdy došlo ke zvýšení zdiva před jižní románskou zdí kaple, a to téměř o 5 m, což muselo mít za následek zakrytí původních románských oken. To jistě znamenalo významné snížení kvality svatyně. Navíc při této karlovské přestavbě Starého paláce došlo k posunutí obytných

¹⁵⁰⁶ viz rekonstrukce MENCLOVÁ 1976 II, 126, 127; SOKOL 1969, 574.

¹⁵⁰⁷ FROLÍK / CHOTĚBOR 2003, 5-14.

a reprezentativních prostor do vyšší úrovně a kaple by byla přístupná z neosvětleného mezipatra, což jistě byla další překážka pro její fungování. Po celkovém navýšení paláce by původní kaple navíc nevypadla zcela reprezentativně a z tohoto je zřejmé, že románská kaple s nejvyšší pravděpodobností zanikla právě při karlovské přetavbě Starého paláce. Kaple pravděpodobně byla nahrazena kaplí doloženou k roku 1343. Její podoba ovšem zcela zanikla při monumentální parléřovské stavbě. S lodí kaple z roku 1343 by mohly souviset anomálie při východním konci arkády, lze uvažovat i o tom, že tato nová kaple vznikla na substrukci starší románské stavby, čímž došlo k posunutí sakrálního prostoru do adekvátní úrovně ve vztahu k paláci. Kaple by tak byla jednodušší a svými rozměry přibližně identická se svou románskou předchůdkyní, čímž by se blížila k tradiční podobě hradních kaplí ze 13. století, což by mělo analogii i na Hrádku u Purkarce, který je rovněž připisován Karlu IV.

Následující dvě středověké etapy náleží parléřovské stavbě kaple, v první etapě vznikly základy v severní části, a to pravděpodobně současně se stavbou chóru, v etapě druhé pak vznikly konstrukce nesoucí podlahu rozestavěné lodě, a to jen v malém časovém odstupu.

Parléřovský chór

Z parléřovské gotické etapy se zachovalo především torzo původního chóru a již popsané čtvercové základy nedokončené lodí. Chór samotný byl jako jediný ve středověku zcela dokončen, a to v současném rozsahu [65. 15]. Byl uzavřen provizorní zdí, jejíž zbytky jsou dosud patrné v podkroví kaple [65. 21], a mezi palácem a chórem zůstala terasa. Chór byl založen o délce dvou nestejně dlouhých klenebních polí a je uzavřen pěti stranami z desetistranu.¹⁵⁰⁸ Architektura chóru byla bohužel těžce poškozena požárem v roce 1541 a následná renesanční přestavba na původní stav příliš nedbala, takže jeho podobu známe jen z několika málo vedut. Tato zobrazení jsou bohužel dosti vágní, nepřesná a sotva vypovídají o celkové hmotové dispozici, natož o nádheře této architektury.

Interiér chóru je v současné podobě zcela výsledkem renesanční přestavby [65. 16-17] a při poznání středověké podoby jsme tak odkázáni na výsledky výzkumu K. Fialy. Naproti tomu exteriér chóru si doposud dochoval řadu původních detailů a jsou zde dobře patrné zbytky původního členění.

Exteriér chóru je částečně zakryt mladší stavbou Ústavu šlechticů a pohledově exponován zůstal pouze z jižní strany, takže se nadále uplatňuje v panoramatu Pražského hradu a důstojně zakončuje královský palác, se kterým tvoří jeden kompoziční celek, což byl i původní záměr. Na exteriéru je chór opatřen výraznými opěrnými pilíři, které hrály zásadní roli v utváření celé architektury a jsou velmi složitě a rafinovaně utvářené [65. 18-19]. Kolem celého chóru obíhá profilovaný sokl zakončený složitou profilací, která je identická i s nalezenými relikty soklu lodě, z čehož je zřejmé, že původně měl sokl obíhat celý obvod kaple. Opěrné pilíře jsou dvakrát odstupněny. Spodní stupeň je na čelní straně zakončen stříškou s okapníkem. Boční strany pilíře jsou zakončeny pouze okosením, z něhož vyrůstala dnes již odlámaná paneláž, což je dosud velmi dobře patrné. Stejně tak paneláž pokrývala i čelní stranu. Horní část pilíře je zakryta masivní fiálou, která je oproti pilíři pootočena o 45° a přechod byl vytvořen pomocí trojúhelných vimperků. Fiála je dvojdílná, spodní část byla pokryta paneláží, která byla završena hrotitými vimperky, z níž vyrůstal charakteristický jehlan fiály pokrytý kraby. Fiála následně prorůstá korunní římsou, která obíhala celý obvod koruny kaple včetně obdélných pilířů a zakončena byla až nad touto římsou dnes již nedochovanou kytkou. Pod římsou na pilířích jsou dosud zavěšeny trojlaločné kružby a na okosených hranách jsou drobné maskarony, které jsou jediným pozůstatkem po sochařské výzdobě [65. 23]. V současné době je veškeré plastické členění odlámáno

¹⁵⁰⁸ D. Líbal uvádí pět stran dvanáctiúhelníku, LÍBAL 2001, 406.

65. Pražský hrad, kaple Všech svatých

a odtesáno, včetně krabů na fiálách, a to s výjimkou posledního nejzápadnějšího pilíře na jižní straně, jehož fiála si doposud uchovala kraby, což je viditelné v podkroví kaple [65. 22].

Stěna vytýčená opěrnými pilíři byla ve spodní části vytvořena z tesaných kvádrů a zakončena bankálovou římsou, pod okny se pak nacházel výrazný a hluboký bankál. Zbytek plochy zcela vyplňovalo okno. Okna byla ovšem při přestavbě v roce 1580 zmenšena, zúžena a snížena. V bočních stěnách se tak dnes nacházejí trojosá okna a v závěru okna dvouosá, která jsou opatřena gotizující renesanční kružbou. Původní okna byla pětiosá a v závěru trojosá a byla zasazena v hlubokém dovnitř se rozevírajícím výžlabku. Vnější hrana okenní archivoly je lemován výžlabkem a římsou, která ve vrcholu přerůstala v oslí oblouk a stonek protínající hlavní korunní římsu. Římsa byla na svrchní části zdobena kraby, zatímco do okenní zóny byla zavěšena ažurová kružba podobně, jako na gotickém chóru dómu v Cáchách.

Celá architektura parlérovského chóru byla vytvořena z velmi kvalitně tesaných pískovcových kvádrů a teprve při obnově kaple bylo použito lomové zdivo (zvláště ve zmenšených oknech), takže tyto dvě etapy jsou od sebe zřetelně odlišeny.

Jak bylo již v krátkosti řečeno, interiér chóru je výsledkem renesanční přestavby, která se svou podobou i kvalitou původnímu stavu ani zdaleka nemůže blížit. Navíc současné utváření stěny nemohlo být vzdálenější původnímu stavu. Původně byla totiž plocha stěny zcela popřena, ale renesanční přestavba s plochou stěny naopak počítá a především zcela rezignovala na jakákoliv její členění. Jen dimenze samotného prostoru, užití gotizující síťové klenby a okenní kružby částečně evokují původní stav.

Fialův průzkum interiéru prokázal, že původní podlaha v chóru byla zhruba o 0,5 m níže než dnes. Pod stávající podlahou byla nalezena kamenná lavice, která obíhala celý půdorys chóru. Teprve z této lavice vyrůstá podokenní zóna, která byla členěna slepou arkádou zakončenou bankálovou římsou. Plynulý průběh lavice i samotné slepé arkády byl přerušen výraznými vertikálními klenebními příporami spočívajícími na soklicích. Jeden soklík klenební přípory byl nalezen v závěru chóru a je zdokumentován rekonstrukční kresbou K. Fialy. Podle jeho popisu byl tento sokl zachován především pod úrovní podlahy a v horní části byl odsekán [65. 33]. Soklík byl dvojestupňový. Spodní část soklíku výškově odpovídala lavici a do lodi vystupovala třemi stěnami, přičemž čelní strana byla výrazně úzká. Horní hranu spodní části soklu lemovala profilace a soklík přerůstal v homolovitý útvar. Tato spodní část nejvíce připomíná sokly v kostele sv. Bartoloměje v Kolíně, které ovšem postrádají druhý stupeň. Druhá horní část soklíku v kapli Všech svatých byla již tvarově složitější a její půdorysná profilace odpovídala oblému prutu přípory a postranní profilaci oken (alespoň tak je rekonstruuje K. Fiala). Samotnou profilaci přípory se nepodařilo zjistit, ale předpokládá se, že byla obdobného charakteru jako ve sv. Vítu. Celkovou podobou se tento soklík nejvíce blíží soklíkům v kapli sv. Václava.

Podokenní slepá arkáda byla tedy dělena klenebními příporami na jednotlivá pole a byla zakončena bankálovou římsou [65. 32]. Skrze tuto římsu prorůstaly okenní pruty, které vytvářely panelaci slepé arkády. Zbylá plocha takto členěné stěny ovšem nebyla rovná, ale stěna mezi jednotlivými pruty byla konkávně vybrána. Pod bankálovou římsou byly slepé arkády zakončeny trojlaločnou jeptiškou. V případě bočních stěn se bezpochyby jednalo o sedile, ale v samotném závěru, který byl sice členěn zcela identicky, byly nalezeny zbytky odtesaných konzol. Na těchto konzolách pravděpodobně stály snad ony „*řežby kamenné*“, které jsou zmíněny při požáru kaple roku 1541, protože jinde pro sochařskou architektonickou výzdobu nebyl prostor.

Zbylá plocha stěny nad bankálovou římsou byla zcela otevřena rozměrnými kružbovými okny. Okna byla od sebe oddělena pouze štíhlou klenební příporou, která díky velmi specifické konstrukci vnějších opěrných pilířů s dovnitř otevřeným masivním

výžlabkem mohla být potlačena na samotné minimum a ve skutečnosti byla tato přípora jen o málo širší než okenní pruty.

V podkroví se zachovala řada pozoruhodných detailů. Především jsou zde patrné vrchní části hrotitých oken se zbytky odlámaných kružeb, jejich vzorec bohužel nelze spolehlivě rekonstruovat. Nad okny obíhá římsa s výraznými obdélnými dražé k osazení kápí klenby, která jsou pravidelně rozmístěna. V závěru se nasazení ke kápím směrem patě klenby výrazně zúžila, a to na šířku samotné klenební přípory. V sondách jdoucích do hloubky původních oken je patrná vnější profilace okna, která je vsazena do hlubokého výžlabku. Ten ovšem je otevřen směrem ven a nikoliv dovnitř jak je tomu na bočních stranách, takže se tento profil v přechodu do archivolty musel přetočit o 90°, což je zcela mimořádný detail. V samotných zadržkách se nalézají zbytky okenních kružeb i zavěšených kružeb. Při přechodu chóru do mladší lodě je na posledním jižním opěrném pilíři patrný zbytek provizorní uzavírací zdi chóru.

Otázkou zůstává rekonstrukce klenebního vzorce. Bohužel, v tomto bodě jsme odkázáni pouze na spekulace a porovnávání se zbylým dílem Petra Parléře. V podstatě existují dva názory, a to, že klenební vzorec byl identický s klenbou ve vysokém chóru sv. Víta, jak to navrhl ve svých rekonstrukčních kresbách již K. Fiala a později se k jeho názoru později připojil i J. Sokol, který se obsírněji věnuje právě této problematice a zvažuje i možnost zaklenutí chóru křížovou klenbou.¹⁵⁰⁹ Druhou možností je zde rekonstruovat klenební vzorec z průjezdu Staroměstské mostecké věže, tak jak to nalezneme u D. Menclové.¹⁵¹⁰ Rekonstrukce klenby se svatovítským klenebním vzorcem vyznívá nejpřesvědčivěji a působí zcela přirozeně. S největší pravděpodobností se tak jedná o nejstarší použití tohoto vzorce, protože kaple Všech svatých byla dokončena o něco dříve než samotný vysoký chór sv. Víta.

Další otázkou zůstává navázání lodi a chóru. Základy lodi sice vytvářejí čtverec, ale poslední jihozápadní pilíř chóru (protější se zhroutil při požáru roku 1541) rozhodně nebyl připraven k zapojení do východní zdi, byl totiž vybaven fiálou stejně jako ostatní opěrné pilíře. Římsa v úrovni podkroví pokračuje směrem k západu, ale samotný západní bok římsy není tvořen profilem, nýbrž hrubě opracovaným kvádrem. Západní stěna opěrného pilíře nese zbytky po odtesaných kvádrech – šmorcích, ale z boku vystupuje kosý kvádr, který evidentně měl sloužit k navázání další konstrukce, snad právě západní zdi lodi. Ta ovšem nemusela být pravoúhlá, ale mohla mít zcela hypoteticky podobu nálevky (na to ukazuje právě onen šikmý šmorc), tak jak se s tím setkáváme u některých pozdně gotických kostelů v dnešním Rakousku např. St. Marien bei Knittelfeld (1437-1463), Zell am Pettenfirst (1480-1500),¹⁵¹¹ nebo v případě navázání Rejtovy lodě ke staršímu chóru sv. Barbory v Kutné Hoře. Každopádně toto je jen pracovní varianta, která může mít platnost pouze v tom případě, že by tento poslední pilíř nebyl zazděn tak, jak se to stalo jako v Panenském Týnci, nebo že stavba byla dokončována s vědomím, že v brzké době už nebude pokračovat v původním rozsahu a tudíž byl i tento pilíř vyzdoben. Každopádně pod současnou podlahou nebyly objeveny žádné konstrukce k pokračování jižní stěny chóru k západu, jak o tom uvažoval J. Sokol.¹⁵¹²

Kaple Všech svatých vznikla někdy v druhé polovině 12. století, a to jako součást tehdy budovaného monumentálního románského paláce. Od předešlé hradištní tradice se stavba Pražského hradu výrazně liší masivním použitím zdiva loženého na vápennou maltu a především zde vzniká zcela nový vztah kaple, paláce a hradby. Palác a kaple již nejsou

¹⁵⁰⁹ SOKOL, 1969, 579.

¹⁵¹⁰ MENCLOVÁ 1976, 126.

¹⁵¹¹ BRUCHER 2003, 218-219, 245-246.

¹⁵¹² SOKOL 1969, 581.

65. Pražský hrad, kaple Všechn svatých

izolované volně stojící objekty, ale přiléhají k sobě a jsou přiloženy k obvodové hradbě, což se stane typické v hradní architektuře 13. století. Stejně tak i vztah kaple k paláci, kdy je kaple připojena k užší straně paláce, vytváří model, který v pozdějším 13. století bude využit u řady kaplí té nejvyšší kvality (Bezděz, Křivoklát, Myšenec nebo Nižbor). Časově nejbliže ke kapli Všechn svatých měla o něco málo mladší kaple na Znojenském hradě, která byla ovšem přiložena svou delší stranou k paláci. Předlohu tohoto uspořádání je bezpochyby nutné hledat ve vyspělejších prostřední západně a jižně od českých hranic, kde se nalézá řada příkladů (Wimpfen, Münzenberg in der Wetterau, Winzingen, nebo hrad Tirol). Tento posun od raně středověké tradice činí z kaple Všechn svatých v podstatě první vrcholně středověkou kapli u nás. Ovšem samotná podoba kaple zůstává tradiční, jednodlní kaple s půlkruhovou apsidou a západní emporou. Loď sice byla zaklenuta, ale i tak byla její architektura strohá a zapadá tak do širšího průměru.

V této nenáročné podobě kaple zůstala po celé 13. století, což vedlo mnohé badatele k tomu, že s palácovou kaplí ztotožnili kapli téhož svěcení v ambitu Svatovítské kapituly, kterou vystavěl nejvyšší sudí Čech na popud děkana Víta, a předpokládali tak přemyslovskou etapu kaple.

Zánik románské kaple přinesla až karlovská přestavba Starého paláce, která zvýšila palác a posunula hlavní obytné úrovně do vyšších pater, čímž kaple ztratila přímý vztah s palácem, rovněž nenáročná podoba kaple jen stěží mohla vyhovovat Karlu IV., který si na své reprezentaci vždy zakládal a obvykle právě kaple byla tou nejreprezentativnější součástí hradu nebo paláce. To bezpochyby vedlo k založení nové kaple, která je doložena k roku 1343. Bohužel o její podobě nevíme zhola nic. Jak bylo již výše řečeno, snad mohlo jít o jednodlní kapli, která vznikla na substrukci starší románské kaple a její podoba by mohla snad být odvozena od přemyslovských hradních kaplí 13. století nebo současné kaple na hradě Purkarce.

Zcela mimořádná je pak stavba parlěřovské kaple, která začala po roce 1366. Stavba se svou monumentální podobou zcela vymyká dosavadní české tradici. To se týká především její architektury, vztah k paláci zůstává tentýž, jako již u románské kaple. Pokud kaple byla dokončena v původním rozsahu (s chórem o délce dvou klenebních polí a jednom poli závěru, který byl jako jediný dokončen, a s lodí založenou na půdorysu čtverce – snad trojlodní, nebo jednosloupová síň), tak bezpochyby šlo o největší hradní kapli u nás. Tento nárůst velikosti byl zjevně způsoben tím, že u kaple byla umístěna kapitula a také Pražský hrad v době Karla IV. se stal místem, které už nereprezentovalo české království, ale také římského císaře, což se projevilo i v užití stavebního typu kaple, která nekopírovala francouzské předlohy. Zvětšení sakrálního prostoru hradní kaple v závislosti s umístěním kapituly je možné pozorovat i jinde, například ve slezském Brzegu, kde je od roku 1366 doložena kapitula.¹⁵¹³

Petr Parlěr na stavbě kaple Všechn svatých sice rozvíjí starší myšlenky katedrálního stavitelství 13. století – skeletovou konstrukci, ale nalézá zcela nové a neobyčejně invenční řešení. Toto řešení mu pak umožnilo v interiéru zcela minimalizovat tektonickou konstrukci, z níž zbyla jen velmi štíhlá přípora. Toho dosáhl tím, že samotný opěrný systém klenby vysunul za plochu oken, která umístil do hlubokého, dovnitř se otevírajícího výžlabku, čímž v interiéru vznikla prakticky nerušená prosklená plocha. O něco podobného se pokusili architekti na stavbě nového chóru v Cáchách, který je rovněž spojen s Karlem IV. Tento chór je sice lépe dochovaný, ale jeho architektura není ani zdaleka tak invenční jako v případě kaple Všechn svatých, která tak vytvořila jen stěží napodobitelný vzor. To dokládá řada staveb v okolí Čech, zvláště pak v Altenburgu nebo na Knížecí kapli v Míšni a také na chóru zaniklého kostela sv. Kříže v Drážďanech je možné vidět bezprostřední vliv pražského

¹⁵¹³ GRZYBKOWSKI 1990, 142.

65. Pražský hrad, kaple Všeteh svatých

řešení.¹⁵¹⁴ Každopádně na těchto stavbách dosud můžeme alespoň částečně vnímat původní myšlenku Petra Parléře, která zanikla při požáru roku 1541.

¹⁵¹⁴ KRAUSE 1977, 553-556.

66. Preitenštejn

- zasvěcení:** sv. Volfanga?
stavební typ: ?
dispozice: ?
datace: první polovina 14. století nebo mladší?
stavebník: panovník nebo některý z pozdějších zástavních držitelů hradu?
stav: nedochovaná

dějiny objektu:¹⁵¹⁵

Preitenštejn u Nečtin byl vybudován Janem Lucemburským na osamělé ploché hoře stojící nedaleko důležité zemské stezky. Poprvé je hrad doložen roku 1333, kdy byl Karlem IV. vykoupen ze zástavy.¹⁵¹⁶ Hrad byl asi kolem roku 1330 zastaven Oldřichovi Pluhovi z Rabštejna, ale jisté to není.¹⁵¹⁷ Karel IV. hrad uvádí v *Majestas Carolina* jako nezczizitelný.¹⁵¹⁸ Následně byl hrad až do konce 14. století v majetku panovníka. Teprve roku 1396 byl dán do doživotní zástavy Petrovi Zmrzlikovi ze Svojšína.¹⁵¹⁹ Na počátku husitských válek byl hrad zastaven a zástavní držitelé se pak často mění. Teprve roku 1509 je hrad opět v přímém vlastnictví panovníka, ale již roku 1528 byl opět zastaven. Roku 1631 byl hrad dobyt, vypálen a již nebyl obnoven. Roku 1637 se uvádí jako „zámek zpustlý Nečtiny“.¹⁵²⁰

V ruinách hradu dnes nelze spolehlivě identifikovat žádné pozůstatky kaple, ale k roku 1422 je na hradě doložen kaplan purkrabího Duce Něpra z Vavřín¹⁵²¹ Mikuláš, který byl ustanoven farářem v Nečtinách.¹⁵²² Roku 1655 je kaple sv. Volfanga uváděna jako zcela zpustlá, bez dotace a jen oltář je vidět při zdi.¹⁵²³ Kdy přesně vznikla kaple na hradě, není zcela jisté. Snad to mohlo být již v době vzniku hradu, hradní kaple na královských hradech jsou velmi časté, ale spolehlivě nelze vyloučit ani pozdější dobu.

¹⁵¹⁵ Literatura: SEDLÁČEK XIII, 202-205; KOČKA 1932, 149-167; DURDÍK 1999, 453-452; DURDÍ / SUŠICKÝ 2005, 157-159.

¹⁵¹⁶ FRB III, 379. V 15. století se připomínají „dva listy, jeden od krále Jana a druhý krále Karla, jenž svědčí na vysazení a osvobození čtyř lánů ve vsi Březně poblíž od hradu Nečtin, Oldřichovi kamennému tesaři ...“ AČ II, 470, zmíněný Oldřich se snad mohl podílet na stavbě hradu, nebo ji dokonce vést.

¹⁵¹⁷ KOČKA 1932, 150.

¹⁵¹⁸ AČ III, 85.

¹⁵¹⁹ Zbytky register, 37, č. 151.

¹⁵²⁰ KOČKA 1932, 164.

¹⁵²¹ Duc Něpr z Vavřín se stal purkrabím krátce před vypuknutím husitských válek a Václav IV. mu zůstal dlužit 200 kop za opravu hradu. Roku 1420 získal hrad krátce do zástavy, ale Zikmund již téhož roku zástavu změnil a zastavil jej také Ondřeji Špalkovi ze Slatiny (AČ II, 477). Následujícího roku je Duc opět jediným zástavním držitelem hradu, ale i přesto se nadále píše jako purkrabí na Preitenštejně (KOČKA 1932, 151-152).

¹⁵²² LC VIII-X, 18.

¹⁵²³ KOČKA 1932, 164.

67. Příběnice I.

Zasvěcení: sv. Vojtěcha
stavební typ: ?
dispozice: ?
Stav: nezachovaná
datace: polovina 14. století
stavebník: Petr I. z Rožmberka

Příběnice II.

zasvěcení: sv. Jiří
stavební typ: ?
dispozice: ?
Stav: nezachovaná
datace: polovina 14. století
stavebník: Petr I. Z Rožmberka

Dějiny objektu:¹⁵²⁴

Hrad v Příběnicích je poprvé doložen roku 1243 v predikátu Vítka z rodu Vítkovců.¹⁵²⁵ V majetku Vítkovců, později rožmberské linie, se hrad udržel až do roku 1420, kdy se hradu zmocnili táboři. Po husitských válkách byl hrad vrácen Oldřichovi s Rožmberka, ale s podmínkou, že hrad zboří a nikdy jej více neobnoví.¹⁵²⁶

Kaple zasvěcené sv. Jiří a sv. Vojtěchu na Příběnicích založil Petr I. z Rožmberka, jak je uvedeno ve vyšebrodském nekrologiu: „*Item in Przyebenycz duas Capellas, unam in honore sancti Adalberti, aliam in honore sancti Georgii construxit.*“¹⁵²⁷ Oldřich z Rožmberka si roku 1379 vyžádal povolení udělovat odpustky v kapli sv. Vojtěcha. Odpustky povolil kardinál Pielus těm, kteří kapli navštíví na svátky Páně, sv. Apoštolů, zemských patronů a o svátcích sv. Jana Křtitele, Vavřince, Mikuláše, Martina, Máří Magdalény a Kateřiny, nebo v osmi následujících dnech. Roku 1386 povolil odpustky arcibiskup Jan z Jenštejna, těm, kteří pokleklí před obrazem Matky boží a pětkrát pronesli modlitbu Páně a sedmkrát pozdravení andělské.¹⁵²⁸ Roku 1417 byla jedna z kaplí (pravděpodobně sv. Jiří) oddělena od fary v Malšicích a změněna na farní kostel. Téhož roku byl podán farář Petr zvaný Zvíře, který do té doby byl farářem v Bukovsku.¹⁵²⁹ Přesná lokalizace obou kaplí není zcela jistá. Kaple sv. Vojtěcha se pravděpodobně nacházela v jádře hradu, A. Sedláček ji lokalizuje mezi věž a palácové jádro,¹⁵³⁰ ale zde jistě nestála žádná zděná budova. Kaple byla pravděpodobně lokalizována jinde. Kaple sv. Jiří se asi nacházela v latránu Příběnic, A. Sedláček ji sice klade na předhradí Příběniček na základě lokalizace lesa Stráně, který měl sahat od Kašovského potoka ke kapli sv. Jiří.¹⁵³¹ Kaple ovšem nemusela být nutně na témže břehu, ale mohla být v latránu protějších Příběnic, který měl

¹⁵²⁴ Literatura: SEDLÁČEK 1876; SEDLÁČEK VII, 60-77; DVOŘÁKOVÁ / HILMERA 1947, 121-126; HEJNA 1954, 157-162; HEJNA 1959, 12-16, 37-40; MENCLOVÁ 1976 I, 178-181; KUTHAN 1994, 362-354; DURDÍK 1999a, 458-460; DURDÍK / SUŠICKÝ 2002, 98-104.

¹⁵²⁵ SEDLÁČEK VII, 67.

¹⁵²⁶ AČ III, 518.

¹⁵²⁷ FRA XXIII, 385; SEDKÁČEK VII, 68; BALBÍN 1677, 286.

¹⁵²⁸ SEDLÁČEK VII, 62, 69.

¹⁵²⁹ LC VII, 216; SEDLÁČEK VII, 70.

¹⁵³⁰ SEDLÁČEK VII, 62.

¹⁵³¹ SEDLÁČEK VII, 65.

67. Příbenice

podobu opevněného městečka se zděnými budovami, zatímco v Příběničky byly opevněny pouze lehčeji a zástavba byla převážně dřevěná.

68. Příbram

zasvěcení: mariánské?
stavební typ: kaple otevřená do profánního sálu
dispozice: arkýřová kaple
datace: kolem poloviny 14. století
stavebník: Arnošt z Pardubic
stav: zachovaná

Dějiny objektu:¹⁵³²

První zmínka o Příbrami pochází z roku 1216, kdy ji získal pražský biskup Ondřej. Zda již tehdy zde byl nějaký dvorec, nevíme. Stávající tvrz byla vybudována Arnoštem z Pardubic a nazval ji po sobě Arnestium. Tvrz byla stavebně upravována i za Jana z Jenštejna a poté i za Zajíce z Házmburka, který vybudoval nové valové opevnění kolem tvrze. Za husitských válek byla Příbram několikrát vyplněna a následně je zastavována až do 70. let 14. století kdy přešla do majetku šlechty. Roku 1509 Příbram získal král a obratem ji opět zastavil. Roku 1576 byla Příbram vyplacena a tvrz postupně chátrala. Následně se Příbram stává svobodným královským horním městem¹⁵³³ a bývalé panství je rozprodáno okolní šlechtě, a to včetně tvrze. Krátce po roce 1670 je tvrz přestavěna na čtyřkřídlý zámek.

Kaple není v období středověku doložena, ale zachovala se barokní tradice, která tvrdí, že ji postavil arcibiskup Arnošt a tu Matce boží celý měsíc každého roku sloužil. V kapli prý stávala nad oltářem dřevěná soška Matky boží, kterou měl Arnošt osobně vyřezat. Později byla socha přenesena do farního kostela, poté do kostela sv. Jana a nakonec se ocitla na Svaté hoře.¹⁵³⁴

Stavební rozbor

Středověká tvrz je v současném zámku dobře zachována a po opravě v 70.–80. letech minulého století získala opět středověký ráz. Tvrz má podobu klasické palácové dispozice s trojdílným uspořádáním [68. 1]. V druhém patře byla jedna příčka vynechána a takto vznikl velký hlavní sál, kde se nachází i kaple. Ta je umístěna ve středu delší východní stěny sálu a má podobu arkýře, který vystupuje ven třemi stěnami [68. 2-3]. Interiér arkýře je miniaturní [68. 4], jeho šířka je 1,25 m a hluboký je 1,33 m a otevírá se hrotitým vítězným obloukem do velkého sálu. Tento oblouk je opatřen zárubní pro dveře a byl tedy uzavíratelný, což známe i z jiných arkýřových kaplí, které se otevíraly do profánního sálu.

Arkýř je založen na pěti stranách oktogonu a je klenut žebrovou paprscitou klenbou [68. 5]. Žebra jsou robustní, zasekávají se bez konzol přímo do stěn a mají klínový vyžlabený profil. Klenba je uzavřena masivním kruhovým svorníkem, který měl být ozdoben šestilistou rosetou [68. 6].¹⁵³⁵ Ta zde již není nainstalována. Arkýř je osvětlen trojicí štíhlých obdélných oken, která mají jen okosené hrany ostění. Závěr drobného arkýře vyplňuje masivní zděný oltář s kamennou menzou.

Exteriér arkýře je poměrně prostý. Jak bylo již řečeno, arkýř ven vystupuje třemi stranami a spočívá na jehlancové široké konzole, která vynáší stupňovou podestu arkýře

¹⁵³² Literatura: SEDLÁČEK VI, 121-131; Soupis památek XIII, 134-135; KUČA VI, 194-195; Encyklopedie českých tvrzí II, 622-623.

¹⁵³³ KUČA VI, 189.

¹⁵³⁴ SEDLÁČEK VI, 121.

¹⁵³⁵ Soupis památek XIII, 135.

[68. 2-3]. Na levé straně arkýře je patrný přechodový článek římsy vystupující ze stěny, který podivně vyčnívá – kameník zjevně mylně počítal s tím, že bude bok arkýře dosedat ke stěně v pravém úhlu. Stěny arkýře jsou bez členění a hrany jsou zpevněny nárožní armaturou, jejíž kvádry se téměř dotýkají, a nevelká zbylá plocha je dozděna omítaným lomovým zdivem. Obdélná okna mají podobně jako v interiéru okosenou hranu. Arkýř je ukončen nenáročnou korunní římsou. Jako materiál byla použita žula. Na řadě dílců arkýře jsou patrné krepny.

Kapli je možné datovat do poloviny 14. století a vznikla současně s tvrzí. Po typologické stránce jde o typickou ukázkou arkýřové kaple, která je otevřena uzavíratelným vítězným obloukem do profánního sálu, v případě Příbrami je to sál hlavní. Tvrz je výjimečná jednak osobou stavebníka, čemuž odpovídá i to, že se zde setkáváme s kaplí, ale také tím, že jde pravděpodobně o jednu z vůbec nejstarších arkýřových kaplí u nás.

69. Přimda

zasvěcení:	?
stavební typ:	?
dispozice:	?
datace:	?
stavebník:	šlechta?
stav:	nezachovaná

dějiny objektu:¹⁵³⁶

Poprvé se se zmínkou o kapli na hradě Přimdě setkáme roku 1548, kdy došlo na dělení majetku po Mikuláši ze Švamberka mezi jeho syny Adama a Jindřicha, kteří si rozdělili hrad na dvě poloviny: Jindřich získal od vstupu do hradu levou část a Adam pravou, která obsahovala samotné jádro hradu a také „baštu, v níž jest kapla.“¹⁵³⁷ Podruhé se kaple připomíná v popisu hradu z roku 1592: „Item na této kapličce jest dřevěná komůrka sroubená a od ní pavlač na zdi až k věži, též dřevěná, vše šindelem pobité; o tom také tíž lidé zprávu jsou dali, že to také n. pán Adam dal postaviti.“ „Jdouc do zámku po pravé ruce jest mi ukázána kapla, od lidí, na též kaple srub dřevěný, na něm krov šindelem pobitý, od téhož srubu pavlač dřevěná šindelem pobitá až k věži. Tu Jiljí Šekl tesař oznámil, že jest ten srub, pavlač i krov před 10 lety dělal a že jest nu dáno 21 kop míš. a 3 kbelce žita.“¹⁵³⁸

Dnes se ze samotného hradu zachoval pouze románský donjon a ze zbylé zástavby jsou patrné jen velmi malé relikt. Kaple se podle popisu nacházela při hradbě, která stála po pravé straně od brány do jádra hradu, a to jižně od donjonu. Hradba zde běžela na skalním hřebenu a zmíněná brána byla vylámána ve skále a tudíž je dosud patrná, a to na rozdíl od hradby i samotné kaple, ze které se nezachovalo zřeh nic.

Neexistence pozůstatků kaple zcela vylučuje její datování. Jisté je pouze to, že bašta, pokud to skutečně byla bašta, byla součástí opevnění jádra hradu, které se poprvé připomíná roku 1336, kdy se lidé Ludvíka Bavora pokusili dobýt hrad a přelezli první hradbu, hradní posádce se je podařilo vypudit zapálením hradu, takže zůstala stát jen okružní hradba (*murorum ambitus*).¹⁵³⁹

¹⁵³⁶ Literatura: SEDLÁČEK XIII, 1-14; HÝZLER / HOLANOVÁ / NYKODÝMOVÁ 1966; MENCLOVÁ 1976 I, 103-106; SOKOL / WIZOVSKÝ 2004, 335-347; DURDÍK 1999a, 461-462; DURDÍK / SUŠICKÝ 2005, 164-167; DURDÍK 2007b; RAZÍM 2008, 39-56.

SOKOL / WIZOVSKÝ 2004.

¹⁵³⁷ SEDLÁČEK XIII, 11.

¹⁵³⁸ SEDLÁČEK XIII, 2.

¹⁵³⁹ CEJB, 41.

70. Rabí I

zasvěcení: ?
stavební typ: kaple otevřená do profánní místnosti
dispozice: arkýřová kaple
datace: konec 15. století
stavebník: Půta Švihovský z Rýzemberka
stav: relikv

Rabí II

zasvěcení: sv. Trojice
stavební typ: samostatně stojící kostel
dispozice: jednodílný kostel s polygonálně uzavřeným chórem
datace: 1498
stavebník: Půta Švihovský z Rýzemberka
stav: dobře dochovaná

Dějiny objektu:¹⁵⁴⁰

Písemně je hrad poprvé doložen až k roku 1380, a to v predikátu Půty z Rýzemberka a ze Skály.¹⁵⁴¹ Hrad je ovšem starší, ale doba jeho vzniku se před nedávnem stala předmětem polemiky.¹⁵⁴² Lze snad souhlasit s názorem J. Anderleho, že hrad vznikl třetí čtvrtině 13. století.¹⁵⁴³

V majetku pánů z Rýzemberka se hrad udržel po celý středověk. Za husitských válek byl hrad dvakrát vypálen husity, ale pokaždé byl rychle opraven. Roku 1479 zdědil Rabí Půta z Rýzemberka, který se později stal významným dvořanem krále Vladislava Jagellonského. Půta kolem roku 1490 nechal hrad výrazně přestavět, vznikl zde nový prstenec masivního dělostřeleckého opevnění. Roku 1499 založil podhradní městečko a současně je budován i kostel Nejsvětější trojice. Půta zemřel roku 1504 a hrad zdědili jeho synové, kteří ve stavbě pokračovali, jak vyplývá z datování některých dřevěných konstrukcí do let 1509–1510, ale již ji nestihli v úplnosti dokončit.¹⁵⁴⁴ Vzhledem k tomu, že se později zapletli do politických her Zdeňka Lva z Rožmitálu o nástupnictví uvolněného českého trůnu a navíc byli i jeho ručitelé, tak se nakonec dostali do značných dluhů, což roku 1549 vedlo k prodeji panství. Hrad krátce střídal majitele a nakonec jej získal Adam Chanovský z Dlouhé vsi, jehož rod následně vlastnil Rabí do počátku 18. století, kdy panství bylo prodáno. Hrad byl následně opuštěn a rychle stal se ruinou.¹⁵⁴⁵

V areálu hradu se nacházely dvě kaple, jedna v paláci a druhá, Nejsvětější Trojice, byla vystavěna v blízkosti první hradní brány. První kaple je doložena v tzv. Pukolované

¹⁵⁴⁰ Literatura: SEDLÁČEK XI, 81-96; KLEINSCHMIDT 1922; MENCLOVÁ 1959; LANCINGER / LÍBAL 1970; MENCLOVÁ / KNOFLÍČEK 1971; MENCLOVÁ 1976 II, 405-413; FLEGL 1965, 150-153; LÍBAL / LANCINGER 1970; LANCINGER / LÍBAL / MUK 1974; DRNCOVÁ 1989; KAMENICKÁ 1994, 311-326; MARTÍNEK 1999, 85-100; DURDÍK 1999a, 464-467; DURDÍK 2000b; NOVOBILSKÝ 2001, 115-126; RAZÍM 2001, 157-161; VARHANÍK 2005, 32; DURDÍK 2005b; VARHANÍK / KRUŠINOVÁ / KYNCL / KYNCL 2005, 55-96; DURDÍK / SUŠICKÝ 2005, 172-177; VARHANÍK / ZAVŘEL 2009, 725-732; KUTHAN 2010a, 322-332.

¹⁵⁴¹ LC III-IV, 142.

¹⁵⁴² DURDÍK 1999, 464-467; RAZÍM 2001, 157-161.

¹⁵⁴³ ANDERLE 2004, 125-138.

¹⁵⁴⁴ VARHANÍK 2005, 32; VARHANÍK / KRUŠINOVÁ / KYNCL / KYNCL 2005, 55-96.

¹⁵⁴⁵ K dějinám objektu podrobněji SEDLÁČEK XI, 87-96, LANCINGER / LÍBAL 1970, 1-13.

světnici, která byla součástí hradního paláce na druhém nádvoří zvaného „*Nové pokoje*“ a nacházela se v prvním patře jižního křídla. Podle A. Sedláčka zde byl oltář vytesaný z kamene s Kristem na kříži a sv. Janem s Marií.¹⁵⁴⁶ Kaple je doložena v popisu hradu z roku 1650 kde je uvedena „*velká místnost, v níž jedna kancelář, též při ní kaple a klenutý sklep, u něhož se na most spatřuje*“.¹⁵⁴⁷ Bohužel vícekrát tato kaple doložená již není a neznáme její zasvěcení.

Kaple sv. Trojice je rovněž doložen velmi špatně. O jejím vzniku nás informuje mladší nápis z roku 1786 na poprsní kruchty, který uvádí toto:

ECCLESIAM HANCCE

Per Magnificumet Generosum DmDm Putham de Ryzenberg et Schwihow Supremum Iudicem Regni Bohemiae Domin Scala sc in Raby Ao Saluns Christianae MCCCCXCVIII Fundatam ac eodem Ao Ia Dominica Mense 7 per Rdm.Archie.Pram.Dnum. Ioanem scin Laudem a Honorem Sancta Trinitatis Dominica Prima post S. Martinum consecratam

Přesto že jde o pozdější nápis, jeho pravost potvrzuje založení městečka pod hradem, ke kterému došlo roku 1499. Kaple je totiž vystavěna v průběhu městské hradby, která se ve zmíněném povolení Vladislava Jagellonského přímo uvádí, že Půta „*u hradu svého Rabí ohradu se zdmi a jinými staveními staví a dělá*“.¹⁵⁴⁸ Zmíněnému datu pak také odpovídá i podoba architektury, která dobře zapadá do doby krátce před rokem 1500.

V kapli byly nedávno nalezeny dva nápisy nad oltáři, které se vztahují k zasvěcení oltářů, podobně jak tomu je na Švihově. První nápis v době návštěvy nebyl z jedné třetiny odkrytý a druhý je velmi špatně čitelný.

Následně je kostel výslovně uveden roku 1559 „*V ohradě zámku kostel pěkně vystavěný*“.¹⁵⁴⁹ Tato kaple totiž nesloužila výhradně obyvatelům hradu, ale i podhradního městečka a důsledkem je zvláštní pozice, kdy kaple nestojí přímo v areálu hradu, ale je s ním spojená mostem, a také není součástí městečka.

Další písemné údaje se váží k menším barokním úpravám kostela a jeho vybavení v letech 1773 a 1786¹⁵⁵⁰ a úpravám v 19. a 20. století.¹⁵⁵¹

Stavební rozbor kaple v paláci:

Kaple neznámého svěcení je písemně doložena v tzv. „*Pukolované světnici*“, která byla součástí hradního paláce na druhém nádvoří zvaného „*Nové pokoje*“ [70. 23-25]. Tento palác je ovšem již v ruinách, podle SHP D. Líbala vznikl někdy v pozdním 15. století a byl přiložen ke starší hradbě. První patro je dnes dochováno v poměrně vysokých reliktech a v místech označovaných jako „*Pukolovaná světnice*“ se nachází poměrně velký obdélný sál, který byl opatřen dvěma arkýři. První směřoval k severu, jeho interiér byl zhruba čtvercový a byl vynášen na hranolové noze přiložené ke starší hradbě. Z pozůstatků zdiva opravených betonem v současné podobě nelze říci, zda byl arkýř zcela otevřen do sálu, nebo zda byl vstup

¹⁵⁴⁶ SEDLÁČEK XI, 84; A. Sedláček dále uvádí, že měl být převezen do Národního muzea, ve skutečnosti byl odvezen do nedalekého zámku v Žichovicích. V Soupis památek XII na straně 189 je uvedeno, že tento reliéf pocházel z brány na hradě a přiložen je i obrázek. Jde o dílo velmi rustikálního charakteru asi z první poloviny 16. století.

¹⁵⁴⁷ LANCINGER / LÍBAL 1970, 7.

¹⁵⁴⁸ CJM IV/2, 379, 381, 383.

¹⁵⁴⁹ SEDLÁČEK XI, 81; LANCINGER / LÍBAL 1970, 5.

¹⁵⁵⁰ SEDLÁČEK XI, 82.

¹⁵⁵¹ LANCINGER / LÍBAL / MUK 1974, 3.

z části zúžen. Každopádně tento arkýř spíše připomíná profánní arkýře, které jsou v 15. a 16. století velmi časté.

Druhý arkýř byl situován jihozápadním nároží a zachoval se z něj pouze segmentově zaklenutý vstup [70. 4-5]. Arkýř byl založen na nároží, které zde bylo zkoseno. Stále jsou patrné drobné šmorce k provázání zdiva arkýře a paláce.

Bohužel, stav dochování obou arkýřů neumožňuje bezpečnou identifikaci jako kaple. Pomoci by mohl již zmíněný popis hradu z roku 1650: „*Velká místnost, v níž jedna kancelář, též při ní kaple a klenutý sklep, u něhož se na most spatřuje.*“¹⁵⁵² Oním klenutým sklepem by totiž mohl být severní arkýř, který se vskutku nachází nad vstupní stranou a je z něj velmi dobře vidět na most, zatímco druhý arkýř na nároží byl poměrně uzavřen a dobře by se na něj vztahovalo určení při velké místnosti. Kaple tedy byla snad situována právě zde a řadí se k arkýřovým kaplím, které byly od poloviny 14. století velmi oblíbené.

Stavební rozbor kaple Nejsvětější Trojice:

Kaple je založena ve svahu pod hradem v těsné blízkosti první hradní brány u velkého severovýchodního torionu a byla zapojena do průběhu hradby městečka pod hradem. Hradby se jižně od kaple dosud dobře dochovaly a je zřejmé, že chór kaple vystupoval před linií hradeb [70. 1].

Kaple je jednolodní a je orientovaná k východu. Loď kaple je zaklenuta síťovou klenbou o délce tří klenebních polí, která spočívá na vtažených hranolových pilířích. Chór kaple je uzavřen třemi stranami oktogonu a je rovněž zaklenut síťovou klenbou, která v závěru přechází do hvězdy. V západní části lodi se nachází velká empora, která vyplňuje jedno klenební pole. Hlavní vstup do kaple byl veden od západu sedlovým portálem a dnes je zde umístěná barokní předsíň. Další boční vstup do kaple vede ze severu z renesanční sakristie a na emporu přímo z hradu vedl můstek, v jihozápadním rohu kaple se pak nachází točité schodiště, které spojuje emporu s lodí a vede až na krov. Loď kaple je osvětlena třemi okny, v jižní, západní a severní straně se nachází po jednom okně, chór je osvětlen pěti okny.

Kaple je téměř v celém rozsahu podsklepena a tento suterén vyrovnává šikmý terén, na němž je kaple založena [70. 21]. Suterén je přístupný od západu zalomeným schodištěm, nad nímž je vystavěna mladší renesanční sakristie a je v celém rozsahu zaklenut valenou klenbou. Pod chórem se nacházejí tři střílnová okénka umístěná v šachtíčkách, která směřují k severu, východu a jihu. Lze snad uvažovat o tom, že by bylo možné tato okénka využít i jako střílny pro ruční střelné zbraně.

Chór kaple je vyvýšen nad úroveň terénu [70. 3]. Jeho zdivo oproti suterénu mírně ustupuje a hrany závěru jsou zpevněny subtilními, jednou odstupněnými opěráky, které jsou zakončeny pultovou stříškou s okapníkem. Okna jsou hrotitá, umístěná ve středu šířky zdi a otevírají se ven i dovnitř poměrně hlubokou špaletou. Okenní otvor je na exteriéru rámován maltovou paspartou. Okna mají nenáročnou kružbu, jsou dvouosá, zakončená dvěma jeptiškami, na něž nasedá třetí jeptiška. Interiér kaple je klenut síťovou žebrovou klenbou [70. 9]. Žebra mají nenáročný profil s vyžlabenými stěnami a zasekávají se přímo do stěn bez konzol. Průniky žebor jsou zdobeny devíti keramickými barevně glazovanými terči s erby předních českých rodů. V chóru najdeme znaky vratislavského vévodství, Šternberků, Buziců – snad pánů z Rožmitálu, a také pánů ze Šelmberka, pánů z Meziříčí, pánů z Hradce, ve vrcholu klenby je alianční znak pánů z Rýzemberka a z Hradce, které drží mladík a dále do lodi je další znak pánů z Rýzemberka [70. 15-20]. Stěny v interiéru chóru nejsou

¹⁵⁵² LANCINGER / LÍBAL 1970, 7.

nijak členěny a na jižní straně se nacházejí zbytky renesanční výmalby kaple s Ukřižováním z druhé poloviny 16. století.

Nad chórem se do počátku 19. století zachovalo obranné polopatro, které bylo opatřeno střílnami, a hřeben střechy byl stejně vysoko, nebo byl vyšší než krov nad lodí. Původně se nad chórem, respektive při chóru nacházel vysoký sanktusník, který byl při barokní přestavbě nahrazen nízkou barokní věžičkou s cibulí.¹⁵⁵³

Chór je otevřen mírně hrotitým vítězným obloukem do lodi kaple [70. 6-7], která je obdélná a je zaklenuta síťovou klenbou podobného typu jako v chóru [70. 7]. Klenba spočívá na čtveřici vtažených pilířů, které člení klenbu na tři pole. Žebra jsou stejného typu jako v lodi a zasekávají se do nároží pilířů. Pilíře mají okosené hrany a jsou ve spodní části opatřeny jednoduchým soklem. Podobně jako v chóru je klenba zdobena čtyřmi keramickými glazovanými znaky pánů z Velhartic, Šternberků, Rožmberků a pánů z Kunštátu. Ve vrcholu klenby jsou umístěny znaky vytvořené v 18. století, a sice znak pánů Lamberků, kteří vlastnili hrad od roku 1708, a znak města Rabí.

Východní část lodi je osvětlena oknem od severu. Okno je téhož typu jako v závěru. Boční stěny kaple jsou probrány širokými výklenky se segmentovým záklenkem a po stranách vítězného oblouku se nacházejí menzy dvou oltářů. Pod oknem byl nalezen nápis, který se vztahuje k zasvěcení oltáře. Střední část lodi je osvětlena oknem z jihu, které je rovněž stejné jako předešlé, a pod ním se nachází špatně čitelný nápis, který zmiňuje zasvěcení oltáře [70. 10].

Západní část lodi vyplňuje rozměrná empora, která je vynášena na třech hrotitých obloucích spočívajících na hranolových pilířích [70. 11]. Hrany otvorů jsou okosené a nad zemí se okosení vytrácí. Empora je podklenuta třemi poli žebrové křížové klenby bez meziklenebních žeber. Žebra jsou téhož typu jako v lodi a rovněž se zasekávají do stěn bez konzol. V křížení žeber se nenacházejí svorníky. V severní stěně pod emporou je umístěn prostý hrotitý portál vedoucí do sakristie. Na jižní straně v západním rohu je umístěno rozměrné těleso točitého schodiště, které vede na emporu a dále do krovu kaple [70. 14, 22].

V ose kaple je umístěn hlavní vstup, který je opatřen poměrně náročným sedlovým portálem s protínanými pruty [70. 12]. Dnes portál vede do barokní předsíně. Nad portálem se nachází okno, které osvětluje emporu a loď kostela od západu.

Západní štít je prolomen třemi čtvercovými okénky a na severu je patrný zazděný obdélník vstupu na most, který vedl do koridoru mezi první a druhou branou a po točitém schodišti se dalo sestoupit na emporu a do lodi kostela.

Současný krov nad chórem je novověký, ale nad lodí je krov středověký.

Podoba kostela se v současné době jeví jako výsledek jediné stavební etapy, která byla jen minimálně změněna. Mladší zásahem je vznik barokní předsíně, renesanční sakristie a především pak nový krov z počátku 19. století nad chórem kaple. Kapli je tak možné považovat za dílo pozdního 15. století,¹⁵⁵⁴ nešlo tak o přestavbu staršího kostela, jak se domnívala D. Menclová.¹⁵⁵⁵

Kostel Nejsvětější Trojice rozhodně není ukázkou typické hradní kaple, a to ani svým umístěním, kdy stojí prakticky mimo vlastní areál hradu, ale stále je s ním spojen mostem, ani svou velikostí, která překračuje rozměry i těch největších hradních kaplí. To je způsobeno tím, že kostel plnil dvojí funkci, jednak měl sloužit obyvatelům hradu, jednak obyvatelům nově založeného městečka pod hradem, v jehož nejjižnější části kaple také stojí.

¹⁵⁵³ Původní podoba kostela je dobře zobrazena na Willenbergrově rytině z doby kolem roku 1600. Vyobrazení z Meisnerova alba z roku 1797 již zobrazuje na kapli barokní věžičku s cibulkou, ale obranné polopatro je stále zachováno. K jeho zániku došlo před rokem 1835, protože na vyobrazení od Allesche již není přítomné.

¹⁵⁵⁴ LANCINGER / LÍBAL / MUK 1974 26-27.

¹⁵⁵⁵ MENCLOVÁ 1976, 408.

Architektura kostela není nijak náročná a vykazuje řadu příbuzných znaků s kaplí na Švihově, která byla provedena o něco náročněji. Na druhou stranu se v klenbě setkáváme s mimořádnou heraldickou výzdobou, která svým rozsahem a provedením v našem prostředí nemá obdobu. Z kaple také pochází kvalitní oltář sv. Jiří a dalších několik malířských a sochařských děl, mezi nimiž vyniká socha trůnícího Boha, která asi byla součástí hlavního oltáře.¹⁵⁵⁶

Kaple Nejsvětější Trojice na Rabí a její vztah k hradnímu areálu a městečku předjímají zámecké kostely, se kterými se budeme setkávat po celé 16. – 18. století a ve skutečnosti je to právě Rabí, kde se poprvé čistě definuje tento vztah hradu/zámku, zámeckého kostela a druhé privátní kaple v paláci.¹⁵⁵⁷

¹⁵⁵⁶ KOVÁČ 1989, 189-300; KOVÁČ 1998, 75-77; KUTHAN 2010a, 331-332.

¹⁵⁵⁷ Viz závěrečný exkurz - zámecké kaple 16. – 18. století v Čechách.

71. Rataje nad Sázavou, Horní hrad

- zasvěcení:** sv. Mikuláše
stavební typ: starší kostel adaptovaný do hradního areálu
dispozice: jednolodní kaple s půlkruhovou apsidou
datace: kolem poloviny 13. století
stavebník: šlechta?
stav: částečně dochované reliikty zdiva

Dějiny objektu.¹⁵⁵⁸

Rataje se poprvé připomínají roku 1291, kdy se po nich psal Hroznata z Úžic (*Hroznatam dictum de Wzicz sive de Ratai*),¹⁵⁵⁹ který po popravě švagra Závíše z Falknštejna vedl odbojnou válku proti biskupovi Tobiášovi z Bechyně, za což mu byl odebrán veškerý majetek a následně byl vyhnán z Čech. Poté byly Rataje darovány Tobiášovi Bechyně jako odškodnění za utrpěnou škodu a jako náhradu za jiné pozemky darované zbraslavskému klášteru. Na počátku 14. století Rataje získal Jindřich z Lipé a následně zde vzniká Horní hrad a opevněné městečko. Zdá se, že dolní hrad zvaný Pirknštejn by mohl být starší a snad pochází již z konce 13. století. První zmínka o obou hradech pochází až z roku 1346, kdy se připomínají „*Castra Rathais*“.¹⁵⁶⁰ Páni z Lipé Rataje vlastnili až do poloviny 15. století, kdy po smrti Hynka Ptáčka z Pirknštejna Rataje vyženil kníže Viktorín z Kunštátu. Následně Rataje střídají majitele, až je roku 1636 koupil Fridrich z Talmberku. Od 70. let 17. století byl hrad přestavován na zámek, ale přestavbu se nepodařilo zcela dokončit.¹⁵⁶¹

Kaple Horního ratajského hradu není typickou hradní kaplí, jedná se totiž o případ integrace staršího kostela do nově vznikajícího hradního areálu, což se projevilo především v jeho poloze na předhradí.

Z písemných pramenů se dozvídáme o kostelu sv. Mikuláše, který se poprvé připomíná roku 1343.¹⁵⁶² K témuž roku se rovněž připomíná jistý plebán a kaplan (asi u sv. Mikuláše) Jakub z Rataj, který byl ve službách Bertolda z Lipé. Kostel se naposledy připomíná v popisu zámku z roku 1710, ale již jen jako kaple.¹⁵⁶³ Následně v 18. století došlo k jeho zániku a jeho zbytky se ocitly v základech barokních stájí, které zanikly roku 1890 při stavbě nové silnice.

V polovině 30. let minulého století byly při rozšiřování silnice nalezeny zbytky kaple, které byly zdokumentovány v roce 1949 místním vlastivědcem Jindřichem Lutrýnem a jsou dosud patrné v parku jižně od zámku. V době vzniku jeho půdorysu ještě nebyla kaple zcela odhalena a J. Lutrýn zachytil chór s rovným závěrem, což je v rozporu se současným stavem. Vysvětlením je pokračování neznámého archeologického průzkumu, který teprve později odhalil závěr a odstranil mladší konstrukce, tedy onu rovnou zeď, která dnes již není patrná. Následně došlo k odtěžení severní části kaple.

Jindřich Lutrýn kromě zde popisované kaple připomíná ještě zbytky rotundy, která se údajně měla nacházet jižně od Horního hradu v místě č. p. 37, ale tento nález není

¹⁵⁵⁸ Literatura: SEDLÁČEK XII, 49-58; LUTRÝN 1994; KOVÁŘ / PETÁK / PETÁK / TOMÍČEK / ÚLOVEC / VANĚK 2004.

¹⁵⁵⁹ RBM II, 1195; VANĚK 2000b, 15-21.

¹⁵⁶⁰ CDM VII, 462.

¹⁵⁶¹ SEDLÁČEK XII, 53-58.

¹⁵⁶² RBM IV, 501.

¹⁵⁶³ SEDLÁČEK XII, 58.

možné spolehlivě ověřit a hypoteticky lze uvažovat o tom, zda se spíše nejednalo např. o cisternu.

Stavební rozbor:

Z kaple se dochovalo základové zdivo severní části, západní čelo a část protáhlé apsidy, a to do výšky až 50 cm, jižní část byla odtěžena [71. 1]. Zdivo je lomové, řádkované a je tvořeno místním kamenem (asi břidlice). I přes poškození odtěžením je možné relativně spolehlivě rekonstruovat původní rozsah kaple. Jednalo se o prostou jednolodní dispozici s obdélnou lodí o vnitřní délce 5,18 m a o předpokládané šířce 4,5–4,8 m,¹⁵⁶⁴ ke které se na východě pojila protažená půlkruhově uzavřená apsida. Apsida byla jen o něco málo užší, než samotná loď, její vnitřní šířka byla asi 3,5–3,8 m a měla délku 4 m. Celková délka kaple je 10,7 a délka vnitřního prostoru včetně apsidy je 9 m. Kaple byla založena ve svahu, takže při severní straně je již částečně pod úrovní terénu.

Západní stěna obsahuje zbytky vstupu s patrnými otisky po ostění a je patrný otisk i po vytrženém prahu. Síla zdi je 0,9 m. Vstup byl široký 1,26 m a otisky po ostění mají rozměr zhruba 30 x 30 cm. Při jižní části zdi se nacházejí zbytky širší zděné konstrukce o rozměrech 1,30 x 1 m, která je na jihu odlámaná. Její účel není zřejmý, mohla zde navazovat další stavba, nebo se mohlo jednat netradiční řešení zvonice. Severní zeď je plná a nejsou v ní patrné žádné otvory, ve střední části je již rozpadlá. Její šířka je 0,9 m. Východní zeď je široká pouze 40 cm a otevírá se do apsidy architektonicky prostým vítězným obloukem [71. 2]. Severní zeď apsidy rovněž neobsahuje žádné pozůstatky otvorů. Její rovná část je dlouhá 2,3 m a poté přechází do půlkruhového závěru. Závěr je dochován v nízkém reliktu ze dvou třetin a umožňuje doplnění šířky apsidy. Šířka zdi je rovněž 0,9 m. Ve středu chóru jsou dodnes patrné relikty zděné oltářní menzy, která je ovšem značně poškozena kořenovým systémem zde rostoucího tisu. V době nálezů měla kaple zachovanou i cihelnou dlažbu.

Celkově lze zhodnotit relikty této svatyně jako pozdně románskou stavbu, která vznikla asi v rámci staršího feudálního sídla (snad dvorce, který mohl existovat i v rámci menšího hradiště), čemuž v celku dobře odpovídají i sporadické nálezy z mladší doby hradištní. Jižně od kaple bylo roku 1890 nalezeno pohřebiště, které se pravděpodobně vázalo ke svatyni. Datování bude pravděpodobně spadat do první poloviny 13. století, a to k jejímu závěru. Přesnější datování bez archeologického výzkumu bohužel není možné.

¹⁵⁶⁴ Šířku 4,8 m uvádí J. Lutrín na svém plánu z roku 1949, ale ostatní míry i tvar chóru nepovídají dnešnímu stavu.

72. Ronov

zasvěcení: Všech Svatých a sv. Doroty, později Nanebevzetí P. Marie
stavební typ: ?
dispozice: ?
datace: před rokem 1366?
stavebník: Čeněk z Ronova a z Letovic
stav: nezachovaná

Dějiny objektu:¹⁵⁶⁵

Hrad Ronov vznikl někdy na počátku 14. století a poprvé je doložen k roku 1329, kdy jej vlastnili Lichtenburkové.¹⁵⁶⁶ V majetku rodu se udržel až do husitských válek, kdy jej odkoupil Hynek Ptáček z Pirkňštejna, který jej následně prodal Viktorinu z Kunštátu. Hrad je ještě roku 1515 v dobrém stavu, ale již roku 1538 je pustý.¹⁵⁶⁷

V současné době není možné v ruinách hradu identifikovat žádné pozůstatky kaple, ale z písemných pramenů víme, že zde byla. První zmínka o kapli pochází z roku 1366. Při nadání kostela v Příbyslavi je vyjasněn vztah k hradnímu plebánovi, který si má nechat ofěru, a to na úkor kněze v Příbyslavi, který za to dostal jeden masný krám.¹⁵⁶⁸

Roku 1381 byla kaple „*in castro ... Ronow*“, dosud bez benefícia, nadána Čenkem z Ronova a z Letovic vsí Čachotín, „*hospodářským dvorem tamtéž s poli obdělávanými i neobdělávanými, loukami, pastvinami, lesy, maliním, rybníkem, honitbou a vším potřebným, a to pro spásu duše svých rodičů, otce pana Smyla.*“ Kaple je ovšem zasvěcená Panně Marii Assumptě.¹⁵⁶⁹

Kaple se připomíná i později, roku 1394 Zikmund z Ronova prezentuje kaplana Jakuba „*ad capellaniam in castro Ronov*“ na místo rezignovaného kaplana Tomáše.¹⁵⁷⁰ Roku 1412 byl prezentován kaplan Zikmund ze Žďáru.¹⁵⁷¹

¹⁵⁶⁵ Literatura: SEDLÁČEK XII, 167-170; DURDÍK 1999a, 478-479.

¹⁵⁶⁶ RBM III, 620.

¹⁵⁶⁷ SEDLÁČEK XII, 170.

¹⁵⁶⁸ LE I, 60-61.

¹⁵⁶⁹ LE II, 184-185.

¹⁵⁷⁰ LC V, 187.

¹⁵⁷¹ LC VII, 63.

73. Roudnice nad Labem I

zasvěcení: ?
stavební typ: kaple umístěná ve věži
dispozice jednolodní kaple s půlkruhovou apsidou
datace: konec 12. století
stavebník: biskup
stav: nezachovaná

Roudnice nad Labem II

zasvěcení: Panně Marii a zemským patronům sv. Vítu, Václavu, Vojtěchu a Zikmundu
stavební typ: kaple adaptovaná z profánního sálu ve velké věži
dispozice ?
datace: 1371
stavebník: Jan Očko z Vlašimi
stav: nezachovaná

Dějiny objektu:¹⁵⁷²

Roudnice nad Labem se již od 12. století připomíná jako majetek pražských biskupů a v druhé polovině téhož století zde vzniká nový kamenný hrad.¹⁵⁷³ Krátce na to zde vzniká i podhradní městečko, které roku 1237 získalo městská práva. V majetku pražského arcibiskupství Roudnice zůstala do roku 1421, kdy byla zastavena Janovi za Smiřic a již se nikdy nevrátila do původního vlastnictví. V 60. letech 15. století Roudnici držel Zdeněk ze Šternberka a za války s Jiřím z Poděbrad byla obležena a poměrně rychle dobyta. Následně se zde střídají majitelé. V 70. letech 16. století hrad získal dědičně Vilém z Rožmberka, který jej vlastnil až do své smrti. Následně Roudnici převzali Lobkovicové, kteří ji vlastní do současnosti. V 16. století proběhlo na hradě několik přestaveb, ale razantní přestavba přišla až po polovině 17. století, kdy byl původní hrad zcela přestavěn na zámek a získal dnešní podobu.

Z písemných pramenů se dozvídáme o nové kapli, kterou měl 15. června roku 1371 vysvětit arcibiskup Jan očko z Vlašimi „*ve velké věži svého hradu ke cti blahoslavené Panny Marie a svatým patronům Pražského kostela Vítovi, Václavovi, Vojtěchovi a Zikmundovi*“.¹⁵⁷⁴ Velkou věží je zřejmě myšlen masivní okrouhlý donjon, který byl postaven při východním konci paláce a známe jej jednak z plánů hradu i z několika málo vedut. Stáří této věže je sice blíže neznámé, můžeme snad uvažovat o počátku 13. století, ale je jednoznačně starší než samotná kaple, takže se se vši pravděpodobností jednalo o kapli adaptovanou z profánního sálu.

Z půdorysu hradu ovšem víme i o druhé kapli, která byla umístěna v nádvoří půlkruhové věžici stojící poblíž velké věže. Jistě šlo o nevelký prostor, který je zobrazen jako obdélník na východě s užší apsidou, v níž je zobrazen oltář označený křížkem. Půdorys připomíná románskou svatyni, která na hradě pražského biskupa jistě nemohla chybět. Pravděpodobně, ovšem ne zcela jistě, se zde tedy setkáváme s původní kaplí, jejíž nevelké rozměry vedly k založení druhé větší kaple.

¹⁵⁷² Literatura: Soupis památek XXVII; MENCLOVÁ 1976 I, 79-82; DURDÍK / BOLINA 1996; DURDÍK 1999a, 482-483; KROULÍK 2007, 13-28.

¹⁵⁷³ DURDÍK 1999a, 482.

¹⁵⁷⁴ MHB IV, 56.

74. Roztoky u Prahy

zasvěcení: sv. Jodoka
stavební typ: palácová kaple snad s lodí / kaple otevřená do profánního sálu?
dispozice: arkýřová kaple
datace: 80. léta 14. století
stavebník: Reinhard z Remeše
stav: zachovaná

Dějiny objektu:¹⁵⁷⁵

Tvrz v Roztokách vznikla na přelomu 13. a 14. století a její nejstarší podoba byla odhalena archeologickým výzkumem. Jednalo se o věžovou vodní tvrz, která měla oválný půdorys. Tvrz se záhy dostala do držení pražských měšťanů. Již roku 1360 tvrz vlastní Šimon Bohuslavův z rodu Olbramovců. Roku 1376 tvrz vyženil Ebhard z Remeše a po jeho smrti v roce 1381 tvrz přešla do majetku jeho bratra Reinharda, který ji vlastnil až do husitských válek. Reinhard zůstal věrný Zikmundovi a opustil Prahu, tvrz byla poté zabrána Staroměstskými. Konšelé roku 1424 tvrz prodali Janovi z Pořešína.¹⁵⁷⁶

Reinhard se již nespokojil s prostou podobou věžové tvrže a přistoupil ke stavbě nového paláce, který byl přiložen k severovýchodní obvodové hradbě. Nejdříve vznikla nová věžová brána, která se nacházela na severu, na východě vzniklá obytná věž a mezilehlý prostor vyplnil palác, který byl vybaven i arkýřovou kaplí. Ještě do husitských válek došlo k dalšímu rozšíření obytných prostor v jihovýchodní části areálu. Celková obytná plocha výrazně překračovala běžný dobový standard a tvrz se stala luxusním sídlem, které kvalitativně stálo na nejisté hranici mezi tvrzí a hradem.¹⁵⁷⁷ Později tvrz prošla složitým stavebním vývojem, záhy došlo k odstranění původní hranolové věže, která ještě na konci 14. století stála, a tvrz postupně získala dnešní podobu.

Po husitských válkách je zde doloženo množství vlastníků jednak z řad městského patriciátu i šlechty, kteří se poměrně rychle střídají.¹⁵⁷⁸

Kaple je doložena k roku 1434 a uvádí se i její zasvěcení „*ad capellam seu prestimoniam altaris seu capelle S. Jodoci*“.¹⁵⁷⁹

Stavební rozbor:

Kaple je umístěná na severovýchodním oblém nároží areálu jádra tvrže, a to v prvním patře paláce, které bylo hlavním obytným podlažím [74. 2]. Arkýř je vynášen na pěti bohatě modelovaných krakorcích, které vyrůstají z přízděného pilíře [74. 1]. Exteriér arkýře je členěn drobnými a štíhlými opěráky, které vyrůstají ze soklové římsy, pod okny probíhá drobný bankál a arkýř je ukončen korunní římsou. Dnes na arkýři spočívá hranolová barokní věžička,

¹⁵⁷⁵ Literatura: SEDLÁČEK VIII, 303 – 305; KOUBA 1957; KUBEC 1960; BAYER / KUBEC 1962; BAYER 1963; BAYER 1972; MENCLOVÁ 1976 II, 188-189; HERDA 1987; HRABÁNEK / HERDA 1990; HRABÁNEK / HERDA 2008; Encyklopedie českých tvrzí II, 652-654.

¹⁵⁷⁶ SEDLÁČEK VIII, 303.

¹⁵⁷⁷ O mimořádné kvalitě přestavby Reinharda svědčí řada zachovaných sedlových portálů a oken, které jsou sice kvalitní, ale nedají se srovnat s výtvarnou kvalitou arkýřové kaple. Tato kaple jistě patří ke klenotům dobové architektury a dobře ilustruje rozhled i možnosti stavebníka, který byl fundátorem pozoruhodné kaple sv. Víta v Mülhausenu z níž pochází i známý oltář, na němž je vyobrazen se svým bratrem.

¹⁵⁷⁸ SEDLÁČEK VIII, 303-305.

¹⁵⁷⁹ LC VIII-X, 233.

původně zde snad bylo hrázděné polopatro, jak o tom svědčí existence hrotitého oblouku, který se nachází v podkroví.¹⁵⁸⁰

Arkýř kaple se otevíral hrotitým profilovaným obloukem původně do menší půdorysně nepravidelné místnosti, snad loď kaple, která byla později spojena s větším sousedním sálem do jednoho rozlehlého prostoru [74. 3]. Arkýř měl obdélný půdorys a byl zaklenut jedním polem křížové žebrové klenby [74. 4]. Žebra jsou štíhlá, jehlancová s vyžlabenými stěnami a vynášejí terčový svorník se znakem Reinharda z Remeše se třemi žernovy [74. 5]. Závěrová stěna arkýře je dvouosá a ve střením plochém pilířku je umístěn hrotitý výklenek s vpadlinou pro uzavření [74. 6]. Mohlo jít o sanktuář nebo spíše o ostatkovou schránu, protože zde nenalzáme uchycení pantů dvířek nebo mřížky. Okna jsou obdélná a je do nich vložen hrotitý oblouk. Interiér je v celém rozsahu pokryt velmi kvalitní nástěnnou malbou z konce 80. let 14. století, která zobrazuje čtyři evangelisty, Kristův kříž a kopí, které nesou andělé, a Ukřižování s Pannou Marií a Janem Evangelistou.¹⁵⁸¹

Stavba je tradičně řazena do okruhu staveb Václava IV. Vzhledem k tomu, že šíření dvorského stylu probíhalo v několika rovinách a jeho nositeli byli především kameníci, kteří si jej osvojili, tak jej bohatě nalezneme i na Starém městě Pražském. Z tohoto prostředí pak pocházel i stavebník tvrze v Roztokách, kterým byl bohatý měšťan Reinhard z Remeše.

Užití arkýřové kaple je v této době časté, a to jak na hradech, tak i v městském prostředí, ze kterého pocházel stavebník kaple. Nevyřešenou otázkou zůstává charakter místnosti, do které byla kaple otevřena. Drobné rozměry tohoto prostoru a také fakt, že zřejmě neměla jiný zdroj osvětlení, než okna v arkýři ukazuje na to, že by se nemělo jednat o profánní sál, ale o loď kaple, což je v této době výjimečné. Arkýřové kaple se totiž velmi často otevíraly do profánních sálů.

¹⁵⁸⁰ MENCLOVÁ 1976 II, 189-190.

¹⁵⁸¹ Všečekková 1999, 153-154.

75. Rožmberk

zasvěcení: sv. Jana evangelisty, později sv. Jiří
stavební typ: ?
dispozice: ?
datace: kolem poloviny 14. století
stavebník: Petr, Jodok, Oldřich a Jan z Rožmberka
stav: zaniklá

Dějiny objektu:¹⁵⁸²

Rožmberk je poprvé doložen k roku 1250, kdy jej nalezneme v predikátu Voka „*de Rosemberch*“.¹⁵⁸³ Hrad je následně pevně spjat s rozrodem Vítkovců, kteří si jej ponechají ve svém predikátu po celou dobu své existence. Význam hradu jako rodového sídla výrazně poklesl po vymření pánů z Krumlova. Václav II. tento obrovský majetek totiž daroval v roce 1302 Jindřichu z Rožmberka,¹⁵⁸⁴ který se záhy na Krumlov přestěhoval a učinil z něj rodové sídlo. Pravděpodobně někdy po polovině 14. století, snad v souvislosti s tím, že současně žili čtyři představitelé tohoto rodu, došlo na Rožmberku ke vzniku druhého hradu, který je poprvé doložen roku k roku 1412, kdy se připomínají kasteláni Bohuslav z Petrovic na větším hradě na Rožmberku a Petr z Malditic na druhém hradě tamtéž.¹⁵⁸⁵ Za husitských válek byl hrad zastaven a následující desetiletí připravila hradu nelehký úděl. Teprve na počátku 16. století se situace uklidnila, ale roku 1522 horní hrad vyhořel a byl z větší části stržen, ušetřena zůstala jen věž. Po polovině 16. století byl hrad přestaven na renesanční zámek. Roku 1601 Petr Vok z Rožmberka hrad prodává Janu Zrinskému, který zde provedl rozsáhlé přestavby. Po jeho smrti roku 1612 hrad přešel do rukou pánům ze Švamberka, kteří o něj na počátku třicetileté války přišli. Hrad následně získal císařský generál Karel Bonaventura Buquoy. V majetku Buquoyů hrad zůstal až do roku 1945. V 17. a 18. století byl hrad opravován a v 19. století byl romanticky přestavěn.

Kaple je na hradě poprvé doložena k roku 1356 kdy bratři Petr, Jodok, Oldřich a Jan z Rožmberka darovali kostelu sv. Mikuláše obilný desátek ze dvora Mýto (Mutam). Za to měl kterýkoliv kněz „*in capella castri nostri Rozenberch in honore sancti Johannis apostoli et ewangeliste fundata*“ držet bohoslužbu, jednu prostou mši v sobotu a pokud by ji nemohl sloužit v sobotu, tak ji má držet v neděli.¹⁵⁸⁶ Roku 1363 je při zakoupení léna ve vsi Buková připomínán farář v Rožmberku Jan „*capellano nostro devoto*“, který pravděpodobně patřil k hradu.¹⁵⁸⁷

Později je v západní věži na hradě doložena kaple sv. Anny a sv. Jiří, v níž měl být v roce 1731 posvěcen nový oltář, ale již téhož roku byla přenesena na jiné místo do bývalé zbrojnice, pak a roku 1857 do nového zámku.¹⁵⁸⁸ Tato kaple je ovšem již renesanční.

Kaple je vložena do starší věže a má nenáročný interiér. Loď kaple je klenutá renesanční křížovou klenbou s hřebínky. Směrem k jihovýchodu je interiér kaple otevřen do křížově zaklnutého presbytáře, který je zakončen půlkruhovým arkýřem. Arkýř a stěna při

¹⁵⁸² Literatura: SEDLÁČEK III, 98-116; BAŽANT 1924; BAŽANT 1939; MIXOVÁ 1952; MENCLOVÁ 1976 I, 175-176, II, 407-410; MUK / VILÍMKOVÁ 1978; MUK / VILÍMKOVÁ 1982, 379-381; KUTHAN 1987; DURDÍK 1999a, 485-484; ČÁSOVÁ 2001; KUBÍKOVÁ 2002, 5-21; VARHANÍK 2004, 53-60.

¹⁵⁸³ RBM I, 579.

¹⁵⁸⁴ FRA XXXVII, 48.

¹⁵⁸⁵ AČ VI, 27.

¹⁵⁸⁶ FRA XXIII, 114-115.

¹⁵⁸⁷ FRA XXIII, 126.

¹⁵⁸⁸ SEDLÁČEK III, 102.

chóru je opatřena malovanou římsou, která je přerušena jen v závěru, kde se nacházejí dvě hrotitá okna. Lod' kaple je také otevřena k jihozápadu velkým hrotitým oknem umístěným v hrotité hluboké nice. V severozápadní nice se nachází další segmentově zaklenutá nika, která ovšem není prolomena oknem. Vstup byl veden ze sousedního paláce ze severovýchodu. Stěny jsou souvisle pokryté nástěnnou renesanční malbou. Návaznost na starší kapli doloženou již ve 14. století není zřejmá.

Lze předpokládat, že tato renesanční kaple vznikla někdy kolem poloviny 16. století, a to snad jako náhrada za starší kapli. Ta se mohla nacházet v Horním hradě zničeném roku 1522 požárem a tato starší kaple pravděpodobně vznikla současně při jeho stavbě po polovině 14. století.

76. Smečno

zasvěcení: sv. Anny
stavební typ: ?
dispozice: jednolodní kaple s polygonálním závěrem
datace: kolem roku 1460
stavebník: Bořita z Martinic
stav: zachovaná

Dějiny objektu:¹⁵⁸⁹

Tvrz ve Smečně vznikla již ve 13. století, ale o její podobě není nic známo. Až do roku 1416, zůstávalo Smečno v majetku nižší šlechty, ale tehdy bylo zakoupeno Markvartem z Martinic, který patřil stejně jako Tamlberkové k rozrodu pánů z Úžic s erbem lekna, které vyrůstá ze společného kořene. Syn Markvarta Bořita z Martinic dosáhl vysokých dvorských úřadů a patřil k největším osobnostem své doby, a také kolem roku 1460 nechal přestavět původní tvrz na hrad. O podobě hradu toho opět mnoho nevíme, protože původní hrad byl kolem roku 1586 razantně přestavěn na zámek a z původní dispozice se zachovala pouze kaple. Smečno zůstalo v majetku pánů z Martinic až do roku 1791, kdy zámek aliančním sňatkem přešel do vlastnictví rodu Clam-Martiničů.

Kaple se v písemných pramenech v období středověku nepřipomíná, ale je vcelku dobře datována. Jednak je to nápis nad martinickým znakem, který je umístěn na závěru kaple [76. 4] „A°DO´MCCCCLX H´IEC EAIT´EPG´NOBM´BOŘZITA D´M´, který je překládán jako „*Léta páně 1460 toto stavení postaveno jest skrze urozeného pána Bořitu z Martinic*“.¹⁵⁹⁰ Další nápis, který se dodnes nedochoval v původní podobě, byl v samotné kapli, na jižní straně nad oltářem a uváděl toto:

*„Borzita de Martinicz Anna Draziczka de Kunwald
 capellam hanc s Annae simul cum
 arce Smeszna erexerunt
 A. D. 1460“*

Nad nápisem se nacházely znaky Bořity z Martinic a Anny Dražické z Kunvaldu. V kapli byly i další nápisy a erby: naproti se měl nacházet znak šternberský a martinický s nápisem:

*„Jaroslaw Borzita z Martinic Marya
 Eusebia z Sstemberga tuto kapli
 sv. Anny zcela obnowili
 okolo L. P. MDCXXX“.*

Nejmladší historický nápis hlásal toto:

Karel hrabě a pán z Clam-Martinič
 Lady Selina Karolina Meadde
 Této kapli S. Anny starozitnau

¹⁵⁸⁹ Literatura: SEDLÁČEK VIII, 119-140; Soupis památek XX, 277-294; DURDÍK 1999, 507; KUTHAN 2010a, 187-189.

¹⁵⁹⁰ SEDLÁČEK VIII, 121.

okrasu opět navrátili L. L. 1838¹⁵⁹¹

Zmíněné nápisy pak datují menší stavební úpravy kaple, roku 1630 vznikl nový edikulový portál do kaple, který je ozdoben martinickým a šternberským znakem. Oprava z roku 1838 se pak dotkla hlavně inventáře a oken kaple.¹⁵⁹²

Stavební rozbor:

Objekt kaple se dnes nachází zastavěn do středu východního křídla mladšího renesančního zámku a je nad ním nadstavěna věž [76. 1]. V současnosti se zdá, že kaple je jediným pozůstatkem staršího hradu, a tak neznáme vztah kaple a ostatní zástavby.

Kaple je obdélná o délce jednoho klenebního pole a je uzavřena jedním polem závěrovým na půdorysu pěti stran oktogonu [76. 5-6]. Kaple je umístěná v přízemí a vstup do kaple vede od západu z chodby portálem ze 17. století. Původně tato chodba byla otevřená a po jejím zazdění vznikl roku 1630 nový a poměrně náročný raně barokní portál, který vedl z nádvoří do chodby před kaplí. Loď kaple je osvětlena trojicí oken v závěru. V západní části lodě se nachází dřevěná empora, která je přístupná z chodby obíhající dvůr v prvním patře zámku.

Na exteriéru kaple vystupuje třemi stranami závěru, jehož hrany jsou zpevněny masivními renesančními opěrnými pilíři, které vynášejí renesanční věž vystavěnou nad kaplí [76. 1]. Stěny polygonu kaple jsou prolomeny třemi obdélnými půlkruhově zakončenými okny. Nad nimi se nacházejí znakové desky, které tvoří heraldickou výzdobu kaple [76. 2-4]. Ve středu je to erb Bořity z Martinic, který je vsazen do bohatě vytvářeného rámu, který předstupuje před plochu stěny. Horní část rámu je opatřena masivnější římsou, která je vynášena drobnými hlavičkami s erby. Střední pole obsahuje samotný erb Martiniců s lekny, který je zdoben helmici s korunou a křídly na nichž jsou opět lekna. Překrývadla přerůstají do ornamentálního pozadí. Nad znakem je již zmíněná nápisová páska „*Léta páně 1460 toto stavení postaveno jest skrze urozeného pána Bořitu z Martinic*“. Erb vlevo je vsazen do méně náročného rámce, který je také v horní třetině opáren římsou zakončenou erby a obsahuje znak Anny Dražické z Kunvaldu s okřídleným drakem nebo baziliškem s korunou a zauzleným ocasem, který je uražen. Nad znakem je nápisová páska s textem, který není čitelný a začíná datem 1460. Erbovní pole vpravo od osy kaple má stejné rámování jako znak Anny Dražické a obsahuje erb Kladenských z Kladna nebo vladyků ze Stebna a vladyků z Daliměřic a z Otice.¹⁵⁹³

Prostor kaple je zaklenut svéráznou variantou síťové klenby s přístěnnými žebry [76. 6]. Vzorec klenby je vytvořen syntézou jednoho pole paprscité klenby a jednoho křížového pole, která byla obohacena o síťovou výplň odvozenou z parléřovského díla a byla přidána i dvojice vrcholových žeber.

Klenba je vynášena na oblých příporách, které jsou ukončeny hlavicemi s obličejí [76. 9-14]. Jejich vzhled je dosti rustikální, ale nezapře ovlivnění parléřovským dílem. Hlavice ve středu jižní stěny je tvořena hlavou zeleného muže, jehož obličej přerůstá do zvlněných snad dubových listů a dívá se směrem k oltáři. Nad jeho hlavou je patrný abakus hlavice s kamenickou značkou. Další konzola na jižní straně v rohu přechodu do závěru je vytvořena hlavicí s výraznou římsou, pod níž je hlava vousatého muže. Z boku se přimykají dvě jehlancové konzoly se stejnou římsou. V závěru se nacházejí dvě v podstatě obdobné hlavice zdobené mužským obličejem a jediným rozdílem je, že pravá hlava má kudrnaté vlasy a je

¹⁵⁹¹ Opisy nápisů u A. Sedláčka SEDLÁČEK VIII, 122; Soupis památek XX, 285.

¹⁵⁹² Soupis památek XX, 284-288.

¹⁵⁹³ SEDLÁČEK VIII, 120-121.

bezvoušá, zatímco levá má vlasy v podobě pramínků a má knír. Hlavice má opět římsový abakus. Další hlavice, která je umístěná již na severní stěně v rohu přechodu do polygonu, má podobu zeleného muže, kterému vyrůstají listové úponky z koutků úst. Nad hlavou je prostý okosený abakus. Poslední hlavice se nachází ve středu severní stěny a je tvořena třemi konzolami, které přiléhají k oblé přípoře. Abakus hlavice je římsový a pod ním se nachází trojice mužských hlav, které snad lze interpretovat jako trojí lidský věk, levá hlavice má podobu mladistvého muže bez vousů, střední má podobu muže s vousy a pravá zobrazuje vousatého zamračeného muže se stařeckými rysy.

V náběhu klenby je patrná změna profilace žeber, a to v celé kapli. Zatímco náběh klenby má klasický hruškový profil, tak klenba samotná má žebra sice rovněž hrušková, ale má užší stezku, hruškovec je odsazen lištou, která přechází do výžlabku a ten je ukončen oblounem.

Průniky žeber ve vrcholu jsou vytvořeny s pochopením principů parlérovského díla, profilace žeber se navzájem přesekává a průniky jsou zdobeny plochými disky s motivy dvojité rosety. V ose kaple se pak nacházejí drobné svorníky, které jsou opět přikryty plochými disky s motivem dvojité rosety [76. 7-8]. Pouze ve středu klenby se nacházejí erby zakladatelů kaple, a to martinický erb tvořený dvěma zlatými lekny vyrůstajícími z jednoho kořene na červeném poli a znak Anny Dražické z Kunvaldu se zlatým drakem s korunou a zauzleným ocasem na zeleném poli.

Výtvarná podoba kaple je příznačná pro dobu svého vzniku kolem roku 1460. Umění této doby stále ještě žije z odkazu předhusitského umění, které je rozměňováno postupnou rustikalizací forem, a ta je velmi dobře patrná na podobě hlavice v kapli. Přes tuto rustikalizaci se kaple se svojí architekturou a reprezentační heraldickou výzdobou řadí k nejlepším realizacím své doby, která dokonce předčila i panovníka. Bohužel neznáme podobu ostatní zástavby hradu, což nám neumožňuje kapli blíže zařadit. Nevíme tedy, zda šlo o kapli volně stojící, nebo zda byla přiložena k další zástavbě.

77. Sobotka

zasvěcení: Panny Marie
stavební typ: ?
dispozice: ?
datace: konec první poloviny 14. století
stavebník: páni z Vartemberka
stav: nezachovaná

Dějiny objektu:¹⁵⁹⁴

K roku 1357 se připomíná kaple „*beate Virginis in castro ... in Sobotka*“.¹⁵⁹⁵ O podobě hradu, jeho lokalizaci, ale i o jeho dějinách nevíme prakticky nic. Majitelem hradu, nebo tvrze, jak uvádí A. Sedláček, byl tehdy Beneš z Vartemberka píšící se také ze Sobotky. Městečko Sobotka bylo v držení Vartemberků již roku 1287.¹⁵⁹⁶ Beneš z Vartemberka se poprvé připomíná roku 1346, ale již krátce na to se roku 1349 se píše z Kostí.¹⁵⁹⁷ Hrad Kost zjevně nahradil původní sídlo v Sobotce, a tak ani nepřekvapí, že se již roku 1358 setkáváme na Kostí s kaplí téhož svěcení,¹⁵⁹⁸ která se pravděpodobně přesunula právě ze Sobotky. Původní sídlo v Sobotce asi zaniklo krátce po dokončení hradu Kost, tedy ve třetí čtvrtině 14. století.

¹⁵⁹⁴ Literatura: SEDLÁČEK X, 84.

¹⁵⁹⁵ LC I/1, 17.

¹⁵⁹⁶ SEDLÁČEK X, 84.

¹⁵⁹⁷ RGB IV, 689.

¹⁵⁹⁸ LC I/1, 65.

78. Stará Dubá

zasvěcení: sv. Klimenta
stavební typ: ?
dispozice: ?
datace: roku 1350
stavebník: Ondřej z Dubé
stav: zaniklá

Dějiny objektu:¹⁵⁹⁹

Hrad zvaný Dubá byl pravděpodobně založen krátce po smrti Přemysla Otakara II. a poprvé je písemně doložen roku 1283 v predikátu Ondřeje z Dubé, který pocházel z rozrodu Benešoviců. V majetku rodu hrad se udržel až do konce 14. století, kdy na krátko přešel do rukou Jana Zúla z Ostředka, který vedl odbojnou válku a hrad byl proto roku 1404 dobyt. Následně je hrad opět v rukou pánů z Dubé. Panství bylo roku 1447 prodáno Bohouši Kostkovi z Postupic, ale samotný hrad si ponechal do své smrti Kuneš Rozkoš z Dubé. Roku 1467 byl hrad obležen poděbradskými vojsky a následně byl dobyt a zbořen.¹⁶⁰⁰

K roku 1350 se dochovala listina, v níž je uvedeno, že Ondřej z Dubé fundoval a postavil novou kapli na hradě Dubá zasvěcenou ke cti sv. Klimenta, kterou nechal inkorporovat k farnímu kostelu v Hradišti (Lštění), který není pod jeho správou, a deklaruje přání, aby byla ke zmíněnému kostelu filiální. Farář na Hradišti měli v kapli konat bohoslužby a vést správu.¹⁶⁰¹ Podobný model správy kaple je doložen i na jiných hradech, ale většinou byla hradní kaple filiována ke kostelu, ke kterému měl vlastník hradní kaple práva. Tato situace, kdy byla kaple inkorporována ke kostelu, ke kterému vlastník hradu neměl žádná práva, byla asi natolik výjimečná, že byl tento list vložen do formulářové sbírky. Další písemné zprávy o této kapli nejsou k dispozici.

Stavební rozbor

Hrad byl založen na ostrohu nad levým břehem Sázavy a pod ním se nacházelo podhradní městečko Odranec. Hrad se dnes nachází v ruinách, ale jeho dispozice je poměrně dobře čitelná. Hrad byl rozdělen na přední část s hospodářským zázemím a jádro, které bylo situováno na konci ostrohu. Jádro hradu mělo podobu rozvinuté bergfritové dispozice s velkou věží, za níž se nacházel obdélný víceprostorový palác.

Relikty kaple jsou v dosavadní literatuře spatřovány při východním okraji hradu, kde se zachoval souvislejší pás hradeb předního dílu hradu a jádra [78. 1]. Kaple měla být situována v nároží jádra hradu, a to v blízkosti velké věže. Zde také vystupuje střep zdiva nad výšku terénu v jádře hradu. Celková situace je výrazně zkomolena tím, že nedaleká velká věž byla po obléhání roku 1467 zbořena, a její ruiny zasypaly okolí včetně míst předpokládané kaple, což výrazně komplikuje povrchový průzkum směrem do jádra hradu.

Při bližším pohledu z východu zde vidíme masivní vysokou zeď, která je ve spodní části souvisle vyzděna a teprve ve výšce 2 m je patrná spára, která stoupá vzhůru a odděluje zdivo. V horní části se pak tento spoj projevuje jako polygonální nároží, které nemá

¹⁵⁹⁹ Literatura: SEDLÁČEK XV, 101-103; DURDÍK 1981, 141-168; DURDÍK 1999a, 511-512; DURDÍK 1999c, 4-17; DURDÍK / SUŠICKÝ 2000, 114-116.

¹⁶⁰⁰ SEDLÁČEK XV, 101-103.

¹⁶⁰¹ Cancellaria Arnesti, 165-166.

zachovanou korunu zdiva, ale v horní části zdiva je patrná výrazně šikmá spára, které klesá mimo hrad a jižní stěna reliktu je ukončena lícovanou zdí.

Tento relikt byl interpretován jako pozůstatek polygonálního chóru hradní kaple, který měl být vystavěn dodatečně. Při detailním pohledu ovšem vidíme, že toto nároží není dodatečně vložené do starší zdi, nejsou zde patrné žádné násilné zásahy do struktury zdiva a právě naopak zdivo předního dílu hradu plynule přichází až k hraně „chóru“ kaple. Je tedy zřejmé, že jde o stratigraficky starší zdivo, ke kterému v mikrofázi bylo přiloženo zdivo hradby předního dílu hradu. Zde ovšem vyvstává velký problém, kaple totiž podle znění listiny ve formulářové sbírce arcibiskupa Arnošta z Pardubic byla založena k roku 1350, a tedy pokud by skutečně toto platilo, tak i přilehlé úseky zdiva musely zákonitě vzniknout až v této době a nikoliv již koncem 13. století, kam je možné hrad zařadit jak na základě písemných pramenů, tak i rozbořem dispozice hradu. Tato situace má ovšem i jiné řešení. Všimli jsme si, že tento relikt je situován v nároží jádra hradu a je založen poměrně hluboko ve východní zdi. Kdyby šlo o polygonální chór, tak by jistě mělo být zachováno nejen severovýchodní nároží chóru, ale také opačné jihovýchodní. Tato část je bohužel po několika málo metrech zcela rozpadlá a nejsou zde sebemenší pozůstatky po nároží. Zajímavá je také situace v horní části zdiva, kde v nároží registrujeme šikmou spáru [78. 2], kterou T. Durdík interpretuje jako štít. Je ovšem nutné podotknout, že štít v této podobě se nikdy na polygonu chóru nevyskytuje a v případě, že by šlo o chór, tato spára postrádala logiku. Je tedy nutné si položit otázku, zda skutečně šlo o chór kaple, nebo o polygonální nároží jádra hradu, které se zvedalo k čelní straně. Tomu by odpovídala šikmá spára i zachovaný jižní líc, který je možné považovat za zbytek cimbuří, jež bylo dodatečně zvýšeno. Kaple tedy nejspíše zcela zanikla a v současnosti ji neumíme bezpečně lokalizovat.

79. Svojanov

zasvěcení: sv. Kateřiny?
stavební typ: palácová kaple?
dispozice: ?
datace: počátek 16. století?
stavebník: Trčkové z Lípy?
stav: nezachovaná

Dějiny objektu:¹⁶⁰²

Vznik hradu byl v dosavadní literatuře kladen do pozdní doby Přemysla Otakara II.,¹⁶⁰³ a poprvé je hrad výslovně doložen roku 1287, kdy jej vlastnil Závíš z Falkenštejna. P. Bolina nedávno představil novou teorii, že hrad je výrazně starší a pochází již z doby Václava I. K roku 1250 se totiž připomíná jistý „*Chuno castellanus de Zuzinou*“,¹⁶⁰⁴ který byl asi příslušníkem pánů z Kunštátu a již roku 1253 jej najdeme jako purkrabího na Veveří.¹⁶⁰⁵ Hrad Zuzinov je podle P. Boliny totožný se Svojanovem a týž autor předpokládá vznik hradu krátce před tímto datem v souvislosti s kolonizací českomoravského pomezí v úsobrnské provincii, která byla vedena z oblastí Brumovska. Svojanov měl tedy být centrem této kolonizační činnosti. P. Bolina dále předpokládá, že hrad byl založen k ochraně právě přeložených a sloučených zemských stezek, které vedly z Čech do Brna a Olomouce.¹⁶⁰⁶ Teorie je to ovšem poměrně kostrbatá a Svojanov leží výrazně západněji od zmíněné oblasti. S největší pravděpodobností se tak jméno Zuzinov vztahuje na jinou lokalitu.

Hrad se po pádu Závíše opět vrátil králi a jako nezcizitelný hrad je uváděn i v *Majestas Carolina*.¹⁶⁰⁷ Na počátku husitských válek byl dán do zástavy Oldřichu z Boskovic a k roku 1437 měl být hrad vyplacen a dán jako věno královně Barboře, k čemuž ale nedošlo a páni z Boskovic drželi hrad nadále. Roku 1512 byl hrad postoupen Mikuláši Trčkovy z Lípy a tento rod vlastnil Svojanov dalších 30 let. Následně se zde vystřídali Žehušičtí a od 80. let 16. století byl hrad ve vlastnictví Zárubů z Hustřířan. Hrad velmi zpustnul v druhé polovině 18. století a řada budov byla ponechána svému osudu.¹⁶⁰⁸ Kaple se v období středověku nepřipomíná, teprve literatura 19. století uvádí její ruiny.

Stavební rozbor:

Součástí goticko-renesančního paláce,¹⁶⁰⁹ který vznikl na počátku 16. století na masivní štítové zdi před břitovou věží, byla i kaple [79. 1]. Podle popisů z 19. století se kaple nacházela na jihovýchodním konci paláce, kde navazovala na „*rytířský sál*“ a zasvěcena měla být sv. Kateřině. F. A. Heber si kaple ještě nepovšiml. Poměrně obsáhlý popis hradu i kaple zveřejnil až M. Trapp v polovině 19. století: „*Zde musíme se obrátiti, abychom do bývalých hradních komnat vstoupili, při které příležitosti také zadní stěnu bývalé hradní kaple spatříme. Klenutí se sbořilo, a jen kousky z něho stěny se drží. Bylo gotické,*

¹⁶⁰² Literatura: TRAPP 1854-1855; SEDLÁČEK I, 120-130; CUPAL 1938; DURDÍK 1999, 530-532; BOLINA 2005, 3-46; KONEČNÝ 2007; SVOBODA 2009; DEMPÍR / KRÍŽOVÁ / SVOBODA 2010.

¹⁶⁰³ MENCLOVÁ 1976 I, 305.

¹⁶⁰⁴ CDB IV/1, 336.

¹⁶⁰⁵ CDB V/1, 480.

¹⁶⁰⁶ BOLINA 2005, 3-46, zvláště 34-36.

¹⁶⁰⁷ AČ III, 88.

¹⁶⁰⁸ K dějinám hradu podrobněji SEDLÁČEK I, 120-130.

¹⁶⁰⁹ D. Menclová konstatuje souvislost se současnou přestavbou hradu Lipnice, který byl rovněž ve vlastnictví Trčků z Lípy.

křížové, a v rumu pod stěnou našly se kusy gotických žeber z tvrdého žlutého pískovce velmi ozdobně a uměle vytesané. Také obložení dveří z tvrdého pískovce bylo gotické. Podle chudých zbytků těchto pocházela kaple asi ze 14. století. O jejím založení nelze žádných zpráv vypátrati, stála až do prvních let nynějšího století celá. Podle oltářního kamene, který se z ní okolo roku 1760 do bývalé kaple (nynějšího farního kostela) v městyši Svojanově dostal, byla ke cti sv. Kateřiny posvěcena¹⁶¹⁰. Reflexi tohoto popisu najdeme jednak u F. Barnaua,¹⁶¹¹ a také u A. Sedláčka, kteří jej téměř doslovně opakují.¹⁶¹² Také J. A. Cupal čerpal z M. Trappa: „Vidíme vpravo před Hláskou kopeček, jenž povstal ze zřícených zdí starého hradu a hradní kaple.“ A dále čteme: „Přijdeme tak do rozvalin hradních komnat prvního poschodí na straně východní. Nad přízemím, dnes zasypaným, stávala zde hradní kaple. Její klenutí, jen málo zachované, bylo křížové, gotické, z tvrdého zlatého pískovce, práce opravdu umělecká. Z téhož materiálu a stejně dovedně tesáno bylo i obložení dveří. Kaple měla okna malovaná, zasklená a byla nákladně vyzdobena; zasvěcena byla sv. Kateřině. Při ohni roku 1842 byla úplně zničena. Za kaplí nalézáme zbytky tzv. rytířského sálu. ...“¹⁶¹³ Informace M. Trappa zprostředkované pravděpodobně A. Sedláčkem opakuje ještě D. Menclová.¹⁶¹⁴

Dnes část paláce, kde měla být kaple, prakticky zcela zanikla a zachována zůstala jen krátká východní dělicí zeď rytířského sálu, se kterým měla kaple sousedit. Zbytky kaple, respektive paláce, kde se měla kaple nacházet, jsou patrné ještě na vyobrazení z roku 1836, které je sice věrné, ale dosti schématické, takže spatřit můžeme jen obvodové zdi. Nad kaplí měla být ještě věžička s menším zvonem, který měl být podle lidového podání rekvírován v roce 1916.¹⁶¹⁵

V popisech z 19. století se často zmiňují kamenické články, jako ostění oken a klenební žebra. Přesto, že se na hradě nachází sbírka kamenických článků nelze spolehlivě určit, které konkrétní články odkud pocházejí, a nelze je tak ztotožnit s popisem. Pokud se skutečně jednalo o středověkou kapli a nejde jen o mýtus založený na romantickém popisu M. Trappa, tak nejspíše vznikla na počátku 16. století současně se stavbou paláce a pravděpodobně měla obdélnou loď, presbytář mohl být umístěn v nejuvýchodnějším z arkýřů, které vystupovaly z paláce a jejichž zbytky jsou dosud patrné při rytířském sále. Kaple ovšem mohla být zřízena i později v 16. nebo 17. století.

¹⁶¹⁰ TRAPP 1854-1855, 280.

¹⁶¹¹ BERNAU 1881, 330-331.

¹⁶¹² SEDLÁČEK I, 119.

¹⁶¹³ CUPAL 1938, 19.

¹⁶¹⁴ MENCLOVÁ II, 313.

¹⁶¹⁵ KONEČNÝ 2007, 25.

80. Škvorec

zasvěcení: ?
 stavební typ: ?
 dispozice: ?
 datace: kolem roku 1400?
 stavebník: Olbram ze Škvorce?
 stav: nedochovaná

Dějiny objektu:¹⁶¹⁶

Hrad ve Škvorci založil ve třetí třetině 13. století Domaslav, královský číšník a později i nejvyšší komorník. Ve 14. století hrad vlastnili Olbaramovici a pravděpodobně na sklonku 14. století nechal hrad nákladně přestavět pražský arcibiskup Olbram ze Škvorce. V majetku rodu Olbramoviců hrad zůstal až roku 1462, kdy jej koupil Čeněk z Klinštejna. Roku 1532 hrad přešel do majetku Zikmunda ze Smiřic, který je nechal přestavět. Hrad byl konfiskován roku 1621 a následně jej koupili Lichněštnové a hrad velmi zchátral, že byl v 17. století považován za zříceninu, ale roku 1710 byl náročně přestavěn. Od konce 18. století hrad chátral a kolem poloviny 19. století byly některé jeho části strženy.

Kaple je na hradě doložena k roku 1404, tehdy se připomíná Václav, kaplan „*castris Sqworcz*“, který se dostal do sporu s jistým Matoušem o zapůjčenou knihu.¹⁶¹⁷ Zasvěcení kaple není doloženo.

Stavební rozbor:

Ve východním křídle hradu, které bylo postiženo demolicí v 19. století a následným chátráním, jsou dnes patrné pozůstatky polygonálního chóru, který vystupuje před východní linii hrady [80. 1]. Na plánu zámku z konce 19. století je zakreslena i loď kaple, která byla situována příčně k delší ose paláce.¹⁶¹⁸ Kaple byla umístěna v úrovni přízemí paláce a byla orientována k východu. Interiér chóru je členěn pilastry a je v celé ploše vyzděn z cihel. Také na zmíněném půdoryse má kaple renesanční proporce. Je tedy zřejmé, že vznikla až v 16. století. Kde byla situována původní kaple, není zřejmé.

¹⁶¹⁶ Literatura: SEDLÁČEK XV, 224-227; Soupis památek XXIV, 177-179; KROUPA 1998, 281-296; DURDÍK 1999a, 538-539.

¹⁶¹⁷ AJ IV, 318; KURKA 1914, 60.

¹⁶¹⁸ Soupis památek XXIV, 177.

81. Švihov

zasvěcení:	Panny Marie
stavební typ:	kaple umístěná na baště
dispozice:	jednolodní kaple s polygonálním závěrem
datace:	1488/9
stavebník:	Půta Švihovský z Rýzemberka
stav:	zachovaná

Dějiny objektu:¹⁶¹⁹

Švihov se písemně poprvé připomíná k roku 1245, kdy je zde doložen jistý Budivoj ze Švihova a jeho syn Držkraj, který vlastnil Švihov v druhé polovině 13. století.¹⁶²⁰ Původní dvorec se ovšem nacházel na jiném místě, a to nejspíše u kostela sv. Jiljí, který stojí na terénní vyvýšenině nad pravým břehem Úhlavy. Na přelomu 13. a 14. století získali Švihov páni z Rýzemberka, kteří na levém břehu řeky následně vystavěli velkou tvrz nebo hrad i s městečkem. Ale ještě roku 1402 je doložen jistý Blažek ze Švihova, který snad stále sídlil na původním dvorci.

Tvrz vybudovaná pány z Rýzemberka se nacházela již v místě dnešního hradu a částečně se dochovala v jeho organismu, a to v severním paláci jádra hradu. Tato tvrz byla také opevněna vodními příkopy, jak je patrné ze zpráv o obléhání Švihova v roce 1424. Tehdy husité prokopali valy a vypustili vodu z příkopů, což vedlo ke kapitulaci posádky tvrze a následnému obsazení tvrze husity, kteří se zde po jistou dobu usadili. Nicméně tvrz přežila a v druhé polovině 15. století byla zahájena její rozsáhlá přestavba.¹⁶²¹ Roku 1473 Půta Švihovský získal povolení od krále vystavět čtyři hrady na rýzmberských panstvích, mezi něž nejspíše patřil i Švihov a získal také tržní privilegia pro město a právo poprav. Zmíněné privilegium označuje asi bezprostřední zahájení výstavby hradu, která trvala až do počátku 16. století, kdy je zde doložen i mistr Benedikt z Prahy. Jistou komplikací představovalo rozdělení hradu po smrti Půty Švihovského v roce 1504 mezi jeho dva syny, což se promítlo i do komunikačního schématu jádra hradu. Václav získal severní polovici hradu a Jindřich jižní, kaple zůstala ve společném vlastnictví.

Panství švihovské se v majetku rodu Švihovských z Rýzemberka udrželo jen do roku 1548, kdy jej museli pro dluhy prodat Heraldovi Kavkovi Říčanskému z Řičan, který ovšem neuměl značnou částku splatit a sám se octl v dlužích a musel nakonec panství rozprodat. Švihov tak roku 1598 získal jeho zástavní věřitel Humprecht Černín z Chudenic a v majetku tohoto rodu hrad zůstal až do roku 1945.¹⁶²² V roce 1655 z císařského výnosu měl být hrad zbořen a byly zahájeny bourací práce. Naštěstí bylo zbořeno jen vnější východní opevnění a část opevnění jádra hradu s dvěma baštami, zbytek zůstal zachován.

Vznik kaple na hradě je velmi dobře doložen dvěma nápisovými deskami na poprsní empory v kapli [81. 11]. První deska uvádí: „*Puotha de rizinberk et de Skala Dns i rabi et i sfwihow supm judex rgni*“, a text pokračuje na druhé desce: „*Bohe iste edificia fecit Anno*

¹⁶¹⁹ Literatura: SEDLÁČEK IX, 1-25; Soupis památek VII, 159-165; PEŠINA 1954; MENCLOVÁ 1953; PEŠINA / MENCLOVÁ 1953, 93-114; MENCLOVÁ 1954, 161-164; LANCINGER / MUK 1975; DURDÍK 1999a, 545-548; VŠETEČKOVÁ 2005, 257-277; KUBŮ / DURDÍK / KULICH / GRÝC / BOJČUK 2006; NOVOBILSKÝ 2007, 225-250; KUTHAN 2010a, 310-322.

¹⁶²⁰ RBM I, 534; RBM II, 5.

¹⁶²¹ DURDÍK 1999a, 546.

¹⁶²² K dějinám hradu podrobněji SEDLÁČEK IX, 1-25.

domi MCCCCLXXX89¹⁶²³ tedy „Půta z Rýzemberka a ze Skály na Rabí a na Švihově, nejvyšší sudí Království českého, stvořil tuto stavbu léta páně 1488/9“.

Další nápisy v kapli nás informují o zasvěcení tří oltářů. První nápis se nachází v závěru vpravo od sanktuáře a vztahuje se k hlavnímu oltáři [81. 12]: „*Hoc primum et maius altare consecratum est in honore Assumptionis : Natiuitatis & Concepcionis : Visitacionis : aliar'que festiuitat glo'ssime dei genitricis virginis Marie,*“ tedy: „*Tento první a větší (hlavní) oltář je posvěcen ke cti nanebevzetí, narození, početí, zvěstování, navštívení a jiných svátků přeslavné boží rodičky, panny Marie.*“ Druhý nápis se nachází v lodi kostela na jihu a je psán týmž písmem jako předešlý nápis v chóru [81. 15]: „*Hoc altare cosecratu est in honore sanctae virginum Katherine : Barbare : Dorothee Margarethe : necnon Ursule et sodaliu euis,*“ tedy: „*Tento oltář je posvěcen ke cti svaté panny Kateřiny, Barbory, Doroty, Markéty a také Uršuly a jejím družkám.*“ Na severní straně pod obrazem sv. Jiří je nápis napsaný odlišným písmem a uvádí toto [81. 14]: „*HOC . ALTARE . CONSECRATU . EST IN HONORE . SANCTOR-MRUM GEORGI . XIII AVXILIATOR . AC . S. MARCI . EWGS^{TE},*“ tedy: „*Tento oltář je posvěcen ke cti svatého Jiří, Čtrnácti svatých pomocníků a sv. Marka evangelisty.*“ Kaple se v písemných pramenech 16. století několikrát připomíná, ale vždy jen bez bližších podrobností, tak je tomu například již roku 1504 při dělení majetku Půty Švihovského mezi jeho syny, kdy kaple měla zůstat ve společném užívání¹⁶²⁴ a kaple je doložena i v popisu hradu z roku 1563. Ze 17. století pochází popis kaple od Bohuslava Balbína, který A. Sedláček přeložil takto: „*Na hradě Švihově jest překrásná svatyně starodávného díla, v níž se objevuje na oltáři Matička boží jako královna v davu andělů, mučedníkův, vyznavačů nescíselném a tak, že souměrnost osob i v nejmenším zachována. I oblouk tu je ukazujíc štíty řemeslně zdělanými přibuzenství Švihovských a Rožmitálských.*“¹⁶²⁵

Později byl inventář kaple doplňován a byl sem roku 1788 přenesen oltář se sv. Martinem a sv. Vincentem z farního kostela i další obrazy, které ještě popisuje A. Sedláček.¹⁶²⁶ I přes opravu kaple v první polovině 19. století, při které byla otlučena žebra v klenbě, se kaple v době návštěvy A. Sedláčka ocitla v dezolátním stavu, takže již kolem roku 1860 se zde přestaly sloužit mše, nicméně krátce na to roku 1890 byla kaple obnovena a získala současnou podobu.¹⁶²⁷

Stavební rozbor:

Hradní kaple je umístěna na masivní protáhlé baště, která je připojena k hradnímu dvoupalácovému jádru z východu [81. 1-3]. Bašta má polygonální čelo, které tvarem odpovídá závěru kaple, ostatní bašty byly na hradě oválné nebo obdélné, z toho je zřejmé, že bašta byla založena již jako podnož kaple. Zhruba polovinou své hmoty tato bašta předstupuje před linii hradebního okruhu jádra hradu, které bylo na hranách zpevněno masivními oblými baštami a je umístěna uprostřed jižní hradby. Takto vysunutá bašta přerušila průběh obranné linie, což bylo řešeno jednak tím, že hradební ochoz procházel patrem pod kaplí a také prostor mezi hradební linií a palácovým jádrem byl překlenut mostem, na kterém spočívá loď kaple [81. 3]. Podobné řešení najdeme i na jiných hradech, ale tento cihelný oblouk byl již v 16. století zazděn a vznikla zde obytná místnost s velkými okny.

¹⁶²³ Opis u A. Sedláčka obsahuje drobné chyby (viz SEDLÁČEK IX, 9).

¹⁶²⁴ Podobně tomu bylo např. na Libštejně.

¹⁶²⁵ SEDLÁČEK IX, 11.

¹⁶²⁶ SEDLÁČEK IX, 9.

¹⁶²⁷ Soupis památek XXVI, 160.

Exteriér kaple není nijak náročný, kaple je tedy založena na masivní baště a zdivo kaple mírně ustupuje. Nároží bašty je armováno velkými pravidelně vytesanými kvádry a chór kaple je vzepřen nepřilíš vystupujícími opěráky, které spočívají na jehlancových konzolách. Opěráky jsou zakončeny trojúhelnými štíty posazenými na pultové stříšce, na kterých byla heraldická výzdoba s drobnými, dnes již nečitelnými erby. Severovýchodní opěrák je v horní části zdoben rýzmberským znakem.

Ve středu stěny jsou pak umístěna okna kaple, která se nacházejí v hlubokých hrotitých nikách [81. 4]. Okna jsou lemována maltovou paspartou zdobenou v nárožích liliemi a mají nenáročnou kružbu – jsou dvouosá, zakončená dvěma jeptiškami, na něž nasedá třetí jeptiška. Stejný typ oken se nalézá i na kapli Nejsvětější trojice v Rábí.

Zdá se, že i korunní římsa je původní a je bohatě profilována. Kaple je zastřešena valbovou střechou, která je mladší a spočívá na ní drobná zvonice s jehlancovou stříškou. Původně se zde nacházel vysoký a štíhlý sanktusník, který je zobrazen na Willenbergrově pohledu na Švihov z roku 1600.

Půdorys kaple se skládá z čtvercové lodi o délce 5,5 m a polygonálního chóru, který je založen na pěti stranách oktogonu. Chór byl ovšem o něco málo užší a byl otevřen do lodi širokým hrotitým vítězným obloukem [81. 5], který měl zkosené hrany probrané výžlabkem a byl opatřen vysokým soklem. Podlaha v chóru je oproti lodi o jeden stupeň vyvýšena.

Chór i loď kaple byly sklenuty hvězdotou žebrovou klenbou, jejíž žebra jsou ovšem již odstraněna. Zachovaly se pouze jehlancové konzoly s bohatou římsou [81. 10] a krátké úseky náběhů žeber, která se zasekávala do polygonálních přípor. Z relikvů klenebních náběhů při chóru je patrné, že žebra měla klínový profil s vyžlabenými boky.

V chóru se nachází poměrně zajímavě provedený sanktuář, který spočívá na válcovém sloupu s polygonálním soklem [81. 8]. Samotná schrána je uzavíratelná kovovými dvířky a spodní práh je zdoben rýzmberským znakem. Otvor sanktuáře je mírně hrotitý a je vložen do obdélného rámu zakončeného římsou. Na římsu dosedá nástavec s nikou, v níž stojí původní drobná soška bolestného Krista. Sanktuář je vyvrcholen nástavcem členěným slepou kružbou, který přerůstá v kříž.

Při vítězném oblouku a v chóru se zachovaly původní zděné oltáře. Nad severním oltářem, který byl zasvěcen sv. Jiří, se nachází známý výjev světce, který bojuje s drakem. Jedná se o dílo mimořádné kvality z počátku 16. století, na kterém je zobrazen i Švihov v pohledu od severovýchodu a zobrazena je i kaple [81. 13].¹⁶²⁸

V západní části lodi kaple je umístěná rozměrná a velmi pěkně provedená empora [81. 6], která je vynášena hrotitou arkádou spočívající na dvou sloupech. Sloupy jsou posazené na čtvercových plintech, jejichž horní rohy jsou trojúhelně seříznuty a hrany okoseny, a tak je vytvořen oktogon, na který dosedá oktogonální sokl sloupu. Ze soklu pak vyrůstá válcový dřík sloupu, na který je osazena prstencová hlavice vytvořená čtyřmi srostlými konzolami. Konzoly jsou tvořeny vegetabilním jehlancem a profilovaným abakem [81. 9]. Na dvě konzoly dosedají hrotité arkády, na konzolu k západu jsou to žebra klenby a směrem do lodi slouží konzoly jako podesty pro sochařskou výzdobu. Hrotité oblouky arkád jsou posázeny kraby a ve vrcholu přecházejí v drobný oslí oblouk, z něhož vyrůstá poupě a křížová kytka. Na stěnách arkády spočívají na konzolách téhož typu jako na sloupech a i zde jsou to dvě sdružené konzoly, na druhou zdobenou maskaronem dosedá klenba empory.

Empora je podklenutá systémem trojprstřících žebrových polí klenby. Žebra jsou zde zachována, mají tentýž profil jako v lodi a dosedají na již popsané konzoly. Žebra mají velmi překvapivě protáhlé náběžné štítky. Ve vrcholu klenebních polí se nacházejí nenáročná válcová svorníky s okosenou hranou a vyžlabenými boky. V jihozápadním rohu pod klenbou

¹⁶²⁸ PEŠINA / MENCLOVÁ 1953, 93-114; PEŠINA 1978, 300; VŠETEČKOVÁ 2005, 257-277.

empory vystupuje konzola klenby lodi. Opačné severní pole je zastavěno mladším točitým schodištěm, kterým se vystupuje z lodi na emporu.

Empora je vybavena poprsní, která je členěna na čtvercová slepá pole. Obě krajní pole jsou zdobena malovanou kružbou, zbylá pole obsahují heraldickou výzdobu [81. 16-20]. Ve středu poprsně se nachází rýzmburský znak u kterého je uvedeno jméno „*SR. Jindrzych z Riznberka*“, vlevo se nachází znak jeho manželky Uršuly s nápisem „*Ursula kněžna Monstrwerská*“, vpravo od znaku Rýzmburků se nachází znak matky Uršuly, kněžny Salomeny Zahaňské s přípisem „*Salomena knezna Zaganska*“, vlevo od znaku Uršuly je to erb její babičky z otcovy strany, Uršuly brandenburské s nápisem „*Ursula Markrabi na Bramdenburska*“, zcela vpravo se pak nachází znak druhé babičky Uršuly z matčiny strany, Kateřiny, kněžny opavské s nápisem „*Katherzina kniezna Opawska*“. Takto tedy zde byl prezentován knížecí původ manželky Jindřicha z Rýzmburka.

Chór kaple byl osvětlen pěti okny a loď kaple dvěma okny. Do kaple se vstupovalo z pavlače přístupné po schodišti z nádvoří, které stálo při stěně severního paláce. Portál kaple je poměrně náročně vytvářen [81. 7]. Je hrotitý a v jeho archivoltě se nachází trojlíst vynášený na konzolách, pod kterým je volně svěšen dvoulalok. Ostění vyrůstá ze soklu a je profilováno hruškovcem, který je lemován dvojicí výžlabků, hrany jsou okoseny.

Druhý vstup vedl na emporu kaple, a to z pavlače, která spojovala jižní a severní palác. Portál vstupu není nijak zvlášť náročný. Obdélný otvor je lemován hruškovcem, který je po stranách doprovázen výžlabky, a v horních rozích se hruškovce protínají. Původní je pouze překlad, stojky jsou novodobé, do jaké míry se ovšem tato rekonstrukce věrná a zda se vůbec váže na původní předlohu, není zřejmé.

Hradní kaple na Švihově bezpochyby patří k tomu lepšímu, co v Čechách koncem 15. století vzniklo. Velmi pěkně se zachovala heraldická výzdoba kaple, která reprezentovala majitele téměř na každém místě. Rozměrem se kaple řadí k větším hradním kaplím a po typologické stránce je zajímavé především její umístění na baště, které najdeme i na nedaleké Klenové a velmi podobně je řešen i chór kaple Nejsvětější trojice na Rabí.

Umístění kaple v druhém podlaží jednak odpovídá hlavnímu reprezentačnímu podlaží, které bylo v případě Švihova o něco výše, než bývá zvykem, a také bralo v potaz obranná hlediska. Bašta, na níž stojí kaple, totiž vystupuje před linii hradby a v případě, že byla kaple umístěna již v prvním patře, představovala by výraznou slabinu v obraně. Ostatně velká šíře stěn kaple odpovídá tomu, že zde byla myšlena obrana doopravdy. Snad právě proto není kaple umístěna na vstupní straně, tak aby mohla reprezentovat majitele jak tomu je na řadě dalších hradů, ale přesně na opačnou stranu odkud byla chráněna rozlehlou plochou okolních rybníků, navíc to bylo z celkové dispozice hradu to nejvýhodnější umístění. Výtvarná podoba kaple je o něco vyšší, než je tomu v případě Rabí, ale je zřejmé, že obě stavby spolu úzce souvisí stejně jako podoba opevnění, které tehdy patřilo k tomu nejlepšímu, co u nás vzniklo. Architekt, kterého bohužel neznáme jménem, tedy spíše inklinoval k fortifikační architektuře, kde jeho dílo vyniká, ale nejnovější proudy v architektuře, které mohl naplno realizovat právě v drobné sakrální architektuře, jej zjevně nezajímaly.

82. Točnick

- zasvěcení:** ?
stavební typ: ?
dispozice: jednosloupová síň s arkýřovým presbytářem?
datace: druhá polovina 80. let 14. století
stavebník: Václav IV.
stav: nezachovaná

Dějiny objektu:¹⁶²⁹

Hrad Točnick vznikl již v 80. letech 14. století a zdá se, že původně šlo o drobný lovecký hrádek Václava IV., který připomínal Jenčov a teprve dodatečně byl přestavěn do současné monumentální podoby.

Součástí hradu byla rovněž kaple, jak je zřejmé ze zmínek o kaplanovi a nálezů kamenických článků, které patřily kapli. Svěcení kaple a ani její přesná lokalizace bohužel není známá. Později v 16. století je na hradě doložena kaple sv. Bartoloměje, která se ovšem nacházela v hlavní síni horního paláce a není tak jisté, zda je toto zasvěcení možné vztáhnout již na 14. století. Původní kaple zanikla při přestavbě hradu v první polovině 16. století a její zbytky byly použity jako zásyp klenby dolního paláce, kde byly v roce 1990 nalezeny.¹⁶³⁰

Kaple je před svým zbořením doložena pouze dvakrát a nepřímě. K roku 1390 se připomíná jistý „*Ulricus capellanus de Tocznik*“,¹⁶³¹ který byl jmenován Václavem IV. plebánem v Borku a následujícího roku 1391 si vyměnil své místo s jistým Benešem a stal se plebánem v Mrtníku.¹⁶³² Je zde však možnost, že se nejedná o hrad Točnick, ale o starou ves nedaleko Klatov, která je doložena již ve 13. století,¹⁶³³ nebo se mohlo jednat o dnešní ves Točnick, která se nalézá pod hradem Žebrákem. Rovněž vsí, které nesou jméno Borek, je hodně, ale vsi jménem Mrtník najdeme pouze dvě. První Mrtník se nachází nedaleko Plas a poprvé se připomíná roku až roku 1420¹⁶³⁴ a druhý Mrtník je u Komárova, což je nedaleko Žebráku. Byl zde také farní kostel, a to již před rokem 1354, roku 1364 byl v kostele nadán oltář.¹⁶³⁵ V podobné vzdálenosti od Žebráku jako zmíněný Mrtník se nachází Borek u Suchomast, kde se roku 1350 připomíná farní kostel, a tato ves patřila českým králům. Byl zde manský dvorec se službou k Vyšehradu,¹⁶³⁶ navíc se ves nachází v těsném sousedství bývalého Žebráckého panství. Ještě zbývá vyloučit možnost, že se jedná o dnešní ves Točnick pod hradem Žebrák. Ves Točnick se ovšem při převodech panství ve 14., 15., ani 16. století nikdy nezmiňuje a její pojmenování je až novověkého původu, z čehož plyne pouze to, že se skutečně jedná o hrad Točnick, a že zmíněný Ulrych byl skutečně kaplanem Václava IV.

Další zpráva o kapli, respektive o kaplanu, pochází až z roku 1424, kdy se připomíná jistý Šimon, kaplan z Točnicku.¹⁶³⁷

¹⁶²⁹ Literatura: VOREL 1886; SEDLÁČEK VI, 140-168; MÜLLER 1925; MENCLOVÁ 1941; MENCLOVÁ 1958; MENCL 1967; MENCLOVÁ 1969a; MENCLOVÁ 1972; MENCLOVÁ 1976 II, 153-171; LÍBAL / MUK / NOVOSADOVÁ 1974; SOMMER, 1994, 331-340; DURDÍK 1999a, 553-556; DURDÍK / SUŠICKÝ 2000, 131-133.

¹⁶³⁰ SOMMER, 1994, 331-340.

¹⁶³¹ LC V, 21-22.

¹⁶³² LC V, 72.

¹⁶³³ Připomíná se roku 1289. RBM II, 1192.

¹⁶³⁴ AČ VII, 623.

¹⁶³⁵ LE I, 87.

¹⁶³⁶ SEDLÁČEK VI, 45.

¹⁶³⁷ LC VII-X, 73.

Nalezený soubor kamenických článků činí 41 kusů a zahrnuje velmi širokou škálu článků. Nalézají se zde kamenické články válcových přípor, které jsou velmi časté, a přípor obíhaných kordonovou římsou, ostění oken s drážkou pro osazení skleněné okenní výplně, okenní pruty, ostění portálu, římsy, díly sloupu o průměru 45,5 cm, klenební žebro se srdcovým profilem, části polygonálního arkýře a jiné. Většinu článků lze připsat do doby Václava IV. a převážně pocházejí z jednoho zbořeného objektu, kterým s největší pravděpodobností byla kaple [84. 1-5].¹⁶³⁸ Většina kamenických článků je velmi subtilní a jsou precizně vytesány z pískovce, který se používal i na jiných částech hradu. Články rovněž nesou stopy malty a osazovacích trnů, což svědčí o tom, že byly osazeny a nejde o pozůstatky kamenické dílny. Část článků byla osazena do zdi z lomového zdiva o šířce 60 cm a část patří skeletové konstrukci, jejíž stěna byla široká jen 20 cm a po obou stranách byla členěna příporami, k nimž se váže i nález nárožních článků s vnitřním úhlem 135°, což odpovídá polygonálnímu chóru o pěti stranách oktogonu.

Z nalezených článků si lze zhruba udělat představu o tom, jak kaple vypadala: měla polygonální chór skeletové konstrukce, nejspíše šlo o arkýř, který byl zevnitř i z venku vertikálně členěn oblými příporami a obíhala jej podokenní římsa, nad níž byl chór prosklen. Chór byl jistě klenut a nalezené žebro srdcového profilu pochází právě z tohoto chóru, kam se hodí především svou subtilitou. O něco horší je rekonstrukce lodě, z níž pocházejí zbytky válcového sloupu a některé přípory, které mají větší průměr. Z lodi také pochází články portálů. Snad se se jednalo o jednosloupovou síň.

Předpokládaný celek kaple na Točníku a především řada detailů připomíná kapli sv. Václava ve Vlašském dvoře, a to i v podobě chóru, který zjevně nebyl prostým polygonem. Kaple ve Vlašském dvoře pochází z druhé poloviny 80. let 14. století a doložena je k roku 1389,¹⁶³⁹ a takže je téměř jisté, že obě stavby vznikly současně a jsou dílem téže huti.

¹⁶³⁸ SOMMER 1994, 331-340.

¹⁶³⁹ LC II, 215.

83. Trhové Sviny

zasvěcení: sv. Jana Evangelisty
stavební typ: ?
dispozice: ?
datace: kolem poloviny 14. století
stavebník: páni z Landštejna
stav: nezachovaná

Dějiny objektu:¹⁶⁴⁰

Trhové Sviny jsou poprvé doloženy k roku 1260 v predikátu člena rodu Vítkovců Ojíře, který se uvádí jako „*dominus Hoygerus de Swinz*“,¹⁶⁴¹ a v následné době zde vzniká i hrad. Hrad byl roku 1359 prodán Vítkem z Landštejna bratřím z Rožmberka, kteří Sviny připojili k panství novohradskému a hrad vlastnili až do jeho zániku v 15. století. Roku 1420 byl hrad dobyt Janem Žižkou a byl ovládán husity až do jejich porážky u Lipan.¹⁶⁴² Následně nebyl hrad opraven, ale pravděpodobně úmyslně zbořen, tak jako řada dalších hradů v okolí. Hrad je roku 1462 doložen jako zpustlý. V průběhu 15. století je na hradě doloženo lámání kamene a v 17. století se již připomíná lokalita „na hradě“, kterou lze v městském organismu identifikovat. Z hradu se dnes nezachovaly žádné viditelné stojící relikty. Zdá se, že se hrad nacházel na konci pozvolného ostrohu a jeho areál je možné vytýčit průběhem ulic Husova, která se nachází v místech šíjového příkopu, Jiráskova, Komenského a Kozinova náměstí.

Kaple je na hradě poprvé doložená roku 1355, kdy zde byl presentován kněz Mikuláš „*ad capellam in castro Swynov*“ na místo zemřelého rektora Jindřicha.¹⁶⁴³ Tento Mikuláš zvaný tehdy Mikšík zde vydržel až do roku 1373, kdy si požádal o výměnu s Vilémem, hradním kaplanem v Lomnici nad Lužnicí,¹⁶⁴⁴ která byla velmi rychle potvrzena.¹⁶⁴⁵ Mikuláš je zde uveden jako „*rector capelle in Swin*“ a v konfirmačních knihách je kaple označena jako „*capella S. Johannis Evangeliste in Swin*“, ale hrad se nepřipomíná. Vilém zde vydržel až do roku 1379, kdy si své místo vyměnil s Václavem, farářem z Novosedel, prezentace je ovšem prováděna „*ad altare S. Johannis Ewangeliste in eccl. paroch. in Swans*“.¹⁶⁴⁶ Roku 1389 ovšem zmíněný Václav zemřel a na jeho místo byl presentován Jan „*ad capellem beati Johannis apostoli et ewangeliste in castro Swonicz*“.¹⁶⁴⁷ Václav roku 1396 odešel do Rychnova na místo faráře,¹⁶⁴⁸ ale odchází ze Svin roku 1407, aby se opět stal farářem v Rychnově.¹⁶⁴⁹ Roku 1413 je doložena jakási rozepře mezi kaplanem Janem „*hradu Swynského*“ a místními obyvateli o jeho rybník, který asi zasahoval na jejich pozemek.¹⁶⁵⁰ Za husitských válek byla kaple opuštěna a roku 1462 bylo přeneseno nadání z hradní kaple k oltáři sv. Jana Křtitele ke kostelu sv. Víta v Českém Krumlově.¹⁶⁵¹

¹⁶⁴⁰ Literatura: SEDLÁČEK III, 238-239; DURDÍK 1999a, 559; KOVÁŘ 2007, 5-17; LAVIČKA / ŠIMŮNEK v tisku

¹⁶⁴¹ RBM II, 1167-1168.

¹⁶⁴² SEDLÁČEK III, 238-239.

¹⁶⁴³ LC I/1, 32.

¹⁶⁴⁴ AJ I, 9.

¹⁶⁴⁵ LC II, 87.

¹⁶⁴⁶ LC III-IV, 109.

¹⁶⁴⁷ LC III-IV, 210.

¹⁶⁴⁸ LC V, 275.

¹⁶⁴⁹ LC VI, 222.

¹⁶⁵⁰ UKB I, 169-170.

¹⁶⁵¹ PODLAHA 1923, 41.

Z písemných pramenů ovšem vyplývá, že současně existovala při farním kostele další kaple stejného zasvěcení a je zřejmé, že byla i personálně s hradní kaplí provázaná. Tato druhá kaple zanikla až při požáru v roce 1828 a její místo zaujal kříž vztyčený při jižním vstupu na hřbitov.¹⁶⁵² Tato druhá kaple je doložena již k roku 1341 a je o ní uvedeno, že ji založil Vok,¹⁶⁵³ který je zde doložen na počátku 14. století.¹⁶⁵⁴ Kaple je dále doložena k roku 1619, 1756 a je zachycena i na katastrální mapě z roku 1827.¹⁶⁵⁵ Existence dvou kaplí stejného zasvěcení v rámci jedné lokality vzbuzuje jisté otázky, ale nejde o jediný případ, viz kaple Všech Svatých na Pražském hradě u královského paláce a v kapitulním ambitu, přičemž tyto dvě kaple dělila pouhá cesta.

¹⁶⁵² KOVÁŘ 2007, 10-11.

¹⁶⁵³ LAVIČKA / ŠIMŮNEK v tisku.

¹⁶⁵⁴ KOVÁŘ 2007, 7.

¹⁶⁵⁵ LAVIČKA / ŠIMŮNEK v tisku.

84. Trosky

zasvěcení: ?
stavební typ: ?
dispozice: ?
datace: přelom 14. a 15. století?
stavebník: Vartemberkové
stav: nezachovaná

Dějiny objektu:¹⁶⁵⁶

Hrad založil Čeněk z Vartemberka a je doložen poprvé roku 1396. Po jeho smrti hrad přešel do majetku krále, který jej přenechal Otovi z Bergova. Krátce po roce 1455 Jan z Bergova a z Trosek hrad prodal Janovi Zajíci z Hazmburka, který se jako člen Zelenohorské jednoty dostal do přímého boje s Jiřím z Poděbrad a hrad byl tehdy dobyt. Od počátku 16. století hrad střídá rychle majitele a byl také připojen k panství Skála. V době třicetileté války se hrad stal ruinou.¹⁶⁵⁷

V roce 1435 byl ke kostelu v Turnově podán farář Petr „*capellanus in Trosky*“,¹⁶⁵⁸ který dokládá existenci kaple na hradě. Další zprávy o kapli nejsou k dispozici a kapli nelze v areálu hradu spolehlivě lokalizovat, ani neznáme její zasvěcení. Místní vlastivědná tradice sice kapli klade do věže Panny [84. 1], ovšem vzhledem k extrémní poloze této věže to není příliš pravděpodobné. Kaple byla spíše v paláci, kde by byla dobře dostupná.

¹⁶⁵⁶ Literatura: SEDLÁČEK X, 87-94; MENCLOVÁ 1976 II, 96-98; DURDÍK 1999a, 560-562.

¹⁶⁵⁷ SEDLÁČEK X, 87-94.

¹⁶⁵⁸ LC VIII-X, 244.

85. Týnec nad Sázavou

zasvěcení: původně asi sv. Václavu (?), později v 18. století sv. Janu Nepomuckému
stavební typ: starší kaple integrovaná do nově vzniklého hradu
dispozice: rotunda
datace: přelom 11. a 12. století, změněno na hradní kapli kolem roku 1200
stavebník: panovník
stav: dochovaná

Dějiny objektu:¹⁶⁵⁹

První písemné zmínky, které můžeme bezpečně ztotožnit s Týncem nad Sázavou, pocházejí až z počátku čtrnáctého století. Starší prameny sice často zmiňují Týnec, ale bez přívlastku, jako například k roku 1110 je uváděn Týnec „*super monticulos*“ jako „*villa*“, místo jednání mezi Vladislavem I. a Otou, knížetem olomouckým a bývá ztotožňován s Týncem nad Labem,¹⁶⁶⁰ nebo falzum privilegia ze 13. století spadající do doby Přemysla Otakara I. k roku 1227. Tehdy král potvrdil majetky své sestře Anežce, abatyši Jiřského kláštera, s jurisdikčním právem na tomto majetku mimo právo hrdelní, a to v okruhu „hradu“ (asi Pražského) a na prvním místě je uvedeno „*in villa Tinec...Kamik...*“.¹⁶⁶¹ První zmínka, která se zcela jistě váže k hradu, pochází až z roku 1318, kdy Oldřich z Týnce pohání Trojana z Hrusic a Macka z Mrkvic pro škody, způsobené na jeho dědičném zboží.¹⁶⁶²

Přestože o počátcích Týnce nad Sázavou nemáme žádné spolehlivé zprávy, jde o sídlo velmi staré. Výzkum A. Hejny potvrdil, že počátky osídlení můžeme klást do druhé poloviny jedenáctého století, kdy tu vznikla rotunda obklopená na severu a na západě obytnými kůlovými stavbami a na jihu pohřebištěm. Přibližně kolem roku 1200 zde vzniká hrad přechodného typu. K rotundě byla přistavěna hranolová věž, poblíž vznikl rozměrný trojprostorový palác¹⁶⁶³ a jádro hradu bylo vymezeno novým příkopem. Osoba, která tuto přestavbu provedla, by mohla být z králova nejbližšího okruhu, ale nejpravděpodobněji ji provedl osobně král Přemysl Otakar I. ve snaze o udržení královské moci v tomto regionu a jako náhradu za dosluhující nedaleké hradiště Lštění.

Původní zasvěcení kaple neznáme. Pouze A. Kroutil připomíná zasvěcení sv. Václavu, a dále, že zde roku 1608 byla sloužena poslední mše.¹⁶⁶⁴ Pozdější zprávy z 19. století uvádějí, že kaple byla zasvěcena sv. Janu Nepomuckému,¹⁶⁶⁵ což by mohlo vypovídat o tom, že kaple byla obnovena po třicetileté válce, nejspíše až v 18. století při přestavbě Marie Anny z Vrtby, která si zde našla vdovské sídlo, ale již koncem téhož století byla kaple opět zrušena a byla

¹⁶⁵⁹ Literatura: HEBER VI, 237-244; KROUTIL 1899; LEHNER 1903 208-210, 218, 231, 233; Soupis památek XXXV, 261-262; SEDLÁČEK XV, 43-46; BIRNBAUM 1927, 107; GUTH 1925, 127; HEJNA 1971, 70-89; HEJNA 1976, 69-79; HEJNA 1977, 129-140; HEJNA 1983, 366-436; HEJNA 1990; LÍBAL / HEROUTOVÁ / LIŠKOVÁ 1976; GLOSOVÁ 1997, 34-37; RYKL / EBEL 1999; DURDÍK 1999, 567-568; VARHANÍK 2003, 182-188; VARHANÍK 2004, 33-37; DURDÍK 2007, 146-163.

¹⁶⁶⁰ FRB II, 169; připomněl A. Hejna a rovněž vyslovil pochybnost, zda se skutečně jedná o tentýž Týnec, HEJNA 1983, 395.

¹⁶⁶¹ CDB II, 421; tuto zmínku o jinak blíže nespecifikovaném Týnci uvedl do souvislosti s hradem V. Vaníček, ale nevyslovil se ani pro ani proti této identifikaci, VANÍČEK 2000, 262.

¹⁶⁶² AČ XXXVI, 30, 66.

¹⁶⁶³ A. Hejna v místě paláce identifikoval starší dřevěný palác kůlové konstrukce, ale pravděpodobně se jednalo o lešení, nebo jinou pomocnou konstrukci při stavbě paláce, popřípadě o vnitřní dělicí příčku.

¹⁶⁶⁴ KROUTIL 1899, 104.

¹⁶⁶⁵ Tato zpráva vyplývá z elaborátu pořízeného po smrti Franze Josefa Vrtby roku 1831 Josefem Pechkou z Prahy a tesařským mistrem Franzem Filousem z Plzně, kteří ke svěcení kaple říkají toto: „*sloužila kdysi jako zámecká kaple a byla zasvěcena sv. Janu Nepomuckému, jehož socha měla být dlouhý čas po zrušení kaple v rukou týneckého sloužícího Hnáda.*“ RYKL / EBEL 1999, 10.

využita pro technologické zařízení místní porcelánky a postupně chátrala. Teprve po první světové válce, roku 1923, získal ředitel státního Uměleckoprůmyslového muzea F. X. Jiřík rotundu s věží a okolní parcelou s budovami od státního velkostatku Konopiště a v roce 1926 byla rotunda za pomoci státního památkového úřadu důkladně restaurována. Roku 1927 F. X. Jiřík prodal věž s rotundou a přilehlé parcely spolku „Kampelička“ v Týnci nad Sázavou, který v roce 1933 pronajal kapli a věž místnímu odboru náboženské obce církve československé v Týnci nad Sázavou a upravil ji k bohoslužebným účelům.¹⁶⁶⁶

Stavební rozbor:

Rotunda je založena na vrcholu skalky vystupující z protáhlého a plochého ostrohu [85. 1], který je položen souběžně s řekou Sázavou, a to na ose JV - SZ.

Lod' kaple má téměř pravidelně kruhovou lod' s průměrem 6,3 m a je zaklenutá kopulí, která plynule přechází ve zdivo lodi. Patka klenby není patrná a nachází se ve výšce 7 m. Celková výše lodi i s kopulí je 9,8 m. Na východní straně je plášť lodi prolomen vítězným obloukem do prostory apsidy [85. 4]. Vítězný oblouk je mírně stlačený o šířce 3,22 m a je tvořen prostou hranou, pouze pod patkami oblouku se nachází jednoduchá římsa v podobě kamenné desky, která je zespodu tupě okosena [85. 5]. Severní římsa vítězného oblouku se směrem do lodi vytrácí a jižní je směrem do lodi neurčitě zaoblana. Apsida je hluboká 3,33 m a v nejširším místě široká 3,45 m. Interiér rotundy je v současnosti pokryt novodobou bílou omítkou, ale při sondáži byly nalezeny tři vrstvy omítek, z nichž ta spodní je podle M. Glosové původní.¹⁶⁶⁷

Interiér rotundy byl v lodi osvětlen dvěma románskými půlkruhově klenutými špaletovými okénky s ostěním z velkých tesaných kvádrů, z nichž je lépe dochované jihozápadní [85. 6]. Druhé jižní okno je zachováno jen z levé části, protože bylo později značně rozšířené doprava novodobým oknem s cihlovou špaletou a segmentovým záklenkem. Apsida byla rovněž osvětlena románským okénkem v ose kostela, které bylo odhaleno v roce 1996.¹⁶⁶⁸ Okenní otvor byl později zazděn a nahrazen oknem prolomeným na jihovýchodní straně. Toto okno je obdélné, jeho ostění je tvořeno druhotně použitým pozdně gotickým ostěním jiného profánního okna s vnitřním křížem pocházejícího snad z hradu. Překlad je tvořen příčnickem s dobře patrným náběhem na střední sloupek. Okno je vloženo do segmentově klenutého výklenku a je opatřeno mříží. Lod' rotundy je přístupná od severu portálem z přízemí novější věže. Portál má rovný překlad a je osazen barokními dveřmi.

Plášť rotundy je tvořen ne zcela pravidelnými malými žulovými kvádříky prokládanými po několika vrstvách malých kvádrů, pásy velkých kvádrů vysokých až 50 cm [85. 2-3]. Kvádry nejsou přitesány do přesnějšího tvaru. Zdivo lodi a apsidy bylo později srovnáno a zvýšeno do stejné úrovně. Toto zvýšení je tvořeno lomovým zdivem, udržujícím v určitých odstupech řádkování.

Rotunda byla původně vyvrcholena lucernou, jak tomu nasvědčují kruhové reliktky zachované na svrchní části klenby [85. 7], zvláště patrné v jižní části. Lucerna měla průměr 2,5 m. Pravděpodobně byla odstraněna už ve středověku při zvýšení obvodového zdiva lodi a apsidy rotundy, které mělo zlepšit obranyschopnost. Tyto stavební úpravy byly jediným významnějším zásahem do původní kaple.

Datování rotundy se ve starší literatuře pohybuje poměrně široce od 11. do 13. století. Takovéto rozpětí způsobil především fakt, že rotunda je poměrně strohá na architektonické detaily a v podstatě neumožňuje slohové datování. K přesnějšímu určení rotundy pomohl

¹⁶⁶⁶ LÍBAL / HEROUTOVÁ / LIŠKOVÁ 1976, 10.

¹⁶⁶⁷ GLOSOVÁ 1997, 34-37.

¹⁶⁶⁸ GLOSOVÁ 1997, 36-37.

85. Týnec nad Sázavou

archeologický výzkum A. Hejny, který ji celkem přesvědčivě zařadil do druhé poloviny 11. století, a to na základě objevu odpovídajícího sídelního horizontu.¹⁶⁶⁹

Hradní kaple v Týnci nad Sázavou představuje zajímavý příklad integrace starší sakrální stavby do nově vznikajícího hradního areálu. Původně se jednalo o volně stojící rotundu, u které se pohřbívalo a která byla asi součástí lehčeji opevněného dvorce, nebo menšího hradiště.¹⁶⁷⁰

¹⁶⁶⁹ HEJNA 1981, 421.

¹⁶⁷⁰ Vnější opevnění nebylo dosud podrobněji zkoumáno. Archeologický výzkum A. Hejny se soustředil především na samotné jádro hradu. Celková situace ovšem ukazuje, že celý areál mohl být vytyčen ještě před vznikem kamenného hradu kolem roku 1200.

86. Velešín

zasvěcení:	sv. Václava
stavební typ:	?
dispozice:	jednolodní kaple s půlkruhovou apsidou
datace:	první třetina 13. století
stavebník:	panovník
stav:	relikt

Dějiny objektu:¹⁶⁷¹

Již A. Sedláček uvádí, že Velešín patřil k našim nejstarším kamenným hradům, což plně potvrdil archeologický výzkum A. Hejny, který zde probíhal v letech 1973–1976. Při tomto archeologickém výzkumu byly nalezeny pozůstatky pozdně románské kaple, která je předmětem našeho zájmu. Hrad tedy vznikl v první polovině 13. století a jeho stavebníkem byl král. Poprvé se hrad připomíná za vlády Přemysla Otakara II. v roce 1266, kdy jej držel Čech z Budějovic,¹⁶⁷² který jej asi prodal Beneši Pyšnému z Velešína. Tomu byl podle líčení kronikáře Neplacha hrad odebrán Přemyslem Otakarem II.,¹⁶⁷³ ale Václav II. roku 1283 hrad vrátil jeho synu Janovi z Michalovic a v majetku rodu se udržel až do roku 1387, kdy jej koupil Oldřich z Rožmberka. Rožmberkům se roku 1391 podařilo hrad vymanit z královského manství a v majetku rodu zůstal na dalších sto let až do roku 1487, kdy byl prodán. Hrad v této době již rychle chátral, krátce na to byl záměrně zbořen (alespoň jeho velká okrouhlá věž).¹⁶⁷⁴ Roku 1541 se již připomíná jako pustý.¹⁶⁷⁵

Kaple se na hradě Velešín poprvé připomíná až roku 1361, kdy bratři Petr a Jodok z Rožmberka vykonávali poslední vůli pánů Beneše a Jana z Velešína a zastupovali ještě nezletilou Markétu, dceru Beneše z Velešína. Tehdy vydali nové nadání velešínského kostela, kde je uvedeno, že je dáno faráři nadání na udržování dvou vikářů, a to jeden dvůr ve Velešíně a ve vsích Lahut a Kladyni a lesy v Otloce a Hrači, což vynášelo asi 91 a půl kopy grošů ročně, za což měl osobně, nebo jeho vikáři denně sloužit jednu mši „*in castro Welessinensi*“, dále mši o svátku sv. Václava patrona kostela a o sobotách mši Panně Marii a také o jiných svátcích.¹⁶⁷⁶ K roku 1408 jsou zmíněni dva vikáři na hradě, kteří byli podřízeni faráři ve Velešíně, což potvrzuje, že předešlá nadační listina byla v platnosti.¹⁶⁷⁷ Kaple zanikla i s hradem na konci 15. století, ale později v 16. století byla znovu opravena a vznikla zde poustevna, se kterou se setkáváme i na jiných hradech.

Stavební rozbor:

Relikty hradní kaple odhalil archeologickým výkopem A. Hejna, a to v celém rozsahu.¹⁶⁷⁸

¹⁶⁷¹ Literatura: SEDLÁČEK III, 224-228; KUTHAN 1976, 244; HEJNA 1980, 251-253; HEJNA 1981, 656-648; HEJNA 1985, 43-70; WETTENG 1994, 9-10; DURDÍK 1999a, 583-584; DURDÍK 2002b, 409-416; DURDÍK / SUŠICKÝ 2002, 127-130; DURDÍK 2008a, 29-36, 40; DURDÍK 2010b, 284-297.

¹⁶⁷² CDB V/1, 707 č. 477.

¹⁶⁷³ FRB, 476.

¹⁶⁷⁴ DURDÍK 2008a, 40.

¹⁶⁷⁵ SEDLÁČEK III, 224-228.

¹⁶⁷⁶ LE I, 34.

¹⁶⁷⁷ UKB I, 159.

¹⁶⁷⁸ HEJNA 1980, 251-253; HEJNA 1981, 656-648; HEJNA, 43-70.

Kaple se nachází zhruba uprostřed hradního areálu, který je založen na podélném a štíhlém skalnatém hřebenu. V současné době má kaple výrazně protáhlý půdorys o celkové délce 12 m a šířce 5,2 m [86. 1]. Loď kaple je obdélná, v interiéru má délku 7,8 m a šířka lodi je 3,15 m. Do lodi se vstupovalo z jihu portálem umístěným poněkud východněji od středu lodi. Na východě je loď kaple otevřena do užší protáhlé a ne zcela pravidelné apsidy, která je ve vítězném oblouku široká 2,3 m a hluboká 2,2 m [86. 2]. V apsidě byly nalezeny zbytky oltářní menzy. Zdivo kaple je o nestejně šířce, severní a západní zdi jsou široké 130 cm, ale zdi apsidy v nadzemní části 100 cm a podobně užší byla i jižní stěna lodi, jejíž šířka kolísá mezi 100 cm až 70 cm a má značně nerovný průběh. V době nálezů kaple se na celém povrchu v interiéru nacházely původní omítky se stopami maleb, podlaha kaple byla maltová. V západní části kaple A. Hejna identifikoval pozůstatky dřevěného schodiště na emporu, po kterém byla nalezena dražé v severní a západní stěně.

A. Hejna nalezené konstrukce identifikoval jako románskou svatyni. Výrazně protáhlý půdorys kaple by byl sice neobvyklý, ale ne nemožný. Ovšem nejnovější kritické zhodnocení Hejnova výzkumu T. Durdíkem prokázalo,¹⁶⁷⁹ že kaple vznikla složitějším vývojem, respektive, že A. Hejna zcela přehlédl dvě základní etapy. Tento omyl byl zjevně způsoben tím, že A. Hejna současně vedl ještě archeologický výzkum ve Strakonících a Velešín poněkud zanedbával. Situaci navíc komplikovala existence interiérových omítek a destrukce severního líce severní stěny kaple, ke které došlo ještě před jejím prozkoumáním. V současné době, po odpadní nezajištěných omítek, je velmi dobře patrná rozdílná struktura zdiva. Severní část západní stěny je vyžděna z místního kamene, který je pečlivě kladen do řádek, ale svrchní zdivo apsidy, jižní stěny a části západní stěny je vyžděno z nepravidelně až chaoticky kladených kamenů s úlomky cihel a prejzů. Rozdíl je nejlépe vidět na západní zdi kaple, která ve své severní části tvořena kvalitním řádkovým zdivem, které šikmo klesá k jihu a na něj nasedá zdivo s nepravidelnou strukturou, které obsahuje i zlomky kamenických článků. Mezi zdivem je patrná výrazná spára [86. 3].

O něco složitější je situace v apsidě, kde byla nálezová situace poškozena konzervací a zesílením zdiva. Severní část apsidy, zvláště základy, jsou vyžděny z řádkovaného zdiva, na něž v horní části nasedá zdivo s nepravidelnou strukturou a přechází plynule v jižní část apsidy. Základ z řádkovaného zdiva se ovšem nenachází v celém obvodu kaple, ale právě jen v severní části. Na exteriéru kaple mezi základem a samotnou zdí vznikl maltový sokl. K apsidě je na severovýchodě na spáru přeložena mladší zeď o šířce 75 cm, kterou A. Hejna interpretoval jako opěrnou.

Celkově lze tuto situaci zhodnotit zhruba takto: skutečně se jednalo o románskou kapli, s podélnou lodí a půlkruhovou apsidou, která ovšem oproti staršímu názoru A. Hejny měla jiný půdorys a zachovala se z ní především severní část s částí apsidy a západní zdi. Tato kaple zanikla současně s hradem koncem 15. století, ale v 16. století byla opět obnovena (snad jako poustevna), avšak v jiném rozsahu. Původní kostel byl evidentně širší a celá jižní část kaple, včetně apsidy, je nově vyžděna, což je velmi dobře patrné ve zcela odlišné struktuře zdiva. Následně byla kaple intenzivně užívána, což dosvědčuje bohatý výskyt glazované keramiky nalezené A. Hejnou, a opět zanikla v 17. století. A. Hejna také zmiňuje existenci empory, kterou dokládá nálezem pozůstatků konstrukce schodiště. Toto schodiště bylo ovšem osazeno do mladší omítky a pochází tedy až z doby obnovy kaple v 16. století.

Ne zcela jasný zůstává vztah kaple k okolní zástavbě. A. Hejna se při nevelkém archeologickém výzkumu zaměřil především na samotnou kapli a nepovšimnuto bohužel zůstalo bližší okolí. A. Hejna se domníval, že kaple byla svou severní stranou přiložena k severní obvodové hradbě, respektive, že severní zeď kaple tvořila součást této hradby,

¹⁶⁷⁹ DURDÍK 2008, 29-36, 40.

čemuž odpovídá situace při severozápadním nároží, kde severní zeď téže šířky skutečně pokračovala k západu.¹⁶⁸⁰ Ale jiná je situace při apsidě, kde nebylo zachyceno pokračování severní hradby. Naproti tomu T. Durdík předpokládá, že kaple byla přiložena před fasádu severního křídla paláce¹⁶⁸¹ a k tomuto řešení hledá analogie v nedalekém Podunají (Strahemberg).¹⁶⁸² V našem prostředí je tento vztah paláce a kaple zcela ojedinělý.

¹⁶⁸⁰ HEJNA 1985, 46.

¹⁶⁸¹ DURDÍK 2008, 38.

¹⁶⁸² DURDÍK 2008, 41.

87. Velhartice

zasvěcení: ?
stavební typ: ?
dispozice: ?
datace: 18. století?
stavebník: ?
stav: nezachovaná

Dějiny objektu:¹⁶⁸³

Hrad podle nejnovějších výzkumů vznikl již koncem 13. století a poprvé je doložen roku 1318 v predikátu Buška z Velhartic.¹⁶⁸⁴ V majetku rodu pánů z Velhartic hrad zůstal až do roku 1390, kdy přešel sňatkem na Menharta z Hradce. Páni z Hradce vlastnili Velhartice do poloviny 15. století, kdy jej prodali pánům z Rýzemberka, kteří jej na počátku 16. století prodali Zdeňku Lvu z Rožmitálu. V 16. století se zde vystřídalo několik majitelů a hrad byl významně přestavěn v průběhu 17. století. Koncem 18. století začal hrad chátrat a některé jeho části se přeměnily na zříceniny. Roku 1826 zde byl hledán poklad, následkem čehož došlo k destrukci východního paláce, který byl následně opraven.

Kaple se v pramenech nepřipomíná a není známo její případné zasvěcení. F. A. Heber zaznamenal při příležitosti destrukce východního paláce roku 1838 toto: *„Přitom zcela vzaly za své také dvě místnosti v horním patře a byla stržena střecha. Již dlouho zrušená hradní kaple, situovaná v nejnižším cípu hradu, ztratila veškeré spojení se zámkem a byla ponechána nejistému osudu. Tento okrouhle zaklenutý kostelíček s předsíní byl ostatně velmi malý a jeho stěny vápnem přetřené, dvěma okny osvětlované, nesly stopy nové doby, v jejíž prospěch svědčily také cihlové podlahy“*.¹⁶⁸⁵ Vyprávění o kapli převzal i A. Sedláček¹⁶⁸⁶ a tu a tam se objevuje i u dalších autorů ovšem bez dalších podrobností.

Stavební rozbor:

Kaple je na základě tradice zaznamenaná již F. A. Heberem, situována do prvního patra okrouhlé věže, která je spojena s jižním palácem [87. 1]. Stavební vývoj této části hradu ovšem nebyl jednoduchý. Prvotní hrad patřil mezi hrady s plášťovou zdí a původní palác byl přiložen k severní hradbě. Někdy v pokročilejším 14. století bylo přistoupeno ke stavbě dvou nových paláců, a to na západě, který je zvaný „Rajský dům“ a paláce na východě. Ten byl vložen do zužujícího se prostoru jádra hradu na konci ostrohu, kde byl zakončen oblou kličkou hradby, na níž později vznikla mladší věž. Zhruba v úrovni prvního patra jsou totiž patrné zazděné zuby cimbuří. Nevelký prostor kaple je osvětlen dvěma velkými hrotitými okny, jedním z jihu a druhým z východu. Okenní špalety jsou vyžděné z plochých a poměrně velkých cihel, které mohou odpovídat novověku a najdeme je i na jiných částech hradu. Jižní okno je navíc proraženo menším obdélným oknem, jehož tesané ostění je patrné vlevo od stávajícího okna a je jistě středověkého původu. Hrotitá okna jsou tedy jistě mladší a zcela

¹⁶⁸³ Literatura: SEDLÁČEK XI, 104-121; LANČNER / LÍBAL / HEROUTOVÁ 1970; MENCLOVÁ 1976 I, 370-376, II, 292-295; HUS 1984, 46-53; MEJSTRÍK 1989; NOVÁČEK 1996, 285-288; DURDÍK 1999a, 585-586; HEBER 2002, 440-455; SOKOL 2004, 349-362; DURDÍK / SUŠICKÝ 2005, 237-241; ANDERLE 2009, 51-82.

¹⁶⁸⁴ RBM III, 183.

¹⁶⁸⁵ HEBER 2002, 446.

¹⁶⁸⁶ SEDLÁČEK XI, 109.

jistě nejsou středověkého původu. Podobné cihly se v tomto regionu používaly v 18. století, ale i později. Na druhou stranu není důvod nevěřit vyprávění F. A. Hebera, který byl popisovaným událostem vzdálen ani ne deset let. Je možné, že tato okna vznikla ještě před destrukcí paláce a jeho následnou obnovou někdy v 18. století. Samotný prostor tzv. kaple není nijak zajímavý a současné době je využíván jako byt kastelána.

Současná kaple není středověkého původu, respektive neregistrujeme žádné části, které by tomu odpovídaly, a vznikla asi adaptací nějakého profánního prostoru. Pokud by ovšem tato novodobá kaple navazovala na nějakou starší kapli, tak by ji bylo možné zařadit do skupiny kaplí umístěných ve věži a otevřených do profánního sálu, jak tomu je na Kosti nebo na Karlštejně.

88. Veliš

zasvěcení: ?
stavební typ: ?
dispozice: ?
datace: 14. století?
stavebník: ?
stav: nedochovaná

Dějiny objektu:¹⁶⁸⁷

Hrad Veliš byl založen na dominantním vrchu nedaleko Jičína a po dobu své existence patřil k nejdůležitějším a také největším hradům ve východních Čechách. Za stavebníka hradu je považován Václav II., ale poprvé je doložen až k roku 1316,¹⁶⁸⁸ kdy byl také dán do zástavy Půtovi z Frýdlantu.¹⁶⁸⁹ Roku 1327 přešla zástava na Vartemberky a ve šlechtických rukou se hrad udržel až do třicetileté války, kdy jej neúspěšně obléhali Švédové. Snad právě proto byl na rozkaz císaře roku 1658 pobořen. Následně byl hrad rozebírán na stavební kámen a koncem 19. století jej až na malé zbytky zničil lom.

Není překvapením, že na takto významném hradě je doložena kaple, respektive dokládá ji kaplan Václav „*in castro Weliss*“.¹⁶⁹⁰ Bohužel tímto jsou naše vědomosti o této lokalitě vyčerpány a neznámé zůstává i zasvěcení. Kaple bezezbytku zanikla i s hradem a nelze ji identifikovat ani na dvou vyobrazeních hradu před jeho zánikem.

¹⁶⁸⁷ Literatura: SEDLÁČEK V, 251-264; DURDÍK 1999, 586-587.

¹⁶⁸⁸ RBM III, 122.

¹⁶⁸⁹ RBM III, 129.

¹⁶⁹⁰ LE V, 134; KURKA 1914, 490.

89. Velký Bor

zasvěcení:	sv. Buriana?
stavební typ:	integrováný starší kostel
dispozice:	jednolodní kaple s obdélným závěrem
datace:	13. století
stavebník:	?
stav:	částečně zachovaná

Dějiny objektu:¹⁶⁹¹

První zmínka o Boru pochází z roku 1283, kdy jej obdržel Jetřich Špacman, který si jej nárokoval,¹⁶⁹² ale ndržel jej dlouho a opět jej vlastnil Václav II.¹⁶⁹³ Roku 1304 Václav II. „*městečko naše řečené Bor v kraji Prácheňském*“ vyměnil s Půtou z Potštejna a za to obdržel polovinu hradu Litic.¹⁶⁹⁴ Hrad je výslovně zmíněn až roku 1334, kdy jeho třetinu i s dalším majetkem v okolí prodal Bašek z Boru. Roku 1335 Oldřich z Boru daroval v závěti hrad i s městečkem konventu na Zderaze, což bylo potvrzeno papežem Benediktem XII.,¹⁶⁹⁵ a o rok později i králem Janem.¹⁶⁹⁶ Roku 1340 Oldřich z Boru daroval farnímu kostelu sv. Jana Evangelisty „*pod hradem naším ve Velkém Boru*“ dvě své dědiny v Prosiměřicích,¹⁶⁹⁷ což pražský biskup potvrdil roku 1342.¹⁶⁹⁸ Bratři z Boru zemřeli někdy před rokem 1357, kdy klášter zderazský poprvé vykonává prezentaci v kostele v Boru¹⁶⁹⁹ a v majetku kláštera Bor zůstal až do husitských válek. Následně je Bor zastavován, ale hrad se již nepřipomíná. Roku 1770 byl v ruinách hradu založen špitál s kaplí sv. Jana, který byl záhy za josefínské sekularizace zrušen.¹⁷⁰⁰

Kostel je ve 14. století označován jako starý a na hradě přebývalo několik kněží, takže byl nazýván klášterem.¹⁷⁰¹ V první polovině 18. století je zde doložen kostel zasvěcený sv. Burianu,¹⁷⁰² u kterého byl založen zmíněný klášter.

Stavební rozbor:

Relikty hradu a kostela byly nalezeny teprve nedávno v roce 2004. V rámci budovy bývalého špitálu se zachoval kostel [89. 1], který lze datovat zhruba do let 1220 až 1240¹⁷⁰³ a současně byly nalezeny relikty středověkého zdiva s okénkem pod základy špitální budovy, které asi pařily paláci.

Kostel měl kvadratický chór [89. 2], byl klenutý křížovou bezžebrou klenbou a odstupněným vítězným obloukem se otevíral do lodi dlouhé 11,5 m. Loď byla rovněž

¹⁶⁹¹ Literatura: SEDLÁČEK XI, 213-214; DURDÍK 1999; SMITKA 2000, 48-56; ANDERLE / SMITKA 2004, 15-23.

¹⁶⁹² RBM II, 562.

¹⁶⁹³ SEDLÁČEK XI, 213.

¹⁶⁹⁴ RBM II, 871.

¹⁶⁹⁵ RBM IV, 62.

¹⁶⁹⁶ RBM IV, 110.

¹⁶⁹⁷ RBM IV, 328.

¹⁶⁹⁸ RBM IV, 442.

¹⁶⁹⁹ LC I/1 73.

¹⁷⁰⁰ SEDLÁČEK XI, 214; SMITKA 2000, 48.

¹⁷⁰¹ SEDLÁČEK XI, 214; Cancelaria arnesti, 163.

¹⁷⁰² SMITKA 2000, 52.

¹⁷⁰³ ANDERLE / SMITKA 2004, 23.

klenutá dvěma poli bezžebné křížové klenby, která byla od sebe oddělena klenebním pasem. Do kostela se vstupovalo od západu honosným portálem umístěným mimo osu kostela. Portál byl ústupkový a jeho vnější hrana byla členěna výžlabkem, který byl po stranách lemován plochými obloučky, a ve výžlabku se nacházela řada bobulí [89. 3-4]. Jde tedy jednoznačně o stavbu pozdně románskou, která bude stylově souviset se stavbou nedaleké johanitské komendy ve Strakonících.

Kolem tohoto kostela, který byl založen na obdélném dominantním návrší, byl někdy před rokem 1335 vystavěn hrad. Stavba hradu kostel integrovala do svého organismu, a to nejspíše do jádra hradu. K západnímu průčelí kostela byl připojen podélný palác, na jehož základech vznikl později špitál. Na jih od kostela se podařilo zachytit ještě průběh hradby, mezi níž a kostelem stála další menší budova. Další stavby na hradě nejsou známy a je třeba počkat na bližší poznání celého hradního areálu.

Otázkou zůstává přesná datace hradu. Z výše uvedených historických dat by se zdálo, že hrad zde vznikl někdy ve zmaticích po vymření Přemyslovců nebo na počátku vlády Jana Lucemburského, ale J. Anderle a J. Smitka zvažují možnost, že šlo o přemyslovský královský hrad.¹⁷⁰⁴ Každopádně jde o velmi zajímavou ukázkou integrace staršího kostela do nově vznikajícího hradu. Většinou ovšem starší kostel zůstal na předhradí jako ve Všerubech, Průhonicích nebo Ratajích nad Sázavou a jinde, ale jen výjimečně je kostel pojat do jádra hradu. Takový příklad známe z Týnce nad Sázavou, kde nový hrad obklopil rotundu, ke které byla přistavěna hranolová věž. Přiložení kaple na konec palácového křídla známe z řady přemyslovských hradů, ale i z pozdější doby. Bohužel ze samotné dispozice hradu a vztahu ke kostelu, nelze odvodit dataci hradu jako takového.

¹⁷⁰⁴ ANDERLE / SMITKA 2004, 22.

90. Vlašský dvůr

zasvěcení:	sv. Václava a sv. Ladislava
stavební typ:	kaple připojená k paláci
dispozice:	jednosloupová kaple s presbytářem v arkýři
datace:	založena krátce před rokem 1389
stavebník:	Václav IV.
stav:	zachovaná

Dějiny objektu:¹⁷⁰⁵

Hradní kaple ve Vlašském je zcela mimořádná, a to hned ze dvou důvodů, tím prvním je vynikající architektura a druhým důvodem je fakt, že provoz kaple je zachycen v účetních knihách Vlašského dvora a vydává tak unikátní obraz toho, jak středověká kaple fungovala.

Vlašský dvůr vznikl někdy kolem roku 1300 a původně se jednalo o prostý technologický objekt mincovny. Teprve Václav IV. se rozhodl mincovnu přestavět na královskou rezidenci. Tehdy zde vznikl věžový palác, kaple sv. Václava a přestavěny byly i samotné šmitny. Zdá se, že tato přestavba byla iniciována osobní návštěvou Kutné hory z 12. a 13. března roku 1386,¹⁷⁰⁶ tedy krátce před zahájením tažení do Uher na pomoc Zikmundovi. Krátce na to, roku 1389,¹⁷⁰⁷ je již doložená hradní kaple, která má všechny znaky dvorského stylu Václava IV. a patří k nejprogresivnějším architektonickým realizacím své doby.¹⁷⁰⁸ Roku 1394 je Vlašský dvůr řazen mezi přední rezidence Václava IV., a to vedle Žebráku, Křivoklátu, Karlštejna a Zvíkova.¹⁷⁰⁹ Pobyt Václava IV. je doložený teprve k roku 1400.

Po smrti Václava IV. Vlašský dvůr na dlouho neosiřel a stal se roku 1420 sídlem Zikmunda, který zde našel náhradní sídlo místo Prahy. Pobýval zde od července do prosince 1420 a krátce i v listopadu 1421. Následné boje o Kutnou Horu se Vlašského dvora nedotkly, stejně jako požár založený Zikmundem 6. ledna 1422.¹⁷¹⁰ Po skončení husitských válek na sklonku poděbradské vlády se Vlašský dvůr stal opět hojně navštěvovanou rezidencí, což bylo dáno tím, že ostatní královské hrady byly zastaveny nebo těžce poškozeny válečným děním. Vlašský dvůr spolu s Královým dvorem v Praze zůstal jako jeden z mála obyvatelný a roku 1443 se zde sešel Kutnohorský sjezd, tedy jeho první část, vedený Hynkem Ptáčkem z Pirkenštejna.¹⁷¹¹

S nástupem vlády Jiřího z Poděbrad Vlašský dvůr začíná opět fungovat jako královská rezidence. Zdá se, že při této příležitosti nechal Vlašský dvůr opravit a jeho pobyty jsou zde doloženy ze sklonku jeho vlády. Ovšem jednalo se spíše o předeheru k době Vladislava Jagelonského, pro kterého se stane Vlašský dvůr druhým domovem.

Král Ferdinand I. se zde stavil na počátku února roku 1527 jen krátce a byla to poslední návštěva krále v tomto objektu. Následně rezidenční část velmi rychle zpustla a k roku 1545 byla již jen stěží obyvatelná. Následují dvě století úpadku a chátrání, které byly ukončeny tragickou přestavbou zahájenou roku 1893, která smetla většinu budov. Naštěstí

¹⁷⁰⁵ O vývoji Vlašského dvora blíže ZÁRUBA 2008, 233-286 a zde je uveden podrobný soupis literatury k objektu, též i ZÁRUBA 2010, 168-176; Literatura: WOCEL 1860, 120-122; Muška 1900; SEDLÁČEK XII, 257-259; BRÁNIŠ 1908, 206-208; LEMINGER 1911, 137-150; LEMINGER 1912; MATĚJKOVÁ 1963; MUK / LANCINGER 1985; ALTOVÁ 2001; KUTHAN 2010a, 154-158.

¹⁷⁰⁶ HLAVÁČEK 1962, 75.

¹⁷⁰⁷ LC IV, 215.

¹⁷⁰⁸ ZÁRUBA v tisku.

¹⁷⁰⁹ DR II, 405.

¹⁷¹⁰ Staré letopisy české, 81.

¹⁷¹¹ URBÁNEK 1915, 820-822.

kaple byla zachována, i když také neunikla nepochopení původního stavu a tvar její lodi byl zkomolen.

Z roku 1389 pochází první zmínka o kapli, která se nachází v konfirmační knize, tehdy kaplan Řehoř svobodně odstoupil a na jeho místo byl osazen Kašpara ze Sušice.¹⁷¹² Tento zápis je důležitá indicie pro datování kaple, která byla ve starší literatuře kladena až k roku 1400.¹⁷¹³ Kaple je od té doby již dobře doložena a Kašpar se roku 1395 připomíná již jako „*Caspar capellanus in curia monetariorum*“.¹⁷¹⁴

Další záznam ke kapli nalezneme ze sklonku roku 1400: „*1400 listopad, nebo prosinec(?), (král Václav IV.) ustanovují Mikuláše biskupa Nazerského zpovědníka svého proboštem kaplí královských na Křivoklátě, Karlštejně a Horách Kutných, též při Dovře královském, aby tu slouženo denně, buď král přítomen neb nebud'. Dáno v Praze.*“¹⁷¹⁵

Roku 1396 se připomíná Řehoř, plebán v Kostelci a „*preposito capelle regie in Montibus Chutnis*“, který se stal farářem ve Starém Kolíně¹⁷¹⁶ a je ještě doložen roku 1412 jako Řehoř Hudera probošt královské kaple v Hoře.¹⁷¹⁷

Zasvěcení kaple v předhusitském období sice není známé, ale téměř s jistotou byla zasvěcena sv. Václavovi. Rovněž není znám její status, později zde bylo už jen kaplanství. U Kořínka najdeme zajímavou úvahu o kapli: „*Chce tomu kdosi, že při té kaple bývalo proboštví. Nechme ho při tom. Muž učený jest a v kronikách zběhlý; on bude věděti, kde to jádro vyloupil. Mně se jinač zdá: že totižto bývalo toliko kaplanství. Neboť v rejstrách mincovních kdykoliv o jeho stanici zmínka se děje, vždycky se jen královským kaplanem nazývá.*“¹⁷¹⁸ To ovšem platí pro pohusitskou dobu, ale za Václava IV., zde je doložen probošt a u kaple bývalo více kněží,¹⁷¹⁹ což je podobná situace jako na Křivoklátě.¹⁷²⁰

Od husitských válek až do nástupu Vladislava II. Jagellonského na trůn nejsou o kapli k dispozici žádné písemné zprávy. Teprve od 70. let 15. století je k dispozici zcela unikátní pramen a tím jsou účetní knihy kutnohorské mincovny „*registra werková*“, která velmi pečlivě zaznamenávají každý sebemenší výdaj na chod mincovny a také kaple. K dispozici jsou i jiné prameny z kutnohorského archivu. Tyto prameny byly již publikovány E. Lemingerem v roce 1911 a následující část studie čerpá z tohoto článku.¹⁷²¹

Roku 1497 byla kaple nově svěcena, což je známé jednak z konsekrační listiny nalezené v bočním oltáři sv. Filipa a Jakuba a také z deskového obrazu, který pochází z kaple.¹⁷²² Konsekrační listina v překladu uvádí toto: „*Léta Páně tisícího čtyřstého devadesátého sedmého dne dvacátého měsíce června já Gabriel biskup Bozenský posvětil jsem kapli a oltář tento ke cti svatých Filipa a Jakuba, Petra a Pavla apoštolů, uzavřev v něm ostatky Blahoslavených mučedníků Fabiana a Šebestiana, Jana Křtitele, Mikuláše ... vyznavačů, jednotlivým pak věřícím, ve výročí dně posvěcení kapli tu navštívivším odpustky v církvi obvyklé udílím.*“ Nápis na obraze uvádí v překladu toto: „*Pádu člověčenstva*

¹⁷¹² LC IV, 215: „*Curia monete in Montibus Chuttnis. – Johannes Pomuk etc., quod nos ad present. d. Wenczeslai regis ad altare capelle site in curia monete ciuitatis in Montibus Chuttnis, per liberam resign. d. Gregorii de Reichenstein vac. d. Casparum de Sicca presb. rect. instit. Prage a. d. 1389 die XV. Oct.*“

¹⁷¹³ MENCL 1947, 158.

¹⁷¹⁴ LE III, 240.

¹⁷¹⁵ SEDLÁČEK 1914a, 323.

¹⁷¹⁶ LC VI, 222.

¹⁷¹⁷ KURKA 1915, 136.

¹⁷¹⁸ JAN KOŘÍNEK, 307.

¹⁷¹⁹ KURKA 1915, 136.

¹⁷²⁰ Viz kapitola V. 2.

¹⁷²¹ LEMINGER 1911, 137-150.

¹⁷²² LEMINGER 1911, 140.

*napravení a spasení našeho roku 1497 dne 20. měsíce července tato kaple zasvěcena jest skrze veledůstojného otce pána a pana Gabriela biskupa bozenského k chvále svatého Ladislava krále uherského a svatého Václava mučedníka a knížete českého za panování nejjasnějšího knížete Vladislava krále uherského a českého, jakož i urozeného Jana Horstofara z Malešic toho času nejvyššího mincmistra, kteréhožto posvěcení výroční den slavíce v první neděli po sv. Magdaléně.*¹⁷²³

„Registra werková“ podávají velmi plastický obraz o běžném provozu kaple. Základní položkou byly výdaje na osvětlení kaple, tedy za svíce, vosk a olej do lampy:¹⁷²⁴

1472 Dicit secundum za vosk do kaply 4 gr

1473 Adorate quartum za vosk do kaply 15 gr

1473 Reminiscere za svíce do kaply 10 gr

1474 Deus in loco vydáno na svíce do kaply na dvůr 9 gr

1486 Domine ne longe za žejdlíků králi Jmti i do kaply 33 liber 2 kopy 1 gr

1493 Reminiscere za 82 odměrek oleje semenečného do lampy do kaply 1 kp 22 gr

1504 Domine ne longe od 34 liber zdělání vosku k hodům do kaply 10 gr

1516 Ecce Deus za 10 žejdlíků voleje lněného do kaply na Dvůr do lampy 15 gr

1516 memento od díla svíc do kaply k vánocům

Dále to jsou potřeby k bohoslužbě, jako je mešní víno, kadidlo a podobně:

1480 Protectoro za víno do kaply 1 gr

1514 In excelso za libru kadidla bílého k svícení na Tři krále do kaply na Dvoře 10 gr

1517 In excelso za libru kadidla do kapli na Dvoře 9 gr

V kapli je zmiňován rovněž úklid:

1504 Domine ne longe od tření svícňův a od praní mešního roucha 14 gr

1504 Exaudi primum od díla svíc voskových na Dvůr a od tření křítelnice 7 gr

1511 Domine ne longe od tření křítelnice

1516 Ecce Deus a Memento od tření nádobí v kaple a od praní rúcha mešního a mentení kaply dáno 9 gr

Do kaple se čas od času zakupovalo nové vybavení:

1483 za kobereček do kaply před oltář 6 gr

1486 Exaudi primum za specialník do kaply 1 ½ kp

1497 Dominus illuminatio za bibli do kaply zde na Dvoře 1 kp

1497 Spiritus Domini od udělání cancellum, kdež Tělo Boží v kaple stojí 10 gr

1493 Dicit primum za žaltář papírový do kaply ½ kp

1494 Judica za pulpit a za truhlici do kaply ½ kp 5 gr

1507–1509 k monstranci a na kalich do kaply na Dvoře dáno celkem 22 hřivny 5 ½ lot stříbra

1516: Exaudi primum za ampulku kováři do kaply 3 gr

1517 Jubilate Wolfovi zlatníku od vyčištění krismalu do kaply na Dvoře dáno 2 gr

Proplácen byl i zpěvy žáků a přípravy slavnostních bohoslužeb:

1480 Salus populi žákum od zpívání mše při králi Jmti 5 gr

1514 Judica od strojení Jeruzaléma v kaple k neděli Květné 3 gr

1516 Memento od zpívání Salve v postě v kaple na Dvoře ½ kp

Zmiňovány jsou i větší či menší stavební úpravy, které se týkaly kaple:

1474 Memento: za korúhviči na kaplu 6 gr

¹⁷²³ LEMINGER 1911, 140, zde uvedeny i latinské přepisy.

¹⁷²⁴ LEMINGER 1911, 143-148.

1474 Dům medium: od dělání krovu na kaple 2 kp a za prkna v vrchu na kaplu 4gr
 1499 Quasimodo od opravení v kaple kruchyty

„Registra werková“ zmiňují i vydání na kaplany, kteří jsou uváděni většinou jménem. Jednalo se různé pravidelné i jednorázové platy a vydání na oblečení:

1472 Miserere knězi Janovi 1 kp rozkázal mincmistr dáti suchých dní

1473 Misericordia knězi Janovi kaplanu dvorskému 2 kp

1477 Deus in loco dáno knězi Janovi za perkytli a za škorně 14 gr z rozkázni krále Jmti

1484 Salus populi dány z mince 2 kp relatione dom. mincmistr. knězi Jakubu

1492 a 1493 Carnisprivii bylo z mince vypláceno 5 kop knězi Benešovi

1493 Omnia bylo dáno 10 gr mand. dom. mincmistr. knězi, který právě přišel ke kapli, jak se jmenoval ovšem netušíme. 1497 byl zde kaplan Johannes de Stradomia

1501 Dicit primum bylo dáno knězi Jakubovi 2 ½ kp na kožich

1506 dostal dokonce 4 kp na kožich a byl kaplanem ještě roku 1507. Zdá se, že tento kaplan si potrpěl na pěkná roucha, což přivedlo mincmistra Kostku z Postupic k tomu, aby nařídil svým úředníkům toto: „*Co se kněze toho, kterýž na Dvoře jest, dotýče, kupte jemu sami sukni chodící obyčejnou; než aby on sám sobě vybíral po své vůli jako luoni sobě dobrého sukna, tomu já nechci; poněvadž ty věci pokoutně a skrytě sobě jedná shledat, že se s tím nevždycky tak potká, jakž se jemu zdá, když to přede mnú tají.*“ Po knězi Jakubovi následoval Mikuláš, který je doložen od roku 1512

1512 z rozkázání pana mincmistra a pana hofmistra půjčili perkmistři koně Sokola knězi Mikulášovi z Vlašského Dvora, a on jej vrátil zase oddávený, tak že jej vyhnali z maštale a nic zaň nevzali.

1514 Omnis terra knězi Mikulášovi kaplanu na Dvoře koledy na Tři krále dáno 12 gr

1514 Domine ne longe knězi Mikulášovi Kaplanu na Dvoře zeleného čtvrtku dáno 5 gr

1516 Dominus fortitudo knězi Mikulášovi od šití sukne a do postřihání dáno 14 gr

1517 In excelso knězi Mikulášovi kaplanu na Dvoře koledy o Božím křtění dáno 12 gr

1519 In excelco knězi Mikulášovi kaplanu krále Jmti koledy 12 gr

1524 In excelso knězi Mikulášovi koledy 11 gr

1523 knězi Mikulášovi kaplanu krále Jmti na sukni a kožich dáno 6 kop gr z rozkázání krále Jmti

1524 knězi Mikulášovi od Salve zpívání a od Rorate, od díla svěc k obojím hodům, za 60 liber vosku po 5 gr 2 den, za 8 liber po 6 gr, za 31 liber 4 ½ gr, za súdek oleje do lampy, od tření svícňův, od praní rúcha mešního etc vydáno 13 kp 49 gr 4 den

1524 knězi Ondřejovi kaplanu krále Jmti zadržalého stojícího dáno 24 gr

roku 1540 je zde doložen jistý Řehoř, který si vypůjčil z mince 1 kopy grošů

a roku 1545 rada komory české „*vidouc nedostatek a chudobu kaplana, kterýž na Vlašském Dovoře posluhuje, jemu na oděv půl z třetí kopy z mince dáti.*“

Stavební rozbor:

Objekt kaple a tak zvaná mince byly vystavěny v severní části jádra Vlašského dvora [90. 1]. Zmíněné části tvořily stavebně jeden celek, ale komunikačně byly zcela nezávislé. Místnosti mince, které se nalézaly v přízemí, byly přístupny pouze z nádvoří dlouhou chodbou v přenárně, kdežto v patře nacházející se kaple je spojena pouze s prvním patrem. Do nádvoří se tato část obracela honosným arkýřem, který je s kaplí bezpochyby nejrepresentativnější částí Vlašského dvora. Kaple je vzhledem ke svému umístění orientována k jihovýchodu, a to do nádvoří.

Průčelí kaple je symetrické a dominuje mu arkýř obsahující v patře presbytář kaple. Po stranách je arkýř flankován vždy dvojicí oken, v přízemí obdélnými, které jsou kryty mříží

a v patře hrotitými okny s kružbou ve vrcholu. Noha arkýře je mohutná a je založena na pěti stranách osmihranu. Při zemi je opatřena nízkým soklem. Ve středu nohy se nalézá drobná místnost osvětlená podélným štíhlým okénkem v ose, které je kryté mříží. Vedle okénka se nalézají dva barokní reliéfy. Noha vynáší podélný sokl presbytáře. Přejít mezi oktogonálním průřezem nohy a podélnou základnou presbytáře zajišťují dvě konzoly hustě pokryté listovým dekorem, který téměř zcela pokrývá jejich povrch. Levá konzola je tvořena hustou změťí bohatě zduřelých bukových listů s bukvicemi a v nároží vykukuje hlava divého muže [90. 6]. Pravá konzola je tvořena výrazně stylizovaným listovým, které ve spodní části vyrůstá z podvinutí [90. 5]. Základový sokl presbytáře se rozšiřuje směrem vzhůru a je bohatě profilován řadou ústupků, oblouků a výžlabků. Presbytář samotný je ovšem opět polygonální [90. 2]. Nároží jsou proto vyplněna dvěma patry obloučkové arkády, horní patro zasahuje do okenní zóny a je korunováno novogotickými vimperky. V dolní části jsou arkádou nezakryté boky presbytáře pokryty paneláží vyrůstající z nízkého soklíku. Dolní část nárožní arkády je rámována okrouhlými příporami, které rovněž vyrůstají ze soklíků. Kaple je opásaná mohutnou podokenní římsou, z níž pak vyrůstají okna a druhé patro arkád s vimperky. Přípory, které vyrůstají již ze soklu, pokračují až do horní části okenní zóny presbytáře, zhruba do tří čtvrtin výšky oken, kde jsou zcela netektonicky ukončeny kalichovou hlavicí, která nese fíálu. Okna jsou štíhlá, členěná středním prutem, zakončená jeptiškami a v horní části obsahují kružbu. Kružby oken jsou trojího typu: čelní kružba je variací na čtyřlíst ve sférickém čtyřúhelníku jehož nosy přerůstají v lilie, sousední dvě mají nad jeptiškami vloženy dva drobné plamínky a ve vrcholu se nalézá drobný trojhlásek v kruhu, ve zbylých dvou oknech je čtyřlíst vložený do sférického čtyřúhelníka. Ostění oken je členěno výžlabky a obloučky, ve vrcholu je zakončeno drobnou kytkou. Presbytář je ukončen korunní římsou, která původně přecházela i na kapli, jejíž zdivo bylo při přestavbě v devatenáctém století zvýšeno.

Arkýř je ve své spodní části zcela v původním stavu, bez zásahu 19. století a je možné na něm nalézt i kamenické značky. Okenní ostění, kružby a fíály jsou kopiemi z 19. století, které jsou ovšem věrné své předloze. Arkáda ve výši oken je výsledkem Láblerovi rekonstrukce, originál se do 19. století nedochoval, ale dá se říct, že vycházel z nalezených osekáných náběhů oblouku a výsledný tvar je tak velmi pravděpodobný. Vimperky jsou již zcela bez předlohy. Celkově lze konstatovat, že exteriér arkýře si zachoval svůj původní ráz.

Přízemí kaple bylo půdorysně shodné s kaplí samotnou. Původně se jednalo o lichoběžnou místnost o rozměrech 6,87 m při nádvorní stěně, 4,98 m při jihozápadní, 5,31 m při severovýchodní stěně, zadní stěna byla pak stejně široká jako čelní tj. 6,87 m. Prostor byl klenut žebrovou klenbou svedenou na střední sloup. Prostor sloužil jako mincovní pokladnice, která je zde doložena již od 15. století.

Pokladnice byla přístupná ze severozápadu, ze sousední mincovní místnosti, pozdně gotickým portálem, původně však byla otevřena již zmíněným obloukem. Ve středu nádvorní stěny se pak nacházel vstup do dutiny v noze arkýřové kaple. Dutina byla zakončena třemi stranami osmiúhelníku a byla zklenuta valenou klenbou. V ose prostor osvětlovalo štíhlé střílnové okno. Od prostoru pokladnice byla tato dutina oddělena půlkruhovým portálkem s tesanou zárubní na dveře, nad kterým se otevíral vysoký půlkruhový oblouk bez profilace. Jejím účel není doložen dobovými prameny, ale podle mého názoru sloužil jako pokladnice. Osvětlení místnosti zajišťovala dvě okna, která byla téměř symetricky rozmístěna okolo střední nohy arkýře a jedno, které směřovalo k jihozápadu. Toto okno bylo okolo let 1523–1524 při stavbě pavlače a přilehlého schodiště zazděno. Přestavba z konce 19. století jej opět prolomila. Okna jsou dvojdílná, opatřená bohatým profilovaným ostěním a zvenčí jsou kryta kovanou mříží. Uvnitř jsou osazena v hluboké segmentově zaklenuté nice.

Klenba prostoru pokladnice, stejně jako kaple nad ní, je řešena nestandardně. Základem klenutí je klasická křížová žebrová klenba o čtyřech klenebních polích svedených

na střední sloup. Tento sloup ovšem nebyl umístěn ve středu skutečného lichoběžného prostoru, jak by se dalo očekávat, ale do prostoru založeném na ideálním čtverci, který byl v zadní části zkrácen o více jak jednu čtvrtinu. Sloup se tak ocitl mimo střed. Klenba prvních dvou polí je křížová s meziklenebními žebry. Ale vzhledem k tomu, že v ose prostoru se již ocitnul půlkruhový oblouk dutiny nohy pilíře, tak se meziklenební žebro překvapivě rozdělí, a to nikoliv v podobě konvenčního trojpraprsku, ale na dvě zcela samostatná žebra, která dosedají na stojky oblouku do dutiny v arkýřové noze. Zadní dvě pole, opět křížová, byla ve vrcholu uříznuta zadní zdi. Meziklenební žebro zcela odpadlo (nebo snad bylo již „použito“ na opačné straně?). Žebra měla profil prostého vyžlabeného klínu a ve středu klenebních polí se hladce protínají bez použití svorníku.

Střední sloup má kruhový průřez, při zemi je opatřen soklem asi o 5 cm širším než samotný sloup a je vysoký 68 cm. Klenební žebra se do sloupu zařezávají přímo bez konzol a ve shodné výšce 2,32 m. Stezky žeber zcela plynule bez jakéhokoliv přerušení přejdou do povrchu dřívku sloupu. Zcela jinak jsou ovšem řešeny klenební kápě, kterými sloup prostě proniká až do horního patra, jak je patrné zvláště v místě vynechání meziklenebního žebra. Tento zvláštní harmonický klid při náběhu klenby při sloupu je ovšem vystřídán zcela jedinečnými klenebními náběhy na zdi. Klenba byla totiž vytvořena tak, že usiluje o vrcholnice kleneb ve stejné vodorovné výšce, což by nebyl problém, v případě, že by se meziklenební žebro více zahrotilo. To by ovšem bylo v rozporu s dobovým estetickým kánonem, který neusiloval o vertikalitu. Místo toho byla dána přednost zakončit toto žebro značně výše, než jsou náběhy diagonálních žeber, která dosedala na dvě samostatné krakorcovité konzoly v podobě kolínka. Výsledný tvar byl tedy tvořen dvěma k sobě srostlými krakorcovými konzolami v podobě písmene V, na něž dosedají diagonální žebra. Stezky žeber přecházejí do čtvrtkruhově podříznutého krakorce, jehož stěny jsou ovšem pouze okoseny, na rozdíl od vyžlabení žeber. Nad tímto seskupením se pak do zdi zařezává meziklenební žebro. Koutové konzoly jsou poněkud konvečnější. Mají podobu polygonálního jehlance, ale i zde přerůstá stezka plynule do konzoly a boky jsou rovněž hladké, na rozdíl od vyžlabených stěn žebra. Dalším pozoruhodným místem je průnik diagonálních žeber prvních dvou polí a dvou meziklenebních žeber při otvoru do dutiny nohy pilíře. Zmíněná žebra dosedají na stojky ostění bez konzol a jejich stezky se protínají v podobě vlaštovčího ocásku, a to individuálně. Zatímco (v pohledu od sloupu) vlevo, je tento průnik zcela rovnocenný, odehrává se na hraně okosení otvoru a dojde zde ke krásnému proniknutí stezek žeber, vpravo převládlo žebro meziklenební, diagonální se zařezává poněkud výše do boku předešlého žebra a tento průnik se odehraje poněkud vzdálen od hrany ostění. Stezka meziklenebního žebra splyne s ostěním. Tento malý rozpor nás upozorňuje, že prostor ani při nádvorní stěně není zcela pravoúhlý, což se projeví i v samotné kapli.

Princip výtvarné hry s uťatou klenbou byl devatenáctému století zcela neznámý a zůstal naprosto nepochopen. Celkem shodně byl považován za barbarský zásah 16. století a tak na konci 19. století L. Lábler doplnil klenební vzorce do dnešního stavu.

První patro obsahovalo samotnou kapli sv. Václava a Ladislava [90. 7], která byla v půdoryse rozměrově shodná s přízemím. Prostor lodi byl klenut hvězdovou žebrovou klenbou [90. 8], která byla nesena středním sloupem, který stoupal z přízemí. Do nádvoří se loď kaple otvírala do drobného arkýřového presbytáře a na opačné straně se nalézala místnost, která půdorysně odpovídala mincovní světnici v přízemí a byla zcela otevřena do prostoru kaple velkým hrotitým obloukem [90. 4]. Loď kaple byla přístupná ze severovýchodu a jihozápadu dvěma hrotitými portálky. Severní vedl do tak zvaných královských komnat, druhý, jižní, vedl na pavlač před rajtunkem. Osvětlení zajišťovala dvě hrotitá kružbová okna se středním prutem po boku vítězného oblouku v nádvorní zdi a jedno ve stěně jihozápadní nad vstupem na pavlač, které bylo kolem roku 1523/24 zazděno.

Místnost při kapli byla lichoběžná a plochostropá. Výška stropu byla 5,80 m. Směrem ke kapli byla zcela otevřena hrotitým obloukem bez profilovaného ostění o šířce 5 m a 3,70 m výšce. Severní stěna ve svém středu obsahovala novogotické hrotité okno dělené prutem ve vrcholu s vloženým čtyřlístem v kruhu. Boční stěny byly hladké bez dveří. Takto je tento prostor zachycen na plánech Č. Dajbycha a F. Hradeckého z roku 1880, ale tento stav byl výsledkem první regotizace kaple E. Hajkem a F. Hradeckým z roku 1862, k níž se dochovala plánová dokumentace. Původní okno v severní zdi bylo umístěno asymetricky, zhruba do poloviny délky místnosti byla zeď z vnějšku přikryta budovou puchalterie. Okno je zachyceno na Krausově modelu jako vyšší s půlkruhovým zaklenutím a vnitřním dělením. V interiéru je na nejstarším řezu kaplí z roku 1810 zobrazena na boční jihozápadní stěně místnosti kruchta, která je v regestech werkových doložena už v 15. století: „1499 *Quasimodo od opravení v kaple kruchty...*“ Vstup na kruchtu není zřejmý. Strop se na témže řezu zdá jako trámový se svrchním záklopem. Při patě hrotitého oblouku se nacházel zazděný vstup do jižního křídla s ostěním otočeným do sousední čtvercové místnosti.

Prostor zjevně sloužil jako prodloužená loď kaple, ovšem je zřejmá výrazná hierarchie mezi vzosným prostorem samotné lodi kaple a tímto plochostropým prostorem, který dává tušit sociální diferenciaci návštěvníků kaple. Tato zadní část byla asi vyhrazena řadovým zaměstnancům mincovny a přední část vlastní kaple královskému dvoru, mincmistrovi a vyšším úředníkům.

Loď kaple byla, jak bylo již naznačeno, lichoběžná, zaklenutá na střední sloup a opakoval se zde motiv se zkráceným, respektive uříznutým klenebním vzorcem, který jakoby klene místnost na půdorysu čtverce. Klenba byla hvězdová, nesená středním sloupem, který se ocitl mimo geometrický střed skutečné místnosti. Hvězdová klenba je vytvářena systémem trojpařsků, které ve středu zabíhají do sloupu a zbylá dvě žebra se ve vrcholu klenby rozdělí v široce rozevřeném úhlu, dosednou vždy na jinou stěnu kaple a nechají mezi sebou místo pro další klenební podporu, která slouží sousedním trojpařskům se kterými se prostupuje. Tím vznikají charakteristická lichoběžná pole klenby. V koutech kaple vznikla dvě čtvercová pole, kam hvězdový vzor organicky nezasahuje, a tak sem byla vložena krátká „diagonální“ žebra, která jsou jakýmsi doplňkem a nezapojují se do hvězdového vzoru. Tento princip klenutí s použitím prostupujících se trojpařsků je identický s klenutím vysokého chóru katedrály sv. Víta v Praze, a to s tím rozdílem, že střed je zde sveden do sloupu a hvězdová klenba je zde vepsána do čtverce (nebo oktogonu?), který je v zadní části oříznut.

Klenební žebra jsou v kapli bohatší než v přízemí, kde se nacházejí prosté klínové vyžlabené profily, jsou tvořena zdvojeným výžlabkem a vloženým obloučkem. V hvězdovém vzoru klenby nejsou použity svorníky a dojde zde k řadě průniku žebor, které jsou řešeny téměř vždy individuálně. Stezky žebor se někdy harmonicky spojí, jindy se zde nalézá drobná hrana zalomení stezky, nebo je jedna ze stezek poněkud výše a je přetínána druhou stezkou. Podobně individuálně jsou řešeny průniky boční profilace žebra, kde významnou roly hraje oblounek, který se někdy spojí s druhým žebrem, nebo jej protne. K těmto průnikům dochází především při střetech jednotlivých trojpařsků. Ve vrcholu jednotlivých trojpařsků k podobným anomáliím nedochází.

Klenební žebra se ve středu zařezávají přímo do těla sloupu, a to v různých výškách a různým způsobem, některá dosedají přímo a jejich stezka splyne s povrchem sloupu, jiná jsou naopak zaseknuta do povrchu a jejich patka se nachází kdesi v těle sloupu, pouze jedno žebro ze severu dosedá na jehlancovou konzolu s římsičkou. Nejnižší se ocitlo žebro dosedající na konzolu, která je 415 cm vysoko a nejvyšší žebro na opačné straně, které se zaseklo 470 cm vysoko. Na zdi pak žebra dosedají na oblé klenební přípory s hlavicemi a v koutech jen na konzoly, a to ve stejné výšce 372 cm. Pouze v zadní části, v severním koutě, kde byl klenební vzorec oříznut, žebra vybíhala přímo ze zdi, a to mimo

roh, v protějším západním koutě již přímo v rohu, protože ono oříznutí bylo poněkud hlubší. Drobné konflikty dávají tušit, že tento oříznutý čtverec není zcela pravoúhlý, což se nejvíce projevilo na bočních stěnách kaple. Na jihu se totiž žebro, které přichází kolmo ke stěně, zasekne výše než je hlavice přípory a protne přitom druhé žebro, se kterým by mělo sdílet hlavici [90. 9]. Opačná severní stěna je poznamenána jiným nedorozuměním. Tentokrát žebro, které přichází kolmo, dosedne přesně tam kam má, ale druhé dosedne mimo střed hlavice, která tak musí být opatřena samostatným výběhem [90. 10].

Střední sloup je hladký, kruhového průřezu, ve spodní části je opatřen soklem. V horní části pod náběhy žeber je sloup opatřen řadou osmi bobulí, které jsou umístěny ve výšce konzoly a jejich umístění odpovídá mezerám mezi klenebními žebry.

Oblé klenební přípory spočívají na nízkých oblých soklících. Přípory vynášejí kalichové hlavice v dolní části s oblým prstencem, které z kruhového průřezu dole přerůstají směrem nahoru v šestiboký útvar zploštělé krycí desky přepásaný oblounem. Hlavice se do prostoru projevuje čtyřmi stěnami, takže jedna její hrana míří do středu kaple. Výjimku tvoří konzola severní, ta je opatřena jedním samotným výběhem a je tak asymetrická. Koutové konzoly a konzola na sloupu jsou shodného jehlancového typu a jsou odvozené od hlavic přípor, utváření krycí desky je stejné.

Lod' kaple byla při přestavbě koncem 19. století doplněna do celého čtverce a navíc prodloužena o jedno samostatné pole v zadní části.

Střed nádvorní stěny kaple je prolomen profilovaným štíhlým hrotitým vítězným obloukem do presbytáře kaple umístěném v arkýři. Šířka oblouku je 183 cm a prostor je tak téměř izolován od lodi a má zcela jiné, drobnější měřítko. Presbytář je podélný, zakončený pěti stranami osmiúhelníku. Výška podlahy je oproti lodi mírně zvednuta o jeden schod. Chór je zaklenut drobnou síťovou klenbou, která je téhož typu jako klenba průjezdu Staroměstské mostecké věže [90. 11]. Žebra jsou ovšem jiného profilu, jedná se o drobný hruškový profil s velmi plochou přitlačenou stezkou. V průniku profilace žeber dochází opět k přetínání. Žebra, která stoupají z hlavic přípor, se vždy zařezávají do profilace žeber v horní části, ale jejich stezky se hladce spojují.

Klenba je nesena oblými příporami, které v závěru při zemi vyrůstají z oblých nízkých soklíků. Přípory jsou ukončeny drobnou polygonální kalichovou hlavici s prstencem bez krycí desky [90. 12]. Závěr je prolomen pěti okny, pod nimiž probíhá mohutná podokenní římsa, která přetne profilaci sbíhající z okenní zóny. Pod římsou se nachází paneláž, ale pouze pod okny, zbytek tvoří hladká stěna, ve které je na severovýchodní straně umístěn sanktuář s tepanou mříží. V interiéru se zachovalo původní vybavení včetně oltářních menz a sochařského vybavení z konce 15. století. Zdi ovšem byly pokryty secesními malbami manželů Urbanových a okna byla opatřena barevnými vitrážemi, které prostoru kaple odebraly podstatnou část výtvarného účinku.

Kaple, i přes barbarskou dostavbu, která zcela smetla původní ideu s uříznutým vzorcem klenby, se řadí k mistrovským dílům své doby. Její morfologie a především řešení jejích kleneb ji řadí do nejtěsnější souvislosti se stavbou vysokého chóru sv. Víta dokončeného 1385, nebo 1386 což velmi dobře odpovídá vyznačené dataci v kapitole k dějinám objektu s předpokládaným dokončením kolem roku 1389.

Dispozice kaple patří k nejnáročnějším na našem území, což odpovídá významu Vlašského dvora. Po typologické stránce jde o kapli přiloženou k paláci, což u královských hradů velmi časté řešení, i když zde je tento vztah výsledkem postupného vývoje a konečný celek je víceméně zcela ojedinělý.

91. Zbiroh

zasvěcení:	Nanebevzetí P. Marie
stavební typ:	?
dispozice	arkýřová kaple
datace:	kolem roku 1465?
stavebník:	Hanuš z Kolovrat
stav:	zachovaná

Dějiny objektu:¹⁷²⁵

Hrad Zbiroh vznikl již v druhé čtvrtině 13. století a patří tak k našim nejstarším šlechtickým hradům. Hrad se stal sídlem pánů ze Zbirohu, kteří zde sídlili až do sklonku 13. století. Na počátku 14. století je v majetku pana Oldřicha ze Žebráku, který jej roku 1333 prodal mladému Karlu IV. Zakrátko ovšem Jan Lucemburský Zbiroh zastavil a poté i prodal Petrovi z Rožmberka. Rožmberkové hrad vlastnili ještě na počátku husitských válek, ale příliš vzdálené panství bylo nejdříve pronajato Zdeňkovi z Rožmitálu a později vyměněno za Zvíkov s Kunátem Kaplířem ze Sulejovic, který jej ovšem záhy předal pánům z Kolovrat. Hanuš z Kolovrat hrad vlastnil až do roku 1477, kdy jej prodal Šternberkům, a ti jej roku 1505 prodali Lobkovicům. V polovině 16. století byl hrad přestavěn na renesanční zámek a stal se také korunním zbožím. Zbiroh byl stavebně upravován i v 17. a 18. století, ale současnou podobu hrad získal až během 19. století, kdy byl dvakrát rozsáhle přestavěn.

Kaple je na hradě doložena až k roku 1465, kdy měl její stavbu dokončit Hanuš z Kolovrat, a u příležitosti dokončení kaple byly vydány plnomocné odpustky pro návštěvníky kaple. Podobná listina byla vydána i roku 1468.¹⁷²⁶ Roku 1735 byla zámecká kaple přeměněna na kapli veřejnou a byla při ní zřízena i škola.¹⁷²⁷ Pravděpodobně současně došlo k přestavbě kaple do dnešní podoby a svatyně se záhy stala vyhledávaným poutním místem.

Stavební rozbor

Hradní kaple na Zbirohu je situována ve velkém obdélném paláci, který se nachází severně za velkou válcovou věží. Vzhledem k tomu, že hrad do nedávné doby sloužil jako vojenský objekt, nejsou naše vědomosti o stavebním vývoji dostatečné. Kaple je umístěná v nejvyšším patře paláce, které odpovídá hlavnímu obytnému podlaží a nachází se mírně mimo střed severovýchodního průčelí paláce, kde vystupuje v podobě tří arkýřů [91. 1-2].

Současná kaple má poměrně zvláštní podobu, která je ovšem výsledkem složitějšího stavebního vývoje. Kaple je situována příčně k traktu paláce, ale je širší než delší. Na severovýchodní straně se loď kaple otevírá do tří presbytářů umístěných v arkýřích, čemuž odpovídá i zaklnutí kaple třemi poli barokní plackové klenby dělené stlačenými pasy, které jsou vynášeny plochými pilastry s jónskými hlavicemi [91. 4]. Levý a střední presbytář je barokního původu, ale pravý, tj. východní presbytář je jako jediný gotický [91. 5].

Vítězný oblouk gotického presbytáře je barokní. Archivolta je vynášena subtilními tříčtvrtečními sloupy s jónskými hlavicemi, které jsou stejného stáří jako pilastry, byť tak nepůsobí. Samotný presbytář je založen v šíři severovýchodní stěny a ven vystupuje mělkým dvoubokým arkýřem, který je vynášen třemi masivními kamennými krakorci. Stěny

¹⁷²⁵ Literatura: SEDLÁČEK VI, 234-257; Soupis památek IX. 1900, 165-169; DURDÍK 1999a, 662-664.

¹⁷²⁶ SEDLÁČEK VI, 241-242.

¹⁷²⁷ SEDLÁČEK VI, 249.

arkýře jsou prolomeny dvěma štíhlými hrotitými okny zakončenými jeptiškou [91. 4]. Presbytář je klenut žebrovou osmipaprscitou klenbou, která vynáší plochý terčový svorník [91. 6]. Tři žebra dosedají na každou boční stěnu presbytáře, jedno dosedá do osy dvoubokého arkýře, ale je z poloviny odlomeno, a poslední žebro dosedá do vrcholu vítězného oblouku. Profil klenebních žebor je nenáročný, s vyžlabením. Prostor mezi žebry je klenut plochými segmentovými klenbičkami. Klenba je velmi netradičně usazená na římse, která obíhá obvod celého presbytáře a je prolomena okny.

V ose nevelkého presbytáře se zachoval i původní gotický kamenný oltář [91. 7]. Stipes je vyzděn z kamenných bloků a menza je tvořena kamennou deskou, která je na spodní straně lemována složitě vytvářenou římsou: drobný výžlabek, který přerůstá v obloun, který opět plynule přechází ve výžlabek a obloun zakončený lištou, následuje výžlabek pod samotnou oltářní deskou a hrana desky je okosena. V horní části desky je kapsa pro vkládání ostatků, krytá mramorovou deskou.

Boční stěny presbytáře jsou pokryty velmi hodnotnými pozdně gotickými malbami z 80. let 15. století, vlevo se nachází smrt Panny Marie a vpravo velmi neobvyklý námět oslavení Panny Marie [91. 8-9].¹⁷²⁸ Klenba je pokryta modrou barvou a drobnými zlatými hvězdami, svorník je zdoben zlatou osmicípou šternberskou hvězdou na modrém poli. V presbytáři se nacházela také dřevěná socha Madony z doby krátce před rokem 1400.¹⁷²⁹

Podoba presbytáře, který je zakončen v arkýři, je sice konvenční, ale jeho provedení je zcela neobvyklé. Zvláště ke klenbě se hledají analogie jen stěží, což souvisí i s otázkou datace kaple, která je stylově velmi těžko zařaditelná. Rámcově je ji možné datovat od pozdního 14. století až do A. Sedláčkem uvedeného roku 1465, kdy ji měl vystavět Hanuš z Kolovrat.¹⁷³⁰ Dnes bohužel již neznáme prostor, kam byl presbytář otevřen, zda se zde nacházela loď kaple, nebo profánní sál. Podoba lodí souvisí až s barokní úpravou v 18. století, kdy se kaple stala vyhledávaným poutním místem.

¹⁷²⁸ ROYT 1996, 448-449.

¹⁷²⁹ DENKSTEIN 1972, 53-64; FAJT / CHLÍBEC 1996, 652-653.

¹⁷³⁰ SEDLÁČEK VI, 241.

92. Zelená Hora

zasvěcení:	sv. Vojtěcha / od 17. století Nanebevzetí Panny Marie
stavební typ:	volně stojící objekt
dispozice:	jednolodní kostel s presbytářem
datace:	60. léta 15. století
stavebník:	Zdeněk ze Šternberka
stav:	zachovaná

Dějiny objektu:¹⁷³¹

Zelená Hora před husitskými válkami patřila klášteru v Nepomuku, ale po vypuknutí husitských válek majetek kláštera získali do zástavy Bohuslav a Hynek Krušina ze Švamberka, kteří zde pravděpodobně začali stavět hrad, a to jako správní centrum panství. Někdy se zmiňuje, že zde bylo jakési opevnění dokonce i s kostelem,¹⁷³² což ale není písemně podloženo a chybí i nálezy starší architektury. Roku 1464 Zelenou Horu vlastní již Zdeněk ze Šternberka, který ji nechal přestavět a pravděpodobně je stavebníkem kostela sv. Vojtěcha. 28. listopadu roku 1465 se zde sešel sjezd katolické šlechty, známý jako Zelenohorská jednota, takže se dá předpokládat, že v této době byl hrad již dostatečně výstavný pro tuto událost. Hrad také jako jediný nebyl Zdeňkovi po prohře jednoty odejmut a v majetku rodu se udržel, s kratší prodlevou, až do roku 1726, kdy jej získali páni z Martinic. V této době byl původní hrad již přestavěn na pohodlný zámek. V majetku pánů z Martinic zámek zůstal až do roku 1784, kdy se zde vystřídali Colloredo – Mansfeldové a od poloviny 19. století zámek vlastnili Auerspergové.¹⁷³³

V období středověku se kostel nepřipomíná a písemně je doložen až k roku 1560. Současně se připomíná i kaple sv. Vojtěcha v zámku. Kostel byl roku 1688 přestavěn, jak to sděluje nápis v nadpraží hlavního vstupu do kostela: „DEO ... OMNIUM BENEDICTIONUM AVTHORI PATRI ET VIRGINI MATRI MARIAE IN COELOS ASSVMPZAE S ADALBERTI BENEDICENTI VNDE MONS VIRIDIS HANC EADEM S. VETVSTATE CADVCAM RECCOCINARI FECIT WENCELAVS ADALBETUS COMES A STERNBERG i 1688.“

Stavební rozbor:

Hrad Zelená Hora je vystavěn na mírně protáhlém dominantním vrchu a jeho areál je dvojdílný. Stavebnímu vývoji hradu později přestavěného na renesanční a posléze i na raně barokní zámek doposud nebyla věnována bližší pozornost.

Kostel je situován na rozlehlém předhradí, jehož terén od jádra hradu klesá směrem k západu. V současné době je kostel volně stojící a není připojen k další zástavbě. Jeho delší osa je orientována k východoseverovýchodu.

Současný kostel má podobu trojlodní pseudobaziliky o délce tří klenebních polí s „transeptem“ a závěrem založeným na pěti stranách oktogonu, který je opatřen opěráky. K závěru se na jihu pojí přízemní sakristie a na severu stavba patrové panské empory. V západní části se nachází empora přístupná točitým schodištěm v jihozápadním koutě.

¹⁷³¹ Literatura: SEDLÁČEK IX, 221-236; Soupis památek XXV, 107-122; DURDÍK 1999, 628-629.

¹⁷³² Ke kostelu sv. Vojtěcha a okolí Nepomuku se váže silná tradice k tomuto světcovi a tento kostel byl vždy jedním z kultovních míst.

¹⁷³³ podrobněji k dějinám SEDLÁČEK IX, 227-236.

Střední loď kostela je zaklenutá valenou klenbou s trojbokými styčnými výsečemi s hřebínky a je dělena pasy na jednotlivá pole. V bočních polích jsou klenby křížové s hřebínky, které jsou rovněž od sebe odděleny pasy. Závěr je klenut dvěma poli křížové žebrové klenby a jedním polem závěrovým s paprscitou klenbou. Křížovou klenbou jsou zaklenuty i boční prostory „transeptu“. Přímé náběhy klenby jsou opatřeny výraznými příloškami a ve vrcholu svírají terčové svorníky.

Celková délka kostela je v interiéru 33,5 m, v trojlodí je kostel široký 13,9 m, přičemž střední loď je široká 4,7 m.

Podoba kostela je v zásadě výsledkem dvou stavebních etap, a to středověké z 15. století a raně barokní ze 17. století (1688) a několika mladších zásahů. Blíže si nyní povšimneme především východní části kostela, která je středověkého původu.

Gotická část kostela se skládá z obdélného presbytáře, který je zakončen polygonálním závěrem založeným na pěti stranách oktogonu a od lodi je oddělen širokým klenebním pasem, který plní funkci vítězného oblouku. Délka závěru je 11,2 m a jeho šíře je 10,8 m.

Presbytář je zaklenut dvěma poli křížové žebrové klenby [92. 5.], jejíž žebra vybíhají bez konzol přímo z příložek. Hrany příložek jsou vyžlabeny a pokračují vzhůru jako přístěnná žebra [92. 6.]. Žebra jsou vytvořena z cihelných tvarovek a mají klínový profil s boční stěnou probranou výrazným výžlabkem. Ve vrcholu pak žebra vynášejí dva terčové svorníky, v nichž je umístěn šternberský erb s hvězdou [92. 7.]. V závěrovém poli se nachází větší svorník rovněž se šternberským erbem, ke kterému jsou přiloženy dvě obdélné nápisové pásky, z nichž jedna pravděpodobně nese datum dokončení kostela. Nápis je ovšem překryt mnohými vrstvami malby a je nečitelný [92. 8].¹⁷³⁴ Vrchol klenby je 10,8 m vysoko.

V závěru se nachází zděný oltář s menzou vytvořenou z kamenné žulové desky. Ve středu stípu je patrný obdélný otvor pro sepulchrum [92. 9]. Vlevo za oltářem vystupuje skalní výběh spojený se svatovojtěšským kultem, který se v kostele pěstoval [92. 10].

Závěr kostela byl osvětlen čtyřmi okny, z nichž to nejnižší je dnes zazděné. Okna jsou usazena v hlubokých špaletách a mají půlkruhové záklenky, které jsou pravděpodobně až renesanční nebo barokní. Boční ostění oken je vytvořeno z velkých tesaných žulových kvádrů, což je patrné na exteriéru.

Na vnější straně je polygonální závěr opatřen jednou odstupněnými opěráky. Dolní stupeň je kryt krátkou pultovou stříškou a druhý je ukončen pultovou stříškou, na níž spočívá trojúhelný štít. Ve štítu jsou patrné zbytky po odpadlé heraldické výzdobě. Opěráky jsou vytvořeny z velkých žulových bloků, plocha zdí je z téhož materiálu, který je ovšem hůře skládán. Závěr je ukončen barokní korunní římsou a na povrchu zdí je patrná vrstva poškozené a místy opadané barokní omítky [92. 3].

K západní části gotického chóru pojí dva čtvercové prostory o rozměrech 4,6 x 4,6 m, které po barokní přestavbě připomínají transept, ač jím nejspíše nikdy nebyly. Oba prostory jsou klenuty stejným typem klenby jako v závěru [92. 11], a to pouze s tím rozdílem, že v severním prostoru se nachází jedna konzola se šternberským erbem (v severovýchodním koutě). Vrchol kleneb se nachází ve výšce 11 m. Ve východní stěně obou prostorů se nachází zazděné okno s půlkruhovým záklenkem, které připomíná okna v závěru.

Směrem do lodi jsou oba prostory otevřeny širokým obloukem, který zasahuje pod klenební příporu. Oblouk je zjevně nepůvodní a vznikl při raně barokní přestavbě. Zda se zde nacházel nějaký užší gotický otvor, který by spojil závěr a tyto boční prostory, nevíme. Dále jsou oba prostory otevřeny rovněž mladšími barokními oblouky do bočních lodí.

Jižní prostor je osvětlen velkým raně barokním oknem z jihu a na jih vedl také dnes zazděný barokní portál. Při východní stěně se nachází zděný oltář, který je pravděpodobně

¹⁷³⁴ Z data je stěží čitelné MCCCC ... pokud to tedy vskutku je datum.

pozdně gotický. Ve středu stípu se nachází otvor pro sepulchrum. Nad oltářem je ve stěně segmentově zaklenutá mělká nika. Vpravo od oltáře se nachází barokní vstup do sakristie [92. 12].

Severní prostor je osvětlen identickým oknem k severu a rovněž zde se nachází při východní zdi zděný oltář. Oba tyto objekty jsou vytvořeny z velkých tesaných kvádrů, což je patrné především na jižní straně, kde je barokní omítka více rozrušena a místy zcela opadaná. Na tento útvar obdélného závěru se dvěma bočními klenutými prostory pak na západě navazuje barokní pseudobazilikální trojlodí, které je ovšem o něco užší, a především boční lodě jsou nižší než oba gotické přístavky, což vytváří dojem existence transeptu.

V podkroví kostela jsou, jak na jižní tak i na severní straně, patrné odlámané náběhy zdí z velkých kvádrů, na něž navazuje barokní zdivo střední lodi. Mohlo se sice jednat o odlámané opěráky, čemuž ale odporuje to, že tyto kvádry vystupují až do výšky koruny zdiva, a také to, že nároží bočních přístavek nebylo opěráky opatřeno. Rovněž zdivo nad vítězným obloukem je pozdně gotické, což ukazuje nato, že zde již nějaký vítězný oblouk byl dříve. Zdivo totiž není příliš vysoké a v případě vzniku nového barokního oblouku by bylo jistě jednodušší celou stěnu zbořit, než ji pracně prolomovat s tím, aby koruna zdiva byla zachována. Je tedy pravděpodobné, že kostel měl obdélnou loď o stejné šíři, jakou má střední loď stávající barokní stavby ze 17. století. Délka původní lodě je neznámá a stejně tak není zřejmé, zda šlo jen o jednolodní, nebo o vícelodní prostor.

Po typologické stránce jde o velmi vzácný příklad volně stojícího objektu v rámci hradu, a to v jeho předhradí. Nejde ovšem o typický příklad kaple, protože se jedná o hradní kostel, k němuž se vázala svatovojtěšská úcta a významné poutě. Každopádně tento kostel stojí někde na počátku zámeckých kostelů, které se v 16. století a i později stanou velmi populárními. Otázkou je datace kostela, je zřejmé, že kostel vznikl až v 15. století, jak napovídá šternberská heraldická výzdoba, a to i přesto, že podoba architektonických článků je velmi archaická. Pouze svorníky jsou jednoznačně pozdně gotické. Ve vlastivědné literatuře se sice zmiňuje rok vzniku kostela 1464,¹⁷³⁵ ale není zřejmý původ tohoto data. S přihlédnutím k výrazné archaičnosti stavby tak je zřejmé, že kostel musel vzniknout vskutku v 60. letech 15. století. K bližší dataci by přispělo očištění svorníku, kde se zjevně nachází datum.

¹⁷³⁵ tohoto roku je Zelená hora poprvé doložena ve vlastnictví Šternberků SEDLÁČEK IX, 230.

93. Zlenice

zasvěcení: ?
stavební typ: kaple ve věži?
dispozice: obdélná kaple bez chóru?
datace: 14. století
stavebník: šlechta
stav: relikv

Dějiny objektu:¹⁷³⁶

Hrad Zlenice vznikl na počátku 14. století a poprvé je doložen roku 1318 v predikátu Oldřicha ze Zlenic.¹⁷³⁷ Hrad v průběhu 14. století prošel složitým stavebním vývojem, který jej zformoval do blokové dispozice, která obsahovala velkou hranolovou obytnou věž. V druhém patře této věže se nacházejí zbytky valenně klenuté místnosti, která byla osvětlena hrotitým oknem [93. 1-2] a dosud nese zbytky omítek, na nichž dříve byly spatřovány zbytky maleb. T. Durdík tuto místnost s otazníkem označuje jako kapli.¹⁷³⁸ Písemně kaple není doložena a není tak jisté, zda se vskutku jednalo o kapli, nebo šlo o profánní sál. Pokud by se skutečně jednalo o kapli, tak by patřila do skupiny architektonicky nevyjádřených kaplí, které se od ostatních profánních prostor lišily jen svou funkcí. V případě Zlenic to mohlo být i hrotité okno, které evokovalo sakrální prostor. Otázka, zda se vskutku jednalo o kapli, bohužel zůstane navždy nezodpovězena, pomoci by mohl jedině šťastný nález relikvů oltáře, nebo písemného pramene, což ovšem není příliš pravděpodobné.

¹⁷³⁶ Literatura: SEDLÁČEK XV, 51-54; DURDÍK / CHOTĚBOR 1998 119-131; DURDÍK 1999a, 629-630; DURDÍK / SUŠICKÝ 2000, 156-158; DURDÍK / KAŠPAR 2004, 139-170; DURDÍK / ČERNOCKÁ / ČERVENKA / VINAŘ 2010.

¹⁷³⁷ AČ II, 339.

¹⁷³⁸ DURDÍK 1999a, 630.

94. Zvíkov

zasvěcení: sv. Václava
stavební typ: kaple připojená k paláci
dispozice: jednodílná kaple bez chóru s rovným závěrem
datace: 13. století
stavebník: Přemysl Otakar II.
stav: zachovaná

Dějiny objektu:¹⁷³⁹

Hrad Zvíkov je poprvé doložen k roku 1234, kdy se připomíná purkrabí Konrád,¹⁷⁴⁰ který je doložen i roku 1238 spolu s druhým purkrabím Ivanem.¹⁷⁴¹ Předpokládá se, že hrad vznikl ještě v době pozdní vlády Přemysla Otakara I., který roku 1226 směnil nedaleký Oslovský Újezd,¹⁷⁴² což bývá vykládáno jako tvorba pozemkového zázemí nově založeného hradu.¹⁷⁴³ O podobě hradu v této době mnoho nevíme, ale koncem vlády Václava I. došlo k výstavbě hradu v současných obrysech a stavba pokračovala i v době Přemysla Otakara II., který dokončil palácové jádro hradu včetně kaple.¹⁷⁴⁴ Kronika Neplachova uvádí, že v době vypuknutí vzpoury Přemysla Otakara II. proti svému otci, byl Václav I. právě zde a přijal zde vyslance v čele s pražským biskupem Mikulášem, které nechal na hradě uvěznit.¹⁷⁴⁵ Zpráva je to sice velmi pozdní, ale snad jí lze důvěřovat. Současně je zde doložen kastelán Hirzo,¹⁷⁴⁶ s nímž se později pojí významná zakladatelská činnost v jižních Čechách a zde měl snad na svědomí i pokračující stavbu hradu. Přemysl Otakar II. je na hradě doložen celkem třikrát.

V nepokojných letech po smrti Přemysla Otakara II. byl hrad obléhán, protože jeho kasteláni stanuli v opozici k Záviši z Falkenštejna,¹⁷⁴⁷ a snad podruhé byl obležen i roku 1287,¹⁷⁴⁸ následně je zde doložen pobyt Václava II.¹⁷⁴⁹ Následně úřad zvíkovského purkrabího zastával Bavor III., ze Strakonic, který snad držel i hrad, a to do roku 1307, kdy jej převzal Jindřich z Rožmberka.¹⁷⁵⁰ Hrad byl vyplacen Janem Lucemburským na sklonku 30. let 14. století. Následně jsou zde doloženy sporadické návštěvy Karla IV. a později i Václava IV. Za husitských válek byl hrad pevnou oporou katolické strany a roku 1429 byl neúspěšně obležen. Následně se hradu ujal Oldřich z Rožmberka. Po husitských válkách na hradě panovala čilá stavební aktivita, která je doložena i účetními knihami.¹⁷⁵¹ Hrad v majetku Rožmberků zůstal do roku 1473, kdy jej prodali Bohuslavovi ze Švamberka. V majetku rodu pánů ze Švamberka pak hrad vydržel do roku 1622, kdy jej oblehlo císařské

¹⁷³⁹ Literatura: SEDLÁČEK IX, 1-55; TYL 1888; RENNER 1886; RACEK bez data; BRANIŠ 1906; Soupis památek XXXIII, 412-432; JANÁK 1931; DENKSTEIN 1948; LÍBAL / MALÝ / SVOBODA 1955; KUTHAN 1973, 65-76, 113-125; LANCINGER / LÍBAL / LIŠKOVÁ 1976; KUTHAN 1987a; KUTHAN 1994, 499-519; DURDÍK / KAŠIČKA / NECHVÁTAL 1995, 74-95; ČECHURA / RYANTOVÁ 1998, 1-50; DURDÍK 1999a, 633-636; DURDÍK / SUŠICKÝ 2002, 146-151; VARHANÍK 2007, 29-34.

¹⁷⁴⁰ CDB III/2, 99.

¹⁷⁴¹ CDB III/2, 246.

¹⁷⁴² CDB II, 284.

¹⁷⁴³ SEDLÁČEK IX, 26; KUTHAN 1994, 499.

¹⁷⁴⁴ KUTHAN 1994, 499-518.

¹⁷⁴⁵ FRB III, 473.

¹⁷⁴⁶ CDB IV/1, 331.

¹⁷⁴⁷ FRB II, 585.

¹⁷⁴⁸ Sedláček IX, 27.

¹⁷⁴⁹ RBM II, 1092.

¹⁷⁵⁰ RBM II, 924.

¹⁷⁵¹ ČECHURA / RYANTOVÁ 1989, 35-68.

vojsko a donutilo posádku po dlouhém obléhání ke kapitulaci. Následně byl hrad vyrabován a příštího roku byl prodán Janu Oldřichovi z Egerberka.

Na počátku 18. století se hrad stal švarcensberským majetkem, ale již v této době postupně chátral. Udržována byla pouze kaple a zbytek paláce byl ponechán víceméně svému osudu. První opravy sice začali již na počátku 19. století, chátrání pokračovalo až do roku 1880, kdy bylo přistoupeno k celkové opravě hradu.

Kaple je na hradě ve středověku doložena jen velmi špatně, nepřipomíná se podání kaplanů a není známé ani nadání kaple. Zmínka z roku 1341, kdy byl kostel na Zvíkově přivtělen k Břevnovskému klášteru, se snad vztahuje ke kostelu sv. Mikuláše v podhradí.¹⁷⁵² Poprvé je tak kaple doložena až k roku 1428, kdy se zmiňuje při prezentaci jistého kněze v Lašovicích severně od Zvíkova, který dostal schválení od oslovského faráře „*in capella castris Zwyekov*“.¹⁷⁵³ Následně je kaple doložena k roku 1446, kdy byla opravována střecha a krov nad kaplí a hlízovou věží a opravu realizoval tesař Břehovec.¹⁷⁵⁴ Následně se s kaplí ve zvíkovských účtech setkáme ještě několikrát. Roku 1455 byl opraven „*kněžský srub*“ a roku 1457 tesař Mach dělal „*sруб kněze Janův*“,¹⁷⁵⁵ ale není jisté, kde se tento srub nacházel, pravděpodobně to bylo v podhradí. Roku 1464 dělal tentýž tesař „*plaňky pod kaplú pode zdi*“, čímž snad byl myšlen kostel sv. Mikuláše.¹⁷⁵⁶ Táž zeď se znova opravovala i roku 1470.¹⁷⁵⁷

S odchodem Rožmberků se stavební činnost na hradě pozastavila a k obnovení došlo až na počátku 16. století, kdy král Vladislav zapsal Jindřichovi ze Švamberka 1000 kop grošů českých s odůvodněním, že „*zámek tak jak zpraveni jsme na staveníe velmi sešel a pobořen jest*“.¹⁷⁵⁸ Roku 1512 byly prováděny nějaké menší opravy v kapli zedníkem Janem a podobná aktivita je doložena pro rok 1517.¹⁷⁵⁹

Roku 1551 byla dělána zelena kamna hrnčičem Koptou z Písku do pokoje „*kdež kněži bejvají*“.¹⁷⁶⁰ Lokalizace těchto místností je opět nejistá.

Roku 1562 byla kaple přikryta cihelnou střechou.¹⁷⁶¹

Podrobné vedení účtů končí rokem 1573, kdy byl hrad prodán do majetku Švamberků a kaple se na jistou dobu ztrácí z písemných pramenů.

Po vyrabování hradu roku 1620 zmizelo i původní vybavení kaple, takže roku 1664 byly v kapli jen dva mosazné a čtyři cínové svícny, jeden železný, žezlo, na něž se napichovaly svíčky a železná mřížka k sanktuáři. Inventář z roku 1683 navíc uvádí tři staré knihy, šest lavic, kazatelnu (její zbytky viděl ještě A. Sedláček v sakristii), dva oltáře po stranách a hlavní vyřezávaný oltář se čtyřmi křídly.¹⁷⁶² V 17. století byla kaple opravována a pořizován byl i nějaký nový inventář, roku 1656 to byl nový zvonek, roku 1661 nový klíč k zámku a opravována byla tři okna a roku 1770 bylo opraveno pět oken, tedy všechna okna v kapli i sakristii.¹⁷⁶³

V 18. století se palác ocitl v dezolátním stavu a vrchnost usilovala o udržení obyvatelného stavu, a tak byl roku 1720 pozván polír, který měl obhlédnout stav hradu a určit objekty vhodné k udržování, mezi nimiž je určena i kaple sv. Václava, kde slouží pobožnosti

¹⁷⁵² TOMEK I, 422.

¹⁷⁵³ LC VIII-X, 126.

¹⁷⁵⁴ LANCINGER / LÍBAL / LIŠKOVÁ 1976, 7.

¹⁷⁵⁵ LANCINGER / LÍBAL / LIŠKOVÁ 1976, 8, 9.

¹⁷⁵⁶ LANCINGER / LÍBAL / LIŠKOVÁ 1976, 9.

¹⁷⁵⁷ LANCINGER / LÍBAL / LIŠKOVÁ 1976, 10.

¹⁷⁵⁸ LANCINGER / LÍBAL / LIŠKOVÁ 1976, 10.

¹⁷⁵⁹ LANCINGER / LÍBAL / LIŠKOVÁ 1976, 11.

¹⁷⁶⁰ LANCINGER / LÍBAL / LIŠKOVÁ 1976, 13.

¹⁷⁶¹ SEDLÁČEK XI, 22.

¹⁷⁶² SEDLÁČEK XI, 22.

¹⁷⁶³ SEDLÁČEK XI, 43.

záhořanský farář.¹⁷⁶⁴ A. Sedláček uvádí, že zde byla sloužena mše jen jednou za rok o svátku sv. Václava, a to až do roku 1782, kdy byla kaple v tak dezolátním stavu, že pobožnost byla roku 1783 přemístěna do kostela sv. Mikuláše v podhradí, kam byl odnesen i obraz sv. Václava a další inventář, takže v kapli zůstala jen stará mosazná lampa, železná mřížka od sanktuáře a vitráže v oknech.¹⁷⁶⁵

Roku 1780 byla kaple odsvěcena a rozebrána její střecha a krov.¹⁷⁶⁶ Kaple byla znovu opravena již roku 1812, kdy získala novou střechu,¹⁷⁶⁷ a roku 1840 byla pokryta cihelnou krytinou a došlo k obnově bohoslužeb.¹⁷⁶⁸

Mezi lety 1883–84 bylo v rámci celkové opravy hradu vyměněn strop v předsíni a bylo zřízeno schodiště na emporu v kapli. V letech 1890–91 byla opravena podlaha na empoře a proběhly i další opravy v kapli.

Stavební rozbor:

Kaple se nachází v palácovém jádru hradu a je zapojena do obytné zástavby. Palácové jádro je vystavěno kolem nepravidelného nádvoří, které je obklopeno v podstatě čtyřmi křídly. V prvním patře západního a severního křídla se nacházely obytné prostory, na východní straně se nacházely dva velké sály, jeden plochostropý a druhý klenutý. V jižní části je umístěn objekt kaple, který přiléhá k hranolové věži v jihozápadním nároží jádra hradu [94. 1]. Nádvoří je obklopeno arkádovým ochozem, který propojoval jednotlivé části paláce.

Do kaple se nevstupuje přímo z ochozu, ale na západní straně je před kaplí umístěná vstupní předsíň, ve které se nacházel honosný portál vedoucí do samotné kaple [94. 4]. Kaple je jednodílná a má obdélný půdorys bez chóru. Dolní etáž stěny je členěna slepými arkádami, které obíhaly téměř celý obvod kaple. Na jižní a východní straně byla stěna prolomena velkými kružbovými okny, pod kterými se nachází bankálová římsa, která horizontálně člení stěnu. Z této římsy pak vyrůstají klenební přípory, které vynášejí dvě pole šestidílné klenby. V západní části je pak umístěná podklenutá empora vynášená na dvojici polygonálních sloupů.

Objekt kaple je i s předsíní na západě přiložen k hranolové věži, na severu ke kapli přiléhá východní křídlo s velkým sálem, ale mezi kaplí a tento sál je ještě vložena drobná obdélná sakristie, která je zaklenuta dvěma poli křížové klenby a sloužila i jako kaple.

Suterén pod kaplí odpovídá členění na čtvercová klenební pole a obsahuje dvě čtvercové místnosti a evidentně vznikl současně s kaplí.

Do předsíně před kaplí se vstupuje z arkádové nádvorní chodby, a to ústupkovým portálem zakončeným trojlistem. Předsíň je založena na půdorysu nepravidelného pětiúhelníku a je kryta plochým stropem. Osvětlení předsíně je zajištěno z jihu jedním hrotitým dvouosým oknem zakončeným kapkovou kružbou. Z předsíně se jednak vstupuje do kaple, ale také se zde nachází novodobé schodiště ke vstupu na emporu, který je vybaven hrotitým portálem.

Hlavní vstup do kaple má podobu velmi náročného hrotitého portálu s figurálně zdobeným tympanonem [94. 4-7], který byl vynášen koutovými konzolami. Ostění bylo složitě profilováno, ale stále ještě šlo o ústupkový portál, do jehož koutů byly vloženy sloupky, i když proces transformace k nálevkovému typu portálu zde byl již velmi pokročilý. Vložené sloupky se sice nedochovaly, ale jejich rozměr si umíme odvodit od velikosti

¹⁷⁶⁴ LANCINGER / LÍBAL / LIŠKOVÁ 1976, 22.

¹⁷⁶⁵ SEDLÁČEK XI, 43.

¹⁷⁶⁶ LANCINGER / LÍBAL / LIŠKOVÁ 1976, 24.

¹⁷⁶⁷ HEBER II, 189.

¹⁷⁶⁸ SEDLÁČEK XI, 22.

talířových patek, které spočívají na polygonálních soklicích vložených do koutu ústupku (vystupují ven třemi stranami oktogonu). Pod soklíky sloupku se ještě nachází sokl ostění portálu, který je lemován oblounem. Profilace ostění se ovšem nad talířovými patkami mění, pro sloupky jsou vybrány hluboké výžlabky a hrana ústupků je probrána výžlabkem. Sloupky byly ukončeny hlavicemi, které byly kryty vegetabilním dekorem, který přerůstal v jednolité pás začínající již na koutových konzolách vynášejících tympanon. Povrch tohoto pásu je ovšem značně poškozen a zbytky listoví jsou patrné pouze na pravé straně.

Spodní část ostění až pod vegetabilní pás je vytesána z místní žuly, z níž jsou vytvořeny i ostatní kamenické části. Ovšem začínaje vegetabilním pásem je portál směrem vzhůru vytesán ze zlaté bělohorské opuky, a to včetně archivoly a tympanonu.

Na zmíněný vegetabilní pás pak nasedá profilovaná hrotitá archivolta, která je na vnějším okraji lemována vegetabilním pásem. V profilaci nad sloupky se nacházejí polygonální pruty a nad vyžlabenou hranou se následuje oblý prut se stezkou, který připomíná již hruškovec.

Tympanon je hrotitý a je rámován okoseným výstupkem, střední pole je mírně propadlé [94. 5]. Střed tympanonu zaujímá torzo Panny Marie sedící na trůnu, která měla na klíně Ježíška. Nad Marií se vznášejí dva andělé vystupující z oblak, kteří nad její hlavou drží korunu. Po stranách je Marie adorována klečícími postavami, vlevo to je torzo snad klečící postavy, která byla v minulosti označována jako ženská,¹⁷⁶⁹ což ale není jisté. Z brady postavy totiž vyrůstá torzo vousu a na zátylku jsou patrné krátce podstřižené vlasy. Napravo od Marie jsou dvě mužské korunované postavy [94. 6-7]. Lépe se zachovala pravá postava mladého krále, levá figura je patrná jen v obrysu.

Scéna byla díky záměně levé figury interpretována poměrně složitě, což mělo vliv i na dataci, která byla posunuta až na přelom vlády Václava I. a Přemysla Otakara II., nebo dokonce a z doby na přelomu vlády Přemysla Otakara I. a Václava I., tedy do doby vzniku hradu, což mělo vysvětlovat existenci dvou královských figur, tedy nejspíše mladšího a staršího krále.¹⁷⁷⁰ Tato teorie ovšem předpokládala existenci nějaké starší kaple, která by byla v době stavby hradu rozebrána a její tympanon znovu použit. Ovšem s identifikací zbylé postavy jako třetího krále se situace výrazně zjednodušila, šlo totiž o klanění Tří králů,¹⁷⁷¹ a není tak důvod posouvat vznik tympanonu ke zmíněným datům, ale je třeba tympanon považovat za součást nově stavěné kaple. Tomu odpovídá i to, že dílce obklopující tympanon jsou z téhož materiálu, který se na hradě nepoužíval a přitom právě již popsany vegetabilní pás hlavic a stejně tak i archivolta jsou velmi progresivní prvky, které dobře odpovídají i celkové podobě portálu. Lze snad uvažovat o tom, že tympanon nebyl vytesán přímo na hradě, ale že sem byl přivezen již hotový z Prahy.

Tímto velmi honosným portálem se tedy vstupovalo do samotné kaple, a návštěvníkovi se zde otevřel pohled do velmi světlého a poměrně rozměrného prostoru, který byl z jihu a východu osvětlen řadou velkých oken [94. 8].

Kaple je klenutá dvěma poli šestidílné žebrové klenby [94. 16], která dosedá na hlavice zkrácených přípor [94. 17-18]. Žebra mají vejčitý profil a protínají se ve vrcholu klenby, kde je podvěšen plochý terčový svorník [94. 19]. Klenební pole jsou od sebe oddělena meziklenebním žebrem a nacházíme zde i přístěnná žebra, která mají nenáročný hranolový profil.

Náběhy klenby jsou opatřeny srdcovými štítky. Hlavice přípor jsou kalichové a jejich počet odpovídá dosedajícím žebřům, takže ve středu lodi na rozhraní klenebních polí, se nachází svazek pěti hlavic, zatímco pod ostatními klenebními náběhy je to seskupení tří hlavic. Hlavice mají protáhlý kalichový tvar, který se při horním okraji výrazně rozšiřuje.

¹⁷⁶⁹ HOMOLKA 1982, 82.

¹⁷⁷⁰ HOMOLKA 1982, 82-83.

¹⁷⁷¹ HOMOLKA 1982, 83.

Spodní okraj hlavice je lemován diskovitým prstencem a hlavice jsou kryty tenkým abakem s okosenou spodní hranou. Hlavice jsou vynášeny zkrácenými svazkovými příporami, které jsou ukončeny na kolíkových konzolách. Horní okraj konzol je přepásán diskovitým prstencem a konzoly jsou umístěny těsně nad podokenní římsou, která horizontálně člení stěnu v kapli do dvou etází. Na jižní straně mezi klenebním systémem a okny zbyla jen nevelká plocha stěny, ale stěna jižní se dosud výrazně uplatňuje [94. 15].

Kaple je osvětlena trojicí oken z jihu a jedním menším obdélným, které vede na emporu [94. 2-3, 15]. Okna jsou hrotitá, dvouosá a jsou zakončena trojlaločnou rosetou. Okenní ostění je profilováno identicky jak z interiéru, tak i z exteriéru. První okno je lemováno drobným okosením, za kterým následuje výžlabek a ústupek, do něhož je vložen obloun. Do tohoto rámce je vloženo vlastní ostění okna s kružbou, které je uvedeno mělkým výžlabkem, do něhož je vložen obloun lemující hranu okna i střední sloupek s kružbou. Oblounek vyrůstá z talířových patek na soklících položených na šikmé podokenní římsě a v úrovni záklenků je opatřen drobnými kalichovými hlavicemi. Na soklících v exteriéru pozorujeme drobné obdélné výžlabky, které jsou jakýmsi negativy drápků. Vlastní okenní otvor je ještě lemován mělkým výžlabkem. Okno ve východní stěně je podáno mírně odlišně, střední sloupek totiž nespočívá přímo na římsě, ale je posazen na oblouku.

Spodní etáž stěny, pod bankálovou římsou, je členěna průběžnou slepou arkádou, která spočívá na lavici sedile [94. 9-10]. Arkáda je tvořena řadou sloupků, které spočívají na talířových patkách podložených polygonálním soklem [94. 11]. Ve středu rovných ploch soklu jsou pod patkami drobné drápky. Sloupky měly tvar protaženého půlválce, který přiléhá ke stěně za arkádou. Na sloupcích spočívají hlavice, které jsou na severu listové a bobulové a na jihu kalichové [94. 12]. Na hlavicích je položen abakus, na nějž dosedají trojlaločné záklenky arkád. Hrana záklenků je profilována okosením, výžlabkem a oblounem. Profilace vyrůstá z náběžného štítu.

Pod emporou se nachází poněkud rozdílné členění, arkády boční stěny jsou členěny dvouosou sedilí, po stranách vstupu jsou to sedile jednoosá, ale lavice obíhá i tuto část kaple [94. 22].

Jediné místo nečleněné slepou arkádou je v okolí vstupu do sakristie vlevo od oltáře. Portál je hrotitý a je lemován oblounem bez soklu a hlavic [94. 26]. Vlevo od tohoto portálu je ve zdi vybrána hrotitá nika se zárubní pro dvířka, která je rámována mělkou obdélnou vpadlinou která začíná v úrovni lavice a končí pod bankálovou římsou. Nejspíše se jednalo o sanktuář, ale účel velké obdélné vpadliny není zřejmý.

V západní části kaple se nachází empora a zabírá na délku polovinu klenebního pole [94. 21]. Empora je opatřena trojosou hrotitou arkádou, která je vynášena dvěma polygonálními sloupky a na stěnách dvěma jehlancovými konzolami. Sloupky vyrůstají z polygonálních patek na soklících. Hlavice sloupků je kalichová, na dolním okraji přepásaná vystouplým diskovitým prstencem a horní okraj hlavice je výrazně roztažen. Na hlavicích se nachází abakus, na který dosedají hrotité záklenky arkády, která vyrůstá z náběžných štítků. Hrany záklenků arkády jsou profilovány. Empora je podklenuta trojicí polí žebrové křížové klenby, které jsou od sebe oddělena mezi klenebním žebrem. Žebra se ve vrcholu protínají a pod jejich průnikem je podvěšen plochý svorník. Profil žebrové klenby je vejčitý s postranními oušky v podobě obounek. Klenba jednak dosedá na sloupky arkády a jinak je vynášena na jehlancových konzolách, z nichž ta vlevo od vstupu má stěny jehlance probrány slepými jeptiškami a jde s největší pravděpodobností o nestarší kružbovou konzolu na našem území [94. 23].

Sakristie je obdélný, mírně kosý prostor, který je delší stranou orientován na ose východ – západ [94. 25]. Interiér je klenut dvěma polí křížové žebrové klenby. Žebra mají vejčitý profil, který je identický jako v kapli. Ve vrcholu se žebra protínají a pod jejich průnikem je podvěšen drobný svorník. Klenba spočívá na konzolách, které mají jehlancový

tvář a tři mají podobu mužské bezvousé tváře [94. 27-28]. Nad všemi konzolami se nachází mohutný abakus, na který dosedají náběžní štítky žeber.

Asi nejlépe provedená konzola se nachází na středu severní stěny [94. 27]. Jde o bezvousou mužskou tvář provedenou velmi jemně a lze vysledovat sklon k realistickému citění. Protějščí jižní konzola je výrazně rustikálnější a hruběji vytesána. Podobně je cítěna i třetí konzola v severozápadním koutě.

Vstup je veden z jihu z prostoru kaple, a to již popsaným portálem. Interiér je osvětlen dvouosým hrotitým oknem, do jehož vrcholu je vložena kružba v podobě kapky a jede o zcela identické schéma jako v předsíni. Pod oknem je umístěn oltář vytvořený z velkých žulových tesaných bloků. Menza mírně přesahuje stipes a na její čelní straně se nachází otvor pro sepulchrum.

Exteriér kaple není řešen nijak náročně [94. 1]. Kaple se pohledově uplatňovala pouze na jižní straně, východní strana byla založená na výrazné skále a bylo ji možné pozorovat jen při dálkových pohledech. Jižní stěna je prolomena trojicí hrotitých oken a od úrovně jejich záklenků je zeď mírně zúžená, snad jako náznak opěráku je toto zúžení opatřeno pultíkem z tesaného kamene. Uprostřed kaple, na rozhraní dvou klenebních polí, se nachází mohutný a dalece vystouplý opěrák, který je vytvořen z tesaného kvádrů. Na spodní části je opatřen soklem a jeho dolní etáž je ukončena římsou. Horní část se jako trojúhelník opírá do stěny kaple a opěrák je ukončen v úrovni okenních záklenků. Drobné obdélné okno vedoucí na emporu se pohledově příliš neuplatňuje.

Kaple na Zvíkově, podobně jak tomu bylo v Písku i na Bezdězu, je architektonicky nejpokročilejší částí hradu, která se odlišuje svou vznosností od ostatních spíše těžších prostor. Je ale zřejmé, že kaple vzniká současně s palácem a nepozorujeme zde žádné náznaky toho, že by sem měla být vestavěna dodatečně, jak se domnívala D. Menclová.¹⁷⁷² Palác i s kaplí byl tedy vybudovaný současně a datace stavby bude podobná jako na hradě v Písku, který byl rovněž stavěn touže stavební hutí. V případě Písku se předpokládá, že hrad byl dokončen již koncem 50. let 13. století¹⁷⁷³ a podobně jako v Písku je možné v kapli spatřovat ohlasy francouzské klasické gotiky,¹⁷⁷⁴ které ale nebyly zprostředkovány přímo.

Po typologické stránce jde o samostatnou kapli, která je zde zavázána do kompozičně složitějšího celku. Podobně, jak tomu je v Písku nebo na Housece, je kaple umístěná v rohu areálu jádra hradu, ale oproti těmto dvěma hradům je zvíkovská kaple zřetelně oddělena od zbytku paláce, který je vytvořen poměrně jasnou adicí jednotlivých částí.

¹⁷⁷² MENCLOVÁ 1976 I, 222.

¹⁷⁷³ Viz katalogové heslo 61. Písek.

¹⁷⁷⁴ KUTHAN 1994, 512-518.

95. Zvířetice

zasvěcení: ?
stavební typ: ?
dispozice: ?
datace: 14. století
stavebník: Markvartici
stav: nezachovaná

Dějiny objektu:¹⁷⁷⁵

Hrad Zvířetice vznikl nejspíše na sklonku 13. století a jeho zakladatelem byl Zdislav z Lemberka z rodu Markvarticů, který se poprvé po Zvířeticích píše roku 1287.¹⁷⁷⁶ V majetku rodu pak hrad vydržel až do počátku 16. století.

Kaple je na hradě doložena jen jednou a neznáme její zasvěcení ani její lokalizaci. Roku 1381 proběhl spor o vybírání ořer mezi Martinem, kaplanem na hradě Zvířetice a farářem Janem, plebánem v Bakově, které měl na hradě vybírat kaplan Martin a poškodit tak faráře v Bakově. To bylo Martinovi zakázáno a bylo mu uloženo, aby scházející ořeru odvedl do Bakova.¹⁷⁷⁷ Z tohoto sporu je zřejmé, že hradní kaple byla příslušná k faře v Bakově, ale asi nešlo o samostatné kaplanství, v konfirmačních knihách totiž nejsou zmíněna žádná podání ke kapli na Zvířeticích.

Později, v druhé polovině 17. století, byl hrad barokně přestavěn a vznikla zde nová kaple v severozápadním nároží hradu [95. 1].

¹⁷⁷⁵ Literatura: SEDLÁČEK X, 101-110; ŠIMÁK 1923, 87-96; TEKLÝ 1943; PALUZGA 1980, DURDÍK 1998a, 138-139; DURDÍK 1999a, 636-638; DURDÍK / SUŠICKÝ 2000, 182-164.

¹⁷⁷⁶ SEDLÁČEK X, 104.

¹⁷⁷⁷ Acta judiciaria II, 97.

96. Žebrák

zasvěcení:	sv. Apolináře
stavební typ:	?
dispozice:	?
datace:	první polovina 14. století a znova nadána roku 1348
stavebník:	páni Zajícové ze Žebráku, Jan Jindřich Lucemburský
stav:	nezachovaná

Dějiny objektu:¹⁷⁷⁸

Hrad Žebrák byl nejspíše založen již na konci 13. století. Poprvé se připomíná roku 1280 v predikátu jistého Přibyslava, který se psal „*Pribislaus de Sebrak*“¹⁷⁷⁹ Tento Přibyslav je A. Sedláčkem považován za člena rodiny Buziců a také za zakladatele hradu.¹⁷⁸⁰ Naproti tomu D. Menclová uvažuje o vzniku hradu až za jeho synů Jaroslava a Oldřicha ze Žebráka a konkrétně za samotného zakladatele označuje Oldřicha.¹⁷⁸¹ Jeho syn Zbyněk Zajíc ze Žebráka „*Steynk der Has von den Petlern*“ rozšířil panství o vsi Sedlec, Tlustce, Katopeky, Lhotu, Praskolesy a Jesenici, a to jako náhradu za hrad Nižbor, který mu dal do zástavy král Jan Lucemburský.¹⁷⁸² Roku 1335 Zbyněk Zajíc získal Házemburk i s panstvím a o rok později vyměnil „*Sbycove Lepore de Waldek domino in Mendico*“ hrad Žebrák a městečko i s okolními vesnicemi s Janem Lucemburským za menší, ale výnosnější panství Budyni.¹⁷⁸³

Žebrák se tak stal královským majetkem a král Jan jej svěřil, nebo spíše prodal, svému synovi Janu Jindřichovi,¹⁷⁸⁴ který jej opravil.¹⁷⁸⁵ V roce 1350 Karel IV. uvádí hrad v Majestas Carolina jako podmíněčně zcizitelný¹⁷⁸⁶ a rok na to je hrad v zástavě Purkarta, purkrabího Magdeburského. Následně hrad pro sebe objevil Václav IV. a nechal jej radikálně přestavět a Žebrák se stal místem častých pobytů krále. Později Václav IV. zakládá na žebračském panství druhý hrad Točník a oba dva hrady budou sdílet společný osud.

Po smrti Václava IV., se na hradě zastavil císař Zikmund,¹⁷⁸⁷ ale krátce na to byl hrad zastaven Erkingerovi ze Seinsheimu,¹⁷⁸⁸ který je dal do zástavy jako záruku svatební smlouvy své dcery a Bedřicha z Kolovrat.¹⁷⁸⁹ Roku 1425 se hrady Žebrák a Točník neúspěšně pokusilo dobýt husitské vojsko.¹⁷⁹⁰ Později roku 1433 hrady Žebrák a Točník přecházejí ze zástavy Erkingera a jeho syna Heřmana do rukou bratří z Kolovrat, což bylo potvrzeno Zikmundem teprve roku 1437.¹⁷⁹¹

¹⁷⁷⁸ Literatura: VOREL 1886; SEDLÁČEK VI, 140 a následující; ROZKOT 1903 I, 26-29, II, 65-68; MÜLLER 1925; MENCLOVÁ 1941; MENCLOVÁ 1958; TEKLÝ bez data b; SUCHOMEL 1962; MUK / NOVOSADOVÁ 1974b; DURDÍK 1993a; DURDÍK 1999a, 641-642; DURDÍK / SUŠICKÝ 2000, 165-177; KYNCL 2003, 86, RAZÍM 2003b, 65-85.

¹⁷⁷⁹ RBM II, 1185.

¹⁷⁸⁰ SEDLÁČEK VI, 148.

¹⁷⁸¹ MENCLOVÁ 1976 I, 334.

¹⁷⁸² RBM III, 242.

¹⁷⁸³ RBM IV, 106.

¹⁷⁸⁴ BECKOVSKÝ 1700, 539.

¹⁷⁸⁵ Listy děkanství karlštejnského, 12 - 13. SEDLÁČEK VI, 148-149.

¹⁷⁸⁶ AČ III, 87.

¹⁷⁸⁷ Vavřinec z Březové, 71.

¹⁷⁸⁸ Zbytky register, 129.

¹⁷⁸⁹ SEDLÁČEK VI, 156.

¹⁷⁹⁰ Bartošek z Drahonic, 1981, 234.

¹⁷⁹¹ AČ II. 450; AČ XV. 237-238; Zbytky register 204

Roku 1461 hrad vyplatil Jiří z Poděbrad od Hanuše z Kolovrat a zapsal jej na své syny,¹⁷⁹² ale již roku 1466 byly hrady Žebrák a Točnick znova zastaveny Janu Heroltovi z Kunštátu.¹⁷⁹³ Vladislav Jagellonský oba hrady zastavil Burjanovi z Gutštejna¹⁷⁹⁴ a roku 1509 je vyplatil.

8. června roku 1532 vyhořel hrad Žebrák, a to právě tehdy, kdy zde nocoval král Ferdinand a jak píše Dačický z Heslova: „V týž den vyjevše z Prahy, noclehoval na Žebráce. I zapálilo jse tam a hořelo, že král sotva z toho ohně vyšel. A shořelo mu tu něco klenotuov, koní, mezkuov i lidí. Odjížděje pak odtud promluvil: *O pessime mendace, tota me nocte turbasti.*“¹⁷⁹⁵ Hrad samotný již nebyl obnoven a byl ponechán svému osudu, naproti tomu hospodářský dvůr při hradu byl obnoven a zachoval se po mnoha přestavbách dodnes.

Kapli na hradě znovu založil roku 1348 Jan Jindřich, jak uvádí v zakládací listině: „Proto vyzdvihl jsem kapli ke cti svatého Apolináře, ... na hradě našem zvaném Žebrák, který jsem koupil za naší vlády, která byla tak opuštěná, že se v ní po delší čas bohoslužba konala jen velmi zřídka ... chceme naším nadáním, aby se v ní každý den sloužila mše svatá rektorem, nebo jeho vikářem, a to na věčné časy. Proto dáváme ves naší zvanou Praskolesy, za naší vlády koupěnou, jmenované kapli, se všemi jejími právy, lidmi, daněmi, platy, požitky atd. ... i se vším příslušenstvím. ... ustanovujeme služebníka našeho Alberta na doživotí do kaple a jemu a jeho nástupcům nařizujeme, aby tu sloužili mše. Také ustanovujeme, aby kaplanovi byla dána strava, letní i zimní oděv, a to tak často, jak to dostávají ostatní služebníci našeho hradu. Klerik téže kaple dostane zimní oděv, také od kteréhokoliv vlastníka hradu, což platí na budoucí věčné časy ...“.¹⁷⁹⁶ Podle líčení Hájka z Libočan Jan Jindřich „kázal také opravit kapli, kteráž niekdy dawno postawená, od Knijžete Odřicha: Léta Božího Tisícího jedenactého, we jmeno Swatého Appolinařyjje, a Swaté Panny Markéty, a kázal jij piekným malowaním ozdobiť, a službu Boží poctiwie si opatřyl, y niekterá nadánij učinil, a kaplana tu postavil, opatřil jej žiwností“.¹⁷⁹⁷

Příštího roku, tj. 1349, Karel IV. převzal hrad Žebrák od svého bratra a potvrdil Jindřichovu nadaci kaple.¹⁷⁹⁸

27. března roku 1357 byla Karlem IV. vydána zakládací listina Karlštejnské kapituly v níž je uvedeno, že kaple sv. Apolináře je inkorporována ke Karlštejnské kapitule: „a dáváme k tomu mocí tohoto listu svobodný souhlas, že kaple našeho hradu v Žebráku, čili všechny její časné příjmy a užítky, se mohou skrze řečeného arcibiskupa, místního ordináře, přivtělit a provždy připojit témuž děkanu a jeho děkanství a mají se s ním spojit tak, aby ten, kdo je a časem bude děkanem, vládl těmi příjmy a bral je k svému užívání, přitom se však postaral, aby povždy byla denně sloužena v kapli řečeného hradu nějakým knězem mše. Chceme též, aby tomu knězi, který bude v té kapli číst, jsa k tomu děkanem ustanoven, byla oním arcibiskupem přirčena ofěra toho oltáře, ať bude jakákoliv, a určeno, aby plynula v jeho prospěch“.¹⁷⁹⁹ Fundace byla potvrzena 1. října téhož roku arcibiskupem Arnoštem, a to i s přivtělením kaple na Žebráku ke kapitule.¹⁸⁰⁰ Později se připomínají „capellani castrí in Mendico“, kteří v souladu s fundační listinou nechtěli již nadále odvádět ofeje farnímu kostelu ve stejnojmenném městečku poblíž.¹⁸⁰¹

¹⁷⁹² AČ XV, 237-238; Zbytky register králů římských, 247.

¹⁷⁹³ Zbytky register králů římských, 266.

¹⁷⁹⁴ Zbytky register králů římských, 287.

¹⁷⁹⁵ Mikuláš Dačický z Heslova, 97.

¹⁷⁹⁶ Listy děkanství karlštejnského, 12 – 13. Kronyka česká, list 321; ROZKOT 1903 I, 26-29, II, 65-68

¹⁷⁹⁷ Kronyka česká, list 321

¹⁷⁹⁸ Listy děkanství karlštejnského, 15-16.

¹⁷⁹⁹ LE I, 2; Listy děkanství karlštejnského, 20; FIŠER 1996, 268.

¹⁸⁰⁰ Listy děkanství karlštejnského, 22-23.

¹⁸⁰¹ HLAVÁČEK / HLEDÍKOVÁ 1973.

Tímto ustanovením kaple mizí z písemných pramenů až do roku 1460, kdy Hanuš z Kolovrat nechal kapli opravit a kaple byla znova vysvěcena i se čtyřmi oltáři a zvonem světicím biskupem milenským Mikulášem.¹⁸⁰²

Po požáru hradu a zániku kaple byla ves Praskolesy roku 1534 nejdříve přiřazena k faře ve městě Žebráku a poté roku 1557 byly Praskolesy definitivně vyjmuty z příslušnosti ke karlštejnské kapitule a veškerá práva i platy přešli na žebračskou faru.¹⁸⁰³

Stavební rozbor:

V současné době v areálu hradu není možné spolehlivě lokalizovat žádné pozůstatky, které by bylo možné spolehlivě označit jako kapli. Dosavadní literatura vesměs klade kapli až na východní konec hřbetu nad samotný příkop hradu, a to s velkou dávkou opatrnosti.¹⁸⁰⁴ Dnes se zde nalézají zbytky zdi budovy, které příliš nedávají tušit, jak tato stavba vypadala [96. 1]. Na vyobrazení z 18. století je tato část ještě stojící a je zobrazena jako hranolová snad věžová obytná budova, k níž na západě přiléhá nižší zástavba, což velmi dobře odpovídá i zobrazení K. H. Máchy, který tuto část hradu zobrazil od severu s odstupem více jak 50. let. Současné reliktů dobře odpovídají zmíněným vyobrazením, ale není jisté, že šlo o kapli. Naproti tomu T. Durdík upozorňuje na existenci reliktů, které se nacházejí v jižním svahu pod velkou věží, a to při východním čele dolního paláce.¹⁸⁰⁵ V 70. letech zde byly vidět zbytky nároží budovy, které na vnější straně byly zpevněny opěráky. Dnes je tato zeď rovněž patrná, ale zub času se zde výrazně podepsal. Mohlo by se sice jednat o černou kuchyni, ale také o kapli, která mohla být opatřena opěráky, což v celku dobře odpovídá podobě sakrálního objektu. Kaple by zde navíc byla i v přímém spojení s palácem, což se o zbytcích věžové budovy na východním okraji skalnatého bradla říct rozhodně nedá, a mohla tak lépe sloužit svému účelu.

Tuto situaci může osvětlit jedině archeologický výzkum, který by rovněž mohl nalézt další stavební etapy z doby okolo poloviny 14. století, protože v současné době na hradě registrujeme pouze zdivo starší, pocházející z doby přelomu 13. a 14. století, a zdivo mladší z doby Václava IV., za něhož byl hrad přestavěn do současné podoby.

¹⁸⁰² SEDLÁČEK: VI, 158.

¹⁸⁰³ Listy děkanství karlštejnského, 58, 59.

¹⁸⁰⁴ MENCLOVÁ 1976 II, 153.

¹⁸⁰⁵ Osobní sdělení, reliktů jsou zachyceny na půdoryse hradu DURDÍK 1999, 642.

97. Žirovnice

zasvěcení: ?
stavební typ: profánní místnost upravená na kapli
dispozice: obdélná kaple bez závěru
datace: před rokem 1490
stavebník: ? / Václav Venclík z Vrchovišť
stav: zachovaná

Dějiny objektu:¹⁸⁰⁶

Hrad pravděpodobně vznikl na počátku 14. století a poprvé je písemně doložen roku 1345 kdy jej vlastnil Oldřich z Hradce. Na sklonku 14. století hrad získal Kamarét z Lukavce, který následně přijal predikát po Žirovnici. V majetku jeho potomků hrad zůstal až do 15. století, kdy jej roku 1485 prodali Václavovi Venclíkovi z Vrchovišť.¹⁸⁰⁷ Venclík z Vrchovišť nechal hrad přestavět a vznikly zde jedny z nejnádhernějších nástěnných maleb jagellonské doby. Po smrti Venclíka z Vrchovišť hrad Žirovnici zdědil jeho syn Petr, který roku 1544 hrad prodal Albrechtovi z Gutštejna. Již roku 1564 Žirovnici převzal Jáchym z Hradce a následně je hrad stavebně upravován, jak to dokládají zachované stavební účty. Na počátku 17. století hrad přešel sňatkem na Viléma Slavatu z Chlumu a Košumberka a na sklonku téhož století se hrad opět sňatkem dostal do rukou Adolfa Vratislava ze Šternberka.¹⁸⁰⁸ V 18. století byl hrad opět přestavován a došlo ke snížení původního paláce, jehož součástí je i kaple, o jedno podlaží. Následně je hrad hospodářsky využíván a roku 1911 jej koupilo město, které v roce 1917 nechalo zbořit přední válcovou věž. Další pohromou byl požár v roce 1964.

Kaple se v písemných pramenech nepřipomíná a není známo její zasvěcení. Malířská výzdoba kaple vznikla kolem roku 1490, jak je patrné z data v kapli.

Stavební rozbor:

Kaple je umístěna v prvním patře jižního nejstaršího paláce hradu, který je spojen s válcovou věží [97. 1]. Palác je v celém rozsahu dvoutraktový a kaple se nachází ve východním konci nádvořího traktu.

V současnosti je prostor kaple klenut dvěma poli křížové bezžebné klenby, která jsou od sebe oddělena meziklenebním žebrem [97. 3-4]. Klenba ve středu dosedá na přístěnný pilíř, na jihu je pilíř trojboký, který příliš nevystupuje do prostoru [97. 7], zatímco na severu je pilíř výrazně vysunut a jeho spodní část je obdélná a v úrovni konzol se jeho tvar mění na pětiboký [97. 6].¹⁸⁰⁹

Žebra mají vyžlabený profil a spočívají na oblých protáhlých konzolách s kanelovaným povrchem, které se směrem dolů zužují a jsou zakončeny krátkými válečky [97. 9].

Kaple je přístupná ze západu a také z jihu ze sousedního traktu. Jižní vstup je ovšem mladší a původní je pouze vstup ze západu [97. 2]. Do prostoru kaple je vstup obrácen nikou a portál je otočen do sousedního sálu. Portál je obdélný s nenáročnou profilací složenou

¹⁸⁰⁶ Literatura: SEDLÁČEK IV, 112-120; SOUKUP / ŠITTLER 1902, 457-490; Soupis památek XVIII, 316-324; MUK / ZAHRADNÍK 1986; DURDÍK 1999, 645-646; KUTHAN 2010a, 385-388.

¹⁸⁰⁷ AČ V, 532.

¹⁸⁰⁸ SEDLÁČEK IV, 115-120.

¹⁸⁰⁹ Podobně je řešen i sál na Švihově, který pochází z téže doby.

ze středního většího výžlabku, který je po stranách lemován dvěma mělkými výžlabky. Profilace vyrůstá ze zešíkmeného soklu. Ve středu překladu jsou patrné stopy po odtesaném znaku. Portál je zdoben malovaným nástavcem, který je tvořen fiálami a vimperkem. Zde se také nacházejí znaky pánů z Gutštejna. Tato malba byla provedena na starším konsekračním kříži, který prosvítá, a další mladší konsekrační křížky se nacházejí po stranách portálu.

Interiér kaple je osvětlen z východu obdélným oknem, které je umístěno v hluboké nice. Z povrchu zachovaných maleb je zřejmé, že okno bylo nejspíše v 18. století přezděno a sníženo. Původní špaleta zjevně pokračovala i nad úroveň klenby. Na exteriéru této situaci odpovídá hrana vysokého okna s půlkruhovým záklenkem, které je taktéž v horní části a z jihu přezděno. Okenní otvor je rámován maltovým rámem se zbytky zelené polychromie a na levé straně v rozpadlé omítce vystupují cihly, z nichž bylo okno vytvořeno.

Ve východním poli se v severní zdi nachází nika, která byla v překladu částečně přezděna, ale boční špalety jsou původní. Mohlo jít o okno, nebo pravděpodobně o vstup na nádvorní pavlač.

Oltář se nezachoval a není známé jeho umístění.

Z výšky velkého okna i z podoby klenby je zřejmé, že původní prostor byl plochostropý a zaklenut byl pravděpodobně krátce před rokem 1490, kdy vznikly malby v kapli. Palác jako celek pochází z doby kolem poloviny 14. století, jak na to ukazuje podoba oken na východní fasádě paláce, ale není zřejmé, kdy vzniklo velké okno kaple. Existence velkého okna sama o sobě ukazuje na to, že zde byla kaple zřízena ještě před zaklenutím interiéru kaple kolem roku 1490.

Bohužel z podoby velkého okna nelze nijak určit dobu jeho vzniku, kterou je možné hypoteticky klást do pohusitské doby.

Kaple byla tedy zřízena z původně plochostropého profánního sálu, který byl při zřízení kaple opatřen velkým oknem a krátce před rokem 1490 byl dodatečně sklenut. Západní portál kaple je možné klást právě do této doby, i když stejně jako klenba v kapli neposkytuje příliš možností pro dataci. Celkově lze architekturu kaple zhodnotit jako nevýraznou až podprůměrnou, což je v ostrém kontrastu s mimořádně kvalitní malířskou výzdobou, která se řadí k tomu nejlepšímu, co v této době vzniklo.¹⁸¹⁰

Typologicky se kaple jednoznačně hlásí do skupiny kaplí adaptovaných z profánního sálu, které jsou v 15. století poměrně časté.

¹⁸¹⁰ K podobě maleb KRÁSA 1978, 290-296.